ПРЕДРАГ ПИПЕР • ЙВАН КЛАЈН

НОРМАТИВНА ГРАМАТИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

МАТИЦА СРПСКА
НОВИ САД
2013

МАТИЦА СРПСКА
Одељење за књижевност и језик

Главни и одговорни уредник
др Марко Недић

Рецензенти:
проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, дописни члан САНУ
академик Милорад Радовановић

Припрему овог издања, као пројекат
Одељења за књижевност и језик Матице српске,
у организацији Одбора за стандардизацију српског језика
финансирало је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије,
а штампање је омогућило
Министарство културе и информисања Републике Србије

УВОД

О НОРМАТИВНОЈ ГРАМАТИЦИ И НОРМАТИВНОЈ ЛИНГВИСТИЦИ

§ 1. Граматика као део језика јесте систем морфолошких и семантичких категорија, односно њима обухваћених јединица, њихових облика, значења и функција. Граматику у ширем смислу чине сва правила по којима су језичке јединице организоване и по којима се оне употребљавају.

Граматика као део лингвистике има за предмет проучавање граматике као дела језика. У основи граматичких проучавања неког језика је, пре свега, утврђивање, описивање и објашњавање онога што је у неком језику обавезно и правилно.

Нормативна граматика је део нормативне лингвистике. Свако друштво настоји да буде што боље уређено, укључујући и област знања и употребе језика. Зато се лингвисти баве проучавањем и утврђивањем књижевнојезичке норме као и облицима њеног учвршћивања, неговања и примењивања у различитим друштвеним областима.

У складу с терминолошком традицијом која постоји као преовлађујућа у свим словенским језицима, а није прекинута ни у српском језику, термин *књижевни језик* овде се користи у значењу ширем од значења израза *језик књижевности*, а блиском значењу термина *стандардни језик*, а о језичкој норми овде се не говори као о језичком узусу, који је присутан у сваком језику и дијалекту независно од степена њихове књижевнојезичке развијености, него као о кодификованом узусу, односно као о оним особинама неког језика које меродавне институције или појединци предлажу као прописани, односно друштвено прихватљиви облик понашања на том језику.

§ 2. Једна од главних особина цивилизација, како старих тако и савремених, јесте њихова експлицитна уређеност у свим важнијим областима укључујући језичку. Зато се у цивилизованим државама знало, а тако је и данас, којим се језиком или језицима говори у администрацији, у војсци, на суду, у храму итд., којим се писмом или писмима може писати да би се у тој средини то сматрало друштвено прихватљивим, које речи треба употребљавати, а које се не препоручују итд. Упоредо с развојем и друштва и лингвистике ширила се и област прескриптивности (као прописивања, препоручивања па и забрањивања, тј. *про*скриптив-

ности), а кристалисао се и постајао садржајно богатији и појам прескриптивности као један од предмета проучавања у науци о језику.

Прескриптивна пракса је претходила одговарајућој теорији (најстарије познате граматике, нпр. санскрита, грчког или латинског језика, биле су истовремено и дескриптивне и прескриптивне), а и данас је примењена нормативна лингвистика развијенија од теоријске нормативне лингвистике.

О томе да је нормативна лингвистика у савременом смислу речи релативно новија међу посебним лингвистикама (мада је настава језика одвајкада била нормативна), и да је онај њен део који припада примењеној лингвистици развијенији него теоријски део нормативне лингвистике, говори чињеница да њен назив нема шире прихваћен облик, јер се поред терминолошког израза *нормативна лингвистика* говори и о прескриптивној лингвистици, док се чешће од општег назива користе мање или устаљени терминолошки изрази за поједине дисциплине нормативне лингвистике (схваћене као *ортологија*): *правопис* или *ортографија*, *ортоепија*, *нормативна граматика*, *нормативна стилистика*, понекад и *нормативна лексикологија*, а ређе *нормативна лексикографија* иако већина једнојезичких речника књижевних језика има не само дескриптивну него и нормативну фукцију, а постоје и многобројни нормативни речници који се називају језичким саветницима, приручницима, поучницима или имају неке друге описне називе.

Претежно примењена усмереност нормативне лингвистике понекад води њеном непотребном поистовећивању с њој предметно блиском лингвистиком језичке културе, која такође има свој теоријски и примењени део, а чији предмет чини проучавање језичких облика и функција као израза националне културе и као израза понашања које подлеже вредновању са становишта његове културне и, уже, књижевнојезичке, однегованости као и стручном усмеравању и обликовању.

§ 3. Говорни представници српског језика, а слично је и са другим језицима, поред других ставова које имају о језику, имају широку скалу ставова о књижевнојезичкој норми, од игнорисања норме, или спонтаног прилагођавања свог комуникацијског понашања језичком узусу средине у којој се крећу, до жеље да добију од меродавних стручњака исцрпан и прецизан попис онога што је у српском језику исправно или погрешно, без изостављања, ублажавања, допуштања двеју могућности и сл. Формирање става о језичкој норми вероватно је одређено и типом личности (нпр. ригидније или флексибилније), али свакако и степеном лингвистичког образовања и упућености говорника у основни појмовни систем теоријске и примењене нормативне лингвистике. С обзиром на то, прилично је очигледно да је један од важних и трајних задатака нормативне лингвистике едуковање говорних представника датог језика о томе шта је нормативна лингвистика и какво је њихово место у дискурсу нормативне лингвистике.

§ 4. У дискурсу нормативне лингвистике постоје учесници са специфичним комуникацијским улогама. У њему су у средишту пажње, по правилу, они који учествују у одређивању књижевнојезичке норме, од-

носно у њеном мењању. То су лингвистичке институције и стручњаци са добрим искуством у области нормативне лингвистике.[1] За разлику од њих, који су, често и без своје жеље, повремено под рефлекторима јавности, у сенци, прилично неоправдано, остају многи други од којих зависи однос између нормативне лингвистике и реалне говорне праксе на неком језику.

Говорећи одређеније, за квалитет књижевнојезичке норме важни су и „кодификатори", и „едукатори", и „реализатори" (в. подробније даље), као и њихова стална пуна свест о својим комплементарним улогама у дискурсу нормативне лингвистике. Те улоге, овде начелно раздвојене условним терминолошким ознакама, у стварности не морају бити раздвојене. Неко ко као „кодификатор" учествује у доношењу извесне одлуке из области нормативне лингвистике, свакако је и примењује у свом говору, као „реализатор", а поучавајући или исправљајући млађе од себе, нпр. као наставник или као родитељ, узима на себе и улогу „едукатора". Другим речима, у односу према књижевнојезичкој норми сви говорни представници неког језика су бољи или гори (свесни или несвесни) „реализатори", већина од њих се повремено појави и у улози „едукатора", а само доста узак круг говорника повремено има и улогу „кодификатора", учествујући у доношењу неке нормативне одлуке. „Кодификатори" се доношењем нормативних решења обраћају свим „реализаторима", од којих се очекује да та решења примењују, а „едукатори" се такође обраћају „реализаторима" с циљем да им нормативна решења приближе и да побољшају њихову примену у говорној пракси.

§ 5. Брига о књижевнојезичкој норми обично се препушта стручњацима. Мање или више прећутно, они који су позвани да учествују у доношењу, допуњавању и дорађивању књижевнојезичке норме сматрају се и најодговорнијим, ако не и једино одговорним за њен квалитет. Ту је пожељно, прво, начелно разликовати оне који иницирају решавање неког нормативног питања од оних који предлажу или прописују решења (тј. „иницијаторе" од „кодификатора"), и, друго, разликовати квалитет нормативних решења која дају лингвистички „кодификатори" од квалитета нормативне едукације, као примене онога што се прописује, и најзад квалитета нормативне праксе.

Када је реч о првом, иако нормативна решења по правилу и иницирају, и разрађују, и финализују меродавни лингвистички стручњаци и колективи, иницијатор може бити било који говорни представник заинтересован за унапређивање књижевнојезичке норме и говорне културе. Дакле, процес доношења одлука које се тичу књижевнојезичке норме није у свим својим деловима искључиво у домену надлежности лингвистичких стручњака, а што буде виши ниво лингвистичке културе свих

[1] Посматрана из социолингвистичког угла, нормативна лингвистика је највећим делом у сфери планирања језика схваћеног као планирање језичког корпуса, в.: M. Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, 39.

говорних представника неког језика, биће и виши квалитет питања која се постављају у вези с језичком нормом и квалитет ставова о норми.

Када је реч о другом, од начелног је значаја разликовање квалитета нормативних препорука, захтева, допуштања, забрана и сл. које дају лингвистички „кодификатори", од квалитета примене онога што се прописује, јер то омогућује да се у сваком поједином случају утврди да ли узрок евентуалном незадовољству квалитетом говорне културе више треба тражити у недовољно доброј нормираности књижевног језика или у нечем другом, нпр. у одсуству довољно добре едукације говорника датог језика (на свим нивоима и у свим облицима образовања), у недостатку довољног броја квалитетних и доступних приручника, у одсуству довољно изражене жеље и воље да се књижевнојезичка норма сазна, усвоји и примени, у одсуству шире друштвене подршке нормативној лингвистици, итд.

Другим речима, стални задатак нормативне лингвистике јесте и критички преглед стања у датој области,[2] како на нивоу квалитета нормативних захтева, тако и на нивоу њихове примене (кадрови, уџбеници, приручници, специјални курсеви за усавршавање говорне културе итд.), и предлагање решења за побољшања и на првом и на другом плану. Да би то оптимално функционисало, потребно би било имати стручњаке који виде бављење нормативном лингвистиком (теоријском или практичном) као ужу област својих интересовања у дужем периоду, и који су институционално повезани. То је карактеристично за земље које имају дугорочну стратегију научног и културног развоја, чији је део и развој нормативне лингвистике. Без такве стратегије, ти послови су мање или више препуштени случајности и импровизацији, што ређе доноси добре и трајне резултате.

Одсуство дугорочног планирања и добро организованог рада отвара простор за мишљења да квалитет говорне норме зависи пре свега од „кодификатора", што је један од појавних облика ширег друштвеног феномена чекања да се проблеми реше „одозго", а то може бити покриће за одсуство иницијативе, инвентивности, професионалности или елементарне добре воље.

§ 6. Други поменути сегмент дискурса говорне културе чине „едукатори". Тај назив је донекле услован, јер едуковање није њихова једина улога у дискурсу примењене нормативне лингвистике иако јесте основна или једна од основних улога. Као посредници између оних који доносе нормативне одлуке и оних који их примењују, „едукатори" имају задатак да шире и спроводе нормативистичка решења, што поред едукације у ужем смислу речи обухвата и предвиђање и анализу грешака, њихово исправљање, објашњавање и предупређивање предавањима или обезбеђивањем стручне литературе типа језичких саветника и прируч-

[2] I. Klajn, Normativna lingvistika u Srbiji danas // *Bosanski – hrvatski – srpski = Bosnisch – Kroatisch – Serbisch: Međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca"*, Beč 27–28. sept. 2002., ured. Gerhard Neweklowsky = *Wiener Slawistischer Almanach*, Sdbd. 57, 2003, 123–134.

ника, одговарајућих рубрика у новинама, образовних емисија на радију и телевизији и сл.

Брига о настави књижевнојезичке норме обично се види као један од главних задатака наставника језика, што је, разуме се, углавном тачно, али је редуковање носилаца улоге „едукатора" само на ту врсту стручњака неоправдано, па чак и штетно, ако се жели да неговање књижевнојезичке норме буде улога коју на себе узимају више или мање сви образовани људи у свакој прикладној прилици када могу да пренесу другоме знање које имају о неком питању књижевнојезичке норме, дакле не само наставници него и родитељи у односу на децу, старији у односу на млађе итд.

Као у другим ситуацијама едуковања, и у области примене нормативне лингвистике едуковање подразумева не само обавештавање него и проверавање и исправљање. Поред наставника језика, али и наставника других предмета, едуковање у области нормативне лингвистике јесте и у домену рада лектора, редактора, уредника и представника сродних професија, који би требало да имају пуну свест о томе да њихов задатак није само да исправљају грешке него и да едукују, тј. да, ако треба, објасне због чега се нешто квалификује као нарушавање књижевнојезичке норме, али, према потреби, и да поуче и у ширем смислу, нпр. о томе шта је нормативна лингвистика и у чему је значај књижевнојезичке норме, што се такође сувише често препушта подразумевању.

За постизање циљева примењене нормативне лингвистике битно је вишекратно наглашавати да од стабилности књижевнојезичке норме у доброј мери зависи стабилност књижевног језика, као што од стабилности књижевног језика доста зависи стабилност националне културе, и као што у крајњој линији од стабилности националне културе доста зависи укупна друштвена стабилност у неком друштву. Наравно, овде се мисли на еластичну стабилност језика, а не на стабилност која би спутавала развој језика и динамику његовог функционисања.

У групу задатака нормативне лингвистике везаних за њене едукативне циљеве иде и организовање у образовном систему таквог смера наставе језика који би водио формирању *најбољег могућег профила лектора* (и других сродних стручњака) као лингвисте специјализованог за примењену нормативну лингвистику који зна описну лингвистику датог језика и стално допуњује та своја знања, који зна нормативистичку литературу и активно је користи; који зна спорна и нерешена питања нормативистике; који зна где се обично греши са становишта језичке норме (и предвиђа могуће грешке); који добро влада скалом степена нормативне исправности, и теоријски и практично; који уме да пружи примерено нормативно објашњење и поуку када је то потребно, који поуздано препознаје функционално стилске и жанровске особине текста, и који препознаје и поштује лични стил аутора текста, тј. који у извесном смислу личи на лекара опште праксе – на практичара, који има знања о целини проблематике, бави се дијагностиковањем, лечењем, едуковањем и превентивом.

То је, наравно, повезано с јачањем институционалне основе нормативне лингвистике путем формирања одговарајућих студијских група и програма, истраживачких одељења, научних пројеката, одбора, комисија, семинара и других стручних и научних скупова. У српској лингвистици најважнији корак у том правцу учињен је формирањем Одбора за стандардизацију српског језика (1997), чији је први председник био академик Павле Ивић. На иницијативу Одбора, Задужбина Илије Коларца установила је годишње семинаре из језичке културе, на којима су предавачи универзитетски професори и други стручњаци у области српске нормативне лингвистике.

§ 7. Најзад, у дискурсу нормативне лингвистике најбројнији су, и такође веома значајни, они који имају улогу „реализатора", тј. који прописану књижевнојезичку норму свакодневно примењују. Они би морали бити циљна група којој би нормативна лингвистика посвећивала посебну пажњу како они не би били само „реализатори" у најужем смислу речи него да би, с пуном свешћу о значају заједничког неговања књижевног језика, радили на самоедуковању, едуковању других, иницирању нових решења, а тиме макар посредно, и у креирању књижевнојезичке норме у њеном сталном развоју и побољшавању.

Промене у књижевнојезичкој норми су, по природи ствари, неизбежне, али код мање упућених, којих није мало, сувише честе промене у књижевнојезичкој норми стварају утисак да је норма нестабилна, да су нормативна решења врло условна и да зато и не треба улагати посебан труд да би се књижевнојезичка норма усвојила и поштовала. То често има за последицу потцењивачки однос према норми (као, нажалост, доста раширен став „нећеш ме ти учити како ћу говорити"), што је доста видљиво у средствима јавног информисања, где, стиче се утисак, многи мисле да имају „новинарски имунитет" у односу на књижевнојезичку норму и да принцип „пиши као што говориш" треба схватити на најшири могући начин.

Зато је један од задатака примењене нормативне лингвистике у њеном едукативном делу – неговање свести о томе да се и књижевнојезичка норма мора постепено мењати, као и језик у целини, али да те промене не смеју бити нагле, ни честе, него поступне, добро и стручно промишљене, и у складу са укупним променама у језику; као и неговање свести о томе да нормативна лингвистика не располаже савршеним и сасвим исцрпним решењима за сва времена и за све прилике, него да је и њена реалност у сталном мењању и побољшавању. Нормативна решења у лингвистици увек заостају и бројем и квалитетом за бескрајном разноврсношћу укупне језичке стварности. Пуна свест о тој чињеници код свих који се интересују за питања књижевнојезичке норме чак и када им то није струка, могла би отклонити многе неспоразуме када је реч о ставовима према нормативној лингвистици и књижевнојезичкој норми.

§ 8. Мерила нормативне исправности исказа била су формулисана још у античкој филологији, и до данас се њихов инвентар није битније променио, мада ранг појединих критеријума јесте. Ако је вековима језик добрих писаца представљао једно од главних мерила за

одређивање књижевнојезичке норме, данас језик медија све јаче утиче на књижевни језик па и на његову норму, али се мора признати да је језик добрих писаца служио и треба да служи као узор, док се за језик медија то ретко када може рећи.

У *Српском језичком приручнику*[3] „економичност" је при врху списка мерила нормативне исправности, у којем, додуше, та мерила нису наведена по рангу опадајућег значаја (према том извору мерила су: богатство језика, јасност, економичност, лепота, континуитет, реализам, чистота; и друштвени критеријуми: критеријум ауторитета, географски критеријум, књижевни критеријум, аристократски критеријум), јер проблем формулисања хијерархизованог система мерила нормативне исправности и правила његове примене (нпр. у случају колизије мерила) још није истражен ни решен ни у нормативној лингвистици уопште, ни у српској нормативној лингвистици посебно.

Улога језика лепе књижевности у развоју књижевнојезичке норме, на жалост, опада сразмерно опадању улози лепе књижевности у савременом свету (додуше, не у истој мери у свим земљама), и сразмерно потискивању критеријума лепоте критеријумима функционалости, читаности и утицаја на обликовање јавног мњења.

§ 9. Оптимални степен кодификованости књижевног језика такође представља задатак којем се тежи и којем треба тежити у нормативној лингвистици. У добро уређеним друштвима облици понашања у јавном животу су мање или више прописани, али степен њихове кодификованости није исти ни у само једној земљи, а још мање ако се упоређују земље с различитим културним традицијама. У свим цивилизацијама поред правних система постоје и обичаји који се поштују иако многи од њих нису кодификовани, или су само донекле обухваћени правним прописима. И превелика кодификованост и недовољна кодификованост могу представљати сметњу оптималном функционисању датог друштва. Зато се много тога што би се могло озваничити неким законом или прописом препушта обичају, подразумевању, добром укусу и сличним еластичнијим средствима регулисања јавног понашања.

Превелика кодификованост води униформности и начелно је одлика тоталитарних друштава, недовољна кодификованост одлика је нижег степена цивилизацијског развоја неке културе. То се односи и на књижевни језик, који се не сме препустити стихијском развоју, нити се може у целини укалупити у нормативне прописе, нити то треба покушавати, јер против тога стоје и сасвим практични разлози. На пример, што је неки правописни систем обимнији и сложенији, тј. такав да га у целини добро зна мали број стручњака, осим самих аутора таквих правописа, мањи су изгледи да он буде шире прихваћен и примењиван, а већи изгледи да буде игнорисан од већине говорника, који обично немају времена да изучавају многобројне правописне „зачкољице". У крајњем исходу то на дужи рок подрива ауторитет књижевнојезичке норме у целини

[3] П. Ивић, М. Пешикан, И. Клајн, Б. Брборић, *Српски језички приручник*. – Београд: Београдска књига, 2005, 51–63.

јер се уврежава утисак да је раскорак између нормативне лингвистике и живог језика уобичајено стање ствари. Слично је и са другим дисциплинама нормативне лингвистике, нпр. ортоепијом, нормативном граматиком итд.

§ 10. Оцена степена нормативне исправности исказа такође представља једно од главних обележја лингвистичких радова с нормативном наменом, јер се нормативна лингвистика не одликује само прескриптивношћу него и нормативном евалуативношћу језичких појава којима се бави, тј. вредновањем степена нормативне прихватљивости појединих језичких појава.

Иако се понекад могу чути или прочитати жеље оних који су мање обавештени о природи нормативне лингвистике да би увек требало категорично рећи шта је исправно, а шта није исправно, без ублажавања, допуштања двојних решења и сл., чињеница је да се у неким случајевима у нормативним формулацијама може и мора бити категоричан, док у другим случајевима треба тражити еластичнија решења и оцене јер се нормирају појаве које се у језичком систему одликују мањом стабилношћу од неких других појава, и с развојним тенденцијама које се не могу увек сасвим поуздано предвидети.

Као што се у речницима користи систем квалификатора (као напомена, обично наведених скраћеницама у загради, које дају додатно обавештење о употребној вредности облика или лексеме која се описује, најчешће са становишта њене функционалностилске или експресивностилске маркираности), тако се и нормативна лингвистика служи нормативним квалификаторима, типа: погрешно је (нпр. *Бићу кући*); није правилно (нпр. *Није се с ником договорио*); не... него (нпр. не *с ником*, него *ни с ким*); не допушта се (нпр. *То је за йолудеши*); не препоручује се (нпр. *Треба да се буде сйреман на све*); допушта се (нпр. *Погрешио је код додавања*, допушта се у спортским извештајима); препоручује се (нпр. *Треба биши сйреман на све*); исправно је (нпр. *Бићу код куће*); исправно је у датом функционалном стилу (нпр. *Одлука је донеша од сйране извршног органа.* /адм./) и сл.

Проблем је међутим у томе што систем нормативних квалификатора и принципа њихове употребе у нормативној лингвистици није сасвим стабилан нити јасно дефинисан, него онај ко употребљава одређени нормативни квалификатор често, углавном интуитивно, а не само на основу знања и искуства одабере квалификатор који му се у датој прилици чини најприкладнијим. Зато је један од будућих задатака нормативне лингвистике претресање, уједначавање и увођење у ширу употребу система нормативних квалификатора за које ће се увек, или углавном, тачно знати зашто је који од њих употребљен и како се његов садржај дефинише.

§ 11. Нормативна лингвистика је окренута првенствено садашњости и будућности, мада је предмет нормативне лингвистике, посматран у целини, шири, па у њему може бити места и за дијахронију, нпр. за испитивање промена у развоју језичке норме, односно у развоју нормативне лингвистике.

Чињеница да је нормативна лингвистика умногоме део проспективне лингвистике, окренуте језичкој будућности, морала би бити значајна за лингвистичке „кодификаторе“ када дају нормативну квалификацију неке језичке појаве.

Лингвиста који би био у искључивој власти прошлости, када је о књижевнојезичкој норми реч, не би дозвољавао никакве промене у тој норми, што је, разуме се, противно бићу језика, па би одговарајућа нормативна решења долазила у све већем броју случајева у сукоб с језичком стварношћу и била би све мање квалитетна.

Лингвиста који је у својим нормативистичким решењима омеђен искључиво или претежно језичком садашњошћу, што је чешћи случај, настоји да нормативно „озваничи“ оне промене у језику које су несумњиво однеле превласт над конкурентским појавама, које се често срећу и код најбољих писаца, које су добро уклопљене у језички систем итд., а тамо где нормативна новина не изгледа стабилна, „кодификатор“ се опредељује за нормативне квалификаторе типа *допушта се*, *препоручује се*, *боље него* и сл.

Лингвиста који настоји да језичку појаву коју нормативно обрађује сагледа у склопу очекиваног развоја књижевнојезичке норме може чак планирати постепено јачање категоричности нормативне квалификације неке појаве, на пример, током времена, од оцене *није исправно* преко *допушта се у разговорном стилу*, и, шире, *допушта се* (без стилског ограничења), до *препоручује се*. Добра страна такве стратегије у доношењу нормативних одлука била би у томе што поступно јачање категоричности нормативне квалификације ублажава отпор које многи говорници имају према наглим променама књижевнојезичке норме (довољно је подсетити се полемике у српској јавности у вези са *часом* и *сатом*), али да би се нормативна решења могла планирати на дужи рок, потребни су такви услови рада у којима је језичким „кодификаторима“, и као појединцима и као члановима стручних колектива, обезбеђена стабилност нормативнолингвистичког рада и планирања у дужем периоду.

§ 12. Чињеница да се нормативне квалификације не формулишу увек као искази који безусловно обавезују говорнике на одређено говорно понашање, даје основа за став да се нормативна лингвистика не мора видети као синоним за прескриптивну лингвистику, јер ако прескриптивна лингвистика у ужем смислу прописује како треба говорити или писати, нормативна лингвистика, за коју су такође карактеристични пре свега директивни искази, обично поред дескриптивне и прескриптивне има и пермисивну и прохибитивну, тј. проскриптивну (а углавном и едукативну) компоненту, будући да има за предмет како описивање језичких облика (и њихових функција) који се имплицитно или експлицитно препоручују као исправни, тако и оне који се допуштају, не препоручују или забрањују, односно остављају изван књижевнојезичке норме, с наглашеном усмереношћу на разграничавање случајева који се у говорној пракси јављају као спорни.

За разлику од традиционалне прескриптивне лингвистике, оличене пре свега у лингвистичким дескрипцијама које су се имплицитно или експлицитно прописивале као обрасци узорног језика, нормативна лингвистика доста пажње, а понекад и већи део пажње, поклања и оним језичким појавама које у извесном смислу представљају мањи или већи отклон од књижевнојезичке норме, дајући често и објашњења таквог њиховог статуса, што врло убедљиво илуструју одлуке Одбора за стандардизацију српског језика, које увек имају за предмет неки проблем српске књижевнојезичке норме, и дају његово решење и образложење таквог решења.[4]

Зато у развоју нормативне граматике и нормативне лингвистике српског као и било ког другог језика треба да, допуњујући се, учествују и кодификатори, и едукатори, и реализатори књижевнојезичке норме,[5] имајући стално у видном пољу и теорију нормативне лингвистике и сталне промене у животу језика, настојећи да складно повежу прошлост, садашњост и будућност и књижевнојезичке норме и теорије нормативне лингвистике, уз пуну свест о томе да стабилна граматичка норма доприноси стабилности укупне књижевнојезичке норме, која је важна за стабилност дате културе, од чије стабилности умногоме зависи укупна стабилност неког друштва. Посебно је уз то важна свест о чињеници да се мора тежити поштовању и спровођењу књижевнојезичке норме јер је то у општем интересу, али да је језик у сталним променама и да нормативне граматике не могу давати коначна решења за сва времена, него норму која би требало да буде предмет повременог стручног побољшавања и усавршавања.

§ 13. Ова нормативна граматика српског језика, настала на иницијативу Одбора за стандардизацију српског језика, јесте прва српска граматика чија је нормативна намена стављена у њену основу, концепцију, структуру, па и у наслов. Али то није једина њена функција. Ниједна граматика која се користи у нормативне сврхе није само нормативна. Обично се неке веће описне граматике користе као мање-више имплицитно нормативне. И у овој граматици даје се и опис граматичких структура и функција савременог српског језика, и објашњење тог описа, али се поврх свега дају експлицитне нормативне оцене граматичких појава тамо где је нормативна оцена посебно важна, тамо где постоје колебања и грешке у употреби граматичких облика. Такве напомене су у овој књизи, по правилу, видљиво издвојене и одштампане су друкчијим слогом да би се лакше уочиле. Скоро све напомене у овој граматици су нормативне природе. Само неке напомене, по изузетку, представљају граматички коментар појединих специјалних појава у граматичком систему српског језика.

---

[4] *Српски језик у нормативном огледалу: 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика.* – Приредили Б. Брборић, Ј. Вуксановић, Р. Гачевић. – Београд: Београдска књига, 2006.

[5] П. Пипер. О нормативној лингвистици // *Зборник Института за српски језик САНУ: Посвећено др Драгу Ћупићу поводом 75-годишњице рођења.* – Београд, 2008, I, 445–459.

Нормативне квалификације које се дају у овој граматици ослоњене су како на језичку грађу тако и на богату нормативистичку литературу о српском и српскохрватском језику (језички приручници, саветници, поучници и сл., чији је библиографски опис дат на крају књиге) и на актуелну теоријску мисао о језичкој стандардизацији и нормативистици.

Колико ова књига успе да подстакне учвршћивање и неговање српске књижевнојезичке норме и њено успешно развијање и дограђивање, толико ће и њен главни циљ бити остварен.

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК ДАНАС: ШТОКАВСКА ОСНОВА, ЕКАВСКИ И ИЈЕКАВСКИ ИЗГОВОР

§ 14. Српски језик спада у јужну грану словенских језика. У основи савременог српског књижевног језика је *новоштокавски* дијалекат, који је тако назван по упитној заменици *што/шта*.

§ 15. У оквиру новоштокавског дијалекта разликују се два изговора некадашњег словенског гласа *јат* (у црквенословенској ћирилици ѣ, у латиничкој транслитерацији *ě*): екавски и ијекавски изговор. Екавском самогласнику *е* који је пореклом од гласа званог јат (нпр. *дете*) одговара ијекавско *је* (*дијете*) односно *је* ако је вокал кратак (екавски *деца* – ијекавски *дјеца*). У неким позицијама то *је* прелази у *и*, нпр. ек. *хтео* – ијек. *хтио*, ек. *грејати* – ијек. *гријати*, а може утицати на промену претходног сугласника, нпр. *колено – кољено, него – њега*.

У Србији је подручје ијекавског изговора било шире него данас. Током последњих двају векова то подручје се постепено сужавало. Више значајних српских писаца у прошлости били су ијекавци, али се данас велика већина књига у Србији пише и објављује на екавском. Већи део Срба говори екавски, док се ијекавски говори на југозападу Србије, у Црној Гори и у Републици Српској. У Србији су оба изговора призната као стандардна, али и у јавној речи и у приватној комуникацији изразито преовлађује екавски изговор.

У Црној Гори и Републици Српској у употреби је, скоро безизузетно, ијекавица. С обзиром на поменуте разлике између *ије*, *је* и *и*, рођеном екавцу може бити тешко да потпуно овлада књижевним ијекавским изговором (у чему често греше и рођени ијекавци јер се ијекавски говори, по правилу, не подударају у потпуности са ијекавским књижевнојезичким стандардом).

У овој граматици опис, објашњења и нормативне препоруке дају се у екавском облику, али се поред екавских примера у неким случајевима, нпр. када је то у вези са граматичким обликом, наводе и одговарајући примери ијекавског изговора. Већи једнојезични речници (као што су шестотомни речник Матице српске и речник Српске академије наука и уметности, чија је израда у току) наводе, поред екавске, и ијекавску варијанту речи које су у њима описане.

ГРАФИЈА

Српска ћирилица и српскохрватска латиница

§ 16. Традиционално писмо српског језика јесте српска ћирилица, настала тако што су из руске грађанске ћирилице, којом се писало на славеносрпском језику до књижевнојезичке реформе Вука Караџића, нека слова изостављена, а нека су додата и уведен је принцип да свако слово означава по један глас (прецизније: свака графема једну фонему). В. Караџић је за српску ћирилицу смислио два нова слова Њ и Љ, а увео је и слова Ђ, Ј, Ћ, Џ, која су већ постојала у неким старијим текстовима или у латиници (Ј). Сва друга слова данашње српске ћирилице преузета су из руске грађанске ћирилице као писма славеносрпског језика.

После стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918), а потом и југословенске државе, у Србији и Црној Гори нагло се почела ширити употреба латинице. Потискивање ћирилице у корист латинице наставило се током свих потоњих година.

Српска ћирилица је службено писмо српског језика: „У Републици Србији у службеној употреби су српски језик и ћирилично писмо. Службена употреба других језика и писама уређује се законом, на основу Устава." (члан 10 Устава Републике Србије, 2006).

У јавној употреби данас су и српска ћирилица (ређе) и српскохрватска латиница (чешће). С обзиром на значај ћирилице за српски културни идентитет, њено потискивање из јавне употребе је штетно за неговање и развој тог идентитета. Зато тај процес треба зауставити, а ћирилици треба дати место које јој у српској култури традиционално припада.

§ 17. Графема је слово у укупности својих могућих појавних ликова (алографа), нпр. О, о, *О*, *о*, **О**, **о**... јесу алографи исте графеме „О". Српска ћирилица и српскохрватска латиница имају по 30 графема са истим функцијама, тако да међу њима постоји двосмерна конвертибилност. Седам великих штампаних слова (А, Е, Ј, К, М, О, Т) и четири мала штампана слова (а, е, ј, о) заједничка су српској ћирилици и српскохрватској латиници. Три слова су хомографи – имају исти облик у ћирилици и латиници, али се односе на различите гласове (В, Р, С).

Графијски систем обухвата графеме који га чине и њихове функције и међусобне односе.

§ 18. Ћирилички графијски систем назива се азбука, а стандардни редослед графема у српској азбуци је следећи (за сваку графему даље се наводи велико и мало слово, као два најчешћа алографа):

А а, Б б, В в, Г г, Д д, Ђ ђ, Е е, Ж ж, З з, И и, Ј ј, К к, Л л, Љ љ, М м, Н н, Њ њ, О о, П п, Р р, С с, Т т, Ћ ћ, У у, Ф ф, Х х, Ц ц, Ч ч, Џ џ, Ш ш.

Напомена. – Образована особа требало би да зна сва велика и мала штампана и писана слова и пасивно (да их правилно чита) и активно (да их правилно пише). Слабија функционална писменост огледа се и у употреби само једне врсте алографа (најчешће само великих штампаних слова) у свим ситуацијама, чак и у текстовима које пише средњошколска и студентска омладина. Не препоручује се писање умањених великих слова уместо малих слова, или произвољно мешање великих и малих слова у истом тексту. Доследно штампање умањених великих слова уместо малих слова (нпр. Ниш, Сава) допуштено је понекад у штампаном тексту ради истицања неких речи.

§ 19. Латинички графијски систем назива се абецеда, а стандардни редослед слова у српскохрватској абецеди је следећи:

A a, B b, C c, Č č, Ć ć, D d, Dž dž, Đ đ, E e, F f, G g, H h, I i, J j, K k, L l, LJ lj, M m, N n, NJ nj, O o, P p, R r, S s, Š š, T t, U u, V v, Z z, Ž ž.

§ 20. У употреби српске ћирилице важи фонолошки графијски принцип „један глас – једно слово", односно, речено језиком савремене лингвистике: „једна фонема – једна графема" (о појму фонеме в. § 25).

У српскохрватској латиници су у истом циљу појединим латинским словима додати дијакритички знаци (Č, Ć, Đ, Š, Ž), али тај поступак није спроведен до краја, па за сугласнике који се у ћирилици бележе са Љ, Њ и Џ, у латиници постоје двословне комбинације (диграми) Lj, Nj, Dž.

Напомена. – Каткада се употребљава и диграм Dj уместо Đ, нпр. *Djordje*, *vidjen* уместо правилног *Đorđe*, *viđen*, што треба избегавати.

Фонолошки принцип српске графије

§ 21. Графијски принцип „један глас – једно слово" у српској ћирилици је спроведен скоро у потпуности. Ипак, у неким случајевима постоје одступања од тог начела на нивоу различитих гласовних реализација исте фонеме. На пример, због неких гласовних једначења, у говору се понекад чују гласови за које у српској ћирилици не постоје посебне графеме. Ти гласови нису фонеме него позиционо условљене варијанте појединих фонема, тј. позициони алофони. Зато их не обележавамо посебним графемама. На пример, у конструкцији *Он их зна* иако се пише слово Х, не изговара се безвучни глас [h] него његов звучни парњак, али се то не одражава у писању. У реченици *Отац би то знао* иако се пише слово Ц, не изговара се безвучни глас [c] него његов звучни парњак, али се то опет не одражава у писању. У речи *банка* не изговара се глас [n] као у речи *она*, него се изговара задњонепчана позициона варијанта фонеме /n/, али се то опет не види у писању итд. Због тих, али и због неких других случајева, у српској графији и правопису принцип „један глас – једно слово" не остварује се са безизузетном доследношћу.

Напомена. – Овде и даље где се посебно наглашава да је реч о фонеми, то се бележи стављањем у косе заграде слова за фонолошку транскрипцију, нпр. /b/, док се реализација фонеме записује фонетском транскрипцијом, односно стављањем одговарајућег слова у угласте заграде, нпр. [b]. У другим случајевима, ради веће једноставности, и фонема и њена реализација означавају се само ћириличким словима, нпр. *б*.

Другим речима, свакој фонеми српског језика одговара у српској ћирилици само једна графема, али за сваки глас који се чује у говору на српском језику не постоји увек посебно слово јер понекад неколико гласова могу припадати истој фонеми као њене говорне, фонетске реализације, и тада се пишу једним, истим словом. То значи да се у српској ћирилици за разлику од фонолошког принципа српске ћириличке графије „једна фонема – једна графема", фонетски принцип „један алофон – један алограф" остварује са извесним одступањима (о алофону в. § 24).

Називи слова

§ 22. Називи слова у српској ћирилици су једнаки изговору одговарајућих гласова, тј. назив слова А је глас [а], назив слова Б је глас [b] итд.

За разлику од такве норме, у пракси су скоро сви називи ћириличких слова за сонанте и сугласнике двословни (углавном као у називима одговарајућих слова за латиницу), али у том погледу постоје и изузеци и колебања.

Називи слова најчешће се изговарају у скраћеницама или у називима тачака приликом набрајања, нпр. ЖТП (чита се *же-те-пе*) јесте скраћеница за Железничко транспортно предузеће, КПЗ (чита се *ка-пе-зе*) јесте скраћеница за Културно-просветна заједница или за Казнено-поправни завод. У неким скраћеницама називи слова изговарају се према норми, тј. један глас за једно слово (нпр. СКЗ чита се *с-к-з*, значи Српска књижевна задруга), а у другим скраћеницама се чита према устаљеној пракси, нпр. РТС (= Радио-телевизија Србије) изговара се *ер-те-ес*. Систем назива слова српске ћирилице у пракси није сасвим стабилан, поготову када је реч о називима слова Ђ, Ј, Љ, Њ, Ћ, Ч, Џ, Ш.

§ 23. У текстовима на савременом српском књижевном језику уобичајено је адаптирано, фонетско писање страних имена, које је у српској ћирилици неизбежно (нпр. Микеланђело, Расин, Чарлс, Шуберт), што се најчешће користи и у српскохрватској латиници (Mikelanđelo, Rasin, Čarls, Šubert). Изворно писање имена из латиничких језика (Michelangelo, Racine, Charles, Schubert), обично у загради иза адаптираног облика, могућно је, а често и неопходно, у стручним и научним текстовима.

ФОНОЛОГИЈА

§ 24. Фонологија српског језика је лингвистичка дисциплина која има за предмет фонолошки систем, односно систем фонема српског језика као језичких јединица које немају значење, али служе за разликовање језичких јединица које имају значење, и од којих неке имају неколико гласовних реализација у говору. На пример, у речима *сен* и *сенка* имамо две фонетске реализације (два алофона) исте фонеме /n/ (једна изговорена предњим, а друга задњим делом језика).

§ 25. Фонолошки систем савременог српског књижевног језика обухвата 25 неслоготворних и 6 слоготворних фонема, односно 12 слоготворних фонема, ако се одвојено рачунају дуге и кратке слоготворне фонеме.

Слоготворне фонеме су самогласници А; Е, О; И, У и вибрантни сонант Р (в. § 31).

Неслоготворне фонеме су сонанти В, М; Р (када је у суседству са самогласником), Л, Н; Љ, Њ и Ј (са статусом полувокала) и сугласници П, Б, Ф; Т, Д; Ц, С, З; Ћ, Ђ; Ч, Џ, Ш, Ж; К, Г, Х.

§ 26. Фонетика српског језика има за предмет артикулациона својства гласова српског језика у процесу њиховог изговарања (= артикулациона фонетика), и акустичка својства гласова (= акустичка фонетика). Свака фонема, као језичка јединица, остварује се у говору као неки глас, а сваки глас има неке артикулационе особине (начин изговора) и неке акустичке особине, према којима се он препознаје као друкчији од свих осталих гласова српског језика: звучан, безвучан, шуштав, назалан итд. Иако су артикулациона и акустичка својства гласа начелно различите природе, она се налазе у тесној међусобној вези, нпр. глас који се акустички перципира као звучан, артикулише се уз активно учешће гласних жица.

По ширини фонационог канала разликују се гласови различитог степена отворености у скали од 0 до 7, при чему је 0 карактеристична за преградне (експлозивне) сугласнике, а 7 за отворено [*а*].

Према критеријуму да ли се глас формира у усној дупљи или са знатнијим учешћем носне шупљине, гласови се деле на оралне (такви су скоро сви гласови у српском језику осим три назална) и назалне М, Н, Њ.

Самогласници

§ 27. Српски језик има пет самогласника (вокала): И, Е, А, О, У.

По односу тона и шума у њиховој звучној структури за самогласнике је карактеристичан тон без шума (за сонанте тон са слабим шумом, за звучне сугласнике шум са тоном, а за безвучне сугласнике шум без тона). За тон су карактеристичне правилне звучне осцилације, а за шум неправилне звучне осцилације.

§ 28. По хоризонталном месту творбе у усној дупљи, самогласници су:
предњи: И, Е; средњи: А; задњи: О, У.

§ 29. По вертикалном месту творбе, односно по висини артикулације, самогласници су:
високи: И, У;
средњи: Е, О;
ниски: А.

§ 30. Самогласници су носиоци слога и акцента. Поред слоготворности, самогласници се од сонаната и сугласника разликују и по начину протока фонационе струје кроз усни резонатор, који је најслободнији код самогласника, а најмање слободан код сугласника.

§ 31. Сугласник Р такође може у појединим речима да буде носилац слога. Такво *р* се понекад назива „вокалним", али је тачнији назив слоготворно *р*. Најчешће то бива између два сугласника, као у *крст̄*, *ср-це*, *тр̄-ча-тӣ*, *сре-брн*, али и на почетку речи испред сугласника, као у *р̄т*, *р-за-тӣ*, *р-ва-тӣ* (*се*). Када глаголи као што су ова последња два добију префикс, *р* остаје слоготворно иако му претходи самогласник: *за-р-за-тӣ*, *по-р-ва-тӣ* (*се*).

Напомена. – У ближој прошлости српског књижевног језика *р* је било слоготворно и у мушком роду радних придева као *у-мр-о*, *за-тр̄-о*, аналогно са женским и средњим родом *у-мр-ла*, *у-мр-ло*, *за-тр̄-ла*, *за-тр̄-ло*. Такав изговор данас је застарео, па се *р* изговара као обичан сугласник (*у-мро*, *за-тро*).

§ 32. У неким позајмљеницама из француског језика, *р* је слоготворно и на крају речи, као у *жан-р*, *ма-са-кр*, с тим што губи слоготворност у падежима, испред вокала: *жан-ра*, *жан-ру* итд. Исти је случај са сонантом *л* у малом броју позајмљених речи као *би-ци-кл*, *ан-сам-бл*, *сйек-та-кл* (у зависним падежима: *би-ци-кла*, *би-ци-клу* итд.).

У српском језику се слоготворно Л изговара и у неким властитим именицама пореклом из чешког језика, нпр. *Влтава* (река, назив ресторана у Београду), *Плзен* (град), *Влчек* (презиме).

У неким властитим именицама преузетим из других језика срећу се, по изузетку, и слоготворно М и Н, нпр. у презименима *Мстислав*, *Нкомо*, *Ндебеле* и сл.

Позајмљенице понекад имају структуру слога или основе који су сасвим нетипична за српски језик, нпр. *Мкртчјан*, *Гзгзјан* (јерменска презимена), *Жоао* (португалско име) и сл.

Сугласници

§ 33. Сугласници су гласови за које је изразито карактеристично да при њиховом изговору ваздушна струја савлађује препреку у говорним органима. Сугласници су најчешће саставни елементи структуре слога, али не могу бити самостални носиоци слога нити акцента.

§ 34. По **звучности** сугласници у српском језику јесу или звучни или безвучни. При изговору звучних сугласника гласне жице трепере, а у изговору безвучних гласне жице не учествују. Осим сугласника Ф, Ц и Х, који немају звучних парњака, све остале звучне сугласничке фонеме у српском фонолошком систему имају безвучне парњаке, а то су:

Звучни сугласници: Б, Г, Д, Ђ, Ж, З, Ц.

Безвучни сугласници: П, К, Т, Ћ, Ш, С, Ч.

§ 35. По **начину творбе** сугласници могу бити преградни, струјни и сливени.

Преградни сугласници (експлозивни) формирају се тако што говорни органи стварају потпуну препреку фонационој струји, која се затим нагло уклања. Они су по звучности организовани у три пара:

Преградни звучни сугласници: Б, Г, Д.

Преградни безвучни сугласници: П, К, Т.

Сугласници *б*, *г̄*, *д* се звучно изговарају и на завршетку речи, нпр. у *г̄олуб*, *друг̄*, *рад*, односно не обезвучавају се на крају речи као у већини других словенских језика и као у неким несловенским језицима.

§ 36. Струјни сугласници (фрикативни) формирају се тако што говорни органи стварају теснац кроз који пролази фонациона струја. Они такође могу бити звучни или безвучни, уп.

Струјни звучни сугласници: З, Ж, (В).

Струјни безвучни сугласници: С, Ш, Ф, Х.

Глас *в* је стављен у заграду јер мада је по месту изговора (усненозубни) једнак гласу *ф*, он се не понаша као његов звучни парњак него као сонант, о чему в. § 38.

§ 37. Сливени сугласници (африкате) имају у свом саставу сливене елементе преградног и струјног сугласника. То су:

Сливени безвучни сугласници: Ц, Ч, Ћ.

Сливени звучни сугласници: Џ, Ђ.

Сугласник *ц* има вредност гласа сливеног од елемената [t] и [s]: *цар*, *цвет̄*, *бацит̄и*, *лице*, *стр̄иц*. У српском фонолошком систему не постоји фонема која би представљала звучни парњак гласа *ц*, али у српској фонетици такав глас постоји као могућа позициона варијанта фонеме *ц* испред звучног сугласника, нпр. у изразу *борац за слободу*, *зец бежи*, *от̄ац г̄овори* и сл.

Сугласник *ч* има вредност гласа сливеног од елемената [t] и [š]. Приликом изговора *ч* врх језика се ослања о алвеоле, док је при изговору *ћ* врх језика спуштен, а средњи део језика ослања се о алвеоле и предње непце. По акустичком утиску, *ч* је „тврђе“, а *ћ* је „мекше“. Постоје минимални парови речи чија се значења разликују само тим паром фонема,

као *сп̄авачица* 'жена која спава' – *сп̄аваћица* 'спаваћа кошуља', *чар* 'драж' – *ћар* 'корист'.

Напомена. – Мада разликовање *ч* од *ћ* понекоме задаје тешкоће, у стандардном изговору та два гласа морају се јасно разликовати, а њихово мешање или свођење на један глас је нормативно недопустиво, нпр. *чуј, човек, чекаш̄и*, а не *ћуј, ћовек, ћекаш̄и*.

Сугласник *џ* има вредност гласа сливеног од елемената [d] и [ž]: *џеј̄, џиј̄, џунг̄ла, беџ*. Приликом изговора гласа *џ* језик је у положају као за безвучно *ч*, услед чега је *џ* „тврђе", а звучна африката *ђ* је „мекша" (језик је у положају као за безвучно *ћ*). И ту постоји понеки минимални пар, нпр. *џак* 'вређа' – *ђак* 'ученик', *џем* 'врста куваног воћа' – *ђем* 'део коњске опреме'.

Напомена. – У стандардном српском изговору гласови који се бележе словима *џ* и *ђ* морају се јасно разликовати, а њихово мешање или свођење на један глас је нормативно недопустиво, нпр. погрешно је изговарати *воџа, Џорџе, џувеч* и сл., уместо исправног *вођа, Ђорђе, ђувеч*, или *ђаш̄лиђан, ђиј̄* уместо исправног *ђаш̄лиџан, џиј̄* и сл.

Сонанти

§ 38. У сонанте (гласнике) убрајају се назали М, Н, Њ, ликвиди Л, Љ, Р и гласови В и Ј.

Сонанти не учествују у опозицији звучност/безвучност. Поред тога, при њиховом изговору ваздушна струја релативно слободно пролази поред препреке коју стварају делови говорног апарата. Иако су по својим особинама између самогласника и сугласника, сонанти су ближи сугласницима, због чега се често виде као врста шире схваћених сугласника.

Као и у другим језицима, фонема Н има задњенепчану изговорну варијанту испред сугласника *к* или *г̄*: алвеоларно (и врхом језика) се изговара у *Ана, она, ш̄анак*, али веларно (и задњим делом језика, као *ng* у енглеском *sing*) у *Анка, ш̄анк, ринг̄, мангӯш̄*. Н је назални (носни) сонант. У изговору тога гласа важну улогу има носна шупљина као основни резонатор.

Глас Њ је палатални назал, који се изговара притискањем предњег и средњег дела језика уз тврдо непце иза алвеола. Као и код Н, у изговору гласа Њ важну улогу има носна шупљина као основни резонатор.

Приликом изговора гласова Л и Љ фонациона струја пролази дуж страна језика, због чега се ти сонанти називају латерални (лат. latus 'бок').

Глас Љ је умекшан у односу на *л*. Изговара се средњим делом језика, док се врх језика налази иза доњих зуба.

Глас Ј је по артикулацији веома близак вокалу *и*, услед чега долази до правописних и изговорних алтернација и двојстава (*радио*, ген. *радија*; *Михаиловић* и *Михајловић* и сл.).

Глас В се сврстава у сонанте јер је неутралан у односу на звучност (§ 36): испред безвучних сугласника остаје *в*, а не прелази у *ф*, нпр. *овца, овсен, чуш̄авко*. Испред уснено-зубног В могу се налазити како безвучни тако и звучни сугласници (уп. *ш̄воје* и *двоје, свекар* и *звека* и сл.).

Напомена. – Иако се чак и у изговору појединих људи на јавним функцијама, као и код неких других, среће изговор гласа *р* какав је својственим неким другим језицима, нпр. француском или немачком, у српском језику такав или сличан изговор, који се назива врскање, представља одступање од српске изговорне норме и треба га избегавати, односно благовремено отклањати као говорнуману.

§ 39. По **месту изговора** на уснама, зубима или непцу сви наведени сугласници и сонанти деле се, по месту артикулације на пасивним говорним органима, на следеће групе:

Двоуснени (билабијални): П, Б, М.
Уснено-зубни (лабиодентални): Ф, В.
Зубни (дентални): Т, Д, Ц, С, З.
Надзубни (алвеоларни): Н, Л, Р.
Предњонепчани тврди (препалатални): Ш, Ж, Ч, Џ.
Предњонепчани меки (палатални): Ћ, Ђ, Њ, Љ, Ј.
Задњонепчани (веларни): К, Г, Х.

Акценти

§ 40. Акценат или нагласак је фонетско средство којим се, пре свега, издвајају поједини сегменти говора. Поред тога, акценат служи и као средство фонетског диференцирања значењских разлика између речи (нпр. *лу̏к* и *лу̑к*) и граматичких облика речи (нпр. ген. јед. *и̏мена*, ген. мн. *име́на̄*), као и обједињавању морфема које чине значењску и акценатску целину, па у том погледу акценат служи и за сегментацију исказа на мање смисаоне целине обједињене истим акцентом (акценатска реч, нпр. *нѐзналица*, *нѐ знā*, *нѐ дā се* и сл.).

У српском језику акценат представља својство самогласникâ и слоготворног *р*, које није њихово непроменљиво својство (као што је то, на пример, висина артикулације самогласника) него се различито остварује у истим самогласницима различитих речи и њихових облика.

Као морфолошки битна фонолошка појава у српском језику, акценат је једна од најважнијих морфонолошких појава, јер представља једно од средстава формалног диференцирања морфема различитог значења, уп. *ра̏на* (ном. јед.) према *ра̑нā* (ген. мн.).

Реч има, по правилу, само један акценат, али неке речи или поједини облици могу имати два акцента, нпр. *на̑јзанимљи̏вијӣ*.

Акцентовани самогласници се, по правилу, изговарају вишим тоном, дужи су и снажније се изговарају (у односу на друге самогласнике у истој речи) него неакцентовани самогласници.

§ 41. У савременом српском књижевном језику сваки акцентовани самогласник мора бити или дугосилазни (знак ^), или дугоузлазни (знак ´), или краткосилазни (знак ˝), или краткоузлазни (знак ̀), а сваки неакцентовани самогласник мора бити дуг (знак ¯), или кратак. Другим речима, акцентовани самогласници могу бити узлазни или силазни, дуги или кратки, а неакцентовани самогласници могу бити само дуги или кратки.

За акценатски систем српског књижевног језика битна су три обележја:

а) квантитет:

– краткосилазни према дугосилазном акценту, нпр. *гра̏д* 'атмосферска ледена падавина' према *гра̑д* 'велико насељено место', и

– краткоузлазни према дугоузлазном акценту, нпр. *та̀ман* – речца, према *та́ман* м. р. придева неодређеног вида;

б) квалитет:

– краткосилазни према краткоузлазном акценту, нпр. *сѐло* – радни придев с. р. од глагола *сѐсти* према *сѐло* 'мање насељено место', и

– дугосилазни према дугоузлазном акценту, нпр. *та̑мни* м. р. придева одређеног вида према *та́ман* – м.р. придева неодређеног вида;

в) место акцента: нпр. *спи́рала* радни придев ж. р. од глагола *спи́рати* према *спира́ла* 'кружна завојница'.

§ 42. За место акцената у речи важе следећа основна правила.

1) Силазни акценти се могу налазити само на слогу који је на почетку речи (нпр. *да̑вни, ӯгово̄р, ле̏това̄ти*) или који је једини слог у речи (нпр. *да̑н, про̑сти*).

Напомена. – Од тог правила се понекад одступа у свакодневном говору, поготову у разговорном функционалном стилу, нпр. говори се *амбаса̑дор, Југославија, телеви̑зија*, насупрот стандардном акценту у тим речима: *амба̀са̑дор, Југо̀сла̑вија, телѐви̑зија*.

По изузетку силазни акценат ван првог слога може се налазити у неким сложеницама релативно новијег порекла (нпр. *по̏љопри̏вреда*), у неким речима страног порекла у српском тексту (нпр. *Ро̏лан Га̏рос*), или као експресивно средство истицања неких речи (нпр. речца *та̏ма̑н* поред обичнијег *та̀ман*).

Једносложне речи могу, дакле, имати само силазни акценат, било дуг, нпр. *но̑ћ, ли̑сти, ле̑д, зна̑м*, било кратак као у *спра̑т, ко̑њ, дӣм, те̏кст*.

2) Узлазни акценти могу бити на сваком слогу вишесложних речи осим последњег слога (нпр. *ӣдчетнӣ, ӣочета̄к, ӣказива̄ти*).

Напомена. – У свакодневном говору поједине речи страног порекла одступају од правила да акценат не може бити на последњем слогу, нпр. *асистѐнт, дириге̏нт, парадајз, превара̀нт, дилета̀нт* итд., насупрот изговору, какав би тражила акценатска норма *асѝстент, дирѝгент, пара̀дајз, превара̀нт, дилѐтант*. У таквим случајевима одступање од књижевнојезичке норме није апсолутно неприхватљиво, него је одлика разговорног функционалног стила, где се такав изговор допушта, а у другим функционалним стиловима се не препоручује.

§ 43. Понекад се и више од две речи или облика речи могу разликовати само по акценту, уп. екавске облике *сѐди* (2. л. јед. императива глагола *сести*), *сѐдӣ* (3. л. јед. презента глагола *седе̄ти*), *се̑ди* (придев м. р.), *се́дӣ* (3. л. јед. презента глагола *седӣти*), што су ипак доста ретки случајеви.

Иста четири акцента, карактеристична за слогове са слоготворним самогласницима, јављају се и у слоговима са слоготворним *р* (§ 31) кад је наглашено, нпр. *цр̑н, цр́нети, цр̑њи, цр̑ница*.

У текстовима на српском језику акценти се обично не пишу, осим у ретким случајевима кад треба истаћи разлику између две речи исте графије, нпр. *гра̑д* (велико насељено место) – *гра̏д* (врста падавине), *о́писан* (дескриптиван) – *опи̏сан* (трпни придев од глагола *опи̏сати*).

Ненаглашени слогови

§ 44. У наведеним примерима *амба̀са̄дор* и *те̄лева̄зија* вокал у трећем слогу означен је знаком за дужину. Ненаглашени дуги вокали јављају се у многим речима и облицима, нпр. *во̀днӣк*, *да̀ке̄т*, *ддава̄но*, *же́на̄* (ген. мн.), *ра̑на̄* (ген.мн.). Кратак слог се може налазити било испред акцентованог слога, било иза њега, нпр. *посѐтилац*, а дуг слог може бити само иза акцентованог слога, нпр. ген. мн. *ру̑ба̄*.

У речима пореклом из језика у којима се наглашава последњи слог, као што је француски, дуги самогласник у том слогу се у српском језику замењује ненаглашеном дужином: *атѐље̄* (< фр. *atelier*), *Ра̀син* (< фр. *Racine*).

Напомена. – У савременом градском говору ненаглашене дужине су знатно ређе него по традиционалној норми. То нарочито важи за флективне наставке. Готово сви наставци у промени именица, придева, глагола, поготову у отвореном слогу, нпр. генитив *жѐне̄*, придев *вѐлӣк*, генитив множине *вѐлӣх*, презент 1. лица множине *ча̀та̄мо* итд. – у данашњем градском говору (поготову у екавским крајевима) имају кратак самогласник: *жѐне*, *вѐлики*, *вѐликих*, *ча̀тамо*. То није одлика узорног изговора, којем треба тежити, али се то не може сматрати неприхватљивим него акценатским дублетом који се допушта.

Клитике

§ 45. Речи које немају свој акценат, него се спајају у фонетску целину са суседном наглашеном речју, називају се клитике.

Клитике се деле на проклитике, које се налазе испред наглашене речи, и енклитике, које се налазе иза наглашене речи.

§ 46. Проклитике су пре свега предлози, и то сви једносложни предлози, нпр. *на* (*на хартији* изговарамо *нахартији*), *у* (*у пе̏так* изг. *у̏пе̏так*), тако и предлози *из*, *од*, *за*, *до* итд., уз то и понеки двосложни предлози, нпр. *око*, *пре̄ма*, *пре̄ко*.

Такође су проклитике неки везници, нпр. *и*, *ни*, *а*, *да*, *јер*, *док*, а уз неке глаголе проклитика је и одрична речца *не* (нпр. *не излазим* изговорено *неи̏злазӣм*).

§ 47. Преношења акцента на проклитику у савременом српском књижевном језику углавном нема, него је обичнији изговор с нагласком на речи испред које се налази проклитика: *у гра̑д*, *на во̏ду*, *од зла̏ћа* итд.

Напомена. – Према традиционалној акцентуацији, заснованој првенствено на источнохерцеговачким говорима, када се проклитика нађе испред неких (не свих) речи са силазним акцентом, кратким или дугим, она постаје наглашена, добијајући краткосилазни (ретко краткоузлазни) акценат, док следећа реч губи нагласак. Такви примери су *у гра̏д*, *на во̏ду*, *из куће*, *и дрӯги* и сл., изговор:

[ȕгрāд], [нāводу], [йскуђē], [йдруги]. Преношење акцента на проклитику постоји у у данашњем српском књижевном језику, али нема већу распрострањеност или носи обележје извесне архаичности.

Преношење акцента на проклитику које је општеприхваћено у савременом српском књижевном језику постоји у два случаја:

1) испред заменичког облика *мном*, што је инструментал од личне заменице *ја*, где се наглашава предлог: *са мном*, *за мном*, *нада мном*, *пода мном*, *преда мном*;

2) када се одрична речца *не* нађе испред глаголског облика, где је акцент на речци *не*: *не дам*, *не пада*, *не чујy*, *не једу*, *не надај се*, *не питајте* и сл. То важи само за глаголске облике чији први слог има силазни акцент. Ако је тај слог под узлазним акцентом, речца остаје ненаглашена: *не говорим*, *не желе*, *не постоји*, *не досађуј* итд. Та разлика се може јавити и у различитим облицима истог глагола, рецимо од *писати*: у презенту, према силазном *пи̏шем* имамо одречни облик *нѐ пишем*, али у императиву, према *пи́шите*, негација је *не пи́шите*.

§ 48. Енклитике су ненаглашене речи које се у акценатском погледу наслањају на речи које им претходе. Енклитике су у већини случајева (осим енклитика *бих*, *би* итд. и енклитике *ли*) варијанте пуних и наглашених облика одговарајућих заменичких и глаголских речи (нпр. *јесам*/*сам*, *мене*/*ме*, *тебе*/*те*, *себе*/*се*, *њему*/*му* итд.). Избор између пуног или енклитичког облика није слободан. У принципу пуни облици се употребљавају када су комуникативно наглашени, уп. *Он ти маше* са *Он тебѝ маше*, или *Она се чешља* са *Она чешља себѐ, а не сестру*.

У српском језику постоје: 1. заменичке енклитике (ненаглашени облици личних заменица) и 2. глаголске енклитике (ненаглашени облици помоћних глагола). Поред тога, у енклитике спада и 3. упитна речца *ли*, нпр. *знаш ли?*

У заменичке енклитике спадају облици за генитив односно акузатив личних заменица: *ме*, *те*, *га*, *је*, *ју*, *нас*, *вас*, *их*, и облици за датив личних заменица: *ми*, *ти*, *му*, *јој*, *нам*, *вам*, *им*.

У акузативу, женски род једнине *је* има и варијанту *ју*, која настаје у додиру са истозвучном глаголском енклитиком *је*, в. § 179.

Облици *нас* и *вас* могу бити ненаглашени (нпр. *Позвао вас је*) или наглашени (нпр. *Позвао је вас*).

Енклитика је и ненаглашена повратна заменица *се*, нпр. у *облачим се* (изг. *дблачимсе*).

Напомена. – Скраћени облик заменице трећег лица м.р. или с.р. – *њ*, који је данас граматички архаизам, нпр. *Одмах је помислила на њ*, употребљава се увек као једна изговорна целина с предлогом који му претходи и који мора бити акцентован, али заменички облик *њ*, за разлику од енклитика, у својој структури нема самогласник.

§ 49. У глаголске енклитике спадају: краћи облици презента глагола *бити*: *сам*, *си*, *је*, *смо*, *сте*, *су* (§ 345), нпр. *Ја сам овде*, *Ти си овде* и сл.; краћи облици презента глагола *хтети*: *ћу*, *ћеш*, *ће*, *ћемо*, *ћете*, *ће* (§ 426), најчешће у функцији саставног дела сложеног облика будућег

времена, нпр. *Ја ћу доћи*, облици аориста глагола *бити* у саставу потенцијала: *бих, би, би, би; бисмо, бисте, би* (§ 397), нпр. *Ја бих дошао.*

Будући да се енклитика везује за претходну наглашену реч, она треба да дође на друго место у реченици. Отуда, ако реченици *Дошао сам* (изг. *дȍшаосам*) додамо личну заменицу у субјекту, она ће гласити *Ја сам* (изг. *јȁсам*) *дошао*; није могуће **Ја дошао сам* нити **Сам ја дошао.*

Одредбу о другом месту енклитике у реченици не треба схватити буквално: енклитика може доћи и после синтагме од више речи које чине синтаксичко-семантичку целину, нпр. *Мој пријатељ с трећег спрата је дошао.*

Употреба енклитика, њихов однос према наглашеној речи иза које се налазе и њихов распоред ако их је више у истом низу, представљају једну од карактеристичних одлика синтаксе српског језика (§ 1300).

МОРФОНОЛОГИЈА

Сугласничке алтернације

§ 50. Морфонологија, као лингвистичка дисциплина која има за предмет оне фонолошке појаве које су битне у морфологији, има за свој главни предмет алтернације гласова у основи речи које учествују у изражавању различитих граматичких значења. Облици исте променљиве речи разликују се једни од других наставцима, али се могу разликовати и неком особином основе. На пример, у већини облика именице *ученик* (*ученик*, *ученика*, *ученику*...), основа те именице је *ученик-*, али у једном случају основа гласи *ученич-* (вок. јед. *учениче*), а у неким случајевима основа гласи *учениц-* (ном. мн. *ученици*, дат., инстр. и лок. мн *ученицима*). Дакле, фонолошка алтернација сугласника *к*/*ч*/*ц* на крају основе има морфолошку вредност, тј. она је морфонолошке природе.

Иако у таквим случајевима кажемо да је дошло до промене, да се *к* променило у *ч* итд., то је тачно само у историјском смислу. У савременом језику сви облици именице *ученик* постоје истовремено, а говорник бира облик који му је потребан у датом тренутку, тј. не мења се именица него се мења комуникацијска потреба говорника за овим или оним обликом. Зато када говоримо о савременом језику, алтернација не значи промену, него избор једне од двеју или више постојећих могућности, а у овом примеру избор једног од три лика исте основе (*ученик-*/*ученич-*/*учениц-*), који се разликују само у једном гласовном елементу (*к*/*ч*/*ц*), што има одређену морфолошку функцију.

О алтернацији као промени обично се говори из два разлога: (1) у историји језика ту је заиста дошло до промене, и њен резултат се затим чува и у савременом језику; (2) у традиционалној школској терминологији „промена облика“ у ствари значи „разлика међу облицима“, а не процес мењања облика речи. Пошто је ова нормативна граматика савременог српског језика намењена ширем кругу читалаца, којима је вероватно ближа традиционална и школска терминологија, као уступак тој чињеници и у овој граматици ће се о алтернацијама у основи речи у савременом српском језику повремено и условно говорити као о променама, при чему ће се имати у виду фонолошке разлике које имају морфолошку вредност.

Једначење по звучности

§ 51. На морфемској граници понекад долази до гласовних промена које су последица ограничења у дистрибуцији фонема у српском језику, нпр. у *из-бећи* и *ис-писати* појављују се два аломорфа исте префиксалне морфеме *из-*, која се у глаголу *исписати* реализује као *ис-*, што је последица регресивног једначења по звучности, односно безвучности, јер испред звучног сугласника може бити само звучни сугласник, нпр. *з-брајати*, а испред безвучног сугласника може бити само безвучни сугласник, нпр. *ис-певати*. Уп. једначење по звучности (као обезвучавање) на граници коренске и суфиксалне морфеме у примерима *слатка* (← *слад-ка*), *ниска* (← *низ-ка*), или (као озвучавање) у *уџбеник* (← *уч-беник*).

Сонанти се после префиксалне морфеме на сугласник понашају као самогласници, тј. допуштају да претходни сугласник буде било звучан (нпр. *изнети*, *израз*, *излет*), било безвучан (нпр. *скинути*, *смислити*, *слетање*).

Једначење по звучности је врста регресивне асимилације, у том смислу што други сугласник делује на први: када се звучни сугласник нађе испред безвучног постаје безвучан, и обрнуто, када се безвучни нађе испред звучног постаје и сам звучан.

Постоји седам сугласничких парова по звучности. Три сугласника – *ф*, *х* и *ц* – безвучни су и немају звучног парњака, али изазивају обезвучавање звучног сугласника кад се нађе испред њих.

Примери за алтернације звучних сугласника са безвучнима:

б → п: *Србија*, али *српски*
г → к: *другачији*, али *друкчији*
д → т: *сладак* (м. род) – *слатка* (ж. род)
ђ → ћ: *вођа*, али *вођство* (изговара се: воћство)
з → с: *без куће*, али *бескућник*
ж → ш: *тежак* (м. род), али *тешка* (ж. род)
џ → ч: *Кембриџ*, али *кембрички*

Примери за алтернације безвучних сугласника са звучнима:

п → б: *топ*, али *тобџија*
к → г: *бурек*, али *бурегџија*
т → д: *сват*, али *свадба*
с → з: *с Богом*, али *због ом*
ч → џ: *ученик*, али *уџбеник*

Напомена. – Има случајева када се једначење по звучности или безвучности не одражава у правопису. То су, пре свега, спојеви *дс* и *дш*, који по традицији остају неизмењени у писању, нпр. *одсечан*, *председник*, *сродство*, *подсећи*, *подшишати* (мада је стварни изговор са [тс] односно са [тш]).

Аналогно томе, пише се *ђ* у *вођство* (од *вођ*), мада је изговор [воћство]. Без једначења се пишу и неке новије творенице с префиксима, као *субполаран*, *подтекст*, *предтурски*, *постдипломски*, јер би ту једначење донекле угрозило препознатљивост речи.

У речима пореклом из страних језика и у фонетски транскрибованим именима једначење се обично одражава и у графији, нпр. *фудбал* (од *football*), *рендген* (од *Röntgen*), али се релативно новије и најновије позајмљенице најчешће

пишу без једначења, нпр. *Вашингтон*, *Редфорд*, *Мусоргски*, *брејкденс* (< *breakdance*), *драгстор* (< *drugstore*), и слично, према изворном писању.

Једначење по месту изговора

§ 52. На морфемској граници понекад имамо резултате регресивног једначења сугласника по месту изговора, нпр. *рашчешљати* ← *рас-чешљати* (← *раз-чешљати*), или *стамбени* ← *стан-бени*.

Када зубни сугласник *с* треба да се нађе испред *ч*, *ћ*, *ђ*, *љ* или *њ*, уместо њега се изговара палатални сугласник *ш*, нпр. *пас* – *пашче*, *лист* – *лишће* (преко **лист-је*, **лисће*), *замислити* – *замишљен*, *носити* – *ношња*.

Испред истих сугласника уместо зубног сугласника *з* изговара се *ж*, нпр. *грозд* – *гроже* (преко **грозд-је*, **грозће*), *ижћикати* (*из* + *ћикати*), *пазити* – *пажљив*, *возити* – *вожња*.

Кад алвеоларни сонант *н*, у изведеницама, треба да се нађе испред усненог *б*, уместо њега изговара се уснени сонант *м*: *стамбени* (од *стан*), *зелембаћ* (од *зелен*), што се одражава у писању, као у наведеним примерима.

Напомена. – Једначење по месту изговора не одражава се у писању сложених речи: *једанпут*, *ванбродски*, *маскенбал*.

Једначења по месту изговора нема кад се префикси са завршетком на *с* или *з* нађу испред *љ* или *њ*, нпр. *слубити се* (од *с* + *љубити*), *разљутити* (од *раз-* + *љутити*), *изњихати* (од *из* + *њихати*). Облици типа *ижљубити*, *ражљутити* нису исправни у савременом српском књижевном језику.

Једначења по месту изговора нема ни у књижевним ијекавским облицима где је *љ* или *њ* настало од *л* + *ј* односно *н* + *ј*, нпр. *посљедњи* (екавски *последњи*), *сљепоћа* (ек. *слепоћа*), *бјесњети* (ек. *беснети*).

§ 53. У многим случајевима на морфемској граници реализована су оба једначења, и по звучности и по месту изговора, нпр. *ишчашити* ← **ис-чашити* ← **из-чашити*; или *обращ-чић* ← **обрас-чић* ← **образ-чић*. Исти суседни струјни сугласници тéже сливању у један сугласник, нпр. *исисати* ← **ис-сисати* ← **из-сисати*, или *безвучни* ← **без-звучни*.

§ 54. На граници између двеју речи које носе акценат, при бржем говору, може доћи до алтернација које су карактеристичне за унутрашњост речи, јер се граница између речи тада скраћује, а понекад и нестаје, може доћи до једначења по звучности (нпр. *наш брат* [нâж-брȁт]), једначења по месту изговора (нпр. *воз чека* [вôш-чёкā]), до удвајања изговора сугласника (нпр. *кнез зева* [кнêз:ēвā]) и других промена.

На граници између речи која има акценат и речи која нема акценат долази до алтернација које су карактеристичне за унутрашњост речи, нпр. може доћи до једначења по звучности (уп. *брат би* [брȁдби], *род се* [рôтсе]), до удвајања сугласника (уп. *пас се* [пȁс:е]), или до једначења по месту изговора (уп. *глас ће* [глâшће]).

На граници између речи која нема акценат и речи која има акценат такође долази до алтернација које су карактеристичне за унутрашњост речи, нпр. приликом употребе неких предлога може доћи до једначења

по звучности, као у примерима *ӣод камен* [поткӓмен], *из куће* [искӯће], в. § 51, или *ӣод ӣањ* [потпӑњ] и сл. У таквим изразима, који чине изговорну целину, може доћи и до удвајања сугласника (уп. *из залива* [из:а́лива]) или до једначења по месту изговора (уп. *без жена* [беж:е́нā]). У писању се таква једначења не бележе.

Прва палатализација

§ 55. Првом палатализацијом се назива алтернација задњонепчаних сугласника *к, г̄, х* и препалатала *ч, ж* односно *ш̲*. До тога у савременом српском књижевном језику долази у следећим случајевима:

– у вокативу једнине именица мушког рода на *-к, -г̄*, или *-х*, испред наставка *-е*: *јӯнак – јӯначе, Бо̄г – Бо̄же, дух – дӯше*;

– у множини именица *око* и *ухо*: *о̄чи* (*о̄чију, о̄чима*) и *ӯши* (*ӯшију, ӯшима*);

Напомена. – И облик *ӯво* (ген. *ува* боље него *ӯвета*), једнако исправан као *ухо*, такође има множину *ӯши* (облик множине *ӯвета* је изван књижевнојезичке норме).

– у облицима презента неких глагола чији је инфинитив данас на *-ћи*, али чија се коренска морфема (у целини сачувана у свим облицима перфекта) завршава на *-к, -г̄*. Тако *ӣећи* (од некадашњег **ӣек-ти*) има презент *ӣечем, ӣечеш, ӣече* итд.; од *стрӣћи* (основа *стрӣг̄-*) презент је *стрӣжем, стрӣжеш* итд.; таква алтернација карактеристична је и за глагол *врћи*, са основом на *х* (*врх-*): презент је *вр̄шем, вр̄шеш* итд. Основа на задњенепчани сугласник је код тих глагола још видљива у трећем лицу множине презента, које гласи *ӣеку, стрӣг̄у, врху*.

– у многим изведеницама од именица са завршетком основе на *-к, -г̄*, или *-х*: *вук – вучица, рука – ручерда, мрак – мрачан, девојка – девојчин* или *дје̄војка – дје̄војчин, дӯг̄ – дӯжан, књӣг̄а – књижица, ковчег̄ – ковчежић, шӣраг̄ – шӣражје, дах – да̄шак, муха – мӯшица, ӣрах – ӣра̄шити* и др.

У творби речи палатализација није спроведена доследно. У присвојним придевима на *-ин* налазимо је, пре свега, у *мајчин, девојчин* и *владичин*, док код осталих придева остаје непромењен задњонепчани сугласник: *секин, бакин, (к)ћеркин, Жикин, слӯг̄ин, Олг̄ин, Дра̄г̄ин, снахин* итд.

У умањеницама (деминутивима) на *-ица* палатализација изостаје ако се испред задњонепчаног сугласника налази још један сугласник, нпр. *коцкица, мазг̄ица, маркица, мачкица, ӣачкица, ӣезг̄ица*, затим у оним изведеницама које имају хипокористично значење, као *бакица, ноге̄ица, рукица, чикица*, па и у понекој другој речи која би се палатализацијом сувише удаљила од основе од које је изведена, као *кикица, кукица, ӣег̄ица, стрехица*.

Облици *рукица, ноге̄ица* јесу облици од милоште, обично за дечју руку или ногу. Исто значење могу имати и облици с палатализацијом, али *ручица* чешће значи дршку или полугу, а *ножица* малу ногу неког дела намештаја и сл.

Палатализације по правилу нема ни у именичким изведеницама од имена: *Вукица*, *Јелкица*, *Ђокица*, *Олгица*, *Драгица* и сл. (ипак, од *Анка* постоји *Анкица* и *Анчица*).

Под палатализацију се обично сврставају и алтернације *ц* → *ч* и *з* → *ж*, као у следећим примерима:

– *стриц*, вокатив *стриче*; *ловац*, вок. *ловче*; *зец*, мн. *зечеви*; Даница, присвојни придев *Даничин*, *старица*, присвојни придев *старичин*; *птица*, деминутив *птичица*; *месец – месечина* итд.;

– *витез*, вок. *витеже*; *кнез – кнежевски*, *кнежевина*; *рогоз – рогожина* (поред *рогозина*) итд.

Друга палатализација

§ 56. Другом палатализацијом (сибиларизацијом) називају се алтернације *к*/*ц*, *г*/*з*, *х*/*с* испред самогласника *и*. То бива у следећим случајевима:

– у множини именица мушког рода са основом која се завршава на *-к*, *-г*, *-х*: *радник – радници*, *ђак – ђаци*, *метак – меци* (од **метци*), *бубрег – бубрези*, *филолог – филолози*, *дифтонг – дифтонзи*, *орах – ораси*, *монах – монаси* итд.

– у дативу-локативу именица на *-ка*, *-га*, *-ха*: *река – реци*, *даска – дасци*, *библиотека – библиотеци*, *брига – бризи*, *нога – нози*, *задруга – задрузи*, *сврха – сврси* итд. (Од тог правила има доста одступања, о чему в. у морфологији, § 151.)

– у императиву глагола поменутих у § 392: *пећи*, *пећиште* (основа *пек-*), *стрижи*, *стрижиште* (основа *стриг-*), *врси*, *врсиште* (основа *врх-*).

Напомена. – Сибиларизација се јавља и у имперфекту поменутих глагола (*пецијах*, *стрижијах*, *врсијах*), али се ти облици у савременом српском књижевном језику врло ретко користе и представљају граматичке архаизме.

– као резултат творбе неких несвршених глагола од свршених: *мицати* (од *макнути*), *дизати* (од *дићи*, *дигнути*), *уздисати* (од *уздахнути*).

Трећа палатализација

§ 57. Трећа палатализација је алтернација сугласника која је карактеристична, пре свега, за морфологију и творбу неких глагола: када се коренска морфема глагола завршава на *к*, *г* или *х*, у њиховим облицима несвршеног вида долази до алтернације тих задњонепчаних сугласника са зубним сугласницима *ц*, *з* или *с*, ако се у коренској морфеми појави *и*, *ије*, *е* или *р*, нпр. *протицати*, *пресијецати*, *упрезати*, *растрзан*. Трећа палатализација се јавља у још неким, граматички мање регуларним позицијама.

Јотовање

§ 58. Посебну врсту палатализације представљају морфонолошке алтернације обухваћене појмом јотовање (по грчком називу тог слова – *јота*), јер су, у историјској перспективи, настале када су се одређени сугласници нашли испред полувокала *ј* (када није од јата). У савреме-

ном српском језику реч је о позиционим алтернацијама сугласника *б, п, м, в, ф, л, н, з, с, д, т, ц, к, г, х*, који се, истим редом, реализују као *бљ, пљ, мљ, вљ, фљ, љ, њ, ж, ш, ђ, ћ, ч, ч, ж, ш*, у позицији испред одређених наставака или суфикса.

Појединачни парови сугласника обухваћених јотовањем су следећи: *б → бљ, в → вљ, г → ж, д → ђ, з → ж, к → ч, л → љ, н → њ, м → мљ, п → пљ, с → ш, т → ћ, ф → фљ, х → ш, ц → ч*.

До јотовања долази у следећим случајевима:

а) у презенту појединих глагола (претежно оних са инфинитивом на *-ати*), испред наставака *-ем, -еш* итд. (првобитно **-јем, *-јеш* итд.): *глодати – глођем, дисати – дишем, јахати – јашем, казати – кажем, кајати – кајем, клицати – кличем, кретати – крећем, легати – лежем* или *лијегати – лијежем, млети* (или *мљети*) *– мељем, скакати – скачем, храмати – храмљем* итд.;

б) у трпном придеву глагола на *-ити*, испред наставка *-ен* (првобитно *-јен*): *бацити – бачен, гасити – гашен, гонити – гоњен, задимити – задимљен, зашрафити – зашрафљен, љубити – љубљен, мазити – мажен, млатити – млаћен, палити – паљен, родити – рођен, скупити – скупљен, славити – слављен*, итд.;

в) у грађењу појединих несвршених или учесталих глагола од свршених: *згрозити – згражати, платити – плаћати, потпалити – потпаљивати, пошумити – пошумљивати, сменити – смењивати* или *смијенити – смјењивати, скупити – скупљати, заробити – заробљавати, угодити – угађати, украсити – украшавати, успавати – успављивати* итд.;

г) у имперфекту, нпр. *градити – грађах, палити – паљах, носити – ношах, славити – слављах*.

д) У компаративу придева (наставак *-ји*, в. § 268): *брз – бржи, висок – виши, груб – грубљи, дуг – дужи, жут – жући, јак – јачи, млад – млађи, скуп – скупљи, сув – сувљи, тих – тиши, црн – црњи* итд.;

Напомена. – Придев *строг* има компаратив *строжи* (погрешан је облик *строжији*, који се понекад може чути и у говору образованих људи, или прочитати).

Придев *висок* има компаратив *виши* (нису исправни облици *вишљи* нити *високији*).

ђ) У инструменталу једнине именица женског рода на сугласник, испред наставка *-ју* (§ 161): *глад – глађу, зелен – зеленју, зоб – зобљу, крв – крвљу, смрт – смрћу, со* (ген. *соли*) *– сољу* итд.;

е) У творби речи, испред појединих суфикса који су некада имали глас *ј* или га и данас имају. Такав је суфикс за значење збирности *-је*, нпр. *гран(а) + -је → грање, грм + -је → грмље, дрв(о) + -је → дрвље, прут + -је → пруће*; етнички суфикс *-(ј)анин*, нпр. *Исланд – Исланђанин, Норвешка – Норвежанин, Холандија – Холанђанин*, тим суфиксом се често изводе и називи становника градова: *Ашина – Ашињанин, Београд – Београђанин, Жабљак – Жабљачанин, Праг – Пражанин, Рим – Римљанин*; суфикс *-(ј)ак*, нпр. *жаба – Жабљак, јужни – јужњак, црн – црњак*; придевски суфикс *-ји*, нпр. *говедо – говеђи, жаба – жабљи, јесен – јесењи, кобила – кобиљи, крава – крављи, псето – псећи* итд.

§ 59. Услед промене до које је у штокавским говорима дошло крајем XIV века, сугласник *л* на крају речи и на крају слога у морфолошким и творбеним парадигмама вокализовао се као *о*, тако да данас у промени исте речи једни облици имају у основи глас [л], а други облици исте речи имају на крају основе глас [о]. Уместо *л* налази се *о* у следећим облицима:

а) На крају једнине мушког рода активног партиципа (радног придева), нпр. *дао* (док је у женском и средњем роду *дала*, *дало*, јер ту *л* није на крају речи). Тако и *био* (*била*, *било*), *читао* (*читала*, *читало*), *узео*, *говорио*, *чуо*, *убо* (од **убоо*: глагол *убости*), *умро* (глагол *умрети*), *растао* (од **растл* → **растал*: глагол *расти*) итд.

б) У номинативу једнине мушког рода придева са основом на *-л*: *дебео* (ген. *дебелог*, ж. *дебела*, ср. *дебело*), тако и *бео* (или *бијел*), *мио*, *цео* (или *цио*) и сл. Уколико је испред *о* самогласник *а*, то *а* је непостојано (в. ниже, § 66), тако да га у другим облицима нема: *зао* (*зла*, *зло*), *топао* (*топла*, *топло*), *подао* (*подла*, *подло*).

Уп. и сложени назив града *Београд*. Према старијем облику *Белград*, који је постојао пре него што је глас *л* замењен гласом *о* у наведеним позицијама, настали су облици за назив тог града у страним језицима.

в) У номинативу именица чија се основа завршава на *-л*: у мушком роду *анђео* (ген. *анђела*), *во* (*вола*), *вео* (*вела*), *сто* (*стола*), *соко* (*сокола*), *пепео* (*пепела*), итд., у женском роду *со* (ген. *соли*). И у овом случају *а* испред *о* је непостојано, као у *орао* (ген. *орла*), *пакао* (*пакла*), *котао* (*котла*), у ж. роду *мисао* (*мисли*).

г) У промени именица с агентивним суфиксом *-лац*, где је *а* непостојано: *л* се јавља и у генитиву множине (на *-лаца*), док у свим осталим падежима прелази у *о*. Тако имамо *носилац*, ген. *носиоца*, датив *носиоцу* итд., у множини *носиоци*, ген. *носилаца*, дат. *носиоцима* итд. На исти начин се мењају и *бранилац* (*браниоца*), *тужилац*, *вршилац*, *гледалац*, *слушалац*, *преводилац*, *читалац*, *стваралац*, *жетелац* и многе друге именице, каквих у српском језику има више од седамсто. Мада није са суфиксом *-лац*, овако се мења и *талац* (не *таоц*), ген. јед. *таоца*, мн. *таоци*, *талаца*, *таоцима* итд.

д) У понеким изведеним речима као *деоба* (од *делити*) или *диоба* од *дијелити*, *сеоба* (од *селити*), *сеоски* (од *село*), *сеоце* (деминутив од *село*) и др.

§ 60. Алтернација *л/о* не односи се на новије речи страног порекла као што су *генерал*, *идол*, *конзул*, *кристал*, *метал*, *модел*, *монопол*, *ореол*, *скандал*, *тунел*, *фосил*, *хотел* итд., па ни неке домаће као *вал*, *бол*, придев *охол* и друге.

Именица *зналац*, иако изведена суфиксом *-лац*, задржава *л* у свим падежима (*зналца*, *зналцу* итд.).

Именице *белац*, *жалац*, *палац* и сл., у којима завршно *-лац* није суфикс *-лац* јер ту *л* припада коренској морфеми *бел-*, *жал-*, односно *пал-*, немају у својим парадигмама алтернацију *л/о*, уп. *белац*, *белца*, *белцу*...;

жалац, жалца, жалцу...; *паlац, паlца, паlцу...* У неким другим творбеним структурама у истим коренским морфемема уместо /l/ налази се /o/, нпр. *жаока, паоци.*

Напомена 1. – У неким случајевима постоје дублети – две речи које се формално разликују само по томе што је у једној глас /l/ замењен гласом /o/, а у облицима друге речи на одговарајућем месту је /l/, нпр. *анђеоски* и *анђелски* (придев од именице *анђео*), *арханђео* и *арханђел*; *колац* има промену *коца, коцу* и *колца, колцу*, деминутив *кочић* и *колчић*. Обично је у таквим дублетима један члан ређе у употреби и/или се осећа као застарели облик, нпр. *стакалце* и (данас ретко) *стакаоце, крилце* и (данас ретко) *криоце*.

Напомена 2. – Од именице *паоци* (на точку запрежних кола), која се обично употребљава у множини, једнина је *паlац, паоца...*; ген. мн. је *паlаца* (не *паока*).

Губљење сугласника

§ 61. До алтернација које се називају губљење сугласника долази, по правилу, на граници између префикса и корена или на граници предсуфиксалног дела основе и суфикса.

Кад се два иста сугласника, на граници основе и суфикса или префикса и основе, нађу један до другог, своде се на један: *Рус + -ски → руски, без зуба → безуб, од- + делити → оделити.*

Често таква два сугласника настају услед једначења по звучности или по месту изговора: *пет + десет → *педдесет → педесет, шест + десет → *шесддесет → *шездесет → шездесет, без стида → *бесстидан → бестидан, раз- + жалостити → *ражжалостити → ражалостити, из + шетати → *исшетати → *ишшетати → ишетати.*

§ 62. Изузетак од тог правила су суперлативи од придева који почињу на *j*: *најјачи, најјаснији, најјефтинији* и сл.

Удвојени сугласник задржава се и у неким новијим префиксалним твореницама, где би се свођењем на један глас замаглило значење префикса: *противврединост, нуззарада, преддржавни, транссибирски, суперревизија* и сл.

Напомена. – Само у писању понавља се група *ст* у броју *шеststo* (= шест стотина, 600) и редном *шеststoти*. У изговору се *ст* чује само једном, али је правописом одређено писање удвојеног *ст* ради разликовања од *шесто*, средњег рода редног броја *шести*.

§ 63. На граници предсуфиксалног дела основе и суфикса сугласници *т* и *д* губе се испред африката *ц, ч, џ, ћ* или *ђ*: *отац*, генитив **отца → оца, задатак*, мн. **задатци → задаци, предак*, мн. **предци → *претци → преци, говедо + -че → *говедче → *говетче → говече, радит(и) ћу → радићу, сладолед + -џија → сладоледжија.* Губљења нема у твореницама с префиксом (*надџилитати, подђакон*), где долази само до једначења по звучности уколико је потребно: *потчинити* (од *под- + чинити*), *отцепити* (од *од- + цепити*).

§ 64. Многе трочлане сугласничке групе своде се на двочлане тиме што се *т* и *д* губе ако су испред њих струјни сугласници *с, з, ш* или *ж*,

а иза њих сугласници *б*, *к*, *л*, *љ*, *м*, *н* или *њ*. Ако одбацимо ретке или застареле речи, ово правило своди се на групе *стн*, *стл*, *стк*, *стм*, *здб*, *штн*, које губе *т*, односно *д*, као у *частан*, *часна*, *часно* (тако и у падежима, *часног* итд.: в. § 255), *весник* (од *вест* + *-ник*), *залистак* ген. *залиска*, мн. *залисци*, *гозба* (од *гост*, преко **гостба* → **гоздба*), *тазбина* (од *таст*), *позоришни* (од *позориште*), *боравишни* (од *боравиште*) и сл.

Од тог правила има доста изузетака. Група *стн* остаје у придевима од стране основе, као *азбестни*, *протестни* (од *азбест*, *протест*). Група *стк* остаје у женским облицима од именица на *-ист*(*а*), као *телефонисткиња*, *социјалисткиња*. Од *болест* са суфиксом *-љив* имамо *болешљив* (преко **болестљив* → **болесљив*, с једначењем по месту изговора), али од *попустити* придев је *попустљив*, где је *т* сачувано. Група *стм* чува се у позајмљеници *астма* (са изведеницама *астматичан*, *астматичар*).

§ 65. У изведеницама на *-ски* и *-ство* глас *с* се обично губи ако му претходи *ћ*, *ч*, *ш* или *ж*: *младићки* (од *младић* + *-ски*), *никшићки* (од назива града *Никшић*), *јуначки* (од **јунак* +*-ски* → **јуначски*), *варошки* (од *варош*), *нишки* (од назива града *Ниш*), *витешки* (од *витез*, преко **витежски* → **витешки*), *зеленаштво* (од *зеленаш* + *-ство*), *лупештво* (од *лупеж* + *-ство* → **лупештство*) итд. Ипак, *ћ* остаје испред *-ство*: *могућство*, *покућство*, *прегимућство* и сл.

Самогласничке алтернације

Непостојано *а*

§ 66. У именичкој морфологији непостојаним називамо оно *а* које се јавља као претпоследњи глас у основи на чијем је крају група сугласника, у номинативу и акузативу једнине (када је у наставку нулта морфема) и/или у генитиву множине (када је у наставку *-а*), в. и § 146, 147.

Напомена. – У старијем језику реч се није могла завршавати на два сугласника, осим на *-ст*, *-зд*, *-шт* или *-жд*. Друкчије сугласничке групе испрва су разбијане непостојаним *а*, нпр. *псалам* (од грчког *psalmós*), *шанац* (од немачког *Schanze*), али под налетом многобројних туђица као *принц*, *реванш*, *текст*, *филм*, *спорт* итд. ово ограничење за финалне сугласничке групе престало је да важи. Зато неки од таквих облика с непостојаним *а* (типа *Дамасак*) данас припадају историји српског језика и нису исправни у савременом књижевном језику.

Непостојано *а* се јавља у следећим случајевима:

а) У номинативу једнине (и акузативу, када је једнак номинативу) именица мушког рода у промени именица чија се множина завршава на *-ови* или *-еви*, нпр. *бубањ* (ген. *бубња*, мн. *бубњеви*), *ритам* (ген. *ритма*, мн. *ритмови*), *орао*, *петао* (ген. *орла*, *петла*, мн. *орлови*, *петлови*). В. § 59.

б) У номинативу и акузативу једнине именица женског рода на *-о* које је настало од *-л*, као *мисао*, *замисао* (ген. *мисли*, *замисли*, мн. *мисли*, *замисли*). В. § 160.

в) У номинативу једнине и генитиву множине именица мушког рода као *борац*, *кривац*, *почетак* (ген. мн. *бораца*, *криваца*, *почетака*), док га у осталим падежима нема: ген. *борца*, *кривца*, *почетка*, дат. *борцу*, *кривцу*, *почетку*, ном. мн. *борци*, *кривци*, *почеци* итд. В. § 126.

Напомена 1. – Именице са суфиксом *-лац* типа *посетилац* имају непостојано *а* само у номинативу једнине и генитиву множине (*посетилаца*). У свим другим облицима тих именица нема непостојаног *а*, а *л* испред *ц* прелази у *о* (ген. *читалац*, дат.-лок. *читаоцу* итд.). Иако се понекад може чути и прочитати номинатив једнине на *-оц* (нпр. **читаоц*), такав облик није исправан.

Напомена 2. – Именица *мозак* има суфикс (*а*)*к* само у номинативу једнине (као именице *блесак*, *љесак*, *прасак*, *тресак* и сл.), али га нема у другим облицима, у којима је коренска морфема *мозг-*, уп. *мозак*, *мозга*, *мозгу*...

Напомена 3. – Именица *батак* у свим облицима има самогласник *а* у другом слогу, иако се понекад чују облици једнине *батка*, *батку* итд., који нису исправни. Множина је *батаци*.

г) У генитиву множине неких именица мушког рода страног порекла као *концерт*, *пашент*, *студент*: ген. множине: *концерата*, *пашената*, *студената*.

д) У генитиву множине именица средњег рода чија се основа завршава сугласничком групом. Такве су именице у средњем роду *стакло*, *ребро*, *писмо*, *средство*, *копље* итд. (ген. множине *стакала*, *ребара*, *писама* итд.). В. § 137.

ђ) У генитиву множине именица женског рода чија се основа завршава сугласничком групом. Такве су именице *басна*, *девојка* или *дјевојка*, *сестра*, *трешња*, *црква*, итд. (ген. множине *басана*, *девојака* или *дјевојака*, *трешања* итд.). В. § 156.

Поред тога, непостајано *а* се јавља и у променама неких других врста речи:

е) Само у номинативу једнине мушког рода придева, у неодређеном виду: *чудан* (*чудна*, *чудно*), *добар* (*добра*, *добро*), *танак* (*танка*, *танко*), *шупаљ* (*шупља*, *шупље*). Тако и код придевских заменица, нпр. *сав* (*сва*, *све*), *такав* (*таква*, *такво*), и код броја *један* (*једна*, *једно*).

ж) У глаголском радном придеву, у мушком роду једнине, непостојано *а* се редовно комбинује с преласком *л* у *о* (в. горе § 59) када се у другим облицима радног придева испред *л* налази сугласник: *дошао* (*дошла*, *дошло*), *гризао* (*гризла*, *гризло*), *легао* (*легла*, *легло*) итд.

з) Непостојано *а* се додаје предлозима *с*, *к*, *уз*, *низ*, *кроз* када стоје испред речи с којом би иначе образовали тешко изговорљиву комбинацију сугласника: *са школом*, *ка граду*, *низа страну*, *уза зид*, *кроза зид* и сл. (§ 444).

Испред облика *мном*(*е*), инструментала личне заменице *ја*, непостојано *а* обавезно се додаје предлозима *с*, *под*, *над* и *пред*: *са мном*, *пода мном*, *нада мном*, *преда мном*, нагласак је на предлогу: изг. [сàмнōм], [пòдамнōм] итд.

§ 67. Предлог *с* или *са* има два наведена лика – аломорфа (аломорфи су различити појавни облици исте морфеме). Основна функција употребе аломорфа *са* (а не *с*) јесте

1. да олакша изговор омогућавањем да се избегне нагомилавање сугласника,

2. да омогући комуникативно истицање предлога,

3. да омогући еуфонију (благозвучност) тамо где се то може постићи већом вокализацијом исказа,

4. да омогући индивидуалну или функционалну стилизацију исказа,
5. да омогући постизање потребног ритма стиха,
6. да олакша разумевање исказа омогућавањем да се избегне граматичка хомонимија (исти облик са различитим значењима).

Устаљена је употреба аломорфа *с* у неким генитивским, акузативним или инструменталним конструкцијама, нпр. *с вечери, с времена на време, с једне стране, с друге стране, с јесени, с колена на колено, с коца и конопца, с краја на крај, с ноге на ногу, пасти с ногу, с ову страну, с ону страну, с мене (па) на уштап, с неба па у ребра, с обзиром на, с поштовањем, с пролећа, с пута, с руке на руку, у вези с тим* итд.

Напомена. – У таквим случајевима употребљава се искључиво предлошки облик *с*, а облик *са* у таквим конструкцијама не треба употребљавати.

Са изузетком таквих устаљених израза правило о избору предлошког облика *с* или *са* чврсто је када се предлог *с(а)* нађе испред речи које почињу на *с, з, ш, ж* или на сугласничке групе *кс, кћ, кш, пс, пч, пш, чк, чл.* Тада се употребљава искључиво аломорф *са*, нпр. *са сина, са зида, са шина, са жиле, са Ксенијом, са кћери, са Кшиштофом, са пса, са пчеле, са пшенице, са чкаља, са чланом*, као и испред инструменталног облика *мном* (*са мном*).

Поред тога, ако је предлог комуникативно наглашен (што је доста ретко), обавезно се појављује аломорф *са*, нпр. *То је нестало* са *ормана, а не* из *ормана.*

У конструкцијама с помоћним речима које су употребљене поимениčено исправан је само облик *са*, нпр. *То се пише са Х* (а не *То се пише с Х*).

Само је облик *са* исправан и испред парентеза (уметнутих израза) које раздвајају предлог од осталог дела именског израза, нпр. *Скочио је са – ни мање ни више – Савског моста.*

Поред реченог, када је обавезан или само аломорф *с*, или само аломорф *са*, постоји доста случајева када је могуће у истој конструкцији употребити било један било други облик, без икакве разлике, или са релативно малом разликом у еуфонији или у стилској вредности. То су следећи случајеви.

Ако реч непосредно после предлога почиње сугласничком групом са звучним сугласником на апсолутном почетку речи (нпр. *са дрвета*), више је разлога за употребу аломорфа *са* него ако та реч почиње само једним сугласником (звучним) или групом сугласника са безвучним на апослутном почетку, нпр. *са детета, са првог.*

Обично је тако и када реч после тог предлога почиње африкатом *ч, џ* или, ређе – *ц*, нпр. *са чаше, са џака, са цигле* (поред такође исправног *с чаше, с џака, с цигле*).

Доста је честа употреба аломорфа *са* када следећа реч почиње самогласником, нпр. *са обале* (поред такође исправног *с обале*), донекле са изузетком случајева када именица почиње на *а* и када је обичније па утолико и препоручљивије употребити аломорф *с*, нпр. *с аута, с авиона, с антене.*

Напомена. – Препоручује се употреба аломорфа *са* а не *с* и у оним случајевима када то доприноси избегавању граматичке хомонимије, уп. *са ока* и *сока*,

са лепом и *слепом*, *са тихом* и *стихом*, *са брка* и *збрка* и сл., мада се обично из контекста види о којем је значењу реч.

Препоручује се употреба аломорфа *с* а не *с(а)* када следећа реч почиње сонантом или безвучним сугласником који претходи самогласнику, нпр. *с лице*, *с писма*.

Укратко, са изузетком прве поменуте групе случајева (тип *са сина*, *са зида*, *са шала*, *са жала*) – када је исправно употребити искључиво аломорф *са* – и са изузетком устаљених израза (*с краја на крај* и сл.), у свим другим случајевима може се изабрати једно или друго решење, али у једним случајевима предност би имао аломорф *са*, а у другим аломорф *с*.

Пошто то може бити питање личног стила, традиције, ритма и сл., општа препорука гласи: тамо где је избор једног од дата два аломорфа *с* и *са* факултативан (тј. где се може употребити било *с* било *са*), препоручује се да се у истом тексту доследно спроводи једно решење: ако се више тежи економичности исказа, онда – *с*, а ако се више тежи еуфоничности, тј. благозвучности исказа, онда – *са*.

Облик *с* је чешћи у необавезном, поготову бржем разговору (где се више тежи економичности израза) него у званичним и свечаним говорним ситуацијама, где се економичност израза обично не сматра важном, док је већа звучност израза пожељна, што даје предност облику *са*.

Речено важи и за употребу предлога *с(а)* и у конструкцијама са генитивом (нпр. *са сина*, *са чела*, *с лица*), и у конструкцијама са инструменталом (нпр. *са сином*, *с напором*, *с песмом* и сл.) или с акузативом, што је доста ретко (нпр. *с ову страну*, *с ону страну*).

Напомена. – Никада се не пише предлог *с* са апострофом, тј. као *с'*, нпр. треба писати *с поштовањем*, а не *с' поштовањем*.

§ 68. На граници префикса на *с* и дела речи који за тим префиксом следи, а почиње на *с*, *ш*, *з* или *ж*, такве суседне морфеме по правилу се раздвајају самогласником *а*, нпр, *саставити*, *сазвати*, *сажалити се*. У неким случајевима до уметања *а* долази и када следећа морфема не почиње на *с*, *ш*, *з* или *ж*, нпр. *сабрати* (мада постоје облици са истим кореном и префиксом, али без самогласника *а* у префиксу, нпр. *збир*, *збор*, *збрка*), *разабрати*, *одагнати* итд. Аломорфи префикса *с* или *са* могу изражавати разлику у значењу, нпр. *сакупити се* (за нешто што се налази на разним местима), *скупити се* ('смањити се', нпр. *Овај материјал се приликом прања скупља*).

Покретни самогласници

§ 69. На завршетку појединих речи могу се необавезно, без промене у значењу, јавити самогласници *а*, *е* или *у*. То су следећи облици:

а) прилози за време *кад(а)*, *тад(а)*, *сад(а)*;

б) речца *нек(а)*, краћи облик *нек* пише се без апострофа;

в) облици генитива или акузатива једнине од придева, нпр. *доброг(а)*, *домаћег(а)*, од заменица, нпр. *мог(а)*, *нашег(а)*, *сваког(а)*, и бројева, нпр. *једног(а)*;

г) облици датива-локатива једнине од истих речи с наставком *-ом*, којима се може додати *е*, нпр. *добром(е)*, *таквом(е)*, *другом(е)*;

д) неки једносложни облици инструментала једнине од заменица: *њим(е)* (од *он*), *ким(е)* (од *ко*), *чим(е)* (од *шта*), *тим(е)* (од *тај*), *мном(е)* (од *ја*);

ђ) облици датива-локатива и инструментала множине придева, заменица и бројева, који по правилу добијају *-а* када им не следи именица, нпр. *Обраћа се добрим људима, а не лошима*; *Ради са страним студентима, али и с нашима*; *Ово је упућено свима*; *У једним случајевима успева, у другима не.*

Речи под (а) и (б) су уобичајене и у дужем и у краћем облику. Падежни облици под (в) и (г) данас су чешћи у краћем облику, али покретне вокале још додају писци који воде рачуна о еуфонији. Посебно се *-а* додаје првом од два суседна придева, као нпр. у наслову *Речник српскохрватскога књижевног језика* (речник Матице српске).

Због чињенице да се глас *а* у српском језику употребљава и у морфонолошким алтернацијама као непостојано *а*, и као покретно *а*, глас *а* се у савременом српском књижевном језику одликује сразмерно високом учесталошћу јављања у говору.

Дисимилација самогласника

§ 70. Именице мушког рода са завршетком на непалатални сугласник имају у инструменталу једнине наставак *-ом* (нпр. *град-ом*, *дан-ом*, *човек-ом*), а наставак *-ем* после палаталног сугласника: *пањ-ем*, *краљ-ем*, *бич-ем*, *мишић-ем*, *спанаћ-ем* итд. Таква расподела наставака *-ом* и *-ем* изостаје ако је у завршном слогу основе самогласник *е*, јер тада *е – е* у два суседна слога прелазе у *е – о*: *лакеј-ом*, *музеј-ом*, *хмељ-ом*, *флеш-ом*, *лавеж-ом*, *Беч-ом*, *грч-ом*, *колеџ-ом*, *зец-ом*, *месец-ом* и сл. За изузетке в. § 128.

Знатно мање, дисимилација делује и на избор наставка *-ов-и* односно *-ев-и* у множини неких именица мушког рода (§ 122): тако имамо *кеј-ов-и*, *спреј-ов-и*, упркос палаталном сугласнику *ј* (уп. *крај-ев-и*, *број-ев-и*).

Дисимилација је такође разлог што се после падежног наставка *-ом* јавља покретни самогласник *е* (в. § 69 под г), али после *-ем* покретни самогласник *у* (§ 251).

§ 71. Као што је било речено у § 15, савремени српски књижевни језик има равноправно екавски и ијекавски изговор гласа на месту праславенског вокала „јат“. У екавском изговору рефлекс праславенског јата је, по правилу, *е* (нпр. *вера*, *бело*), док је у ијекавском изговору рефлекс праславенског јата у данашњим кратким слоговима, по правилу, *је*, а у данашњим дугим слоговима, по правилу, секвенца *ије* (нпр. *вјера*, али *бијело*). Када се група *је* која је пореклом од јата нађе иза *л* или *н*, долази до алтернација: *л+ј* алтернира са *љ* (нпр. *љепота*), а *н+ј* алтернира са *њ* (нпр. *сњегови*).

МОРФОЛОГИЈА

Граматика и лексика

§ 72. Српски језик чине јединице различитог степена сложености, њихови међусобни односи и правила употребе тих јединица. Основне језичке јединице су **фонеме** (гласови у функцији разликовања речи), **морфеме** (најмањи делови речи који имају неко значење), **речи** (најмањи облик на који може бити сведена нека реченица), **синтагме** (групе речи повезане значењем и функцијом), **реченице** (најмањи синтаксички облици који могу имати комуникацијску функцију) и **надреченичне целине** (пасуси, строфе, главе и сложеније врсте текстова).

§ 73. Граматика се односи на правила према којима су морфеме удружене у речима и на правила према којима су речи удружене у реченицама, а реченице у текстовима. У средишту тако схваћене граматике је појам граматичке категорије као јединства граматичког облика и граматичког значења.

Граматички облици имају као најважнију одлику – р е г у л а р н о с т. На пример, значења именичког броја у српском језику изражавају се, пре свега, наставцима (*басн-а – басн-е*, *писм-о – писм-а* и сл.), а знатно ређе, и мање регуларно, значење именичког броја изражава се, поред наставака, и другим средствима, нпр. променом основе (суплетивно), као у примеру *човек – људи*. За разлику од категорије именичког броја, граматичка значења глаголског вида не изражавају се наставцима него, пре свега, суфиксима (нпр. *прèпис-а-ти – прèпис-ива-ти*), мање регуларно префиксима (нпр. *радѝти – у-радѝти*), а постоје и друга, још мање регуларна средства изражавања вида у српском језику. Степен граматикализованости неког значења испољава се првенствено као степен регуларности начина изражавања тог значења.

Граматичка значења су о б а в е з н а за широке класе језичких јединица. На пример, значење граматичког броја (једнина или множина) обавезно је за све именице, придеве, заменице и глаголе, што је врло широк круг речи. А значење збирности (нпр. *лишће*, *грање*, *камење*) мање је граматикализовано јер је својствено само једном делу именица. Зато збирност није граматичко значење него је то лексичко-граматичко значење.

Граматичка значења су организована на уочљиво правилан начин. Та п р а в и л н о с т начина на који су организована граматичка значења

испољава се у чињеници да свако граматичко значење садржи два или више међусобно супротстављених, релативно ужих значења (грамема), нпр. граматички број обухвата једнину и множину, глаголски вид обухвата свршени и несвршени вид, категорија лица обухвата прво, друго и треће лице итд. Појединачна и углавном малобројна одступања од тог принципа (тзв. изузеци) не нарушавају битније његову реалност.

Изузеци од граматичких правила најчешће се испољавају 1) као граматичка лакуна (празно место), односно као одсуство неког облика тамо где га већина речи има, нпр. глагол *извирати* или *пребивати* немају свршене парњаке, а именице *Марко*, *брајко* или *амиго* не употребљавају се у плуралу; или 2) као облик који одступа од уобичајеног облика за изражавање неког граматичког значења, нпр. глаголски облици *хоћу* и *могу* завршавају се наставком *-у* иако сви други глаголи у српском књижевном језику имају у 1. л. јед. садашњег времена наставак на *-м* (*читам*, *дишем*, *мислим*...). У такве изузетке спадају и суплетивизми – када се и променом основе у парадигми неке речи изражава извесно граматичко значење, нпр. *говорити – рећи* (несвршени вид – свршени вид).

Употреба већег броја истоврсних изузетака одређена је извесним потправилима. На пример, иако већина глагола има облик за прво лице једнине, безлични глаголи доследно немају облике ни за 1. ни за 2. лице. Узроци настанка граматичких изузетака су различити. У књижевном језику нови изузеци од постојећих правила представљају нарушавање граматичке норме. Неки од тих изузетака се у књижевном језику не прихватају, а неки временом буду прихваћени, нпр. у првој половини XX века уместо *госпођа Марић* требало је рећи, и говорило се, *госпођа Маријка*, за супругу *господина Марића*, или *госпођица Маријева*, за његову ћерку), а у савременом српском књижевном језику изрази као *госпођа Марић* су исправни, док су изрази као *госпођа Маријка* или *госпођица Маријева* застарели.

§ 74. Лексика је систем речи (лексема) као средстава којима се означавају различите конкретне и апстрактне појаве. Свако граматичко правило важи само за известан врло широк круг лексема. Што је тај круг шири, њихово заједничко значење је јаче граматикализовано. На пример, свака глаголска лексема мора имати бар једно од видских значења, а најчешће има оба видска значења, али само неке придевске лексеме, прецизније речено, само описни придеви, имају степене поређења. Степени поређења придева су, дакле, слабије граматикализовани од глаголског вида.

С друге стране, неке лексеме су више граматикализоване, а друге су мање граматикализоване, али нема лексеме која није обухваћена ниједним граматичким правилом. На пример, предлози су првенствено граматичке речи јер често имају значења слична значењима падежних наставака, а правих лексичких значења скоро да немају. Именице су такође граматикализоване речи јер имају граматичке категорије падежа, рода и броја, иако имају и лексичка значења, често веома конкретна, а код прилога су у првом плану њихова лексичка значења, док су граматичка значења прилога слабије уочљива и малобројнија. Ипак, свака лексема је на

неки начин обухваћена извесним граматичким правилом, а још чешће скупом граматичких правила. Прилози, на пример, немају морфолошке категорије (осим оних прилога који имају степене поређења), али употреба прилога у реченици није произвољна него је потчињена одређеним синтаксичким категоријама. На тај начин и за прилоге важе одређена граматичка правила.

Описивање и учење српског језика значи описивање и учење правила која у српском језику важе, као и описивање и учење језичких јединица која су тим правилима обухваћена. У граматикама се описују правила која важе за одређене лексеме (у граматикама се обично не наводи исцрпан попис свих речи за које важи неко правило). У речницима се дају пописи и описи лексема (али се њихове граматичке особине обично наводе врло сажето). У овој граматици пажња је усмерена, највећим делом, на морфолошка и синтаксичка правила српског језика, као основна граматичка правила, и на оне лексеме које из неког разлога једном делу говорних представника српског језика и странаца који уче српски представљају тешкоћу са становишта усвајања савремене књижевнојезичке норме српског језика.

Састав речи

§ 75. Реч је најмањи облик на који може бити сведена нека реченица, нпр. *Гори! Ва̄шра! Овамо! Браво!*, тј. реч је најмања језичка јединица која може да функционише као самосталан исказ. Та могућност је одлика пре свега основних врста речи и узвика, а углавном је нетипична за помоћне врсте речи као што су предлози и везници (понекад и речце), које по неким обележјима јесу речи, а по другим својим особинама функционишу као релативно самосталне граматичке морфеме. Права, пунозначна реч је истовремено најмања језичка јединица која може бити реченични члан.

Речи су састављене од гласова (а написане речи – од слова). На пример, у речи *небо* имамо гласове [н], [е], [б], [о]. Гласови (а у писању – слова) у саставу речи удружени су у слогове и морфеме. Реч може бити сведена на само једну морфему (и не може имати у свом саставу мање од једне морфеме), чак може бити сведена на само један глас који је истовремено морфема (нпр. *а* као везник), али се реч обично састоји од двеју или више морфема.

§ 76. Слог је изговорна јединица коју конституише један самогласник, било сам или са сугласником, односно са сугласницима испред и/или иза њега, нпр. у речи *оба* имамо два слога *о-ба* (и две морфеме *об-а*), в. § 77.

Структура слога, тј. комбинације фонема које могу чинити слог, предмет је морфонологије (§ 50). За српски језик, на пример, није карактеристична структура слога који би почињао сугласничком групом *нд*, *нк*, *мк* и сл. (осим у речима пореклом из језика где је таква структура слога могућа, нпр. у називу племена *Ндебеле*, в. § 32) јер у српском језику не постоје слоготворно *м* и *н* осим у ретким речима преузетим из неких страних језика.

У српском језику гласовна структура слога је таква да унутар слога постоји тежња ка растућој звучности (сонорности). Зато се унутар речи граница слога најчешће налази иза самогласника (нпр. *ма-ма*, *зве-зда*, *ша-кси*). Ако унутар речи постоји група која почиње сонантом за којим следи сугласник, или други сонант, тада се граница слога налази иза тог сонанта (нпр. *Жељ-ко*, *мар-ка*, *мал-шер*; *пер-ла*, *хим-на*, *ам-не-зија*). Први слог у речи може бити самогласник или такав слог почињати самогласником (нпр. *а-ко*, *ам-бар*). Последњи слог у речи може се завршавати сугласником, што се зове затворени слог (нпр. *ку-пац*, *за-кон*, *че-кић*).

Слог може бити идентичан с морфемом (нпр. *на*, *шу*, *у*, *на-пад*, *у-пис*), или може бити неподударан са било којом морфемом (нпр. *вра-на*, *пе-рон*, *шу-нел*), као што и структура морфеме није увек подударна са структуром слога, нпр. морфеме *к*, *с*, *пст* нису слогови.

§ 77. Морфема је најмања језичка јединица која има значење. Морфеме су састављене од фонема (§ 21), а могу бити удружене у сложеније делове речи (нпр. неке сложене основе садрже више морфема, као у основи *уч-и-шељ-иц-*), или могу бити удружене у целе, оформљене речи, односно граматичке облике, нпр. *уч-и-шељ-иц-а*, *уч-и-шељ-иц-е*, *уч-и-шељ-иц-и* и сл.

Иста морфема може бити употребљена у мање или више различитим појавним облицима (аломорфима), нпр. у речима *Срб-ин* и *срп-ски* имамо исту коренску морфему, која се у првом примеру изговара и пише са завршним *б*, а у другом примеру се изговара и пише са завршним *п* (због једначења по безвучности испред безвучног *с*).

Морфемску структуру речи чине различите комбинације морфема.

§ 78. Наставак је морфема која има граматичко значење и налази се на крају речи. Систем наставака у граматици исте речи или истог типа речи чини **флексију**, нпр. *неб-о*, *неб-а*, *неб-у*...

Нулти наставак (пише се -Ø) јесте одсуство наставка које служи за изражавање неког граматичког значења у систему наставака дате речи. На пример, *дан-Ø*, *дан-а*, *дан-у*..., где знак -Ø представља нулти наставак номинатива једнине именице мушког рода.

§ 79. Основа је део речи који се налази испред наставка, нпр. *жен*-а, *жен*-е... Према степену сложености основе се деле на просте (коренске), нпр. *пољ*-е; изведене, када имају поред коренске морфеме (§ 81) бар још један афикс (§ 82), нпр. *пољ-ск*-и; и сложене, када имају у свом саставу више од једне коренске морфеме, нпр. *пољ-о-при-вред-а*.

§ 80. Промена (= парадигма – код именских речи деклинација, код глагола конјугација) јесте граматички образац речи, који је одређен комбинацијом врсте основе и врсте флексије, нпр. именице *грађанин* и *грађанка* имају различите промене.

§ 81. Корен (коренска морфема) носи значењско језгро лексеме, нпр. *уч*-ити, *уч*-итељ, *уч*-итељица.

§ 82. Афикси су морфеме у саставу основе које не припадају корену (§ 81). Основни афикси су префикси и суфикси. У ширем схватању афикса ту спадају и граматички наставци.

Префикс је морфема која се налази испред корена. У српском језику префиксалне речи обично имају један префикс, нпр. *из*-бор, а ређе више од једног префикса, нпр. *пред-из*-борни. Неки префикси имају чисто граматичка значења, нпр. у глаголу *урадити* префикс *у-* има само значење свршеног вида и не мења лексичко значење. Знатно чешће префикси служе за модификовање лексичког значења основе, уп. *писати – за-писати – под-писати – пре-писати* и сл.

Суфикс је морфема у саставу основе која се налази иза корена. Иста реч може имати више од једног суфикса, уп. уч-*и-тељ-иц*-а. Суфикс може имати творбено значење (нпр. *учи-тељ*, где *-тељ* значи вршиоца радње), или граматичко значење (нпр. *учи-л-а је*, где *-л-* значи прошло време). Граматички суфикс се сматра врстом наставка.

Врсте речи

§ 83. Речи су према својим граматичким и лексичким особинама груписане у врсте речи. Постоји више класификација речи по врстама. У најширој употреби је класификација у оквиру које се разликује десет врста речи, које су подељене на две подгрупе: основне врсте речи (именице, заменице, придеви, бројеви, глаголи, прилози) и помоћне врсте речи (предлози, везници, речце и узвици).

Основне врсте речи су знатним делом промењљиве или су у целини промењљиве. Помоћне врсте речи су непромењљиве.

Основне врсте речи одликују се већом граматичком, лексичком и синтаксичком самосталношћу у реченици, а помоћне врсте речи имају првенствено граматичке функције (предлози, везници, речце), или се употребљавају слично самосталним реченицама и исказима (узвици).

Свака од основних врста речи има 1) известан општи садржај који је својствен тој врсти речи, 2) скуп граматичких категорија који је само за њу карактеристичан, 3) извесну типичну промену и 4) карактеристичну синтаксичку функцију. На пример, општи садржај именица је широко схваћена предметност, заменица – упућивање, придева – особина, бројева – количина, глагола – процесуалност (радња или стање који су својствени за субјекат реченице или за неку ситуацију), а прилога – особина радње, стања или друге особине (јер прилози најчешће одређују глаголе, нпр. *лепо пева*, *чврсто* спава, или придеве, нпр. *врло леп*).

Именице у српском језику имају категорије рода, броја, падежа и живог или неживог; придеви имају категорије рода, броја, падежа, живог или неживог, степена поређења и разликовање одређеног и неодређеног придевског вида; глаголи имају категорије лица, времена, вида, стања, начина, рода, броја, падежа, живог и неживог (али немају сви глаголски облици све те категорије), док су заменице и бројеви у српском језику у погледу специфичности комплекса њихових граматичких категорија мање карактеристични. Заменице имају категорије броја, падежа и рода (иако немају све заменице категорију рода), а у оквиру бројева редни бројеви имају категорије рода, броја и падежа; а неки основни бројеви и збирни бројеви имају падежне облике.

§ 84. У погледу типичне промене основне врсте речи се такође доста јасно разликују. Већина основних врста речи је променљива, тј. има морфолошку парадигму као скуп граматичких облика исте речи, а прилози су знатном делом непроменљиви, осим оних прилога који имају степене поређења слично придевима, нпр. *брзо – брже*, *лепо – лепше*, *слабо – слабије* и сл.

Парадигме (обрасци промене) именица, придева заменица и бројева називају се деклинације, док су за глаголе карактеристичне парадигме чији је назив конјугације.

Неки глаголски облици (глаголски придеви, или партиципи) такође имају деклинацију, нпр. *написан*, *написаног*, *написаном*... итд., а немају конјугацију.

Деклинације именица се и природом наставака у њима, и односом основе према наставцима јасно разликују од деклинација придева, уп. *леп дан*, *лепог дана*, *лепом дану* итд., иако и унутар именица и унутар придева постоје ужи и специфичнији деклинациони типови и њихови прелазни облици.

Заменице и бројеви имају промене које су исте или које су сличне појединим именичким или придевским деклинацијама, или су мешовитог типа, а у малобројнијим случајевима су и изразито специфичне.

§ 85. У погледу синтаксичких функција које су преовлађујуће за поједине врсте речи, именице имају пре свега функције субјекта и објекта, мада могу имати и друге синтаксичке функције; примарна синтаксичка функција придева и бројева је атрибутска функција, примарна синтаксичка функција глагола је предикатска функција, а примарна синтаксичка функција прилога је функција адвербијала (прилошке одредбе). Заменичке речи су према синтаксичким функцијама у реченици изразито издиференциране. Неке заменичке речи понашају се у том погледу као именице (нпр. личне заменице), неке као придеви (нпр. показне и присвојне заменице и већина других заменица), а заменички прилози (нпр. *овде*, *тада*, *зато* и сл.) умногоме су слични другим прилозима. Све заменичке речи обједињује чињеница да се њихове заједничке синтаксичке функције не испољавају толико у границама просте реченице колико на нивоу текста. Заменичке речи повезују делове текста у којем су употребљене или повезују текст са говорном ситуацијом у којој он настаје.

§ 86. Прелазни случајеви у систему врста речи у српском језику су многобројни и разноврсни. У оквиру сваке врсте речи постоје оне које добро представљају класу којој припадају и речи које су мање типичне за врсту коју припадају, и које чине широки круг прелазних случајева у систему врста речи. Тако глаголске именице (нпр. *бекство*, *одскок*, *развој* и сл.), припадајући формално именицама, према лексичком значењу су блиске глаголима; глаголски придеви (нпр. *наручен*, *наручена*, *наручено*), припадајући према неким особинама глаголима, нпр. категоријама вида и стања, имају несумњиво и придевске особине; глаголски прилози (нпр. *читајући*, *прочитавши*), припадајући према неким особинама глаголима (пре свега по кате-

горији вида) имају и прилошке особине, нпр. непроменљивост и синтаксичку функцију адвербијала; глаголски узвици (нпр *ӣљус*, *скок*, *ӣрес* и др.) имају особине и глагола и узвика; заменички прилози (нпр. *свуда*, *нигде*, *ӣу* и др.) имају особине и заменица и прилога итд.

Граматика речи и граматика реченице

§ 87. Граматичке категорије, као јединство граматичког значења и граматичког облика, испољавају се, пре свега, у граматици речи (морфологија) и у граматици реченице (синтакса), а у вези с тим и на нивоу фонолошке структуре морфеме (морфонологија, нпр. у облицима *осмех – осмеси* разлика у сугласницима на крају основе [х] – [с] и сама сигнализира разлику у граматичком броју (једнина – множина), као и на нивоу граматике текста, нпр. заменица *ӣај* може упућивати на веома удаљени сегмент текста повезујући тако његове делове.

Морфологија је, као граматика речи, у најтешњој вези са синтаксом, као граматиком реченице, и с лексиком, као скупом семантичких јединица од чијег садржаја умногоме зависи граматичко обликовање речи и реченице.

Реч, као и реченица, има формалну структуру (фонолошку, прозодијску, творбену, морфолошку, као и одређени синтаксички потенцијал), и план садржаја, који обухвата лексички, творбени и граматички аспект. Иако је у овој нормативној граматици српског језика пажња усмерена превасходно на граматику, лексички аспект не може се сасвим оставити по страни, због прожимања и узајамног условљавања граматичког и неграматичког садржаја у структури речи.

И реч и реченица носе и граматичку и неграматичку информацију. Граматичка информација је категоријалне природе. Она се одликује великим степеном општости, структурисана је на ужим, опозитивно постављеним значењима, обавезна је за широке класе језичких јединица и има регуларан израз (§73). У оној мери у којој неко од поменутих обележја **граматичке категорије** (морфолошке или синтаксичке) није изражено у потпуности, језичка информација је мање граматикализована, што не значи да је сасвим неграматикализована. Граматичка категорија се пре свега високим степеном граматикализованости неког садржаја разликује од **лексичко-граматичке категорије**, нпр. градивне именице, или **творбене категорије,** нпр. *nomina agentis* (вршилац радње). Творбене и граматичке структуре се, осим тога, међусобно разликују и по начину изражавања одговарајућих значења.

У српском, као и у другим словенским језицима, граматичке категорије могу бити парадигматске природе (када се ужа, опозитивна значења исте категорије изражавају различитим граматичким облицима исте парадигме), нпр. једнина и множина као грамеме категорије броја, или селективне (= синтагматске) природе, када је уже категоријално значење својствено свим граматичким облицима исте лексеме и испољава се, пре свега, на синтагматском плану (у слагању са другим речима у реченици), нпр. категорија именичког рода.

Граматичка категорија је, дакле, јединство граматичког садржаја и граматичког израза. Поједине граматичке категорије могу међу собом бити у ближој или даљој вези (уп. глаголски вид и време, с једне стране, и време и падеж, с друге стране). Граматичке категорије су организоване у граматички систем.

§ 88. Јединство граматичких модела и њихових лексичких садржаја заједничко је за граматику речи и граматику реченице.

Тако, на пример, граматички образац чија су својства „именица мушког рода за неживо на тврд последњи сугласник основе која је иста у целој промени" може имати лексички садржај: *аутобус*, *телефон*, *часопис*..., али не и *звоник* (мн. *звоници*), *син* (мн. *синови*), *хришћанин* (мн. *хришћани*) јер се последње три именице на подударају сасвим са граматичким обрасцем коме припадају претходне три него неким делимично друкчијим граматичким обрасцима. Сваки граматички модел обухвата коначан списак лексема за које он важи. Тај списак је у једним случајевима врло дуг, а у другим сасвим кратак: то су тзв. граматички изузеци, и свака лексема припада неком граматичком обрасцу у оквиру којег мора бити употребљена у граматички правилној комуникацији.

Исто важи за синтаксу као граматику реченице. Ако нам је дат синтаксички модел *субјекат* + *предикат* + *објекат*, ми можемо тај образац испунити лексемама тако да он добије реализације као што су: *Милош чита књигу*, *Ветар савија гране*, *Ми смо добили поклон* итд., али не можемо да употребимо у предикату тог обрасца лексему *смркава се*, јер та лексема, као и сви други безлични глаголи, не допушта да се у реченици у којој је она употребљена нека именица појави у позицији субјекта. Безлични глаголи припадају другачијем синтаксичком обрасцу.

У истом поменутом моделу типа *Милош чита књигу* не можемо да употребимо ни глаголе као што су *висити*, *лежати*, *стајати* и сл., зато што ти глаголи, будући непрелазни, не допуштају употребу неке речи у позицији објекта (а то дати модел тражи да би био исправно употребљен).

Према томе, и у синтакси као и у морфологији, постоје граматички обрасци који могу да се употребе само са одређеним лексичким саставом, а не са било којим лексичким саставом, и обрнуто – свака лексема може да буде употребљена само у свом граматичком обрасцу (или само у одређеном броју граматичких образаца), а не у било којем граматичком обрасцу.

Морфолошки и синтаксички граматички обрасци су тесно повезани у том смислу што поједини морфолошки обрасци могу бити употребљени само у одређеном синтаксичком обрасцу (или у одређеним синтаксичким обрасцима), а не у било којем синтаксичком обрасцу. На пример, ако узмемо синтаксичи образац *субјекат* + *предикат* + *објекат*, он захтева да се у позицији субјекта употреби именица или њој слична реч у номинативу. У таквој позицији не може, на пример, бити употребљена повратна заменица *себе* или реципрочни израз *један другог* јер у њиховом морфолошком обрасцу нема номинатива.

ИМЕНИЦЕ

§ 89. Именице су речи са деклинацијом које имају граматичке категорије рода, броја, падежа и аниматности, и које могу саме да оформе непредикатске чланове реченице, нпр. *Пе̄та̄р чита̄, Чита̄ кња̄гу, Долази пе̄ш̄ком, То је кња̄га Пе̄та̄ра Пе̄тровића* и сл.

Промене именица називају се именичке деклинације. У ширем смислу деклинацијом називамо сваку граматичку промену именске речи и оне промене глагола (радни и трпни придев) које имају именску флексију, док друге глаголске промене припадају конјугацији. Деклинације које су најкарактеристичније за именице зову се именичке или супстантивне деклинације. Мањи број именица нема супстантивну деклинацију, нпр. именице *дежурни, ватрогасни, разредна, председавајући* имају придевску, односно адјективну деклинацију.

Морфологија именица представља јединство њихове унутрашње морфологије (морфологија основе) и спољашње морфологије (морфологија флексије).

§ 90. Граматичка значења именица изражавају се

1) наставцима, нпр. *сестр-а, сестр-е...*, а ређе и
2) суфиксом, нпр. *грађан-ин-Ø* у множини губи суфикс *-ин-*: *грађан-и*,
3) морфонолошким алтернацијама, као што су палатализација и јотовање, нпр. у промени именице *рука* само у облику за датив и локатив једнине основа се завршава на *ц*: *руци*,
4) акцентом, нпр. *ба̏ба* је ном. јед., а *ба̑ба̄* је ген. мн.,
5) целом основом, нпр. јед. *човек*, мн. *људи*,
6) предлогом, нпр. *Дошли су са Кајоко Јамасаки.*

Именички наставак је најчешће главно, али не и једино средство изражавања граматичког значења именице.

§ 91. У морфемској структури именичке основе обавезни елемент је корен, нпр. *добр-от-а*. Именица може да има и више од једног корена, нпр. *добр-о-творац*. Морфема која се може налазити испред корена јесте префикс (§ 82), а морфема која се може налазити иза корена јесте суфикс (§ 82). У облицима променљивих речи после суфикса може бити наставак.

Особености појединих именичких деклинација зависе, с једне стране, од укупности и расподеле наставака, а с друге – од укупности и расподеле творбених и морфолошки релевантних фонолошких особина именичких основа. На пример, облик номинатива једнине именице *ученик* разликује се од облика номинатива множине исте именице (*ученици*) не само наставком него и завршним сугласником основе.

Граматичке категорије именица

Категорија рода

§ 92. Именице у српском језику имају граматичке категорије рода, броја, падежа и аниматности.

Категорија именичког рода је селективна категорија. То значи да се именице не могу мењати по родовима (као, на пример, придеви) него да свака именица припада неком роду као одређеној именичкој класи.

Традиционално се разликују три именичка рода, која се називају мушки (нпр. *дечак*, *јаблан*), женски (нпр. *девојчица*, *соба*) и средњи (нпр. *дете*, *море*). У неким случајевима граматички род се подудара са значењем пола (мушког или женског) и тада се значење пола понекад назива природни род.

Основна улога облика за именички род није да обележе природни пол, иако има много и таквих случајева, него да се путем граматичког слагања (конгруенције) у роду именице и именичких атрибута (нпр. *нова кућа*) или именице и предиката (нпр. *Кућа је сазидана*), укаже на значењске и синтаксичке везе између делова реченице.

У српском језику облици за род врло често нису доследно значењски разграничени јер је њихова функција пре свега формална и испољава се у конгруенцији (слагању именице са атрибутом и предикатом). Граматички род не може означавати пол, ако именица не значи нешто живо (нпр. *дан*, *ноћ*, *писмо*), граматички род не значи мушки или женски пол именица које се односе на рибе (нпр. *ајкула*, *кит*, *сом*), често је тако и с називима за друге животиње (нпр. *врабац*, *кондор*, *камила*, *змија*, *мува*, *комарац*, *носорог*), а у великом броју случајева и код именица које се односе на људе (нпр. *астроном*, *официр*, *хирург*). Не само да се десетине именица средњег рода односе на бића која имају пол (нпр. *девојче*, *момче*, *дете*, *чељаде*, *маче*, *куче* и сл.), него се, када је о људима реч, облик мушког рода употребљава и онда када је пол небитан, и када би инсистирање на полу било неумесно, нпр. *Студенти су дужни да долазе на предавања* (мисли се на оба пола).

Код именица које значе птице и, поготову, сисаре понекад постоји један облик који се употребљава за бића и једног и другог пола (нпр. *мачка* – ж. р., *пас* – м. р.) и облик који се употребљава само за представнике одређеног пола неке животињске врсте, нпр. *мачор*, м.р., за мушки пол, *керуша*, ж. р.; за женски пол. У многим случајевима пол се не исказује граматичким обликом именице него описно, речима *мужјак* и *женка*, нпр. *Ухватили су два јазавца, мужјака и женку.*

Код именица које значе људе, у неким случајевима, релативно малобројним, именице мушког рода значе искључиво лица мушког пола (нпр. *деда*, *отац*, *син*, *брат*), а именице женског рода значе искључиво лица женског пола (нпр. *баба*, *мајка*, *ћерка*, *сестра*).

§ 93. Социјални феминативи су суфиксалне именичке изведенице женског рода које имају значење професионалног или неког другог друштвеног статуса, нпр. *хришћанка*, *чистачица*, *шефица* и сл. за разлику од биолошких феминатива, нпр. *голубица*, *лавица*, *слоница* и сл.

Често именица мушког рода може бити употребљена или са значењем лица мушког пола (*Милош је студент*), или са значењем лица женског пола (*Милица је студент*; иако је исправно и *Милица је студенткиња*),

или са значењем скупа лица мушког пола и женског пола (*Милош и Милица су студенти*).

§ 94. Неки социјални фемининативи који су у широкој употреби, нису изведени од именица мушког рода, а са становишта књижевнојезичке норме су потпуно исправни, нпр. *бабица*, *породиља*, *прворотка*, *неговатељица*, као што има и именица мушког рода са значењем друштвеног статуса које се увек односе на лица мушког пола, нпр. *епископ*, *берберин*, *евнух*, *жиголо*, *плејбој*, *џелат*.

Скоро сви социјални фемининативи изведени су од именица мушког рода. Неки од њих, нпр. *учитељица*, *пливачица*, *певачица*, у широкој су употреби и стилски су неутрални. Једино у наглашено административном или у научно-стручном стилу, када се таква именица односи на оба пола, уместо ње употребљава се одговарајућа именице мушког рода, нпр. *Расписан је конкурс за једног учитеља*. Инсистирање на полу ту би било беспредметно, а са становишта језичке економије неоправдано, нпр. *Расписан је конкурс за једну учитељицу или за једног учитеља*.

Неке именице женског рода значе родбински однос, статус и слично, а нису изведене од именица мушког рода, нпр. *жена* (према *муж*), *баба* (према *деда*), *свастика* (према *пашеног*) и сл.

Постоје и социјални фемининативи изведени од именица мушког рода, нпр. *докторка*, *професорка*, *шефица*, који су у широкој употреби у разговорном стилу, али се мање употребљавају у другим стиловима, а избегавају се у научном и административном стилу. Изван разговорног стила уместо таквих фемининатива обично се употребљавају одговарајуће именице мушког рода у контексту који показује да се те именице односе на особе женског пола, нпр. *Она је одличан професор*.

Има покушаја да се у српски језик уведу и социјални фемининативи од свих именица мушког рода, нпр. *боркиња*, *гудачица*, *инвалиткиња*, *књиговоткиња*, *метеоролошкиња* и др., које употребљавају они који сматрају политички нужним да за сваки друштвени статус постоји именица женског рода, а ако је у језику нема, да такву именицу треба направити.

Напомена. – У оквиру развојних процеса у српском језику постоји тенденција увећавања броја социјалних фемининатива, односно промене граматичког статуса постојећих фемининатива. Врло је могуће да ће се, на пример, именица *професорка* у стилском погледу сасвим изједначити са именицом *учитељица* (сада је *професорка* више одлика разговорног начина изражавања, у којем је нормативно сасвим исправна). Могуће је такође да ће неки од новијих фемининатива (нпр. *посланица* 'жена посланик') временом престати да се осећа као новија реч карактеристична за језик медија и појединаца одређене политичке оријентације. Такве процесе не треба вештачки ни убрзавати ни успоравати. Приликом оцене нормативне прихватљивости нових социјалних фемининатива треба их разматрати понаособ, јер степен и облик њихове укључености у језички систем, посебно у систем функционалних стилова није у сваком поједином случају исти. Социјални фемининативи новијег порекла као именички неологизми које предлажу и за које се залажу представници одређених политичких погледа често се не могу сматрати одликом доброг књижевног језика док не уђу у ширу употребу и ако нису добро уклопљени у систем савременог српског је-

зика, нпр. *агентикиња, аласкиња, алписиткиња, апостолка, архимандрица, астролошкиња, аташеица, аутомобилистикиња, бизнисменка, бискупица, дефектолошкиња, ђерилка, гинеколошкиња, декаденткиња, дипломаткиња, експертикиња, електромеханичарка, епископа, етичарка, етноѓеографкиња, инвалиткиња, инжењерка, јатачица, камерманка, капиталистикиња, каубојка, легионарка, метафизичарка, монтерка, омбудсманка, филолошкиња, хируршкиња* и сл.

У савременом српском књижевном језику у усменом изражавању, у разговорном, књижевноуметничком и публицистичком стилу нови социјални феминативи су обично прихватљивији него у другим стиловима, на које се временом такође могу проширити ако би били неопходни.

§ 95. Дакле, иако су све именице српског језика начелно подељене у три групе које се традиционално називају мушки, женски и средњи род, иза те три групе именица не стоје доследно три различита, јасно разграничена и увек препознатљива значења.

У неким случајевима, који су доста ретки, род именице може се одредити према њеном наставку. На пример, ако именица има у инструменталу једнине наставак *-(ј)у* то је свакако именица женског рода (уп. *радошћу, кошћу, сољу*). Већина именичких наставака припада именицама које нису истог рода, нпр. наставак *-а* имају именице женског рода (тип *жена*), али, иако ређе, и именице мушког рода (тип *војвода*); наставак *-е* имају именице средњег рода (тип *поље*) и именице мушког рода (тип *Павле*) итд.

§ 96. Двородне именице су именице које могу имати мушки или женски род, обично уз промену завршетка, нпр. *аксиом, аксиома* – м.р., или *аксиома, аксиоме* – ж.р.

Двородне именице које значе живо имају граматички род који, као што показује конгруенција с предикатом, зависи од пола онога што оне значе, уп. *Свађалица је заћутала* и *Свађалица је заћутао* (§ 149). Такве именице, када су у предикату, допуштају да субјекат буде било мушког било женског рода такође у зависности од пола особе на коју се именица односи, уп. *Он је свађалица, И она је свађалица.*

Међутим, двородне именице на *-ица* које значе живо увек траже да атрибут, када је уз њих употребљен, буде у женском роду, тако да њихова двородност ипак није потпуна, нпр. *Он је познаша свађалица* (не *Он је *познаши свађалица*).

Двородне именице за неживо имају могућност употребе у једном од два рода, што не зависи од лексичког значења именице него је избор једног од два рода начелно слободан, нпр. *бол, бола* – м.р., или *бол, боли...* ж.р.; *бомбона, бомбоне...* – ж.р., или *бомбон, бомбона...* – м.р.; *све власи* – ж.р. или *сви власови* – м.р.; *залог, залога...* – м.р. или *залога, залоге...* – ж.р.; *реска звер* – ж.р., или, ретко и застарело, *редак звер* – м.р.; *секунд* – м.р. или, чешће, *секунда* ж.р.; *ше високе хриди* – ж.р., али је допуштено и *ши високи хриди* – м.р.; *фасцикла, фасцикле...* – ж.р. или *фасцикл, фасцикла...* – м.р. У таквим случајевима обично је један род чешћи, док други може бити стилски обележен.

Род двородних именица за неживо може зависити од њиховог лексичког значења, нпр. од именице *акш* множина је *акшови* (м.р.) у значењу

'слика нагог тела', *акти* у значењу 'чин, поступак', а *акти* (м.р.) или *акта* (с. р.) у значењу 'списи'.

Слично томе именица *педала* (ж.р.) значи део неког механизма који се притиска ногом, али ако је то музички механизам, именица је обично у мушком роду – *педал*, *педала*... итд.

Архив (м.р.) или *архива* (ж.р.) равноправно се употребљава у значењима 1. 'збирка докумената', 2. 'одељење установе у којој се чувају службени списи', али се само *архив* (м.р.) употребљава у значењу научне установе, нпр. *Архив Србије*, или назива стручног часописа, нпр. *Архив за словенску филологију*.

Напомена 1. – Именица *фак(а)т* има множину *факти* (м.р.), али није погрешно ни *факта* (с.р.), према латинском.

Напомена 2. – Именица *шимпанзо*, *шимпанза*... или *шимпанза*, *шимпанзе*... у једнини је м.р., а у множини је ж.р. *шимпанзе*, *шимпанза*, *шимпанзама*...

Напомена 3. – Именица *горила* у једнини је м.р. (*тај горила*, *тог горила*...), а у множини је ж.р. (*те горила*, *тих горила*...).

Понекад је употреба дводродне именице у једном роду нормативно исправна, а у другом није иако се понекад и тако употребљава, нпр. исправно је *Тулуза* – ж.р. (назив града), а није *Тулуз* – м.р.

Поред тога постоје потпарадигме које су у једнини једног рода, а у множини другог, нпр. јед. *торпедо* (м.р.), мн. *торпеда* (с.р.); јед. *фијаско* (м.р.), мн. *фијасци* (м.р.) или *фијаска* (с.р.) и др. (в. § 123), али такве именице нису дводродне него су хетероклитичне јер имају парадигме у којима се комбинују различите деклинације.

§ 97. Три именичка рода (мушки, женски и средњи), у спрези с категоријама падежа и броја и граматичким значењем анимативности, обухватају више конгруенцијских класа именица у српском језику. Конгруенцијску класу чине именице са истом конгруенцијом, нпр. именице *пацијент* и *пацијент* немају потпуно исту конгруенцију (уп. акуз. јед. *тог пацијента*, али *тај пацијент*), као ни *гето* и *село* (уп. *тај гето*, али *то село*) и припадају различитим конгруенцијским класама.

Категорија броја

§ 98. Именице у српском језику имају граматичку категорију броја као парадигматску категорију, у оквиру које се разликовањем облика за једнину од облика за множину нешто што је именицом количински означено одређује као једно или као нешто што постоји у количини већој од један.

За неке класе случајева то објашњење ипак не важи, нпр. када се обликом једнине означавају неки скупови, било када је реч о генеричкој употреби именице у једнини, нпр. *Кит је сисар*, *Лимун је богат витаминима*, *Човек је одговоран за ову планету*, или када је реч о збирним именицама, нпр. *стење*, *лишће*, *грмље*. У таквим случајевима обликом једнине означавају се скупови који имају више од једног члана, али код којих је идеја целине важнија од појединачног па се они стога обликом једнине и граматички обележавају као једно, као целина.

Облицима једнине се, заправо, увек означавају појаве које се схватају и представљају као нерашчлањена целина, а облицима множине појаве које се схватају као рашчлањена целина, нпр. *Китови су сисари, Стене су биле високе, Играчи излазе на терен.*

§ 99. Именице *singularia tantum* одступају од општег правила, јер се те именице употребљавају само у једнини, нпр. *Земља, Грчка, Сремска Каменица, Појокатепетл, Хиландар, Хсинхуа* и др., а ретко у множини, нпр. *Обе Ане воле кошарку, Обишли су све Каменице у Србији.*

Именице *singularia tantum* обухватају, властите именице (*Никола, Ниш, Бемус...*); градивне именице (*млеко, вода, злато...*); збирне именице (*дечурлија, омладина, студентарија...*); називе парламената у појединим земљама (*Дума, Кнесет, Сабор, Сејм, Бундестаг...*); називе војних и сличних ратних операција (*Барбароса, Пешчана олуја, Милосрдни анђео...*); називе особина (*доброта, лепота, скромност...*); називе стања (*љубав, одлучност, кома...*) и, уопште, апстрактне именице, али и неке друге именице (нпр. *интернет, скајп*). Највећи део именица класе *singularia tantum* заправо потенцијално има облике множине, који се ипак ретко употребљавају, нпр. *У нашој школи било је пет Милица и шест Владимира.*

§ 100. Именице *pluralia tantum* су такође функционално неутралне према опозицији једнина/множина. Оне обликом множине могу означавати један предмет или више предмета, нпр. *једне санке / све санке*, а да ли је у конкретној реченици реч о једнини или о множини, то показује контекст.

Именице *pluralia tantum* обично значе: 1. предмете од два дела (нпр. *маказе*), 2. градивност (нпр. *мекиње*), 3. властите именице, називи места (нпр. *Пале*), планинских ланаца (нпр. *Алпи*) и сл., 4. посебно схваћене дане, а понекад и обичаје у вези с њима (нпр. *покладе*), 5. разне предмете, углавном алатке (нпр. *виле*), 6. разне друге појмове (нпр. *анали, мемоари*).

Напомена 1. – Именица *анали* има само множину иако се понекад погрешно среће и у једнини.

Напомена 2. – Именице *pluralia tantum* обухватају и неке географске појмове у чијој се употреби понекад греши: *Беране*, дат.-лок. множине: *у Беранама* (не *у Беранима*); *Делфи, из Делфа, у Делфима*; *Кремна*, из *Кремана, у Кремнима.*

Напомена 3. – Уместо *Бахами* боље је *Бахаме* или *Бахама* (или *Бахамска острва*).

Напомена 4. – Именица *Гњилане* има само једнину. Зато није исправно *у Гњиланама* него *у Гњилану.*

Напомена 5. – Именица *Пљевља* има само множину средњег рода. Зато није исправно *Плевље* (а ни *Плевље* нити *Плевља*).

Напомена 6. – Именица *Ужице* има само једнину. Зато није исправно *у Ужицама* него *у Ужицу.*

§ 101. Множина градивних и апстрактних именица није уобичајена, а када се употреби, обично се односи на различите врсте исте материје, нпр. *минералне воде Србије*, или на различите ситуације са истим доминантним стањем или особином, нпр. *све њене љубави.*

§ 102. Када уз градивну или збирну именицу треба употребити број, онда се у конструкцију с таквим именицима уводи партикулариза-

тор као назив јединице мере, нпр. *две кутије шибица, три чаше воде, четири главице купуса.*

§ 103. Поред једнине и двојине, као два основна облика и значења граматичког броја, српски језик има и нумеричку множину. То су посебни облици множине који се употребљавају у конструкцији именице с неким бројем.

§ 104. Мала нумеричка множина или **паукал**, пореклом од облика двојине, али са значењем ширим од значења двојине, употребљава се у конструкцијама са бројевима *два, три, четири, оба* (= паукални бројеви) и вишечланим бројевима који се завршавају на *два, три, четири*, нпр. *двадесет два.* Паукал је у номинативу најчешће формално једнак генитиву једнине (о посебним случајевима в. даље), што је граматичка хомонимија, нпр. *два студента, три пријатеља* и сл., уп.

Основна множина, плурал: *сви студенти, свих студената, свим студентима...*

Мала нумеричка множина, паукал: *два студента, двају студената, двама студентима...*

Промена паукала разликује се од промене плурала само у номинативу плурала и паукала, док остали падежи тих двеју промена исти, нпр. *са трима студентима* као *с новим студентима.*

Паукални бројеви (*два, три, четири, оба*) често се употребљавају као непроменљиве речи, посебно у разговорном стилу. У конструкцијама с тако употребљеним паукалним бројевима и паукал се употребљава само у облику номинатива, нпр. *са три студента, о три студента* и сл.

У конструкцији с паукалним обликом именице паукални облик показне заменице (нпр. *та два студента*) или опште заменице (нпр. *сва три студента*) није хомонимичан генитиву једнине исте заменице, што додатно потврђује да треба разликовати паукал од генитива једнине.

§ 105. Велика нумеричка множина је облик у којем се налази именица у конструкцијама с непаукалним бројевима – од *пет* навише, осим оних који се завршавају паукалним бројевима, и који је формално једнак облику генитива множине, а функционално представља непроменљиви облик множине који се употребљава с непаукалним бројевима, уп.

Основна множина, плурал: *ти студенти, од тих студената, ка тим студентима...*

Велика нумеричка множина: *пет студената, од пет студената, ка пет студената...*

Према томе, у српском језику у оквиру категорије именичког броја постоје два основна броја (једнина и множина) и два нумеричка броја (мала и велика нумеричка) множина.

§ 106. Именичка категорија броја је морфолошка категорија јер се изражава морфолошким средствима (пре свега, наставцима), али је број и синтаксичка категорија јер се испољава у синтакси, нпр. у конгруенцији: облик за број у којем се налази променљива именица тражи да и придев који уз њу стоји у функцији атрибута буде у истом броју, нпр. *леп*

дан – лепи дани. С обзиром на то, категорија именичког броја је морфосинтаксичка категорија.

§ 107. Значење броја у српском језику понекад се исказује и другим средствима, нпр. суплетивно – променом именичке основе (уп. *човек – људи*), или суфиксално, нпр. граматички суфикс *-ин* иако није наставак и припада свим облицима основе у једнини именица са значењем етничке, статусне и сличне припадности (*грађанин, Јерменин, хришћанин...*), има значење једнине, и зато се не употребљава у множинским облицима истих именица (*грађани, Јермени, хришћани...*), а граматички суфикс *-ов-* или *-ев-* (нпр. *градови, крајеви*) може бити употребљен само у саставу основе у множинским облицима одговарајућих именица (§ 114).

Напомена 1. – Именице *Јеврејин, Јерменин, Циганин* не треба употребљавати у једнини без суфикса *-ин-* на крају основе (дакле, погрешно је, иако се понекад чује или прочита, *Јеврej, Јермен, Циган*).

Напомена 2. – Именица *Јерменин* (придев *јерменски*) јесте традиционални српски назив за представника датог народа и нема разлога да се, према јерменском изговору, замени речју *Арменин* (придев *арменски*).

Напомена 3. – Данас се званично сматра политички исправним употребљавати именицу *Ром* уместо *Циганин* иако се у насловима и садржају више дела високе књижевне и научне вредности, посвећених том народу, употребљава етноним *Цигани* без икаквог негативног призвука (А. Пушкин, Ф. Г. Лорка, Т. Ђорђевић, М. Филиповић и др.).

Напомена 4. – Именица *Грузин* (боље него *Грузијац*) задржава исту основу и у множини: *Грузини.* Исту морфологију има именица *Русин* – множина *Русини.*

Категорија аниматности

§ 108. Категорија аниматности (живог или неживог) у граматици именица испољава се у томе што је у једнини именица мушког рода на *-Ø* акузатив једнак генитиву ако именица значи живо (или оно што је по нечему слично живом), а ако именица значи неживо, акузатив је, по правилу, једнак номинативу, нпр. *Види ученика* који отвара *уџбеник.*

Именице се не могу мењати по категорији аниматности као што се мењају по падежима, јер је категорија аниматности, као, на пример, и категорија именичког рода, селективна, а не парадигматска категорија. Именице мушког рода с наставком на *-Ø* у номинативу једнине имају у једнини или обележје живог или обележе неживог као одлику своје промене, а друге именице такво обележје у једнини немају. На синтаксичком плану именичка категорија живог или неживог испољава се у особини именица да траже да им се зависни синтаксички елементи конгруенцијски прилагођавају у погледу изражавања живог или неживог, уп. *Види тог шампиона*, али *Види тај шампон.*

У српском језику категорија аниматности се никада не испољава у множини, уп. *Виде шампионе, Једу шампињоне.*

§ 109. Поред именица које заиста значе нешто живо, на граматички сличан начин понашају се и неке именице које не значе живо него нешто што према извесној особини личи или подсећа на живо, нпр. *Носе*

мртваца, али *Гледа стари мадрац*; тако и *видети мртваца*, *покојника*, *пајаца*, *лутка* и сл., уп. *Имали су роба* и *Имају робота*. Ипак, именице као *костур*, *леш*, *скелет* ни у граматичком погледу немају одлике именица за живо.

Именице мушког рода које су називи за биљке и групе живих бића у погледу категорије аниматности су једнаке именицама за неживо, нпр. *брати маслачак*, *сликати сунцокрет*, *послати батаљон*.

Као да су у питању називи за жива бића, понашају се и именице мушког рода које значе имагинарна бића, нпр. *видети вампира*, *духа*, *вештца*, именице које значе месо од неког живог бића, нпр. *скувати зеца*, *шарана*, *петла*, често и називи објеката који носе имена људи, нпр. *ући у „Руског цара"* (ресторан), *чекати „Петра Великог"* (брод), *написати „Обломова"* (роман); такође – називи адута у картама, када су мушког рода, нпр. *бацити аса*, *краља и жандара*, називи шаховских фигура, када су мушког рода, нпр. *појести топа*, *дати коња*, *матирати краља* и неке друге именице. Супротно случајевима када називи за нешто неживо имају граматичке одлике именица за живо (нпр. забранити „*Окованог пацка*" – лист), у српском језику има и оваквих примера: *купити „Јеж"* (лист), *читати „Крокодил"* (лист) и сл.

Облик именице која може имати и аниматно значење (живо или као живо) и инаниматно значење (неживо или као неживо) зависи и од тога у којем је значењу именица употребљена, уп. *Није ухватио рака*, али *Нема рак*.

Акузатив назива места насталих према именима људи има облик за неживо, нпр. *путовати у Светозар Милетић*, *ићи на Свети Стефан*.

У називима оних бића која не одговарају представи просечног говорника о типичним животињама (ако се не крећу или ако су микроскопске величине) користи се инаниматни облик именице, нпр. *извадити из мора сунђер*, *изоловати бацил*, *уништити микроб*.

Напомена. – Називи аутомобила, компјутера и различитих апарата, као и називи спортских тимова, када су мушког рода, у акузативу имају облик као називи за неживо (нпр. *Продаје мерцедес*, *Имао је атари и комодор* /марке компјутера/, *Победили су „Партизан"*), али се у разговорном стилу допушта акузатив једнак генитиву, нпр. *Продаје мерцедеса*, *Имао је атарија и комодора*, *Победили су „Партизана"*.

У конструкцијама с предлозима препоручује се да акузатив именица које значе спортске тимове и марке аутомобила и техничких апарата буде једнак номинативу, нпр. *Навија за „Партизан"*, *Сео је у мерцедес*, *Бацио је поглед на стари пежо*.

Категорија падежа

§ 110. Падеж је најразвијенија граматичка категорија именица у српском језику која показује односе међу деловима реченице и њихова значења.

У српском језику скоро све именице имају падежне облике, мада постоје и непроменљиве именице, нпр. многа женска презимена, уп. *Мира Петров*, *Мире Петров*, *Мири Петров*... итд.

У традиционалној и школској граматици и вокатив се сматра падежом, иако се вокатив и синтаксички, и семантички, и прагматички видљиво разликује од категорије падежа, као засебна граматичка категорија (в. § 87).

Напомена. – Када се основа женских презимена на *-ић* прошири суфиксом *-к-* (нпр. *Петровићка*) или *-ев-* (нпр. *Петровићева*), што нема значење припадности оцу или мужу, такво презиме је променљиво, нпр. *Петровићка, Петровићке...*; *Петровићева, Петровићеве...*

§ 111. Као средство за идентификацију падежа традиционално се употребљавају падежни облици упитне заменице *ко* (за жива бића) односно *шта* (за ствари):

Номинатив: *ко? шта?*	*брат-Ø*	*сат-Ø*	*слик-а*	*нит-Ø*
Генитив: (*од*) *кога? чега?*	*брат-а*	*сат-а*	*слик-е*	*нит-и*
Датив-локатив: (*о*) *коме? чему?*	*брат-у*	*сат-у*	*слиц-и*	*нит-и*
Акузатив: (*у*) *кога? шта?*	*брат-а*	*сат*	*слик-у*	*нит*
Инструментал: (*с*) *киме? чиме?*	*брат-ом*	*сат-ом*	*слик-ом*	*нит-и*

Правилан одговор на та питања (осим за вокатив, за који се не може поставити питање) даје тражени падежни облик именице.

§ 112. Наведени падежи имају облике које се, најчешће, разликују од облика свих других падежа. Датив и локатив су у историји српског језика били засебни падежи, с различитим облицима, али су се данас у наставцима сасвим изједначили, а скоро увек и у нагласку. Зато у морфолошком погледу у савременом српском књижевном језику датив и локатив нису два падежа него један морфолошки падеж датив-локатив, који може имати различита значења и функције.

С друге стране, у падежном систему постоји и падежна хомонимија, која се испољава у чињеници да понекад два или три падежа, у сразмерно мањем броју случајева, имају исти облик, нпр. *Штампач је овде* (номинатив), *Купује штампач* (акузатив), *Седи поред брата* (генитив), *Чује брата* (акузатив) и сл.

Значења и употреба падежа описани су у овој граматици у глави о синтакси падежа.

Именице према типу промене

§ 113. Сви граматички облици речи чине њену **парадигму** (тј. образац система граматичких облика). Парадигма, као општији појам, обухвата **деклинације** (парадигме именских речи) и **конјугације** (парадигме глагола). Парадигма именске речи или глагола се традиционално назива **промена**, а укупност свих наставака исте промене чини **флексију** (§ 73). У српској граматичкој традицији именице се обично деле на три или четири основне деклинације и велики број именских потпарадигми и њихових варијаната.

У савременом српском књижевном језику могу се, са становишта категорије рода, разликовати три општа типа именичких деклинација и већи број њихових потпарадигми и варијаната. Деклинацијске варијанте се међусобно разликују понеким наставком или нагласком.

Основне деклинације именица у српском језику издвајају се према роду и наставцима, при чему се обично прво гледа наставак у номинативу једнине.

Прву именичку деклинацију имају именице које су мушког или средњег рода, нпр. *студент, слово*. Именице прве деклинације које су мушког рода имају у номинативу једнине наставак -*Ø* (нпр. *ученик*), или -*о* (нпр. *Гојко*), или -*е* (нпр. *Павле*). Именице прве деклинације које су средњег рода имају у номинативу једнине наставак -*о* (нпр. *село*), или -*е* (нпр. *море*).

Другу деклинацију имају именице које су женског или мушког рода, нпр. *риба, судија*. Именице друге деклинације имају у номинативу једнине наставак -*а* (нпр. *невеста, младожења*). У неким случајевима лексички иста именица друге деклинације може бити женског или мушког рода (нпр. *та свађалица, тај свађалица*).

Трећу деклинацију имају именице искључиво женског рода које се у номинативу једнине завршавају на наставак -*Ø*, нпр. *вест*.

Деклинације имају и промену у граматичком броју (једнина/множина). Мањи део именица нема промену у броју него се употребљава само у једнини (нпр. *космос*) или само у множини (нпр. *врата*).

Именичке деклинације се разликују и према томе да ли су наставци у њима типично именички (супстантивни) или нису.

§ 114. Супстантивни тип промене обухвата наставке и промене у основи који су карактеристични, пре свега, за именице, нпр. *жена, жене, жени...; муж, мужа, мужу...; дете, детета, детету...* и сл.

§ 115. Адјективни тип промене обухвата наставке који су карактеристични пре свега за придеве. Таквих је именица у српском језику сразмерно мање, нпр. *дежурни, пожарни, Бачка, Словачка, Шкотска, Норвешка, Рашка, Гроцка, Макарска* итд. Прелазак других врста речи (пре свега, придева) у именице зове се супстантивација (поимеличење). Неке именице постале од придева су супстантивацијом изгубиле адјективни тип деклинације и сада имају супстантивну деклинацију (нпр. *зло, зла, злу...*), а неке именице које су постале од придева су задржале адјективни тип парадигме (нпр *дежурни, дежурног, дежурном...*).

Напомена 1. – Исправно је *у Гроцкој*, а не *у Гроцки*.

Напомена 2. – Исправно је *у Рашкој*, а не *у Рашки* када је реч о области. Исправно је *у Рашки*, а не *у Рашкој* када је реч о насељу.

Многа словенска презимена у српском језику припадају адјективном типу парадигме, нпр. *Бинички, Конески, Лазански, Лисински, Мушицки, Троицки, Црњански*, што важи и за презимена словенског порекла која носе припадници других народа, нпр. *Враницки, Крајски, Чомски*.

Напомена. – *Трубецки* је боље него *Трубецкој* (тако и друга руска презимена са суфиксима -*цк-*, -*ск-* и изворним наставком -*ой,* нпр. *Крамски*). Ако у основи презимена на -*ој* нису суфикси -*цк-*, -*ск-*, тада у српском језику *ој* припада основи, нпр. *Садовој, Садовоја, Садовоју*; *Корчној, Корчноја, Корчноју*.

Адјективну парадигму имају и неке именице које су постале од партиципа, нпр. *окривљени, оптужени, председавајући, долепотписани*.

Напомена. – Уместо *долепотписани* (у административном стилу), често је довољно написати *потписани*, а ако се жели наглашено упутити на потпис који је на крају текста, онда је исправно и *доле потписани*.

§ 116. Супстантивно-адјективни тип промене обухвата како наставке који припадају супстантивној парадигми тако и наставке који припадају адјективној парадигми. Такву парадигму имају словенска (али не српска) женска презимена са суфиксом *-ин-*, *-ов-* или *-ев-*, нпр. *Сњегина*, *Лашкова*, *Георгијева*. У таквим парадигмама већина наставака припада супстантивној промени, а адјективној промени припадају наставци датива-локатива и инструментала, уп. ном. *Ана Сњегина*, ген. *Ане Сњегине*, дат.-лок. *Ани Сњегиној*, ак. *Ану Сњегину*, инстр. *Аном Сњегином*. Такву промену у српском језику имају и руски женски патроними (имена по оцу), нпр. *Ана Петровна*, *Ане Петровне*, *Ани Петровној*, *Ану Петровну*, *Аном Петровном*.

Српска женска презимена са суфиксима *-ин-*, *-ов-* или *-ев-* су непроменљива и завршавају се нултим наставком, нпр. *Вера Бошков*. Да је у питању женско презиме види се из женског имена и/или променљивог атрибутива који уз такво презиме стоји, нпр. *колегиница Вера Бошков*, *колегинице* (*Вере*) *Бошков*; *госпођи* (*Вери*) *Бошков*... итд. Таква презимена се у српском језику не употребљавају самостално, без имена, односно без променљивог атрибутива са облицима за женски род.

Напомена 1. – У инструменталу једнине мушког рода презимена са суфиксима *-ин-*, *-ов-/-ев-* и постоји употребна двојност наставка (говори се и пише, на пример, и *с Миљановом* и *с Миљановим*). Пошто је у питању именица (придевског порекла), а не придев, препоручује се да се предност даје употреби именичког наставка *-ом* (дакле, *с Марком Миљановом*, *с Петром Ковачевом*, *са Симом Токином* итд.), која не искључује могућност употребе инструментала с наставком *-ин* (*Миљановим*, *Сремчевим*, *Токиним* и сл.) ако говорник због нечега жели да том наставку да предност, нпр. да би облик био онакав какав се користи у завичају онога чије је то презиме.

Друга словенска презимена са истим суфиксима (нпр. *Пушкин*, *Тјутчев*, *Младенов*, *Леков*), имају именички наставак и у инструменталу, дакле, исправно је: *с Пушкином*, *с Тјутчевом*, *с Младеновом*, *с Лековом*.

Напомена 2. – Српска женска презимена са суфиксима *-ов-/-ев-* и *-ин-* су непроменљива и завршавају се једним од тих суфикса (*Мира Бошк-ов*, *Рада Сремч-ев*, *Светлана Том-ин*), за разлику од презимена из других словенских језика која имају исте суфиксе *ов-/-ев-* и *-ин-*, и која су променљива, а у номинативу имају наставак *-а* (нпр. *Елена Бошкова*, *Ана Карењина*, *Милица Пеева*).

Напомена 3. – Српска женска презимена на *-а* у номинативу, а без суфикса *-ин-*, или *-ов-/-ев-* у основи (нпр. *Чигоја*, *Шумоња*, *Џамоња*, *Мичета*, *Шујица*, *Ребрача*, *Јежина*, *Рукавина*, *Кривокућа* и сл.) у једнини имају промену, нпр. *Говорили су о колегиници Јелени Чигоји*, *дошис колегинице Олге Шумоње*, *молба госпође Ане Џамоње*), а у множини су та женска презимена непроменљива, нпр. *Упознала се са браћом Јовановићима и сестрама Зораја*.

Напомена 4. – Руска презимена *Звержов* и *Соловјов* погрешно је замењивати облицима *Зверев*, *Соловјев*, као што се исправно употребљава *Горбачов*, *Рубљов*, *Трубачов*, *Хрушчов* (иако се у руском пише *Горбачёв*, *Рублёв*, *Трубачёв*, *Хрущёв* или *Горбачев*, *Рублев*, *Трубачев*, *Хрущев*).

Руско презиме *Фјодоров* погрешно је замењивати обликом *Федоров*.

Код презимена на *-ин-*, *-ов-* или *-ев-* у множини (која се ређе користи и пре се односи на чланове исте породице него на презимењаке) преовлађују наставци адјективне парадигме, уп. ном. *Пушкини*, ген. *Пушкиних*, дат.-лок. *Пушкинима*, ак. *Пушкине*, инстр. *Пушкинима*, нпр. *Упознао сам све Поповиће и Ристине у том селу, Обратио сам се свим Поповићима и свим Ристинима, Од свих Поповића и Ристиних добио сам одговор* и сл.

§ 117. Непроменљиве именице су у српском језику малобројне, али се њихов број повећава. То су најчешће нека имена и презимена страног порекла.

Поред српских женских презимена (§ 110), непроменљива су највећим делом женска имена преузета у српски језик из других језика, нпр. *Инес, Нивес, Брижит, Катрин, Франсоаз, Џејн, Дороти, Ингрид, Али, Кајоко, Ин-кјонг, Сун-ми* сл. Такве именице немају падежне наставке, па према томе ни било какву промену. У којој су падежној функцији употребљене, види се из контекста њихове употребе, нпр. *Упознао се са Брижит Рено, с Ким Ин-кјонг и са Али Мекдоналд.*

Напомена. – Женска имена из француског језика која се завршавају на сугласник могу се граматички адаптирати додавањем наставка *-а* у номинативу и укључивањем у одговарајућу супстантивну парадигму, нпр. *Брижита, Брижите, Брижити*... Таква граматичка адаптација се препоручује, али није обавезна.

Нека страна мушка имена и презимена такође су непроменљива, нпр. *Франсоа Митеран, од Франсоа Митерана, Франсоа Митерану* итд. (промену има само презиме); или *Ежен Делакроа, од Ежена Делакроа, Ежену Делакроа*... (промену има само име).

Напомена 1. – Погрешно је страна имена (европска или пореклом европска) која имају промену остављати непроменљива када се употребе испред презимена или испред придева изведеног од презимена, дакле исправно је *по Жилу Верну* (не **по Жил Верну*), *песма Реја Чарлса* (не **Реј Чарлсова песма*).

Напомена 2. – Несловенска презимена за мушка лица која су променљива у једнини, обично су непроменљива у множини, нпр. *Леон Барух, Леона Баруха* итд., али *од браће Барух, од господе Барух* и сл. Зато је, на пример, погрешно рећи *улица браће Баруха*, а исправно је *улица браће Барух*. Словенска презимена за мушка лица променљива су и у множини, нпр. *браћа Недићи* (*браће Недића, браћи Недићима*), *презимењаци Петровићи, браћа Карамазови* и сл.

И презимена мушкараца преузета из неких азијских језика (кинески, јапански, вијетнамски, корејски...) у српском језику су непроменљива, нпр. *Денг Сјаопинг* (са *Денг Сјаопингом*), *У Ну* (*са У Нуом*), *Хо Ши Мин* (*ка Хо Ши Мину*), *Ким Сонг-хван* (*са Ким Сонг-хваном*), *И Китек* (*о И Ки-теку*) и сл. Презиме је у наведеним примерима дато испред имена, сагласно културној традицији којој та имена и презимена припадају.

Непроменљиве именице су и називи неких далеких народа и племена када се завршавају на *е, и, о, у*, нпр. *Масаи, И, Хопи, Ндебеле, Банту, Зулу.*

По изузетку у српском језику и неке заједничке именице могу бити непроменљиве, нпр. *вјерују* (средњег рода), уп. *То је наше вјерују, Упознао их је са својим вјерују* и сл.

Непроменљиве су и неке скраћенице, а неке су промењиве. За промену словних скраћеница важе оквирна правила дата у *Правопису српскога језика* (2011), т. 181. Претежно су непроменљиве оне скраћенице у којима је основна именица женског рода, нпр. *СКЗ* (Српска књижевна задруга), *ЕУ* (Европска унија), *РРА* (Републичка радиодифузна агенција). Код њих се скраћени облици користе само у писању, док се у говору употребљава цео израз, или само основна именица (нпр. *Академија, Задруга*).

Називи који се и у говору јављају у скраћеном облику мењају се као именице мушког рода, било да се изговарају по нашим или по страним именима слова, нпр. ПТТ, из ПТТ-а (изг. *пе те те*, *пе те теа*), *Си-Ен-Ен, Си-Ен-Ена* итд., или да се изговарају као целе речи, нпр. *ЈАТ, ЈАТ-а, НИН, НИН-а, КФОР, снаге КФОР-а* и сл. Неке од њих (тзв. вербализоване скраћенице) пишу се као обичне речи (с великим почетним словом) и без цртице испред падежног наставка: под заштитом *Унеска*, на *Биттефу*, чланица *Фифе*. За скраћенице у честој употреби временом постаје чешћи овај други изговор, па се каткад морају допустити као исправне обе могућности: у *НОБ* (изг. у народноослободилачкој борби), и у *НОБ-у* (изг. у *ен-о-беу*), члан *ДС-а* (изг. *члан Демократске странке*, или *члан де-еса*). С вербализацијом ипак не ваља претеривати, па искључиво писане облике скраћеница као *у САД, из УН* не треба замењивати са „у САД-у“, „из Ун-а“ и сл.

Напомена 1. – *Унеско* се пише с великим првим словом и мења се као српске именице на *-о*: *Унеско, Унеска, Унеску* итд., али је допуштено и писање у изворном облику *UNESCO, UNESCO-a, UNESCO-y* итд.

Скраћенице на завршно А су непроменљиве када се пишу великим словима (нпр. *Не сарађује са ЦИА, Прочитао је саопштење ЕТА*), а промењиве су када је велико само прво слово у таквим скраћеницама, нпр. *Не сарађује са Циом, Прочитао је саопштење Ете*.

§ 118. Граматичка хомонимија именичких облика представља уочљиву особину морфологије именица. Граматичка хомонимија испољава се у томе да често исти облик именице има различите функције и значења у зависности од функције с којом је употребљен и контекста у којем је употребљен. У морфологији именица у српском језику постоје нека доследна подударања граматичких облика:

– Облици за датив и локатив једнине су се међусобно изједначили, уз малобројне акценатске разлике које су данас претежно застареле (§ 40).

– У множини, облици за датив, инструментал и локатив увек су једнаки.

– Облик за акузатив једнине једнак је номинативу за све именице средњег рода, за именице мушког рода које означавају неживе појмове, као и за именице женског рода у множини.

– Вокатив је у једнини једнак номинативу за именице средњег рода, а у множини за све именице.

Поред тих, најважнијих граматичких хомонима, постоје и специфичнији случајеви о којима ће бити речи на одговарајућим местима описа граматике именица који следи.

ИМЕНИЧКЕ ДЕКЛИНАЦИЈЕ

§ 119. Основне именичке деклинације именица у српском језику јесу:

I. **Прва деклинација**: парадигме типа ИЗВОР или СЛОВО. Ту су именице мушког рода с нултим наставком у ном. јед. (-Ø), нпр. *извор-Ø* (али ген. јед. *извор-а*), и именице средњег рода с наставком *-о* у ном. јед., нпр. *слово*.

II. **Друга деклинација**: парадигме типа КУЋА. Ту су углавном именице женског рода с наставком *-а* у ном. јед., нпр. *кућ-а*, ген, јед. *кућ-е*, знатно ређе и именице мушког рода са истим наставком *-а* у ном. јед., нпр. *војвод-а*, ген. јед. *војвод-е*.

III. **Трећа деклинација**: парадигме типа РЕЧ. То су именице женског рода с нултим наставком у ном. јед. (пише се -Ø), нпр. *реч-Ø*, а ген. јед. *реч-и*.

Прва деклинација

§ 120. У прву деклинацију, која је најсложенија, спадају именице мушког рода које у номинативу једнине имају нулти наставак (-Ø) и именице средњег рода с наставком *-о* или *-е*. И једне и друге именице имају претежно исте наставке, а разлике међу деклинацијама именица прве и друге групе зависе од два следећа основна правила:

(а) Код именица мушког рода акузатив једнине је једнак генитиву ако именица означава људско биће или животињу (*доктор, коњ*), а није збирног значења (*народ, ђук, чопор* и сл.). Акузатив једнине именица прве деклинације једнак је номинативу ако именица означава нешто неживо или биљку (нпр. *стуб, орман, јаблан*) или колектив живих бића (*народ, ђук, чопор* и сл.). С друге стране, именице као *мртвац, покојник, робот* имају акузатив једнине као именице за живо (§ 109).

(б) Све именице средњег рода имају једнаке облике за номинатив, акузатив и вокатив и у једнини и у множини.

Именице мушког рода

§ 121. Поред управо поменуте разлике између именица за живо и именица за неживо, на тип деклинације утиче и завршни сугласник именице. Уколико је то један од палаталних или препалаталних сугласника *ј, љ, њ, ч, џ, ћ, ђ, ш, ж*, инструментал једнине има наставак *-ем* (уместо *-ом*), а вокатив наставак *-у* (уместо *-е*).

Једнина

Живо			Неживо	
непалатал		палатал	непалатал	палатал
Н	*до̏кто̄р-Ø*	*при̏ја̄тељ-Ø*	*ави̏о̄н-Ø*	*чѐкић-Ø*
Г	*до̏кто̄р-а*	*при̏ја̄тељ-а*	*ави̏о́н-а*	*чѐкић-а*
Д-Л	*до̏кто̄р-у*	*при̏ја̄тељ-у*	*ави̏о́н-у*	*чѐкић-у*
А	*до̏кто̄р-а*	*при̏ја̄тељ-а*	*ави̏о̄н-Ø*	*чѐкић-Ø*
В	*до̏кто̄р-е*	*при̏ја̄тељ-у*	*ави̏о́н-е*	*чѐкић-у*
И	*до̏кто̄р-ом*	*при̏ја̄тељ-ем*	*ави̏о́н-ом*	*чѐкић-ем*

У множини нема разлика између деклинација именица за живо и за неживо нити између оних с палаталним и оних с непалаталним крајњим сугласником основе, тако да све наведене именице имају наставке по истом обрасцу:

Множина

Н	*до̏кто̄р-и*
Г	*до̏кто̄р-а̄*
Д-Л	*до̏кто̄р-има*
А	*до̏кто̄р-е*
В	*до̏кто̄р-и*
И	*до̏кто̄р-има*

Првој деклинацији припадају и многе скраћенице (§ 644), нпр. *ДС, ДС-а...; ДСС, ДСС-а...; СРС, СРС-а..., БЕМУС, БЕМУС-а* и сл.

Напомена 1. – У неким случајевима иста именица има дублетне облике – промену са дужом основом која се завршава тврдим сугласником (нпр. *ба̄ријум*), али је допуштена и промена са краћом основом која се завршава палаталним *ј* (нпр. *ба̄рије*). У српском језику постоји око 250 таквих именица (нпр. *ака̄торијум, аст̄ролабијум, а̄тријум, иридијум, камбијум, крите̄ријум, на̄тријум, ниобијум, о̄пијум, санато̄ријум, силицијум, симпозијум, ста̄дијум, ст̄ронцијум, те̄рарије̄ријум, уранијум, хармонијум, хелијум, херба̄ријум*), од којих су многе уско стручни термини.

Напомена 2. – Дублетне облике има и именица *ге̄није* (чешће) и *ге̄нија* (ређе).

§ 122. Множина са продуженом основом (дуга множина). Већина једносложних именица мушког рода и многе двосложне именице мушког рода с нултим наставком у ном. јед., добијају у множини испред падежног наставка уметак *-ов-*, односно после палаталног сугласника *-ев-*, нпр. *фајл – фајлови, ња̄ње – ња̄њеви.*

Табела бр. 2

Множина

Н	*сӣн-ов-и*	*мӯж-ев-и*
Г	*сӣн-ӧв-ā*	*мӯж-ӗв-ā*
Д-Л	*сӣн-ов-има*	*мӯж-ев-има*
А	*сӣн-ов-е*	*мӯж-ев-е*
В	*сӣн-ов-и*	*мӯж-ев-и*
И	*сӣн-ов-има*	*мӯж-ев-има*

Понекад се и после крајњег сугласника коренске морфеме *-ц*, *-с*, *-з*, *-р* или *-ш̄* у основи именица прве деклинације јавља аломорф *-ев-*, нпр. *виц-ев-и*, *нос-ев-и*, *мраз-ев-и*, *пӯт-ев-и* (али *босови*, *вирови*, *резови*, *сајшӣови*). Такође *млазеви*, *пӯјасеви; сиреви*, *чиреви; шӯшеви* итд.

У овом погледу као једносложне понашају се и именице с непостојаним *а* (именице једносложне примарне основе), као *ручак*, *ритам*, *кадар*, чија се основа губитком тога *а* своди на један слог, одакле *ручкови*, *ритмови*, *кадрови*, као и неке именице двосложне примарне основе, нпр. *случај – случајеви*, *лаптӣоп – лаптӣопови*, *ноутӣбук – ноутӣбукови*. Најређе су именице вишесложне основе са дугом множином, а оне су изведене од једносложних именица са дугом множином, нпр. *шӣроуг̄ао – шӣроуг̄лови*.

У именицама као *орао*, *пӗшао*, *кошао* основа је *орл-*, *пӗшл-*, *кошл-*, одакле множина *орлови*, *пӗшлови*, *кошлови*.

Од именице *оц̄ац* (ген. јед. *оца*, од **оц̄ца*) постоје два облика множине, *очеви* и, ређе, *оцеви* (поред црквеног или поетског *оци*).

Сразмерно је мало именица мушког рода једносложне основе са нултим наставком у номинативу једнине које имају множину без проширења основе. То су:

– називи народа или племена, нпр. *Баски*, *Бури*, *Гоӣи*, *Грци*, *Роми*, *Руси*, *Сики*, *Хоӣи*, *Хуни*, *Чеси* итд.

Напомена. – Исправно је *Баск*, не *Баскијац*; *Баски*, а не *Баскијци* (§ 513).

– именице које значе мерну или новчану јединицу, нпр. *ваӣи*, *волӣи*, *г̄рами*, *инчи*, *јени*, *злоӣи* итд.

– неколико једносложних именица са сугласничким основама: *ӣсар*, *ӣсић*, *ӣшић*, *ӣкач*.

– неке обичније једносложне именице као *дан – дани*, *зуб – зуби*, *коњ – коњи*, *мрав – мрави*, *нерв – нерви*, *пӣрсӣ – пӣрсӣи*, *црв – црви*, укључујући и именицу *ӣас* с непостојаним *а* (ген. *ӣса*), одакле множина *ӣси* (ген. мн. *ӣаса̄*).

Напомена. – Именица *ӣас* у већини облика има основу без једног самогласника: *ӣс-* и нагласак има на наставку у свим облицима осим генитива множине. Тако и *сан* (*сна*, *сну*...); али мн.: *снови*, *снова*...

Ако је у генитиву множине једносложних именица мушког рода наставак *-и*, дуга множина је искључена, нпр. *неколико сашова*, али *неколико сашӣи*.

Неке именице мушког рода, једносложне основе, са нултим наставком у номинативу једнине могу имати било дугу, било кратку множину, нпр. *бркови* и *брци*, *вукови* и *вуци*, *часови* и *часи* итд. У таквим случајевима избор једног или другог облика обично служи за разликовање лексичког значења (уп. *сатови* 'часовници' и *сати* 'периоди од 60 минута'), или има стилску функцију, или на избор утиче оно што је обичније у завичајном говору говорног лица.

Неке једносложне именице које имају и дугу и кратку множину, у генитиву множине имају увек дуг облик, уп. *вукови*, *вукова...* и *вуци*, *вукова...*, а употреба кратке множине у акузативу била би сасвим неуобичајена.

И неке именице мушког рода са примарно двосложном основом могу имати дугу или кратку множину, нпр. *каменови* и *камени*, *гавранови* и *гаврани*, *голубови* и *голуби*, *лептирови* и *лептири*, *витезови* и *витези*, *случајеви* и *случаји*, *појасеви* и *појаси* итд.

§ 123. Именице са завршетком на самогласник. По првој деклинацији мењају се и мушка имена која се завршавају на *-о* или на *-е*, као *Марко*, *Михаило*, *Данило*, *Ђорђе*, *Павле*, *Радоје*; *Марко*, ген. *Марка*, дат. *Марку*, акуз. *Марка* итд., *Ђорђе*, ген. *Ђорђа*, дат. *Ђорђу* итд. Вокатив је једнак номинативу.

Напомена. – Погрешно је *Ђорђе*, *Ђорђета...*; *Павле*, *Павлета...* и сл.

Једнако се мењају и именице са хипокористичним наставком *-ко*, нпр. *несташко*, *одрпанко*, *плашљивко*, *поспанко*, *чупавко*, које се, по правилу, не употребљавају у множини (ретко: *несташци*, *поспанци* и сл.).

Исту деклинацију, али само у једнини, имају и неки топоними страног порекла који се не употребљавају у множини, типа *Борнео*, *Гвинеја Бисао*, *Макао*, *Токио*, као и италијанска, шпанска и португалска имена типа *Антонио*, *Клаудио*, *Матео*, *Ромео*, *Хулио* и презимена као *Д'Анунцио*.

Напомена 1. – Код имена на *-ио* треба водити рачуна о правописном правилу по којем се између првог и другог самогласника у таквим самогласничким групама пише *ј*, осим у споју *ио*: ген. *Антонија*, *Д'Анунција*, *Токија*, дат.-лок. *Антонију*, *Д'Анунцију*, *Токију*, инстр. *Антонијом*, *Д'Анунциом*, *Токиом*. Исто важи за заједничке именице на *-ио* (нпр. *студио*, *радио*, *сценарио* итд.): ген. *студија*, дат.-лок. *студију*, инстр. *студиом*.

Напомена 2. – Облици *одрпанци*, *чупавци*, *прљавци* су регуларни облици номинатива множине именица *одрпанац*, *чупавац*, *прљавац*.

У тај тип промене укључиле су се и именице страног порекла. Оне на *-о*, као *торпедо* (ген. *торпеда*, дат.-лок. *торпеду* итд.), *торнадо*, *кимоно*, *ауто*, *либрето* и сл., мада су мушког рода у једнини, у множини су најчешће средњег рода на *-а* (*торпеда* итд.).

У именице мушког рода са завршетком на самогласник спада и *евро*.

Напомена 1. – Именица *евро* има множину *еври*, *евра*, *еврима* итд. У генитиву множине облик је, дакле, *еврâ*, а не *евара*.

Напомена 2. – Множина *аута* је исправна, али уместо множинског облика *аута* обично се каже *аутомобили* (мн. од *аутомобил*), *кола* (разг.), или се употреби неки описни израз.

Поједине именице страног порекла имају на завршетку дуг самогласник који је одраз наглашеног самогласника у изворном облику: *ателье, антрфиле, барбекју, биро, бифе, желе, деколте, иглу, Иго, интервју, какаду, кану, кунг-фу, купе, марабу, парфе, пире, проседе, протеже, рандеву, резиме, рељо, рагу, табу, трико, фоаје* итд. Тај самогласник се задржава у свим падежима као део основе: *купе, биро*, ген. *купеа, бироа*, дат. *купеу, бироу*, у множини *купеи, бирои* итд.

Као *табу* мења се и *Билбао, бушидо, ве-це, вуду, гну, ему, Зимбабве* (само једнина), *Мобуту, тирамису, хаику, шоу*, иако у тим речима последњи самогласник није дуг.

Напомена 1. – Исправно је *жиголо, жиголоа...* (а не *жиголо, жигола...*).

Напомена 2. – Исправно је *иглу* (ескимска кућа од леда), не *игло*.

Напомена 3. – Исправно је *какао, какаоа...*, а не *какао, какаа...*

Напомена 4. – Од именице *резиме* множина гласи *резимеи*, а не *резимеа*, како се понекад може чути и прочитати.

Напомена 5. – Исправно је *Того, Тога...* (као *Каиро, Каира...*; *Китo, Кита...*), а не *Того, Тогоа...*

Такође се задржава крајње *и* у именицама као *алиби, Бертолучи, Белучи, бонсаи, бренди, деманти, жири, џакузи, Јенки, кикирики, сушти, такси, Тахити, харакири, Хелсинки, хоби, шчи*, с тим што се између тог *и* и падежног наставка у свим падежима осим ном. и акуз. једнине изговара и пише *ј*: ген. *жирија*, дат. *жирију* итд., у множини *жирији*.

Напомена 1. – Исправно је *деманти* (ген. јед. *демантија*, ном. мн. *демантији*), а није исправно *демант* (ген. јед. *демантa*, ном. мн. *деманти*).

Напомена 2. – Именицу *жири* (или *жирй*) није исправно изговарати са акцентом на последњем самогласнику.

Напомена 3. – Исправно је *воки-токи, воки-токија...* (а не *токи-воки*).

Напомена 4. – Погрешно је *помфри, помфрија...*, а исправно је *помфрит, помфрита...* итд.

§ 124. Именице мушког рода са интернационалним суфиксом *-ист(а)* данас су обичније са наставком *-а* у номинативу једнине, нпр. *анархиста, стилиста, бициклиста, садиста* (мада није неправилан ни облик без наставка *-а* и с нултим наставком у номинативу једнине: *анархист, стилист* итд.). Такве именице у свим падежима множине имају деклинацију као именице с нултим наставком у номинативу једнине: *анархисти, стилисти* итд.

И неке друге именице страног порекла које су мушког рода а основа им се завршава на *-т* имају у номинативу једнине наставак *-а* (нпр. *архитекта*) или нулти наставак, нпр. *атлет(а), демократ(а), дипломат(а), естет(а), полиглот(а)*. Такве именице у множини припадају било првој деклинацији (*полиглоти, полиглота...*), било другој деклинацији (*полиглоте, полиглота...*).

§ 125. Именице на *-ин*. – Известан број именица које означавају људска бића имају основу на суфикс *-ин-*, који постоји само у једнини. Такве су *грађанин* (ген. *грађанина*, дат.-лок. *грађанину* итд.), *чобанин, дворанин, варварин* итд., уз то и многи етнички називи као *Арапин, Бугарин, Јевреjин, Јерменин, Србин, Тунишанин, Хондурашанин*, називи

становника неких области, нпр. *Банаћанин*, *Мачванин*, *Голијанин*, називи становника појединих градова, нпр. *Алексинчанин*, *Бањалучанин*, *Баранин*, *Београђанин*, *Билећанин*, *Вавилоњанин*, *Гачанин*, *Градишчанин*, *Грочанин*, *Дубровчанин*, *Загребчанин*, *Зеничанин*, *Которанин*, *Лесковчанин*, *Љубљанчанин*, *Московљанин*, *Новљанин*, *Новосађанин*, *Петроградјанин*, *Подгоричанин*, *Римљанин*, *Ришњанин*, *Солуњанин*, *Суботичанин*, *Требињанин*, *Цавтатјанин* и називи људи према називу острва, нпр. *Брачанин*, *Пажанин*, *Хваранин*, *Црешанин* итд. Облици множине су без суфикса *-ин-*: *грађани* (ген. *грађана*, дат. *грађанима* итд.), *варвари*, *дворани*, *Арапи*, *Бугари*, *Јевреји*, *Срби*, *чобани* итд. (§ 107)

Напомена 1. – *Аварин* (или *Авар*), мн. *Авари*, јесте српска адаптација грчког назива за представнике тог народа. У таквом облику је ушао у српску историографску литературу, а после је добио ширу употребу. Српски и словенски етноним са истим значењем је *Обрин*, мн. *Обри*, данас углавном застарео.

Напомена 2. – Поред *Бихаћанин* исправно је, али са углавном регионалном употребом, и *Бишћанин*.

Напомена 3. – Поред *Брчанин* исправно је, али са углавном регионалном употребом, и *Брчак*.

Напомена 4. – Поред *Гачанин* исправно је и *Гатчанин*.

Напомена 5. – Исправно је *Зеничанин* (али није погрешно ни регионално *Зеничак*).

Напомена 6. – Исправно је *Фочанин* поред *Фочак*.

Напомена 7. – Поред *Европљанин* исправно је, али ређе, и *Европејац* (обично у смислу 'човек европске културе').

Напомена 8. – Исправно је *Етиопљанин*, а не *Етиопијац*.

Напомена 9. – Исправно је и *душман* и *душманин*.

Напомена 10. – Погрешна је употреба облика *Бушманин*, а исправно је *Бушман*.

Напомена 11. – Исправно је *Земљанин* и *Земаљац* ('становник планете Земље') као *ванземаљац*, *Марсовац*.

Напомена 12. – Исправно је *Крупњанин* (а није погрешно ни регионално *Крупањац*).

Напомена 13. – *Солуњанин* је боље него *Солунац* јер постоји заједничка именица *солунац* која значи 'борац са Солунског фронта'.

Напомена 14. – Исправно је и *Требињанин* ('становник Требиња') и регионално *Требињац*.

Напомена 15. – Исправно је *Тунишанин* (а не *Тунижанин*).

Именице *господин* и *властелин* уместо множине употребљавају збирне именице *господа*, *властела*, које се мењају као именице женског рода на *-а*, али се слажу с глаголом у множини (нпр. *Господа вас зову*).

Неправилну промену има и именица *Турчин*, чија је множина *Турци*, ген. *Турака*, дат.-лок. *Турцима*, акуз. *Турке* итд.

§ 126. Гласовне алтернације. Многе именице прве деклинације имају у последњем слогу номинатива једнине непостојано *а* (§ 66), које се јавља још само у генитиву множине, нпр. *продавац*, ген. *продавца*, мн. *продавци*, ген. мн. *продаваца*. То важи и за именице *Ђурађ*, *Јурај*, *Византинац*, *Иберац*, *метар*, *мештар*, *молебан*, *наковањ*, *нокат*, *семестар*,

Србијанац, Словенац, филтар, хрватац, центиметар, цилиндар, црнац и многе друге.

Напомена 1. – Исправно је *Византинац*, а не *Византијац*.

Напомена 2. – Исправно је *Ђурађ, Ђурђа...*, а не *Ђурађ, Ђурађа...*

Напомена 3. – Облик *Иберац* ('становник Иберског полуострва') бољи је него него *Иберијац*.

Напомена 4. – Од *Костолац* ген. јед. је *Костолца*, али од *Соколац* ген. јед. је *Сокоца* (као *Столац, Стоца...*; *колац, коца...* и сл.).

Напомена 5. – Исправно је *молебан, молебна...*, а не *молебан, молебана...*

Напомена 6. – Поред *филтар* (*филтра, филтру*), што се препоручује, у широкој употреби је и *филтер* (*филтера, филтеру*).

Напомена 7. – Поред *хрбат, хрпта...* исправно је и *хрбат, хрбата...*

Напомена 8. – Исправно је *цилиндар* (*цилиндра, цилиндру...*), а не *цилиндер*.

После испадања непостојаног *а* може доћи до једначења по безвучности (нпр. *врабац*, ген. јед. *врапца*, ген. мн. *врабаца*; *привезак*, ген. јед. *привеска*, ген. мн. *привезака*; *уложак*, ген. јед. *улошка*, ген. мн. *уложака*) и до губљења *т* испред *ц*: *светац*, ген. *свеца*; *додатак*, мн. *додаци* (сибиларизација), али ген. мн. *додатака*.

Напомена. – И именица *привезак* (од *привезати*) и и именица *привесак* (од *привесити*) имају у генитиву једнине облик *привеска* (ијекавски облик *привјесак*, ген. јед. *привјеска*, изведен је од глагола *привјесити*).

Поред непостојаног *а*, српски језик има и непостојано *е* у саставу суфикса *-ец-* као дела основе неких властитих именица преузетих у српски језик из појединих словенских језика, нпр. *Врховец, Врховца...*; *Губец, Гупца...*; *Цесарец, Цесарца...*; *Чаковец, Чаковца* (али *Бајец, Бајеца...*; *Зебец, Зебеца...*; *Кекец, Кекеца...*; *Хлебец, Хлебеца...*).

Неке именице страног (углавном латинског) порекла, са завршетком на *-кт, -нт, -рт*, могу имати непостојано *а* у номинативу једнине, али необавезно: *субјек(а)т, објек(а)т, еквивален(а)т, ефек(а)т, тален(а)т, елемен(а)т, ковер(а)т*. У генитиву множине то *а* је обавезно (*субјеката, таленатa, коверата*), док га у осталим падежима нема (ген. *субјекта*, дат.-лок. *субјекту* итд.).

Данас је више именица са овим завршецима које немају *а* у номинативу, нпр. *делинквент, контакт, инсект, студент, пацент, континент, концерт, експерт* и сл.

Напомена. – Исправно је *делинквент*, а не *деликвент*.

Именице као *во, сто, соко, анђео, предео* постале су од ранијих облика *вол, стол* итд., где је крајње *-л* прешло у *-о* и стопило се с претходним *о* (*вол* → **воо* → *во*). У свим осталим падежима (осим у акузативу једнине неживих именица, који је једнак номинативу) глас *л* се чува. Тако имамо *во*, ген. *вола*, дат.-лок. *волу*, акуз. *вола*, вок. *воле*, инстр. *волом*, у множини *волови* итд.; *анђео*, ген. *анђела*, дат.-лок. *анђелу*, акуз. *анђела*, вок. *анђеле*, инстр. *анђелом*, у множини *анђели* итд.

У именицама на *-ао* имамо непостојано *а*, тако да у падежима оба вокала нестају: *орао*, ген. *орла*, дат.-лок. *орлу*, акуз. *орла*, вок. *орле*, инстр. *орлом*, у множини *орлови* итд. Тако се мењају и *пецао, коцао, угао* и још понека ређа именица.

Напомене о појединим падежима

§ 127. Вокатив. Засебан облик за вок. једнине у првој деклинацији имају само именице с наставком -Ø у ном. једнине, али не све такве именице. Ако именица нема посебан вокативни облик, у функцији вокатива употребљава се облик за номинатив једнине.

Наставак *-е* за вокатив именица м. р. имају именице са основом на сонанте *в, л, м, н*, нпр. *Мирославе, Радуле, Џиме, Милане*; на уснене сугласнике *б, п, ф*, нпр. *робе, попе, грофе*; на задњенепчане сугласнике *к, г, х* и на зубне сугласнике – спирант *з* и африкату *ц* – уз алтернације *к/ч, г/ж, х/ш, з/ж, ц/ч*, нпр. *човек/човече, враг/враже, дух/душе, кнез/кнеже* (тако још само *витез/витеже*, али *баксуз/баксузе*), *стриц/стриче*.

Напомена. – Код неких именица где би фонетске алтернације знатно измениле основу, вокатив може бити једнак номинативу, нпр. *братац, коњиц, мачак, пашак, тетак*. Тако обично бива и за страна имена на *-к, -г* или *-х*, нпр. *Даг, Ерик, Кинг, Мајк, Хајнрих, Џек*.

Завршеци основа *-к, -г, -х* испред вокативног наставка *-е* услед палатализације (§ 55), прелазе у *-ч, -ж, -ш*: *војник – војниче, друг – друже, дух – душе*. И завршно *-ц* прелази у *ч*, нпр. *зец – зече, стриц – стриче, ловац – ловче*.

Наставак *-у* у вокативу именица прве деклинације по правилу имају именице чија се основа у ном. јед. завршава на меке сугласнике *ј, љ, њ, ђ, ћ*, или на тврде *ж, ш, џ, ч*, нпр. *мају, родитељу, коњу, смуђу, младићу, пужу, мишу, ковачу*.

Напомена. – Лична имена на *-ш* често имају дублетне вокативне облике. Од имена као *Милош, Радош*, данас је обичнији вокатив *Милоше, Радоше* него *Милошу, Радошу*.

Испадање непостојаног *а* у вокативу може довести до једначења по звучности (*врабац – врапче*), до једначења по месту изговора (*лисац – лишче*), до оба једначења, као у *женомрзац* (**женомрсче*) – *женомршче*, или до губљења *т* испред *ц*, као у *светац* – (**свече*) – *свече*.

Именице на *-р* се колебају између једног и другог наставка. Иза основе која се завршава на *р* могу се појавити алтернативно оба наставка, нпр. *командире//командиру*, уколико се испред *р* не налази самогласник задњег реда, када је обичнији наставак *-е*, нпр. *професоре, директоре, злотворе, ђауре, Менсуре*.

Наставак *-е* у вокативу имају и именице с непостојаним *а* (*ветар – ветре, свекар – свекре*) и именица *цар – царе*. Друге именице са основом на *р* у вокативу обично имају наставак *-у*, нпр. *господару, пастиру, инжењеру, писару* (ређе *писаре*), *секретару* (и *секретаре*) итд. Код презимена на *р* постоји тенденција изједначавања облика вокатива са обликом ном. једнине, вероватно због тога што у именским групама с таквим именицама апелативну функцију често носи претходна именица за ословљавање, нпр. *колега Рајтер, господине Пинтер, професоре Колар*. Иначе за мушка имена и надимке, као и за именице с непостојаним *а*, и основом на *р*, у вокативу је обичнији наставак *-е*, нпр. *Петре, Митре, Игоре, Тигре*.

Облик у функцији вокатива идентичан са обликом за номинатив имају многа имена и презимена страног порекла, нпр. *Мишел, Мачек, Злобец, Кекец* (али, супротно томе, постоје и облици *Ирфане, Хасане, Черчиле* итд), називи војних јединица, нпр. *одред, вод, чук*, обично и презимена на *-ац, -ов, -ев*, нпр. *Узелац, Попов, Ђурђев*, као и неке друге именице, нпр. апелативи *келнер* (разг.), *конобар* (разг.), *мистер, сер* и сл. Поред тога, вокативни облик идентичан с номинативним може бити и прагматички условљен – у случајевима експресивног обраћања с наглашавањем благонаклоног, снисходљивог или изразитије негативног става говорника према саговорнику, нпр. *Браво, голман! Ћути, балавац!* и слични колоквијални изрази.

Употреба вокатива је уобичајена за именице које значе људе или животиње (*браће, соколе*), укључујући и неке збирне именице које се односе на људска бића (*дечурлијо*), а мање или више неуобичајена за именице које не значе живо, нпр. *столе, зиде, граде...*, где је у таквим случајевима реч о персонификацији или о употреби вокатива у експресивној, а не у апелативној функцији.

Напомена. – У разговорном стилу српског књижевног језика има доста колебања у употреби вокативних облика с наставцима *-е, -у* или *–Ø*, с тенденцијом потискивања облика с наставком *-е* облицима с наставком *-у* (нпр. *Енглезу, Кинезу, морону*) или облицима с наставком *-Ø* (нпр. *Зебец, Додиг, Куч*). Начелно се препоручује употреба системски оправданих, тј. регуларних облика, али се морају допустити изузеци тамо где се регуларни облици не срећу у употреби (нпр., нпр. *Кац, Грац, Рамирез, муњак* и сл.) јер би због гласовних промена на крају основе или из неких других разлога звучали необично.

§ 128. Инструментал једнине. За именице са завршетком на палатал (§ 70) наставак је *-ем*, нпр. *славуј – славујем, краљ – краљем, торањ – торњем, мач – мачем, голаћ – голаћем, смуђ – смуђем, мишић – мишићем, муж – мужем.*

Напомена. – За именице и имена страног порекла на *-ш, -ж, -џ* данас је обичнији наставак *-ом*: *кешом, престижом, тиражом* (и *тиражем*), *брицом, имицом.*

Сагласно правилу о дисимилацији самогласника у суседним слоговима (§ 70), наставак ће и после палатала бити *-ом* ако палаталу претходи вокал *е*: *лакејом, кејом, Сењом, кречом, колецом, вешом, јежом.* То ипак не важи за именице са агентивним суфиксом *-тељ* (*учитељем, пријатељем* итд.) нити за оне као *венац* (в. ниже).

Оба наставка се јављају после завршетка *-ц*. Наставак гласи *-ем* за именице на *-ац* с непостојаним *а*, нпр. *мислилац – мислиоцем, црнац – црнцем, отац – оцем* итд. Наставак *-ом*, услед дисимилације, имају именице код којих је у основи самогласник *е* (*зецом, кепецом, шверцом, месецом*; ипак: *венац – венцем, светац – свецем*, због непостојаног *а*). Код осталих, као *блиц, шпиц, принц, кварц*, обичније је *-ом*, али се јавља и *-ем*.

Иако се завршава на непалатални сугласник, именица *пут* има инструментал *путем* (*путом* је застарело или регионално).

Именице на *-р* углавном имају наставак *-ом* (*докторо̄м, ветро̄м, миром* итд.), али каткад и *-ем* (*царем*; *го̄сподарем* поред чешћег *го̄сподаром*).

Имена на *-е* имају *-ем* после палаталног сугласника (*Ђорђем, Милојем*) а *-ом* после непалаталног (*Павлом*). Именице на *-и* имају инструментал на *-ијем* (*вискӣјем, таксијем*) а оне на *-ио* инструментал на *-иом* (*радиом, Токиом*).

Напомена. – Поред *сценарио, сценарија...* (као *радио, радија..., Марио, Марија.., Токио, Токија...*) допуштено је и *сценариј, сценарија...*

§ 129. Номинатив множине. Сугласници *-к, -г̄, -х* на крају основе прелазе у номинативу множине у *-ц, -з, -с*, што се назива сибиларизација (§ 56), нпр. *корак – кораци, предло̄г – предлози, тепих – теписи.* Тако и *Астек, бивак, Бошњак, брзак, вештак, врбак, го̄рштак, дешњак, заменик, козак, левак, лудак, манијак, особењак, просјак, сокак, стоик, торбак, узвичник, упитник, ћорсокак, чудак*; *брифинг̄, бубре̄г̄, булдо̄г̄, кастинг̄, митинг̄, стајлинг̄, сурфинг̄, Хабзбӯрг̄*; *ајатолах, јерарх, патријарх, предах, уздах*, и сл.

Напомена 1. – Исправно је *Астек* (не *Ацтек*); мн. *Астеци* (не *Ацтеки*).

Напомена 2. – Неки страни словенски топоними преузети су у српски језик у изворном облику. У таквим случајевима прва палатализација може изостати, нпр. *Петушки*, а косе падеже пожељно је избегавати. Уместо њих у таквим случајевима треба употребљавати описне изразе у којима је назив места у номинативу, нпр. *из станице Петушки, у станицу Петушки* и сл.

Иста промена важи и за вокатив множине (једнак номинативу), и за датив-локатив и инструментал (*кора̄цима, предлозима, теписима*).

Сибиларизација је обавезна у променама бројних именичких сложеница на *-ло̄г̄*, нпр. *археоло̄г̄ – археолози.* Тако и *астроло̄г̄, биоло̄г̄, балканоло̄г̄, балнеоло̄г̄, виктимоло̄г̄, га̄строло̄г̄, гастроентероло̄г̄, гинеколо̄г̄, графоло̄г̄, ентомоло̄г̄, етноло̄г̄, зооло̄г̄, кардиоло̄г̄, музиколо̄г̄, неуроло̄г̄, орнитоло̄г̄, оториноларинго̄лог̄, палеонтоло̄г̄, психоло̄г̄, пулмоло̄г̄, филоло̄г̄, фоноло̄г̄* и сл.

§ 130. Када се основа именице прве деклинације завршава на *-ак* с непостојаним *а*, тада је изостављање непостојаног *а* у номинативу и акузативу множине праћено другом палатализацијом, нпр. *боравак – боравци.* Тако и *вивак, ђурђевак, закивак, зглавак, исцељувак, исправак, надимак, наставак, одливак, опоравак, отказивак, подневак, помак, пловак, појравак, саставак, уранак, чуперак* и сл.

Непостојаног *а* нема ако завршно *-ак* у основи није суфикс (нпр. *табак*), или је суфикс са дугим *а*, нпр. *брзак – брзаци, врбак – врбаци, торбак – торбаци.*

Сибиларизације нема код именица са множином на *-ови/-еви* (§ 122), али један мањи број именица има и крађу и дужу множину, нпр. *знак – знаци* и *знакови, звук – звуци* и *звукови, паук – пауци* и *паукови, грех – греси* и *грехови, хрчак – хрчци* и *хрчкови.* У том случају двојни облик постоји и у вокативу и у дативу-локативу и инструменталу (*знацима* и *знаковима, звуцима* и *звуковима, пауцима* и *пауковима, гресима* и *гре-*

ховима), док се у генитиву углавном употребљава дужа множина (*знакова*, *звукова*, *паукова*, *грехова*).

Напомена. – Понекад је један од чланова таквих дублета чешћи, док је други ређи, а може бити и стилски обојен, нпр. *вукови* је чешће, а *вуци* је ређе, регионално или поетски; *грехови* је неутрално, али се у сакралном стилу употребљава углавном облик *греси*.

§ 131. Услед испадања непостојаног *а* долази до једначења по звучности када томе *а* претходи звучни сугласник, а следи *к* или *ц*, нпр. *врабац – врапци*, *многобожац – многобошци*, *образац – обрасци*, *полазак – поласци*, *пољубац – пољупци*, *уложак – улошци*. Тако и *дебелокожац*, *зализак*, *излазак*, *каменорезац*, *кобац*, *обилазак*, *прелазак*, *привезак*, *стаклорезац*, *трозубац*, *улазак*, *црвенокожац* и сл.

Напомена 1. – Не треба мешати облике двеју по облику сличних речи сасвим различитог значења: *залистак*, *залиска*..., мн. *залисци*, *залистака* (на биљци; у срцу) и *зализак*, *залиска*..., мн. *залисци*, *зализака* (део косе).

Напомена 2. – Именица *заселак* може имати генитиву *засеока* или *заселка*; мн. *засеоци* и *заселци*; ген. мн. *заселака*.

Напомена 3. – Није исправан облик *подеок* (нпр. *Жива је достигла шеснаести подеок*). Исправно је *подељак* (поред ређег *поделак*).

§ 132. Када се основа именице прве деклинације завршава на *-так* (*свитац*) или на *-так* (*добитак*) с непостојаним *а*, тада је изостављање непостојаног *а* праћено изостављањем и сугласника *т* (односно упрошћавањем групе *тц* у *ц*), нпр. *свитац – свици* (преко **свитци*), *добитак – добици* (преко *добитци*). Тако и *вештац*, *довратак*, *додатак*, *доходак*, *завијутак*, *завршетак*, *зачетак*, *згодитак*, *зубатац*, *изузетак*, *креветац*, *отац*, *податак*, *почетак*, *свитац*, *свршетак*, *тренутак*, *хитац*, *уметак*, *шкртац* и сл.

Напомена. – Именица *братац* нема множину.

Код именица типа *предак* с непостојаним *а* у саставу суфикса *-ак-* у номинативу множине осим испуштања непостојаног *а* долази и до једначења по звучности, а затим до упрошћавања сугласничке групе *тц*: *предак – (*предци – *претци) – преци*. То важи и за именице *доходак*, *извадак*, *исцедак*, *назадак*, *напредак*, *отпадак*, *погодак*, *подмладак*, *поредак*, *прегрsuperак* и сл., али не и за именице *бедак*, *лудак*, *Тузлак*, *чудак*, јер је у њима *а* у саставу суфикса дуго и није непостојано па долази само до друге палатализације, нпр. *чудак – чудаци*.

У именицама *кундак*, *чардак* нема непостојаног *а* нити суфикса *-ак-* (мн. *кундаци*, *чардаци*).

§ 133. Именице мушког рода са основом на суфикс *-лац* имају такав завршетак основе само у номинативу једнине и генитиву множине, а у свим другим облицима њихова основа завршава се на *-оц*, нпр. *читалац*, *читаоца*..., множина: *читаоци*, *читалаца*... Тако и *бранилац*, *бројилац*, *владалац*, *вршилац*, *делилац*, *доносилац*, *мачевалац*, *молилац*, *наручилац*, *обучавалац*, *поверилац*, *поручилац*, *потраживалац*, *поштовалац*, *пратилац*, *уручилац*, *преводилац*, *прекршилац*, *просилац*, *проучавалац*,

рановранилац, руководилац, старалац, староседелац, стваралац, тоболац, точилац, трагалац, тужилац, хранилац, чинилац и сл.

Напомена. – Према томе, код именица типа *читалац* нису исправни облици са *-о-* у номинативу једнине (нпр. *читаоц, вршиоц, стваралац, тужиоц*) нити у генитиву множине (нпр. погрешно је *много читаоца, тих вршиоца, свих стваралаца, неколико тужиоца* и сл.).

Претходно правило о алтернацији суфикса *-лац/-оц* не важи ако се основа именице завршава на *лац* које није суфикс *-лац*. На пример, основа остаје иста у свим облицима именица *високошколац, двокрилац, илегалац, индустријалац, маслац, територијалац, феријалац* и сл.

Напомена 1. – Исправно је *талац* (*таоца, таоцу...*), а не *таоц*.

Напомена 2. – Поред *тоболац, тобоца...* (као *колац, коца...*) допушта се и *тоболац, тоболца...* (као *Костолац, Костолца...*)

§ 134. Именица *човек* има суплетивну множину *људи*. Генитив је *људи* (с дугоузлазним *у* уместо дугосилазног), вокатив је једнак номинативу, док остала три падежа гласе *људима*.

Неке именице мушког рода имају само множину, нпр. *Анди, анали, арњеви, ђозлуци, мемоари, Кордиљери, Хималаји.*

§ 135. Генитив множине. Тај падеж се јасно разликује од генитива једнине само код именица с продуженом множином, нпр. *стан* – ген. јед. *стана, станови* – ген. мн. *станова*, и код оних с непостојаним *а*, нпр. *метар* – ген. *метра, метри* – ген. *метара*. Код осталих, генитив једнине и генитив множине у писаном облику су једнаки, а ни у говору се много не разликују. (Генитив множине има дуго *-а*, али та дужина данас се ретко чује и у говору људи који иначе добро владају српским књижевним језиком.) У случајевима када би могло доћи до двосмислености, на последњем слову употребљава се знак дужине у облику циркумфлекса: *читање романа* (једног) али *читање романâ* (више њих).

Убацивањем непостојаног *а* отпадају сва једначења и губљења сугласника, а нема ни сибиларизације, будући да се она јавља само испред *и*. Отуда генитив множине именица поменутих у претходном одељку гласи као номинатив једнине с додатим *-а* на крају: *вештаца, многобожаца, образаца, погодака, полазака, пољубаца, предака, тренутака, уложака, хитаца.*

У деклинацији именица мушког рода срећу се и дублетни облици генитива множине, нпр. *акорд*, ген. мн. *акорда* и *акорада*; *бицикл*, ген. мн. *бицикала* (боље) или *бициклâ*; *волт*, ген. мн. *волта* и *волти*.

Именица *сат* у значењу јединице за време, *степен* кад значи јединицу мере, *месец* у календарском значењу и *пар* кад служи за бројање предмета имају неправилан генитив множине на *-и*: *сати, степени, месеци, пари.*

Генитив на *-ију* имају именице *гост* (*гостију*), *прст* (*прстију*) *и нокат* (*нокатију*, такође *нокта*).

Напомена. – На пример: *доћи у десет сати; температура је дванаест степени; прошло је шест месеци; имам пет пари чарапа.* У другом значењу ове именице имају правилан генитив, нпр. *неколико сатова* ('часовникâ'), *истраживање Јупитерових месецâ* ('сателита'), *такмичење парова* (у спорту).

Треба имати у виду да се после бројева *два*, *три*, *четири* и бројева који се њима завршавају употребљава облик паукала, једнак генитиву једнине (§ 288), који, у оба значења, гласи *сата*, *стопена*, *месеца*, *пара*.

Именице средњег рода

§ 136. Именице средњег рода имају у номинативу једнине наставак *-о* или *-е*, нпр. *слово*, *поље*. Исте наставке имају облици за акузатив и вокатив (§ 127). Разлика између *о* и *е* чува се и у инструменталу, као разлика између наставака *-ом* и *-ем*.

Напомена. – Изузетак је именица *доба*, једина средњег рода на *-а*. Она се углавном употребљава у номинативу, генитиву и акузативу једнине и множине (сви облици су исти), док се употреба осталих падежа избегава.

Табела бр. 3

Једнина

Н	*слов-о*	*пољ-е*
Г	*слов-а*	*пољ-а*
Д-Л	*слов-у*	*пољ-у*
А	*слов-о*	*пољ-е*
В	*слов-о*	*пољ-е*
И	*слов-ом*	*пољ-ем*

У множини нема разлике између именица на *-о* и оних на *-е*.

Множина

Н	*слов-а*	*пољ-а*
Г	*слов-ā*	*пољ-ā*
Д-Л	*слов-има*	*пољ-има*
А	*слов-а*	*пољ-а*
В	*слов-а*	*пољ-а*
И	*слов-има*	*пољ-има*

Код именица чији је наглашени самогласник кратак, генитив множине се од генитива једнине и номинатива множине разликује дугим *-а* у наставку и продужењем последњег самогласника основе: од *село* ген. мн. је *сēлā*, од *чудо* – *чȳдā*, од *поље* – *пōљā*.

§ 137. Непостојано *а* јавља се у генитиву множине именица чија се основа завршава на два или више сугласника. Тако од *ребро*, *стабло*, *писмо*, *окно*, *средство*, *сунце*, *копље* генитив множине гласи *ребара*, *стабала*, *писама*, *окана*, *средстава*, *сунаца*, *копаља*. Изузетак су именице са основом на *-ст*, *-шт*, *-шћ*, *-зд*, *-жђ*, нпр. *место*, *бојиште*, *ушће*, *гнездо*, *гвожђе*, код којих се не умеће непостојано *а*.

Напомена. – Именица *срце* има у ген. мн. поред облика *срца̂* и старији, данас песнички и архаични облик *срдаца*.

§ 138. Неправилне су именице *око* и *ухо*, које у множини прелазе у женски род, с палатализацијом сугласника и наставцима на *-и*:

Табела бр. 4

	Множина	
Н	*о̏ч-и*	*у̏ш-и*
Г	*о̀ч-ӣјӯ*	*у̀ш-ӣјӯ*
Д-Л	*о̀ч-има*	*у̀ш-има*
А	*о̏ч-и*	*у̏ш-и*
В	*о̏ч-и*	*у̏ш-и*
И	*о̀ч-има*	*у̀ш-има*

Напомена. – Поред *ухо* постоји и облик *уво*, за који в. § 140.

§ 139. Именице средњег рода с проширењем основе. Известан број често употребљаваних именица на *-ме* добија проширење *-н-* испред падежног наставка (осим у акузативу и вокативу једнине, који су једнаки номинативу).

Табела бр. 5

	Једнина	Множина
Н	*ӣле̏ме*	*ӣлемѐн-а*
Г	*ӣле̏мен-а*	*ӣлемéн-ā*
Д-Л	*ӣле̏мен-у*	*ӣлемѐн-има*
А	*ӣле̏ме*	*ӣлемѐн-а*
В	*ӣле̏ме*	*ӣлемѐн-а*
И	*ӣле̏меном*	*ӣлемѐн-има*

Док је у једнини нагласак увек на првом слогу, у множини он прелази на слог *-ме-*, а у генитиву множине *е* се продужава. Овако се мењају и *време*, *ӣеме*, *семе*, *ӣлеме*, *раме*, *име*, *ӣрезиме* и још неке ређе именице.

§ 140. Још је више именица с продужењем *-ӣ-* (*-еӣ-*). Образац:

Табела бр. 6

	Једнина	Множина
Н	*ку̀бе*	*кубѐӣ-а*
Г	*ку̀беӣ-а*	*кубéӣ-ā*
Д-Л	*ку̀беӣ-у*	*кубѐӣ-има*
А	*ку̀бе*	*кубѐӣ-а*
В	*ку̀бе*	*кубѐӣ-а*
И	*ку̀беӣ-ом*	*кубѐӣ-има*

Велика већина ових именица нема множину него се уместо ње употребљавају збирне именице на *-ад*, које се мењају као именице женског рода на сугласник (в. табелу бр. 8), именице на *-ићи* (мењају се као множина мушког рода) или на оба наставка. Тако од *уже*, *теле*, *јуне*, *ждребе*, *ђуле*, *мезимче*, *одојче* имамо збирне именице *ужад*, *телад*, *јунад*, *ждребад*, *ђулад*, *мезимчад*, *одојчад*, од *пиле*, *јаре*, *паче*, *маче* биће *пилићи*, *јарићи*, *пачићи*, *мачићи*, док се од *прасе*, *унуче*, *сироче*, *буре*, *парче* и других именица употребљавају оба облика: *прасад* и *прасићи*, *унучад* и *унучићи*, *сирочад* и *сирочићи*, *бурад* и *бурићи*, *парчад* и *парчићи* итд.

Именица *дрво*, ген. *дрвета* може значити биљку или њену материју. У првом случају има множину *дрвета* или се, што је чешће, уместо облика за множину употребљава збирна именица *дрвеће* (мења се као *поље* у једнини). У значењу дрвне грађе нема множину, док се у значењу огрева употребљава множина без проширења, *дрва*.

Деклинација именице *јаје* има проширење само у једнини (ген. *јајета*, дат.-лок. *јајету*, инстр. *јајетом*), док множина гласи *јаја*.

Напомена. – У једнини нису погрешни, мада су ређи, облици *јаје*, *јаја*, *јају*, *јајем*.

Именица *уво* (варијанта од *ухо*) може имати промену *ува*, *уву*, *увом*, или, чешће, *увета*, *увету*, *ветом*. За множину се употребљава облик *уши*, *ушију*, као и за *ухо* (в. горе табелу бр. 4).

Као множина од *дете* (ген. *детета*, дат.-лок. *детету*, инстр. *дететом*) употребљава се облик *деца*, који се мења као једнина именица женског рода по другој деклинацији (ген. *деце* итд.), али захтева предикат у множини (нпр. *Деца се играју*, *Деца су се играла*, *Деца су вакцинисана*).

§ 141. Само у множини неких именица јавља се проширење *-ес-*. *Тело* и *чудо*, поред правилне множине *тела*, *чуда*, имају и старије, стилски обележене облике *телеса*, *чудеса*. Од *небо*, поред ретке множине *неба*, постоји и *небеса* у значењу надземаљског боравишта.

§ 142. Именица *подне* има проширење *-в-*: ген. *подневa*, дат.-лок. *подневу*, инстр. *подневом*, у множини (ретко употребљаваној) *подневa*.

§ 143. Именица *вече* има проширење *-р-*, тако да јој ген. гласи *вечера*, дат.-лок. *вечеру*, инстр. *вечером* итд. Данас, међутим, она се у промени готово увек комбинује с другом именицом истог значења, *вечер* (женског рода), о чему в. § 164.

§ 144. Само облик множине (*pluralia tantum*) има неколико честих именица као што су *врата*, *кола*, *леђа*, *прса*, *скрипта*, *уста*.

Напомена 1. – Не треба употребљавати именицу *скрипта* као облик једнине. Та именица има само облике множине. Дакле, исправно је *То пише у скриптима*, а не *То пише у скрипти* нити *То пише у скриптама*.

Напомена 2. – Именица *Известија* (назив руских новина) има само множину као именице средњег рода, дакле исправно је: *из Известија*, *у Известијима* и сл.

§ 145. Укупна морфолошка парадигматика именица прве деклинације одређена је, с једне стране, инвентаром и дистрибуцијом наставака,

а с друге – инвентаром и дистрибуцијом творбених и морфонолошких, тј. морфолошки релевантних фонолошких особина основа у именичким парадигмама.

Наставци именица прве деклинације јесу следећи:

	једнина	множина
ном.	*-Ø, -о* или *-е*	*-и* или *-а*
ген.	*-а*	*-а* или *-и*
дат.-лок.	*-у*	*-има*
акуз.	*= ном.* или *ген.*	*-е* или *-а*
инстр.	*-ом* или *-ем*	*-има*

Основе именица прве деклинације показују велику морфолошку разноврсност, која се испољава у следећем:

(а) код једног броја именица основа је непромењена у свим облицима парадигме, нпр. *Словен*, ређе на самогласник, нпр. *резиме*, *сако*, *табу*, док друге именице имају у различитим облицима парадигме мање или више различите облике основе:

(б) са алтернацијом крајњег сугласника основе *к/ц*, *г/з*, *х/с*, нпр. *ученик/ученици*, *викинг/викинзи*, *успех/успеси*;

(в) с непостојаним самогласником */а/*, нпр. *метар/метри*;

(г) са обе претходне промене, нпр. *чворак/чворци*;

(д) са алтернацијом *-лац-/-оц-*, нпр. *чинилац/чиниоци*;

(ђ) са алтернацијом *-о-/-л-*, нпр. *анђео/анђели*;

(е) са алтернацијама наведеним под (в) и (ђ) и алтернацијом на крају основе *-Ø-/-ов-*, нпр. *орао/орлови*;

(ж) са алтернацијом крње основе на *-о-/-л-*, нпр. *биво/бивола*;

(з) са алтернацијом на крају основе *-Ø-/-ов-*, нпр. *пар/парови*;

(и) с непостојаним /а/ и променом на крају основе *-Ø-/-ов-*, нпр. *вепар/вепрови*;

(ј) са алтернацијом на крају основе *-Ø-/ев-*, нпр. *пуж/пужеви*;

(к) са алтернацијама наведеним под (в) и (ј), нпр. *свежањ/свежњеви*;

(л) са алтернацијом као под (ј) и алтернацијом *-ц-/-ч-* испред суфикса *-ев-*, нпр. *зец – зечеви*;

(љ) са алтернацијом на крају основе *-ин-/-Ø-*, нпр. *грађанин/грађани*;

(м) са алтернацијом на крају основе *-Ø-/-ет-*, нпр. *Миле*, *Милета*... без множине;

(н) са алтернацијом на крају основе *-Ø-/-ј-*, нпр. *такси*;

(њ) са алтернацијом као у случају (в) уз додатно обележје да одсуство непостојаног */а/* за којим следи сугласник */с/* повлачи губљење сугласничких фонема [*t*] или [*d*] које претходе непостојаном самогласнику, нпр. *кревет-ац/кревец-и*;

(о) са алтернацијама као у случају (б), (в) и (њ), нпр. *задатак/задаци*;

(п) са алтернацијом као у случају (в), али само у множини, нпр. *ребро/ребра*, *ребара*...;

(р) са алтернацијом на крају основе *-Ø-/-ен-*, нпр. *раме/рамена*;

(с) са алтернацијом на крају основе *-Ø-/-ет-*, нпр. *кубе/кубета*;

(т) са алтернацијом на крају основе *-Ø-/-ић-*, нпр. *мače/мачићи*;

(ћ) са алтернацијом као у случају (в), уз додатно обележје да одсуство непостојаног /а/ за којим следи сугласник /с/ повлачи обезвучавање сугласника који претходи непостојаном самогласнику, нпр. *кобац/копца*;

(ў) са алтернацијом као у случају (в), али само с множинском парадигмом, нпр. *Карловци/Карловаца*;

(ф) са алтернацијом као у случају (ћ), али само с множинском парадигмом, нпр. *Штрпци/Штрбаца*;

(х) с непостојаним самогласником *е*, нпр. *Губец, Гупца*.

Напомена. – Постоје и неки други наставци и основе именица прве деклинације, који су још рећи или јединствени, као, на пример, у морфологији именице *Христос*, која само у номинативу једнине чува грчки наставак *-ос*. Погрешно је *Христосу, Христосом*, док номинатив *Христ* није граматички неправилан, али није уобичајен у православној традицији.

§ 146. Непостојани самогласник је, поред палатализација, јотовања и суфиксалних алтернација с нултом морфемом, једна од најкарактеристичнијих одлика морфологије основе именица прве деклинације (§ 66).

Непостојани самогласник јавља се као /а/ у слогу испред нултог наставка у ном. и акуз. једнине као и испред наставка *-а* у ген. множине када се у другим облицима исте промене основа завршава групом сугласника изузев група *ст, зд, шт, жд, шћ, жђ* (као у *гост, грозд, пршт, дужд, гнездо, место, бојиште, уже, гроже*).

Крајњи сугласници основа с непостојаним самогласником обично припадају суфиксима *-ац-, -ак-, -ањ-, -ар-, -лац-* итд. (али има доста и другачијих случајева, нпр. *Грац, Граца...*; *првак, првака...*; *гробар, гробара...*; *ребро, ребара...*; *стабло, стабала...*; *писмо, писама...*; *средство..., средстава*; *клинац..., клинаца*; *сунце, сунаца...*; *копље, копља...* и сл.), и неким туђицама, нпр. *псалам, псалма...*, *Египат, Египта...*, *хуманизам, хуманизма...*, *оркестар, оркестра...*, *ритам, ритма...* и сл.

§ 147. Факултативно непостојани самогласник запажа се, по правилу, и у основама на групе *-кт, -нт, -пт, -рт*, нпр. *трајек(а)т, трајекта...*; *процен(а)т, процента...*; *концеј(а)т, концепта...*; *концер(а)т, концерта...*; *темперамен(а)т, темперамента...*; *фак(а)т, факта...* итд., али постоје и именице које немају факултативни непостојани самогласник у ном. јед. иако би се он ту могао очекивати, нпр. *асистент, доцент, десерт* и друге. Именице с наведеним сугласничким групама у генитиву множине имају непостојани самогласник (уп. *трајеката, концерата, концепата, факата...*), чак и оне које га немају у ном. јед. (уп. *асистената, доцената, десерата...*).

Вокализација непостојаног самогласника у ген. мн. изостаје код основа на групе *нг, кс, рс*, нпр. *дифтонга, рефлекса, реверса*. У речима са суфиксом *-ец-*, преузетим у стандардни српски језик из других словенских језика и дијалеката, /е/ се понаша као непостојано /а/ или се основа уопште не мења, нпр. *Муромец, Муром(е)ца...*, али има и случајева да је у таквим основама /е/ прави непостојани самогласник, нпр. *Чаковец, Чаковца...*, или да основа остаје без промене у свим падежима, нпр. *Хлебец, Хлебеца*.

У множини проширење основе уметањем *-ов-* или *-ев-* искључује реализацију непостојаног самогласника.

Друга деклинација

§ 148. Друга деклинација обухвата именице које у номинативу једнине имају наставак *-а*, и које су скоро све женског рода (нпр. *риба*), а и неке именице мушког рода, којих је мање (нпр. *слуга*), као и релативно малобројне именице које у номинативу једнине имају наставак *-о* (нпр. *Иво, Иве, Иви...*), или наставак *-е* (нпр. *Владе, Владе, Влади...*). Другој деклинацији припадају и многе скраћенице, нпр. *ЕФТА, НАСА, ФИФА...* Самогласници у наставцима генитива једнине (*-е̄*), инструменталa једнине (*-о̄м*) и генитива множине (*-а̄* или *ӣ*) су дуги (о наставцима за генитив множине в. § 156).

Табела бр. 7

	Једнина	Множина
Н	*рӣб-а*	*рӣб-е*
Г	*рӣб-е̄*	*рӣб-а̄*
Д-Л	*рӣб-и*	*рӣб-ама*
А	*рӣб-у*	*рӣб-е*
В	*рӣб-о*	*рӣб-е*
И	*рӣб-о̄м*	*рӣб-ама*

§ 149. Именице мушког рода на *-а* су, на пример, *слӯга, во̄јвода, сӯдија, ста̄решина, га̄зда, вла̄дика, па̄ша, коле̄га, по̄словођа, комшија, чича*, фамилијарни називи сродника *та̄та, де̄да, ба̄ба* (фамилијарно), *ӯјка* (фамилијарно), мушка имена као *Никола, Тома, Лука, Андрија*, као и именице са суфиксом *-ија*: *шаљивџија, силеџија, га̄ламџија, то̄бџија*, и ређе *-лија*, нпр. *занима̄лија, новија̄лија, па̄рајлија, Нӣшлија*. У једнини су те именице мушког рода, што показује граматички род њихових атрибута или облик граматичког рода у предикату када је таква именица субјекат, нпр. *Ваш слӯга је тӯ, Њего̄в во̄јвода је то̄ рекао, Нови сӯдија је пра̄ведан* и сл., али у множини исте именице су женског рода, што такође показује њихова конгруенција с атрибутом и предикатом, нпр. *Ваше слӯге су му по̄мо̄гле, Њего̄ве во̄јводе су се окупиле, Нове сӯдије су пра̄ведне.*

Напомена 1. – Имена као *Пера, Ива, Бора, Мишa* итд. мењају се као именице женског рода на *-а*, нпр. *од Пере, Пери, за Перу* итд. У ијекавским крајевима та имена гласе *Перо, Иво* итд. и имају двојаку промену: или *Перо, Пере, Пери...*, или *Перо, Пера, Перу...*

Француска мушка имена на *-а* боље је мењати као именице м. рода: *Мара* (*Marat*), *Мараа* (*Marata*), *Мараy* (*Maratu*) итд. Ипак се за поједина француска мушка имена на *-а* уобичајила промена какву имају именице женског рода, нпр. *Дима, Диме, Дими...*; *Зола, Золе, Золи...*

Напомена 2. – Када се именица *судија* односи на женску особу, глаголски облик у предикату је у облику женског рода, нпр. *Судија Зорка Зорић је рекла, Судија је рекла* и сл.

§ 150. Само облик множине (*pluralia tantum*) имају именице друге деклинације као што су *Беране, бермуде, боксерице, букаџије, ђаће, ђаћице, виле, грабуље, димије, кладе, кврге, лисице, покладе, мекиње, новине, наочаре, маказе, пајаџајке, пантalone, Столице, тенге, фармерке, чакшире, хулахопке, Удине, ферије...* и др.

Напомена 1. – Поред облика *наочаре* правилан је и облик *наочари*, који припада трећој деклинацији (§ 165).

Напомена 2. – Именица *кладе* има само множину када значи дрвену справу за мучење, али има једнину (*клада*) када значи велики комад дрвета.

Напомена 3. – Именица *кврге* има само множину када значи дрвену справу за мучење, али има једнину (*кврга*) велико испупчење на глави, стаблу и сл.

Напомена 4. – Именица *лисице* има само множину када значи полицијски метални механизам за везивање руку, али има једнину (*лисица*) када значи животињу.

Напомене о појединим падежима

§ 151. Датив-локатив једнине. Услед сибиларизације (§ 56) именице на *-ка* имају дат.-лок. на *-ци*, нпр. ***лука – луци***, *даска – дасци, девојка – девојци, павлака – павлаци*; оне на *-га* имају дат.-лок. на *-зи*, нпр. *књига – књизи, бриге – бризи, нога – нози*; оне на *-ха* имају дат.-лок. на *-си*, нпр. *сврха – сврси*. Тако и *банка, барка, белешка, бројка, брука, бука, варка, вежбанка, вињушка, влага, владика, даска, дојка, дрека, дршка, епоха, жаока, жалопојка, забелешка, замерка, зајрега, зајрека, зајршка, збирка, седељка, сламка, стакленка, стега, стопога, стотинарка, тољага, травка, тренерка, трунка, тугованка, удараљка, успаванка, фиока, хајка, хиљадарка, хука, хумка, чарка, чворуга, шајка, шипка, школька, шишарка, штака, штипаљка* и сл.

Изузеци су прилично бројни, нпр. ***алга – алги***. Тако и *алка, вага, Врхника, гајка, гугутка, досетка, журка, фока, цедиљка, шунка, шминка* и сл. Сибиларизације нема у именицама чија се основа завршава на *цк, чк, ћк, зг, сх* (нпр. *коцка – на коцки, тачка – у тачки, воћка – о воћки, тезга – на тезги, Пасха – о Пасхи*), у суфиксалним изведеницама на *-ка* које значе жива бића (нпр. *амазонки, ауторки, бебиситерки, женки, зверки, кечиги, новинарки, служавки, стриптизерки, црнки, Швеђанки, ћурки, штуки*), у личним именима (нпр. *Анки, Бранки, Десанки, Моники, Луки, Олги, Загги*), у именицама на *-га* страног порекла (нпр. *лиги, ваги, тајги, колеги, дрогги, аги, интриги, сфинги, харинги, синагоги*), па и у неким другим краћим именицама у којима би сибиларизација знатно изменила основу, нпр. *баки, секи, зеки, куки, клики, чики, чуки*; *куги, пеги, кациги, кечиги, шеги*; *мухи, чохи*.

Постоји и више дублета, од којих су неки равноправни, а неки нису, нпр. ***арабеска – арабески*** (боље него ***арабесци***); *базука*, дат.-лок. *базуки* (ретко *базуци*); *бипка*, дат.-лок. *бици и бипки*; *вашка*, дат.-лок. *вашки* и *вашци*; *гротеска*, дат.-лок. *гротески* (боље него *гротесци*); *гуска*, дат.-лок. *гуски* (обичније него *гусци*); *двојка*, дат.-лок. *двојки* и *двојци*; *жега*, дат.-лок. *жеги* и *жези*; *жилавка*, дат.-лок. *жилавци* и *жилавки*; *загонетка*, дат.-лок. *загонетки* и *загонеци*; *залиха*, дат.-лок. *залихи* (допушта се и *залиси*);

паланчинка, дат.-лок. *паланчинки* и *паланчинци*; *Рашка*, дат.-лок. *Рашки* и *Рашци* (ретко, за насеље); *солдатеска* дат.-лок. *солдатески* (боље него *солдатесци*); *спојка*, дат.-лок. *спојки* и *спојци*; *странка*, дат.-лок. *странци* (и *странки*); *Тангањика*, дат.-лок. *Тангањики* и *Тангањици*; *ћурка*, дат.-лок. *ћурки* (допушта се и *ћурци*); *ћушка*, дат.-лок. *ћушки* и *ћушци*; *фреска*, дат.-лок. *фрески* и *фресци*; *хумореска*, дат.-лок. *хуморески* (боље него *хуморесци*); *чавка*, дат.-лок. *чавки* (допушта се и *чавци*); *чачанка* (ракија), дат.-лок. *чачанки* и *чачанци*; *шајка*, дат.-лок. *шајки* и *шајци* итд.

§ 152. Географски називи се различито понашају: у домаћима је чешће *-ци* (*Лика – Лици*, *Ријека – Ријеци*, *Бањалука – Бањалуци*) али је у неким случајевима исправно *-ки* (*Врхници*, *Креки*, *Крки*); од *Пожега* дат.-лок. јед. је *Пожеги* (поред *Пожези*). Међу страним географским називима је сибиларизација прихваћена за неколико познатијих назива (*Африци*, *Америци*, *Аљасци*, *Корзици*), али још чешће изостаје: *Меки*, *Казабланки*, *Мајорки*, *Небраски*, *Малаги*, *Волги*, *Омахи* итд.

Напомена. – Исправно је само *Боки* (дат.-лок. јед. од *Бока*), док је облик *Боци* данас граматички архаизам.

§ 153. Код именица на *-тка* у дативу-локативу једнине *к* на крају основе обично остаје непромењено ако су именице двосложне, нпр. *вотки*, *гатки*, *лутки*, *мотки*, *патки*, *притки*, *сплетки*, *стотки*, *тетки*, *четки*, *чистки* итд.

Напомена. – Ипак, од именице *битка* дат.-лок. јед. је *бици* (преко **битци*), а допушта се и новије *битки*.

Код тросложних и дужих именица на *-тка* најчешће постоје дублети, нпр. исправно је и *крлетки* и *крлеци*.

Напомена. – Дублети обично нису једнако чести и сасвим равноправни, нпр. од именице *решетка* дат.-лок. јед. је *решетки*, али је допуштено и *решеци*; од именице *приповетка* дат.-лок. јд. је обично *приповеци*, али је допуштено и *приповетки*; облици *беретки*, *гугутки*, *деветки*, *десетки*, *загонетки*, *одгонетки*, *суротки*, *честитки* су бољи него *береци*, *гугуци*, *девеци*, *десеци*, *загонеци*, *одгонеци*, *суруци*, *честици* и сл.

Двојни облици су дозвољени и у доста других именица, нпр. *(к)ћерки*//*(к)ћерци*, *слуги*//*слузи*, *снахи*//*снаси*, *стрехи*//стреси, *унуки*//*унуци*, *фрески*//*фресци*, *хуморески*//*хуморесци* и др.

У деклинацији тросложних и вишесложних именица на *-тка* сугласник *к* на крају основе у облику дат.-лок. не мења се у *ц*, нпр. *Арнаутка*, *брзометка*, *вишеротка*, *двоготка*, *дволетка*, *десетка*, *другоротка*, *једноготка*, *једнолетка*, *кибитка*, *куропатка*, *осмолетка*, *педесетка*, *петолетка*, *полутка*, *прворотка*, *седмолетка*, *сусетка*, *тридесетка*, *самохотка*, *унијатка*.

§ 154. Имена земаља и покрајина на *-ска*, *-чка*, *-шка* пореклом су придеви па имају адјективну промену, укључујући облике за дат.-лок.: *Бачкој*, *Немачкој*, *Норвешкој*, *Словачкој*, *Француској*, *Хрватској*, *Чешкој* итд.

Напомена. – Облик *Словеначка*, који је чест у литератури објављеној између Првог и Другог светског рата, данас не постоји у српском књижевном језику. Замењен је обликом *Словенија*.

§ 155. Вокатив једнине. Од регуларног наставка за вокатив *-о* одступају углавном властите именице.

Женска и мушка имена по правилу имају вокатив једнак номинативу: *Вера, Зорка, Олга, Марија, Гордана, Наташа*; *Никола, Коста, Илија* итд.

Ово не важи за двосложна имена са дугоузлазним акцентом у свим облицима осим вокатива, који има наставак *-о*, и дугосилазни акценат: од *На́да, Зо́ра, Не́на*, или од мушких *Пе́ра, Бо́жа, Па́ја* итд., вокатив гласи *На̂до, Зо̂ро, Не̂но, Пе̂ро, Бо̂жо, Па̂јо* итд.

Вокатив једнак номинативу имају и родбински називи *мама, тата, деда, тетка, ујна, стрина, баба*, као и малочас поменута имена држава и покрајина на *-ска, -чка, -шка*.

Напомена. – Именице *стрина* и *баба* имају и вокатив на *-о*, али у фигуративном смислу: *Стрино једна!* или *Бабо једна!*, упућено с презрењем мушкарцу који није храбар или јак колико се то од њега очекује.

Тросложне и вишесложне именице са завршетком *-ица* у номинативу једнине имају у вокативу наставак *-е*, нпр. *учитељице, другарице, тетке, мамице*; то важи и за женска имена као *Данице, Милице, Зорице* и за мушка као *Перице, Томице*. Именице које се примењују једнако на мушкарце и на жене, а женског су рода имају вокатив на *-иће* (*пијанице, издајице, кукавице*) или на *-ицо*.

§ 156. Генитив множине. Именице с кратким самогласником у основи, као *ри̏ба, жѐна, кӯћа, ло̀ча*, добијају у генитиву множине дуг самогласник и у основи и у наставку, нпр. ном. јед. *ри̏ба* – ген. мн. *ри́бā*. Тако и генитивни облици *же́нā, кӯћā, ло̀чā* и сл.

Три именице имају у наставку генитива множине дуго *у*, тј. *-ӯ*, преклом из некадашње двојине: *рука – руку, ногa – ногӯ, слугa – слугӯ*.

Именице чија се основа завршава на два или три сугласника по правилу имају у генитиву множине уобичајени наставак само ако су та два сугласника на крају основе *ст, зд, шт* или *шћ*, као у *ласта, врста, газда, звезда, башта, гошћа*. Остале граде ген. множине на два начина:

(а) Уметањем непостојаног *а*, као у ***банка – банака***, *битка – битака, виљушка – виљушака, воћка – воћака, гуска – гусака, девојка – девојака, земља – земаља, игла – игала, марка – марака, овца – оваца, оловка – оловака, песма – песама, трешња – трешања, сестра – сестара, сукња – сукања, усна – усана, црква – цркава*. Понекад се испред непостојаног *а* јави првобитни сугласник који је у свим другим падежима обезвучен услед једначења: од *свеска* ген. мн. је *свезака* (јер потиче од глагола *свезати*), од *приповетка – приповедака* (према глаголу *приповедати*), од *белешка – бележака* (према глаголу *бележити*).

У ген. мн. непостојано *а* се појављује доста недоследно када се основа именице завршава сугласничким групама, нпр. *земља – земаља*, али *петља – петљи*; а доследније у основама које се завршавају групама /vc/, /kv/, /tk/, /šn'/, уп. *овце – оваца, тикве – тикава, битке – битака, вишње – вишања*.

(б) У променама многих именица са сугласничком групом на крају основе, непостојано *а* се не вокализује, нпр. ***хорда – хорди***, и тада је наставак у ген. мн. *-и*, нпр. *бројка – бројки, варка – варки, војска – вој-*

ски, гајка – гајки, жалопојка – жалопојки, женка – женки, зверка – зверки, молба – молби, лопта – лопти, неправда – неправди, омча – омчи, тајна – тајни и сл. То поготову важи за именице страног порекла, нпр. *алатка – алатки, алка – алки, барка – барки, бомба – бомби, лампа – лампи, конзерва – конзерви, норма – норми, химна – химни, фунта – фунти, шанса – шанси* итд.

Напомена. – Именица *бресква* има у ген. мн. облик *бресака*, који је нормативно исправан.

(в) У генитиву множине именица друге деклинације има и дублетних облика, нпр. *алга*, ген. мн. *алги* и *алгâ*; *вашка*, ген. мн. *вашака* и *вашки*; *гугутка*, ген. мн. *гугутака* или *гугутки*; *дојка*, ген. мн. *дојки* и *дојака*; *досетка*, ген. мн. *досетки* и *досетака*; *значка*, ген. мн. *значака* и *значки*; *палачинка*, ген. мн. *палачинки* и *палачинака*.

Напомена. – Многи такви дублети нису нормативни јер је један нормативно бољи или је чешћи, нпр. *белешка*, ген. мн. *бележака*, боље него *белешки*; *варијанта*, ген. мн. *варијаната*, боље него *варијанти*; *гротеска*, ген. мн. *гротески* (ретко *гротесака*); *дршка*, ген. мн. *дршки* (ретко *држака*); *загонетка*, ген. мн. *загонетака* (боље него *загонетки*); *примедба*, ген. мн. *примедаба* (боље него *примедби*).

§ 157. Именица ***мати*** има тај облик у номинативу и вокативу једнине; акузатив јој гласи *матер*. У свим осталим падежима мења се по другој деклинацији са основом на *р*, дакле ген. *матере*, дат.-лок. *матери*, инстр. *матером*, у множини ном., акуз. и вок. *матере*, ген. *матерâ*, остала три падежа *матерама*. У савременом језику уместо *мати*, што звучи песнички или архаично, обично се употребљава именица *мајка* (дат.-лок. *мајци*).

§ 158. Укупна морфолошка парадигматика именица друге деклинације одређена је, као и код именица прве деклинације, с једне стране, инвентаром и дистрибуцијом наставака, а с друге – инвентаром и дистрибуцијом творбених и морфонолошких, тј. морфолошки релевантних фонолошких особина основа у именичким променама.

Другој деклинацији припадају именице женског или мушког рода, са следећим наставцима:

	једнина	множина
ном.	*-а, -о* или *-е*	*-е*
ген.	*-е*	*-а* или *ø*
дат.-лок.	*-и*	*-ама*
акуз.	*-у*	*-е*
инстр.	*-ом*	*-ама*

С обзиром на три могућа наставка у номинативу једнине, може се говорити о три с тог становишта различите парадигме, а с обзиром на граматички релевантне алтернације у основи, може се констатовати пет случајева:

(а) нема промене у основи, нпр. *мама*;

(б) алтернација крајњих сугласника основе *к/ц*, *г/з*, *х/с* испред наставка *-и*, нпр. *мука/муци*, *брига/бризи*, *сврха/сврси*;

(в) алтернације с непостојаним /a/, нпр. *вишња*, али ген. мн. *вишања*;

(г) алтернације типа (б) и (в) у истој парадигми, нпр. *девојка*, дат.-лок. јед. *девојци*, ген. мн. *девојака*;

(д) алтернације као у парадигмама типа (г), уз губљење сугласника који претходи позицији непостојаног /a/, нпр. *бишка*, дат.-лок. јед. *бици*, ген. мн. *бишака*.

У номинативу једнине наставак *-а* имају именице женског рода и, ређе, мушког рода, а наставак *-е* имају релативно ретка лична имена и презимена, нпр. *Владе*, *Дане*, док *-о* у ном. јед. имају у првој деклинацији само именице мушког рода, међу којима су углавном лична имена, нпр. *Иво*, *Срето*, *Фрањо*, *клемто* итд.

Неке именице друге деклинације, већином са суфиксом *-иц-*, јесу двородне јер оне могу бити употребљене или као именице женског рода или као именице мушког рода, нпр. *Ухватите ту издајицу* / *Ухватите тог издајицу*; *Издајица је ухваћена* и *Издајица је ухваћен* и сл.

У дат.-лок. јед. алтернација (б) у основи изостаје код имена и презимена (*Данка – Данки*, *Коруга – Коругу*, *Massuka – Massuki*), хипокористика (*бака – баки*, *дека – деки*, *зека – зеки*), етника (*Црногорка – Црногорки*), а обично и код географских властитих имена која нису у синхронијској творбеној вези са апелативима (нпр. *Барвиха – у Барвихи*, *Дака – у Даки*, *Доха – у Дохи*, *Малага – у Малаги*, али ипак *Америка – у Америци*, *Африка – у Африци*), као и код именица основа са сугласничком групом на /g/ (осим *кавга*), нпр. *данга*, *тајга*, *черга*, или на поствокално /g/, нпр. *ага – о аги*, *интрига – о интриги*, *јога – о јоги*, *јуха – у јухи*, *кечига – о кечиги*, *колега – о колеги*, *куга – о куги*, *пега – о пеги*, *раги – на раги*, *чека – на чеки*, *шуга – о шуги* (али исправно је једино *брига – у бризи*, *жега – на жези*, *нога – на нози*). У неким случајевима постоје дублетни облици, нпр. *вашка – вашки или вашци*.

Трећа деклинација

§ 159. Трећој именичкој деклинацији припадају именице женског рода с нултим наставком у номинативу једнине, док је у генитиву једнине и већини других падежа наставак *-и*. Наставак генитива множине именица треће деклинације *-ī* увек је дуг.

Табела бр. 8

	једнина	множина
Н	*рêч-Ø*	*рêч-и*
Г	*рêч-и*	*рéч-ī*
Д-Л	*рêч-и*	*рéч-има*
А	*рêч-Ø*	*рêч-и*
В	*рêч-и*	*рêч-и*
И	*рêч-ју*//*рêч-и*	*рéч-има*

§ 160. Непостојани самогласник се вокализује у сугласничким групама на крају основе испред наставка -Ø, тј. у номинативу и акузативу једнине,

нпр. *ӣлесан-Ø, ӣлесн-и...*, *раван-Ø, равн-и, зараван-Ø, заравн-и*, и испред фонетске реализације [o] у алтернацији са [l], нпр. *мисао, мисли...* (такође *замисао, ӣомисао, ӣримисао* и сл.). Основе које се завршавају на фонемску групу /st/ немају непостојани самогласник, нпр. *жалост, милост, радост*.

Као што је у речи *мисао-Ø* (и њеним изведеницама *замисао* и сл.) у номинативу и акузативу једнине крајњи глас основе *о* постао од *л* на крају слога, тако да је генитив *мисли*, инструментал *мишљу* или *мисли*, и у речи *со-Ø* (ген. *соли*), завршетак основе *-о* у номинативу и акузативу једнине настао је од *-л* из старијег облика *сол*.

§ 161. Инструментал једнине именица треће деклинације чешће има наставак *-ју* него *-и*, јер се на тај начин инструментал боље разликује од осталих падежа. Наставак *-ју* има изразиту предност испред наставка *-и* кад се именица употребљава без предлога. И поред тога у инструменталу једнине неких именица треће деклинације увек је обичнији наставак *-и*, нпр. *сени*, као што је код неких других именица треће деклинације у истом падежу обичнији наставак *-у*, нпр. *крвљу*. Неке именице треће деклинације, међутим, немају инструментал с наставком *-ју* него само с наставком *-и* (нпр. *зоб, коб, раж*), а нема општег правила по којем би се једне разликовале од других.

Наставак *-ју* изазива јотовање завршног сугласника основе (§ 58), нпр. *ӣамет – ӣамећу, глад – глађу, со* (ген. *соли*) – *сољу*. Испред наставка *-у* у инструменталу једнине основа се проширује за /l'/ када се у другим облицима завршава фонемама /p/, /b/, /v/, /m/, нпр. *љубав – љубављу*.

Код именица треће деклинације на *-ст* у инструменталу с наставком *-ју* поред јотовања долази и до једначења по месту изговора, нпр. *власт* (→ **власћу*) – *влашћу, свест* (→ **свећу*) – *свешћу*. Ту спадају и именице на веома плодни суфикс *-ост*, нпр. *младост – младошћу, радост – радошћу, сӣремност – сӣремношћу*. Једначење по месту изговора имамо и у инструменталу именице *мисао* (ген. *мисли*) – *мишљу*.

Код именица треће деклинације чија се основа завршава на *ћ* и *ђ* глас *ј* из наставка *-ју* у инструменталу нестаје, јер се стапа с претходним палаталним сугласником, нпр. *ӣомоћ – ӣомоћу, чађ – чађу*.

§ 162. Генитив множине именице *кокош, кост* и *ваш* има, по изузетку, наставак *-ију*: *костију, кокошију, вашију*.

Напомена 1. – Од именица *кокош, кост* и *ваш* постоје и регуларни облици ген. мн. *кокоши, кости, ваши*, који се ређе употребљавају, али су такође нормативно исправни.

Напомена 2. – Именица *гошћа* има ген. мн. *гошћа* (не *гошћи*).

Напомена 3. – Именица *груди* има ген. мн. *груди*, не *грудију*.

§ 163. Именица треће деклинације *кћи* има посебан облик само у номинативу једнине, док јој акузатив гласи *кћер*, а у свим осталим падежима добија наставке на ту основу: ген., дат.-лок., вок. *кћери*, инстр. *кћерју* или *кћери*; у множини ном., акуз. и вок. *кћери*, ген. *кћерӣ*, остала три падежа *кћерима*.

Напомена. – Не треба употребљавати облик *кћер* у номинативу.

Именица *кћи* најчешће се замењује изведеницама *кћерка* или *ћерка*, које припадају II деклинацији. Именица *кћи*, која би с нормативног гледишта била нај-

препоручљивија, у савременом српском књижевном језику постала је донекле застарела мада је и даље жива, или се њена употреба доживљава као наглашена граматичка коректност (хиперкоректност). Именица *кћерка* употребљава се у свим функционалним стиловима, док је именица *ћерка* у најширој употреби у разговорном и књижевноуметничком стилу. У супстандардној употреби у истом значењу среће се и именица *ћера*, која такође припада II деклинацији, и *ћер* која припада III деклинацији.

Аналогне наставке као *кћи* у номинативу и акузативу има и именица *маши* (акуз. *машер*), али у свим осталим падежима она припада II деклинацији: в. горе § 157.

§ 164. Именица *вечер* (ж. р.) у том облику данас се осећа као регионална или застарела, али се сви њени падежи, осим номинатива-акузатива-вокатива једнине, користе за деклинацију именице *вече*, средњег рода. Зато именица *вече* није истог рода у свим падежима, а у морфолошком погледу има наставке по различитим деклинацијама (хетероклитика): номинатив и акузатив једнине припадају првој деклинацији, а именица је у тим падежима средњег рода, док остали облици једнине придају трећој деклинацији, а именица је у тим падежима женског рода, уп.

Н (*то*) *вёче* (с.р.)
Г (*те*) *вёчери* (ж.р.)
Д-Л (*тој*) *вёчери* (ж.р.)
А (*то*) *вёче* (с.р.)
В *вёче* (с.р.)
И (*том*) *вёчери* (ж.р.)

У множини је именица *вече* женског рода: ном., акуз., вок. *вечери*, ген. *вечери*, дат.-лок., инстр. *вечерима*.

Напомена. – За разлику од именице *вече*, именица *вечера* (ж.р.), са значењем 'вечерњи обед', има све облике по другој деклинацији.

§ 165. Само облик множине (*pluralia tantum*) имају *гр̄уди* и *наочари* (поред чешћег *наочаре*, в. § 150).

§ 166. Укупна морфолошка парадигматика именица треће деклинације, као однос морфологије наставака (спољашње морфологије) и морфологије основе (унутрашње морфологије) показује следеће одлике.

Наставци именица треће деклинације су у ном., акуз. јед. *-Ø*, ген., вок., инстр., дат.-лок. јед. *-и* (у инстр. јед. наставак може бити *-у*/*-ју*); у ном., акуз. и ген. мн. *-и*, у инстр. и лок. мн. *-има*.

С обзиром на граматички релевантне морфонолошке алтернације у основи може се констатовати пет типова основа:

(а) у основи нема промене кроз читаву парадигму, нпр. *реч*;

(б) основе с непостојаним */а/*, нпр. *раван*;

(в) основе с непостојаним */а/* и алтернацијом *о*/*л* у ном. јед. према другим падежним облицима, нпр. *мисао*;

(г) основе с проширењем основе сугласником *љ* (добијеним јотовањем) у инструменталу једнине, нпр. *крв*;

(д) основе с меким крајњим сугласницима у инстр. јед. испред *-у* уместо тврдих у другим облицима (јотовање): морфонолошке алтернације *т̄*/*ћ*, *д̄*/*ђ*, *л*/*љ*, *н*/*њ*, *ст̄*/*шћ*, *сл*/*шљ*, *зн*/*жњ*, нпр. *памет̄*.

ЗАМЕНИЦЕ

§ 167. Заменице су врста речи које имају категоријална значења и упућивачку функцију. Категоријалност заменичког значења огледа се у њиховој уопштености. Заменице значе лице (нпр. *ко, ти, неко, свако, нико*), или нешто што није лице (нпр. *шта, нешто, сваштa, ништа*), особину (нпр. *какав, некакав, свакакав, никакав*), припадање (нпр. *чији, нечији, свачији, ничији*), количину (нпр. *колики, оволики, онолики*) итд.

Упућивачка функција већине заменица огледа се у томе што заменице не именују предмете, појаве или њихове класе, него упућују на нешто што је присутно или поменуто, нпр. *она* није стални назив одређеног лица или предмета него је то реч са променљивим садржајем, која упућује на некога или нешто што је поменуто или присутно па се зато не мора прецизније именовати, уп. *Светлана је дошла. Она нас чека*, где *она* упућује на поменуту реч *Светлана*, или *Ова ми се чини најбоља*, где *ова* упућује на особу која је присутна у тој говорној ситуацији.

Заменице у ужем смислу обухватају само променљиве заменичке речи, нпр. *ко, ти, такав, свачији* итд.

Заменице у ширем смислу обухватају све заменичке речи, и променљиве и непроменљиве, дакле и заменичке прилоге, нпр. *тада, тако, зато* и сл., који такође имају категоријална значења (места, времена, начина, узрока и др.) и упућивачку функцију.

§ 168. Заменице према врстама речи које су им најближе деле се на:

1. именичке заменице, нпр. *ја, ко, неко, нико*;
2. придевске заменице, нпр. *мој, чији, какав, такав*;
3. бројевне заменице, нпр. *колико, толико, онолико*;
4. заменичке прилоге, нпр. *где, када, како, зашто*;
5. заменичке узвике, нпр. *ево, ето, ено.*

§ 169. Именичке заменице су језгро заменичког система, којем припадају и заменичке речи са придевским, прилошким и везничким особинама.

У најужем смислу заменицама се називају само именичке заменице, јер имају системе наставака који, у целини узети, не постоје ни у именичкој ни у придевској деклинацији.

§ 170. Именичке заменице се према значењу деле на:

1. личне

1.1. праве личне: *ја/ми, ти/ви, он/они, она/оне, оно/она*

1.2. повратно-личне: *себе, један другог*

2. неличне

2.1. неодређене

2.1.1. упитно-неодређене: *ко? шта?*

2.1.2. праве неодређене: *ко, шта, неко, нешто, ико, ишта, ма ко, ма шта, било ко, било шта, ко било, шта било, ко год, шта год*

2.2. опште

2.2.1. афирмативне (опште у ужем смислу): *свако, сваштa*

2.2.2. негативне: *нико, ништа*

Међу појединим наведеним класама заменица постоје тешње значењске и обличке везе (уп. упитну заменицу *ко?* и односну *ко*; или упитну *ко?* и неодређену *неко*), што се даље подробније разматра.

Афирмативне и негативне опште заменице повезује то што значе најширу количинску одредбу, уп., на пример, заменице у реченицама *Сви су присутни – Нико није одсутан* и сл.

§ 171. Придевске заменице чине већину променљивих заменичких речи. Придевске заменице су по својим наставцима и синтаксичкој функцији у реченици придеви, мада неке од њих имају и извесне морфолошке и синтаксичке специфичности. С друге стране, по својим категоријалним значењима и по упућивачкој функцији, придевске заменице припадају систему заменичких речи. Према значењу придевске заменице се деле на присвојне, показне, упитне, односне, неодређене, опште и одричне.

§ 172. Заменице према значењу делимо на следеће класе:

1. Личне заменице (*ја, ти, он, она, оно; ми, ви, они*).
2. Повратне заменице (*себе, сам, један другог*).
3. Присвојне заменице (*мој, твој, његов, свој*).
4. Показне заменице (*овај, тај, онај, овакав, такав, онакав, оволики, толики, оноликн*).
5. Опште заменице (*сав, сваки, сам*).
6. Одричне заменице (*нико, ништа, никакав, ничији*).
7. Упитне заменице (*ко? шта? какав? чији? који? колики?*).
8. Односне заменице (*ко, шта, какав, чији, који, колики*).
9. Неодређене заменице (*неко, ико, ма ко, било ко, макар ко, нешто, ишта, ма шта, било шта, макар шта*).

Наведена подела заменица према њиховим значењима обухвата променљиве заменице (заменице у ужем смислу) и непроменљиве заменичке речи: заменичке прилоге, нпр. *овде, тада, свакако, како, никуда, некако*, заменичко-прилошке везничке речи, нпр. *где, када, како*, и заменичке узвике *ево, ето, ено*.

§ 173. Гранични случајеви у значењском систему заменица односе се на оне речи које се из различитих разлога у неким граматикама не убрајају у заменице, најчешће због неког својства према којем би могле припадати и некој другој врсти речи. То, пре свега, важи за све непроменљиве заменичке речи (а то су углавном заменички прилози), које се у наглашено морфолошком приступу заменицама не убрајају у ту врсту речи.

То важи и за такве речи као што су *други, другачији, један другог* и сл.

Заменички израз *један другог* спада у узајамно-повратне заменице јер упућујући на реченични субјекат носи и допунско значење реципрочности, уп.

(1) Она пази на *себе*.

(2) Они пазе *једно на друго*.

Реч *цео* значењски је врло блиска заменици *сав*, од које се разликује или условима употребе (уп. *Појела је целу јабуку*, али *Појела је све јабуке*), или неком компонентом значења (уп. *Појела је сав хлеб* и *Појела је целу*

векну хлеба), или се готово и не може говорити о разлици у значењу, уп. *Сву ноћ их је чекала, Целу ноћ их је чекала.*

Заменица *другӣи* значи 'не тај' (или 'не овај', или 'не онај'), тј. она има у основи свог значења показну заменицу и негацију, нпр. *Она је купила ову књигу, а он је купио неку другу*, а у сличном је односу заменица *другачији* према заменицама *овакав, такав* или *онакав*, нпр. *Она је изабрала плаву хаљину, а њена сестра је тражила другачију* (тј. 'не такву').

Значењском систему заменица блиске су и сложенице са заменичким елементом у првом делу, нпр. *овогодишњи, свакодневни, својеглав* и сл.

§ 174. Прелазни случајеви међу значењским класама заменица обухватају оне заменице које једним делом свога значења припадају једној заменичкој класи, а другим делом некој другој заменичкој класи. На пример, присвојне заменице као *мој, твој* итд. припадају и личним заменицама, јер у свом значењу имају значењску компоненту лица, а заменица *свој* припада и присвојним и повратним заменицама.

Поред тога, неке заменице се могу употребљавати у различитим значењима припадајући тако различитим значењским класама заменица. То се најбоље види на примеру упитних и односних заменица, које имају исти облик, али немају исто значење, синтаксичку функцију нити исто место у реченици, нити се изговарају са истом интонацијом, уп.

(3) *Ко* је телефонирао?

(4) Онај *ко* је викао нека дигне руку.

Слично томе, и заменица *сам* може бити употребљена и као општа заменица, указујући на највишу тачку нечијег статуса (нпр. *То је написао сам главни уредник*), и као повратна заменица, указујући на субјекат као на самосталног вршиоца радње (нпр. *Главни уредник је то написао сам*).

§ 175. У улози заменица понекад могу бити употребљене речи које примарно нису заменице. Тако могу бити употребљени придев *дати* у значењу 'тај', *извесни* у значењу 'неки', *следећи* у значењу 'овај', нпр. *у датом случају, у извесним околностима, на следећи начин*. Број *један* често се употребљава у значењу 'неки', нпр. *Мора да сврати до једног човека, Једни су певали, а други играли* и сл.

Именице *чињеница* и *ствар* такође могу бити употребљене у заменичкој функцији, нпр. *Чињеница да говори јапански помогла јој је да се запосли* (уп. *То што говори јапански помогло јој је да се запосли*), *То је дивна ствар* (уп. *То је нешто дивно*).

Личне заменице

§ 176. Праве личне заменице упућују на лица која учествују у комуникацији. Заменице 1. лица (*ја, ми*) односе се искључиво на лица (са изузецима који су могући, рецимо, у поезији), а заменице 2. лица (*ти, ви*) такође упућују, пре свега, на лица, али могу упућивати и друга бића, а ређе и на појаве из неживог света, схваћене персонификовано.

Заменица *ми* има више значења, али ни у једном од њих то није у правом смислу речи множина од *ја*.

Заменица *ви* може бити множина од *ти* (при истовременом обраћању групи лица), али има и друга значења и функције, од којих је једна од најчешћих исказивање поштовања лицу којем се обраћамо, када се пише великим словом, нпр. *Срдачно Вас поздрављамо.*

§ 177. Праве личне заменице обухватају (а) личне у ужем смислу: *ја/ми, ти/ви*, и (б) предметно-личне: *он/они, она/оне, оно/она.*

Личне заменице у ужем смислу имају следећу промену:

ном.	ген.	дат.	акуз.	инстр.	лок.
ја	*мене*	*мени/ми*	*мене/ме*	*мном / мном*	*мени*
ми	*нас/нас*	*нама/нам*	*нас/нас*	*нама*	*нама*

ном.	ген.	дат.	акуз.	инстр.	лок.
ти	*тебе*	*теби/ти*	*тебе/те*	*тобом*	*теби*
ви	*вас/вас*	*вама/вам*	*вас/вас*	*вама*	*вама*

Личне заменице имају у дативу и акузативу оба броја наглашене облике (нпр. *мени*) и ненаглашене, енклитичке облике (нпр. *ми*). То је једина формална разлика између датива и локатива личних заменица првог и другог лица.

Номинатив заменица другог лица може бити употребљен и у вокативној функцији, нпр. *Хеј, ти! Хеј, ви!*

Наглашени облици се употребљавају када је потребно истаћи лице ради контраста, нпр. *Овај новац дајем ти е б и (а не другима).* Ако таквог истицања нема, употребиће се ненаглашена заменица, која је енклитика (§ 47) па се у изговору везује за претходну реч: *Дајем ти* (изг. дајемти) *овај новац; Ја ти* (изг. јати) *дајем овај новац.*

Као енклитика, ненаглашени заменички облик заменице не може доћи на почетак реченице (немогуће је **Ти дајем овај новац*), док је с наглашеним обликом то могуће: *Теби дајем овај новац.*

Наглашени облици употребљавају се с предлозима (*Погледала је и у њега*) или без предлога (*Погледала је и њега*).

Само наглашени облик личне заменице може бити употребљен када је цела реченица сведена на личну заменицу (обично у одговорима на питања), нпр. – Коме је упућено ово писмо? – *Вама.*

Наглашени облици генитива и акузатива у табели су написани са дугосилазним акцентом, *нас, вас*, јер се тако изговарају. У обичним текстовима они се пишу једнако као и ненаглашени *нас, вас*, па се често само из контекста може закључити о ком је облику реч. У реченици *Нас зову*, на пример, заменица је наглашена (јер енклитика не би могла доћи на почетак); у реченици *Зову нас* могла би бити ненаглашена (с јединим нагласком на речи *Зову*), али и наглашена, уколико је смисао *Зову нас (а не некога другога).*

Напомена. – Испред акузативних енклитика *ме, те* (такође *њу, се*, в. § 48) предлог на сугласник може бити наглашен и добити на крају *-а*, нпр. *ўза ме, прёда те*, а једносложни предлог на самогласник испред акузативних енклитика *ме, те* мора имати дугоузлазни акценат, нпр. *за ме, на те* (тако и енклитика повратне заменице, нпр. *на се*). Такве конструкције су граматички архаизми у

савременом српском књижевном језику. Енклитика заменице трећег лица је *га*, *је* (нпр. *Погледао га је пажљиво, Слуша је с пажњом*). Краћи облик од *њега* је *њ* (нпр. *Погледао је пажљиво на њ*), што је данас граматички архаизам.

У беспредлошкој инструменталној употреби заменице *ја* падежни облик завршава се на самогласник *е* (*мноме*), док се у предлошкој конструкцији са инструменталним обликом заменице првог лица предлог налази под нагласком и завршава се на *а*, нпр. *пред мном*, *за мном*, *ва мном* и слично, а заменички облик *мном* је ненаглашен.

Заменице првог лица немају вокативни облик ни вокативну употребу, а заменице другог лица првенствено служе свим својим облицима за упућивање на лице којем се говорник обраћа.

§ 178. Употреба личних заменица у функцији субјекта обично није обавезна. У том погледу српски језик спада у тзв. *pro-drop* језике, тј. језике у којима лична заменица може бити испуштена. Лична заменица у субјекту није обавезна зато што сам глагол у предикату својим личним глаголским обликом показује о ком је лицу реч, нпр. (*Ја*) *пишем*, (*Ти*) *пишеш* ... Употреба личне заменице у субјекту обавезна је у контрастној функцији – када се у истој реченици доводе у контраст два лица (нпр. *Ја пишем, а ти читаш*), или ако се прво, друго, а често и треће лице први пут помиње, нпр. *Ја живим у Београду*; али ако је у претходном тексту већ било говора о мени, рећи ћу само *Живим у Београду*. Заменица трећег лица у таквим случајевима обично замењује пун назив особе, предмета или појаве о којој се говори, нпр. *Ана/она пише*.

Напомена. – Претерано честа употреба заменице *ја* када она није граматички обавезна, није одлика развијене говорне културе. Таква употреба заменице *ја* оставља утисак нескромности, а када је врло честа, тада заменица *ја* може личити на говорну поштапалицу. То важи и за заменицу *ми*, иако претеривања са употребом заменице *ми* нису тако честа као са заменицом *ја*.

Употреба заменица другог лица тамо где оне нису граматички обавезне, може давати исказу обележје извесне грубости у обраћању, нпр. *Шта ви желите?* поготову када се таква заменица узастопно понавља, нпр. *Ти, ти, ти си свему крив* и сл.

У званичним, а поготово у свечаним приликама прикладније је, уместо сувише честе употребе заменице *он* или *она*, чешће него обично наводити звање и име особе о којој је реч. То посебно важи и за текстове на радију и телевизији, да би слушалац који се накнадно укључио могао знати о коме се говори.

Праве личне заменице у принципу се употребљавају без одредбе, али се понекад срећу изузеци: конгруентни атрибут испред личне заменице понекад се среће као средство експресивне стилистике (нпр. *Јадни ми онда урадимо како су нам рекли*), али конгруентна одредба личне заменице може стајати иза ње и тада је интонацијски или интерпункцијски издвојена (нпр. *А она, наивна, то поштује*).

Апозиције уз личне заменице посебно су карактеристичне у административном стилу, нпр. *Ја, Марко Марковић, изјављујем да...*

§ 179. Предметно-личне заменице или заменице 3. лица упућују на некога или на нешто, ко (или шта) није ни прво ни друго лице. Те заменице имају следеће парадигме.

	ном.	ген.	дат.	акуз.	инстр.	лок.
јд. м.р.	*ôн*	*њèгā/гā*	*њèму/му*	*њèгā/гā/њ*	*њи́ме/њи̂м*	*њèму*
јд. с.р.	*òно*	*њèгā/гā*	*њèму/му*	*њèгā/гā/њ*	*њи́м(е)/њи̂м*	*њèму*
јд. ж.р.	*òна*	*њē*	*њо̂ј/јој*	*њу̂/је/ју*	*њо́м(е)/њо̂м*	*њо̂ј*
мн. м.р.	*òни*	*њи̂х*	*њи̂ма/им*	*њи̂х/их*	*њи̂ма*	*њи̂ма*
мн. с.р.	*òна*	*њи̂х*	*њи̂ма/им*	*њи̂х/их*	*њи̂ма*	*њи̂ма*
мн. ж.р.	*òне*	*њи̂х*	*њи̂ма/им*	*њи̂х/их*	*њи̂ма*	*њи̂ма*

Заменице *он*, *она*, *оно* нису три облика исте речи (као *фин*, *фина*, *фино*) него су то облици трију различитих речи које имају подударну основу (слично односу именица типа *Јован* и *Јована*).

Комуникативно ненаглашени, енклитички облици предметно-личних заменица не појављују се иза предлога.

Напомена 1. – Ненаглашени облик за акузатив заменице *она* гласи *је*, нпр. *Он је види*, али се мења у *ју* кад се нађе испред глаголског *је* (од помоћног глагола *бӣти*) или после негације *није*: *Он ју је видео*, *Није ју видео*. Неоправдано је сматрати у таквим случајевима енклитику *ју* погрешном или туђицом. Међутим, употреба облика *ју* у другим случајевима, осим наведених, није исправна, нпр. не *Он ју види*, него *Он је види*, али када је предикат у прошлом времену, исправно је *Он ју је видео*.

Напомена 2. – Честа грешка је изостављање *ју* испред глаголске енклитике *је*, нпр. исправно је *Тражим Љиљу. Да ли ју је неко видео?* (а не: *Тражим Љиљу. *Да ли је неко видео?*), или *Теорија носи име научника који ју је пр̄ви формулисао* (а не: **Теорија носи име научника који је пр̄ви формулисао*).

Повратне заменице

§ 180. Повратне заменице су повратне зато што упућују на граматички субјекат реченице, а личне су зато што је субјекат на који упућују, по правилу, неко лице, нпр. *Писац го̄вори о с е б и*, где *о себи* значи ‘о писцу’.

Повратне заменичке речи и изрази *себе*, *један другōг*, *сам*, *свој* по правилу упућују на лице, али не увек на исто лице него на лице које је реченични субјекат. Међу њима су само *себе* и *један другōг* (као и *једна другӯ*, *једно другō*) именичке заменице.

§ 181. О п ш т е п о в р а т н а з а м е н и ц а ***сѐбе*** је основна повратна заменица. Заменица *себе* нема номинатив, јер никада није граматички субјекат па јој облик номинатива није потребан, а нема ни облике за род и број. Субјекат на који заменица *себе* упућује може бити у једнини (нпр. *Писац го̄вори о с е б и*), или у множини (нпр. *Писци го̄воре о с е б и*), може бити мушког рода, али и женског или средњег рода (нпр. *Учӣтељица го̄вори о с е б и*, *Де̄те го̄вори о с е б и*), може бити прво, друго или треће лице, нпр. *Ја го̄ворим о с е б и*, *Ти го̄вориш̄ о с е б и*, *Она го̄вори о с е б и*.

Заменица *себе* има деклинацију наглашених облика као заменица *тӣ*, без облика за номинатив и вокатив, дакле:

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
–	*сѐбе* (*сёбе*)	*сѐби* (*сёби*)	*сѐбе* (*сёбе*) / *се*	*сѐбо̄м*

Ненаглашени облик заменице *себе* постоји само у акузативу (*се*), а употребљава се за грађење повратних и безличних глагола (§ 335).

Заменица *себе* може бити значењски врло блиска морфеми *се* у саставу повратних глагола. Поређење одговарајућих парова реченица показује да у таквим случајевима заменица *себе* комуникативно наглашава објекат (рематизује га), уп. *Он је жр҃тво҃вао с е б е да би их с҃пасао* и *Он с е жр҃тво҃вао да би их с҃пасао*, или *Он с е б е није ш҃тедео* и *Он с е није ш҃тедео*, или, с контрастном употребом наглашеног и ненаглашеног облика заменице *себе* у истој реченици: *Она че҃шља с е б е, а не своју сес҃тру.*

§ 182. Узајамно-повратни заменички изрази ***јѐдан дрӯг҃о҃г҃(а), јѐдна дрӯг҃ӯ, јѐдно дрӯг҃о҃*** указују на сложени субјекат који чине најмање два учесника (обично – лица) као вршиоци истоврсне, али супротно усмерене радње (*Ана и Ивана по҃магу једна другој*) или реципрочног односа (*Ана и Ивана седе једна по҃ред друг҃е*). Уп. реченицу с повратном заменицом *себе*, без значења узајамности (*Она с е б е по҃ш҃тује*) и реченицу са узајамно-повратном изразом (*Оне по҃ш҃тују једна другу*, или, ако је реч о две групе лица: *Они по҃ш҃тују је д н и д р у г҃ е*).

Изрази *један другог, једна другу, једно другог* нису заменички по пореклу него по функцији.

У структури израза *један другог, једна другу, једно другог* први део има облике за род и број, а други део има облике за род, број и падеж, односно има адјективну парадигму одређеног вида без облика за номинатив и вокатив. Уп.

	ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
јд. м.р.	–	*јѐдан дрӯг҃о҃г҃(а)*	*јѐдан дрӯг҃о҃м(е)*	*јѐдан дрӯг҃о҃г҃(а)*	*јѐдан дрӯг҃ӣм*
јд. с.р.	–	*јѐдно дрӯг҃о҃г҃(а)*	*јѐдно дрӯг҃о҃м(е)*	*јѐдно дрӯг҃о҃*	*јѐдно дрӯг҃ӣм*
јд. ж.р.	–	*јѐдна дрӯг҃е҃*	*јѐдна дрӯг҃о҃ј*	*јѐдна дрӯг҃ӯ*	*јѐдна дрӯг҃ӣм*
мн. м.р.	–	*јѐдни дрӯг҃ӣх*	*јѐдни дрӯг҃ӣма*	*јѐдни дрӯг҃е҃*	*јѐдни дрӯг҃ӣма*
мн. с.р.	–	*јѐдна дрӯг҃ӣх*	*јѐдна дрӯг҃ӣма*	**јѐдна дрӯг҃а*	*јѐдна дрӯг҃ӣма*
мн. ж.р.	–	*јѐдне дрӯг҃ӣх*	*јѐдне дрӯг҃ӣма*	*јѐдне дрӯг҃е҃*	*јѐдне дрӯг҃ӣма*

Изрази *један другог, једна другу, једно другог* никада се не употребљавају у функцији граматичког субјекта, због чега немају облик номинатива. Могу се односити на прво, друго или треће лице, нпр. *Ми по҃ш҃тујемо је д н и д р у г҃ е, Ви по҃ш҃тујете је д н и д р у г҃ е, Они по҃ш҃тују је д н и д р у г҃ е*. Облици множине средњег рода ређе се употребљавају од других облика.

Напомена. – Акузатив множине средњег рода (**једна друг҃а*) практично је ван употребе, нпр. *Телад г҃урају једни друг҃е* (а не: *Телад г҃урају *једна друг҃а*, иако је *т҃еле* средњег рода).

Граматички субјекат реченице са узајамно-повратним изразима *један другог, једна другу, једно другог* може бити изостављен, ако је из контекста те реченице или из ситуације у којој је један од тих израза употребљен јасно на шта се тај израз односи, нпр. *Брину се је д н и о д р у г҃ и м а*. Иако обично упућују на човека, изрази *један другог, једна другу, једно*

другō могу упућивати и на нека друга бића, нпр. *Голуб и гōлубица седе једно крај другōг*. Када су то бића различитог пола, употребљава се средњи род, као у претходном примеру.

У конструкцијама с предлозима, предлог се употребљава између првог и другог дела израза, нпр. *један од другōг, један прēма другōм, један на другōг, један са другīм, један на другōм*.

Узајамност се у српском језику исказује и другим средствима, нпр. неким реципрочно повратним-глаголима (уп. *Сестре су се загрлиле* и *Сестре су загрлиле једна другу*), префиксалним средствима (уп. *Они су сарадници* и *Они сарађују један са другим*), заменицама *узајамно, међусобно* итд., при чему узајамно-повратно значење може бити праћено и неким другим значењима, нпр, социјативним, просторним итд.

§ 183. Повратно-присвојна заменица ***свōј*** може се разматрати и заједно с присвојним заменицама, у које се традиционално и убраја (§ 187). Заменица *свој* је придевска заменица и има исте наставке као заменица *мој* или *твој* (§ 191).

§ 184. Социјативно-повратна заменица ***сâм*** упућује на субјекат реченице у којој је употребљена уз податак да он врши радњу без помоћи других лица, па у том смислу заменица *сам* има поред повратног и социјативно значење, уп. *Ана и Ивана су решиле задатак заједно* (где *заједно* упућује на *Ана и Ивана*) и *Ана је решила задатак сама* (тј. не с неким другим него 'са собом'). *Сам* има наставке за род и број (*сам сама, само*; *сами, саме, сама*), одговара на питање *како?* и употребљава се адвербијално у значењу врло блиском значењу начинског прилога *самостално*.

§ 185. Начинско-повратни заменички израз ***пō свōме*** је непроменљив и припада заменичким прилошким изразима, а не именичким или придевским заменицама. *По своме* изражава начин на који је радња предиката остварена, као начин који је карактеристичан за лице означено субјектом дате реченице, нпр. *Увек је поступао по своме*.

§ 186. Опште одлике граматичких категорија личних заменица су следеће. Личне заменице првог и другог лица, као и повратна заменица *себе*, могу се односити на лица било мушког било женског пола, нпр. *Ја сам спавао / Ја сам спавала, Видео је себе / Видела је себе на слици*.

Предметно-личне и узајамно-повратне заменице имају род као селективну и синтаксичку, а не као парадигматску категорију, што значи да се не мењају по родовима него је, на пример, *он* увек мушког рода (као нпр. *Јован*), *она* увек женског рода (као нпр. *Јована*), а *оно* увек средњег рода (као нпр. *Краљево*), уп. *Он и она су из Ниша* (као *Јован и Јована су из Ниша*), *Где је Краљево? Оно је у Србији, Јанко и Марко су помагали један другом, Ана и Ивана су помагале једна другој*.

У погледу категорије броја, поред заменице *себе*, која не изражава број (уп. *Посматра себе у огледалу / Посматрају себе у огледалу*), неке именичке заменице немају множинске облике (таква је заменица *ја*, такве су све не-личне заменице: *ко, шта* итд.), заменица *ми* нема једнину, док остале именичке заменице имају број као парадигматску ка-

тегорију, тј. имају облике за оба броја. Заменице *ви, они, једни другē* могу да имају или значење множине као своје основно значење, или збирно значење, нпр. *ви* може да значи 'ти + они', *они* 'он + она' и сл.

Присвојне заменице

§ 187. Присвојне заменице ***мôј, твôј, њèгов; нâш, вâш, њйхов, свôј*** упућују на прво, друго или треће лице којем нешто припада, односно на било које лице којем нешто припада (*свој*). То су:

Личне присвојне заменице

једнина	множина
1. *мој, моја, моје*	*наш, наша, наше*
2. *твој, твоја, твоје*	*ваш, ваша, ваше*
3. *његов, његова, његово*	*њихов, њихова, њихово*
њен, њена, њено	

Присвојно-повратна заменица (за сва лица)

једнина	множина
свој, своја, своје	*своји, своје, своја*

Специфичност исказивања броја присвојним заменицама које имају и лично значење огледа се у томе што оне значењем основе саопштавају о томе колико је оних којима нешто припада (уп. ***мој – наш***), а значењем наставка саопштавају колико је онога што некоме припада (уп. *мој – моји, наш – наши* итд.).

§ 188. Поред тога, заменица ***њèгов*** (*његова, његово*) упућује на припадност некоме или нечему чији је назив мушког или средњег рода, нпр. *Дај дечаку његову играчку* или *Дај дешету његову играчку*, тако и за неживо: *град и његови становници, село и његови становници*; а заменица *њен* (*њена, њено*) упућује на припадност некоме или нечему чији је назив женског рода, нпр. *Дај девојчици њену играчку*, тако и за неживо: *Суботица и њени становници.*

Напомена. – Облик *њен* има и рећу варијанту *њезин* (*-а, -о*), а у множини поред *њихов* постоји, као граматички архаизам, варијанта *њйн* (*-а, -о*).

Ту је реч о основним значењима присвојних заменица, а не о њиховим посебним значењима, које оне могу имати у одређеним контекстима, нпр. у научном тексту *наш* обично значи 'мој', рецимо *Наша истраживања потврдила су ту хипотезу.*, тј. 'моја истраживања...' ако се не говори у име групе којој припада и онај ко говори.

Присвојне заменице имају придевске облике, услед чега имају три рода као и придеви, зависно од именице с којом се употребљавају.

Поред заменица за три лица једнине и три лица множине постоји и присвојно-повратна заменица *свој*, која упућује на субјекат реченице независно од тога у којем је лицу (§ 191), нпр. *Директор је у својој канцеларији* ('у канцеларији директора'), *а она је у својој* или *Ти брини о свом мужу, а ја ћу о свом.*

Напомена. – Реченица *Директор је у његовој канцеларији* (*а не у својој*) могла би значити да се директор налази у канцеларији неког другог човека који је био поменут. Зато се не употребљава присвојна заменице трећег лица *његов* (*њен*, *њихов*) тамо где је реч о припадности субјекту исте просте реченице.

Ипак, ако је присвојна заменица далеко од субјекта на који се односи, или ако би употреба повратне присвојне заменице могла учинити реченицу теже разумљивом или двосмисленом, треба употребити присвојну заменицу трећег лица, нпр. *Краљица је врховну команду поверила генералу Де Моасону, мужу њене сестре Анете* (боље него: ... *мужу своје сестре Анете*); *Редитељ каже да може да схвати реакције конзервативнијег дела публике на неке сцене у његовом филму* (боље него: ... *у свом филму*).

Честа употреба заменице *твој* уместо *свој* одлика је сакралног стила, нпр. *Помени их, Господе, у царству Твоме*.

§ 189. Присвојне заменице поред тога што разликују род (*мој*, *моја*, *моје*) и број (м.р. *мој – моји*, ж.р. *моја – моје*, с.р. *моје – моја*) имају и падежне облике, нпр. *мој брат*, *мога брата* итд.

Присвојне заменице се мењају као придеви, и то присвојне заменице првог и другог лица и заменица *свој* по палаталној промени (као придев *врућ*, в. § 249), а заменице трећег лица по непалаталној промени (као придев *нов*, в. § 249). У мушком роду једнине, као и код придева (§ 249), акузатив је једнак генитиву ако се односи на живо биће, а једнак је номинативу ако се односи на неживи појам, нпр.

(5) Госпођа је замолила да позовете *њеног* шофера.

(6) Госпођа је замолила да донесете *њен* капут.

Код заменица *мој*, *твој*, *свој* долази и до сажимања у основи: поред *мојег(а)*, *твојег(а)*, *својег(а)* постоје и облици *мог(а)*, *твог(а)*, *свог(а)*, а поред *мојем(у)*, *твојем(у)*, *својем(у)* и облици *мом(е)*, *твом(е)*, *свом(е)*. Кад се томе дода необавезно присуство завршног *-у* односно *-е* (§ 69), то значи да сваки генитив и датив-локатив од ових трију заменица има по четири варијанте, а акузатив мушког рода пет (с тим што су једносложне варијанте чешће од двосложних, а поготову од тросложних). У свим сажетим облицима *о* је дугосилазно, дакле: *мога*, *твога*. Образац:

	ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
јд. м.р.	*мо̀j-Ø*	*мо̀j-ег̄(а)*, *м-о̄г̄(а)*	*мо̀j-ем(у)*, *мо̄м(е)*	*мо̄j-Ø* или као ген.	*мо̀j-им*
јд. с.р.	*мо̀j-е*	*мо̀j-ег̄(а)*, *м-о̄г̄(а)*	*мо̀j-ем(у)*, *мо̄м(е)*	*мо̄j-е*	*мо̀j-им*
јд. ж.р.	*мо̀j-а*	*мо̀j-е̄*	*мо̀j-о̄j*	*мо̀j-у*	*мо̀j-о̄м*
мн. м.р.	*мо̀j-и*	*мо̀j-ӣх*	*мо̀j-им(а)*	*мо̀j-е*	*мо̀j-им(а)*
мн. с.р.	*мо̀j-а*	*мо̀j-ӣх*	*мо̀j-им(а)*	*мо̀j-а*	*мо̀j-им(а)*
мн. ж.р.	*мо̀j-е*	*мо̀j-ӣх*	*мо̀j-им(а)*	*мо̀j-е*	*мо̀j-им(а)*

	ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
јд. м.р.	*на̄ш-Ø*	*на̄ш-ег̄(а)*	*на̄ш-ем*	*на̄ш-Ø* или као ген.	*на̄ш-им*
јд. с.р.	*на̄ш-е*	*на̄ш-ег̄(а)*	*на̄ш-ем*	*на̄ш-е*	*на̄ш-им*
јд. ж.р.	*на̄ш-а*	*на̄ш-е̄*	*на̄ш-о̄j*	*на̄ш-у*	*на̄ш-о̄м*
мн. м.р.	*на̄ш-и*	*на̄ш-ӣх*	*на̄ш-им*	*на̄ш-е*	*на̄ш-им(а)*
мн. с.р.	*на̄ш-а*	*на̄ш-ӣх*	*на̄ш-им*	*на̄ш-а*	*на̄ш-им(а)*
мн. ж.р.	*на̄ш-е*	*на̄ш-ӣх*	*на̄ш-им*	*на̄ш-е*	*на̄ш-им(а)*

Твој има промену као *мој*.

Ваш има промену као *наш*.

Њѐгов, *њѐн* (ређе *њѐзин*) и *њѝхов* имају промену као придеви с непалаталним сугласником на крају основе:

	ном.	ген.	дат.	акуз.	инстр.
јд. м.р.	*њѐгов-Ø*	*њѐгов-ог(а)*	*њѐгов-ом(е)*	*њѐгов-Ø* или као ген.	*њѐгов-им*
јд. с.р.	*њѐгов-о*	*њѐгов-ог(а)*	*њѐгов-ом(е)*	*њѐгов-о*	*њѐгов-им*
јд. ж.р.	*њѐгов-а*	*њѐгов-е*	*њѐгов-ој*	*њѐгов-у*	*њѐгов-ом*
мн. м.р.	*њѐгов-и*	*њѐгов-их*	*њѐгов-им(а)*	*њѐгов-е*	*њѐгов-им(а)*
мн. с.р.	*њѐгов-а*	*њѐгов-их*	*њѐгов-им(а)*	*њѐгов-а*	*њѐгов-им(а)*
мн. ж.р.	*њѐгов-е*	*њѐгов-их*	*њѐгов-им(а)*	*њѐгов-е*	*њѐгов-им(а)*

Употреба завршног *а* у генитиву и акузативу једнине присвојних заменица није обавезна. Обичнији је облик на сугласник, уп. *Упознао сам његовог оца* и *Упознао сам његовога оца*.

Облици датива-локатива једнине присвојних заменица *мој*, *твој* и *свој* са краћом основом могу се завршавати на самогласник *е*, што није обавезно. Дакле, облици датива-локатива једнине заменице *мој* могу бити *мојем*, *мом* или *моме*.

Употреба завршног *е* у дативу-локативу једнине присвојних заменица *његов*, *њен* није обавезна. Облик на *е* је ређи, уп. *Писала је о његовом пријатељу* и *Писала о његовоме пријатељу*.

Употреба завршног *а* у дативу-локативу и инструменталу множине присвојних заменица је искључена ако је присвојни придев употребљен у синтагми са именицом коју одређује, нпр. *Упознала се с нашим пријатељима*, *Писала је о нашим пријатељима* (не **Упознала се с нашима пријатељима*, **Писала је о нашима пријатељима*). Али ако је присвојна заменица употребљена самостално, а именица коју она треба да одређује изостављена и само се подразумева, тада је уобичајено, мада не и обавезно, да се облици инструментала и локатива множине присвојних заменица завршавају на *а*, нпр. *Упознала се и с његовим пријатељима и с нашима*; *Нека не прича о мојим пријатељима*; *ни ја не причам о њенима*.

§ 190. Паукал присвојних заменица (облик који се употребљава у конструкцијама с паукалним бројевима – в. § 288) има исти облик као паукал придева (§ 253), дакле у номинативу и акузативу мушког рода *твоја два прста*, *наша три друга*, *његова четири капута*. У средњем и женском роду паукал присвојних заменица се не разликује од облика за множину.

§ 191. Повратно-присвојна заменица ***свој*** има исте облике као заменица *мој* или *твој*, укључујући могуће сажимање основе: *својег(а)* поред *свог(а)*, *својему* поред *свом(е)* итд. (в. горе *мој*).

Заменица, *свој* обично указује на припадност лицу које је у реченици означено граматичким субјектом (§ 188), нпр. *Они брину о својим родитељима*.

У партиципским конструкцијама заменица *свој* може упућивати и на граматички објекат, који је семантички субјекат партиципске кон-

струкције, нпр. *Упознали смо писца недавно награђеног за свој дугогодишњи књижевни рад* (тј. '... тај писац је недавно награђен за свој дугогодишњи књижевни рад').

Напомена. – Поред тога, *свој* се може односити на објекат у реченици и у оним случајевима када је та заменица мање или више лексикализована, тј. када су ослабљена њена заменичка својства, нпр. *Метни књигу на своје место* што значи 'метни књигу на место на којем треба да буде', или *Боље је сваку ствар назвати својим именом* 'боље је сваку ствар назвати њеним властитим именом' и сл. Нема разлога да се таква употреба лексеме *свој* сматра погрешном.

У зависносложеној реченици, на припадност субјекту главне реченице упућује се из зависне реченице лично-присвојном заменицом, а не повратно-присвојном заменицом, нпр. *Они знају да је дошло њихово време.*

Заменица *свој* у неким случајевима мора бити замењена присвојном заменицом првог, другог или трећег лица, када се наглашава припадност једној, а не некој другој групи лица, нпр. *Говорим о људима нашег поколења* (*а не вашег поколења*). Употреба присвојних заменица с личним значењем (*наш, ваш...*) уместо *свој* оправдана је у реченицама као што је следећа: *О томе смо говорили и у нашем парламенту* (где је разлика у опсегу упућивања, јер је то парламент *свих нас* из ове државе, а не само *нас* који смо говорили), а поготову у случајевима афективне употребе присвојне заменице, као у примеру *Сви ћемо навијати за нашу Ану, Ви сувише уздижете тог вашег Петровића.*

Повратно-присвојна заменица *свој* истим обликом упућује на припадност првом, другом или трећем лицу, нпр. *Ја чувам своје ствари, Ти чуваш своје ствари, Он чува своје ствари.*

Повратно-присвојна заменица *свој* се понекад изоставља, када је објекат припадности део тела, део одеће, члан породице или родбине, или када је однос припадности сасвим јасан из контекста, нпр. *Борили су се за Отаџбину* (подразумева се '...за своју Отаџбину'), *Пише писмо оцу и мајци, Узео је шешир и изашао, Пере зубе, Чачка нос.*

Заменица *свој* може да наглашава однос припадања наспрам могућности неприпадања, нпр. *Имам своју породицу* (*и не могу да се бринем о његовој породици*), *Свако је имао своје проблеме.*

Чињеница да реч *туђ* значи 'не свој' даје основа да се и *туђ* види као реч која припада периферији заменичког система, у примерима као што је *Не могу да се бавим туђим проблемима јер имам доста својих.*

Показне заменице

§ 192. Показне заменице упућују на лица или на предмете поменуте у реченици, или у њеном контексту, или на присутне у говорној ситуацији, као и на особину, количину, место, правац, време, узрок, циљ или неко друго категоријално својство које је важно за исправно разумевање реченице.

Заменице *овај, тај, онај* упућују на лица, предмете или појаве, нпр. *овај песник, та столица, они сусрети.*

Заменице *овакав*, *такав*, *онакав* упућују на особину, нпр.

(7) *Такав* успех је за сваку похвалу.
(8) *Овакав* одмор нам треба.
(9) Хтела је *онакву* хаљину.

Заменице *оволики*, *толики*, *олики* упућују на димензије или количину, нпр.

(10) *Оволики* брод нисам раније видео.
(11) Шта ће ти *толике* ципеле?
(12) *Олики* човек, а тако мало једе.

Заменице с коренским морфемема *ов-*, *т-*, *он-* могу упућивати на нешто у говорној ситуацији и видном пољу, на нешто у тексту или на нешто у сећању.

Када упућују на нешто у говорној ситуацији, заменице с кореном *ов-* могу упућивати на близину говорном лицу, заменице с кореном *т-* на близину саговорнику, а заменице с кореном *он-* на удаљеност од обојице или на близину неком трећем лицу, уп.

(13) Даћу ти *овај* чланак да га прочиташ.
(14) Лепо ти стоји *та* хаљина.
(15) Шта је *оно* на крову?
(16) Остави *ову* књигу овде код мене, *та* књига нека остане код тебе, а *ону* књигу однеси њему.

Ипак, разликовање те три врсте показних заменица према близини првом, другом или трећем лицу није често. Обично заменице с кореном *ов-*, када упућују на нешто у говорној ситуацији, упућују на оно што је релативно близу говорном лицу, а заменице с кореном *он-* на нешто што је релативно далеко од говорног лица (уп. *Не желим ову књигу него ону на горњој полици*), док се показне заменице с кореном *т-* често користе када се упућивање не заснива на супротстављању близине даљини, нпр. *Дајте ми ту књигу* (уз одговарајући покрет руком, поглед и сл.).

Када упућују на део текста у којем су употребљене, показне заменице с коренским морфемама *т-* и *в-* упућују на претходни део текста (такво упућивање назива се анафора), нпр. *Ти примери, који су били поменути, врло су карактеристични* поред *Ови примери, који су били поменути, врло су карактеристични*, а само заменице с кореном *ов-* упућују на део текста који следи (катафора), нпр. *Из свега што је речено можемо извући овакав закључак*: ... итд.

Поред тога, показне заменице с кореном *т-* имају предност када се упућује на нешто што је поменуто, али према чему постоји извесна дистанца или неутралан став, нпр. *Прича се да је избио штрајк, али ја о томе нисам обавештен*. У таквим случајевима мање је прикладна употреба показне заменице с кореном *ов-* (уп. *Прича се да је избио штрајк, али ја о овоме нисам обавештен*).

Заменички облик *то* употребљава се испред релативне заменице *што* и испред везника *да* у допунском делу зависносложене реченице, нпр.

(17) Плаши ме *то што* је опет почео да пије.
(18) *То да* прима мито је чиста клевета.

Ако се упућује и на даљи и на ближи део претходног текста, користе се заменице с коренским морфемама *он-* односно *ов-*, нпр. *Они примери који су били наведени на почетку и ови које сам управо навео налазе се у очигледној вези.*

Напомена. – У савременом српском језику анафорска употреба заменица с кореном *ов-* све више потискује анафорску употребу заменица с кореном *т-*. Анафорска употреба заменица с кореном *ов-* није погрешна, али није добро с таквом употребом претеривати када постоји могућност употребе у истој функцији и показних заменица типа *тај*.

Када се упућује на нешто у заједничком сећању или знању, обично се користе показне заменице с кореном *он-*, нпр.

(19) Имате ли *ону* књигу што је недавно награђена?
(20) *Онолики* редови за млеко још ми не излазе из главе.
(21) *Онакав* стручњак, а нема посао...

Томе је блиско и упућивање на догађаје из прошлости, нпр. *Било је то оног лета кад сам завршио средњу школу.*

§ 193. Као и придеви, показне заменице могу бити употребљене самостално, када је именица на коју се заменица односи испуштена јер се подразумева из контекста или из ситуације, нпр. *Не желим ту књигу. Дајте ми ову.*

Облици за женски и средњи род заменице *онај* гласе једнако као одговарајуће личне заменице – *она*, *оно*, али се у другим падежима разликују, јер личне заменице трећег лица имају косе падежне облике с почетним *њ-* (*она*, *ње*, *њој*...; види табелу у § 179), док се у промени облика показне заменице основа не мења, уп. *онај*, *оног*(*а*), *оном*(*е*)..., *она*, *оне*, *оној*... итд.

§ 194. Посебну групу показних заменичких израза чине тзв. заменички бланко изрази *тај и тај*, *такав и такав*, *толико и толико*, који се употребљавају да би се избегло именовање нечега што је познато субјекту исказа (био то говорник, његов саговорник или тзв. треће лице), а што другим лицима не мора бити познато, што се подразумева, или што се жели оставити неименованим. Уп.

(22) Рекао сам му да ме чека на *том и том* месту.
(23) Послала си га да ти купи *такав и такав* папир.
(24) Сазнали су да је направио *толики и толики* дуг.

§ 195. Показне заменице ***овај***, ***тај***, ***онај*** мењају се као придеви, са изузетком наставка *-ај* у номинативу једнине мушког рода (и у акузативу, уколико се односе на неживо). Образац:

	ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
јд. м.р.	*ов-ај*	*ов-ог* (*а*)	*ов-ом*(*е*)	*ов-ај* или као ген.	*ов-им*
јд. с.р.	*ов-о*	*ов-ог* (*а*)	*ов-ом*(*е*)	*ов-о*	*ов-им*
јд. ж.р.	*ов- а*	*ов-е*	*ов-ој*	*ов-у*	*ов-ом*
мн. м.р.	*ов-и*	*ов-их*	*ов-им*(*а*)	*ов-е*	*ов-им* (*а*)
мн. с.р.	*ов- а*	*ов-их*	*ов-им*(*а*)	*ов-а*	*ов-им* (*а*)
мн. ж.р.	*ов-е*	*ов-их*	*ов-им*(*а*)	*ов-е*	*ов-им* (*а*)

У акузативу једнине мушког рода избор облика зависи од тога да ли именица коју дата показна заменица одређује значи нешто живо и појединачно, нпр. *Видим тог студента*, али *Узећу те ципеле*, *Слушам тај квартет*.

Инструментал једнине мушког рода заменице *тај*, будући да је једносложан, може имати поред облика *тим* и облик *тиме*.

§ 196. Као и код придева (§ 253), номинатив и акузатив мушког рода уз *два*, *три*, *четири* или *оба* имаће облик паукала (некадашње двојине) на *-а*: *она три човека*, *ова четири зида*, *оба та случаја* и сл.

§ 197. У простим реченицама често се као субјекат употребљава само заменица *тај*, *овај* или *онај* у облику средњег рода, дакле *то*, *ово*, *оно*, која је у тој функцији увек у истом роду (средњем) и броју (једнина), а с обзиром на субјекатску функцију и увек у истом падежном облику (номинатив) без обзира на род и број именице у предикату. У таквим реченицама помоћни глагол у предикату граматички се слаже са именицом која представља именски део предиката, нпр. *То је био градски музеј*, *То је била ликовна галерија*, *То је било неко село*, *То су били музеји* и сл., нпр.

(25) *Ово* је мој син / моја ћерка.
(26) *Ово* су моји синови / моје ћерке.
(27) *То* је успех.
(28) *То* би била несрећа.
(29) *То* су били и успеси и несреће.

§ 198. У значењу заменице *овај*, *тај* или *онај* употребљава се и заменички израз *ево који*, *ето који* или *ено који*, који наглашеније упућују на део свог контекста или на нешто у говорној ситуацији, нпр. *Ево које податке он наводи* ('он наводи ове податке').

§ 199. Показним заменицама *овај*, *тај*, *онај* значењски су блиске заменице *други* (значи 'не овај', 'не тај', или 'не онај') и *исти* ('не други'), као њихови семантички деривати. Уп.

(30) Ана сада чита *ту* књигу.
(31) Мира је зато почела да чита *другу* књигу.
(32) Ана и Ивана наизменично читају *исту* књигу.

Обе те заменице имају адјективну промену: *други* има промену као придев *строги* у облику одређеног придевског вида (али без степена поређења, које има тај придев), а *исти* има промену као придев *чисти* у облику одређеног придевског вида (без степена поређења, које има тај придев).

§ 200. Значење неидентичности изражава се и негирањем одговарајуће показне заменице, нпр.

(33) *Нисам ту* хаљину желела,
(34) То *није она* улица коју тражимо.

§ 201. Када се значење идентичности, својствено заменици *исти*, жели наглашено актуелизовати, тада се заменица *исти* употребљава у конструкцији са заменицом *тај* (ређе *овај* или *онај*), нпр.

(35) *Исту ту* хаљину видела сам јуче на њеној сестри.
(36) *Исти овај* студент вас је и јутрос тражио.

Конструкција *исти тај* такође служи за диференцирање значења идентичности од значења истоветности, еквивалентности (*исти такав*), уп.

(37) Видела сам на њој *исту* (*ту*) хаљину која је на теби.
(38) Видела сам на њој *исту* (*такву*) хаљину као што је та на теби.

Показне заменице *тај*, *овај* или *онај* у конструкцији са заменицом *исти* могу се налазити испред или иза те заменице: *тај исти* или *исти тај* и сл.

§ 202. Као што *други* значи 'не тај' (нпр. *Тај фломастер дај њој, а ти узми други*), а *исти* значи 'не други' (нпр. *Узми исти фломастер којим је писала она, а не неки други*), тако и *различит* значи 'не исти' (нпр. *Браћа су носила исте капе, а сестре различите*). Парафразе наведене у наводницима показују ланац семантичке деривације, који води на периферију заменичког система (традиционално се *различит* не убраја у заменице, а често ни *други* или *исти*, него у придеве), уп.

(39) Они живе у *истој* кући.
(40) Они живе у *различитим* кућама. ('они не живе у истој кући')

Напомена. – Употреба заменице *исти* (*-а, -о*) уместо заменица *он, она, оно* одлика је типично административног стила, што у другим функционалним стиловима треба избегавати колико је могуће, нпр. реченица *Упитан о Ракићевој жени, оптужени је рекао да исту не познаје* могла би се сматрати прихватљивом у неком записнику са саслушања и сл., али би у другим говорним ситуацијама и функционалним стиловима боље било рећи *Упитан о Ракићевој жени, оптужени је рекао да је не познаје.*

§ 203. Показне заменице ***овàкав*** (*оваква, овакво*), ***тàкав*** (*таква, такво*), ***онàкав*** (*онаква, онакво*) имају непостојано *а* у основи (нпр. *овакав-Ø, овакв-ог, овакв-ом...*) које се вокализује само у ном. јед. м.р. и у акузативу јед. м. р. када је акузатив једнак номинативу. У већем делу промене имају наставке као придеви у облицима одређеног вида (§ 249).

Заменице типа *овакав* имају категоријално значење особине, а заменице типа *оволики* има категоријално значење димензије или количине (§ 192).

§ 204. У значењу заменице *овакав, такав* или *онакав* употребљавају се и заменички изрази *ево какав, ето какав* или *ено какав*, који наглашеније, и обично пропраћени гестом, упућују на део свог контекста или на нешто у говорној ситуацији, нпр. *Ево какву хаљину желим* (= *Желим овакву хаљину*).

§ 205. Показним заменицама *овакав, такав, онакав* значењски су блиске заменице *другачији* или *друкчији* (значе 'не овакав', 'не такав', или 'не онакав') и *исти* или *једнак* ('не другачији'), као њихови семантички деривати. Уп.

(41) Ана сада има *овакву* фризуру.
(42) Мира жели *друкчију* фризуру.
(43) Ивана жели да има *исту* фризуру као Ана.

(44) Оне имају *исте* фризуре.
(45) Оне имају *једнаке* фризуре.

У традиционалним описима заменица *други, друкчији, исти, једнак, различит* не убрајају се у заменице иако им припадају и по значењу и по функцији.

§ 206. Када се значење истоветности, као идентичности својства, а не идентичности носиоца тог својства, жели наглашено актуелизовати, тада се заменица *исти* употребљава у конструкцији са заменицом *такав* (а ређе *овакав* или *онакав*), нпр.

(46) *Исту такву* хаљину видела сам јуче на њеној сестри.
(47) *Исто овакво* цвеће расте и код нас.

Конструција *исти такав* такође служи за истицање разлике између значења истоветности и значења идентичности (*исти тај*), в. примере у § 201.

Показне заменице *такав, овакав* или *онакав* у конструкцији са заменицом *исти* могу се налазити испред или иза те заменице: *такав исти* или *исти такав* и сл.

Једнак се употребљава ређе него *исти* (у значењу *истоветан*, 'не друкчији'), чешће у множини, уп. *Њихове куће су једнаке* и *Њихове куће су исте*.

§ 207. Значење неистоветности изражава се заменицама *друкчији* и *другачији* (нпр. *Његов брат је у много чему друкчији од њега, Она је дошла до другачијег закључка*), које имају адјективну промену као придеви са основом на мек сугласник, нпр. *летњи*, в. § 249.

Напомена. – Нема разлога да се уместо показних заменица *други* или *друкчији* користи реч *различити*, нпр. уместо *Моје гледиште о том питању је различито од вашег* боље је рећи *Моје гледиште о том питању је друкчије* (или *другачије*) *од вашег* или *Моје гледиште о том питању разликује се од вашег*.

Значење неистоветности изражава се и негирањем одговарајуће показне заменице, нпр.

(48) *Нисам такву* хаљину желела.
(49) Он више *није онакав* човек какав је био.

§ 208. Показне заменице ***оволѝкӣ, толѝкӣ, онолѝкӣ*** (или ***овдлѝкӣ, тдлѝкӣ, ондлѝкӣ***), укључујући умањенице *оволицки, оволицни* и увећанице *оволикачки, толикачки* и сл., имају придевску промену: *оволики* као *велики*, али без облика за поређење и за одређени вид (§ 249).

Заменице типа *оволики* имају категоријално значење димензије или количине (§ 192).

§ 209. У значењу заменица *оволики, толики* или *онолики* употребљавају се и заменички изрази *ево колики, ето колики* или *ено колики*, који наглашеније упућују на део свог контекста или на нешто у говорној ситуацији у којој су употребљени, нпр. *Ево колики дуг је направила* (= *Направила је оволики дуг*).

§ 210. Када се жели изразити једнакост количине, степена или димензија, заменице типа *оволики* употребљавају се у конструкцији са заменицом *исти*, нпр.

(50) Наш син је *исти оволики.*
(51) Добили су *исту толику* камату као ви.
(52) Забележен је *исти онолики* водостај као прошле године.

Показне заменице *толики, оволики, онолики* у конструкцији са заменицом *исти* по правилу се налазе иза те заменице: *исти толики, исти оволики, исти онолики* сл.

Конструкције типа *исти толики* у неким случајевима могу бити замењене заменицом *једнак*, која се ређе користи, нпр.

(53) Наши синови су *једнаког* раста.
(54) Добили су *једнаку* камату као ви.
(55) Забележен је *једнак* водостај као прошле године.

Упитне заменице

§ 211. Упитне заменице *ко? шта?* итд. формално су најсличније односним (*ко, шта* итд.), одричним (*нико, ништа* итд.), и неодређеним заменицама (*неко, нешто* итд.), с којима их везују и неке заједничке функционалне особине. Упитне заменице су значењски најближе неодређеним заменицама и не би било погрешно посматрати их као подврсту неодређених заменица, јер је свако питање усмерено на сазнавање нечег непознатог или нечег само делимично познатог (са изузетком неких ређих ситуација, нпр. приликом испитних, или полицијских и других проверавања, када говорно лице може да пита и о ономе што му је познато).

Упитне заменичке речи се по значењу деле на заменичка питања о лицу (*ко?*), предмету, схваћеном конкретно или апстрактно (*шта?*), особини (*какав?*), припадању (*чији?*), количини (*колико?*), редоследу или издвојености (*који?*), околностима, као што су место (*где?*), смер (*куда?* или *одакле?*), време (*када?*), узрок (*зашто?*), поред неких других питања.

Именичке упитне заменице су *ко* (за људска бића) и *шта* (за неживе појмове). *Ко* има следећу деклинацију:

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
ко	*когā(а)*	*ком(е)*	*когā(а)*	*ким(е)*

Упитне заменице *ко?* и *шта?* немају облике множине, а у одговору на питање *ко?* именица може бити било у једнини, било у множини, уп. *Ко је то урадио? – Неки дечак.* и *Ко је то урадио? – Неки дечаци.*

Када је у субјекту заменица *ко?* придев у предикату је мушког рода, нпр. *Ко је дошао? Ко је овде последњи?* што важи и за заменице којима је *ко* у основи (*неко, ико, свако...*), нпр. *Неко је дошао, Неко ће бити изненађен.*

§ 212. Заменица ***шта?*** или ***што?*** служи пре свега за питање о ономе што није човек. Заменица *шта?*, као и *што?* и све сложене заменице у којима је други део *-шта* или *-што*, има промену – ном.-акуз. *шта*// *што*, ген. *чега* (*-чегā*[*а*], нпр. *нечега*), дат.-лок. *чему* (*-чем*[*у*], нпр. *нечему*), инстр. *чиме* (*-чим*, нпр. *нечим*), или:

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
шта	*чегā(а)*	*чем(у)*	*шта*	*чим(е)*
свашта	*свачегā(а)*	*свачем(у)*	*свашта*	*свачим*

Када је у субјекту заменица *шта?* придев у предикату је средњег рода, нпр. *Шта се десило?*, што важи и за заменице којима је *шта* у основи (*нешто*, *ишта*, *свашта*...), нпр. *Нешто се десило*, *Нешто је овде поморено.*

Када се пита о човеку према његовој верској, националној, професионалној или некој другој социјалној припадности, то се чини заменицом *шта?* а не *ко?*, нпр. *Шта је он? – Хришћанин*, *Грк*, *учитељ*, *монархиста*, *туриста* и сл.

Заменица *шта?* у српском језику може да служи и идентификовање животиње, нпр. *Шта те је ујело, комарац или оса? Шта је у овом кавезу?*

§ 213. Придевска упитна заменица ***кòји?*** (*која? које?*) има остале падеже као *мој*. Као и *мој*, у генитиву, дативу-локативу и акузативу једнине мушког и средњег рода може, поред пуних облика *којег*(*а*), *којем*(*у*), имати и сажете облике *ког*(*а*), *ком*(*е*). Примери:

(56) *Коју* књигу читаш?

(57) На *ко*(*је*)*м* спрату ви станујете?

Заменичким питањем *који?* пита се о лицу, предмету или појави, узетим појединачно или скупно, или издвојеним из скупа, који је обично, мада не и обавезно, линеарно уређен, нпр.

(58) *Која* сцена ти се највише допала? – Трећа.

(59) *У којој* од ових кућа ви живите? – У средњој.

Који се често употребљава у конструкцији с предлогом *од*, који истиче издвајање из неке групе, као што показује претходни пример. На питања која почињу с *који?* у одговору обично долази редни број или нека реч сличног значења (*средњи*, *крајњи*, *последњи*, *претпоследњи* итд.), а на питања која почињу с *какав?* у одговору обично долази придев (в. примере горе у вези с *какав?*).

Понекад се уместо *ко?* у истом контексту може употребити и *који?* с малом значењском разликом, која обично и није комуникативно посебно значајна, осим ако се жели изразити пол особе или бића о којем се пита, уп.

(60) *Ко* од вас говори белоруски?

(61) *Која* од вас говори белоруски?

§ 214. Придевска упитна заменица ***кàкав?*** (*каква? какво?*) представља питање о особини или квалитету, нпр. *Какав је он човек? – Он је добар човек*. Има непостојано *а* у основи, које се вокализује само у ном. јед. м.р. (*какав-Ø*, *каква-ог*, *какв-ом*...) и у акузативу м.р. када је једнак номинативу једнине. У већем делу промене *какав* има наставке као придеви у облицима одређеног вида (§ 249).

Заменицом *какав* се пита за особину, а не за идентитет, нпр. *У каквом је стању рањеник? – Стабилном*; *Каква је била зима? – Углавном блага.*

Ипак, у многим питањима *какав* је практично еквивалентно са *који*, нпр. *Какву салату желите? – Шопску*; *Какви су то радници доле? – То су радници из „Мостоградње“.*

Напомена. – У разговорном стилу савременог српског језика честа је употреба заменице *који* уместо заменице *какав* у реторичким питањима, нпр. *Која је то незналица!* То ипак није одлика доброг књижевног језика, у којем би у таквим реченицама требало употребити заменицу *какав*, нпр. *Каква је то незналица!*

§ 215. Придевска заменица ***колȉкӣ?*** (*колика? колико?*) мења се као придеви са завршетком на непалатални сугласник (§ 249). Њоме се пита за величину, нпр. *Колика је твоја соба?* ('колико је велика твоја соба?'). Заменица *колȉкӣ* може се изговарати и са другачијим акцентом (*кӧликӣ*, *кȍликӣ*), што је такође исправно.

§ 216. Присвојно-упитна придевска заменица ***чȉјӣ?*** (*чија? чије?*) мења се као придеви са завршетком на палатални сугласник (§ 249).

Као и код придева (§ 253), номинатив и акузатив мушког рода придевских упитних заменица уз *два*, *три*, *четири* или *оба* има облик паукала на *-а*: *Која два прозора је разбио? Каква четири филма си гледао? Чија три сина су одликована?*

§ 217. Заменичка околносна питања су упитни заменички прилози за место (*где?*), смер (*куд/а/?* или *одакле?*), временски почетак (*откад/а/?*), завршетак (*докад/а/?* или *докле?*), начин (*како?*), узрок (*зашто?*) и друго, нпр.

(62) *Где* живите?
(63) *Куда* идете?
(64) *Одакле* сте дошли?
(65) *Када* одлазите?
(66) *Откад* се то дешава?
(67) *Докле* ће се то дешавати?
(68) *Колико дуго* овде живите?
(69) *Колико често* идете у позориште?
(70) *Како* сте то сазнали?
(71) *Зашто* нисте дошли на седницу?

Напомена. – О употреби прилога *где* и *куд(а)* в. § 434.

Односне заменице

§ 218. Односне заменице, које се називају и релативне, имају исту промену као упитне заменице, али се од њих разликују и значењски (немају упитног значења), и местом у реченици (долазе искључиво на почетак зависне реченице) и местом у интонационој структури реченице (интонацијски су ненаглашене).

За грађење односних реченица најчешће се употребљава заменица ***који*** (*која*, *које*). Она се у роду и броју слаже са антецедентом (именицом или заменицом на коју се односи):

(72) Заокружите број такмичара *који* вам се највише допао.
(73) Заокружите број такмичарке *која* вам се највише допала.
(74) Заокружите број испред имена детета *које* вам се највише допало.

Акузатив једнине односне заменице мушког рода једнак је генитиву једнине за живи антецедент, а номинативу једнине за неживи (уп. § 211), нпр.

(75) Стиже човек *кога* си чекао.
(76) Стиже аутобус *који* си чекао.

Напомена. – Погрешно је употребљавати облик акузатива једнак генитиву за неживи антецедент, дакле не *Тако је по закону којега (кога) сте ви изгласали*, него само *Тако је по закону који сте ви изгласали*. Такође не треба *Стиже аутобус којега си чекао*, нити *Стиже аутобус кога си чекао* него само *Стиже аутобус који си чекао*.

§ 219. Заменица *што* има неколико начина употребе. Као непроменљива може се употребити уместо *који* без обзира на род и број антецедента, нпр.

(77) Гледај ове људе *што* пролазе поред школе. (= ... који пролазе).
(78) Гледај овог човека *што* пролази поред школе.
(79) Гледај ово дете *што* пролази поред школе.

Уместо акузатива употребљава се спој *што* с акузативом ненаглашене личне заменице одговарајућег рода и броја, нпр. *цвеће што смо га убрали...* (= *цвеће који смо убрали*), *Биљке што смо их убрали...* (= *биљке које смо убрали*). Таква употреба односне заменице *што* све је ређа у савременом српском књижевном језику.

Чешће односна знаменица *што* упућује на садржај целе претходне реченице, нпр. *Болесник је почео да једе, што је добар знак*. У таквим случајевима *што* је променљива реч, која у косим падежима има наставке као упитна заменица *шта*.

Акузатив од *што* је једнак номинативу, али после предлога гласи *шта*. Нпр.

(80) Морамо смањити увоз, што саветују многи стручњаци.
(81) Отпустили су вратара, *што* ја не одобравам.
(82) Она тврди да је пожар подметнут, *за шта* нема доказа.

У споју са заменицама средњег рода *оно*, *то*, *ово* или *све*, *што* има уопштено или апстрактно значење:

(83) Рећи ћу вам *оно што* знам.
(84) Нема *тога* о *чему* се не би могло разговарати.
(85) Узмите *све што* желите.

Када је односна реченица испред управне, *што* у тој функцији може доћи и без претходне заменице, односно без антецедента, нпр. *Што се зачне, треба и завршити*.

Поред заменичке употребе, *што* може бити и везник (нпр. *Мило ми је што сте дошли*, в. § 465), а може бити и прилог, синоним за *зашто*, нпр. *Што ме ниси звао?*

§ 220. Односна заменица ***какав***, слично упитној заменици *какав*, не односи се на конкретно биће или предмет него на врсту, обично уносећи у реченицу значење поређења, нпр. *То је пејзаж какве је сликао Рубенс* (= *То је она врста пејзажа коју је сликао Рубенс*).

§ 221. Односно-присвојна заменица ***чији*** мења се као одговарајућа упитна (§ 216). Заменица *чији* се у роду, броју и падежу не слаже са антецедентом него са именицом која следи, нпр. *Послао ми је једну причу, чијега се наслова не сећам*. У управном делу сложене реченице може

доћи показна заменица у облику посесивног генитива, корелативна са *чији* у зависном делу, нпр. *Чије овце, т̄о г̄а и ливада.*

§ 222. Односне заменичке речи околносног типа су непроменљиве и уводе зависне реченице са значењем места, смера, времена, начина, и друге, нпр.

(86) Оставила је ствари тамо *г̄де* су јој рекли.
(87) Пошла је онамо *куда* су је упутили.
(88) Дошла је *када* је могла.
(89) Урадила је то *како* је знала.

Неодређене заменице

§ 223. Неодређене заменице се значењски разликују по томе да ли значе лице (*неко*), широко схваћени предмет (*нешт̄о*), припадање (*нечији*), особину (*некакав*), количину (*неколико*), различите околности (*нег̄де, некуда, некада, некако* и др.), поред неких других неодређених заменица, или се разврставају према томе који тип неодређености изражавају (*неко, ко, ко било, ма ко, макар ко, ико* и др.).

Напомена. – Употреба израза *ӣар* уместо *неколико* (нпр. *Објаснио им је т̄о у ӣар речи, Срели су се ӣар ӣут̄а*) није препоручљива, али се не може сматрати за тешку грешку јер се среће и код добрих писаца.

Променљиве неодређене заменичке речи имају исте промене као упитне заменице које су у њиховој основи, тј. *неко* има промену као *ко?* а *нешт̄о* има промену као заменица *шт̄а?* (осим облика за номинатив, а у инструменталу немају продужни самогласник *-е*), *нечији* има промену као *чији?* итд.

У ширем смислу у неодређене заменице спадају и упитне заменице јер је у основи сваког питања непознатост нечега, коју питање треба да отклони (§ 211).

§ 224. Пошто неодређеност не постоји сама по себи него је нешто увек неодређено за некога, у мањем или већем степену, то су и неодређене заменице посредно повезане са системом лица која учествују у комуникацији.

Будући да једне неодређене заменице значе нешто што је непознато само једној страни у говорној ситуацији, тј. или говорном лицу, или његовом саговорнику, док друге значе нешто што је непознато свим учесницима у говорној ситуацији, на тој основи се разликују

1) заменице ближе неодређености (= заменице неодређене референцијалности),

2) заменице опште неодређености (= нереференцијалне заменице).

О референцијалности в. § 258.

§ 225. Заменице ближе неодређености обухватају, пре свега, упитне заменице, које значе непознатост нечега говорном лицу уз претпоставку да је то познато његовом саговорнику. Истовремено, упитне заменице имају и специфично модално значење, због чега се традиционално разматрају одвојено од неодређених, како је и овде учињено (§ 211).

§ 226. Заменице типа *неко* могу изражавати било општу неодређеност (*Питајте некоī*), било ближу неодређеност (*Неко ти је помоīао*).

Префикс *по-* уз заменице на *не-* показује да је реч о малобројним и ретким лицима или предметима, нпр.

(90) *Понеко* се неће сложити са мном.
(91) У овом чланку *понешто* је тачно. (= само поједина места)
(92) *Понеки* пут би свратио на кафу. (= каткад, повремено)

Чињеница да заменице типа *неко* могу бити било неодређено референцијалне (*Неко куца*), било нереференцијалне (*Неко би моīао покуцати*) има за последицу да су реченице са заменицама тога типа понекад двосмислене, као када је неодређеност повезана с понављањем радње, нпр. *Она сваке вечери неком телефонира*, где *неком* може значити било (а) увек истој особи (неодређена референцијалност), било (б) особи која не мора бити увек иста (нереференцијалност).

§ 227. Ако је у питању једно лице или један предмет, који говорно лице зна, али због нечега не именује, и ако треба изразити јединичност у споју с неодређеношћу, тада се употребљава број *један* (*једна, једно*) у функцији неодређене заменице, нпр.

(93) Хоћу да разговарам с њим о *једној* ствари.
(94) Купили смо ти *једну* књигу.

Конструкцијом *један од* истиче се значење избора једног познатог, али неименованог елемента из мноштва којем он припада, нпр. *Предīовор ће написати један од преводилаца.*

Када се у конструкцији броја *један* са именицом комуникативно наглашава реч *један*, што се постиже стављањем интонацијског нагласка на *један*, тада *један* има количинско значење (нпр. *Купила је једну књиīу*), као и када се из контекста види да је реч о количини (нпр. *Она је купила једну књиīу, а он две*), или када су у истој реченици употребљене речце *само*, које истичу количински моменат, нпр. *Она је купила само једну књиīу.* У осталим случајевима употребе речи *један* обично преовладава неодређено значење мада ни количинско никада сасвим не нестаје.

§ 228. Значење да је нешто одређено за субјекат исказа (а то може бити прво, друго или треће лице), уз могућност да је то неодређено за друга лица, имају показни заменички бланко изрази (§ 194), који припадајући с једне стране показним заменицама другим делом свога значења припадају и неодређеним заменицама, нпр. *Саветовала му је да телефонира на тај и тај број.*

§ 229. Заменице опште неодређености су заменице типа *ко, било ко, ма ко, макар ко*, или *ко īод*, које значе нешто што је неодређено за све учеснике у говорној ситуацији, нпр.

(95) Ако ме *ко* буде тражио, нека ме сачека.
(96) Ако ме *било ко* буде тражио, нека ме сачека.
(97) Ако ме *ма ко* буде тражио, нека ме сачека.
(98) *Ко īод* да ме тражи, нека ме сачека.

(99) *Макар ко* да ме тражи, нека ме сачека.
(100) Ако ме *ико* буде тражио, нека ме сачека.

Иако све наведене заменице изражавају само општу неодређеност, једне од њих су чешће у употреби, друге ређе, а за неке важе и додатни услови употребе или оне имају пратећа значења, нпр. *ма ко* значи 'свеједно ко', *ма који* 'свеједно који', тако и *ма шта, ма какав, ма чији*. Са истим значењем употребљавају се и *макар* (*макар ко, макар који, макар шта* итд.) и *било* (*било ко, било који, било шта* итд.). *Било* може доћи и после упитне заменице; истог значења су: *ко било* и *који било, шта било* и *било шта* итд.

§ 230. Заменица *ико* значи 'било ко, а вероватно нико', уп.

(101) Да ли му *ико* може помоћи?
(102) Да ли му *било ко* може помоћи?
(103) Да ли му *неко* може помоћи?

§ 231. Речца *год* у другом делу заменице опште неодређености показује да долази у обзир свака од више могућности, нпр.

(104) *Ко год* (да) дође, реците му да нисам ту.
(105) *Шта год* да се десило, сада је прошло.
(106) *Чији год* овај ауто био, не може овде остати. (= свеједно чији)

Напомена. – Од овога *год* треба разликовати *-год* писано састављено, као суфикс, где има значење слично префиксу *по-*: *когод* 'понеко', *којигод* 'понеки', *штогод* 'понешто', *какавгод* 'некакав' и сл.

§ 232. Заменица *ко* може се употребити у значењу нереференцијалног *неко*, тако и *који* уместо *неки, какав* уместо *некакав, шта* или *што* уместо *нешто*. До тога је чешће долазило у старијем књижевном језику него данас, и то у упитним или погодбеним реченицама. И данас је уобичајено *Има ли кога?* (= *Има ли некога?* – питање при уласку, обично када се без позива улази у туђу кућу или просторију). Тако и *Јесте ли шта* ('нешто') *нашли?* или *Ако буде каквих* ('некаквих') *проблема, зовите ме*.

У граматикама и речницима на тај начин се често означава рекција глагола или придева, нпр. *захвалити коме* (= *некоме*: показује да глагол *захвалити* тражи датив), *задовољан чиме* (= *нечим*: показује да придев *задовољан* има допуну у инструменталу).

У наведеним и сличним реченицама уместо заменице опште неодређености може се употребити и заменица *неко*, при чему се не губи значење опште неодређености, али неодређеност тада није наглашена, нпр.

(107) Да ли сте *нешто* сазнали о томе?
(108) Питајте *некога*.
(109) Ако *некога* од њих питате, добићете одговор.

Заменице опште неодређености обично се употребљавају у реченицама са упитним, заповедним или условним значењем, уп.

(110) Да ли сте *било шта* сазнали о томе?
(111) Питајте *било кога*.
(112) Ако *било кога* од њих питате, добићете тачан одговор.

Опште заменице

§ 233. Опште заменице у српском језику су *сав*, *сваки* и *сам*, поред неких других, ређих, мање типичних или стилски јаче обојених израза.

Опште заменице указују на потпуну обухваћеност извесним обележјем, која се протеже на све јединке неког скупа или до крајње границе неке појаве. У српском језику опште заменице обухватају:

1. праву општу заменицу *сав*,
2. дистрибутивну општу заменицу *свак(и)*,
3. општу заменицу највишег степена *сâм*.

§ 234. Заменица *сȁв* (*сва*, *све*) има непостојано *а* једино у номинативу (и акузативу) једнине мушког рода. Та заменица има наставке слично придевима типа *врӯћ* (в. § 251) иако у *сав* сугласник краја основе *в* није палаталан, дакле у мушком и средњем роду има у једнини генитив *свèгā(а)*, датив-локатив *свèм(у)*, инструментал *свӣме* (*свӣм*), а у множини има датив-локатив и инструментал *свȉма* (*свӣм*).

У акузативу једнине избор облика за мушки род зависи од тога да ли заменица *сав* упућује на живо или на неживо, уп.

(113) *Свегā* ме је испрскао. (у поимениченој употреби)
(114) *Сав* сто је поквасио.

Напомена 1. – Погрешно је: *Свогā си ме испрскао* и сл. Исправно је као у примеру (113).

Напомена 2. – У генитиву множине заменице *сав*, поред исправног облика *свих*, у употреби је понекад и понегде и облик *свију*, који је у савременом српском књижевном језику граматички архаизам.

Напомена 3. – У говору, а понекад и код мање пажљивих писаца, у средњем роду уместо облика *све* сређе се и облик *сво* (нпр. *сво време*), који није нормативно исправан.

Напомена 4. – Погрешно је облике *свегā*, *свему* замењивати облицима *своīа*, *свому*, дакле исправно је *Од свегā тогā богатства није му ништа остало* (а није исправно: *Од своīа тогā богатства није му ништа остало*).

Сагласно значењу основе заменице *сав*, она се употребљава пре свега у облику једнине уз небројиве именице (нпр. *сва радост*, *сав трȕд*, *сва со*, *сав грȁђак*), и у облику множине уз друге именице (*сви ученици*, *све ученице*).

Заменица *сав* употребљава се и самостално, без именице, фактички преузимајући синтаксичку функцију именице, тј. у поимениченој употреби, као субјекат или као објекат, нпр.

(115) *Све* ће бити добро.
(116) Хвала вам за *све*.
(117) *Сви* су дошли и *све* су донели.

§ 235. У значењу блиском значењу заменице *сав* у неким случајевима употребљавају се и неке речи које се традиционално не доводе у везу са заменицама, пре свега, *цео*, *ӣун* и *читȁв*, које имају адјективну промену. Уп.

(118) Радила је *сву* ноћ.
(119) Радила је *цео* дан.

(120) Радила је *чи̏та̄в* дан.
(121) Радила је *ӣуна* три дана.
(122) *Пуних* десет година живела је у Крагујевцу.
(123) *Свих* тих десет година живела је у Крагујевцу.

§ 236. Општа заменица ***сваки*** (*свака, свако*) указује на обухваћеност целог скупа путем безизузетне обухваћености његових појединачних истоврсних јединица, нпр.

(124) *Сваки* студент је урадио задатак.
(125) *Свака* реч у тексту била јој је разумљива.
(126) На *свако* писмо одмах би одговорила.

Општа придевска заменица *сваки* има следећу промену.

	ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
јд. м.р.	*сва̏к-ӣ*	*сва̏к-о̄га*	*сва̏к-о̄ме*	*сва̏к-ӣ* или као ген.	*сва̏к-ӣм*
јд. с.р.	*сва̏к-о̄*	*сва̏к-о̄га*	*сва̏к-о̄ме*	*сва̏к-о̄*	*сва̏к-ӣм*
јд. ж.р.	*сва̏к-а*	*сва̏к-е̄*	*сва̏к-о̄ј*	*сва̏к-ӯ*	*сва̏к-о̄м*
мн. м.р.	*сва̏к-ӣ*	*сва̏к-ӣх*	*сва̏к-ӣм(а)*	*сва̏к- е̄*	*сва̏к-ӣма*
мн. с.р.	*сва̏к-а̄*	*сва̏к-ӣх*	*сва̏к-ӣм(а)*	*сва̏к-а̄*	*сва̏к-ӣма*
мн. ж.р.	*сва̏к-е̄*	*сва̏к-ӣх*	*сва̏к-ӣм(а)*	*сва̏к-е̄*	*сва̏к-ӣма*

Општа заменица *сваки* разликује се од опште заменице *сав* додатним значењем дистрибутивности, уп.

(127) *Сви* студенти треба да дођу.
(128) *Сваки* студент треба да дође.

Значење опште квантификације и дистрибутивности има и именичка заменица *сва̏ко* (или, ређе, *сва̏к*), уп.

(129) *Свако* ће вам рећи где се то налази.
(130) *Свак* ће вам рећи где се то налази.

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
сва̏к-(о)	*сва̏к-о̄г(а)*	*сва̏к-ом(е)*	*сва̏к-о̄г(а)*	*сва̏к-им*

Када општу заменицу треба у функцији субјекта употребити самостално, а не као одредбу неке именице, тада се уместо облика за номинатив *сваки* користи облик *свако* или, ређе и архаично, *свак*, нпр.

(131) Нека то чује *свако.*
(132) *Свак* то ради на свој начин.

Када се из контекста јасно види на шта се поименично употребљена општа заменица односи, може се употребити и номинатив *сваки*, нпр. *Позови̏те ученике на ӣре̄глед. Сваки нека ӣонесе здравсти̏вену књижицу.*

Поименична општа заменица често се употребљава у конструкцији с предлогом *од* и именицом у генитиву множине, чиме се истиче целина скупа из којег се сви њени чланови понаособ издвајају. У таквим случајевима користе се и облик *сваки* и облик *свако*, нпр.

(133) *Сваки* од ученика добио је пригодан поклон.
(134) *Свако* од њих ради оно што воли.

Напомена. – Заменица *сваки* среће се и у неким устаљеним изразима, нпр. *у сваком случају, на сваки начин, у сваком погледу*, који се понекад употребљавају и без стварне потребе, готово као говорне поштапалице (нарочито *у сваком случају*), што треба избегавати.

Када номинатив опште заменице гласи *свако*, онда та заменица има деклинацију као заменица *ко*, а када је номинатив *свак* разлика у промени (у односу на *свако*) постоји само у том падежу.

На периферији заменичког система налази се и заменица *свакакав*, али она нема значење опште заменице него служи да истакне велику разноврсност онога на шта се односи, нпр. *Прочитала је много свакаквих књига.*

§ 237. Општа заменица степена ***сâм*** (*сама, само*) значи највиши степен који се достиже у простору, времену, социјалном статусу, непосредности, директности обраћања и сл. На пример,

(135) Зауставили су се на *самој* ивици провалије.
(136) Радила је до *самог* јутра.
(137) Присуствовао је *сам* ректор.
(138) Пера се *сам* јавио.

Заменица *сам* има облике као придев *сам* 'усамљен', односно као придеви типа *нов* у облику одређеног вида са изузетком облика за номинатив и акузатив (*сам*) који има нулти наставак, док се облик *сами* употребљава када се жели посебно истаћи највиши степен достизања неке просторне, временске или неке друге границе, нпр.

(139) Попели су се на *сами* врх планине.
(140) Стигли су на *сами* крај предавања.

Када значи највишу непосредност, заменица наглашава нечији идентитет, нпр. *Сам не знам шта ме је снашло* ('ни ја лично не знам... '); *Сами сте криви* ('за вашу невољу није крив нико други него баш ви'). Заменици *сам* у тој функцији често претходе везници *и* или *ни* (у одричним реченицама), нпр.

(141) И *сама* оптужена признаје кривицу.
(142) Ни *сам* аутор се не сећа шта је хтео да каже.

Номинативу опште заменице *сам* хомонимичан је облик повратне заменице *сам* (§ 184), нпр. *Он ће сам то поправити.*

Заменица *сам* може и да наглашава повратну заменицу *себе* у спојевима *сам себи, сам за себе* и сл., као и да прецизира и појачава значење именице у изразима као *од самог почетка, до самог краја, у самом центру* и сл.

Уколико се нађе непосредно уз енклитички облик 1. лица једнине презента глагола *бити*: *сам*, заменица *сам* се обично пише са дугосилазним акцентом да би се истакла разлика између значења тих двају облика, нпр. *Сâм сам то поправио.*

Напомена. – Писање акцента оправдано је и онда када би његово изостављање могло довести до неспоразума, односно погрешне интерпретације реченице. При том треба имати у виду да је у женском и средњем роду акценат дугоузлазни (*á*), уп.

– *Дете је сáмо отворило врата.* (Нико му није помогао у томе)
– *Дете је сáмо отворило врата.* (Ништа друго није урадило.)

Када није потребно истаћи разлику у значењу, писање акцента у облицима заменице *сам* је сувишно.

§ 238. У функционалном погледу општим заменичким речима припадају и околносне опште заменичке речи *свуда*, *свагда*, *свакојако* др., које су непроменљиве, а у систему врста речи то су заменички прилози. Употребљавају се у адвербијалној функцији означавајући потпуну обухваћеност простора, времена или начина у оквирима одређене ситуације, праваца из којих се или у којима се нешто креће и сл., нпр.

(143) *Свуда* је било много цвећа.
(144) *Одасвуд* су долазили гласови.
(145) *Увек* је врло ћутљива.
(146) *Свакојако* се трудила да му помогне.

Одричне заменице

§ 239. Одричне заменице су формално најсличније упитним, односним и неодређеним заменицама (уп. *нико* са *ко? ко*, *неко*), а значењски су сличне и општим заменицама јер се као и опште заменице увек односе на целину неког скупа или јединке, истичући потпуно одсуство онога на кога или на шта се односе, а то је лице (*нико*), широко схваћен предмет (*ништа*), припадање (*ничији*), особина (*никакав*), околности (*нигде*, *никуда*, *никада*) и сл.

Одричне заменице имају исту промену као упитне заменице које су у њиховој основи, дакле, *нико*, *никог(а)*, *ником(е)*... као *ко*, *ког(а)*, *ком(е)*..., *ништа*, *ничег(а)*, *ничему*... као *шта*, *чега*, *чему*... и сл.

У предикату реченица са одричним заменицама мора бити одрична речца, нпр.

(147) Она овде *никога не* познаје.
(148) Она *ништа није* донела.
(149) Ја *нисам ничији* слуга.
(150) Ми *не видимо никакву* корист од тога.

Напомена. – Заменица *никоји* данас се ретко употребљава, осим у споју с предлогом, нпр. *Ни у којем // Ни у ком* случају нећу доћи.

У структури одричних заменица јасно се издваја одрична морфема *ни-* на њиховом почетку. Ако се одрична заменица употребљава у конструкцији с предлозима, тада се предлог употребљава између одричне морфеме и основног дела одричне заменице, нпр. *нико*, али *ни од кога*, *ништа*, али *ни са чим*, *ничији*, али *ни о чијем* итд. То не важи за предлог *без*, где ће бити *без икога*, *без ичега* и сл.

Напомена. – Од наведеног правила нема других изузетака у савременом српском књижевном језику осим наведеног изузетка за предлог *без*, због чега су нормативно неприхватљиве реченице типа *Није се с ником посаветовао, Не могу то направити из ничега* и сл. Исправно је једино *Није се ни с ким посаветовао, Не могу то направити ни из чега* и сл.

§ 240. Заменице ***ико, ишта, ичији, икакав*** (као и заменички прилози *игде*, *икуд/а/*, *иоткуд/а/*, *икад/а/*, *икако*) по свом значењу су сличне и

одричним и неодређеним заменицама: *ико* значи 'неко, а вероватно нико', *ишта* 'нешто, а вероватно ништа' итд. Са одричним заменицама повезује их и та формална особина да се у конструкцијама с предлозима предлог (ако није *без*) обавезно умеће између префикса и корена, дакле: *ико*, али *и од кога*, *ишта*, али *и са чим*, *ичији*, али *и о чијем* итд.

Заменице типа *ико* се употребљавају углавном у упитним или погодбеним реченицама, нпр.

(151) Јесте ли *ишта* нашли?

(152) Има ли *икаквог* резултата?

(153) Да је *ико* долазио, она би то знала.

Заменице типа *ико* не употребљавају се у истој простој реченици с негацијом, али могу доћи после негиране реченице, нпр. *Не желим да ико помисли да сам се уплашио.*

Напомена. – Заменица *икоји* данас се ретко употребљава, осим у споју с предлогом, нпр. *Ако и за којег ученика чујем да је одсутан, јавићу му да дође на преглед.*

Уместо заменица *никоји* и *икоји* обично се употребљавају *ниједан* и *један*, односно *никакав* и *икакав*. Ове последње две, аналогно заменици *такав* (§ 203) и *какав* (§ 220), значиле би 'ниједне врсте' и 'једне врсте', али кад је реч о негацији то се изједначава са значењем *ниједан* односно *један*. Те заменице су нарочито потребне у множини, будући да *ниједан* и *један*, самим тим што су састављени с бројем *један*, немају множине. Примери:

(154) *Ниједан* ученик није одсутан.

(155) Ако ти се *један* од њих јави, помози му.

(156) Не верујем *ни у какве* вештице.

(157) Јесте ли имали *икаквих* тешкоћа са акцентовањем?

ПРИДЕВИ

§ 241. У српском језику придеви су променљиве речи (уз мањи број изузетака, нпр. *беж*, *браон*, *фер*) са општим значењем особине, и граматичким категоријама рода, броја, падежа, аниматности, степена поређења и одређеног или неодређеног вида.

Придеви имају исте падеже и исте бројеве као именице. Иако имају и три рода као именице, придеви се мењају по родовима, нпр. *леп*, *лепа*, *лепо*, за разлику од именица, које се не мењају по родовима, нпр. *лепота*. Род придева је парадигматска категорија јер у придевској промени постоје различити облици за род, а род именица је класификациона (селективна) категорија јер се именице не мењају по роду. Сваки придев има облике за мушки, женски и средњи род, с неким изузецима (као што су непроменљиви придеви, нпр. *шегет*, и врло ретки променљиви придеви само једног рода, нпр. *трудна*). Придевски облици за род, број, падеж и аниматност конгруенцијски се прилагођавају својим категоријама именици коју одређују, нпр. *леп дан*, *лепог дана*, *лепом дану*, *лепи дани*, *лепа ноћ*, *лепе ноћи* итд.

Придеви мушког рода имају облик за живо (једнак генитиву) и облик за неживо (једнак номинативу), уп. *Слуша новог певача* према *Проба нови колач*, а избор једног од та два придевска облика зависи од значења и облика именице коју придев одређује.

Категорија степена поређења, нпр. *леп – лепши – најлепши*, и категорија одређеног или неодређеног вида, нпр. *леп – лепи*, мање су граматикализоване него претходне, јер су обавезне само за за описне придеве, уз неке изузетке, а не за све придеве.

Придеви одговарају на питања *какав? који?* или *чији?*, а у реченици најчешће имају функцију конгруентног атрибута, нпр. *Освануо је леп дан*, или именског дела предиката, нпр. *Дан је леп*, а ређе и неке друге функције.

§ 242. Морфолошка структура придевског облика састоји се од основе и наставка, нпр. *леп-Ø*, *леп-а*, *леп-о*. Испред наставка *-Ø* (нултог наставка), који се јавља само у једнини мушког рода, основа се често разликује од основе истог придева у другим облицима јер се сугласничке групе на крају речи испред наставка *-Ø* обично разбијају уметањем непостојаног самогласника *а*, нпр. *добар-Ø*, али *добр-а*, *добр-о*.

Ни сугласник *л* обично се не појављује на крају придевске основе испред наставка *-Ø*, нпр. *дебео-Ø*, али *дебел-а*, *дебел-о*. Зато се основа придева, по правилу, боље препознаје у номинативу женског или средњег рода него у номинативу једнине мушког рода.

Придеви према значењу и облику

§ 243. Једни придеви означавају особину непосредно (нпр. *стари храст*), док други то чине посредно, именујући карактеристичну црту која једну појаву повезује с неком другом (нпр. *храстова даска*). Придеви који непосредно означавају особине јесу описни придеви, а придеви који означавају особине посредно јесу односни придеви.

Описни придеви

§ 244. Описни придеви значе особину која не проистиче из односа носиоца те особине према другим објектима и појавама, нпр. *леп*, *зелен*, *озбиљан*. Поред тога што имају категорије рода, броја, падежа и анимат-ности, описни придеви имају и категорије придевског одређеног или неодређеног вида и степене поређења, могућност употребе с прилози-ма за меру и степен (нпр. *врло лепа*), могућност да послуже за извођење прилога (нпр. *леп* – прилог: *лепо*), често и могућност да послуже за из-вођење именица са значењем особине (нпр. *леп* – *лепота*), многи описни придеви имају антониме (нпр. *леп* – *ружан*), а неки имају и деминутиве и хипокористике, што је такође у вези са степеновањем особине (нпр. *леп* – *лепушкаст*, *мали* – *малецак*, *малешан*, *мајушан*). Основе многих опи-сних придева су просте, нпр. *јак*, *црн*, *леп*, иако могу бити и изведене, нпр. *веран*, *хладан*, *силан*. Иако немају сви описни придеви све наведене особине, већина описних придева има већину тих особина.

Односни придеви

§ 245. Односни придеви имају основу која је увек изведена од основе неке друге речи, најчешће именице, нпр. *море* – *морски*, *љубав* – *љубав-ни*, *степен* – *степенаст*, због чега такви придеви не означавају особине непосредно него посредно, преко речи која им је у основи, и те особине се схватају као трајне.

Односни придеви деле се на три групе:

1) прави односни придеви, нпр. *градски*, *речни*, *гласовни*;

2) присвојни придеви, нпр. *мајчин*, *очев*, *сестрин*, *братов*, *Теслин*, *Не-мањин*;

3) односно-присвојни придеви, нпр. *мачји*, *птичји*, *сврачји*.

§ 246. Прави односни придеви изражавају особину која про-истиче из односа према неком објекту (нпр. *бродски*), материјалу (*дрвени*), радњи (*течни*), апстрактном појму (*мисаони*), месту (нпр. *тамошњи*), времену (нпр. *тадашњи*), броју (нпр. *двоструки*) и сл., и имају промене као описни придеви, али немају категорију придевског вида ни степене поређења.

§ 247. Присвојни придеви значе припадност, пре свега, неком лицу или бићу, нпр. *мајчин*, *очев*, *братов*, *Христов*, *Богородичин*, *свечев*, ређе нечему неживом, као небеском телу, нпр. *Земљин*, *Сатурнов*, *Месе-чев*, или организацији, установи и сл., нпр. *владин*, *Академијин*, *Матичин* ‘који се односи на Матицу српску, Матицу исељеника и сл.’, *Партизанов* ‘који се односи на Спортско друштво Партизан’. Припадност коју значе присвојни придеви може бити било конкретна, нпр. *мамин шал*, *Матични-на зграда*, било апстрактна, нпр. *мајчина љубав*, *Матичина делатност*.

Напомена. – Уместо присвојног придева није добро употребљавати име-ницу у генитиву: спојеви као *нов рекорд Радића*, *булевар Лењина*, *сличан је и став Крлеже* исправније гласе *нов Радићев рекорд*, *Лењинов булевар*, *сличан је и Крлежин став*. Ипак, генитив се мора употребити ако од њега зависи односна

реченица: *Сличан је и сшав Крлеже, који је једном најшисао* (што је боље него: *Сличан је и Крлежин сшав, који је једном најшисао...*).

Присвојни придеви имају мешовиту промену (§ 254).

Основе присвојних придева завршавају се суфиксима *-ин-*, *-ов-*, или *-ев-* (ако посесивном суфиксу претходи мек сугласник, или *ш, ж, ц*, нпр. *Јовић – Јовићев, Милош – Милошев, јеж – јежев, сшриц – сшричев*). Придеви са основом на *-ов-* или *-ев-* изведени су од именица с нултим наставком *-Ø* у номинативу једнине, нпр. *Пешар – Пешров*, али *Пешровић – Пешровићев*. Ако се основа именице завршава на *ц*, испред посесивног суфикса *ц* обично прелази у *ч*, нпр. *сшриц – сшричев, Губец – Гупчев* (али *Зебец – Зебецов, Злобец – Злобецов, Кекец – Кекецов, Хајфец – Хајфецов, Франц – Францов*).

Придеви са основом на *-ин-* изведени су од именица с наставком *-а* у номинативу једнине, нпр. *Никола – Николин, Тесла – Теслин, Марина – Маринин*.

Ако се лично име завршава на уснени сугласник, нпр. *Боб, Сеп, Аврам, Лав, Цеф*, присвојни придеви изводе се суфиксима *-ин-*, *-ов-*, или *-ев-*, као што је речено, дакле, *Бобов, Сепов, Аврамов, Лавов, Цефов*, али ако сложено мушко лично име има у другом делу *-слав*, тада се присвојни придев изводи помоћу суфикса *-ев-* уз додавање епентетског *љ* испред тог суфикса, нпр. *Мирослављев, Владислављев, Томислављев* итд.

Напомена. – Од оваквих имена није погрешно изводити присвојне придеве ни помоћу суфикса *-ов* без додавања епентетског *љ* (јер нема услова за јотовање), дакле, присвојни придев може бити и *Мирославов, Владиславов, Томиславов* и сл.

Од мушких именица са значењем родбинских односа присвојни придеви најчешће се изводе према наведеном правилу, нпр. *ујак – ујаков, зеш – зешов, унук – унуков, йрадед – йрадедов* (чешће *йрадеда – йрадедин*), али од именице *син* придев је само *синовљев*, од именице *брашт – брашов* или *брашовљев*, од *муж – мужев* или *мужевљев*, од именица *ошац* и *сшриц – очев* и *сшричев*.

Од имена *Јаков* присвојни придев је *Јаковљев*.

Од презимена са основом на суфиксе *-ов* или *-ев* присвојни придеви изводе се суфиксом *-љев*, нпр. *Павлов – Павловљев, Писарев – Писаревљев*, а од презимена на суфикс *-ин* присвојни придев изводи се суфиксом *-ов*, нпр. *Пајин – Пајинов*.

Напомена 1. – У неким случајевима није у обичају извођење присвојних придева од презимена на *-ов, -ев* или *-ин*, нпр. облик *Поповљев* био би граматички правилан, али се не употребљава те би уместо, на пример, *Поповљева нова књиїа* требало рећи *Нова књиїа Павла Попова, Нова књиїа социолоїа Попова* или некако слично.

Напомена 2. – Погрешно је употребљавати презимена на *-ов* и *-ев* као присвојне придеве, нпр. погрешно је *у Љермоншовој улици*, треба *у Љермоншовљевој улици*. Исправно је *Базедовљева болесш*, а није исправно *Базедова болесш*.

Присвојни придеви су чести у саставу устаљених израза типа *Аријаднина ниш, Ахилова йеша, Гордијев чвор* и сл.

§ 248. Односно-присвојни придеви значе припадање неком бићу или особину карактеристичну за то биће, нпр. *Божји, вештичји, вражји, зечји, лисичји* итд.

Напомена. – Поред облика *Божји, вештичји, вражји, вучји, гушчји, дечји, зечји, козји, крстичји, ластавичји, лисичји, мишји, пачји, птичји, рачји, сврачји* и сл., допуштају се и облици *Божији, вештичији, вражији, вучији, гушчији, дечији, зечији, козији, крстичији, ластавичији, лисичији, мишији, пачији, птичији, рачији, сврачији* и сл. При том су облици као *врапчији, овчији, гушчији* лакши за изговор него *врапчји* итд. због сугласничке групе (*пчј, вчј, шчј* и сл.).

Односно-присвојни придеви најчешће се изводе суфиксом *-ј-*, нпр. *пас-ј-и*, при чему испред *ј* многи сугласници подлежу јотовању (§ 58), путем којег се мења сугласник на крају именичке основе, нпр. *бивољи, говеђи, ђавољи, кобиљи, крављи, лављи, медвеђи, мрављи, рибљи.*

Придеви на *-ћи* изведени од назива за младунчад такође спадају у односно-присвојне, нпр. *јагњећи, јарећи, пилећи, прасећи, псећи, ћурећи* и сл.

У односно-присвојне спадају и многи други придеви који немају неко заједничко граматичко својство као поменути, нпр. *ајкулин, коњски, корњачин, орлов, пчелињи, пужев, свињски* итд. Они су према значењу односно-присвојни, у морфолошком погледу су исти као прави односни придеви (нпр. *мајмунски*) или као прави присвојни придеви (нпр. *китов*).

Односно-присвојни придеви су вишезначни, па се често користе за карактеризацију човека преко особина појединих животиња, нпр. *вучја глад, зечје срце, мачји ход, псећа оданост* итд.

Придеви према типу промене

§ 249. Адјективна промена је она која је најшире заступљена међу придевима, односно која је типична за придеве. Она обухвата придевске облике за род, број и падеж, а код многих придева њоме су обухваћени и облици за одређеност или неодређеност и за степене поређења.

Адјективну парадигму имају сви придеви осим присвојних, било као једину парадигму, било као потпарадигму одређеног придевског вида, уколико имају облике за оба вида.

У адјективној парадигми (у којој је основа увек иста), подтипови те промене одређени су различитошћу наставака у појединим облицима. Укупан инвентар наставака је следећи:

	једнина			множина		
	м. р.	с. р.	ж. р.	м. р.	с. р.	ж. р.
н.	*-ӣ*	*-ӧ / -ӗ*	*-ӓ*	*-ӣ*	*-ӓ*	*-ӗ*
г.	*-ӧг(а) / -ӗг(а)*		*-ӗ*	*-ӣх*	*-ӣх*	*-ӣх*
д.-л.	*-ӧм(е) / -ӗм(у)*		*-ӧј*	*-ӣм(а)*	*-ӣм(а)*	*-ӣм(а)*
а.	*-ӣ / -ӧг(а) / -ӗг(а)*	*-ӧ / -ӗ*	*-у*	*-ӗ*	*-ӓ*	*-ӗ*
и.	*-ӣм*		*-ӧм*	*-ӣм(а)*	*-ӣм(а)*	*-ӣм(а)*

Акузатив једнине мушког рода једнак је или са обликом номинатива једнине или са обликом генитива једнине, у зависности од тога да ли придев одређује именицу за живо или за неживо, уп.

(1) Имамо н о в о г директора.

(2) Имамо н о в вентилатор.

Ако се основа придева завршава на *ј*, *љ*, *њ*, *ш*, *ж*, *ћ*, *ђ*, у мушком и у средњем роду на почетку наставка у ген., акуз. и дат.-лок. једнине налази се самогласник *е* уместо *о*, нпр. *зечји* – ген, акуз. и дат.-лок. једнине *зечјег̄(а)*, *зечјем(у)*; *диваљ* – *дивљег̄(а)*, *дивљем(у)*; *сињ* – *сињег̄(а)*, *сињем(у)*, *свеж* – *свежег̄(а)*, *свежем(у)*; *врућ* – *врућег̄(а)*, *врућем(у)*, *смеђ* – *смеђег̄(а)*, *смеђем(у)*.

У једнини су мушки и средњи род једнаки у генитиву, дативу-локативу и инструмéнталу.

У множини су у истим падежима облици за сва три рода исти.

Датив је увек једнак локативу, а у множини им је једнак и инструментал.

У средњем роду међусобно су једнаки номинатив, акузатив и вокатив, како у једнини тако и у множини.

Вокатив има облик номинатива придева у одређеном виду, нпр. *Вèликӣ пѐсниче!*

У женском и средњем роду, и у сва три рода множине, опозиција живо/неживо не утиче на промену.

§ 250. Поједини наставци имају самогласничке завршетке који нису обавезни (§ 69), а који су овде дати у загради, нпр. *новом(е)*.

Када придеву не следи именица, чест је наставак *-има* у множини (што ипак није обавезно, поготову у незваничном изражавању), нпр.

(3) Ви радите с *новим* уџбеницима, а ми са *сӣтарима*.

Факултативни самогласници на крају неких придевских наставака једна су од одлика адјективне парадигме.

Употреба факултативног *-а* у генитиву једнине мушког и средњег рода (и акузативу једнине мушког рода, за живо) понекад се користи као средство да се избегне суседство два иста или слична сугласника, нпр. *срӣскоӣга књижевноӣ језика*.

Напомена. –Таква изговорна пракса није честа и осећа се као књишка, а није ни нормативно обавезна, дакле, исправно је, а и обичније, ако се не тежи свечанијем, књишком изражавању – *срӣскоӣ књижевноӣ језика*.

У дат.-лок. једнине, тамо где постоје два могућа наставка од којих је један *-о* (или почиње тим гласом, нпр. *-ом*), а други *-е* (или почиње тим гласом, нпр. *-ем*), избор наставка зависи од придевске основе на следећи начин: ако се придевска основа завршава тврдим сугласником (осим *ж*, *ш*; нпр. *свеж*, *лош*), придевски наставак је *-о* (или почиње тим гласом), а ако се придевска основа завршава меким сугласником или сугласницима *ж*, *ш*, *ч*, наставак је *-е* (или почиње тим гласом). Уп. *ӣлав-ог̄*, *ӣлав-ом*, *ӣлав-о*, али: *летӣњ-ег̄*, *летӣњ-ем*, *летӣњ-е*; *свежег̄*, *свежем*, *свеже*.

На крају облика за дат.-лок. јд. придева мушког и средњег рода може се појавити самогласник *е*, нпр. *леӣом(е)*, што не важи за придеве са основом на мек сугласник или на *ж*, *ш*, *ч*, који се употребљавају без таквог крајњег самогласника у дат.-лок. јед., али се понекад срећу и у облику с факултативним, завршним *у*, нпр. *крајњему*. Ту важи правило

међуслоговне дисимилације, према којем је крајњи самогласник друкчији од самогласника у претходном слогу – *лепо̄ме*, али *лепо̄ме̄му*.

Напомена. – Придевски облик дат.-лок. једнине м.р. и с.р. с завршним факултативним *у* се у савременом српском књижевном језику релативно ретко употребљава, нпр. када је придев употребљен самостално и поименичено као у примеру *Дај то̄ ономе крајњему* и сл.

§ 251. Постоје четири подтипа адјективне парадигме, од којих се сваки бар у једној особини разликује од осталих. Они се своде на два шира подтипа који се разликују квалитетом последњег сугласника основе и наставцима, а унутар и једног и другог разлика је само у акузативу једине мушког рода (кад год именица значи живо, облик акузатива једнине мушког рода придева који ту именицу одређује једнак је са генитивом: *Види ста̄рог̄ коња*, али *Види ста̄ри па̄њ*). Придеви чија се основа завршава палаталним сугласницима или сугласницима *ж* или *ш* (образац 2) имају наставке у већем делу промене друкчије од придева чија се основа завршава неким другим сугласником (образац 1).

Образац 1

	једнина			множина		
	м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.
н.	*зѐлен-и*	*зѐлен-о̄*	*зѐлен-а̄*	*зѐлен-ӣ*	*зѐлен-а̄*	*зѐлен-е̄*
г.	*зѐлен-о̄г̄(а)*	*зѐлен-о̄г̄(а)*	*зѐлен-е̄*	*зѐлен-ӣх*	*зѐлен-ӣх*	*зѐлен-ӣх*
д-л.	*зѐлен-о̄м(е), (у)*	*зѐлен-о̄м(е)*	*зѐлен-о̄ј*	*зѐлен-ӣм(а)*	*зѐлен-ӣм(а)*	*зѐлен-ӣм(а)*
а.	*зѐлен-ӣ, зѐлен-о̄г̄(а)*	*зѐлен-о̄*	*зѐлен-ӯ*	*зѐлен-е̄*	*зѐлен-а̄*	*зѐлен-е̄*
и.	*зѐлен-ӣм*	*зѐлен-ӣм*	*зѐлен-о̄м*	*зѐлен-ӣм(а)*	*зѐлен-ӣм(а)*	*зѐлен-ӣм(а)*

Образац 2

	једнина			множина		
м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.	
лѐш-ӣ	*лѐш-е̄*	*лѐш-а̄*	*лѐш-ӣ*	*лѐш-а̄*	*лѐш-е̄*	
лѐш-е̄г̄(а)	*лѐш-е̄г̄(а)*	*лѐш-е̄*	*лѐш-ӣх*	*лѐш-ӣх*	*лѐш-ӣх*	
лѐш-ӣм(у)	*лѐш-ӣм(у)*	*лѐш-о̄ј*	*лѐш-ӣм(а)*	*лѐш-ӣм(а)*	*лѐш-ӣм(а)*	
лѐш-ӣ, лѐш-е̄г̄(а)	*лѐш-е̄*	*лѐш-ӯ*	*лѐш-е̄*	*лѐш-а̄*	*лѐш-е̄*	
лѐш-ӣм	*лѐш-ӣм*	*лѐш-о̄м*	*лѐш-ӣм(а)*	*лѐш-ӣм(а)*	*лѐш-ӣм(а)*	

§ 252. У номинативу једнине придева са адјективном парадигмом среће се и наставак *-ој* у двочланим називима установа и географских појмова руског порекла, нпр. *Бољо̄ј те̄а̄тар, Кривој рог̄, Сухој бор* и сл. У изразу *Бољо̄ј те̄а̄тар* придев *Бољо̄ј* има, дакле, промену: ном. *Бољо̄ј*, ген. *Бољо̄г̄*, дат.-лок. *Бољо̄м*, акуз. *Бољо̄ј*, инстр., *Бољо̄м*. При томе се у генитиву и дативу-локативу после основе на *-ш* задржава самогласник *о*, према руском, а за разлику од српског *ло̄ш, ло̄ш-ег̄, ло̄ш-ем*...

Слично томе, и руска женска презимена на *-аја*, нпр. *Плисецкаја*, *Крупскаја*, као и двочлани називи са придевом женског рода на *-аја* у првом делу, нпр. *Краснаја Пресња*, *Литературнаја газета*, у српском језику се адаптирају тако што се наставак *-аја* у номинативу може задржати иако је сасвим нетипичан за морфологију српских придева. Тада се такве синтагме мењају према обрасцу: ном. *Плисецкаја*, *Краснаја Пресња*, ген. *Плисецке*, *Красне Пресње*, дат.-лок. *Плисецкој*, *Красној Пресњи*, акуз. *Плисецку*, *Красну Пресњу*, инстр. *Плисецком*, *Красном Пресњом*.

Напомена. – Не треба мењати такве изразе као да је основа придева на *-ај-*, тј. погрешно је *о Маји Плисецкаји*, *из Краснаје Пресње* итд. Исправно је *о Маји Плисецкој*, *из Красне Пресње* и сл.

Руски двочлани називи који у првом делу имају придев средњег рода на *-ое* у српском језику немају завршно *е*, него имају промену према примеру: *Царско Село*, *Царског Села*, *Царском Селу* итд. (а не *Царское село* и сл.).

Руски двочлани географски називи који у првом делу имају придев у облику множине (нпр. *Лысые горы*) по правилу се прилагођавају српској адјективној промени одговарајућег рода, нпр. ном. *Лисе горе*, ген. *Лисих гора*, дат.-лок. *Лисим горама* итд.

§ 253. Паукал придева, односно облик некадашње придевске двојине (§ 104), јавља се уз паукалне основне бројеве *два*, *три*, *четири* или *оба* (§ 288), нпр. *три нова романа*, *оба ујакова пријатеља* и сл. Тај облик се од множине разликује само у мушком роду, где има облик на *-а*, с вредношћу номинатива или акузатива, нпр.

(4) Дошла су четири *нова* ученика;

(5) Задобио је два *јака* ударца.

§ 254. Мешовита промена обухвата промене придева у којима су једни наставци по адјективној, а други по супстантивној парадигми.

Мешовиту парадигму имају присвојни придеви и сви придеви који имају могућност изражавања неодређеног вида. Нпр. у промени придева *сељаков* у номинативу је обавезно типично именички нулти наставак *-Ø*, а у већини других облика промене истог придева наставци су или по адјективној парадигми, нпр. *сељаковог*, *сељаковом*, или, много ређе, по супстантивној парадигми, нпр. *сељакова*, *сељакову* (придевски инстр. једнине мушког и средњег рода увек има адјективни облик – *сељаковим*) и сл. Уп.

	једнина			множина		
	м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.
н.	*-Ø*	*-о / -е*	*-а*	*-и*	*-а*	*-е*
г.	*-а*	*-а*	*-е*	*-их*	*-их*	*-их*
д-л.	*-у*	*-у*	*-ој*	*-им(а)*	*-им(а)*	*-им(а)*
а.	*-Ø/-а*, *-а*	*-о / -е*	*-у*	*-е*	*-а*	*-е*
и.	*-им*	*-им*	*-ом*	*-им(а)*	*-им(а)*	*-им(а)*

Придевски облици који припадају адјективној парадигми по правилу се и дужином самогласника у наставку разликују од придевских облика који припадају мешовитој парадигми, али, као што је било речено, та разлика у говорној пракси савремених говорних представника српског књижевног језика често није стабилна ни у говору високо образованих људи. Изразито преовлађује изговор који је карактеристичан за облике адјективне парадигме.

Постоји пет подтипова мешовите парадигме придева. У оквиру сваког од њих постоји ужа разлика која се испољава само у акузативу једнине мушког рода у зависности од тога да ли придев одређује именицу која значи живо (акузатив је облички једнак с генитивом) или именицу која значи неживо (акузатив је облички једнак с номинативом).

§ 255. У мешовитој парадигми основа придева може бити иста у свим облицима или се може мењати. У том погледу постоје следеће могућности.

1) Основа придева је иста у свим облицима, нпр.

Образац 1

	једнина			множина		
	м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.
н.	*здра̏в-Ø*	*здра̏в-о*	*здра̏в-а*	*здра̏в-и*	*здра̏в-а*	*здра̏в-е*
г.	*здра̏в-а*	*здра̏в-а*	*здра̏в-е̄*	*здра̏в-ӣх*	*здра̏в-ӣх*	*здра̏в-ӣх*
д-л.	*здра̏в-у*	*здра̏в-у*	*здра̏в-о̄ј*	*здра̏в-ӣм(а)*	*здра̏в-ӣм(а)*	*здра̏в-им(а)*
а.	*здра̏в-Ø, здра̏в-а*	*здра̏в-о*	*здра̏в-у*	*здра̏в-е*	*здра̏в-а*	*здра̏в-е*
и.	*здра̏в-ӣм*	*здра̏в-ӣм*	*здра̏в-о̄м*	*здра̏в-ӣм(а)*	*здра̏в-ӣм(а)*	*здра̏в-ӣм(а)*

Иако граматичка норма предвиђа да се облици неодређеног вида доследно разликују од облика одређеног вида наставком и/или дужином самогласника у наставку, у говорној реалности осим номинатива једнине мушког рода (са супстантивним, нултим наставком) сви други облици су обично исти, адјективни, као да је реч о нечему одређеном, независно од тога да ли се придев односи на одређено или неодређено (§ 258), нпр. *ӣлав*, али *ӣлавог̄*, *ӣлавом* итд.

2) Мешовита парадигма може имати основу која није иста у свим облицима, у зависности од тога да ли се непостојано *а* у номинативу и акузативу једнине мушког рода вокализује или се не вокализује, нпр.

Образац 2

	Једнина			Множина		
	м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.
н.	*ш̄а̏чан-Ø*	*ш̄а̏чн-о*	*ш̄а̏чн-а*	*ш̄а̏чн-и*	*ш̄а̏чн-а*	*ш̄а̏чн-е*
г.	*ш̄а̏чн-а*	*ш̄а̏чн-а*	*ш̄а̏чн-е*	*ш̄а̏чн-ӣх*	*ш̄а̏чн-ӣх*	*ш̄а̏чн-ӣх*
д-л.	*ш̄а̏чн-у*	*ш̄а̏чн-у*	*ш̄а̏чн-о̄ј*	*ш̄а̏чн-ӣм(а)*	*ш̄а̏чн-ӣм(а)*	*ш̄а̏чн-ӣм(а)*
а.	*ш̄а̏чан-Ø, ш̄а̏чн-а*	*ш̄а̏чн-о*	*ш̄а̏чн-у*	*ш̄а̏чн-е*	*ш̄а̏чн-а*	*ш̄а̏чн-е*
и.	*ш̄а̏чн-ӣм*	*ш̄а̏чн-ӣм*	*ш̄а̏чн-о̄м*	*ш̄а̏чн-ӣм(а)*	*ш̄а̏чн-ӣм(а)*	*ш̄а̏чн-ӣм(а)*

3) Мешовита парадигма може бити као у обрасцу 2, уз испадање сугласника *т* у групи *ст#н* испред # које није вокализовано (# је знак за невокализовано непостојано *а*), нпр.

Образац 3

	Једнина			Множина		
	м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.
н.	*рàдостан-Ø*	*рàдосн-о*	*рàдосн-а*	*рàдосн-и*	*рàдосн-а*	*рàдосн-е*
г.	*рàдосн-а*	*рàдосн-а*	*рàдосн-е*	*рàдосн-ӣх*	*рàдосн-ӣх*	*рàдосн-ӣх*
д-л.	*рàдосн-у*	*рàдосн-у*	*рàдосн-ӧ̄ј*	*рàдосн-ӣм(а)*	*рàдосн-ӣм(а)*	*рàдосн-ӣм(а)*
а.	*рàдостан-Ø, рàдосн-а*	*рàдосн-о*	*рàдосн-у*	*рàдосн-е*	*рàдосн-а*	*рàдосн-е*
и.	*рàдосн-ӣм*	*рàдосн-ӣм*	*рàдосн-ӧ̄м*	*рàдосн-ӣм(а)*	*рàдосн-ӣм(а)*	*рàдосн-ӣм(а)*

У придевима који се завршавају на *-стан*, уз испадање непостојаног *а* група *-стн-* на крају основе иде упрошћавање те групе у *-сн-*, нпр. *сàбласт̄ан, влàст̄ан, слàст̄ан, мàст̄ан, немàст̄ан, ӣуномàст̄ан, ӣолумàст̄ан, стрàст̄ан, сладострàст̄ан, чàст̄ан, бешчàст̄ан, савèст̄ан, бесавèст̄ан, несавèст̄ан, добросавèст̄ан, извèст̄ан, неизвèст̄ан, ӣовèст̄ан, свèст̄ан, ӣодсвèст̄ан, бесвèст̄ан, несвèст̄ан, ӣолусвèст̄ан, дражèст̄ан, болèст̄ан, умèст̄ан, неумèст̄ан, једнолист̄ан, дволист̄ан, тролист̄ан, корист̄ан, некорист̄ан, бескорист̄ан, радост̄ан, ӣакост̄ан, жалост̄ан, самилост̄ан, ревност̄ан, безбедност̄ан, вредност̄ан, ӣост̄ан, јарост̄ан, својеврст̄ан, изврст̄ан, разноврст̄ан, истоврст̄ан, унакрст̄ан, водоӣроӣуст̄ан, расӣуст̄ан* итд.

Напомена 1. – Погрешно је код таквих придева изостављати сугласник *-т-* и у номинативу и акузативу једнине мушког рода, дакле треба *мàст̄ан, ӣост̄ан, расӣуст̄ан* итд., а не *мàсан* (*залоѓај*), *ӣосан* (*ручак*), *расӣусан* (*човек*), итд. (али је исправно *мрсан* /*ручак*/ јер је *мрсан* изведено од именице *мрс*).

Напомена 2. – Исправно је *безбедност̄ан*, а није *безбедоносан*.

Напомена 3. – *Завист̄ан* је изведено од именице *завист̄*, а *зависан* од глагола *зависити* и зато је употреба тих придева значењски разграничена.

Група *-стн-* ипак остаје непромењена у свим облицима придева страног порекла као што су *аорист̄ни, контрàст̄ни, ӣротèст̄ни, азбест̄ни* итд.

Напомена 1. – Поред *робуст̄ан, робуст̄на, робуст̄но* допуштено је и *робуст̄ан, робусна, робусно* итд. (у основи није именица на *-ст̄*).

Напомена 2. – Од именице *нужда* придев је првобитно гласио *нуждан, нужна, нужно*, а временом се упрошћавање групе *-ждн-* у *-жн-* пренело и у номинатив једнине мушког рода, тако да тај облик сада гласи *нужан*.

Напомена 3. – Донекле слично се понашају и придеви *ӣрист̄расан* (поред такође исправног *ӣрист̄рàст̄ан*: од именице *стрàст̄*), *ӣрист̄расна, ӣрист̄расно*, и *чудовишан* (поред такође исправног *чудовишт̄ан*: од именице *чудовишт̄е*), *чудовишна, чудовишно*.

4) Мешовита парадигма може бити као под 3), уз обезвучавање претпоследњег сугласника, тако да су оба суседна крајња сугласника основе безвучна, нпр.

Образац 4

	Једнина			Множина		
	м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.
н.	*нӣзак-Ø*	*нӣск-о*	*нӣск-а*	*нӣск-ӣ*	*нӣск-а*	*нӣск-е*
г.	*нӣск-а*	*нӣск-а*	*нӣск-ē*	*нӣск-ӣх*	*нӣск-ӣх*	*нӣск-ӣх*
д-л.	*нӣск-у*	*нӣск-у*	*нӣск-ōј*	*нӣск-ӣм(а)*	*нӣск-ӣм(а)*	*нӣск-ӣм(а)*
а.	*нӣзак-Ø, нӣск-а*	*нӣск-о*	*нӣск-у*	*нӣск-е*	*нӣск-а*	*нӣск-е*
и.	*нӣск-ӣм*	*нӣск-ӣм*	*нӣск-ōм*	*нӣск-ӣм(а)*	*нӣск-ӣм(а)*	*нӣск-ӣм(а)*

Кад се на крају основе нађу у додиру два сугласника која су у номинативу мушког рода, испред наставка *-Ø*, раздвојена непостојаним *а* (§ 66), у другим облицима те основе често долази до једначења по звучности.

Тако наспрам *редак* имамо генитив једнине *ретка*, датив *ретку*, номинатив једнине женског рода *ретка*, средњег рода *ретко*; или наспрам *гибак – гипка, гипко*; *близак – блиска, блиско*; *жидак – житка, житко*, *једак – јетка, јетко*; *љубак – љупка, љупко*; *мрзак – мрска, мрско*; *резак – реска, реско*; *склизак – склиска, склиско*; *сладак – слатка, слатко*; узак – *уска, уско* итд. Тако и *гладак, пресладак, бридак, тежак, претежак, близак, дрзак, преузак* и др.

5) Мешовита парадигма може имати основу са преласком *л* у *о* на крају основе када је наставак *-Ø*, нпр. *дебео*, али *дебела*, уп.

Образац 5

	Једнина			Множина		
	м.р.	с.р.	ж.р.	м.р.	с.р.	ж.р.
н.	*дȅбео-Ø*	*дебȅл-о*	*дебȅл-а*	*дȅбел-и*	*дȅбел-а*	*дȅбел-е*
г.	*дȅбел-а*	*дебȅл -а*	*дебȅл-ē*	*дȅбел-ӣх*	*дȅбел-ӣх*	*дȅбел-ӣх*
д-л.	*дȅбел-у*	*дебȅл -у*	*дебȅл-ōј*	*дȅбел-ӣм(а)*	*дȅбел-ӣм(а)*	*дȅбел-ӣм(а)*
а.	*дȅбео-Ø, дȅбел-а*	*дебȅл -о*	*дебȅл-у*	*дȅбел-е*	*дȅбел-а*	*дȅбел-е*
и.	*дȅбел-ӣм*	*дебȅл -ӣм*	*дебȅл-ōм*	*дȅбел-ӣм(а)*	*дȅбел-ӣм(а)*	*дȅбел-ӣм(а)*

§ 256. Поред придева са адјективном или мешовитом променом, у савременом српском књижевном језику постоје и **непроменљиви придеви**, нпр. *беж, браон, гала, граџис, гроги, екстра, инстант, каки, каро, макси, мини, пепита, реш, секси, соло, супер, тазе, тегет, ултра, фер, шик* и др. Они немају наставке, а граматичка значења у која улазе непроменљиви придеви изражавају се наставцима именице коју одређују, предлогом, редом речи, интонацијом и на друге начине, нпр. *нова тегет сукња, из нове тегет сукње, све те нове тегет сукње*, или:

(6) Цене су *екстра*.
(7) Песма је *супер*.
(8) Ова блуза је *тегет*, а она је *розе*.

(9) Носили су *каки* униформе.
(10) Више волим *рещ* погачице.

Непроменљиви придеви су углавном страног порекла, а њихов број у српском језику постепено се увећава (кулинарска, модна, техничка и друга лексика), а могу припадати изразито разговорној лексици (нпр. *рещ*, *розе*, *суӣер*, *ӣазе*), која се не препоручује у добром књижевном језику.

§ 257. Неки непроменљиви придеви теже да прећу у префиксоиде, нпр. *рок музика*, *хиӣи ӣокреӣ*, *јоӷи дуӣек*, *авио-ӣревозник*. Што је непроменљиви придев значењски, интонацијски и синтаксички самосталнији, мање је основа да се сматра префиксоидом. Степен синтаксичке самосталности непроменљивог придева испољава се и у томе колико може бити удаљен од именице испред које стоји и коју атрибутски одређује, као и у томе да ли може бити употребљен и у предикату, а не само као атрибут, нпр. *Носе се и мини и макси сукње*, *Њена сукња је мини* (*мини* је непроменљиви придев), али *То је био меӷахиӣ* (не може се рећи *Тај хиӣ је меӷа* јер је *меӷа* префиксоид, а не непроменљиви придев).

Напомена. – Непроменљиво *радио* често се употребљава као први део полусложенице (*радио-ӣроӷрам*, *радио-драма* и сл.), али ако је даље од именице, треба га заменити придевом *радијски* (нпр. *у радијским и ӣелевизијским ӣроӷрамима*).

Придеви *кадар* и *рад* немају падеже, али су променљиви у роду и броју, и употребљавају се само као део предиката, односно као предикативи, нпр.

(11) Он је *кадар* да то уради, а и она би била *кадра*.
(12) Ми смо вам увек *ради*.

Одређени и неодређени придевски вид

§ 258. Одређени и неодређени придевски вид је категорија коју има већина описних придева (§ 244). Одређени придевски вид, који се исказује облицима адјективне промене, значи да је оно на шта се односи именица која је у синтагми с тим придевом нешто одређено или поменуто, нпр. *Сӣари морнар им добаци уже*, што се друкчије назива и референцијалност (повезаност садржаја реченице или неког њеног дела са извесном конкретном ситуацијом или неким њеним елементом).

Такво значење нема неодређени придевски вид, што се изражава облицима мешовите промене, било атрибутски, нпр. *Сӣар човек се брзо умори*, било као именски део предиката, нпр. *Тај човек је сӣар*.

То су главне могућности употребе одређеног и неодређеног придевског вида.

Мада постоје посебни падежни наставци за та два придевска вида (§ 254), у данашњем српском језику разлика међу њима сачувала се практично само у номинативу једнине мушког рода.

§ 259. Одређени придевски вид користи се обавезно
– у синтагми с показним заменицама, нпр. *овај нови каӣуӣ*;
– у саставу двочланог или вишечланог имена или назива, нпр. *Свеӣи Симеон Мироӣочиви*, *Нови Сад*, *Мали Мокри Луӷ* и сл.;

– у саставу двочланих или вишечланих израза са описним придевом који представљају устаљени назив или званичну титулу, нпр. *бели слез, црни ӣрӣӣ, велики каӣаљ, одређени вид, редовни ӣрофесор* итд.

Неки придеви имају увек облик одређеног вида. То су:

– они придеви који се завршавају на суфиксе *-ски, -чки, -шки, -ји, -њи, -шњи* и *-ћи*, нпр. *ӣрадски, словачки, биолошки, вучји, крајњи, данашњи, ӣоруђи*;

– сви компаративи и суперлативи придева, нпр. *леӣши, најбољи*;

– придеви *мали* и *немали*, с тенденцијом да им се прикључе *велики* и *невелики*.

Напомена 1. – Придевски облик *ӣоруђи* је исправан и не треба га замењивати обликом *ӣорећи*.

Напомена 2. – У придеве на *-ћи* у чијој се употреби понекад греши спадају и *дуӣоживећи* и *краӣкоживећи* (*радиоакӣивни елеменӣи*), што је исправно (погрешно је: *дуӣоживући* и *краӣкоживући*).

Напомена 3. – Облик глаголског прилога *занемарујући* је погрешно употребљавати као придев (нпр. погрешно је *Има разлика, али су занемарујуће*, или: *Има разлика, али у занемарујућем броју*). У том значењу треба употребљавати придев *занемарљив*, нпр. *Има разлика, али су занемарљиве*, или *Има разлика, али у занемарљивом броју*.

Напомена 4. – Не препоручује се употреба придева на *-ћи* у облику неодређеног вида, нпр. *Ефекаӣ је заӣрашујући, Уследио је изненађујући ӣораст ӣемӣераӣуре, Тон њеӣовоӣ ӣласа је био умирујући*. У свим таквим случајевима треба употребити облик одређеног вида, дакле, исправно је *Ефекаӣ је заӣрашујући, Уследио је изненађујући ӣораст ӣемӣераӣуре, Тон њеӣовоӣ ӣласа је био умирујући*.

Поред тога што увек има облик одређеног вида, суперлатив увек има и значење одређености.

Значење и облик одређеног вида увек имају и придеви са суфиксом *-њ-и*, као *данашњи, овдашњи, ондашњи, садањи, садашњи, ӣадањи, ӣадашњи*.

Већина придева и придевских облика који су увек у облику одређеног вида, може изражавати било одређеност (13) било неодређеност (14), уп.

(13) Тај *норвешки* стручњак ускоро долази овамо.

(14) Било који *норвешки* лектор ће вам у томе помоћи.

§ 260. Неодређени придевски вид појављује се обавезно:

– у именском делу предиката с помоћним глаголом, нпр. *Снеӣ је бео, Задаӣак је лак, Пера је јак*;

– у именском делу предиката с неким полупомоћним глаголом (*ӣосӣајаӣи, изӣледаӣи, ӣравиӣи се* и сл.), нпр. *Он ӣосӣаје досадан, Он изӣледа уморан, Он се ӣрави храбар*;

– у предикативном атрибуту, нпр. *Дунав ӣече муӣан*;

– у апозитиву, нпр. *Бранко је, млад и јак, све ӣо издржао.*

Неодређени придевски вид у савременом српском књижевном језику најбоље се очувао, као што је било речено, у номинативу једнине мушког рода.

Остали облици промене неодређеног придевског вида, каква се може наћи у текстовима старијих писаца или у ијекавским говорима, разликују

се од промене одређеног вида, пре свега, у генитиву и дативу-локативу једнине мушког и средњег рода. Генитив има наставак *-а*, а датив-локатив *-у*, као и именице истог рода. Разлика се може видети ако се упореди придев са именицом по једној и другој промени:

	одређени вид	неодређени вид
ном.	*добри човек*	*добар човек*
ген.	*доброг̄ човека*	*добра човека*
дат.-лок.	*добром човеку*	*добру човеку*

У осталим падежима разлика између одређеног и неодређеног придевског вида постоји у дужини самогласника у наставку (у одређеној промени сви наставци имају дуг самогласник у наставку, у неодређеној промени само неки), а донекле и у акценту основе, нпр. одређени вид *лѐпо̄ де̄те*, неодређени вид *ле́по де̄те*.

Нестајање промене придева у неодређеном виду највидљивије је на примеру присвојних придева на *-ов*, *-ев* или *-ин*, нпр. *кум-ов*, *краљ-ев*, *го̄спођ-ин*. За њих су традиционалне граматике признавале само облике неодређеног вида, нпр. од *кумов ше̄шир*, *го̄спођин бра̄т* генитив би био *кумова ше̄шира*, *го̄спођина бра̄та*, датив *кумову ше̄ширу*, *го̄спођину бра̄ту*. Данас, међутим, та тврдња важи једино за номинатив мушког рода, где су ти придеви једини који немају дужи облик на *-и*. У осталим падежима далеко су чешћи облици промене придева у одређеном виду *кумовог̄*, *го̄спођиног̄*; *кумовом*, *го̄спођином* итд.

Генитив по неодређеној промени још се очувао у неким устаљеним изразима као *те̄шка срца* ‘нерадо, са оклевањем’, *чудна ми чуда* ‘није то ништа необично’, *го̄ром из ведра неба* ‘сасвим неочекивано’. Изван тих израза употребио би се генитив по одређеној промени – *те̄шког̄*, *чудног̄*, *ведрог̄*.

Према томе, придеви (најчешће присвојни или односни) са суфиксима *-ов-*, *-ев-*, *-ин-* (као *ујаков*, *очев*, *Чеховљев*, *мајчин*...) имају двојну мешовиту промену:

а) адјективно-мешовиту (с више адјективних наставака), која је чешћа,

б) супстантивно-мешовиту (с мање адјективних наставака), чији се облици генитива (и акузатива за живо) ретко користе.

Уп. у једнини мушког рода:

	(а)	(б)		(а)	(б)
н.	*ма̂јчин-Ø*	*ма̂јчин-Ø*	н.	*о̀чев-Ø*	*о̀чев-Ø*
г.	*ма̂јчин-о̄г̄(а)*	*ма̂јчин-а*	г.	*о̀чев-о̄г̄(а)*	*о̀чев-а*
д.-л.	*ма̂јчин-о̄м(е)*	*ма̂јчин-у*	д.-л.	*о̀чев-о̄м(е)*	*о̀чев-у*
а.	*ма̂јчин- Ø/-о̄г̄(а)*	*ма̂јчин- Ø/-а*	а.	*о̀чев-Ø/-о̄г̄(а)*	*о̀чев-Ø/-а*
и.	*ма̂јчин-о̄м*	*ма̂јчин-о̄м*	и.	*о̀чев-о̄м*	*о̀чев-о̄м*

§ 261. Код придева на суфикс *-(а)н-Ø* (или у саставу облика одређеног вида *-н-и*) мора се правити разлика између описних и односних придева. Описни придеви с тим суфиксом, као *чудан*, *важан*, *о̄громан*, имају и одређени вид *чудни*, *важни*, *о̄громни*. Код односних придева постоји

само облик одређеног вида, нпр. *кућни* ('који припада кући'), *северни* ('који је на северу'), *цепни* ('који је намењен / се налази у џепу'), *ноћни* ('који се догађа ноћу'), *моторни* ('који је опремљен мотором') и мноштво других.

Напомена. – Постоји тенденција да се придевски облик одређеног вида неких придева употребљава у случајевима где би требало употребити облик неодређеног вида. Неки такви случајеви се због своје изразите распрострањености морају се сматрати допустивим, нпр. *Требало би основати нови центар за дијабетичаре*, *Брод је довољно велики* и сл.

Осим ових, основних карактеристика одређеног и неодређеног придевског вида, у српском језику постоје и неки посебни случајеви употребе видских облика описних придева, који, због своје слабе регуларности, излазе изван домена изразитије граматикализованих појава.

Иако, у принципу, придев у одређеном виду стоји уз именице које су раније поменуте, или су одређене самим својим значењем, одређени вид придева може доћи после речи *један* или *неки*, нпр. *један млади глумац*, *неки жути цвет*. У употреби облика одређеног и неодређеног вида придева има много колебања.

Степени поређења

§ 262. Степени поређења су категорија коју имају само описни придеви, односно придеви са значењем особине која може бити испољена у већем или мањем степену. Морфолошки степени поређења су компаратив и суперлатив. За разлику од екватива, као синтаксичког облика који значи једнак степен изражавања неке особине, тј. значи одсуство разлике, компаратив и суперлатив значе два вида разлике у степену изражености особине на коју се придев односи. За компаратив није обавезно поређење са свим елементима неког скупа, уп. *Ана је бржа од Марије*, иако је такво поређење могућно, нпр. *Ана је бржа од својих сестара*, док је за суперлатив обавезно поређење са свим другим елементима истога скупа, нпр. *Ана је најбржа* (у групи, у разреду, у екипи и сл.).

§ 263. Позитив није степен поређења него је то основни облик придева, нпр. *висока* у реченици *Ана је висока*, у којој је исказана једна особина субјекта без идеје поређења.

§ 264. Еквати́в је облик позитива употребљен у еквативној синтаксичкој конструкцији, тако да учествује у изражавању једнаког степена присуства неке особине у члановима поређења, нпр. *Ана је висока као њена сестра* и сл., заједно са другим граматичким и лексичким средствима изражавања тог значења у истој реченици.

§ 265. Компаратив је степен поређења чији облик чине компаративни суфикс (*-ј-*, *-ij-* или *-ш-*), наставак (*-и*, *-е* или *-а*), могућа сугласничка промена на крају основе (нпр. *тих – тишти*), и коренска морфема придева (нпр. *нов-ij-и*, *леп-ш-и*).

Компаративни облици имају падежну промену типа *летњи* (§ 250).

§ 266. Компаративни суфикс *-ij-и* (*-ij-а*, *-ij-е*) додаје се првенствено на основу двосложних и вишесложних придева, нпр. *зелен – зеленији*, *нежан*

– нежнији, позна̄т – позна̄тији, румен – руменији, спо̄собан – спо̄собнији, сумњив – сумњивији, тврдоглав – тврдоглавији итд. Ту спада и већина придева с непостојаним *а*, нпр. *задовољан – задовољнији, округ̄ао – округлији, уморан – уморнији*, укључујући и оне чија се основа губитком тога *а* своди на један слог, нпр. *брижан – брижнији, вредан – вреднији, г̄розан – г̄розније, крупан – крупнији, ружан – ружнији, снажан – снажнији, тужан – тужнији, храбар – храбрији* итд.

§ 267. Неки придеви с једносложном основом која се завршава на *б, в, м, н, с, ш, ст̄* и првенствено с кратким самогласником у основи, имају у компаративу суфикс *-ij-* без промене на крају основе, нпр. *слаб – слабији, здрав – здравији, стрм – стрмији, фин – финији, кос – косији, шкрт̄ – шкрт̄ији, кљаст̄ – кљаст̄ији.* Тако и *вешт̄ – вешт̄ији, крт̄ – крт̄ији, мрк – мркији, нов – новији, прост̄ – прост̄ији, сит̄ – сит̄ији, чист̄ – чист̄ији* итд.

Напомена. – Од придева *чист̄* компаратив је *чист̄ији* (а не *чишћи*).

Ту спадају и *кротак – кротк̄ији*, с непостојаним *а* у номинативу једнине мушког рода основног облика, које нестаје у облику компаратива, као и *витак – витк̄ији, г̄ибак – г̄ипк̄ији, диваљ – дивљији, љубак – љупк̄ији, мрзак – мрзк̄ији, пит̄ак – пит̄к̄ији, ситан – ситнији.* Тако и *бит̄ан, дрзак, нечит̄ак, чит̄ак.*

Компаратив са суфиксом *-ij-и* имају и придеви са основом на *л* које у номинативу прелази у *о*: *весео – веселији, зрео – зрелији, врео – врелији, кисео – киселији, мио – милији, смео – смелији.*

§ 268. Компаративни суфикс *-j-и* долази на основу једносложних придева (претежно оних с дугим самогласником у основи позитива, а кратким у основи компаратива), али не остаје у том облику него изазива јотовање (§ 58) претходног сугласника и с њим се стапа у нови сугласник. При томе на крају основе позитива *к* прелази у *ч* (нпр. *јак – јачи*), *г̄* у *ж* (нпр. *драг̄ – дражи*), *х* у *ш* (нпр. *тих – тиши*), *д* у *ђ* (нпр. *тврд – тврђи*), *т* у *ћ* (нпр. *жут̄ – жући*), *ст̄* у *шћ* (нпр. *г̄ust̄ – г̄ушћи*), *з* у *ж* (нпр. *брз – бржи*), *н* у *њ* (нпр. *црн – црњи*), *сн* у *шњ* (нпр. *бесан – бешњи*), *б* у *бљ* (нпр. *г̄руб – г̄рубљи*), *ū* у *ūљ* (нпр. *тūп – тūпљи*), *в – вљ* (нпр. *сув – сувљи*), *м* у *мљ* (нпр. *сам – самљи*). Тако и *дуг̄ – дужи, млад – млађи, скūп – скūпљи, жив – живљи, сив – сивљи* итд.

У примерима типа *г̄ust̄ – г̄ушћи* и *бесан – бешњи* имамо јотовање и једначење по месту изговора (§ 52), као и у *чест̄ – чешћи, чврст̄ – чвршћи, тесан – тешњи* и сл.

Због промене последњег сугласника основе мења се и тип придевске парадигме, уп. *тихи, тих-ог̄...*, али *тиши, тиш-ег̄...*

Суфикс *-(а)к* у основи придева *г̄орак* прелази у *-ч-* у облику компаратива који гласи *г̄орчи.*

Напомена 1. – Од придева *строг̄* компаратив је *строжи*, а не *строжији.*

Напомена 2. – Придев *г̄рдан* има компаратив *г̄рђи* или *г̄рднији.*

Напомена 3. – Поред *дуг̄ – дужи* исправно је и *дуг̄ачак – дужи.* Оба придева употребљавају се како у просторном тако и у временском значењу: *дуг̄а* или *дуг̄ачка даска, дуг̄* или *дуг̄ачак г̄овор* итд. Суперлатив је у оба случаја *најдужи.*

Неки придеви у облику компаратива изведеном суфиксом *-ј-и* немају суфикс који имају у полазном облику. То су придеви који у полазном облику имају суфиксе *-(а)к* (нпр. *танак*), *-ек* (нпр. *далек*), *-ок* (нпр. *дубок*), уп. *тањи, даљи, дубљи.* Уп. такође *краћак – краћи, плићак – плићи, сладак – слађи, редак – ређи, узак – ужи, близак – ближи, низак – нижи, далек – даљи, висок – виши, дубок – дубљи, жесток – жешћи.* У *тежак – тежи* и *широк – шири* глас *ј* из суфикса се стопио с претходним сугласником.

Од скраћене основе изведен је и компаратив придева *дебео – дебљи.*

Напомена. – Од придева *висок* компаратив је *виши* (а не *вишљи* нити *високији*). Од придева *близак* компаратив је *ближи*, а у преносном значењу може бити и *блискији*, нпр. *Нас двоје смо блискији данас него кад смо били деца.*

§ 269. Суфикс за компаратив *-ш-и* имају само три придева: *лак – лакши, мек – мекши, леп – лепши.*

§ 270. У српском језику ијекавског изговора уместо дугог *је* у основи полазног облика придева имамо *је* у основи компаратива, нпр. *блијед – бљеђи, тијесан – тјешњи, риједак – рјеђи, лијеп – љепши.*

§ 271. Неправилни, односно суплетивни облик компаратива имају придеви: *добар – бољи, зао – гори, мали – мањи* (такође *мален – мањи*), *велик – већи.*

Облици *гори, најгори* данас се употребљавају као компаратив и суперлатив и од придева *лош* (поред *лошији, најлошији*) и од придева *рђав*, као и од придева *зао.*

§ 272. Степене поређења имају само описни придеви, али не сви. Тако придеви који значе апсолутно својство, које се не може увећавати ни умањивати, немају степене поређења, нпр. *бос, коначан, одсутан, оптималан, трудна.*

§ 273. Односни придеви имају степене поређења само ако нису употребљени у свом основном значењу него у неком од значења описних придева. На пример, односни придев *златан*, као ни други придеви који се односе на неку материју, нема степене поређења, али ако се употреби у значењу 'веома добар', може имати степене поређења, нпр. *Ана је још златнија од своје сестре, Она је најзлатнија међу њима.*

§ 274. Компаратив се првенствено употребљава за поређење двају појмова. При том после њега долази конструкција *од* + генитив (15), или *него* + номинатив (16). Уп.

(15) Јагоде су *скупље* од малина.

(16) Јагоде су *скупље* него малине.

Само ова друга структура је могућа ако други термин поређења није именица него одредба, нпр. *У самопослузи су јагоде скупље него на пијаци.*

§ 275. Поред ове, најчешће употребе, понеки придеви могу се јавити и у апсолутном компаративу, који не служи за поређење него ограничава или ублажава особину исказану придевом. Примери:

(17) Вратио се после *краћег* времена.
(18) Директор је *старији* човек.
(19) Било је *мањих* проблема.

§ 276. Компаративни облици придева с једносложним компаративним суфиксом имају краткосилазни акценат (нпр. *јȁчӣ, лȁкшӣ*), а компаративни облици на *-ијӣ* имају краткоузлазни акценат (нпр. *нòвијӣ, свèжијӣ, спосòбнијӣ*).

§ 277. Суперлатив значи да је степен испољености неке особине већи у једном члану поређења него у свим другим члановима истог поређења, који су исказани или који се подразумевају, нпр.

(20) Он је *највишӣ.*
(21) Он је *највишӣ* у породици.
(22) Он је *највишӣ* на свету.
(23) Он је међу њима *највишӣ.*
(24) Он је *највишӣ* од њих.

Суперлатив се по облику разликује се од облика компаратива истог придева само префиксом *нај-*, који се додаје на облик компаратива, нпр. *тањи – најтањи, вишӣ – највишӣ, јачи – најјачи, бољи – најбољи, разумнији – најразумнији.*

Префикс *нâј-* има дугосилазни акценат и увек је наглашен, с тим што дужи придеви поред тог нагласка имају и нагласак на основи придева, нпр. *нâјпознàтијӣ, нâјслобòднијӣ, нâјзанимљѝвијӣ.*

Висок степен регуларности имају суперлативни облици с почетним *понај-*, нпр. *понајлакшӣ, понајбржи, понајбољи.* Они су обичнији у разговорном језику и у приповедању, а иницијални префикс *по-* у таквим облицима ублажава категоричност суперлативног значења.

БРОЈЕВИ

§ 278. Бројеви су врста речи које обједињује посебно значење и специфичан комплекс граматичких особина. Заједничко им је изражавање појма броја, било у најопштијем смислу (нпр. *пет*), било с неким додатним категоријалним значењем (нпр. *пети*, *петоро*, *петори*). Бројеви су отворен језички подсистем, чији је састав начелно неограничен.

§ 279. Променљиви бројеви, иако доста разнородни, имају следеће заједничке граматичке особине:

1) Многи бројеви немају граматичку категорију броја (једнина – множина); имају је само неки основни бројеви, нпр. *један*, *хиљада*, *милион*, *милијарда*...; и редни бројеви, нпр. *у првом реду – у првим редовима*.

2) Већина бројева нема категорију рода. Изузетак чине редни бројеви и бројеви *један*, *два*, *оба*, *хиљада*, *милион* и сл.

3) Скоро сви основни бројеви су непроменљиви, осим бројева *један*, *два*, *три*, *четири* и оних бројева које се на ове завршавају, нпр. *двадесет један*, и бројева *хиљада*, *милион*, *милијарда*...

5) Бројеви се ретко одређују описним атрибутима. Испред неких класа бројева могу се употребити као атрибути показне заменице или *сваки*, *последњи*, *цео*, *пун*, *добар* и сл., нпр. *сваки други ученик*, *последња два питања*, *добра три сата*, *ово двоје деце*.

§ 280. По структури бројеви могу бити

(а) једночлани: прости, нпр. *седам*, изведени, нпр. *седамнаест*, или сложени, нпр. *седамсто* (једночлани су бројеви од *један* до *двадесет*, сви бројеви који значе десетице и стотине закључно са *деветсто*, као и *хиљаду*, и именички бројеви *милион*, *милијарда*, *билион*, *трилион*);

(б) вишечлани, нпр. *седамсто седам*, *седамсто седамдесет седам*.

Напомена. – У двочланим и вишечланим бројевима пишу се одвојено називи јединица, десетица, стотина, хиљада итд.: *двадесет три*, *осамдесет седми*, *сто педесет шести*, *три хиљаде четиристо шездесет девет* и сл.

Именичке и придевске изведенице од бројева пишу се састављено, нпр. *двадесетдвогодишњи*, *двадесетпетогодишњица*, *тридесетогодишњак*, *двадесетрећина* (1/23), в. *Правопис српскога језика* (2011).

§ 281. У српском језику постоје следеће врсте бројева:

(1) основни бројеви, нпр. *пет*;

(2) редни бројеви, нпр. *пети*;

(3) збирни бројеви, нпр. *петоро*;

(4) општи бројеви, нпр. *оба*.

У бројеве у ширем смислу спадају и:

(5) мушколични бројеви, нпр. *петорица*;

(6) разломачки бројеви, нпр. *петина*;

(7) бројеви за приближност, нпр. *десетак*.

Бројевима су значењски блиски бројевни прилози, нпр. *друго*, *треће*...; *двапут*, *трипут*...; *двократно*, *трократно*...; *удвоје*, *утроје*...; *надвоје*, *натроје*... и др., који такође припадају систему бројевних речи, односно бројевима у најширем смислу.

§ 282. Основни и редни бројеви налазе се у уочљиво правилном односу високог степена граматикализованости (уз малобројне изузетке), нпр. *пет – пети, шест – шести, седам – седми...* У том односу редни бројеви поред основног, количинског значења обавезно имају и значење места у низу, уп. *Пет клијената чека* према *Пети клијент чека.* Другим речима у значењу сваког редног броја садржано је, као једноставније, значење одговарајућег основног броја, нпр. *пети* – 'последњи у низу од пет'.

Донекле је слабија, али у целини приметна сразмерно висока регуларност односа између основних и других врста бројева, нпр. основних и збирних бројева (уп. *пет – петоро, шест – шесторо, седам – седморо, ... седамдесет седам – седамдесет седморо...*).

§ 283. Исказивање бројевима разлика према полу зависи од врсте којој број припада. Основни бројеви изнад *четири* имају исти облик за сва три рода именице, уп. *пет ученика, пет ученица, пет села.*

Редни бројеви, захваљујући посебним облицима за мушки и женски род, користе те облике и за изражавање разлике према полу (уп. *пети дечак*, али *пета девојчица, пето дете*), иако, у зависности од лексичког значења именице, облик мушког рода може у односу на значење пола бити и неутралан, нпр. *пети судија* може бити и жена.

Збирни бројеви, као што је било речено, када се односе на број људи у неком скупу који није именован збирном именицом (нпр. *двоје посетилаца*) означавају бића различитог пола.

Мушколични бројеви означавају скупове лица искључиво мушког пола, нпр. *двојица, тројица, четворица*, и немају множину.

Само се облици *једна, две* (или *двије*), *обе* (*обје*), *обадве* (*обадвије*) и множински облици женског рода редних бројева, који се ретко употребљавају, односе искључиво на лица женског пола.

Основни бројеви

§ 284. Основни бројеви (кардинални, главни) по структури се деле на једночлане и вишечлане.

Једночлани основни бројеви јесу: *један, два, три, четири, пет, шест, седам, осам, девет, десет, једанаест, дванаест, тринаест, четрнаест, петнаест, шеснаест, седамнаест, осамнаест, деветнаест, двадесет, тридесет, четрдесет, педесет, шездесет, седамдесет, осамдесет, деведесет, сто, двеста, триста, четристо, петсто, шестсто, седамсто, осамсто, деветсто, хиљаду, милион, милијарду, билион.*

Било који основни број може ући у састав вишечланих бројева, нпр. *тридесет три, триста тридесет три* и сл. Претпоследњи и последњи део двочланог броја може бити повезан везником *и*, нпр. *двадесет и три, петсто педесет и шест...*, али се вишечлани бројеви обично употребљавају без везника.

Напомена. – У једночлане основне бројеве спадају и *трилион, квадрилион, квинтилион...*, који се употребљавају врло ретко, у стручним текстовима, нпр. математичким или астрономским.

Милијарду значи 'хиљаду милиона', а *билион* 'хиљаду милијарди'. Погрешно је под утицајем енглеског језика користити реч *билион* у значењу 'хиљаду милиона'.

Променљиви основни бројеви су *један*, *два*, *три*, *четири*, као и вишечлани бројеви који се њима завршавају, нпр. *двадесет један*, *сто двадесет три*. Други основни бројеви су непроменљиви, са изузетком неколико именичких бројева (*милион*, *милијарда*...).

Бројеви *један*, *два*, *три* и *четири*, као и сви вишечлани бројеви који се њима завршавају, имају граматичку категорију падежа, али се коси падежни облици броја *два* (и бројева који се завршавају на *два*) употребљавају доста ретко, коси падежни облици броја *три* (и бројева на *три*) још ређе, а коси падежни облици броја *четири* (и бројева на *четири*) сасвим ретко, нпр. *Писала је д в е м а пријатељицама* обичније је него *Писала је ч е т и р и м а пријатељицама*.

Бројеви *два*, *три* и *четири* имају посебне парадигме (§ 286). Граматички облици бројева *два*, *три*, *четири* су доста специфични – не толико у појединим наставцима колико у целинама њихових промена.

Неколико променљивих основних бројева има именичку промену (нпр. *стотина*, *хиљада*, *милион*, *милијарда*...). То су именички бројеви. Они имају множину као именице, док је други основни бројеви немају. Мушколични бројеви (*десеторица*), разломачки бројеви (*десетина*) и приближни бројеви (*десетак*) такође су именички бројеви. Именичке бројеве треба разликовати од бројевних именица као што су *јединица*, *двојка*, *седмица*, *првак*, *седмак*, *шездесетосмаш* и сл. Оне постоје као изведенице само од неких (углавном мањих) бројева и не служе за бројање.

Од основних бројева промену по роду имају само бројеви *један* (*једна*, *једно*), *два* (мушко-средњи граматички род) / *две* (женски род) као и вишечлани бројеви који се њима завршавају (*двеста један*, *петсто два* и сл.). Поменути бројеви са именичком променом имају род, али немају промену по роду.

§ 285. Број ***један*** има промену као придев *вредан* (али нема облик одређеног вида у ном. и ак. јед. м. р. ни степене поређења), с непостојаним самогласником, уп. *један-Ø*, али *једног*, *једном* итд. Уп.

Једнина

	ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
м.р.	*јèдан-Ø*	*јèдн-ог(а)*	*јèдн-ом(е)*	*јèдан-Ø* или као ген.	*јèдн-им*
с.р.	*јèдн-о*	*јèдн-ог(а)*	*јèдн-ом(е)*	*јèдн-о.*	*јèдн-им*
ж.р.	*јèдн-а*	*јèдн-е*	*јèдн-ој*	*јèдн-у*	*јèдн-ом*

Множина

	ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
м.р.	*јèдн-и*	*јèдн-их*	*јèдн-им(а)*	*јèдн-е*	*јèдн-им(а)*
с.р.	*јèдн-а*	*јèдн-их*	*јèдн-им(а)*	*јèдн-а*	*јèдн-им(а)*
ж.р.	*јèдн-е*	*јèдн-их*	*јèдн-им(а)*	*јèдн-е*	*јèдн-им(а)*

Множински облици броја *један* употребљавају се (1) са именицама које немају облике једнине, нпр. *једне санке, једне маказе, једне панталоне*; (2) у значењу 'неки', нпр. *Једни људи то знају, други не знају*; (3) у корелацији са *други*, уз именице које означавају множину бића или предмета, нпр. *Таман уништимо једне бубе, а појаве се друге*, или и без именице: *Једнима овај предлог одговара, другима не одговара.*

Уз бројеве са *један* на крају, именица и глагол се употребљавају у једнини, нпр.

(1) Јавио се *тридесет један кандидат.*
(2) Прошла је *сто једна година.*

Број *један* може се употребити испред броја *хиљада, милион, милијарда, билион*, нпр. *Овде је једна хиљада сто двадесет динара* или *Овде је хиљаду сто двадесет динара, Добио је (једну) милијарду евра.*

§ 286. Бројеви ***два*** (ж. *две*, ијек. *двије*), ***три*** и ***четири*** имају следеће облике: за генитив *двају* (м. и ср. род), *двеју*, ијек. *двију* (ж. род), *тријух, четирију*; за датив, инструментал и локатив *двама* (м. и ср. род), *двема*, ијек. *двјема* (ж. род), *трима, четирима* (застарело је *четирма*). Акузатив је једнак номинативу. В. таблицу:

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
дв-â	дв-àјӯ	дв-àма	дв-â	дв-àма

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
дв-ê, дв-ије	*дв-èјӯ//дв-úјӯ*	*дв-èма//дв-ијèма*	*дв-ê//двије*	*дв-èма//дв-ијèма*

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
тр-ӣ	тр-ӣјӯ	тр-ӣма	тр-ӣ	тр-ӣма

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
чèтир-и	*четир-úјӯ*	*четир-(и́)ма*	*чèтир-и*	*четир-(и́)ма*

Бројеви *два, три, четири* после предлога обично се употребљавају као непроменљиви, нпр. *Налази се између две ватре, Узела је колач са три прста* и сл. Обичније је *Дошла је са две пријатељице* него *Дошла је са двема пријатељицама*, иако је исправно и једно и друго. Кад се број употребљава без предлога, у књижевном језику се препоручује промена бројева *два, три* и *четири* по падежима, нпр. *односи двеју земаља, договор двају председника, уз учешће тријух фабрика* (боље него: *односи две земље* итд.).

Напомена. – Употреба косих падежних облика бројева *два, три* и поготову *четири*, нарочито у предлошким конструкцијама (нпр. *с трима студентима, с четирима студентима*) у савременом српском књижевном језику постаје граматички архаизам и има одлику наглашено исправног говора (граматичка хиперкоректност), који може звучати неуобичајено, нпр. *У више од двају случајева били су у праву, Добио је честитке од тријух пријатеља, Примио је саучешће од четирију колега.* Поготову се ретко употребљавају облици за датив, ин-

струментал и локатив, броја *четири*, нпр. *Дошао је са четирима пријатељима.* У таквим случајевима препоручује се употреба облика за номинатив и одговарајућег предлога, нпр. *Кренуо је према те три особе, Дошао је са четири пријатеља.*

Када се жели нагласити да је реч о односу унутар скупа који означава именица испред које се налази основни број, препоручује се употреба предлога *између*, нпр. *Односи између двеју земаља нису се тицали неке треће земље*, али *Односи двеју земаља с неком трећом биће посебно размотрени.*

§ 287. Основни бројеви (осим броја *један* и бројева који се завршавају на *један*, нпр. *сто један*) деле се на паукалне и непаукалне.

§ 288. Паукални основни бројеви су *два*, *три*, *четири* и бројеви које се завршавају на *два*, *три* или *четири*. Сличне синтаксичке особине има и реч *пола* (§ 302).

Именица коју паукални број количински одређује, као и придев или придевска заменица испред такве именице, мора се налазити у облику паукала (тзв. „мала множина", в. § 104), по облику једнака са генитивом једнине, а пореклом некадашња двојина), нпр. *два добра друга*, *две добре пријатељице.*

Ако је у субјекту паукални број, именица у синтагми с таквим бројем је у паукалу, нпр. *две књиге*, глагол у предикату је у множини, нпр. *Две књиге недостају*, а радни или трпни придев у предикату је у облику паукала, тј. на *-а* за мушки и средњи, а на *-е* за женски род, нпр. *Јавила су се тридесет три кандидата*, *Прошле су сто две године*, *Послата су три писма.*

Уп. примере промене паукалног броја у синтагми са придевом и именицом у паукалу:

н.	*два нова студента*	*два нова писма*	*две нове студенткиње*
г.	*двају нових студената*	*двају нових писама*	*двеју нових студенткиња*
д.-л.	*двама новим студентима*	*двама новим писмима*	*двема новим студенткињама*
а.	*два нова студента*	*два нова писма*	*две нове студенткиње*
и.	*двама новим студентима*	*двама новим писмима*	*двема новим студенткињама*

Посебни паукални облици постоје само у номинативу и акузативу, док су остали падежи једнаки одговарајућим падежима множине.

Када се паукални бројеви употребљавају као непроменљиве речи, што је чешће, и паукал придева и именице је непроменљив, нпр.

	два нова студента	*два нова писма*	*две нове студенткиње*
од	*два нова студента*	*два нова писма*	*две нове студенткиње*
ка	*два нова студента*	*два нова писма*	*две нове студенкиње*
за	*два нова студента*	*два нова писма*	*две нове студенкиње*
са	*два нова студента*	*два нова писма*	*две нове студенткиње*

§ 289. Непаукални основни бројеви су сви основни бројеви осим броја *један* и паукалних бројева. Непаукални бројеви су непроменљиви, а у синтагмама с таквим бројевима придев и именица налазе се у непро-

менљивом облику који је једнак са генитивом множине тих придева и именица, нпр.

од	пет нових студената	пет нових писама	пет нових студенткиња
ка	пет нових студената	пет нових писама	пет нових студенткиња
за	пет нових студената	пет нових писама	пет нових студенткиња
са	пет нових студената	пет нових писама	пет нових студенткиња

Ако је у субјекту непаукални број, именица у синтагми с таквим бројем је у облику генитива множине, нпр. *пет књига*, глагол у предикату је у једнини, нпр. *Пет књига недостаје*, а радни или трпни придев у предикату је у облику средњег рода, нпр. *Јавило се тридесет пет кандидата*, *Прошло је сто десет година*, *Послато је седам писама*.

Напомена. – Ипак, није погрешно ни ако је уз непаукалне бројеве глаголски предикат у облику множине, дакле поред, нпр. *Тих пет година брзо је прошло* исправно је и *Тих пет година брзо су прошле*; поред *Примљено је свих 29 приправника* исправно је и *Примљени су свих 29 приправника*. У таквим случајевима род глаголског облика у предикату слаже се са родом именице испред које је број.

§ 290. За целину од два засебна иста или врло слична дела користи се израз *пар*, нпр. *пар ципела*, *два пара чарапа*, *три пара рукавица* и сл.

Напомена. – Употреба речи *пар* у значењу неколико (*пар дана*, *видео сам га пар пута*, *у пар речи* и сл.) не препоручује се, али се среће и код добрих писаца и не може се сматрати за сасвим погрешну. Реч *пар* користи се и за целину од два повезана дела, нпр. *пар панталона*, *пар гаћа* и сл. У таквим случајевима уместо *пар панталона* и сл. препоручује се да се каже *једне панталоне* и сл. Уместо *два пара панталона*, *пет пари панталона* и сл. боље је и јасније рећи *пет панталона*, *двоје панталоне* (ређе *петоре панталоне*) итд.

§ 291. Број ***хиљада*** у конструкцијама с конгруентним атрибутом у морфолошком погледу понаша се као именица (нпр. *ливада*), нпр. *једна хиљада*, *једне хиљаде...*, *та хиљада*, *те хиљаде...*, а у конструкцијама с називима мерних јединица употребљава се непроменљиви облик *хиљаду*, нпр. *хиљаду динара*, *од хиљаду случајева* и сл., који се употребљава и у саставу двочланих и вишечланих бројева, нпр. *хиљаду сто*, *хиљаду двеста десет*, *хиљаду деветсто деведесет друга година* и сл.

§ 292. Лична заменица, уз све основне бројеве осим *један* и збирне, мушколичне и бројеве за приближност, налази се у облику генитива множине, нпр. *нас три*, *њих десет*, *вас сто пет*; *нас двоје*, *вас тројица*, *њих десетак* и сл.

Редни бројеви

§ 293. Редни бројеви поред количинског значења заједничког за све бројеве имају и граматичко значење последњег места у уређеном скупу, нпр. *пети* – 'последњи у низу од пет' и одређености. На тој основи се доследно разликују облици и значења основних бројева и редних бројева, нпр. *пет*/*пети*, са високим степеном регуларности.

Једночлани редни бројеви су: *први, други, трећи, четврти, пети, шести, седми, осми, девети, десети, једанаести, дванаести, тринаести, четрнаести, петнаести, шеснаести, седамнаести, осамнаести, деветнаести, двадесети, тридесети, четрдесети, педесети, шездесети, седамдесети, осамдесети, деведесети, стоти, двестоти, тристоти, четиристоти, петстоти, шестстоти, седамстоти, осамстоти, деветстоти, хиљадити, двехиљадити, трихиљадити, десетохиљадити, стохиљадити, двестахиљадити, милионити, милијардити, билионити...*

Редни бројеви морфолошки и синтаксички припадају придевима, а у творбеном погледу су изведени од основних бројева, осим малобројних суплетивизама (*један – први, два – други, три – трећи, четири – четврти*) и бројева који ове садрже.

Вишечлани редни бројеви изводе се од основних бројева и само последњи члан у структури таквог броја има облик редног броја, нпр.

двадесет *први*
триста четрдесет *пети*
хиљаду деветсто четрдесет *прва* итд.

У двочланим и вишечланим редним бројевима мења се само последњи члан нпр.

сто двадесет *први*
сто двадесет *првог*
сто двадесет *првом*

Напомена. – Испред последњег члана двочланог или вишечланог редног броја допушта се употреба везника *и*, нпр. *двадесети и први.*

Сви редни бројеви имају придевску промену са тврдим сугласником на крају основе (§ 249). Изузетак је само број *трећи*, који има промену као придеви *висећи, јагњећи* и сл. (§ 249).

Само у паровима *седам/седми, осам/осми* постоји непостојани самогласник.

Редни бројеви се чешће употребљавају у једнини него у множини, како су употребљени у примерима:

(3) *Први* редови су били заузети. ('предњи редови су били заузети')
(4) Од данас смо *други* на табели.
(5) *Шездесете* године су биле лепе.
(6) Разлика је била само пет *стоти* делова секунде.
(7) Ово су већ *треће* ципеле које купујеш.

Збирни бројеви

§ 294. Збирни бројеви се односе на скуп који се схвата као сложена целина, а употребљавају се: 1) уз именице које значе скуп лица мушког и женског пола, нпр. *двоје супружника, четворо браће и сестара, десеторо младића и девојака, у породици их је било деветоро*; 2) уз збирне именице за бића, нпр. *петоро јагњади, седморо господе, четворо браће* (поред *седморица господе, четворица браће* и сл.); 3) самостално, нпр. *Четворо је дошло, а троје је отишло*; *Двоје је продао, а двоје поклонио.*

Збирни бројеви имају и придевске облике, који се употребљавају са именицама без облика за једнину, слажући се с њима по завршетку: *двоја врата, троје маказе, седмора кола.*

Збирни бројеви су *двоје, троје, четворо, петоро, шесторо, седморо, осморо, деветоро, десеторо, једанаесторо*, итд., као и *двадесет двоје, двадесет троје, двадесет четворо* итд.

Напомена. – У западном делу простора српског књижевног језика у употреби су и збирни бројеви на *-еро*, нпр. *петеро, шестеро* итд.

Не постоје збирни бројеви изведени од основних бројева за стотине (нпр. *сто, двеста...*), или изведени од *хиљаду, милион, милијарда.*

Збирни бројеви нису представљени континуираним низом: међу њима нема бројева који би одговарали броју *један* и вишечланим бројевима са *један* у систему основних бројева.

Ако се количина коју треба означити основним бројем завршава јединицом, пошто не постоји збирни број којим би се то могло исказати, у таквим случајевима користи се вишечлани основни број који се завршава на: *једно*, нпр. *двадесет једно јаре* (али *двадесет двоје јаради*).

§ 295. Збирни бројеви ***двоје*** и ***троје*** имају следеће облике:

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
дв-ӧј-е	*дв-о́га//дв-ӧјега*	*дв-о́ма//дв-ӧјема*	*дв-ӧј-е*	*дв-о́ма*

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
тр-ӧј-е	*тр-о́га//тр-ӧјега*	*тр-о́ма//тр-ӧјема*	*тр-ӧје*	*тр-о́ма*

На пример:

(8) Од тог *двога* морамо нешто изабрати.

(9) Њима *троме* нису дали ништа.

У савременом српском књижевном језику збирни бројеви се скоро увек употребљавају као непроменљиве речи, поготово у предлошким конструкцијама, нпр.

(10) Путује *са двоје* деце.

(11) Погледао је *према троје сирочади.*

Донекле су се сачували облици генитива *двога, трога* и датива-локатива *двома, трома* (нпр. *Шта да изаберемо од тога двога? Њима трома није писала*).

Напомена. – У данашњем српском књижевном језику зависни падежи збирних бројева од *четворо* навише (нпр. *четворга*) представљају граматичке архаизме и врло ретко се употребљавају. Уп.

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
чӗтв-оро	*четв-ор-га*	*четв-ор(о)-ма*	*чӗтв-ор-о*	*четв-ор-ма*

Ако збирни број није употребљен у синтагми чији је главни члан именица него је употребљен поименичено, такав збирни број може бити без ограничења употребљен у било ком падежном облику, нпр.

(12) Оно *двоје* су дошли.
(13) Од тога *двоīа* морате једно изабрати.
(14) Њима *двома* то је било драго.
(15) Видиш ли оно *двоје?*
(16) Дошао је с њима *двома.*
(17) Говори о њима *двома.*

У административном и научном стилу, када је реч о називима за лица с вишим друштвеним статусом, уместо збирних бројева често, а понекад и обавезно, употребљавају се основни бројеви, нпр. *Скупу је присуствовало пет декана* (не **петоро декана*) *и двадесет петоро студената* (поред не мање исправног: *двадесет пет студената*).

Када се односи на лица, збирни број (нпр. *петоро*) односи се на групу у којој су особе и мушког и женског пола, а бројевне именице, као *петорица*, односе се само на мушкарце. Основни број такође се може односити на групу у којој су и мушкарци и жене (нпр. *Примљено је пет продаваца и продавачица*), али се може односити и на групу у којој су само лица мушког пола (нпр. *Примљено је пет продаваца*), или само лица женског пола (нпр. *Примљено је пет продавачица*).

§ 296. У синтагми са збирним бројем и збирном именицом, именица је у облику који је једнак облику генитива једнине, нпр. *троје сирочади, од троје сирочади...*; *шесторо сирочади, од шесторо сирочади...*

У синтагми са збирним бројем и придевском заменицом, ова је у облику средњег рода једнине, нпр. *ваше двоје деце, од ваше двоје деце, ка ваше двоје деце...*; *оно петоро деце, од оно петоро деце...*; *њихово troје јагњади, од њихово troје јагњади...*; *њихово шесторо сирочади, од њихово шесторо сирочади...*

У реченици са збирним бројем у субјекту или у саставу субјекта, предикат је у облику средњег рода, нпр. *Двоје ученика је дошло, Петоро ученика је дошло, Дошло је двоје, Дошло је петоро.*

Општи бројеви

§ 297. Општи бројеви су посебан тип количинских израза, који представљају спој значења основних бројева *један*, или *два*, или *двоје*, и опште афирмативне заменице *сав*.

§ 298. Основни општи бројеви су: *једини, оба* (мушко-средњи, тј. 'неженски' род), *обе//обје* (женски род); *обадва, обадве//обадвије*).

Оба и *обе* имају следеће облике:

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
о̏б-а	обá-ју	об-а̀ма	о̏б-а	об-а̀ма

ном.	ген.	дат.-лок.	акуз.	инстр.
о̏б-е//о̏б-је	об-е́ју//об-и́ју	об-ѐма//об-јѐма	о̏б-е//о̏б-је	об-ѐма//об-јѐма

Оба значи 'и један и други', 'сви, а укупно два', нпр. *Оба возила су оштећена, а возач „фијата" има прелом обе ноге.* За промену *обадва* и *обадве* в. *два* и *две* (§ 288).

Основни општи бројеви и збирни општи број *обоје* не употребљавају се у саставу вишечланих бројева.

Број *једини* има адјективну промену као придев у облику одређеног вида, нпр. *зелени*. *Једини* значи 'један и то је све' и традиционално се сматра придевом, уп.

(18) Видели смо *јединог* њеног сина.

(19) Видели смо *једног* њеног сина. (значи: 'није једини')

§ 299. Збирни општи број је ***о̀боје***. Нпр. *Упознала сам његове родитеље. Обоје су из Сомбора.*

Број *обоје* има ген. *обога* или *обојега*, дат.-лок. и инстр. *обома* или *обојем*, али *обоје* најчешће остаје непромењено, нпр. *Дошла је са обоје деце.*

Обоје се првенствено употребљава за мушкарца и жену, за двоје деце или младунчади, као и у општем значењу *и једно и друго* (нпр. *Обоје је тачно*).

Напомена. – Није исправно употребљавати број *обоје* за два мушкарца, за шта постоји израз *обојица*, нпр. уместо *Ту су Мића и Саша. Обоје су студенти* треба рећи *Ту су Мића и Саша. Обојица су студенти.*

§ 300. Општи бројеви са мушколичним значењем су ***обо̀јица***, чешће, поред ***обадво̀јица***, што је ређе. Именички бројеви *обојица* и *обадвојица* (имају именичку промену, као нпр. *Радојица*) употребљавају се само за мушка лица.

Мушколични бројеви не постоје за количине које би требало означити последњом цифром 1, нити за стотине, хиљаде и милионе.

Када је потребно означити количине веће од два у споју са општим количинским значењем, употребљавају се изрази:

сва/све три, све троје, сва тројица;
сва/све четири, све четворо, сва четворица;
свих пет, све петоро, сва петорица итд.

Мушколични бројеви

§ 301. Мушколични бројеви су именички бројеви за групе у којима су искључиво лица мушког пола, нпр. *двојица људи, четворица браће, вас петорица, било их је десеторица.*

Уз именичке бројеве на *-ица* употребљава се именица у облику генитива множине (*тројица студената, писмо четворици студената*) односно генитива збирне именице (*шесторица браће*).

Мушколични бројеви се граматички слажу са плуралским облицима предиката у садашњем или будућем времену, нпр. *Двојица одустају, Двојица ће одустати.* Ако је мушколични број субјекат или у саставу субјекта, а предикат у прошлом времену, онда предикат може имати или облик множине на *-а*, нпр. *Двојица су одустала. Петорица су остала*, или облик множине на *-и*, нпр. *Двојица су одустали, Петорица су остали.*

Разломачки именички бројеви

§ 302. Разломачки именички бројеви су изведени од редних бројева суфиксом *-ин-а* (*трећина, четвртина, петина* итд), осим *половина* наспрам редног броја *други*. Ти бројеви имају морфологију и синтаксу именица друге деклинације (§ 148), нпр. *трећина, трећине, трећини...* итд., укључујући и множину, нпр. *пет четвртина*.

У истом значењу као *половина* у широкој употреби је и реч *пола*. У конструкцији са *пола* атрибут се употребљава у облику генитива множине, а именички члан синтагме се налази у паукалу (§ 104), уп.

(20) Узимала је лек *свака два* (*три, четири*) *сата*.
(21) Узимала је лек *сваких пет* (*шест, седам...*) *сати*.
(22) Узимала је лек *сваких пола сата*.

Напомена. – Поред употребе атрибута у конструкцијама са *пола* у облику генитива множине, што се препоручује (нпр. *сваких пола сата*), атрибут се у таквим конструкцијама употребљава и у облику једнине средњег рода (нпр. *свако пола сата*).

За неке количинске односе у српском језику не постоје разломачки бројеви, нпр. за количине 1/200, 1/300 итд., као ни за оне које би требало означити двоцифреним бројем чија је друга цифра 1 или 2, нити за *хиљаду, милион, милијарду* и остале. За стоти део секунде у употреби је реч *стотинка*.

Приближни бројеви

§ 303. Приближни бројеви изведени су од основних бројева суфиксом *-ак*, нпр. *десетак, петнаестак, двадесетак* и сл., али су малобројни и слабо граматикализовани. Приближни бројеви су непроменљиви, а могу се односити на величине између десет и двадесет, на пуне десетице, а ређе и на стотине, нпр. *петнаестак оловака, педесетак оловака, петстотинак оловака*.

Приближни бројеви имају множину само по изузетку, нпр. *неколико десетака*.

Напомена 1. – Погрешно је употребљавати предлог *око* са приближним бројевима, дакле, исправно је: *петнаестак* дана или *око петнаест* дана, али не *око петнаестак* дана.

Напомена 2. – Приближне бројеве треба писати у целини словима, нпр. *десетак*, а не цифром и наставком, нпр. 10-*ак*, да би се уштедело неколико слова.

Значење приближности имају и именички бројеви на *-ина*, нпр. *десетина, петнаестина, двадесетина, тридесетина... деведесетина*, који могу имати и разломачко значење, в. § 302, а одликују се двојаким акцентом, нпр. *дèсетина* ('око десет') и *дéсетина* (1/10).

ГЛАГОЛИ

Опште одлике глагола

§ 304. Глаголи као врста речи имају опште значење процесуалности, нпр. *радити*, *трчати*, *пливати*, које је код неких глагола мање изражено и обично се тада назива стање, нпр. *лежати*, *седети*, *спавати*.

Поред тога, глаголи имају неке само њима својствене граматичке категорије (лице, време, вид, начин, стање), а неки глаголски облици имају и категорије рода, броја, падежа и аниматности. Глаголи имају и тип промене који је само њима својствен, а назива се конјугација. Најзад, глаголи имају карактеристичне синтаксичке функције, од којих је најважнија функција предиката. Свака потпуна реченица мора имати предикат, а у предикату је увек глагол или неки глаголски елеменат.

§ 305. Глаголи су врста речи с најразвијенијим системом облика и граматичких значења. Граматичко значење глагола изражава се наставком (нпр. множина м. р. *читал-и*; множина ж. р. *читал-е*), префиксом (нпр. свршени вид *у-радити*, према несвршеном виду *радити*), морфонолошким променама у глаголској основи (нпр. *вози* према *вожен*), акценатским променама, нпр. *го̀ворӣ* (3. лице презента) према *го̄ворӣ* (2. лице императива), или специјалним граматичким речима (нпр. *знали сте* према *знали су*). Наставак у граматичкој структури глагола може бити једночлан (нпр. *мо̄г-у*) или двочлан, тј. састављен од два узастопна наставка (нпр. радни придев *чита-л-и*, трпни придев *чита-н-и*). Први део сложеног наставка има статус граматичког суфикса, који се традиционално назива наставком ако се суфикс користи само као термин творбе речи.

§ 306. Глаголи имају више облика и већи број потпарадигми него друге врсте речи. С друге стране, немају сви глаголи исти број облика, јер то зависи од глаголског вида, његове прелазности, лексичког значења и других околности. На пример, глаголи свршеног вида немају несвршени прилог, а непрелазни глаголи немају трпне придеве.

Укупна глаголска парадигма (образац промене) обухвата више потпарадигми (за презент, футур, перфекат, императив итд.).

У српском језику глаголи имају и просте (синтетичке) и сложене (аналитичке) облике, нпр. *пӣше* према *пӣсао је*.

Глаголи у српском језику имају велики број разноврсних фонолошких промена у основи, које носе граматичко значење (тзв. морфонолошке алтернације), нпр. *дисати – дишем*, *радити – рађен* итд.

§ 307. Глаголи су у разноврсним везама са другим врстама речи. Постоји много прелазних случајева између глагола и других врста речи. Тако глаголски придеви (нпр. *озебао*, *прочӣтан*), припадајући према једним особинама глаголском систему, имају и неке особине по којима су слични придевима (наставци и неке синтаксичке функције). Глаголски прилози, нпр. *читајући*, *прочӣтавши*, који такође према једним особинама припадају глаголском систему, према другима су слични прилозима, а имају и одлике целе реченице. С друге стране, има именица које су

глаголског порекла, односно које су глаголима блиске према значењу, нпр. *молба, пријава, развој*, као што има и придева глаголског порекла, нпр. *водећи, учен, заостао*. Посебан статус имају именице на *-ње*, јер се могу образовати готово од свих несвршених и од многих свршених глагола, што с другим суфиксима није могуће.

Границе међу језичким појавама по правилу нису оштре и зато су класификације које дају граматичари увек мање или више условне, мада не и произвољне него засноване на критеријумима који одражавају неке битне одлике језичке структуре.

§ 308. Глаголски облици према степену сложености могу бити једночлани (нпр. *чита̄ј*), двочлани (нпр. *чита̄о је*) или трочлани (*био је чита̄о*). Једночлани глаголски облици називају се прости, а двочлани и трочлани – сложени.

Прости глаголски облици граде се додавањем наставака на презентску основу (нпр. *пӣше-мо*) или на инфинитивну основу (нпр. *пӣса-х*).

Сложени глаголски облици састоје се од елемента који има и лексичко значење и део граматичког значења (нпр. *пӣсао* у облику потенцијала *пӣсао бих*) и елемента који носи искључиво део граматичког значења неког сложеног глаголског облика (нпр. *бих* у облику *пӣсао бих*).

Основу сложеног глаголског облика чини онај део таквог облика с којим је у вези помоћни глаголски елеменат, нпр. облик *пӣсала* јесте основа двочланог глаголског облика *пӣсала је*.

Сложени глаголски облици који разликују род употребљавају се у 1. лицу у облику мушког рода (нпр. *дошао бих*) или женског рода (нпр. *дошла* бих), али се не употребљавају у облику средњег рода.

§ 309. Глаголски облици према степену граматичке уобличености могу бити потпуни и непотпуни (градивни, конструктивни). На пример, презентски облик *озебе* је потпуни глаголски облик, а облик радног придева *озебла* јесте непотпуни, одн. градивни глаголски облик пошто служи за грађење неких потпуних облика (нпр. перфекатског облика *озебла је*), а врло ретко се употребљава атрибутски и тада обично с тенденцијом да пређе у праве придеве, нпр. *Греје озебле руке*.

Укратко, глаголски облици према степену сложености и граматичке уобличености су:

1. прости (једночлани)
   1.1. потпуни, нпр. *чѝта̄*
   1.2. непотпуни:
      а) основни, нпр. *чѝта̄ла*
      б) помоћни, нпр. *је*

2. сложени (двочлани или трочлани), нпр. *чѝта̄ла је*, или *би́ла је чѝта̄ла*.

Прости (једночлани) глаголски облици су:	Сложени (двочлани или трочлани) глаголски облици су:
1. инфинитив (§ 325)	11. свршени прилог (§ 329)
2. презент (§ 345)	12. футур I (§ 362)
3. императив (§ 389)	13. футур II (§ 369)

4. аорист (§ 355)
5. имперфекат (§ 357)
6. футур I (§ 362)
7. придев радни (§ 317)
8. оптатив(§ 399)
9. придев трпни (§ 319)
10. несвршени прилог (§ 327)
14. перфекат (§ 349)
15. плусквамперфекат (§ 359)
16. потенцијал (§ 396)
17. прошли потенцијал (§ 398)
18. придевски пасив (§ 402)
19. заменички пасив (§ 404)

Неки глаголски облик може функционисати у једним случајевима као потпуни облик, нпр. радни придев у функцији краћег перфекта, уп. *Дошла Ана!*, а у другим случајевима као непотпуни облик, односно као саставни део двочланог или трочланог глаголског облика, нпр. *Дошла је Ана, Ана је била дошла када сте ви телефонирали.*

Футур I има и просте и сложене облике, уп. *Она ће читати* према *Читаће*, што не важи за глаголе са инфинитивом на *-ћи*, који имају само сложене облике, нпр. *Она ће доћи* и *Доћи ће.*

Краћим облицима помоћних глагола *хтети* и *бити* морфолошки су изведени сложени глаголски облици: нпр. (*ја*) *ћу писати*, или *писаћу* (футур I), *буде писао* (футур II), *био је писао* (плусквамперфект), *писао би* (потенцијал), *био би писао* (потенцијал прошли), *писан је*, *пише се* (пасив).

Глаголске основе

§ 310. Основа је непроменљиви део морфолошког облика. Глаголска основа обавезно садржи глаголски корен и суфикс глаголске основе (презентске или инфинитивне), нпр. *пис-а-* у радном придеву *писа-л-а*. Две главне глаголске основе су

1) презентска основа, нпр. *пише-*

2) инфинитивна основа, нпр. *писа-*.

§ 311. Презентска основа (или основа садашњег времена) је део презентског облика који се налази испред наставка. Презентска основа се најпоузданије налази у другом лицу садашњег времена, нпр. *зна-ш*, *пева-ш*, *пише-ш*.

Презентска основа је део облика за презент (*зна-ш*), императив (*зна-ј*), и несвршени прилог (*зна-ју-ћи*).

У 3. л. множине код неких глагола презентска основа је окрњена: испред наставка *-у* или *-е* изоставља се крајњи самогласник основе, нпр. *говорити*: *они говор-е*.

Код глагола с коренском морфемом која се завршава на *к*, *г* или *х* у презенту се испред *е* врши палатализација (§ 55), нпр. *сечеш* (*они секу*); *можеш* (*они могу*); *вршеш* (*они врху*).

Код глагола типа *писати*, *дизати*, *стругати*, *махати*, *плакати* и сл. у свим лицима једнине и множине презента врши се јотовање (§ 58), нпр. *пишем*, *дижем*, *стружем*, *машем*, *плачем* и сл.

§ 312. Инфинитивна основа је саставни део облика перфекта, аориста, имперфекта и плусквамперфекта, оба потенцијала, придевског пасива и свршеног прилога. Она се налази испред инфинитивног

наставка *-ти* ако се глагол завршава на *-ти* којем претходи самогласник, нпр. *писати*.

Глаголи чији се инфинитив завршава на *-ћи* (нпр. *моћи*) или *-сти* (нпр. *пасти*) имају инфинитивну основу која је у савременом српском језику сачувана у аористу испред личног наставка у 1. лицу једнине, нпр. *помоћи*: *помог-ох*; *пасти*: *пад-ох*, због чега се назива и аористна основа.

§ 313. Инфинитивна основа већине глагола најчешће је једнака основи радног придева (испред граматичког суфикса *-л-*), који је саставни део перфекта, због чега се назива и перфекатска основа, нпр. *писати*: *писа-ла*.

Нелични глаголски облици

§ 314. У морфологији глагола разликују се лични и нелични глаголски облици. Лични глаголски облици сваким својим обликом изражавају и неко граматичко лице и број, поред других својих граматичких значења, а нелични глаголски облици немају лична значења ни личне облике. Глагол у предикату мора бити у неком личном глаголском облику.

Нелични глаголски облици деле се на променљиве и непроменљиве.

Променљиви нелични глаголски облици су радни придев и трпни придев, а непроменљиви нелични глаголски облици су инфинитив, несвршени и свршени глаголски прилог.

Променљиви нелични глаголски облици

§ 315. Радни придев и трпни придев су пре свега градивни, односно непотпуни глаголски облици јер је њихова главна улога да служе извођењу сложених, потпуних глаголских облика. Радни и трпни придев се, по правилу, не употребљавају самостално у некој синтаксичкој функцији.

Основна функција радног придева је да улази у састав сложених времена (перфекта, плусквамперфекта, футура II и потенцијала). Известан, мањи број радних придева од непрелазних глагола употребљава се и атрибутивно, аналогно правим придевима, нпр. *одрастао човек*, *ишчезли градови*, *учестале претње*, *зарђало сечиво*, *угинула крава*, *оседеле власи* и сл.

§ 316. Основна функција трпног придева је да улази у састав придевског пасива, нпр. *збуњени су*, *образован је*, *удата је* итд., мада може бити употребљен и атрибутски, нпр. *збуњена девојка*, *образован младић*, *удата жена*, *заљубљени пар*, *мешано месо*, *разведени господин* итд. У неким случајевима такви трпни придеви су сасвим прешли у праве придеве, нпр. *необразовани људи*, *чувени певач*, *дресирана животиња*.

Радни придев

§ 317. Радни придев има просте облике, које чини инфинитивна основа (§ 312), наставак *-л-* (само у предвокалској позицији, нпр. *чита-л-а*, а испред нултог наставка он гласи *-о*, нпр. *чита-о-ø*), и које чине настав-

ци за род и број, нпр. јед.: 1. *чита-о-ø*, 2. *чита-л-а*, 3. *чита-л-о*; мн.: 1. *чита-л-и*, 2. *чита-л-е*, 3. *чита-л-а*.

Напомена. – Поједини глаголи само у радном придеву имају дублетне облике без промене лексичког значења, нпр. *очврснути*: *очврснуо, очврснула* и *очврсао, очврсла*; *пресахнути*: *пресахнуо, пресахнула* и *пресахао, пресахла*.

У наведеним завршецима *-о-* или *-л-* је наставак са временским значењем, а наставци за род у једнини су *-ø, -а, -о*, а за род у множини *-и, -е, -а*.

У једнини мушког рода, наставак ***-о-ø*** (који је настао од некадашњег *-л-*) долази на основе које се завршавају самогласником (нпр. *пева-о-ø*), а испред наставка *-о-* појављује се непостојано *а* ако се испред тог наставка налази сугласник, а наставак за род и број је *-ø* (нпр. *пек-**а**-о-ø*).

§ 318. Основе се одређују на четири начина.

1) За све глаголе са инфинитивом на *-ти* коме претходи самогласник, наставци долазе на инфинитивну основу, добијену одбацивањем завршног *-ти*, нпр.

пева-ти	*пева-о-ø, пева-л-а, пева-л-о...*
купи-ти	*купи-о-ø, купи-л-а, купи-л-о...*
узе-ти	*узе-о-ø, узе-л-а, узе-л-о...*
чу-ти	*чу-о-ø, чу-л-а, чу-л-о...*

2) За глаголе чији је инфинитив на *-сти*, неизмењена инфинитивна основа се налази у 1. лицу једнине аориста, одбацивањем његовог личног наставка (та основа је готово увек подударна са основом 3. л. множине презента истог глагола):

инфинитив	аорист	презент	радни придев
затрести	*затрес-ох*	*затрес-у*	*затрес-а-о-ø, затрес-л-а, затрес-л-о...*
загристи	*загриз-ох*	*загриз-у*	*загриз-а-о-ø, загриз-л-а, загриз-л-о...*
озебсти	*озеб-ох*	*озеб-у*	*озеб-а-о-ø, зеб-л-а, зеб-л-о...*
порасти	*порас-ох*	*порас-у*	*порас-а-о-ø, порас-л-а, порас-л-о...*

Уколико код глагола на *-сти* наставку за 1. л. једнине у аористу претходи *т* или *д*, ти сугласници не улазе у облик радног придева. Ако се презентска основа глагола са инфинитивом на *-сти* завршава на *тн* или *дн*, она није подударна са аористном, односно инфинитивном основом. Уп.

инфинитив	аорист	презент	радни придев
пплести	*пплет-ох*	*пплет-у*	*пплe-о, пплe-ла, пплe-ло*
појести	*појед-ох*	*појед-у*	*појe-о, појe-ла, појe-ло*
убости	*убод-ох*	*убод-у*	*убо (од *убо-о), убо-ла, убо-ло*
срести	*срет-ох*	*сретн-у*	*сре-о, сре-ла, сре-ло*
пасти	*пад-ох*	*падн-у*	*па-о, па-ла, па-ло*

3) За глаголе са инфинитивом на *-ћи* (осим оних који су изведени од глагола *ићи*), неизмењена инфинитивна основа се такође налази у 1. л. једнине аориста (подударна је са основом 3. лица множине презента):

инфинитив	аорист	презент	радни придев
исӣећи	*исӣек-ох*	*исӣек-у*	*исӣек-ао, исӣек-ла, исӣек-ло*
одсећи	*одсек-ох*	*одсек-у*	*одсек-ао, одсек-ла, одсек-ло*
исӣући	*исӣук-ох*	*исӣук-у*	*исӣук-ао, исӣук-ла, исӣук-ло*
йоисӣриһи	*йоисӣриг-ох*	*йоисӣриг-у*	*йоисӣриг-ао, йоисӣриг-ла, йоисӣриг-ло*

Ако се у промени глагола са инфинитивом на *-ћи* 3. лице множине презента завршава на *-ну*, сугласник *н* не улази у облик радног придева:

инфинитив	аорист	презент	радни придев
рећи	*рек-ох*	*рек-н-у*	*рек-ао, рек-ла, рек-ло*
ниһи	*ник-ох*	*ник-н-у*	*ник-ао, ник-ла, ник-ло*
маһи	*мак-ох*	*мак-н-у*	*мак-ао, мак-ла, мак-ло*
йомоһи	*йомог-ох*	*йомог-н-у*	*йомог-ао, йомог-ла, йомог-ло*
сӣиһи	*сӣиг-ох*	*сӣиг-н-у*	*сӣиг-ао, сӣиг-ла, сӣиг-ло*
лећи	*лег-ох*	*лег-н-у*	*лег-ао, лег-ла, лег-ло*
диһи	*диг-ох*	*диг-н-у*	*диг-ао, диг-ла, диг-ло*

4) Од глагола *ићи* и свих његових префиксалних изведеница одбацује се завршетак *-ћи* и додају се завршеци *-шао, -шла, -шло*.

Да је глагол изведен од *ићи* може се видети по презенту. Од *ићи* и *оӣићи* 1. лице презента се завршава на *-дем*, а од свих осталих на *-ђем* (*ући – уђем, наћи – нађем* итд., в. § 348). Уп.

инфинитив	аорист	презент	радни придев
оӣићи	*оӣид-ох*	*оӣид-у*	*оӣишӣ-ао, оӣишӣ-ла, оӣишӣ-ло*
ући	*уђ-ох*	*уђ-у*	*ушӣ-ао, ушӣ-ла, ушӣ-ло*

На исти начин граде радни придев и *изићи*//*изаћи, наћи, наићи, обићи, йроћи, йрећи, йрићи, сићи, йоћи* и још неколико других глагола.

Трпни придев

§ 319. Трпни придев има просте облике, које чине основа трпног придева, једнака са основом инфинитива и радног придева, и наставак трпног придева, те наставци једнаки с наставцима радног придева.

Трпни придев служи за грађење придевског пасива (§ 402). Поред тога, трпни придев се, у принципу, може употребити и атрибутивно, уз именицу, нпр. *кувано месо, йозајмљен новац, удаӣа жена* и сл.

Трпни придев имају само прелазни глаголи, али не сви, нпр. глаголи *имаӣи, значиӣи, разумеӣи, мрзеӣи* немају трпни придев.

Напомена. – У неким случајевима могућ је трпни придев од повратних глагола, нпр. *заљубљен* према *заљубиӣи се, насмејан* према *насмејаӣи се, начиӣан* према *начиӣаӣи се* (*начиӣан човек* ‘онај који је много читао’).

§ 320. Трпни придеви имају један од четири наставка: *-н* (*-на, -но*), *-ен* (*-ена, -ено*), *-вен* (*-вена, -вено*) и *-ӣ* (*-ӣа, -ӣо*). Сви трпни придеви имају падежне облике као придеви са основом на тврд сугласник, нпр. *чиӣан, чиӣаног, чиӣаном* итд.

Завршетак *-н, -на, -но* долази на инфинитивну основу глагола на *-аӣи* (ону која се добија одбацивањем наставка *-ӣи*): тако од *чиӣа-ӣи* имамо

чита-н, од *позва-ти позва-н*, од *изабра-ти изабра-н* итд. Изузетак су неки глаголи на *-нати*, о којима в. § 323.

§ 321. Завршетак *-ен*, *-ена*, *-ено* долази на инфинитивну основу, која се у неизмењеном облику налази у облицима аориста, и то у следећим типовима глагола:

(а) глаголи са инфинитивом на *-сти*: *красти*, аорист *крад-ох* – трпни придев *крад-ен*; *довести*, *довед-ох* – *довед-ен*; *појести*, *појед-ох* – *појед-ен*; *убости*, *убод-ох* – *убод-ен*; *плести*, *плет-ох* – *плет-ен*; *потрести*, *потрес-ох* – *потрес-ен*; *угристи*, *угриз-ох* – *угриз-ен* итд.;

(б) глаголи са инфинитивом на *-ћи* и основом аориста у 2. л. једнине на *ч*, нпр. *исећи*, *исече* – *исечен*; *исећи*, *исече* – *исечен*; *истући*, *истуче* – *истучен*; *извући*, *извуче* – *извучен*; *обући*, *обуче* – *обучен*; *изрећи*, *изрече* – *изречен*.

Палатализација (§ 55), услед које се *к* из основе *пек-*, *сек-* итд. замењује са *ч*, може деловати и на сугласник *г* (→ *ж*) и *х* (→ *ш*), али ту је реч о данас ретким глаголима као *ожећи*, *ожеже* – *ожежен*, *острићи*, *остриже* – *острижен*, *оврћи*, *оврше* – *овршен*.

(в) глаголи са инфинитивом на *-ити* имају уметање *ј* између инфинитивне основе и суфикса трпног придева *-ен-*, нпр. *убити*, аорист *уби-х* – трпни придев *уби-јен*; *попити*, *попи-х* – *попи-јен*; *развити*, *разви-х* – *разви-јен* итд.

Неки од ових глагола имају трпни придев на *-вен*, о чему в. § 322.

(д) код глагола на *-ити* или *-ети* с презентом на *-им* суфикс за трпни придев долази на инфинитивну основу окрњену за крајњи самогласник *и* или *е*, нпр. *створити*, презент *створим* – *створен*; тако и *кројити* – *кројен*; *умањити* – *умањен*; *уплашити* – *уплашен*; *тражити* – *тражен* итд. Ако је на крају основе непалатални сугласник, долази до јотовања по правилима изнетим у § 58, нпр. *населити* – *насељен*; *волети* – *вољен*; *заменити* – *замењен*; *вратити* – *враћен*; *родити* – *рођен*; *видети* – *виђен*; *почистити* – *почишћен*; *замислити* – *замишљен*; *угасити* – *угашен*; *изразити* – *изражен*; *убацити* – *убачен*; *склопити* – *склопљен*; *љубити* – *љубљен*; *славити* – *слављен*; *спремити* – *спремљен* итд.

§ 322. Наставак *-вен*, *-вена*, *-вено* долази на инфинитивну основу и то:

(а) код глагола на *-ити*, *-ијем* уколико наспрам њих постоји несвршени на *-ивати*: такви су *полити*, презент *полијем* – *поливен* (и други на *-лити*); *скрити*, *скријем* – *скривен* (и други на *-крити*); *умити*, *умијем* – *умивен*; *шити*, *шијем* – *шивен* итд.

Напомена. – Наспрам свршеног *добити* несвршени је *добијати* и (данас ређе) *добивати*; отуда је и његов трпни придев *добијен*, ређе *добивен*.

(б) код глагола на *-ути* (али не оних на *-нути*, о којима в. даље): *надути* – *надувен*, *обути* – *обувен*, *изути* – *изувен*;

Напомена. – Овако је настало и *чувен* од глагола *чути*, али се данас употребљава само као прави придев, у значењу ‘добро познат, славан’).

(в) код неких, углавном неправилних, глагола на *-ети*: *млети* – *млевен*, *пожњети* – *пожњевен*, *оденути* – *одевен*, *снабдети* – *снабдевен*.

§ 323. Наставак *-ти, -та, -то* долази на инфинитивну основу и то:

(а) код глагола на *-нути: прекинути – прекинут, надахнути – надахнут, ужаснути – ужаснут, забринути – забринут, тргнути – тргнут, замрзнути – замрзнут* итд.

Напомена. – Поједини глаголи имају варијанту инфинитива на *-ћи*, која је данас често обичнија него она на *-нути*: *помаћи/помакнути, дотаћи/дотакнути, уздићи/уздигнути* и сл. Трпни придев је и у том случају само *помакнут, дотакнут, уздигнут*.

(б) код глагола на *-ети* с неправилним презентом у коме се јавља назал *м* или *н*: *узети, узмем – узет; отети, отмем – отет; сажети, сажмем – сажет; прожети, прожмем – прожет; почети, почнем – почет; начети, начнем – начет; запети, запнем – запет; напети, напнем – напет; проклети, прокунем – проклет* итд.

(в) код неких глагола на *-ати*, нарочито ако претходи глас *н*: *познати – познат, признати – признат, поравнати – поравнат, прорачунати – прорачунат* итд. Ту спада и глагол *дати – дат* и његове префиксалне изведенице: *издати – издат, предати – предат, продати – продат, додати – додат* и др. Код њих постоје, мада ређе, и трпни придеви на *-н*: *дан, издан, предан* итд.

(г) Трпни придев на *-т* имају и неки глаголи са слоготворним *р* у основи, међу којима су најчешћи *утрти – утрт* и *застрти – застрт*, као и глаголи на *-сути, -сем* (основа свршених префиксалних глагола који одговарају несвршеном *сипати*), то јест *просути – просут* и други, за које в. § 418, IV/2.

Што се тиче префиксалних глагола на *-нети* (презент *-несем*), који су поменути у § 418, II/1, они имају два подједнако уобичајена облика трпног придева, на *-несен* (*донесен, понесен, занесен, унесен, пренесен, изнесен* итд.) и на *-нет* (*донет, понет, занет, унет, пренет, изнет* итд.).

Напомена 1. – У употреби трпног придева неких глагола срећу се облици који су погрешни са становишта књижевнојезичке норме, нпр., *донети*: *донет и донесен* (погрешно је *донешен*); *изгристи*: *изгризен* (не *изгрижен*); *истрести*: *истресен* (не *истрешен*); *красти*: *краден* (не *крађен*); *одвести*: *одвезен* (не *одвежен*); *одгристи*: *одгризен* (не *одгрижен*); *повести*: *повезен* (не *повежен*); *потрести*: *потресен* (не *потрешен*); *превести*: *превезен* (не *превежен*); *прегристи*: *прегризен* (не *прегрижен*); *пренети*: *пренет* (не *пренешен*); *прогристи*: *прогризен* (не *прогрижен*); *растрести*: *растресен* (не *растрешен*); *угристи*: *угризен* (не *угрижен*).

Од глагола *донети, однети, унети, изнети, понети, занети, нанети, разнети, принети, пренети, пронети...*, који имају ијекавске облике *донијети, однијети, унијети* итд. (погрешно је *донести, однести* итд.), трпни придев је *донет, однет, унет* итд. (ијек. *донијет, однијет* итд.) или *донесен, однесен* итд. (не *донешен, однешен, унешен* итд.).

Напомена 2. – Од глагола на *-стити* неки имају трпни придев на *-штен*, као *крстити – крштен, сместити – смештен, обавестити – обавештен* (ијек. *обавијестити – обавијештен*), *пустити – пуштен, опростити – опрштен*, други на *-шћен*, као *чистити – чишћен, частити – чашћен, замастити – замашћен, угостити – угошћен, ожалостити – ожалошћен, учврстити – учвршћен*; трећи могу имати оба облика, с тим да је у Србији обичнији онај на *-шћен*, као у

зайрейаститии – зайрейашћен, уйройаститии – уйройашћен, овластити – овлашћен, користити – коришћен, онесвестити – онесвешћен, али су једнако исправни и облици *зайрейашшен, уйройашшен, овлашшен, коришшен, онесвешшен*, а од *уврстити* чешће је *увршшен* него *увршћен*. Иста основа као у партицину јавља се и у глаголским именицама на *-ње*, нпр. *кршшење, обавешшење*; *чишћење, коришћење*; *зайрейашћење* и *зайрейашшење, коришћење* и *коришшење* и сл.

Напомена 3. – Од глагола *йослаши* исправна су оба облика трпног придева *йослан* и *йослаш*. Од глагола *йосребрити* трпни придев је *йосребрен* (не *йосребљен*). Од глагола *йроказаши* исправни облици трпног придева су и *йроказан* и *йрокажен*.

Напомена 4. – Када трпни придев почиње одричном морфемом, важно је не нарушавати правило о двострукој негацији. Нпр. *никад нейрежаљени* и слични спојеви садрже одрични израз испред глаголског придева који је и сам негиран. Тако је исправно и *никад неслућена срећа, никад неосшварене замисли, ничим неизазване санкције, ни од кога незаборављен догађај, нигде незабележени йодаци* итд. Није добро *никад йрежаљен, нигде забележени* и сл., што се коси с правилом о двострукој негацији. Једино уз прилог *нимало* употребљава се и глагол у потврдном облику: *Нимало збуњен, Милан одврашти...*

Напомена 5. – Непрелазни глаголи у начелу не могу имати трпни придев. Отуда уместо неправилних облика као *ошечен* (нпр. *ошечено место*), *учестан* (*учестани йозиви*), *зарђан* (*зарђана виљушка*) треба употребити радни придев: *ошекло место, учестали йозиви, зарђала виљушка*; уместо *цркнут* (*цркнута крава*) треба рећи *угинуо* (*угинула крава*). Ипак су поједини придеви као *йренагљен* и *йреурањен*, мада пореклом од непрелазних глагола, данас прихваћени, јер се њихов садржај не би могао друкчије исказати. Слично томе, не могу се забранити облици *дийломирани сшудент, неексйлодирана бомба*, па ни *усељен* у изразима као *усељен* (*неусељен*) *сшан, усељене* (*неусељене*) *йросшорије* (мада прелазни глагол *уселиши* за објект има станара, а не просторију). Старији речници нису признавали прелазно *договорити* (осим у значењу 'изговорити до краја'), него само *договорити се* (о чему). *Речник срйскоī језика* (2007), међутим, допушта и употребе као *договорити венчање, договорити време састанка*. Самим тим, неће бити погрешан ни трпни придев *договорен* (нпр. *Треба да се држимо договореноī*). Не може се ипак прихватити *неодговорена йишања* (често као буквални превод са енглеског), уместо чега треба рећи *йишања без одговора, нерешена йишања* и сл.

Непроменљиви нелични глаголски облици

§ 324. У морфологији глагола разликују се променљиви и непроменљиви глаголски облици.

Непроменљиви глаголски облици немају своју потпарадигму, односно ужу промену којој припадају. Таквим облицима без флексије традиционално се сматрају инфинитив (нпр. *чишаши*) и глаголски прилози (нпр. *чишајући, йрочишавши*).

Ако се облик инфинитива посматра као део укупне глаголске промене и израз посебног граматичког значења, онда и његов завршетак (као носилац тог значења) има функцију наставка као дела укупне глаголске флексије (система наставака), уп. *йиса-ш-и* према *йиса-л-и* или *йисаши* према *йиса-н-и* итд. Слично је место облика глаголских прилога у укупној глаголској промени.

Инфинитив

§ 325. Инфинитив је прости, нелични глаголски облик који има категорију вида и којим се именује нека радња или стање. Инфинитив чини инфинитивна основа (§ 312) и суфикс *-ти* или *-ћи*, од којих *-ћи* долази на крњу основу глагола с коренском морфемом на *-к*, *-г* или *-х*, односно долази непосредно на коренски самогласник (или слоготворно *р*) таквих глагола, нпр. *пе-ћи*, *стри-ћи*, *вр-ћи*//*вре-ћи*.

У речницима српског језика, као и већине других језика који имају инфинитив, тај облик се из практичних разлога наводи као основни и полазни глаголски облик (§ 418). С друге стране, пошто је инфинитив врло сиромашан у граматичким значењима и пошто нема посебну потпарадигму, он је врло нетипичан глаголски облик (сличан глаголској именици, уп. *Пушити није дозвољено* и у истом значењу *Пушење није дозвољено*). Најједноставнији глаголски облици, који су уједно по укупности својих граматичких значења типични за глагол као врсту речи, јесу облици презента.

Неки глаголи имају двојне облике у инфинитиву (и облицима са инфинитивном основом), при чему се лексичко значење глагола не мења, нпр. *гребати* и *грепсти*; *огребати* и *огрепсти*; *крађати* и *крачати*; *окрађати* и *окрачати*; *мрщавити* и, ређе, *мрщавети* (ијек. *мрщавјети*); *обрвати* и *обрхвати*; *оврћи* и *оврћити*; *оглупети*: *оглупео* (ијек. *оглупјети*, *оглупио*, *оглупјела*) и *оглупавети*, *-вео* (ијек. *оглупавјети*, *-вио*, *-вјела*); *олабавити*: *олабавио*, *-вила* (ретко и *олабавети*, *олабавео*, *-вела*, ијек. *олабавјети*, *-вио*, *-вјела*), али: *олабавели конопци* (придевски); *појефтинити* (обичније) и *појевтинити*; *пресести* (некоме: *пресело ми је* итд.) и *присести* (углавном у ијек. крајевима: *присјести*, *присјело ми је*); *прихватати* и *прихваћати*; *произлазити* је боље него *произилазити*, али ни овај други облик није погрешан; исто уметнуто *и* налази се и у глаголима *силазити*, *обилазити*, *наилазити*, *подилазити*, *превазилазити* итд. (допуштено је и *изилазити*, поред обичнијег *излазити*); *преплитати*: *преплићем* и *преплетати*: *преплећем*; *прождрети* (ијек. *прождријети*), *прождрем*, они *прождру*; *прождрећу* (ијек. *прождријећу*); *прождро*, *прождрла*; *прождрт*; такође: *прождерати*, *прождерем*, *прождерао*, *-ала*, *прождеран* (није добро *прождрати*, *прождрађу*); *црпсти* и *црпити*; *поцрпсти* и *поцрпити*.

Уп. такође двојну промену глагола *пожњети* и *пожети*; *пожањем*, *пожању* и *пожњем*, *пожњу*; императив *пожањи* и *пожњи*; *пожњео* и *пожео*; *пожњевши* и *пожевши*; *пожњевен*.

Напомена. – У говору се понекад могу чути двојни облици истог глагола од којих је само један правилан, или се са становишта књижевнојезичке норме један од њих сматра бољим, нпр. *извинити се* (не *извинути се*); *оболевати* (не *обољевати*); ијек. *оболијевати*; *одолевати* (не *одољевати*), ијек. *одолијевати*; *обухватати*, боље него *обухваћати*; *оћутати* (не *отћутати*); *оканити се*: *оканим се*, Нек се он *окани* тога, Нек се они *окане*; *оканио се*, *оканила се*; не: *оканути*, *оканем*, *окануо*; *приклештити* (не *прикљештити*), ијек. *приклијештити*; *протестовати* (не *протествовати*). Глагол *кипети* (*кипео*, *кипеће*, ијек. *кипјети*, *кипио*, *кипјела*), има на крају основе инфинитива *-е-*; погрешно је *кипити*; такође

прекипети (*прекипео, прекипеће*, ијек. *прекипјети, кипио, кипјела*), не *прекипити*; *познавати*: *познајем, познајеш* итд. (не *познам, познаш*, што су облици од свршеног глагола *познати*); *поцурити*: *поцурио је, поцуриће* (не *поцурети*); *процурити*; *процурио је, процуриће* (не *процурети*); *прекоручивати*: *прекоручујем* (не *прекоручати, прекоручам*); итд.

Глаголи *донети, однети, унети, изнети, понети, занети, нанети, разнети, принети, пренети, пронети*... имају ијек. облике *донијети, однијети, унијети* итд. (погрешно је *донести, однести* итд.).

У неким случајевима постоје глаголски парови сличног значења и облика са инфинитивом на *-ети* и *-ити* у чијој се употреби због те сличности греши. Они на *-ети* (ијек. *-јети*) значе 'постати носилац неке особине', док су они на *-ити* прелазни, са значењем 'учинити некога или нешто носиоцем неке особине'. Примери:

– *ослепети, ослепео* (ијек. *ослијепјети, ослијепио, ослијепјела*) 'изгубити вид'; *ослепити, ослепио* (ијек. *ослијепити, -ио, -ила*) 'лишити (некога) вида'.

– *оголети, оголео* (ијек. *огољети, оголио, огољела*) 'постати го'; *оголити, оголио* 'учинити голим'.

– *отупети, отупео* (ијек. *отупјети, отупио, отупјела*) 'постати туп', *отупити, отупио* 'учинити тупим'.

– *огрубети, огрубео* (ијек. *огрубјети, огрубио, огрубјела*) и *огрубити, огрубио* (по речницима ово друго би значило 'учинити грубим').

Код многих глагола, поготову на екавском подручју, ова разлика се данас губи, ако се није и сасвим изгубила. То пре свега важи за глагол *оживети* (ијек. *оживјети*), за који је још М. Стевановић утврдио да се употребљава не само у значењу 'постати жив' него и 'учинити живим' (не само нпр. *Оживела је међународна размена* него и *Оживели смо међународну размену*), док се облик *оживити* (*оживио, оживила*) готово више не употребљава. Слично уједначавање, али у супротном смеру, имамо код глагола *остарити*, који се данас употребљава не само као прелазан (нпр. *Бриге су га остариле*) него пре свега као непрелазан, у значењу 'постати стар' (нпр. *Много је остарила*), уместо данас ретког *остарети* (ијек. *остарјети*).

Глаголи као *оседети, оседео* (ијек. *осиједјети, осиједио, осиједјела*), *поседети, поседео* (ијек. *посиједјети, посиједио, посиједјела*), *огладнети, огладнео* (ијек. *огладњети, огладнио, огладњела*), данас су се углавном задржали само у том облику и у непрелазном значењу ('постати сед', 'постати гладан'), мада речници још бележе и прелазне глаголе *оседити, оседио* (ијек. *осиједити, осиједио, осиједила*), *поседити, поседио* (ијек. *посиједити, посиједио, посиједила*), оба 'учинити седим', *огладнити, огладнио, огладнила* 'учинити гладним'.

Глагол *поскупети, поскупео* (ијек. *поскупјети, -пио, -пјела*) најчешће се јавља у том облику и са значењем 'постати скуп', мада још постоји и прелазно *поскупити, поскупио, поскупила* 'подићи цену (чему)'.

Међу глаголима изведеним из придева за боју, разлика се још донекле чува код *поцрнети, поцрнео*, ијек. *поцрњети, поцрнио, поцрње-*

ла 'постати црн' наспрам *поцрнити, поцрнио* 'обојити у црно' (уп. и *потамнети, потамнео*, ијек. *потамњети, потамнио, потамњела* 'постати таман' према *потамнити, потамнио* 'учинити тамнијим, затамнити'). Други су се задржали или у облику на *-ити*, као *поплавити, поплавио, поплавила*, или у оном на *-ети*, као *поцрвенети, поцрвенео* (ијек. *поцрвењети, поцрвенио, поцрвењела*), *позеленети, позеленео* (ијек. *позелењети, позеленио, -њела*), *посивети, посивео* (ијек. *посивјети, посивио, -вјела*), *пожутети, -ео* (ијек. *пожућети, -ћио, -ћела*), све са значењем 'постати плав', 'постати црвен' итд., док се уместо прелазног *поцрвенити, позеленити* итд. радије каже *обојити у црвено, обојити у зелено* итд. Разлику између глагола *озеленети, озеленео* (ијек. *озелењети, озеленио, озелењела*) 'добити зелену боју, покрити се зеленилом' и *озеленити, озеленио* 'покрити зеленилом, пошумити' било би добро сачувати, пошто ту није реч само о боји него о два процеса, једном природном а другом који је дело људи.

Глаголски прилози

§ 326. Српски језик има два глаголска прилога, који се најбоље разликују према категорији вида, који оба прилога имају. То су несвршени прилог, нпр. *читајући*, и свршени прилог, нпр. *прочитавши*. Њихово временско значење увек је релативно, јер зависи од граматичког времена предиката у реченици са глаголским прилогом. (Подробније о терминима и о временском значењу ових прилога види у следећа два параграфа.)

Глаголски прилози се традиционално сматрају делом просте реченице, као и други прилози, иако се они од других прилога суштински разликују по томе што значе исто што и просте реченице у саставу сложене, у које се лако могу преобликовати, нпр. *Говори замуцкујући → Кад говори, замуцкује*. Иако, дакле, по свом значењу испуњавају услов да се сматрају специфичним обликом просте реченице у саставу сложене, глаголски прилози су нелични глаголски облици, па не испуњавају главни формални услов да свака реченица мора имати предикат са глаголом у личном облику. Стога је за глаголске прилоге као појаву изразито прелазне природе у глаголском систему, свако класификационо решење мање или више условно. Традиционално, они се разматрају у оквиру просте реченице (као и девербативне именице, које се такође лако могу преобликовати у просте реченице у саставу сложене, нпр. *Чекање га нервира → Нервира га што чека*).

§ 327. Несвршени прилог, односно глаголски прилог несвршеног вида, као прости облик чије је основно значење истовременост радње с радњом глагола у предикату исте реченице, чини основа несвршеног прилога (идентична с трећим лицем множине презента истог глагола) и формант *-ћи*: *чекају-ћи, раде-ћи, познају-ћи*.

Напомена 1. – Несвршени прилог мора имати заједнички семантички субјекат са главном реченицом, па су погрешне нпр. реченице *Прегледајући евиденцију, као нам је у очи велики број изостанака* (треба: *Док смо прегледали евиденцију...* или: *Прегледајући евиденцију, запазили смо...*); такође уместо погре-

шног *Каква су искуства стечена градећи ово насеље?* треба: *...док се градило ово насеље, ...у току градње овог насеља* и сл.

Напомена 2. – Посебно треба обратити пажњу на несвршени прилог следећих глагола

познавати: исправно је *познајући* (не *познавајући*);
признавати: исправно је *признајући* (не *признавајући*);
предавати: исправно је *предајући* (не *предавајући*);
придавати: исправно је *придајући* (не *придавајући*);
продавати: исправно је *продајући* (не *продавајући*);
надлетати: исправно је *надлећући* (не *надлетајући*);
прелетати: исправно је *прелећући* (не *прелетајући*).

Несвршени прилог традиционално се назива „глаголски прилог садашњи", што је назив који само делимично одговара функцији тог облика, који обично означава истовременост двеју радњи не само у садашњости (*Говори замуцкујући*) него и у прошлости (*Говорио је замуцкујући*) или у будућности (*Говориће замуцкујући*).

§ 328. Поред релативног временског значења, несвршени глаголски прилог у зависности од контекста у којем је употребљен може да учествује у изражавању неких других значења, као пратећих уз временско значење, нпр. условног, уп. *Не знајући шта да одговори, он ће ћутати*; или начинског значења, нпр. *Кувајте осам минута на умереној ватри стално мешајући.*

Облик са истом основом као глаголски прилог несвршеног вида понекад се употребљава у придевској функцији придева са значењем сталне особине, нпр. *владајућа класа, олакшавајуће околности, светлећа реклама, летећи тањир* итд.

Напомена. – Погрешно је употребљавати такве придеве као глаголе, везане за одређено време и праћене прилошким одредбама, дакле, није исправно *тренутно недостајућа средства, недостајућа средства за градњу, савремени-је мислећи читаоци* и сл.

§ 329. Свршени прилог је прости облик који чини основа радног придева и суфикс *-вши* (или, у истој функцији, али знатно ређе у употреби, *-в*). Испред суфикса *-вши* самогласник је дуг, нпр. *дошавши*. Глаголи са инфинитивом на *-ћи* (нпр. *изрећи*) и са инфинитивном основом на сугласник (нпр. *затрести*) имају у облику свршеног прилога основу радног придева проширену самогласником *а*, нпр. *изрећи*, основа је *изрек-*, свршени прилог *изрек-а-вши*; *затрести – затресавши*.

Свршени прилог имају глаголи свршеног вида, а само по изузетку и неки несвршени глаголи. Основа је иста као у радном придеву. Уп.

Инфинитив	Радни придев	Свршени прилог
купити	*купи-о*	*купивши*
узети	*узе-о*	*узевши*
загристи	*загриз-ао*	*загризавши*
пасти	*па-о*	*павши*
исећи	*исек-ао*	*исекавши*
помоћи	*помог-ао*	*помогавши*

стићи	*стиг-ао*	*стигавши*
рећи	*рек-ао*	*рекавши*
отићи	*отиш-ао*	*отишавши*
доћи	*дош-ао*	*дошавши*

Свршени прилог традиционално се назива „глаголски прилог прошли", али тај назив само донекле одговара функцији облика свршеног прилога, који обично означава антериорност у прошлости (*Ушао је покуцавши три пута*), у садашњости (*Улази покуцавши три пута*) или, најређе, у будућности (*Ући ће покуцавши три пута*). У неким случајевима свршени прилог може изражавати истовременост с радњом предиката, нпр. *Седи ослонивши се лактовима о сто*, или постериорност, нпр. *Изашла је залупивши вратима* 'изашла је и затим залупила вратима'.

Када свршени прилог значи истовременост с радњом предиката, у таквим реченицама он има исто или скоро исто значење као несвршени прилог, нпр.

(1) Прошао је крај нас не *приметивши* нас. (уп. Прошао је крај нас не *примећујући* нас)

(2) Ишао им је у сусрет *раширивши* руке. (уп. Ишао им је у сусрет *ширећи* руке)

§ 330. Поред релативног временског значења, свршени глаголски прилог у зависности од контекста у којем је употребљен може да учествује у изражавању неких других значења као пратећих уз временско значење, нпр. узрочног, уп. *Наслутивши превару, одбили смо сваки разговор с њима*; или допусног значења, нпр. *Не припремивши се за испит, ипак је отишао да полаже*; *Саслушавши наређење, поступио је супротно томе.*

Напомена. – Свршени прилог мора мора имати заједнички семантички субјекат с главном реченицом. Стога су погрешне реченице као: *Прешавши једва стотинак метара, указала нам се још једна рушевина*; где би требало рећи или *Прешавши једва стотинак метара, угледали смо још једну рушевину* или *Пошто смо прешли једва стотинак метара, указала нам се још једна рушевина.*

Лични глаголски облици

§ 331. Лични глаголски облици имају значење и облике лица у спрези са другим глаголским категоријама: времена, вида, начина и стања (§ 304). У предикату сваке реченице налази се пуномоћни или помоћни глагол у личном облику.

§ 332. Граматичка категорија је јединство граматичког облика и граматичког значења. Граматички облици глагола у српском језику организовани су у систем парадигми и потпарадигми, а граматичка значења одликују се 1) обавезношћу (нпр. сваки глагол има категорију вида), 2) распрострањеношћу у широким класама јединица (нпр. значење вида имају сви глаголи, што може бити и неколико стотина хиљада речи), 3) регуларношћу израза (облици изражавања сваке граматичке категорије су више или мање типизирани, нпр. глаголска лица се исказују пре свега наставцима, а значење свршеног или несвршеног вида има најрегуларнији облик изражавања у суфиксима, а затим у префиксима), 4) регуларношћу организације граматичких значења (свако граматичко значење

организовано је на принципу једне или неколико опозиција, нпр. свршени и несвршени вид, прво и друго лице према трећем итд.).

У граматици глагола у српском језику постоје граматичке категорије које су искључиво глаголске (лице, време, вид, начин, стање) и граматичке категорије које постоје и код неких других врста речи (род, број, падеж, аниматност). Значење лица имају и личне и присвојне заменице, али глаголско лице је флективна, парадигматска категорија, а заменице фактички немају категорију лица у морфолошком смислу него личне и присвојне заменице имају категоријална значења лица, садржана у значењу коренске морфеме.

Категорија лица

§ 333. Глаголска категорија лица обухвата систем облика који упућују на учеснике у комуникацији, и то на говорно лице (прво лице) и на његовог саговорника (друго лице) или на лице или широко схваћени предмет или појаву који не учествују у комуникацији, нпр. 1. *чи̏там*, 2. *чи̏таш*, 3. *чи̏та*.

Категорија лица је упућивачка категорија, јер не означава увек исте особе, предмете или појаве него упућује на променљиве носиоце одређених комуникацијских улога.

У српском језику категорија лица постоји код облика за сва три глаголска начина (индикатив, императив, потенцијал), што је већи део укупне промене глагола. Категорија лица не изражава се инфинитивом, као ни глаголским придевима нити прилозима.

§ 334. Облик 3. лица једнине користи се и безлично. Безличном употребом назива се употреба глагола у 3. лицу једнине, а код облика који имају и род, у средњем роду, у реченици у којој субјект није изражен и не може бити изражен, а глагол означава неко стање природе, физичко или психичко стање, имање или немање, модалне односе и сл., нпр. *Смркава се*. Уколико је у безличној реченици исказан семантички субјекат, он је у облику датива, нпр. *Мени се спа̏ва* 'ја осећам потребу да спавам'. Такве реченице називају се безличне реченице. У предикату безличних реченица је понекад безлични глагол.

§ 335. Безлични глаголи су глаголи који могу бити употребљени само у безличним реченицама под поменутим синтаксичким, морфолошким и значењским условима.

Безлични глаголи могу бити и повратни (нпр. *смркава̏ти се*) и неповратни (нпр. *свита̏ти*). Поред безличних реченица у којима су у предикату безлични глаголи, честе су и реченице у којима су безлично употребљени глаголи за које безлична употреба није обавезна, уп. *Њој се спа̏ва* (безлично), *Она жели да спа̏ва* (лично).

§ 336. Неки непрелазни или повратни глаголи по свом основном значењу су безлични и сами за себе могу чинити реченицу, нпр. *Свиће*; *Грми*; *Пљу̏шти*; *Веје* (у прошлом времену: *Свита̏ло је*, *Грмело је* итд.). Уколико добију субјекат, нарочито кад су фигуративно употребљени, они постају лични, нпр.

(3) *Свиће* зора.
(4) Иза брда су *ӟрмели* топови.
(5) *Пљушће* ударци са свих страна.

§ 337. Безлична употреба глагола постоји и у следећим случајевима.

(а) С неким семикопулативним глаголима, тј. онима који без допуне у предикату или у облику зависне реченице немају потпун смисао:

(6) *Исйало је* сасвим добро.
(7) *Чини се* да је све у реду.
(8) *Изӟледа* да смо погрешили.

(б) С глаголом *имаши* или *немаши* (у презенту) односно *биши* (у прошлом, будућем времену и у потенцијалу) у значењу постојања:

(9) *Има* један проблем.
(10) *Нема* никаквих проблема.
(11) *Било је* доста људи на шеталишту.
(12) *Биће* великих изненађења.

(в) У споју прилога или придева средњег рода с глаголом *биши* и дативом, који изражава субјективно осећање, нпр.

(13) Како вам *је* овде? – *Лейо* нам *је*.
(14) Војницима *је било хладно*.
(15) *Било би* вам *шеже* да сте сами.

§ 338. Глагол ***шребаши*** има два главна значења и свако од њих има неке синтаксичко-семантичке особености употребе. Постоји нецеситативно *шребаши* са значењем потребе коју неко има за неким или за нечим, и деонтичко *шребаши* са значењем нужности да се нешто учини.

§ 339. Нецеситативно *шребаши* може се употребити лично (16)–(19) или безлично (20), (21), уп.

(16) *Требају* ми лекови.
(17) *Требали су* ми лекови.
(18) Он ти не *шреба*.
(19) Он ти није *шребао*.
(20) *Треба* ми још воде.
(21) *Требало* му *је* више новца.

Када се употребљава лично, нецеситативно *шребаши* се налази у неком од личних облика, који се слажу са граматичким субјектом у броју (нпр. 16), у броју и роду (17), у броју и лицу (18), или у броју, роду и лицу (19).

Када се употребљава безлично, нецеситативно *шребаши* се налази у облику трећег лица једнине (20) и средњег рода, када треба изразити род (21).

Субјекат реченице са нецеситативним *шребаши* може бити оно што је потребно (22), (23) или оно чему је (онај коме је) нешто потребно (24), (25), нпр.

(22) Друштву *шребају* стручњаци.
(23) Овом цвећу *шреба* влага.
(24) Друштво *шреба* стручњаке.
(25) Ово цвеће *шреба* влагу.

Напомена. – Реченице типа *Друштво треба стручњаке*, мада ниуколико нису погрешне, мање су препоручљиве од реченица типа *Друштву требају стручњаци*, којима претходне увек могу бити замењене, али нема разлога да се оне доследно избегавају или да се уместо реченица типа *Друштво треба стручњаке* увек употребљавају такође исправне реченице са изразом *бити потребан* у предикату, нпр. *Друштву су потребни стручњаци.* Употреба синонимичних конструкција у истом тексту понекад је оправдана из стилских разлога.

Када глагол *требати* значи потребу семантичког субјеката реченице да изврши неку радњу, одговарајућа допуна може имати облик допунске реченице, уп. (26) и (27); (28) и (29):

(26) *Треба* ми *шетња*. ('ја имам потребу за шетњом')
(27) *Треба* ми да прошетам.
(28) Сад нам *треба* одмор.
(29) Сад нам *треба* да се одморимо.

§ 340. Деонтичко *требати* се допуњава зависном допунском реченицом у чијем је предикату глагол са значењем нужне радње. Глагол *требати* се у том случају употребљава безлично, нпр.

(30) *Треба* да им помогнем.
(31) *Треба* да му телефонираш.
(32) *Требало је* да ми то јаве.
не: (33) **Требали су* да ми то јаве.
(34) *Није требало* да се напрежеш.
не: (35) **Ниси требао* да се напрежеш.

Када се деонтичко *требати* налази испред субјекта допунске реченице, биће увек безлично, ма у ком лицу да је тај субјект:

(36) *Треба* да им ми помогнемо.
(37) *Требало је* само ти да говориш.
(38) *Требало би* да и деца нешто добију.

Ако је субјект испред деонтичког *требати*, а није у трећем лицу једнине, глагол *требати* може и даље бити безличан ако је у садашњем времену:

(39) Ти *треба* да говориш о томе, а не ја.
(40) Деца *треба* такође нешто да добију.

Ако је *требати* у прошлом времену или потенцијалу, препоручује се да се уместо њега употреби *имати* или *морати*:

(41) Ти си *имао* о томе да говориш, а не ја.
(42) Деца би *морала* такође нешто да добију.

Изузетно, у односним реченицама каткад се мора дозволити и лична употреба деонтичког *требати*, пошто се безлични глагол не би могао сложити са субјектом:

(43) Дошли су сви они који *су требали* да дођу.

Не би било добро: *Дошли су сви они који је требало да дођу.*

§ 341. Уколико се нè прецизира ко је вршилац радње, уместо допунске реченице уз безлично *требати* може бити употребљен инфинитив, уп.

(44) *Треба* им помоћи.
(45) *Требало* им *је* помоћи.
(46) *Требало би* прихватити ову понуду.

§ 342. Инфинитив уз личне облике деонтичког *тр̄ебаӣи* осећа се као кроатизам и у данашњем српском књижевном језику није уобичајен, нпр.

(47) *Требамо* им помоћи.
(48) Ми им *тр̄ебамо* помоћи.
(49) *Требаш* му се јавити.
(50) Ти си му се *тр̄ебао* јавити.

Када деонтичко *тр̄ебаӣи* има додатно значење закључивања у форми претпоставке, употребиће се безлично:

(51) *Треба* да си се наспавала.
(52) *Требало би* да је лек деловао.

§ 343. Безличне и пасивне конструкције са енклитиком *се* један су од честих начина исказивања безличности у српском језику. Већина прелазних и непрелазних глагола може постати безлична уколико им се дода енклитичка заменица *се*. То је заменица која служи за грађење повратних глагола (§ 414), с тим што у овом случају иде искључиво с трећим лицем једнине. Примери:

(53) *Видело се* да је уморан.
(54) *Прича се* да је заљубљен.
(55) Све *се може* кад *се хоће*. (Изрека).

Са именицом или заменицом у дативу, безлично *се* показује да особа означена дативом жели, да је спремна или расположена да врши радњу означену глаголом, нпр.

(56) Детету *се сп̄ава*.
(57) *Једу* му *се* бомбоне.
(58) *Пије* јој *се* кафа.
(59) Нама *се* није *излазило*.

Употребљено с прелазним глаголом и уз навођење предмета радње, безлично *се* добија пасивну вредност, нпр.

(60) Ова књига *се* лако *чит̄а*.
(61) *Продаје се* моторни чамац.
(62) Ова блуза *се п̄ере* у млакој води.

Као што би било и уз глагол у пасиву (§ 404), предмет радње у тим и таквим реченицама има функцију граматичког субјекта (*књиг̄а*, *чамац*, *чарап̄е*).

Категорија времена

§ 344. Категорија времена обухвата систем глаголских облика који упућују на време вршења радње глагола у предикату, повезујући то време, непосредно или посредно, с временом говорне ситуације.

Сви глаголски временски облици имају поред свог основног значења и различита друга варијантна и преносна значења (в. § 1113–1128).

Глаголских времена има укупно седам. Проста времена су презент, аорист, имперфект и футур I (који има и облике сложеног времена). Сложена времена су перфект, плусквамперфект, футур I (који има и облике простог времена) и футур II.

Када се два или више сложених времена нижу један за другим у реченици са истим субјектом, помоћни глагол се обично не понавља, нпр. *Бездушни кочијаш их је псовао, грдио и ударао бичем.*

Презент

§ 345. У свом основном значењу облици презента (*пишем, пишеш, пише...*) значе да је оно што се њима износи временски подударно са временом када се о томе говори (§ 1088), нпр. *Лепо и з г л е д а ш у тој хаљини, П о к л а њ а м ти ову књигу, Пошта данас не р а д и .*

Презент има просте облике које чине презентска основа (§ 311) и наставци.

Презентски наставци су двочлани, при чему први члан има значење лица, а други има значење броја (у множини – и броја и лица):

	једнина	множина.
1. л.	*-м-Ø*	*-м-о*
2. л.	*-ш-Ø*	*-т-е*
3. л.	*-Ø-Ø*	*-(ј)у-Ø* или *-е-Ø*

У 3. л. множине завршетак *-ју-Ø* имају глаголи типа *копати* (*копају*), а наставак *-е-Ø* имају глаголи са презентском основом на *-и-*, нпр. *звечати, говорити, живети* (*звечим, говорим, живим*). Завршетак *-у-* имају глаголи типа *писати* и неки други глаголи.

Напомена. – Неки глаголи имају двојне облике у презенту и облицима са презентском основом, при чему се лексичко значење глагола не мења, нпр. *клеветати*: *клеветем*, они *клевећу*, *клевећући*, али и *клеветам*, *клеветају*, *клеветајући*; *клизати* (се): *клизам*, они *клизају*, *клизајући* и *клижем*, они *клижу*, *клижући*; *обуимати* (несвршено према *обујмити*): *обуимам* и *обуимљем*; *обуимајући* и *обуимљући*; *отићи*: *одем* и *отидем*; *одох* и *отидох*; *отиди*; *послати*: *пошаљем* (исправно је и *пошљем*); *притискати*: *притискам*, они *притискају*, *притискај*, *притискајући*; такође *притишћем*, они *притишћу*, *притишћи*, *притишћући*; *прозрети*: *прозрем*, они *прозру*, и *прозрим*, они *прозре*; *прозри*, *-ите*; *прозрео* (ијек. и *прозрио*), *прозрела*; *прозрет*.

§ 346. Глаголи *моћи* и *хтети* имају, по изузетку, прво лице једнине презента на *-у*: *могу*, односно *хоћу*.

§ 347. У 3. лицу множине важна су следећа правила:

– Ако се 1. лице једнине завршава на *-им*, наставак 3. л. мн. је *-е* и додаје се на окрњену презентску основу (без завршног *-и*), нпр. *видим – виде, држим – држе, носим – носе.*

– Ако се 1. лице једнине завршава на *-ем*, наставак 3. л. мн. је *-у* и додаје се на окрњену презентску основу (без завршног *-е*), нпр. *кажем – кажу, падnем – падну, пијем – пију, купујем – купују, просим – просу*; изузетак су глаголи наведени у следећем правилу.

– Ако се 1. лице једнине завршава на *-ам*, наставак 3. л. мн. је *-ју*, нпр. *дам – дају*, *читам – читају*, *спавам – спавају*. Исти је наставак и код глагола *смети* (*смеју*), *умети* (*умеју*), *разумети* (*разумеју*), *успети* (*успеју*), *доспети* (*доспеју*), *приспети* (*приспеју*) и *снабдети* (*снабдеју*).

Уп. примере презента с различитим наставцима у 3. лицу множине:

види-м	*види-мо*	*каже-м*	*каже-мо*	*пева-м*	*пева-мо*
види-ш	*види-те*	*каже-ш*	*каж-ете*	*пева-ш*	*пева-те*
види	*вид-е*	*каже*	*каж-у*	*пева*	*пева-ју*

§ 348. Основа трећег лица множине разликује се од основе осталих лица само у глаголима на *-ћи*, *-чем* (§ 418 VII/3), нпр. *пећи – печем*, *сећи – сечем*, *тећи – течем*, *тући – тучем*, *вући – вучем*, *обући – обучем*, где 3. л. мн. има основу на *-к*, нпр. *пеку*, *секу*, *теку*, *туку*, *вуку*, *обуку*.

Ова разлика, изазвана гласовном променом *к* > *ч*, важи испред наставка *-ем*, *-еш* и осталих, али не испред *-у*. Аналогна разлика јавља се и у два данас ретка глагола, *стрићи – стрижем* (3. лице множине *стригу*) и *врћи – вршем* (3. лице множине *врху*), као и њихових изведеница, нпр. *острићи*, *оврћи* (*острижем*, *овршем*).

Перфекат

§ 349. Перфекат се употребљава чешће од других прошлих времена, нарочито у научном, административном и медијском стилу, и најчешће може бити употребљен уместо других временских облика.

У свом основном значењу облици перфекта (*писао сам*, *писао си*, *писао је*...) значе да је оно што се њима износи претходило времену када се о томе говори, нпр. *Срели су се пре неколико дана*, в. § 1105.

§ 350. Перфекат је сложени облик који чине: радни придев + презентски облици суплетивне основе помоћног глагола *бити*. Употреба помоћног глагола испред или иза радног придева зависи од синтаксичких услова: место енклитика *сам*, *си* итд. према радном придеву зависи од тога да ли претходи нека друга реч, нпр. *Видео сам*, али *Ја сам видео*, *Одмах сам видео*.

Напомена. – Понекад се заменица *сам* и енклитички глаголски облик *сам* употребљавају у истој реченици, нпр. *А сâм сам себи другу душу дао* (М. Ракић). У таквим случајевима разлика између заменичког *сâм* и глаголског *сам* може се у писању истаћи знаком за дугосилазни нагласак на самогласнику *а* у заменичком *сâм* (глаголско *сам* је као енклитика увек ненаглашено). Уп. § 237.

Зависно од рода субјекта, у другом и трећем лицу перфекта постоје по три облика, а у првом по два (пошто нико не говори о себи у средњем роду), нпр.

једнина	множина
радио / радила сам	*радили / радиле смо*
радио / радила / радило си	*радили /радиле / радила сте*
радио / радила/ радило је	*радили / радиле / радила су*

Пошто су облици помоћног глагола енклитике, они долазе испред радног придева ако претходи субјект или неки други реченични члан:

Ја сам радио, Много смо радили, За слободу се борио, а не за власт и сл.

§ 351. У саставу перфекта обично се употребљавају краћи облици глагола *бити*, нпр. *Знао си*, али се у комуникативно наглашеној (рематизованој) улози употребљавају пуни облици, нпр. *Јеси знао, али ниси хтео да им кажеш.*

Помоћни глагол *бити* у саставу перфекта има следеће облике:

јед.	1. (*је*)*сам*,	2. (*је*)*си*,	3. (*је*)*сте*
мн.	1. (*је*)*смо*,	2. (*је*)*сте*,	3. (*је*)*су*

У трећем лицу једнине повратних глагола помоћни глагол *је* готово се увек изоставља, јер се стапа с претходном заменицом *се*: *Он се родио 1959. године.*

Напомена. – Реченице типа *Он се родио 1959. године* данас су много обичније него *Он се је родио 1959. године.*

§ 352. Упитни облик перфекта се гради са дужим (наглашеним) облицима презента од *бити* (*јесам, јеси, јесте, јесмо, јесте, јесу*) и упитном речцом *ли*, нпр.

(63) *Јесам ли* добро видео?
(64) *Јесте ли* виделе ово?

или помоћу конструкције *да ли*, нпр.

(65) *Да ли* сам добро видео?
(66) *Да ли* сте виделе ово?

§ 353. Одрични облик се гради помоћу негираног презента глагола *бити* (*нисам, ниси, није, нисмо, ниште, нису*), дакле *нисам видео, ниси видео* итд.

§ 354. Крњи перфекат је облик перфекта у којем нема помоћног глагола, то јест облик перфекта који је сведен на сам радни придев, нпр. *Стигло пролеће!*, са изузетком случајева где је помоћни глагол изостављен да се не би понављао у низу од више перфеката (нпр. *Он је дошао, погледао и отишао*), и случајева када се глагол *је* стопио с повратном заменицом *се* која претходи (нпр. *Она се лепо опоравила*). Крњи перфекат се у књижевности употребљава ради живљег приповедања, посебно у бајкама, које почињу формулама као што су *Био једном један цар...* У данашњем говору крњи перфекат служи да се истакне актуелност прошлог догађаја, нпр. *Јеси ли чуо? Пукла цев на трећем спрату!* Отуда се крњи перфекат редовно користи и у новинским насловима, нпр. *Пала влада, Почело светско првенство у фудбалу.*

Иако се појављује само у облику радног придева, крњи перфекат је заправо сложени глаголски облик, у којем изостављање помоћног глагола има обавезну експресивностилску функцију, нпр.

(67) *Дошла је струја.* (неутрално, обичан перфекат)
(68) *Дошла Ø струја!* (експресивно, крњи перфекат)

Тамо где нема такве експресивности, обично је реч само о елипси, изостављању помоћног глагола ради сажетијег изражавања, као у напоменама уз књиге, чланке и сл., када се пише *Превео Х. Х., За штампу*

приредио Y. Y. и слично, што је начин да се избегне употреба пасива и ради што сажетијег обликовања саопштења.

Аорист

§ 355. У свом основном значењу облици аориста (*написах, написа, написа...*) значе да се оно што се њима износи десило непосредно пре времена говора о томе и користе се за приповедачку стилизацију исказа, одн. као наративно време у књижевности (нпр. *Писар написа како му је било речено*) или у афективној функцији (нпр. *Рекох ја тебби! Шта уради човече! Оде воз!*), а може бити и одлика личног стила, в. § 1099.

Облике аориста као простог и личног времена чини инфинитивна основа + аористни наставци, који поред временског значења имају и значења лица и броја, нпр.

	једнина	множина
1. л.	*прочита-х*	*прочита-смо*
2. л.	*прочита-ø*	*прочита-сте*
3. л.	*прочита-ø*	*прочита-ше*

Аорист се гради од свршених, а врло ретко од несвршених глагола. Има две врсте личних наставака. Први се употребљавају за глаголе на *-ти* и гласе:

-х *-смо*
-ø *-сте*
-ø *-ше*

Додају се непосредно на инфинитивну основу (ону која се добија кад се од инфинитива одбаци наставак *-ти*):

(видети)		(казати)		(чути)	
виде-х	*виде-смо*	*каза-х*	*каза-смо*	*чу-х*	*чу-смо*
виде	*виде-сте*	*каза*	*каза-сте*	*чу*	*чу-сте*
виде	*виде-ше*	*каза*	*каза-ше*	*чу*	*чу-ше*

§ 356. Код глагола са инфинитивном основом на сугласник наставци су:

-ох *-осмо*
-е *-осте*
-е *-оше*

Код глагола на *-сти* или *-ћи* основа аориста је подударна са основом у 3. лицу множине презента, нпр. *појести*: *појед-у*, *испећи*: *испек-у*, са изузетком глагола чија се основа у презенту завршава на *н* после сугласника (као *пасти*: *пад-ну*, *срести*: *срет-ну*, *подићи*: *подиг-ну*, *пући*: *пук-ну*), а који у аористу то *н* немају.

Примери:

појести		*срести*	
појед-ох	*појед-осмо*	*срет-ох*	*срет-осмо*
појед-е	*појед-осте*	*срет-е*	*срет-осте*
појед-е	*појед-оше*	*срет-е*	*срет-оше*

Испред наставка *-е* долази до палатализације *к* > *ч*, *г* > *ж*:

пӯћи		*по̄дӣћи*	
пӯк-ох	*пӯк-осмо*	*по̄диг-ох*	*по̄диг-осмо*
пӯч-е	*пӯк-осте*	*по̄диж-е*	*по̄диг-осте*
пӯч-е	*пӯк-оше*	*по̄диж-е*	*по̄диг-оше*

Имперфекат

§ 357. У свом основном значењу облици имперфекта (*пӣсах*, *чита̄ше*, *спава̄ше*...) значе да се оно што се њима износи дешавало пре времена говора о томе, обично упоредо с неком другом радњом, и користе се за приповедачку стилизацију исказа (§ 1102), нпр. *Сву ноћ па̄даше киша, а он сеђаше уз свећу.* Имперфекат се данас јавља готово искључиво у језику лепе књижевности па и тамо ретко.

§ 358. Облике имперфекта чини инфинитивна основа + имперфекатски наставци, који поред временског значења имају и значења лица и броја.

Наставци за имперфекат су:

јед.: 1. *-а̄х*,	2. *-а̄ше*,	3. *-а̄ше*;	мн.: 1. *-а̄смо*,	2. *-а̄сте*,	3. *-а̄ху*;
јед.: 1. *-ја̄х*,	2. *-ја̄ше*,	3. *-ја̄ше*;	мн.: 1. *-ја̄смо*,	2. *-ја̄сте*,	3. *-ја̄ху*;
јед.: 1. *-ија̄х*,	2. *-ија̄ше*,	3. *-ија̄ше*;	мн.: 1. *-ија̄смо*,	2. *-ија̄сте*,	3. *-ија̄ху.*

Наставке *-х*, *-ше*, *-ше*; *-смо*, *-сте*, *-ху* имају у имперфекту несвршени глаголи са инфинитивном основом на *-а*, (које пред наставком за имперфекат постаје дуго: -а̄-) као *пе̄ва-ти*, *пӣса-ти*, *сања-ти*, нпр.

јед.: 1. *пе̄в-а̄х*, 2. *пе̄ва̄-ше*, 3. *пе̄ва̄-ше* мн.: 1. *пе̄ва̄-смо*, 2. *пе̄ва̄-сте*, 3. *пе̄ва̄-ху*

Наставке *-ја̄х*, *-ја̄ше*, *-ја̄ше*; *-ја̄смо*, *-ја̄сте*, *-ја̄ху* имају у имперфекту они глаголи чија се инфинитивна основа завршава на *-и*, *-е*, или *-у*, као *седе̄ти*, *гра̄дӣти*, *то̄нути* и сл., при чему се завршни самогласник инфинитивне основе изоставља, а сугласник испред њега се јотује (§ 58), нпр.

јед.: 1. *сеђ-ах*, 2. *сеђ-аше*, 3. *сеђ-аше*; мн.: 1. *сеђ-асмо*, 2. *сеђ-асте*, 3. *сеђ-аху*
јед.: 1. *љубљ-ах*, 2. *љубљ-аше*, 3. *љубљ-аше*; мн.: 1. *љубљ-асмо*, 2. *љубљ-асте*, 3. *љубљ-аху*
јед.: 1. *тоњ-ах*, 2. *тоњ-аше*, 3. *тоњ-аше*; мн.: 1. *тоњ-асмо*, 2. *тоњ-асте*, 3. *тоњ-аху*

Наставке *-ија̄х*, *-ија̄ше*, *-ија̄ше*; *-ија̄смо*, *-ија̄сте*, *-ија̄ху* имају у имперфекту они глаголи чија се инфинитивна основа завршава на сугласник, као *красӣти*, *пле̄сти*, *стрӣћи* и сл., при чему код глагола са инфинитивном основом на *к*, *г* или *х* долази до сибиларизације (§ 56), нпр.

јед.: 1. *пле̄т-ијах*, 2. *пле̄т-ијаше*, 3. *пле̄т-ијаше*;
мн.: 1. *пле̄т-ијасмо*, 2. *пле̄т-ијасте*, 3. *пле̄т-ијаху*
јед.: 1. *пе̄ц-ијах*, 2. *пе̄ц-ијаше*, 3. *пе̄ц-ијаше*;
мн.: 1. *пе̄ц-ијасмо*, 2. *пе̄ц-ијасте*, 3. *пе̄ц-ијаху.*

Помоћни глагол *хте̄ти* има следеће облике имперфекта:

јед.: 1. *хоћ-ах*, 2. *хоћ-аше*, 3. *хоћ-аше*; мн.: 1. *хоћ-асмо*, 2. *хоћ-асте*, 3. *хоћ-аху.*

Помоћни глагол *бити* има следеће облике имперфекта:

екавски облици

једн.: 1. *беј-ах*, 2. *беј-аше*, 3. *беј-аше*; мн.: 1. *беј-асмо*, 2. *беј-аste*, 3. *беј-аху*.

Или:

једн.: 1. *бе-х*, 2. *бе-ше*, 3. *бе-ше*; мн.: 1. *бе-смо*, 2. *бе-сте*, 3. *бе-ху*.

ијекавски облици

једн.: 1. *бије-ах*, 2. *бије-аше*, 3. *бије-аше*; мн.: 1. *бије-асмо*, 2. *бије-аste*, 3. *бије-аху*.

Или:

једн.: 1. *бје-х*, 2. *бје-ше*, 3. *бје-ше*; мн.: 1. *бје-смо*, 2. *бје-сте*, 3. *бје-ху*.

Плусквамперфекат

§ 359. У свом основном значењу облици плусквамперфекта (*био сам писао, био си писао, био је писао...*) саопштавају да се оно што се њима износи дешавало или десило пре неке друге радње у прошлости (§ 1131), а користе се и за приповедачку стилизацију исказа, нпр.

(69) Када је мајка стигла, деца *су била заспала*.

(70) Већ је *био остарио* (*бијаше остарио*) и очи га нису служиле као раније.

§ 360. Плусквамперфекат је сложени облик који чине облици перфекта или имперфекта глагола *бити* + радни придев, нпр. *Били смо чекали све до поласка воза*, или *Бијасмо чекали...*, или *Бесмо чекали...* Глагол *бити* у саставу плусквамперфекта има, дакле, следеће тројне облике:

једнина	множина
1. л. *био /била сам // бијах // бех*	*били/-е смо // бијасмо // бесмо*
2. л. *био/била си // бијаше // бе̏ше*	*били/-е сте // бијасте // бесте*
3. л. *био/-ла/-ло је //бијаше // бе̏ше*	*били/-е/-а су // бијаху // беху*

Употреба облика за средњи род у 1. и 2. лицу се практично не среће.

§ 361. У зависним реченицама плусквамперфекат се обично замењује перфектом, нпр. *Када смо (били) гласали о томе, он је гласао против.* Таква замена ипак није увек могућа без промене значења реченице, уп.

(71) Када је она дошла, он *је отишао*. (истовременост или непосредна сукцесивност његовог одласка њеном доласку)

(72) Када је она дошла, он *је био отишао*. ('отишао је пре него што је она дошла')

Футур I

§ 362. У свом основном значењу облици футура I (*писаћу, писаћеш, писаће...*) значе да ће се оно што се њима износи десити или дешавати у времену које следи за временом говора (§ 1110), нпр. *Одговорићу ти одмах, Вратиће се за који дан.*

§ 363. Футур први има и просте и сложене облике. У простим облицима футура I две глаголске коренске морфеме налазе се у истом сло-

женом граматичком облику у којем краћи облици другог глагола (помоћног глагола *хтети*) носе граматичко значење будућег времена, нпр. *разуме-ћу*. Краћи облици помоћног глагола *хтети* у саставу једночланог футура I јесу следећи:

	једнина	множина
1. л.	*-ћу*	*-ћемо*
2. л.	*-ћеш*	*-ћете*
3. л.	*-ће*	*-ће*

§ 364. Сложени футур први чине облик инфинитива и горе наведени облици помоћног глагола *хтети*, чија употреба испред инфинитива или иза њега зависи од синтаксичких или стилско-експресивних услова, нпр. *ја ћу кренути / кренућу* (наглашеност или ненаглашеност првог лица). Међу њима су најважнија два услова: да енклитичким облицима помоћног глагола *ћу, ћеш, ће; ћемо, ћете, ће* не може почети реченица; и да ти енклитички облици морају раздвајати личну заменицу и основни глаголски део двочланог футурског облика, због чега је правилно *ја ћу радити*, а не **Ја радићу* и сл. Ако облику футура I претходи субјект или нека друга реч, енклитика се налази испред инфинитива и пише се одвојено, нпр. *Ја ћу видети, Ми ћемо видети, Одмах ћеш видети, Он (она, оно, Петар...), они (оне, она, другови...) ће видети.*

У футуру I треће лице једнине и треће лице множине увек су једнаки међу собом.

Напомена. – У облицима сложеног футура I употреба споја *да* + презент уместо инфинитива својствена је разговорном стилу и усменој незваничној комуникацији, нпр. *Он ће да пише*, али се у другим приликама препоручује сложени футур са обликом инфинитива и граматичког елемента *ћу, ћеш, ће...* итд. (*Он ће писати*).

У низу од два или више футура са истим субјектом помоћни глагол се не мора понављати, нпр. *Једног дана он ће завршити студије, оженити се и потражити други стан.*

Ако облику футура I не претходи нека реч, енклитика долази иза инфинитива и спаја се с њим, при чему отпада инфинитивни наставак *-ти*, тако да футур губи особине сложеног времена, нпр.

видећу	видећемо
видећеш	видећете
видеће	видеће

§ 365. Код глагола на *-сти, с* испред *ћ* прелази у *ш* услед једначења по месту изговора. Тако од *расти* имамо *рашћу*, од *трести – трешћу, превести – превешћу* итд.

§ 366. Глаголи са инфинитивом на *-ћи* не срастају, него се и у том положају пишу у две речи:

доћи ћу	доћи ћемо
доћи ћеш	доћи ћете
доћи ће	доћи ће

§ 367. Упитни облик футура гради се с пуним (наглашеним) облицима презента од *хтети* и упитном речцом *ли*, нпр. *Хоћу ли их видети?*, *Хоћеш ли их видети?* итд. или са изразом *да ли* испред ненаглашених облика, нпр. *Да ли ћу их видети?*, *Да ли ћеш их видети?* итд.

§ 368. Када се значење глагола у футуру I негира, то се чини сложеним обликом, који чине облик инфинитива глагола који се негира и облици *нећу*, *нећеш*, *неће*; *нећемо*, *нећете*, *неће*, нпр. *Неће доћи.* В. и § 427.

Футур II

§ 369. Футур други је сложени облик који чине помоћни глагол *бити* са презентским наставцима а футурским значењем + облици радног придева, нпр. *Када га будеш видео, све ће ти бити јасно.* Потпарадигма помоћног глагола *бити* у саставу футура II изгледа овако:

	једнина	множина
1. л.	*будем*	*будемо*
2. л.	*будеш*	*будете*
3. л.	*буде*	*буду*

Пример промене футура II изгледа овако:

	једнина	множина
1. л.	*будем видео / видела*	*будемо видели /виделе*
2. л.	*будеш видео / видела / видело*	*будете видели / виделе / видела*
3. л.	*буде видео / видела / видело*	*буду видели / виделе / видела*

§ 370. Радња означена футуром другим представља се као радња која није реална, и по томе је футур II близак систему значења глаголских начина, посебно значењима потенцијала. Футур II је једино глаголско време које се употребљава само у зависним реченицама, и то погодбеним, временским и односним, нпр.

(73) Ако *буде положио* испит, отпутоваће на море.
(74) Кад се *будеш срео* с њима, пренеси им наше поздраве.
(75) Ко *буде научио* да клечи, научиће и да пузи. (М. Жуборски)

Футур II несвршених глагола по правилу изражава будућу радњу истовремену с другом будућом радњом (§ 1136), нпр.

(76) Спремићу стан док ти *будеш спавао.*
(77) Ако не *буду слушали*, неће ништа научити.
(78) Кад *будеш разговарао* с њом, реци јој шта смо се договорили.

Футур II свршених глагола означава будућу радњу пре друге будуће радње, нпр.

(79) Узми оно што *будеш нашао.*
(80) Ако *будемо сазнали* нешто, одмах ћемо вам јавити.
(81) Пошто *будеш добио* одговор, сам ћеш донети одлуку.

Футуром II се понекад означавају радње које ће се десити после неке друге радње, нпр.

(82) Нећемо му веровати све док не *буде испунио* обећање.
(83) Не може доћи док не *буде добио* плату.
(84) Пре него што *будем пошла*, јавићу вам се.

У већини случајева футур II се може заменити презентом истога вида, нпр.

(85) Спремићу стан док ти *спаваш*. (... док ти *будеш спавао*)
(86) Узми оно што *нађеш*. (...што *будеш нашао*)
(87) Ако *сазнамо* нешто, одмах ћемо вам јавити. (Ако *будемо сазнали*...)

Од глагола *бити* углавном се употребљава само свршени презент *будем*, мада он може да гради и футур II са самим собом као помоћним глаголом (*будем био*...), нпр.

(88) Ако *буде* (*био*) здрав, доћи ће.
(89) Ако *будем* (*био*) тамо, писаћу вам.
(90) Ако *буде* (*била*) позвана, одазваће се.

У погодбеним реченицама, везник *ако* може се заменити речцом *ли* која се ставља између помоћног и главног глагола футура II, нпр. *не буду ли слушали = ако не буду слушали*; *будемо ли сазнали нешто = ако будемо сазнали нешто*. У таквим реченицама речца *ли* може доћи и после презента свршених глагола, нпр. *Сазнамо ли нешто, јавићемо = Ако сазнамо нешто, јавићемо*.

Категорија вида

§ 371. Категорију вида имају сви глаголи у српском језику. Глаголски вид обухвата

1) несвршени вид, нпр. *чинити*
2) свршени вид, нпр. *учинити*

§ 372. Глаголи несвршеног вида (имперфективни глаголи) немају обавезно значење границе у остваривању неке радње, нпр. *лежати*, *гледати*, *дисати*. Неки од њих имају значење усмерености ка достизању извесне границе (нпр. *градити*, *лечити*, *пећи*), али не и значење њеног достизања.

У несвршене глаголе спадају и глаголи са значењем учесталости радње, нпр. *куцкати*, *лупкати*, *дошаптавати* и сл. Готово сви несвршени глаголи могу се у одговарајућем контексту употребити као учестали, ако исказују радњу која се понавља више пута. Несвршен је, на пример, глагол *писати* у реченици *Ученици пишу задатак*, а итеративан је исти глагол у реченици *Писаћу ти сваког дана*.

У мањем броју случајева постоје глаголи који имају само итеративно значење. Такви су нпр. *ручавати* и *вечеравати* наспрам двовидских *ручати* и *вечерати*, или *виђати* наспрам свршеног и несвршеног *видети*.

И глаголи свршеног и глаголи несвршеног вида у реченици добијају разноврсна ужа контекстуално условљена значења.

Значења које се изражавају глаголским облицима свршеног или несвршеног вида у реченици се изражавају и другим средствима – лексичким и синтаксичким. На пример, ако је у реченици употребљен адвер-

бијал *сваке суботе*, као у примеру *Он је сваке суботе ишао на пецање*, у таквој реченици мора бити употребљен предикат у којем је глагол несвршеног вида, а ако је у реченици у адвербијалу употребљен прилог *изненада*, у предикату такве реченице треба да буде глагол свршеног вида, нпр. *Он се изненада пробудио* (али не *Он је изненада *спавао*) и сл.

§ 373. Категорији глаголског вида је поред граматичке категорија времена најближа лексичко-граматичка категорија **акционалности**, у оквиру које се префиксалним и суфиксалним средствима изражава начин на који се представља глаголска радња. Основни типови акционалности су: 1. темпорално-фазни, који обухвата више подтипова: инхоативни, с почетним значењем (нпр. *заиграти*); ингресивни, са значењем извесног трајања (нпр. *заиграти се*); финитивни, са завршним значењем (нпр. *отпевати*); комплетивни, са допунским значењем (нпр. *дописати*); делимитативни, са значењем ограниченог трајања (нпр. *поиграти*); пердуративни, са значењем дужег трајања (нпр. *престојати*) и др.; 2. квантитативни, чији су подтипови: семелфактивни или тренутни (нпр. *куцнути*); атенуативни, са значењем почетка краткотрајне радње (нпр. *прилећи*); итеративни, са значењем учесталости (нпр. *пребацивати*); итеративно-деминутивни (нпр. *куцкати*); итеративно-реципрочни (нпр. *дошаптавати се*) и др.; 3. резултативни, у оквиру кога постоје подтипови: кумулативни, са значењем остваривања веће количине или интензитета нечега (нпр. *накупити*); сативни, са значењем чињења до крајње границе (нпр. *наспавати се*); дистрибутивни, са значењем остваривања радње на разним местима (нпр. *поразбацати*) и др.

§ 374. По самој својој природи, свршени глагол не може се употребити у садашњем времену у независној реченици, јер радња коју исказујемо презентом јесте радња која је у току, што захтева несвршени глагол. Тако кажемо *Читам књигу*, али није могуће **Прочитам књигу*. Свршени презент је могућ у зависној реченици, нпр. *Они траже да прочитам књигу* или *Ако прочитам књигу, јавићу вам*, јер се ту заправо односи на будућност (релативни презент).

Изузетно, и у независној реченици употребиће се свршени презент кад означава уобичајену, редовно поновљену радњу, нпр. *Он сваког дана дође, погледа робу, али ништа не купи*.

Напомена. – Ни уз речцу *можда* свршени презент не може се употребити у независној реченици. Отуда су погрешне све конструкције као *Можда нешто нађеш*, *Можда овог пута успеју*, које смо у новије време примили из хрватског (где потичу из кајкавског дијалекта). Уместо презента ту се за будућу радњу мора употребити будуће време, тј. *Можда ћеш нешто наћи*, *Можда ће овог пута успети*.

§ 375. У глаголском облику нема јасно препознатљивих формалних обележја по којима би се могло увек тачно одредити који је глагол свршен а који несвршен. На пример, парови глагола *кренути* и *венути*, *рећи* и *пећи*, *сести* и *плести*, *казати* и *базати* и др. обликом се готово потпуно подударају, али је у сваком наведеном пару први глагол свршен а други несвршен. Утврђивање глаголског вида по правилу се може са доста

поузданости спровести помоћу парафразе. Ако се у саставу парафразе налазе изрази *обављати, вршити, бити у стању..., налазити се у стању...*, глагол је несвршен, нпр. *надзирати* 'обављати надзор', *контролисати* 'вршити контролу', *спавати* 'бити у стању спавања' и сл. Ако се у саставу парафразе налазе изрази који значе почетак, завршетак или извршење, глагол је свршен, нпр. *запевати* 'почети певање', *довући* 'завршити довлачење', *ударити* 'задати ударац'. На тај начин средство за утврђивање значења несвршеног или свршеног вида јесте ограничени скуп значењски елементарних глагола чије се значење невршености или свршености узима као неспорно.

§ 376. Глаголски вид се изражава:

1) суфиксима (*-а-, -ава-, -ива-*), уп. *бацити – бацати, уѓрозити – уѓрожавати, поѕписати – поѕписивати*;

2) префиксима, нпр. *на-писати, са-чинити, у-красти*;

3) променом основе (тј. суплетивно), нпр. *рећи – говорити*;

4) променом акцента, нпр. *пѓогледати* (свршени вид) – *пого́ледати* (несвршени вид);

5) описно (тј. аналитички): употребом фазних глагола (*почети, отпочети, започети, стати, наставити, престати...*), нпр. *почети зидати, престати долазити.*

§ 377. Видски пар у ужем смислу чине два облика истог глагола који се на семантичком плану разликују само по видском значењу, а формално само по суфиксу у свом саставу. Суфиксација је најрегуларнији начин изражавања вида. Видским паровима у најужем смислу припадају, дакле, парови као *обрадити – обрађивати, поклонити – поклањати, преписати – преписивати.*

Видски пар у ширем смислу чине, поред претходно наведеног, и свака два глагола (тј. два облика двеју различитих речи) који се семантички разликују само по видском значењу, а формално само по суфиксу или по префиксу који ту видску разлику изражава, нпр. *чинити – учинити.*

Према томе, једни глаголи имају вид као парадигматску категорију (промена вида у оквирима исте речи), а други глаголи имају вид као класификациону категорију (имају видско значење, али немају видски пар, или за видски пар имају неку префиксално друкчију реч са истим кореном).

§ 378. Сви глаголи у српском језику имају вид, али нема сваки глагол свој видски пар. Глаголи који немају видски пар, а имају значење вида, јесу једновидски глаголи. Већина једновидских глагола је увек несвршеног значења, нпр. *имати, морати, смети, изгледати, постојати, становати, важити, штицати, штрчати, уживати*, а мањи број једновидских глагола је увек свршеног значења, нпр. *шчепати, преминути, згромити, обневид(ј)ети.*

§ 379. Посебну групу чине глаголи који се традиционално називају двовидски глаголи, који имају облике и једног и другог вида (нпр. имају оба глаголска прилога, уп. *чујући* и *чувши*), а који конкретно видско значење несвршеног или свршеног вода добијају у реченици или

у ширем контексту. Уп. *Авион управо аттерира* и *Кад авион аттерира, путници ће изаћи.*

Глагол *видети*, на пример, несвршен је у *Пред собом је видео бескрајну равницу* ('пред очима је имао бескрајну равницу'), а свршен у *Обрадовао се кад ме је видео* ('обрадовао се кад ме је угледао'), без разлике у облику. Такви су и глаголи *чути, разумети, ручати, вечерати* и други, а нарочито већина глагола страног порекла са суфиксима *-овати, -ирати* или *-исати*, нпр. *организовати, формирати, описати.*

Глагол *казати* је двовидски само у презенту, нпр. несвршен у *Сви то кажу* ('сви то говоре'), свршен у *Чекам да ми кажу шта се десило.* У прошлом времену (*казао сам*) и у будућем (*казаћу*) он је свршен, јер означава тренутни исказ.

§ 380. Грађење глагола свршеног (перфективног) вида од глагола несвршеног (имперфективног) вида зове се перфективизација, нпр. *радити – урадити.* У том примеру перфективизација је остварена префиксацијом, додавањем префикса. Перфективизација се врши и другим префиксима, нпр. од несвршеног *писати* можемо добити свршени *написати*, од *читати – прочитати*, од *старити – остарити*, од *играти – одиграти*, од *крити – сакрити*, од *питати – упитати*, од *чудити (се) – зачудити (се)* и слично. Док је у овим примерима префикс променио само вид глагола, у многим другим случајевима он донекле мења и значење, нпр. у *дописати* 'додати нешто написаном', *подметнути* 'метнути испод', *одсећи* 'сечењем одстранити', *препливати* 'пливањем прећи преко (воде)' и сл.

§ 381. Перфективизација се може постићи и суфиксацијом, нпр, помоћу суфикса *-н-*, уп. *јаукати – јаукнути, млатити – млатнути, трести – треснути, вирити – вирнути, љутити се – љутнути се* итд. Ту се подразумева да наспрам глагола на *-нути* постоји и други, несвршен, од исте основе, па промена облика означава промену вида. Иначе сам завршетак *-нути* не говори ништа о виду глагола, јер постоје и несвршени глаголи као *тонути, венути, бринути, чезнути* и други.

§ 382. За перфективизацију служе и основе *-нети/-несем, -вести/-ведем* односно *-вести/-везем*, које су везане (тј. јављају се искључиво с префиксом). Треба уочити да свршени према *водити* и свршени према *возити* гласе једнако у инфинитиву (*одвести, превести...*), али не и у презенту: *одведем – одвезем, преведем – превезем...*

Несвршени вид	Свршени вид
носити (*доносити*, итд.)	*донети* (*донесем*), *унети* (*унесем*), *изнети* (*изнесем*), *однети* (*однесем*), *пренети* (*пренесем*) итд.
водити (*доводити*, итд.)	*довести* (*доведем*), *увести* (*уведем*), *извести* (*изведем*), *одвести* (*одведем*), *превести* (*преведем*) итд.
возити (*довозити*, итд.)	*довести* (*довезем*), *увести* (*увезем*), *извести* (*извезем*), *одвести* (*одвезем*), *превести* (*превезем*) итд.

§ 383. Грађење глагола несвршеног вида од глагола свршеног вида зове се имперфективизација, нпр. *прерадити – прерађивати*.

Имперфективизација, тј. претварање свршеног глагола у несвршени, постиже се, пре свега, заменом глаголских завршетака *-ати*, *-ити* или *-ети* са *-авати*, *-ивати* односно *-еватu* (сва три имају дугоузлазни акценат). Тако према свршеном *обећати* имамо несвршени *обећавати*, а тако и *приморати – приморавати*, *уважити – уважавати*, често и с јотовањем, као у *испунити – испуњавати*, *окитити – окићавати*, *удесити – удешавати* итд. Према свршеном *покрити* несвршени је *покривати*, тако и *избацити – избацивати*, *дочекати – дочекивати*, с јотовањем *навалити – навaљивати*, *досадити – досађивати* итд. Према свршеном *успети* несвршени је *успевати*, према *застарети* имамо *застаревати*, од *оболети – оболевати* итд.

Напомена. – Јотовање имамо и у несвршеном *сажаљевати* према *сажалити (се)*, али не и код глагола који су у свршеном облику на *-ети*. То значи да нису исправни облици *одољевати*, *обољевати*, *побољевати*, *разбољевати се*, јер ови несвршени глаголи у екавском гласе *одолевати*, *оболевати*, *поболевати*, *разболевати се*, а у ијекавском *одолијевати*, *оболијевати*, *поболијевати*, *разболијевати се*. Изузетно, због велике распрострањености, може се дозволити облик *изволљевати* (према свршеном *изволети*), мада би и ту било боље *изволевати* (ијек. *изволијевати*).

§ 384. Други начини имперфективизације су:

– додавање слога *-ја-* испред наставка за инфинитив, нпр. *устати* (свршено) – *устајати* (несвршено), *испити – испијати*, *разбити – разбијати*;

– убацивање вокала *и* у основу, нпр. *убрати – убирати*, *испрати – испирати*, *умрети – умирати*, *изрећи – изрицати*, *узети* (*узмем*) – *узимати*, с јотовањем *поменути – помињати*, *почети* (*почнем*) – *починjати* итд.;

– замена вокала *о* из свршеног глагола вокалом *а* (најчешће дугоузлазним), нпр. *створити – стварати*, *напојити – напајати*, *заморити – замарати*, *преломити – преламати*, *помоћи* (*помогнем*) – *помагати*, с јотовањем *родити – рађати*, *наслонити – наслањати*, с променом сугласника *скочити – скакати*, *уложити – улагати* итд.

У рећим случајевима имперфективизација се врши само променом акцента, нпр. *дöвати* (свршено) – *дóвати* (несвршено), *пòгледати* (свршено) – *поглéдати* (несвршено).

Код неких глагола неизвесно је који је смер промене, тј. да ли је у питању перфективизација или имперфективизација. Може се у сваком случају констатовати да је у многим паровима свршени глагол на *-ити* а несвршени на *-ати*, нпр. *спремити – спремати*, *примити – примати*, *бацити – бацати*, *лупити – лупати*, с јотовањем *платити – плаћати*, *скупити – скупљати* итд.

§ 385. Неколико парова чешћих глагола који се не уклапају у досад наведене обрасце: *купити* (сврш.) – *куповати* (несврш.), *дићи – дизати*, *пасти – падати*, *срести – сретати*, *повући – повлачити*, *обући – облачити*, *свући – свлачити*.

Свршени глаголи изведени префиксом од глагола *ићи* имају несвршене парњаке са суплетивном основом *-лазити*: *отићи* (*одем*) – *одлазити*, *изићи/изаћи* (*изиђем/изађем*) – *излазити*, *ући* (*уђем*) – *улазити*, *поћи* (*пођем*) – *полазити*, *доћи* (*дођем*) – *долазити*, *проћи* (*пређем*) – *пролазити*, *наћи* (*нађем*) – *налазити* и др.

Несвршени глаголи *носити*, *водити* и *возити* могу добити префиксе који показују правац кретања, али не мењају вид: *доносити*, *уносити*, *износити*, *односити*, *преносити* итд.; *доводити*, *уводити*, *изводити*, *одводити*, *преводити* итд.; *довозити*, *увозити*, *извозити*, *одвозити*, *превозити* итд.

Глагол *рећи* нема несвршени парњак, али се у тој улози употребљава глагол *говорити*, тако да се ту разлика у виду исказује суплетивно, нпр.

Шта је *рекао* онај човек? – Шта *говори* онај човек?

Рекла је да ће отићи. – Увек је *говорила* да ће отићи.

§ 386. Грађење несвршеног глагола од свршеног глагола који је постао од другог несвршеног глагола зове се секундарна имперфективизација, нпр. *причати* → *препричати* → *препричавати*, *градити* → *доградити* → *дограђивати*.

Категорија начина

§ 387. Категорија начина обухвата систем глаголских облика којима се изражава однос говорног лица према ономе што је означено датим глаголом. У српском језику постоје три глаголска начина:

1) индикатив, нпр. *читаш*,
2) императив, нпр. *читај*,
3) потенцијал, нпр. *читао би*.

Индикатив

§ 388. Индикативом се глаголска радња представља као реална у прошлости, садашњости или у будућности. Реалност индикатива може се неутрализовати употребом посебних модалних речи као што су модални глаголи *моћи*, *требати*, *морати*, *смети*, *хтети* и др., модалне речи за оцену вероватноће реалности исказа као *можда*, *вероватно*, *сигурно* сл.

Императив

§ 389. Императив изражава заповест или неки други вид воље говорног лица (забрана, сугестија, молба итд.) да онај коме је такав исказ упућен према томе поступи, нпр. *Слушај! Помозите! Не свађајмо се!*

Искази са предикатом у облику императива по правилу се упућују неком лицу, ређе другом живом бићу (нпр. животињи) или нечем неживом схваћеном персонификовано, као што је случај у поезији, нпр. *Стојте, галије царске* (М. Бојић).

§ 390. Императив постоји у 2. лицу једнине и у и 1. и 2. лицу множине. Императивност у односу на треће лице изражава се помоћу речце

нека или *нек* и 3. лица једнине односно множине презента, нпр. *Нека уђе тај господин*; *Нек се деца играју.*

§ 391. Постоје две врсте наставака за императив:

2.л. једнине	1.л. множине	2. л. множине
-j	*-јмо*	*-јте*
-и	*-имо*	*-ите*

За одређивање облика императива треба поћи од 3. лица множине презента. Ако се оно завршава на *-ју* или *-је*, императив ће бити на *-j*, *-јмо*, *-јте*, нпр.

Инфинитив	3. л. мн. презента	Императив
бројати	*броје*	*број, бројмо, бројте*
веровати	*верују*	*веруј, верујмо, верујте*
напојити	*напоје*	*напој, напојмо, напојте*
одвојити	*одвоје*	*одвој, одвојмо, одвојте*
пити	*пију*	*пиј, пијмо, пијте*
разбити	*разбију*	*разбиј, разбијмо, разбијте*
разумети	*разумеју*	*разумеј, разумејмо, разумејте*
сејати	*сеју*	*сеј, сејмо, сејте*
чекати	*чекају*	*чекај, чекајмо, чекајте*

Напомена. – Као *одвојити* мења се и *освојити*. Погрешно је у огласима за наградне игре *Освоји аутомобил, Освојите путовање.*

У мањем броју глагола који у множини презента испред наставка *-ју* или *-је* имају дуг самогласник (наглашен или ненаглашен), императив ће бити на *-и*, *-имо*, *-ите*, нпр.

Инфинитив	3. л. мн. презента	Императив
блејати	*блéјē*	*блеји, блејимо, блејите*
гајити	*гáјē*	*гаји, гајимо, гајите*
продавати	*прòдājȳ*	*продаји, продајимо, продајите*

Императив на *-и*, *-имо*, *-ите* имају и сви остали глаголи, нпр.

Инфинитив	3. л. мн. презента	Императив
кренути	*крену*	*крени, кренимо, крените*
трести	*тресу*	*тресi, тресимо, тресите*
брисати	*бришу*	*брiши, брiшимо, брiшите*
скакати	*скачу*	*скачи, скачимо, скачите*
дизати	*дижу*	*дижи, дижимо, дижите*
држати	*држе*	*држи, држимо, држите*
говорити	*говоре*	*говори, говоримо, говорите*

§ 392. У глаголима као *пећи*, *вући*, *сећи*, који у мн. презента имају *пеку*, *вуку*, *секу*, глас *к* ће услед сибиларизације (§ 56) прећи у *ц*: *пећи* (*пецимо*, *пеците*), *вући* (*вуцимо*, *вуците*), *сећи* (*сецимо*, *сеците*).

Напомена. – Глагол *засукати* има у императиву облике *засучи*, *засучите*, *засучимо* (а не *засуци*, *засуците*, *засуцимо* како се понекад може чути или прочитати).

У глаголима *сести* (мн. *седну*), *лећи* (мн. *легну*), *помоћи* (мн. *помогну*), поред облика императива *седни*, *легни*, *помогни* чешћи су облици без *-н-*: *седи* (*седимо*, *седите*), *лези* (са сибиларизацијом), *помози* (такође).

Само у императиву употребљава се дефектни глагол *хајде* (*хајдемо*, *хајдете*). Са одредбом за правац кретања он значи 'поћи', нпр. *Хајдемо у парк.* С везником *да* и глаголом у презенту *хајде* служи за изношење предлога (нпр. *Хајде да гледамо телевизију*). *Хајде* (*ајде*, *ајд*) се употребљава и самостално, као узвик, са значењем подстицања, умиривања и др.

Напомена. – Облици *хајдете* (за учтиво обраћање у другом лицу, или за обраћање групи лица којој не припада говорно лице) и *хајдемо* (за учтиво обраћање групи лица којој припада и говорно лице) одлика су разговорног стила и, углавном, усменог изражавања.

§ 393. За одрични императив (прохибитив) најчешће се користи дефектни глагол *немој* (*немојмо*, *немојте*), који се употребљава са инфинитивом, нпр. *Не, немој ми прићи* (Д. Максимовић), или с везником *да* и презентом, нпр. *Немој да ми сметаш*, *Немојте да касните*.

Немој се употребљава и самостално када се други глагол подразумева, нпр. *Да ли да дођем? – Немој!* ('немој доћи').

§ 394. Императив може бити негиран речцом *не*, као и други глаголски облици, али то важи пре свега за глаголе несвршеног вида, нпр. *Не чекај*; *Не бојте се*. Негирани свршени императив јавља се само у одређеним устаљеним конструкцијама као *Не заборави да...* или *Не убиј* (библијска заповест); али није могуће нпр. **Не одговори*, него само *Немој одговорити* (*Немој да одговориш*).

Напомена. – Глаголи на *-ити* који имају једносложне основе, типа *пити*, и њихове префиксалне изведенице, типа *отпити*, у другом лицу императива оба броја и првом лицу множине императива испред наставка за број имају основу на *j* (нпр. *пиј*, *пијмо*, *пијте*). Погрешно је изостављати *j* у тим облицима. Уп. такође: *набити*: *набиј*, *набијмо*, *набијте*; *одвити*: *одвиј*, *одвијмо*, *одвијте*; *одлити*: *одлиј*, *одлијмо*, *одлијте*; *отпити*: *отпиј*, *отпијмо*, *отпијте*; *повити*: *повиј*, *повијмо*, *повијте*; *подвити*: *подвиј*, *подвијмо*, *подвијте*; *полити*: *полиј*, *полијмо*, *полијте*; *пребити*: *пребиј*, *пребијмо*, *пребијте*; *превити*: *превиј*, *превијмо*, *превијте*; *прибити*: *прибиј*, *прибијмо*, *прибијте*; *привити*: *привиј*, *привијмо*, *привијте*; *припити се*: *припиј се*, *припијмо се*, *припијте се*; *прићи*: *прићиј*, *прићијмо*, *прићијте*; *пролити*: *пролиј*, *пролијмо*, *пролијте*; *прошити*: *прошиј*, *прошијмо*, *прошијте* и сл.

§ 395. Императивном значењу је блиско значење упозорења (превентив), које се у српском језику изражава конструкцијом *пази да* (*не*) + презент, нпр. *Пази да све добро очистиш*, *Пази да ништа не заборавиш*, односно томе синонимични изрази *гледај да* (*не*)..., *води рачуна да* (*не*)...

Потенцијал

§ 396. Потенцијал (или кондиционал, који се назива и погодбени начин или могући начин) јесте глаголски начин, који у реченицама одговарајуће структуре изражава могућност (нпр. *Он би Вам то боље објаснио*), услов (нпр. *Ако би дошла, много би нас обрадова-*

ла), жељу (нпр. *Кад би само одмах дошла!*) или нека друга модална значења.

§ 397. Потенцијал је двочлани сложени облик који чине облици радног придева + аористни облици помоћног глагола *бити* (испред или иза радног придева, што зависи од синтаксичких услова), нпр. *Она би желела да пође*, али *Желела би да пође*. Аористна парадигма глагола *бити* гласи:

	једнина	множина
1. л.	*бих*	*бисмо*
2. л.	*би*	*бисте*
3. л.	*би*	*би*

Напомена. – У 3. л. мн. уместо аористног облика за то лице *бише* користи се облик *би*. Погрешна је употреба у у саставу потенцијала истог облика *би* у свим лицима, нпр. **Ми би ручали, Ви би ручали...*

Зависно од рода субјекта, у другом и трећем лицу постоје по три облика, а у првом по два (будући да нико не говори о себи у средњем роду), нпр.

једнина	множина
радио / радила бих	*радили / радиле бисмо*
радио / радила / радило би	*радили / радиле / радила бисте*
радио / радила / радило би	*радили / радиле / радила би*

Употреба облика за средњи род у другом лицу је ретка, али није искључена и нормативно је исправна, нпр. *Ти би се, дете, само играло.*

Будући да су облици помоћног глагола енклитике, они ће доћи испред партиципа ако претходи субјект или нека друга реч: *ја бих радио, много бих радио, жене би радиле* и сл.

У упитним реченицама с потенцијалом у предикату и речцом *ли*, облици *бих, би...* итд. могу доћи на почетак реченице, нпр. *Би ли ми нешто помогао?*

Прошли потенцијал

§ 398. Прошли потенцијал је трочлани глаголски облик који чине облици потенцијала помоћног глагола *бити* и облици радног придева, нпр. *Били бисмо завршили раније да се није десила та незгода.*

Прошли потенцијал се употребљава за могућну радњу у прошлости, нпр. *Био бих дошао да сте ме звали.* Тај облик најчешће се замењује обичним потенцијалом, нпр. *Дошао бих да сте ме звали.*

Оптатив

§ 399. Оптатив је прости облик који је једнак са обликом радног придева. За разлику од радног придева, који је сам за себе непотпуни облик, оптатив је потпуни облик. Његова употреба тражи одговарајуће синтаксичко-семантичко окружење и одговарајућу интонацију, нпр. *Добро нам дошли; У здрављу носила; Срећно ти било, Не поменуло се* и сл. Оптатив је лексичко-граматичка категорија која је значењски донекле блиска

императиву (заједничка им је директивна функција), али је слабије граматикализована јер је круг глагола који се срећу у оптативним изразима ужи, а зависност употребе оптатива од контекста је врло јака. Поред тога стално стилско својство оптатива је експресивност.

Категорија стања

§ 400. Категорија стања обухвата облике који показују да се радња означена предикатом врши на ономе што означава граматички субјекат (нпр. *Закон је одобрен*), и облике који могу означавати било активну улогу онога што значи граматички субјекат (нпр. *Ова песма је одушевила слушаоце*) било његову пасивну улогу (нпр. *Ова песма се пева у народу*). Уп. такође *Урадићу посао на време* и *Посао ће бити урађен на време* и сл. Категорија стања, као граматичка категорија интерпретативне природе, омогућује да се иста ситуација граматички представи или из угла вршиоца радње као граматичког субјекта, или из угла онога на коме се или на чему се радња врши као граматичког субјекта (а што би у активној реченици било исказано објектом).

§ 401. Односи између граматичког субјекта и објекта, с једне стране, и вршиоца радње и онога на коме се или на чему се радња врши, с друге стране, могу се изразити на два граматичка начина, а то су:

1) придевски пасив, у чијој је основи трпни придев, нпр. *Указ је припремљен*;
2) заменички пасив, који се изражава глаголским обицима с морфемом *се*, нпр. *Указ се припрема*.

И придевски пасив и заменички пасив имају сложене облике и промене.

Придевски пасив

§ 402. Придевски пасив има промену коју чине сложени облици помоћног глагола *бити* у инфинитиву, индикативу, императиву или потенцијалу + облици трпног придева.

§ 403. Промена придевског пасива обухвата следеће облике:

инфинитив придевског пасива, нпр. *Указ мора бити припремљен* (према активној конструкцији *Он мора припремити указ*);

презент придевског пасива, нпр. *Ако је указ припремљен...* (према *Ако припреми указ*);

перфекат придевског пасива, нпр. *Указ је био припремљен* (према *Припремио је указ*);

аорист придевског пасива, нпр. *Указ би припремљен* (према *Он припреми указ*);

имперфекат придевског пасива од *припремати*, нпр. *Указ беше припреман* (према *Он припремаше указ*);

плусквамперфекат придевског пасива, нпр. *Указ беше био припремљен* (према *Био је припремио указ*);

футур I придевског пасива, нпр. *Указ ће бити припремљен* (према *Припремиће указ*);

футур II придевског пасива, нпр. *Кад указ буде ӣрийремљен...* (према *Када буде ӣрийремио указ*);

потенцијал придевског пасива, нпр. *Указ би био ӣрийремљен...* (према *Прийремио би указ*);

императив придевског пасива, нпр. *Нека буде ӣрийремљен указ* (према *Нека ӣрийреми указ*).

Заменички пасив

§ 404. Повратним, предикатски употребљеним обликом глагола који иначе није повратан, који је несвршен и прелазан (в. § 408) може се изразити да се радња врши на ономе што је исказано субјектом. То је пасивна конструкција за разлику од активне конструкције, у којој граматички субјекат означава вршиоца радње. Уп. актив: *Ану шишша фризер*; пасив: *Ана се шишша код фризера*. Заменички пасив имају, по правилу, несвршени глаголи.

§ 405. Промена заменичког пасива одликује се присуством морфеме *се* у свим облицима, уп.

инфинитив заменичког пасива, нпр. *Указ се мора ӣрийремаши* (према активној конструкцији *Указ мора ӣрийремаши надлежни орӣан* и сл.);

презент заменичког пасива, нпр. *Ако се ӣрийрема указ...* (према *Ако ӣрийрема указ...*);

перфекат заменичког пасива, нпр. *Указ се ӣрийремао* (према *Прийремао је указ*);

аорист заменичког пасива од *ӣрийремиши*, нпр. *Одмах се ӣрийреми указ* (према *Он одмах ӣрийреми указ*);

имперфекат заменичког пасива, нпр. *Прийремаше се указ* (према *Он ӣрийремаше указ*);

плусквамперфекат заменичког пасива, нпр. *Указ се био ӣрийремао* (према *Био је ӣрийремао указ*);

футур I заменичког пасива, нпр. *Указ ће се ӣрийремаши* (према *Прийремаће указ*);

футур II заменичког пасива, нпр. *Кад се буде ӣрийремао указ...* (према *Када буде ӣрийремао указ*);

потенцијал заменичког пасива, нпр. *Указ би се ӣрийремао...* (према *Прийремао би указ*);

императив заменичког пасива, нпр. *Нека се ӣрийрема указ* (према *Нека ӣрийрема указ*).

Напомена. – Конструкције са заменичким пасивом и објектом у акузативу без предлога, типа *Возаче се упозорава на лоше услове за вожњу*, нису исправне у српском књижевном језику, јер у реченицама у чијем је предикату повратни глагол или повратни глаголски облик (заменички пасив) не може бити директни објекат.

§ 406. Презент пасива (*сам, си, је...* + трпни придев) може имати двојаку вредност. Он је прави презент само кад описује стање или особину, нпр.

(91) Врата *су отворена.*

(92) Стакло *је премазано* заштитним слојем.

Ако исказује радњу, иста структура значиће прошло време, нпр.

(93) Школа *је отворена* 1993. године.

За исказивање садашње радње најчешће се употребљавају конструкције са безлично-пасивним *се*, нпр.

(94) Данас *се отвара* школа за стране језике.

Ако је реч о уобичајеној радњи, може се употребити и презент од *бивати* (итеративног глагола наспрам глагола *бити*):

(95) Свако *бива награђен* према заслугама.

§ 407. Пасив се у српском језику употребљава првенствено за радње чији се вршилац не зна или се сматра да не мора бити поменут, нпр. *Сачувано је неколико грађевина из петнаестог века.*

Вршилац радње се уз пасивни глагол може исказати конструкцијом *од* (*стране*) + генитив, нпр.

(96) Анализа је потврђена од стране управника Клиничког центра.

(97) Они тврде да су демонстрације изазване од агената једне стране силе.

За неживи агенс може се употребити и инструментал, нпр.

(98) Град је погођен *земљотресом.*

(99) Обузет *радошћу*, све нас је почастио пићем.

Конструкција *од* (*стране*) + генитив има особине канцеларијског стила, а често се јавља и као последица буквалног превода са страних језика. Отуда, кад год је могуће, предност треба дати активној реченици (не мењајући ред речи), нпр. *Анализу је потврдио управник Клиничког центра, Они тврде да су демонстрације изазвали агенти једне стране силе.*

Прелазност глагола

§ 408. Прелазност глагола (транзитивност) један је од услова за употребу пасивне конструкције. Прелазност значи да предикат с таквим глаголом има објекат у облику акузатива без предлога, нпр. *Слушају музику, Испричаће ти причу, Тражили смо повишицу.*

Прелазни глаголи су, дакле, они глаголи који могу имати директни објекат (у акузативу), а у ређим случајевима, када је у предикату негација, или када радња само делимично обухвата објекат, у прелазним конструкцијама може бити и генитив без предлога, нпр. *Одавде нема излаза, Пиј воде.*

§ 409. Непрелазни глаголи не могу имати директни објект, нпр. *висити, стајати, клечати, чучати, лежати, ићи, спавати, ходати, летети, цветати, остати, расти.* Многи од њих могу имати индиректни (неправи) објект у дативу, нпр. *прићи* (коме, чему), *одговорити, веровати, захвалити, досадити.* Ређи је неправи објект у инструменталу, нпр. уз глаголе *владати, управљати* (ким, чим), *руковати* (чим),

или уз глаголе кретања са именицама за делове тела, нпр. *климнути главом, махнути руком.*

Повратни глаголи су непрелазни. Ипак, понекад се и у делима врхунских писаца срећу примери употребе повратних глагола као прелазних, нпр.

(100) Преда мном [се] указа Дубровник онакав какав треба да се види да би га се разумело. (И. Андрић)

И прелазни глаголи могу поред директног објекта имати индиректни објекат, нпр. у *Однесите пакет* (акузатив) *примаоцу* (датив).

Прелазни глаголи се понекад употребљавају у реченицама у којима објекат није изражен него се подрзумева, нпр. *Слушаш ли? Почео је да пије, Певајмо, Мотор добро вуче* и сл.

§ 410. Многи непрелазни глаголи употребљавају се у одређеним падежним или предлошко-падежним конструкцијама, нпр. *обрадовати се некоме, трговати нечим, говорити о некоме* итд.

Рекција

§ 411. Рекција је особина глаголске лексеме да тражи да именица која је уз тај глагол употребљена буде у одређеном падежном облику или у одређеној предлошко-падежној конструкцији, нпр. *заборавити некога, опростити некоме, опростити се с неким.*

Напомена 1. – Погрешна употреба глаголске рекције представља нарушавање књижевнојезичке норме.

На пример, исправно је *окарактерисати као* + генитив, нпр. *Окарактерисали су га као неискреног* (не *Окарактерисали су га неискреним*). Исто је са глаголима *означити, оквалификовати, оценити*, нпр. *У Лондону је интервенција означена као прерана* (не *У Лондону је интервенција означена прераном*); *Измене закона оквалификоване су као нужно зло* (не *Измене закона оквалификоване су нужним злом*); *Та одлука је оцењена као преурањена* (не *Та одлука је оцењена преурањеном*).

Исправно је *контактирати с неким* (а не *контактирати кога*), нпр. *Они су с њим контактирали* (не *Они су га контактирали*). Такође *оскудевати у нечему* или *оскудевати нечим* (не *оскудевати на нечему*); *упознати некога с нечим* (не *о нечему*, што је настало услед мешања с глаголима као *обавестити*).

Најпознатији пример лутања у рекцији дају глаголи *женити* и *оженити* (*некога*), који су у том (прелазном) облику допуштени само у значењу 'наћи (коме) жену', нпр. *Отац је оженио сина.* Погрешним употребама типа *Оженио је једну своју сугрђанку* (уместо: *Оженио се једном својом сугрђанком*) подсмевао се још Петар Кочић у „Јазавцу пред судом", али су оне и данас врло раширене.

§ 412. Неки глаголи имају двојну рекцију, нпр. *прогласити се царем // прогласити се за цара, сматрају га великим стручњаком // сматрају га за великог стручњака.*

Напомена. – Исправно је *захвалити се за нешто*, али није погрешно ни *захвалити се на нечему*, поготово када то значи захваљивање са одбијањем нечега, нпр. *Он се захвалио на предлогу* 'захвалио се и одбио предлог'.

Валентност

§ 413. Валентност је особина глагола (и других речи непредметног значења) да у реченици отварају или не отварају одређени број синтаксичких позиција. Глаголи могу бити невалентни (или авалентни), нпр. *раздањивати се*, када не допуштају да у реченици буде ни субјекта ни допуне, једновалентни, нпр. *стајати* (*Она стоји* – само субјекат), двовалентни, нпр. *читати* (*Она чита новине* – субјекат и објекат), тровалентни, нпр. *поклањати* (*Он поклања књигу брату* – субјекат, директни објекат и индиректни објекат), четворовалентни, нпр. *преводити* (*Он преводи књигу са чешког на словачки* – субјекат, објекат и две допуне). Рекција (§ 411) представља један вид испољавања синтаксичке валентности.

Повратни глаголи

§ 414. Повратни глаголи су они у чијем је сложеном граматичком облику увек повратна енклитичка заменичка морфема *се*, једнака у свим лицима, која се јавља и у инфинитиву и у глаголским прилозима и увек се пише одвојено од основног дела глаголског облика: *појавити се*, *појављујући се*, *појавивши се*. Морфема *се* не мора се увек налазити иза глагола којем припада (§ 48), уп. *Вратила се* и *Она се вратила*.

Повратни глаголи су значењски разноврсни, што се огледа и у њиховим синтаксичким особинама. Они обухватају, с једне стране, праве повратне глаголе, и, с друге стране, неколико врста неправих повратних глагола.

§ 415. Прави повратни глаголи изражавају радњу која је непосредно или посредно усмерена на свог вршиоца, тј. онај ко врши радњу у ситуацији означеној реченицом с таквим глаголом у предикату, врши је на себи, нпр. *прати се*, *облачити се*, *хвалити се*, *хранити се*, *спремити се*, *чувати се*, *представити се* итд.

Сваки прави повратни глагол има наспрам себе неповратни прелазни глаголски парњак, нпр. *бријати се – бријати*, *облачити се – облачити*, *чешљати се – чешљати* итд.

Прави повратни глаголи имају значења непосредне повратности, нпр. *Брије се*; или посредне повратности, нпр. *Држи се за ограду степеништа*, тј. 'он држи ограду, а ограда држи њега', односно 'он држи себе помоћу ограде'.

§ 416. Неправи повратни глаголи обухватају више значењских група, од којих су главне:

(а) Медијални глаголи, који имају наспрам себе прелазни глагол (као прави повратни глаголи), али се радња догађа у субјекту, нпр. *родити се*, *плашити се*, *чудити се*, *развијати се*, *отворити се*, *напунити се*. Док се прави повратни глаголи могу парафразирати уз помоћ наглашене повратне заменице, нпр. *прати се* = *прати* (*самог*) *себе*, код медијалних је то немогуће (*родити се* не значи *родити самог себе*).

(б) Узајамно-повратни глаголи (реципрочни глаголи) подразумевају два субјекта или више субјеката који врше радњу један на дру-

гом, нпр. *волети се, мрзети се, зближити се, тући се, срести се, договорити се, разликовати се* итд. Неки од њих, као прва два наведена, могу се употребити само у множини, али већина их има и једнину, с тим да се други субјекат или субјекти подразумева(ју), нпр. *Мој син се стално туче* (подразумева се: с другом децом).

(в) Апсолутни повратни глаголи су они који постоје искључиво у споју с повратном морфемом *се*, нпр. *надати се* (не постоји **надати* нити **Ја надам*). Изражавају обично осећања, као *дивити се, поносити се, стидети се, бојати се, кајати се*, понашање као *смејати се, ругати се, трудити се*, или узајамну радњу као *борити се, такмичити се, препирати се* итд. Ту спадају и глаголи који значе боју, као *белети се, црвенети се*, као и они с префиксом *на-* који показују да је радња извршена до крајње мере, до засићења, типа *наједи се* (§ 373).

§ 417. Неки глаголи могу бити неповратни или повратни, без разлике у значењу: *шетати = шетати се, бринути = бринути се, журити = журити се, манути = манути се* итд.

Напомена. – Употреба повратних глагола и глагола у повратном облику заменичког пасива у неким случајевима тражи посебан коментар.

Глагол *крварити* значи првенствено *губити крв* (нпр. *Пацијент је искрварио*), а *крвавити* значи *чинити крвавим* (*Доктор је искрвавио руке*), али се среће и обрнута употреба, што треба избегавати. У повратном облику постоји само *искрвавити се, окрвавити се, раскрвавити се*.

Глагол *манути се*: *манем се*, у значењу *оставити* (нешто), *оканити се* (нечега), може се употребљавати и као неповратни глагол (*манути*), а у оба случаја је обичнији него *махнути* (*се*).

Глагол *надати се* погрешно је употребљавати у конструкцији *надати се* (*је*) *да...*, а погрешно је и: *за надати се је*. У таквим случајевима треба употребити конструкцију: *надајмо се*, или *треба се надати, можемо се надати* и сл.

Глагол *одмарати се* (несвр. вид), *одморити се* (свр. вид) погрешно је употребљавати као неповратни прелазни глагол, дакле треба *Одмарамо се* (не: *Одмарамо*); *Идем мало да се одморим* (не: *Идем мало да одморим*) и сл.

Глаголске врсте

§ 418. Глаголи имају велики број облика и велики број промена којима су ти облици обухваћени. Подела глагола по типу промене назива се поделом на глаголске врсте.

Између основе и личних наставака, код разних глагола, умеђу се различити самогласници, нпр. *тер-а-м, бер-е-м, жур-и-м*. При том и у основи може доћи до гласовних измена, нпр. *узети*: *узм-ем*, *пећи*: *печ-ем, пек-у, пец-и*. Постоје различите класификације глагола по типу промене које се ослањају на различите полазне критеријуме. Овде се даје подела глаголских промена по завршетку инфинитива и првог лица једнине презента, што су облици под којима се глаголи наводе у сваком бољем речнику. Из њих је могуће извести и остале облике глагола.

У следећем прегледу глаголских промена, за први пример у сваком обрасцу промене наводи се инфинитив и презент, за остале само инфи-

нитив, осим када у презенту долази до гласовних промена као што је јотовање.

За сваку врсту наводи се и треће лице множине, које је важно због основе, а уз то и друго лице једнине императива и трпни придев, као облици који су често неправилни. Многи глаголи немају трпног придева јер нису прелазни.

I Глаголи на *-ати*

I/1. Глаголи на: *-ати, -ам* – инфинитив на ***-ати***, презент на ***-ам***: *питати, питам*; тако и *дати, гледати, знати, слушати, играти, чувати, спавати, уважавати, навикавати* итд.

3. лице множине презента: *питају*;

Императив: *питај*;

Трпни придев: *питан, -а, -о.*

I/2. Глаголи на: *-ати, -ем*:

(а) *орати, орем*; тако и *кашљати, лајати, почињати, рвати се* итд.;

(б) с јотовањем: *писати, пишем*; тако и *кретати – крећем, трептати – трепћем, глодати – глођем, везати – вежем, плакати – плачем, лагати – лажем, деформисати – деформишем, капати – капљем* итд.

(в) Са изменом основе у презенту: *звати – зовем, брати – берем, прати – перем, клати – кољем* итд.

3. лице множине: *ору, пишу, зову*;

Императив: *ори, пиши, зови*;

Трпни придев: *оран, писан, зван.*

Напомена. – За неке глаголе допуштена је промена и по типу (а) и по типу (б), нпр. *клизати (се) – клизам (се) и клижем (се), клеветати – клеветам и клевећем, пљескати – пљескам* и *пљешћем, стискати – стискам* и *стиснем, сисати – сисам* и *сишем, храмати – храмам* и (данас обичније) *храмљем, штипати – штипам* и (данас ретко) *штипљем* итд.

Глагол *јахати, јашем*, 3. л. мн. *јашу* не сме се употребљавати у некњижевном облику *јашити, јашим.*

I/3. Глаголи на: *-ати, -им*: *држати, држим*; тако и *лежати, чучати, блејати, заспати, пљушташи, звиждати, бојати се, стојати* итд.

3. лице множине: *држе*;

Императив: *држи*;

Трпни придев: *држан.*

Напомена. – Од глагола *заспати* у трећем лицу множине облик гласи *заспе* (нпр. *Они заспе чим легну*), поред ређег и данас нормативно архаичног (*они*) *заспу* у том значењу (али треће лица множине *заспу* од глагола *засути* сасвим је уобичајено и нема дублетни облик).

I/4. Глаголи на: *-овати, -ујем*: *поштовати, поштујем*; тако и *куповати, веровати, путовати, трговати, мировати, ковати, писовати, правати, напредовати, разликовати* итд.

3. лице множине: *поштују*;

Имп. *поштуј*;

Трпни придев: *поштован.*

I/5. Глаголи на: *-еватн, -ујем*: *бичевати, бичујем*; тако и *краљевати, царевати, пријатељевати, мачевати* итд.

3. лице множине: *бичују*;
Императив: *бичуј*;
Трпни придев: *бичеван*.

Глаголи као *успевати*, *загревати*, *исмевати*, *захтевати* итд. имају презент *успевам*, *загревам* итд., дакле припадају типу *-ати*, *-ам* (I/1).

I/6. Глаголи на: *-авати*, *-ајем*: *давати*, *дајем*; тако и *удавати*, *продавати*, познавати, *признавати* итд.

3. лице множине: *дају*;
Императив: *дај*;
Трпни придев: *даван*.

Напомена. – Императив *дај* (од *давати*) је правилан, али се врло ретко употребљава. Обично се замењује императивом *дај* од глагола *дати*. Тако се и уместо *сазнај* (од *сазнавати*) обично користи императив *сазнај* (од *сазнати*).

I/7. Глаголи на: *-ивати*, *-ујем*: *даривати*, *дарујем*; тако и *казивати*, *оплакивати*, *загађивати*, *побеђивати*, *добацивати*, *објављивати*, *сахрањивати* итд.

3. лице множине: *дарују*;
Императив: *даруј*;
Трпни придев: *дариван*.

Глаголи као *осниватн*, *дозивати*, *потписивати*, *заливати* итд. имају презент *оснивам*, *дозивам* итд., дакле припадају типу *-ати*, *-ам* (I/1.).

I/8. Глаголи на: *-ивати*, *-ујем*: *пљивати*, *пљујем*; тако и *бљивати*, *кљивати*.

3. лице множине: *пљују*;
Императив: *пљуј*;
Трпни придев: *пљуван*.

Глаголи као *дувати*, *чувати*, *обувати*, *изувати* итд. имају презент *дувам*, *чувам* итд., дакле припадају типу *-ати*, *-ам* (I/1).

II Глаголи на *-ети*

II/1. Глаголи на: *-ети*, *-ем*:

(а) са *-е-* у свим облицима: *умети*, *умем*; тако и *сметн*, *разумети*, *успети*, *досети*, *присети*, *насети*.

3. лице множине: *умеју*;
Императив: *умеј*;
Радни придев: *умео*, *умела*, *умело*;
Трпни придев: нема.

Глагол *снабдети* је у старијем језику имао промену *снабдим*, 3. л. мн. *снабде* (као *бдети*), али данас се мења као *умети*, дакле *снабдем*, 3. л. мн. *снабдеју*, императив *снабдеј*, с трпним придевом *снабдевен*. Ијек. облици су *снабдјети*, *снабдијем*, *снабдију*, *снабдиј*, *снабдјевен*.

Глагол *разумети* има исту промену као *умети*, дакле императив је *разумеј*, *разумејмо*, *разумејте* (ијек. *разумиј*, *разумијмо*, *разумијте*) а не *разуми* и сл.

(б) без *-е-* у 3. лицу множине, императиву и радном придеву: *умрети*, *умрем*; тако и *добрети*, *упрети*, *надрети* и још неколико ређих глагола.

3. лице множине: *умру*;
Императив: *умри*;

Радни придев: *умро, умрла, умрло*;

Трпни придев: нема.

Овако се мењају и *назрети, презрети*, али у радном придеву чувају *-е-*: *назрео, -ела, -ело, презрео, -ела, -ело.*

(в) Са изменом основе у презенту: *узети, узмем*; *отети, отмем*; *запети, запнем*; *попети, попнем* (не *попењем*); *почети, почнем*; *зачети, зачнем*; *клети, кунем*; *млети, мељем*; *пети, пењем*; *донети, донесем* (и други на *-нети, -несем*) итд.

3. лице множине: *узму, отму, запну, попну, почну, зачну, куну, мељу, донесу* итд.

Императив: *узми, отми, запни, попни, почни, зачни, куни, мељи, донеси* итд.

Трпни придев: *узет, отет, запет, попет, почет, зачет, клет, донет* итд.; изузетак је *млевен* од *млети.*

II/2. Глаголи на: ***-ети, -им***: *видети, видим*; тако и *желети, трпети, живети, горети, летети, огладнети, врдети, смрдети* итд.

3. лице множине: *виде*;

Императив: *види*;

Трпни придев: *виђен, жељен, (пре)трпљен, (до)живљен*; остали немају трпног придева.

Напомена. – Глагол *врети, врим* (тако и *провредети, узаврети*) у 3. лицу множине изузетно има *вру*, императив је *ври*, радни придев *врео* (ијек. *врео* и *врио*), *врела, врело.*

Глагол *бдети, бдим* (тако и *пробдети, пробдим*) мења се као *видети*, императив је *бдеј* или *бди*, трпног придева нема, али има глаголску именицу *бдење.* Ијек. облици су *бдјети, бдим* или *бдијем*, 3. л. мн. *бде*, императив *бдиј* или *бди*, гл. именица *бдјење* или *бдијење.*

За глаголе као *кипети* (ијек. *кипјети*), *кипим* (тако и *искипети, прекипети*), *стрепети* (ијек. *стрепјети*), *цвилети* (ијек. *цвиљети*), *цвилим* (тако и *зацвилети, процвилети*), треба пазити да се не употребљавају у погрешном облику *кипити, стрепити, цвилити.*

III Глаголи на *-ити*

III/1. Глаголи на: ***-ити, -им***: *носити, носим*; тако и *гасити, возити, кројити, молити, крстити, градити, љубити, мислити, журити, говорити, скочити, тумачити, трошити* итд.

3. лице множине: *носе*;

Императив: *носи*;

Трпни придев: *ношен.*

Напомена. – Овамо спадају и неки глаголи који се повремено јављају с погрешном променом:

– *оканити се, оканим се*, 3. л. мн. *окане се*, радни придев *оканио се, оканила се, оканило се* (не *оканути се* и сл.);

– *извинити* (*се*), *извиним* (*се*), 3. л. мн. *извине* (*се*), радни придев *извинио* (*се*), *извинила* (*се*), *извинило* (*се*). Друго је глагол *извинути* (*се*), *извинем* (*се*), *извинуо* (*се*), који значи 'савити (се)', 'подићи (се)' и сл.

– *цурити*, радни придев *цурио, цурила, цурило*, не *цурети, цурео* итд. Исто важи и за изведене глаголе *исцурити, поцурити, процурити.*

– *глумити*, радни придев *глумио, глумила, глумило*, футур I *глумићу*, не *глумети* и сл.

Глагол *сломити* мења се као и *ломити*, дакле *сломим, сломиш*, 3. л. мн. *сломе*, трпни придев *сломљен*; погрешни су облици *сломијем, сломијеш, сломију, сломијен.*

Глагол *жуљити, жуљим* допуштен је и у облику *жуљати, жуљам* (по обрасцу I/1), дакле радни придев поред *жуљио, -ила, -ило* може бити и *жуљао, -ала, -ало.*

III/2. Глаголи на: *-ити, -ијем*: *бити, бијем*; тако и *пити* (*пијем*), *вити, лити, шити, крити, умити* итд.

3. лице множине: *бију*;

Императив: *биј* (§ 394);

Трпни придев: *бијен*, (*раз*)*вијен*, али *ливен, шивен*, (*са*)*кривен, умивен*

Сваки од ових глагола има доста префиксалних изведеница: *убити, добити, разбити* итд.; *попити, испити, напити се* итд.; *развити, савити, навити* итд.; *излити, улити, пролити* итд.; *сашити, ушити* итд.; *сакрити, покрити, открити* итд.

IV Глаголи на *-ути*

IV/1. Глаголи на: *-ути, -ујем*: *чути, чујем*; тако и *обути, изути* и још понеки.

3. лице множине: *чују*;

Императив: *чуј*;

Трпни придев: *чувен* (данас само као прави придев, в. § 244), *обувен, изувен* итд.

IV/2. Глаголи на: *-нути, -нем*: *дирнути, дирнем*: тако и *нагнути, упрегнути, тргнути,ињунути, тонути, гинути, венути, викнути, шајнути* итд.; такође *макнути, такнути, никнути, навикнути, пукнути, цркнути* итд., који имају алтернативни инфинитив на *-ћи* (§ VII).

3. лице множине: *дирну*;

Императив: *дирни*;

Трпни придев: *дирнут.*

Овако се мења и глагол *стати, станем* (некадашње *станути*) и његове префиксалне изведенице *постати, застати, престати, устати* итд.; али радни придев је *стао, стала, стало*, трпног придева нема.

Напомена. – Глагол *заценути се* 'изгубити дах (од смеха, кашља)', *заценем се*, 3. л. мн. *зацену се*, јавља се и у облику *заценити се, заценим се, зацене се*, по обрасцу III/1. Ипак је боље разликовати га од глагола *заценити, заценим* (ијек. *зацијенити, зацијеним*), 'тражити високу цену'.

За глаголе на *-сути* види § 419.

V Глаголи на *-сти*

Сви имају презент на *-ем, -еш, -е; -емо, -ете, -у*, али се испред наставка јављају различити сугласници који у инфинитиву нису видљиви. Трпни придев (уколико постоји) има наставак *-ен.*

V/1. Глаголи: *плести, плетем*, тако и *омести, цвасти* итд.

Императив: *плети*;

Радни придев: *плео, -ла, -ло*;

Трпни придев: *плетен.*

Напомена. – Глагол *обрести* се има облике *обретем се, обретеш се, обрете се; обретемо се, обретете се, обрету се* (а не: *обрем се, обрещ се*...), футур *обрешћу се*; радни придев *обрео, обрела*...

V/2. Глаголи: ***срести, сретнем*** итд.
Императив: *сретни*;
Радни придев: *срео*;
Трпни придев: нема.

V/3. Глаголи: ***довести, доведем*** (и други на *-вести*, свршено наспрам *водити*); тако и *јести, пресши, красши* итд.
Императив: *доведи*;
Радни придев: *довео*;
Трпни придев: *доведен*.

Напомена. – Глагол *бости, бодем* има радни придев *бô, бола, боло*; тако и *избости, убости, пробости* и сл.

V/4. Глаголи: ***довести, довезем*** (и други на *-вести*, свршено наспрам *возити*); тако и *вести – везем, гристи, мусти* итд.
Императив: *довези*;
Радни придев: *довезао*;
Трпни придев: *довезен*.

V/5. Глаголи: ***пасти, паднем*** (и други на *-пасти*); тако и *сести*.
Императив: *падни* (али *седи*, поред *седни*);
Радни придев: *пао*;
Трпни придев: нема (али од прелазног *напасти* је *нападнут*).

V/6. Глаголи: ***тресши, тресем***, тако и, *пасти – пасем* ('јести траву и друге биљке', о животињама).
Императив: *треси*;
Радни придев: *тресао*;
Трпни придев: *тресен*.

Напомена. – *Спáсти – спасем*, они *спасу* (друго је *спáсти – спаднем*, од *пасти – паднем* с префиксом *с-*) традиционални је облик у Србији, с радним придевом *спасао, спасла*, трпним придевом *спасен*, именицом *спасење*, будућим временом *спашћу*, а одговара му несвршени глагол *спасавати*. У новије време све се чешће употребљава глагол *спасити, спасим* (примљен из западних говора) који се мења по обрасцу III/1, дакле *спаси, спасио, спасила, спашен, спашење, спасићу*, чему одговара несвршени глагол *спашавати*.

V/7. Глаголи: ***расти, растем*** (и други на *-расти*)
Императив: *расти*;
Радни придев: *растао*;
Трпни придев: нема.

V/8. Глаголи: ***црпсти, црпем***, тако и префиксална изведеница *исцрпсти*.
Императив: *црпи*;
Радни придев: *црпао*;
Трпни придев: *црпен*;
Футур I : *црпшћу*.

Напомена. – Уместо глагола *(ис)црпсти* са трпним придевом *(ис)црпен* данас се чешће употребљава *(ис)црпити* (по обрасцу III/), *(ис)црпим... они (ис)црпе*,

с радним придевом *(ис)црпио*, с трпним придевом *(ис)црпљен* и с футуром *(ис)црпићу*.

V/9. Глаголи: ***грејсти, гребем***, тако и *огрејсти, дуйсти, издуйсти*.
Императив: *греби*;
Радни придев: *гребао*;
Трпни придев: *гребен*;
Футур I : *грејшћу*.

Напомена. – Уместо *грејсти* данас је чешће *гребати – гребем*, т. п. *гребан*, футур I *гребаћу*, уместо *(из)дуйсти* чешће је *(из)дубити – (из)дубим*, с трпним придевом *(из)дубљен*, футуром I *издубићу*.

VI Глаголи на -рти (слоготворно *р*)

трти, трем и ***тарем***, слично и префиксалне изведенице *йотрти, затрти, сатрти, утрти*; *засрти* (поред *застрети*) *застрем*, *просрти* (поред *прострети*) *прострем* итд.
Императив: *тари*;
Радни придев: *тро, трла, трло*;
Трпни придев: *трвен* и *трт*.

VII Глаголи на -ћи

VII/1. Глаголи: ***маћи, макнем***: тако и *таћи, нићи, навићи, йући, црћи* (в. горе под *-нути, -нем*) итд.
3. лице множине: *макну*;
Императив: *макни*;
Радни придев: *макао*;
Трпни придев: *макнут*.

VII/2. Глаголи: ***дићи, дигнем***: тако и *стићи, йомоћи, лећи, йобећи, избећи* итд.
3. лице множине: *дигну*;
Императив: *дигни*;
Радни придев: *дигао*;
Трпни придев: *дигнут*.

VII/3. Глаголи: ***йећи, йечем***: тако и *сећи, тећи, тући, вући* (и други на *-вући*), *обући* итд.
3. лице множине: *йеку*;
Императив: *йеци*;
Радни придев: *йекао*;
Трпни придев: *йечен*.

VII/4. Глаголи: ***стрићи, стрижем***
3. лице множине: *стригу*;
Императив: *стризи* ;
Радни придев: *стригао*;
Трпни придев: *стрижен*.

VII/5. Глаголи: ***ићи, идем***: тако и *отићи, одем* или *отидем* (ово друго данас претежно књишки или регионално).

Остали глаголи са основом глагола *ићи* имају *ђ* у презенту: *изићи, изиђем* (такође *изаћи, изађем*), *прићи – приђем*, *сићи – сиђем*, *доћи – дођем*, *обићи – обиђем*, *наићи – наиђем*, *прећи – пређем*, *проћи – пройем*, *ући – уђем*, *наћи – нађем* итд.

3. лице множине је *иду, оду* или *отиду, изиђу* (*изађу*), *приђу, сиђу, дођу* итд.

Императив је *иди, отиди, изиђи* (*изађи*), *приђи, сиђи, дођи* итд.

Радни придев је *ишао* (*ишла, ишло*), *отишао, изишао*/*изашао, пришао, сишао, дошао* итд.

Глаголски прилог прошли је *ишавши, отишавши, изишавши*/*изашавши, пришавши, сишавши, дошавши* итд.

Трпни придев од *прећи* је *прећен*, од *наћи* је *нађен*; остали глаголи су већином непрелазни.

Неправилни глаголи

§ 419. Изван претходно наведених образаца промене остаје мања група глагола, међу којима су:

– ***зрети***, *зрим, зриш*... и ређе *зрем, зреш*...; 3. лице множине је *зру*, радни придев *зрео, зрела, зрело*. Тако и свршени *дозрети, сазрети, презрети*, с глаголским прилогом прошлим *дозревши* итд.

Напомена.– *Презрети, презрим* у значењу 'постати сувише зрео' треба разликовати од *презрети, презрем* (II/1) са значењем које одговара именици *презир*.

– ***просути***, *просем*, 3. л. мн. *просу*, имп. *проси*, радни придев *просуо, -ла, -ло*, глаг. прилог прошли *просувши*, трпни придев *просут, -а, -о*. Тако се мењају и други глаголи на *-сути, -сем* (префиксални свршени наспрам несвршеног *сипати*): *посути, насути, засути, досути, расути, обасути* итд.

– ***слати***, *шаљем*, 3. л. мн. *шаљу*, имп. *шаљи*, радни придев *слао, -ла, -ло*, трпни придев *слат, -а, -о* и *слан, -а -о*. Свршени *послати* има презент *пошаљем* и *пошљем*, мн. *пошаљу* и *пошљу*, имп. *пошаљи* и *пошљи*, р. п. *послао, -ла, -ло*, г. пр. прошли *послављи*, т. п. *послан, -а, -о* и *послат, -а, -о*. Тако и *одаслати, разаслати*.

– ***жети***, *жањем* и ређе *жњем*, 3. л. мн. *ж(а)њу*, имп. *ж(а)њи*, р. п. *жео, -ла* и *жњео, -ла*, т. п. *жњевен*. Тако и свршени *пожњети* (ретко *пожети*), *пож(а)њем*, г. пр. прошли *пожњевши* (ретко *пожевши*), т. п. *пожњевен*.

– ***имати***, *имам* мења се као и други на *-ати, -ам* (§ I/1), с тим што нема трпног придева. У презенту, међутим, има посебне одричне облике:

немам	*немамо*
немаш	*немате*
нема	*немају*

– ***моћи*** има неправилан презент:

могу	*можемо*
можеш	*можете*
може	*могу*

Радни придев је *могао*; нема императива ни трпног придева.

Помоћни глаголи

§ 420. Помоћни глаголи су *бити* и *хтети*.

§ 421. Глагол ***бити*** има два односно три презента: несвршени у пуном облику *јесам*, у енклитичком *сам* (§ 48) и свршени презент *будем*.

јесам	*јесмо*	*сам*	*смо*	*будем*	*будемо*
јеси	*јесте*	*си*	*сте*	*будеш*	*будете*
јест(е)	*јесу*	*је*	*су*	*буде*	*буду*

Енклитички облик *сам*, *си* итд. употребљава се после наглашене речи, нпр. *Ми смо овде*, *Сви су задовољни*, *Крај тебе сам* и сл. Посебно се употребљава с придевом радним за грађење перфекта (*дошао сам* итд., в. § 349).

Напомена.– Неки граматичари говоре о посебном глаголу *јесам*, који има само презент (нема инфинитива), док правим презентом од *бити* сматрају *будем*. Сматрамо да такво раздвајање није оправдано, јер реченицама с глаголом *бити* у прошлом или будућем времену (нпр. *Био сам спреман*, *Биће спреман*) одговарају у презенту облици са (*је*)*сам* (*Спреман сам*), док **Будем спреман* није могуће. Отуда се и у речницима одредница *јесам* упућује на одредницу *бити*.

§ 422. Наглашени облик у трећем лицу једнине првобитно је гласио *јесте*, док је данас знатно обичнији облик *јесте*. Наглашени облици се употребљавају у четири случаја:

1) За питања у презенту (уколико не користимо конструкцију са *да ли*). При том се треће лице једнине испред *ли* своди на *је*, које је у овом случају наглашено. Примери:

(1) *Јесам ли* добро урадио?
(2) *Је ли* стигао шеф?
(3) *Је ли* задовољан?
(4) *Јесмо ли* сви овде?
(5) *Јесте ли* се одморили?

2) Ако је изостављен именски део предиката, или радни придев после помоћног глагола:

(6) – Јесу ли сви овде? – *Јесу.*
(7) Ја нисам ништа пио те ноћи, али моји другови *јесу* (= пили су).

3) Ако се придаје посебан нагласак глаголу *бити*, нпр.

(8) Ја *јесам* за то, али ово је превише.
(9) *Јесте* мајстор тај Пера, мора му се признати!

4) Ако се глагол *бити* нађе далеко од другог места у реченици, тако да се не може употребити енклитика:

(10) Највећи филмски комичар свих времена, по једногласном мишљењу критичара, *јесте* Чарли Чаплин.

§ 423. Негирани презентски облици глагола *бити* су:

нисам	*нисмо*
ниси	*ниста*
није	*нису*

Свршени презент *будем, будеш* итд., као и презентски облици свршених глагола (§ 374), не долази у независној реченици, него само у зависној, где се односи на будућност, одн. релативну будућност:

(11) Изаћи ћемо кад *буде* топлије.

(12) Ако *будеш* непослушна (= *Будеш* ли непослушна), казниће те.

(13) Као дете желео сам да *будем* пилот.

Напомена.– Као што није допуштена употреба свршеног презента у независним реченицама (*Можда нешто нађеш*, в. § 374), тако није исправно ни *Можда нешто и буде од тога* и сл., него се мора употребити футур: *Можда ће нешто и бити од тога.*

Као помоћни глагол, *бити* служи за грађење футура II (§ 369).

§ 424. Други прости облици глагола *бити*:

Аорист		Имперфекат		Императив	
бих	*бисмо*	*бејах, бех*	*бејасмо, бесмо*	–	*будимо*
би	*бисте*	*бејаше, беше*	*бејасте, бесте*	*буди*	*будите*
би	*бише*	*бејаше, беше*	*бејаху, беху*	(*нека буде*)	(*нека буду*)

У ијекавском изговору облици имперфекта гласе: јед. *бијах//бјех*; *бијаше//бјеше*; *бијаше//бјеше*; мн. *бијасмо//бјесмо*; *бијасте//бјесте*; *бијаху// бјеху.*

Радни придев: *био, била, било*, мн. *били, биле, била.*

Несвршени прилог: *будући, будући.*

Трпног придева нема пошто глагол *бити* није прелазан.

Аорист глагола *бити* се ретко употребљава самостално (нпр. у експресивним питањима типа *Шта то би? Шта ти би, човече?*), али као помоћни глагол служи за грађење потенцијала (§ 396), и у том случају 3. лице множине гласи *би* (а не *бише*).

Несвршени прилог користи се углавном у оквиру узрочног везничког израза *будући да* (= пошто, с обзиром на то да).

§ 425. Сложени облици глагола *бити* јесу:

Футур		Перфекат	
бићу	*бићемо*	*био / била сам*	*били / биле смо*
бићеш	*бићете*	*био / била/ било си*	*били / биле / била сте*
биће	*биће*	*био / била / било је*	*биле / биле / била су*

Потенцијал		Футур II	
био / била бих	*били / биле бисмо*	*будем био / била*	*будемо били / биле*
био / била / било би	*били / биле / била би сте*	*будеш био / била / било*	*будете били / биле / била*
био / била / било би	*били / биле / била би*	*буде био / била / било*	*буду били / биле / била*

Уколико претходи субјект или нека друга наглашена реч, енклитика ће доћи испред радног придева: *ја ћу бити, можда ћемо бити*; *ја сам био, овде смо били*; *већ бих била, сви бисте били* итд. Футур други од *бити* се ретко употребљава, пошто му је значење исто као и самог облика *будем*: *кад будеш био готов = кад будеш готов.*

Глагол *хтети* (ијек. ***хтјети***)

§ 426. *Хтети* има пуни и енклитички облик презента. Прво лице једнине се завршава на *-у*, као и код глагола *моћи* (§ 419).

хоћу	*хоћемо*	*ћу*	*ћемо*
хоћеш	*хоћете*	*ћеш*	*ћете*
хоће	*хоће*	*ће*	*ће*

Облик *ћу, ћеш* итд. служи искључиво за грађење футура. Облик *хоћу, хоћеш* итд. употребљава се у значењу 'желети', а као помоћни само у упитном футуру (*Хоћу ли те видети?, Хоћете ли доћи?*, в. § 367).

§ 427. Негирани презент има посебне облике:

нећу	*нећемо*
нећеш	*нећете*
неће	*неће*

Ови облици испред инфинитива служе за негирани футур (*Сутра нећу радити*). Испред конструкције *да* + презент имају значење хтења (*Нећу да радим* = Не желим да радим), мада се у усменој незваничној комуникацији и та конструкција чује са значењем футура, што изван разговорног стила треба избегавати. Иста семантичка разлика, у зависности од претходне реченице, може се јавити и за самостално употребљен глагол *хтети*:

(14) – Хоћеш ли радити сутра? – *Нећу* (= Нећу радити).
(15) – Стави играчке на место! – *Нећу!* (= Одбијам да то урадим).

§ 428. Од других простих времена донекле се употребљава само аорист, са по два облика:

хтедох, хтех	*хтедосмо, хтесмо*
хтеде, хтех	*хтедосте, хтесте*
хтеде, хтех	*хтедоше, хтеше*

Употреба имперфекта глагола *хтети* у савременом српском језику је врло ретка. Облици имперфекта су:

хоћах	*хоћасмо*
хоћаше	*хоћасте*
хоћаше	*хоћаху*

Радни придев: *хтео, хтела, хтело*, мн. *хтели, хтеле, хтела*
Трпни придев: нема
Несвршени прилог: *хотећи*
У ијекавском изговору облици аориста гласе: јед. *хтиједох, хтијех*; *хтиједе, хтије*; *хтеде, хтије*; мн. *хтиједосмо, хтијесмо*; *хтиједосте, хтијесте*; *хтиједоше, хтијеше*; радног придева: *хтио, хтјела, хтјело*; мн. *хтјели, хтјеле, хтјела*.

§ 429. Сложени облици глагола *хтети* јесу:

Футур		Перфекат	
хтећу	*хтећемо*	*хтео / хтела сам*	*хтели / хтеле смо*
хтећеш	*хтећете*	*хтео / хтела / хтело си*	*хтели / хтеле / хтела сте*
хтеће	*хтеће*	*хтео / хтела / хтело је*	*хтели / хтеле / хтела су*

Потенцијал

хтео / хтела бих	*хтели / хтеле бисмо*
хтео / хтела / хтело би	*хтели / хтеле / хтела биште*
хтео / хтела / хтело би	*хтели / хтеле / хтела би*

Футур II

будем хтео / хтела	*будемо хтели / хтеле*
будеш хтео / хтела / хтело	*будете хтели / хтеле / хтела*
буде хтео / хтела / хтело	*буду хтели / хтеле / хтела*

Уколико сложеном глаголском облику претходи субјекат или нека друга наглашена реч, енклитика се налази испред инфинитива, односно испред радног придева: футур *ја ћу хтети*, итд.; перфект *сви смо хтели*, итд.; потенцијал *можда биште хтели*, итд.

Негирани футур је *нећу хтети*, итд., негирани перфект *нисам хтео*, итд., негирани потенцијал *не бих хтео*, итд.

ПРИЛОЗИ

§ 430. Прилози су непроменљива врста речи (са изузетком прилога са облицима за степене поређења, нпр. *лако – лакше – најлакше*) које значе особину радње (нпр. *Лепо говори*), стања (нпр. *Мирно спава*), или особину друге особине – када одређују придев (нпр. *мало прехлађен*), или други прилог (нпр. *врло мало заинтересован*), или именицу (нпр. *гласови одозго*). Прилози најчешће одређују глаголе у предикату као њихове одредбе.

§ 431. Иако могу да одређују различите врсте речи, па и читаве реченице, прилози се обично употребљавају као прилошке одредбе предиката, нпр. *Добро изгледа, Чврсто спава, Слушали су пажљиво*, али могу бити употребљени и као неглаголски део предиката, нпр. *Ана је овде, Она је добро, Било нам је лепо.* Прилози се ређе употребљавају као неконгруентни атрибути, нпр. *Гледаоци слева почели су да устају.*

§ 432. Према значењима прилози су одредбени или околносни.

§ 433. Одредбени прилози деле се на начинске и количинске.

Начински прилози одговарају на питања *Како?* или *На који начин?* и скоро сви имају исти облик као одговарајући описни придев кратког облика у средњем роду једнине (нпр. у *Лепо пише* реч *лепо* је прилог, а у *Лепо писање смо учили у основној школи* реч *лепо* је придев у облику једнине средњег рода) или као одговарајући односни придев, нпр. *Поступа детињасто* – прилог, *То је детињасто понашање* – придев; или *Говори српски!* – прилог, *То су српски говори* – придев.

Од придева на *-ски, -чки*, или *-шки* прилог је једнак одговарајућем придеву у мушком роду једнине (с кратким крајњим *-и* уместо дугога *-и* у придеву), нпр. *Борио се лавовски, Одговорио је математички прецизно, Живи царски, То је вашки тешко.*

Количински прилози значе меру или степен изражености особине или радње и одговарају на питања:

Колико? (нпр. *Стекао је много, Мало раде, Врло су задовољни*); или

Колико често? (нпр. *Повремено се јаве, Често путују, Понекад му телефонирам*); или

Колико дуго? (нпр. *Разговарали смо кратко, Чекам је дуго, Ово траје бесконачно*).

Неодређена количина се, много чешће него придевима, исказује прилозима за количину уз које стоји именица или именичка заменица у облику генитива, нпр. *много људи, мало воде, превише узбуђења, неколико писама, много тога, доста свега* и слично.

§ 434. Околносни прилози деле се по ужим значењима на:

Месне прилоге, који одговарају на питања *Где?* (нпр. *Овде пада киша, Унутра има више места, Били смо доле*);

Прилоге за правац и смер, који одговарају на питања *Куда?, Камо?* или *Одакле?* и сл. (нпр. *Дођите овамо, Отишли су онамо, Провлачили су се свукуда*);

Временске прилоге, који одговарају на питања *Када?*, *Откад?*, *Докад?* и сл. (нпр. *Устају рано*, *Тада су се сложили*, *Одавно вас чекамо*, *Дотле га нису прекидали*);

Узрочне прилоге, који одговарају на питања *Зашто?*, *Из ког разлога?* и сл. (нпр. *Зато неће да дође*, *Стога је одустала*, *Безразложно се љуте*);

Циљне прилоге и прилошке изразе који одговарају на питања *Ради чега?*, *С којим циљем?* и сл. (нпр. *Намерно је то урадила*, *Свесно га је повредила*, *Све то раде у инат*), поред неких других околносних прилога.

Напомена. – Прилог *куда* је исправно употребити или у значењу смера приближавања (нпр. *Куда си пошао?*), или у значењу путање кретања (нпр. *Куда си прошао?*). Не препоручује се употреба прилога са значењем места (нпр. *где*, *овде*, *онде*) у значењу смера приближавања (нпр. *куда*, *овамо*, *онамо*), дакле, треба *Доћи овамо*, *Поћи онамо* (а не *Доћи овде*, *Иди онде* и сл.). Исто тако, исправно је *Куда идеш?*, а реченице попут *Где идеш?* требало би избегавати у добром књижевном језику, мада се данас ни оне не могу сматрати сасвим неприхватљивим, поготову у разговорном стилу.

§ 435. Прилози се по односу према другим врстама речи разликују по томе од којих врста речи су постали. Тако се разликују прилози који су постали: од придева (нпр. *брзо*, *добро*, *јако*), од именица (нпр. *данас*, *зимус*, *лети*), од бројева (нпр. *двапут*, *друго*, *удвоје*), од заменица (нпр. *вазда*, *нашки*, *својски*), од глагола (нпр. *лежећки*, *сажето*, *ћутке*), од других прилога (нпр. *досад*, *одувек*, *откуд*).

У функцији прилога употребљавају се и неки устаљени изрази, нпр. *с времена на време*, *раме уз раме*, *на брзу руку* и др.

Заменички прилози, као и друге заменичке речи, упућују на текст или на говорну ситуацију у којој су употребљени и имају посебне функције у граматици текста и у структури дискурса, нпр. *Он је ту застао*, где се *ту* може односити или на неки претходно поменути догађај или на одређено место у говорној ситуацији.

Тројни систем који је карактеристичан за показне заменице у српском језику (нпр. *овај – тај – онај*), донекле је својствен и показним заменичким прилозима (нпр. *овде – ту – онде*), код којих се разликују они са кореном *ов-* (за близину говорнику), *т-* (за близину саговорнику, што ипак није обавезно значење) и *он-* (за удаљеност од обојице), нпр. *Стављу једну књигу овде код мене*, *другу ту код тебе*, *а трећу онде код њега*. Уп.:

где?	*овде*	*ту*	(*онде*), *тамо*
(*камо?*), *куд(а)?*	*овамо*	*тамо*	*онамо*
куд(а)? (= *којим путем?*)	*овуда*	*туда*	*онуда*

Као што се види из упитних прилога у првој колони, прилози у првом хоризонталном реду исказују место у простору (нпр. *Ја сам овде*), прилози у другом реду смер кретања (нпр. *Дођи овамо*), а прилози у трећем

реду пут којим треба проћи (нпр. *Прођи овуда*). Правилност система нарушена је у две тачке.

Прво, облик *тамо* у савременом српском језику више не означава само смер кретања него може означавати и (удаљено) место, што значи и прилог *онде*.

Друго, упитни прилог *куда?* више не значи само 'којим путем?' него може значити и 'у ком смеру?', уместо прилога *камо*, који се у прошлости користио чешће, а у савременом српском књижевном језику је редак.

Заменички прилози са иста три корена срећу се и међу прилозима за начин и за количину:

како?	овако	тако	онако
колико?	оволико	толико	онолико

Примера ради, наставник ће рећи *Овако се пише* о речима које је сам написао на табли, *Тако се пише* гледајући оно што ученик пише у свесци, *Онако се пише* показујући на свеску неког другог, даљег ученика (мада се *овако* и *тако* све чешће употребљавају као синоними, са чиме не би требало претеривати). *Оволико новца* односило би се на новац који држим у руци, *толико новца* на новац мог саговорника, *онолико новца* на новац који је далеко од обојице, или кога се сећамо из прошлости. Када просторни односи нису прецизирани, употребиће се прилози *тако* и *толико*, нпр. *Како је желео, тако му се и догодило*; *Примера има толико да их је тешко набројати.*

Неодређени заменички прилози за место, време и начин по структури и значењу слични су одговарајућим неодређеним заменицама (§ 223). Уп. следеће неодређене заменичке прилоге упоређене са прилозима упитног, општег и одричног значења:

где?	*куд(а)?*	*кад(а)?*	*како?*
негде	*некуд(а)*	*некад(а)*	*некако*
(*свагде*), *свуд(а)*	(*свукуда*), *свуд(а)*	(*свагда*), *увек*	*свакако*
нигде	*никуд(а)*	*никад(а)*	*никако*
игде	*икуд(а)*	*икад(а)*	*икако*

Прилози у првој колони показују место, а у другој смер кретања. Уместо системских облика *свагде* и *свукуд(а)* данас се много чешће употребљава прилог *свуд(а)*. Уместо прилога *свагда*, који је данас донекле застарео, обично се употребљава прилог *увек*.

Одрични заменички прилози (у четвртом) употребљавају се с двоструком негацијом:

(1) Не видим га *нигде*.
(2) Не идем *никуда*.
(3) *Никада* га нисам видео.
(4) То *никако* не желим.

Заменички прилози наведени у петом реду јављају се у питањима или у погодбеним реченицама:

(5) Јеси ли га *игде* видео?
(6) Ако *икуда* пођеш, не заборави да и ово понесеш.
(7) Да сам *икако* могао, дошао бих.
(8) Хоће ли се то *икад* завршити?

Напомена. – Погрешно је употребљавати заменички прилог *икад(а)* у реченици у чијем предикату није пуноznачни глагол. Зато је, на пример, погрешно *Ово је најбоља понуда икад*, него треба рећи *Ово је најбоља понуда која је икад изнета*, или *икад добијена* и сл.; *Он је био најуспешнији спортиста којег су икад имали* (не *Он је био њихов најуспешнији спортиста икад*) и сл.

§ 436. Прилози по структури могу бити прости (нпр. *ту*) или сложени (нпр. *гдекад*). Прилози углавном настају од споја предлога с неком другом врстом речи. То може бити предлог + именица, нпр. *догодине*, *изјутра*, *зачудо*, *низбрдо*, *предвече*, *сместа*, *увис*, *успут* итд.; предлог + придев, нпр. *доскора*, *издалека*, *навелико*, *укратко*, итд.; предлог + прилог, нпр. *замало*, *наовамо*, *одранује*, *отад* (и *од тада*), *уназад*; предлог + заменица, као у *зашто*, *надасве*, *потом*, *стога* итд.

Неки прилози за место у споју с предлогом мењају облик. Тако, се уместо: **до овде*, **од овде*, **од онде* каже *довде*, *одавде*, *оданде* итд. Слично томе, мада је могућ спој *до тамо*, чешће се каже *донде*; уместо ретког *од тамо* боље је *оданде*, а поред *одгоре* имамо облик *одозго*.

§ 437. Поређење прилога је граматичка одлика многих, али не свих прилога. Облике степена поређења имају прилози који су настали од описних придева, а то су прилози који су облички једнаки с номинативом једнине средњег рода одговарајућих описних придева, уп. придевске облике *леп*, *лепа*, *лепо* и прилог *лепо*. Парадигмом тих прилога исказује се само граматичка категорија степена поређења (нпр. *јако – јаче – најјаче*). Она је формално идентична с парадигмом степена поређења одговарајућих придева у ном. јед. с. р. (уп. придев: *споро /кретање/*, *спорије*, *најспорије* и прилог: *они раде споро*, *спорије*, *најспорије*), што се односи и на различите нерегуларне облике у таквим парадигмама појединих прилога, односно придева, пре свега у вези са суплетивним облицима, или с неправилним алтернацијама краја основе, нпр. *близу – ближе*, *високо – више*, *далеко – даље*, *добро – боље*, *дубоко – дубље*, *лако – лакше*, *лепо – лепше*, *лоше* или *рђаво – горе*, *мало – мање*, *меко – мекше*, *много – више*, *ниско – ниже*, *плитко – плиће*, *слатко – слађе*, *тешко – теже*, *уско – уже*, *широко – шире* итд.

Суперлативни облици прилога изводе се из компаративних облика прилога префиксом *нај-*, нпр. *лакше – најлакше*, *слађе – најслађе* итд. Компаратив прилога је, дакле, увек једнак компаративу средњег рода придева, а суперлатив прилога – суперлативу средњег рода придева. Примера ради, од прилога *брзо*, *далеко*, *лепо* и *мирно* компаратив и суперлатив би гласили *брже/најбрже*, *даље/најдаље*, *лепше/најлепше*, *мирније/најмирније*.

Напомена. – Прилог *радо* има компаратив *радије*, суперлатив *најрадије* (не: *рађе*, *најрађе*).

ПРЕДЛОЗИ

§ 438. Предлози су непроменљиве граматичке речи које се употребљавају у спојевима са именицама (*на столу*) или заменицама (*на њему*), или у саставу именичких синтагми (*на том столу*), остварујући с падежним наставком сложену граматичку целину, на пример, *за кућ-у, за свеск-у, за жен-у* наспрам *за сел-о, за друштв-о, за вин-о* и сл.

Предлози стоје испред именице, заменице или поимениченог придева и изражавају различите односе (простор, време, узрок и др.) у ситуацији коју означава реченица. У тој функцији означавања односа предлози у неким случајевима имају значења блиска глаголским, уп. *Око куће је густа шума* и *Кућу окружује густа шума*, *На крововима је снег* и *Кровове прекрива снег* и сл.

Предлози су скоро увек проклитике јер обично чине акценатску целину са следећом речју, али могу бити наглашени када је то комуникативно значајно, нпр. *Стави књигу НА кутију, а не У кутију.*

Предлог *ради* (и понекад *уприкос*) може доћи и после именице или заменице, нпр. *себе ради* (= *ради себе*).

Неки предлози употребљавају се у споју с појединим прилозима, нпр. *до вечерас, до данас, за сутра, на прекосутра, од јуче, од лане, од летос, од тада* и сл.

Предлози се у српском језику не могу налазити испред глагола.

Напомена. – Не спадају у стандардни српски језик спојеви *за* са инфинитивом, какви се могу чути у говору, нпр. *за понети* (исправно *који ћу понети, да понесем, који се може понети* и сл.) или *То је за не веровати* (исправно: *То је невероватно*), *То је било за очекивати* (исправно: *То се могло очекивати*), нити *То је за полудети, То је за крепати* и сл. Дакле, уместо *Молим две погачице за понети* исправно је *Молим две погачице да понесем*; питање *За овде или за понети?* треба да гласи *За овде или ћете понети* (*или носите*)?

§ 439. Предлошко-падежне конструкције имају синтаксичке функције адвербијала, нпр. *Ана је изашла на улицу*, или неконгруентног атрибута, нпр. *То је излаз на улицу*, или именског дела предиката, нпр. *Они су у рату* поред *Они ратују*. Врло ретко (у научним или школским текстовима) сâм предлог, без именице, може бити употребљен као самостална реч у функцији субјекта, нпр. *На је предлог*, или објекта, нпр. *Напиши правилно наспрам*.

Неки предлози могу бити употребљени и као прилози (нпр. *близу, после, у инат*), уп. *Станује близу њене куће* (*близу* је предлог) и *Станује близу* (*близу* је прилог).

Напомена. – Не могу сви предлози да се употребљавају као прилози. Зато су неправилне реченице типа *Седела је поред* јер је предлогу *поред* својствена само предлошка функција. Из истог разлога је погрешно и: *Ауто је испред* (уместо *испред куће*), *Он је на спрату изнад* (ум. *на спрату изнад нас* или *на горњем спрату*), *Чекај ме иза* (ум. *Чекај ме позади*) итд.

§ 440. Предлози могу бити прави и неправи.

§ 441. Прави предлози су речи које се употребљавају искључиво у функцији предлога.

§ 442. Неправи предлози су они који су стекли функцију предлога, а иначе припадају некој другој врсти речи. Они се деле на четири групе:

(а) Прилози који се употребљавају и као предлози, нпр. *пре*, *после*, *близу*, *преко* (са дугосилазним акцентом /*прêко*/ као прилог, ненаглашено као предлог) и др., нпр.

Прилог	Предлог
(1) *После* смо отишли на вечеру.	(2) Наћи ћемо се *после* часа.
(3) Парк је ту *близу*.	(4) Парк је *близу* моје куће.
(5) Пређи *преко*, молим те.	(6) Она му је пружила руку *преко* стола.

(б) Именице које се могу употребити као предлози, нпр. *место*, *крај*, *дуж*, *пут*, *чело* и др., нпр. *Урадићу то ја место тебе* ('уместо тебе'); *Седели смо крај пута* ('поред пута'); *Пођоше дуж реке* и сл.

(в) Именице у инструменталу, нпр. *Током вожње су разговарали*, *Круг се црта помоћу шестара*, *Поводом стогодишњице објављено је доста чланака*, тако и *приликом*, *путем*, *посредством* и др.

(г) Предлози у чијем саставу је на првом месту прави предлог, а на другом предлог или именица, нпр. *између*, *испред*, *наврх*, *накрај*, *наместо*, *посред*, *уместо*, *уочи*, итд.

§ 443. Предлози по саставу обухватају

1) просте предлоге, нпр. *из*, *на*, *по*;

2) сложене предлоге, нпр. *изнад*, *испод*, *упркос*;

3) предлошке изразе, нпр. *на челу са*, *недалеко од*, *упоредо са*.

§ 444. Прости предлози су углавном једносложни, историјски су старији од других предлога, морфемски су најједноставнији и структурно су немотивисани, нпр.

без, *до*, *за*, *из*, *к(а)*, *кроз(а)*, *међу*, *на*, *над(а)*, *низ(а)*, *о*, *од*, *по*, *под(а)*, *пред(а)*, *при*, *с(а)*, *у*, *уз(а)*.

Неки предлози се имају две варијанте: у једној се завршавају на самогласник *а*, а у другој немају завршни самогласник, нпр. *к(а)*, *над(а)*, *низ(а)*, *под(а)*, *пред(а)*, *с(а)*, *уз(а)*. Варијанте са завршним самогласником у неким случајевима су обавезне, нпр. *ка колиби*, *кроза зид*, *нада мном*, *низа страну*, *пода се*, *преда се*, *са сином*, *уза зид*, а у неким случајевима нису обавезне или се само стилски разликују од варијаната без завршног самогласника, нпр. *Дошла је са другом* // *Дошла је с другом*: в. о томе више у § 67.

Напомена. – Уместо аломорфа *ка* може се употребити аломорф истога предлога *к* (што је ипак доста ретко осим у војничкој команди *к нози*) под условом да следећа реч не почиње задњонепчаним сугласником *к* или *г*, дакле исправно је само *ка књижари*, *ка граду* и сл.

§ 445. Сложени предлози, нпр. *изван*, *између*, *изнад*, *испод*, *испред*, *у инат*, *упркос*, показују творбене односе унутар предлошког система и везе предлога с појединим другим врстама речи.

§ 446. Предлошки изрази представљају прелазну класу речи од конструкција са предлозима и апстрактније употребљеним именицама до

израза са примарно предлошком функцијом, нпр. *Они станӯју недалеко од железничке ста̄нице.*

У предлошке изразе спадају, поред других, изрази који се употребљавају са генитивом, нпр. *далеко од, за време, за разлику од, са изузе̄тком, тӣк до, у пра̄вцу, у то̄ку, у цӣљу, уз по̄моћ*, са акузативом, нпр. *без обзира на, налик на, у односу на*, са инструменталом, нпр. *заједно са, па̄ралелно са, сагласно са, у вези са, у поре̄ђењу са, упоредо са*, и др.

Напомена 1. – Погрешна је употреба израза *обзиром на*, а правилно је *с обзиром на.*

Напомена 2. – Уместо *везано за* + акузатив препоручује се *у вези са*, нпр. уместо *Дала им је добар савет ве̄зано за упо̄требу пре̄дло̄га* боље је *Дала им је добар савет у вези са упо̄требом пре̄дло̄га.*

§ 447. У доста ограниченим случајевима у српском језику је могуће гомилање предлога, тј. употреба двају суседна предлога у функцији једне предлошке целине, нпр. *Стӣгли су до пре̄д кӯћу, Дошао је са око двадесе̄т сва̄това, Дошао је са пре̄ко сто̄ војника* итд.

Напомена 1. – Ако је могуће уместо два предлога употребити у истом значењу један предлог, гомилање предлога треба избегавати, нпр. исправно је *пе̄шкир за ла̄жу*, а не: *пе̄шкир за на ла̄жу.*

§ 448. Већина предлога се употребљава само с једним падежом, нпр. *без, из, од, пре̄, у* и др.

Неки предлози се могу употребити с једним од два падежа, нпр. *на, о, по̄д, с(а)* и др., уп. *на сто̄* и *на сто̄лу, о клин* и *о клину, по̄д сто̄* и *по̄д сто̄лом, са сто̄ла* и *са сестро̄м* итд.

Постоје предлози који се употребљавају у спрју с једним од три падежа:

Предлог *за* иде са инструменталом кад значи *иза*, нпр. *Град ми је био за ле̄ђима*, или кад означава праћење, кретање нечијим трагом, нпр. *Он иде напре̄д а ја за њӣм.* Предлог *за* иде са акузативом кад означава намену, нпр. *Додај ми маказице за но̄кте*, или циљ кретања, нпр. *Гледао сам их док нису за̄шли за ӯгао.* Предлог *за* иде с генитивом кад означава време трајања, као у изразу *за живо̄та* ('док је [неко] био жив').

Предлог *у* употребљава се с локативом кад значи место где се нешто налази, нпр. *зец у шуми, по̄главље у књизи.* Предлог *у* иде са акузативом кад значи циљ кретања, нпр. *Зец по̄беже у шуму.* Предлог *у* употребљава се с генитивом у значењу припадности, нпр. *свадбени обичаји у Срба.*

Напомена. – У овом последњем значењу данас је обичнији предлог *код*, нпр. *свадбени обичаји код Срба.*

Кратак преглед употребе најчешћих предлога с појединим падежима је следећи:

без + генитив, нпр. *Уради то̄ без оклевања*;
до + генитив, нпр. *Дошли смо до краја*;
дуж + генитив, нпр. *Ше̄тају дуж реке*;
за+ акузатив или инструментал, нпр. *Седају за сто̄*; *Седе за сто̄лом*;
из + генитив, нпр. *Изађи из куће*;
иза + генитив, нпр. *Врт је иза куће*;

између + генитив, нпр. *Седео је између оца и мајке*;
изнад + генитив, нпр. *Изнад језера је прелетела звезда*;
испод + генитив, нпр. *Испод града пролази метро*;
испред + генитив, нпр. *Сликали су се испред споменика*;
крај + генитив, нпр. *Села је крај Ане*;
међу + акузатив или инструментал, нпр. *Ставила је руке међу колена*; *Држала је руке међу коленима*;
мимо + генитив или акузатив (заст.), нпр. *Прошао је мимо пријатеља*; *Прошао је мимо пријатеље*;
на + датив-локатив или акузатив, нпр. *Књига је на столу*; *Ставља књигу на сто*;
над(а) + акузатив или инструментал, нпр. *Нагнула се над колевку*; *Била је нагнута над колевком*;
накрај + генитив, нпр. *Накрај села била је кафана*;
насред + генитив, нпр. *Насред собе био је сто*;
низ(а) + акузатив, нпр. *Сишли су низа степенице*;
о + датив-локатив или акузатив, нпр. *Пушка виси о клину*; *Окачио је пушку о клин*, али само са акузативом у примерима као *Огрешио се о тебе*, или само датив-локатив у примерима типа *Говорили смо о теби*;
од + генитив, нпр. *Одмакни се од ивице*;
око + генитив, нпр. *Деца су се окупила око васпитачице*;
осим + генитив, нпр. *Дошли су сви осим Ане*;
по + датив-локатив, нпр. *Прошетајте по граду*;
под + акузатив или инструментал, нпр. *Мачка се завукла под сто*; *Мачка је под столом*;
поред + генитив, нпр. *Прошли смо поред музеја*;
пред(а) + акузатив или инструментал, нпр. *Стао је пред судију*; *Стоји пред судијом*;
посред + генитив, нпр. *Споменик је постављен посред трга*;
при + датив-локатив, нпр. *При студентском дому постоји менза*;
ради + генитив, нпр. *Урадиће све ради своје деце*;
с(а) + генитив или инструментал, нпр. *Узми књигу са полице*; *Дошао је са братом*;
у + генитив, регионално или застарело, или датив-локатив, нпр. *У Милице дуге трепавице*, *Били су у цркви*, или акузатив, нпр. *Недељом иду у цркву*;
уочи + генитив, нпр. *Дошли су уочи Божића*;
упркос + датив-локатив, нпр. *Завршили су посао упркос тешкоћама*.

Кратак преглед употребе падежа с појединим предлозима је следећи.

§ 449. Номинатив и вокатив се употребљавају само без предлога, док се остали падежи употребљавају или без предлога или са предлозима.

Са генитивом се употребљава велики број предлога, нпр. *без*, *до*, *из*, *иза*, *између*, *изнад*, *испод*, *испред*, *мимо*, *од*, *поред*, *ради*, *с(а)* и други, нпр. *без куће*, *до куће*, *дуж куће*, *из куће*, *иза куће*, *између кућа*, *испод куће*, *испред куће*, *мимо куће*, *од куће*, *око куће*, *поред куће*, *ради куће*, *с куће* (као и неправи предлози, нпр. *дуж пута*, *крај пута*, *широм света* итд.);

Напомена. – Израз *из аспекта* је бољи него *са аспекта*, нпр. *Проучава те биљке из аспекта њихове отпорности на високу температуру.*

Са акузативом се употребљавају предлози *кроз(а), међу, на, над, низ(а), под, пред, у, уз(а)* итд., нпр. *кроз прашуму, међу куће, на кућу, над кућу, низа степенице, под кућу, пред кућу, у кућу, уза зид*;

Са дативом-локативом се употребљавају предлози *к(а), према, упркос, на, о, по, при, у*, нпр. *ка кући, према кући, упркос тешкоћама, на кући, о кући, по кући, при кући, у кући.*

Са инструменталом се употребљавају предлози *за, међу, над, под, пред, с(а)* и др., нпр. *за кућом, над кућом, под кућом, пред кућом*, с *кућом*;

Поред предлога, од којих је овде наведен само део најчешћих, у предлошкој функцији се употребљавају и многи предлошки изрази, нпр. *недалеко од куће, паралелно с кућом, у правцу куће* итд.

§ 450. Многи предлози имају више значења, при чему је често најстарије и најраспрострањеније просторно, односно конкретно значење, тј. значење места или правца, док друга значења представљају граматичке метафоре просторног значења, нпр. *на* + акузатив, нпр. *ставити на сто* (простор), *доћи на Божић* (време), *свеска на коцке* (особина), *сто километара на сат* (количина), *личити на оца* (поређење), *дати на поправку* (циљ).

Као што се из тих примера види, предлози, у саставу предлошко-падежних конструкција, имају више категоријалних значења, в. главу о синтакси падежа, а пре свега:

месно значење, нпр. *Писмо је на столу, Парк је поред школе, Деца седе под дрветом*;

значење правца, нпр. *Идемо у парк, Излазе из самопослуге, Прелазе преко моста*;

временско значење, нпр.: *Нова година је у петак*; *Доћи ћу за славу*; *Уради то до уторка*;

узрочно значење, нпр. *Поскочио је од среће*; *Представа је одложена због невремена, Удала се из љубави*;

циљно значење, нпр. *Дошли су ради договора*;

поредбено значење, нпр. *Пише боље од осталих*;

значење друштва или заједнице, нпр. *Путује са сестром*;

допусно значење, нпр. *Дошла је упркос прехладе*; поред више других значења.

ВЕЗНИЦИ

§ 451. Везници су граматичке речи које повезују речи (нпр. *брат и сестра*) или реченице (нпр. *Пише песме и слика акваре̄ле*) и изражавају односе међу њима (§ 1327–1335), нпр. *али* означава супротност (*Он је добар али сиор*), *ако* значи услов (*Ако зна, рећи ће*), *јер* значи узрок (*Помаже јер може*) итд. Речи које везници повезују могу припадати истој врсти речи, нпр. *отац и мајка*, или различитим врстама, нпр. *Пева, али слабо* и сл. Понекад везник није неопходан, али његова употреба чини однос између речи или израза које повезује експлицитним или прецизније израженим, уп.

(1) Почела је киша, већ се смркавало па су убрзали корак.
(2) Почела је киша, *а* већ се смркавало па су убрзали корак.

§ 452. Већина везника има више значења. Вишезначни везници имају основно значење и варијантна значења, која су мање или више зависе од контекста употребе везника. Вишезначни везници могу повезивати предикатске делове сложене реченице чије значењске односе често конкретизују посебне речи – конкретизатори, уп. значења везника *па* без конкретизатора (*Дуго је чекао па је отишао*) и с конкретизатором: у значењу узастопности (*Дуго је чекао па је о н д а отишао*), узрочно-последичног односа (уп. *Није дошла па је отишао* и *Није дошла па је з а т о отишао*), допусности (уп. *Дуго је чекао па није дочекао* и *Дуго је чекао па и п а к није дочекао*) и др.

§ 453. Везници се по саставу деле се на просте и сложене.

Прости везници су најчешће историјски старији од других везника и већином су једносложни, нпр. *и, а, но.*

Сложени везници су настали од простих везника или других врста речи, нпр. *иако, мада, пошто.*

§ **454**. Везници се по томе да ли се морају поновити у истој реченици деле на једнократне, нпр. *а, но, него*, и двократне или вишекратне, као што су *или... или...* (*или...*); *воља... воља...*(*воља...*) и др., нпр. *Или уђи, или изађи.*

За разлику од поновљених једнократних везника, нпр. *и... и*, и двократних везника, нпр. *час... час...*, двочлани везници састоје се од два несуседна везничка дела у суседним предикатским целинама, који се употребљавају у пару, нпр. *не само... него*: *Не само да зна правило него и уме да га објасни.*

§ 455. Везници су основна група в е з н и ч к и х с р е д с т а в а као више или мање граматикализованих речи и израза којима се речи повезују у синтагме, а просте реченице у сложене реченице.

Везничка средства поред везника обухватају: везничке речи, везничке изразе, везничке спојеве, везничке групе и конекторе У ширем схватању, конектори су сва везничка средства у реченици и тексту (§ 1336–1343).

§ 456. По садржају синтаксичке везе коју изражавају везници могу бити н а п о р е д н и (координацијски, паратаксички везници или конјунктори), нпр. *и, па, ше*, што су везници који повезују у простој речени-

ци речи са истом синтаксичком функцијом (нпр. *Она је вредна и способна*), или повезују у сложеној реченици њене предикатске делове који су у координацијском односу (*Пада киша и дува ветар*), и деле се на саставне, раставне, супротне и градацијске; или могу бити зависни везници (субординацијски, хипотаксички, нпр. *ако, док, јер*), што су везници који уводе у структуру главног дела зависно сложене реченице њен зависни део, нпр. *Отишли су јер је већ било касно*, а деле се по значењу као и реченице којима припадају (изрични, односни, временски и др., в. § 463).

§ 457. Напоредни везници (конјунктори) малобројнији су од зависних, јаче су граматикализовани, општијег су значења и не припадају предикацијским деловима које повезују, нпр. *Чека аутобус и чита новине*. Напоредни везници повезују или предикацијске делове независно сложене реченице у којој нема зависних клауза (*Сија сунце и пада киша*), или повезују независне предикацијске делове сложене реченице заједно с њиховим клаузама (*Сија сунце и пада киша, која постаје све јача*), или повезују клаузе које се налазе у напоредном међусобном односу, а имају заједнички главни део (*Носи књигу коју је управо купила и коју жели да поклони сестри*).

§ 458. Напоредни везници се по значењу деле на:

– САСТАВНЕ (копулативне), нпр. *и, па, те, ни/нити*: овај последњи долази у одричним реченицама, у пару с још једним *ни/нити* или неком другом негацијом;

– РАСТАВНЕ (дисјунктивне), нпр. *или* (често у пару, *или... или*), *било... било* (увек у пару), *воља... воља* (увек у пару) и др.;

– СУПРОТНЕ (адверзативне), нпр. *а, али, него, већ*;

– ГРАДАЦИЈСКЕ, нпр. *не само... него, не само... већ, а камоли, а некмоли* и др.

§ 459. Везници могу имати исти облик као неке друге врсте речи, нпр. упитне заменичке речи (*који*), именице (*час*), речце (*и*) и др. На пример, везник *и*, који има основно значење спајања, како међу речима (*рат и мир*) тако и међу реченицама (*Наложили смо ватру и сада је топло*) треба разликовати од речце *и* са значењем 'такође', као у примерима:

(3) *И* данас ће падати киша.

(4) Слично дејство има *и* азотна киселина.

§ 460. Сваки везник има извесно основно значење и секундарна значења, која добија у одређеном контексту. На пример, кад год постоји битнија значењска разлика између значења две реченице, макар и без изричитог супротстављања, уместо *и* употребиће се адверзативни везник, нпр. *а*, уп.

(5) У Новом Саду је пет степени, *а* у Београду седам.

(6) Дечак одлично рецитује *а* његова сестра лепо пева.

Везник *а* се такође употребљава кад се спајају две потврдне реченице од којих друга садржи речцу *и* ('такође'), или две одречне, од којих друга садржи везник *ни*:

(7) Јуче је падала киша, *а* и данас ће (*а* падаће и данас).
(8) Јуче није падала киша, *а* ни данас неће (*а* неће ни данас).

Спој *а да* употребљава се за искључне реченице, али уз негирани глагол:

(9) Прешао је границу *а да* му нису тражили пасош.

Напомена. – Под утицајем страних језика понекад се употребљава и везнички израз *без да* (*Прешао је границу без да су му тражили пасош*), али тај облик није допуштен у стандардном српском језику. Уместо наведеног примера правилно би било рећи *Прешао је границу, а да му нису тражили пасош.*

§ 461. Везник *ни* има дужи облик *нити*, који се употребљава ређе него везник *ни*, али је обавезан у спајању реченица (11), уп.

(10) Нису сачувани његови портрети *ни(ти)* фотографије.
(11) Немам заштитника *нити* ми је потребан.

§ 462. Везник *па* означава редослед (нпр. *Опери предње па задње стакло*) или узрочно-последични однос (*Радили су па су се уморили*) и служи у набрајању (*Најближи Сунцу је Меркур, па Венера, па Земља...*); често се комбинује с предлогом *до* (*од петка па до понедељка*; *Водио је лопту од центра па [све] до гол-линије*). За употребу *па* као речце, в. § 477.

§ 463. Зависни везници и везничке речи и изрази (субјунктори) многобројнији су од конјунктора, слабије су граматикализовани, имају мање уопштено значење и припадају зависном предикатском делу сложене реченице, нпр. *Док чека аутобус, чита новине*. Они се деле на основу врсте зависних реченица које уводе. Зависни везници и везничке речи могу бити изрични (нпр. *да*: *Каже да је добро*), месни (нпр. *где*: *Ради где је и раније радио*), везници правца (нпр. *куда*: *Иде куда треба*); временски (нпр. *када*: *Дођи када будеш могао*), узрочни (нпр. *што*: *Радујем се што те видим*), последични (нпр. *тако да*: *Закаснио је тако да је није затекао*), циљни (нпр. *да би*: *Долази да би те видео*), условни (нпр. *ако*: *Ако знате, кажите*), начински (нпр. *као да*: *Понаша се као да је крив*), допусни (нпр. *иако*: *Иако је хладно, отишли су у шетњу*) и др.

§ 464. Зависни везник с најширом и најразноврснијом употребом је зависни везник *да*. Као и већина једносложних везника, везник *да* је ненаглашен (осим у споју *да ли*) и по томе се разликује од потврдне речце *да* (§ 471).

Везник *да* се првенствено јавља у изричним (објекатским и субјекатским) реченицама, нпр.

(12) Јавио ми је *да* ће закаснити.
(13) Види се *да* немаш искуства.

али и у намерним реченицама као

(14) Пријте *да* вас погледам.
(15) Дошли су *да* нам помогну.

у последичним реченицама као

(16) Таква је врућина *да* се асфалт топи.
(17) Ослабио је толико *да* више не може да стоји.

у погодбеним ирealним реченицама за прошлост и у једној варијанти погодбених реченица за садашњост, уп.

(18) *Да* се није измакао, погинуо би.
(19) Помогао бих вам *да* могу (= кад бих могао).

у понеким временским реченицама као

(20) Има три недеље *да* нисам изашао из куће.
(21) Већ је прошло месец дана *да* нам се није јавио.

у конструкцијама које изражавају жељу, предлог, или енергичну наредбу:

(22) *Да* се одморимо мало.
(23) *Да* се ниси макао!

уз упитне речи као израз недоумице, нпр.

(24) Шта *да* се ради?
(25) Како *да* му помогнемо?

§ 465. Понекад је тешко разграничити употребу везника *да* од везника *што*. У принципу, реченица уведена са *да* је изрична, а она са *што* узрочна, јер *да* првенствено уводи тврдњу или нешто што тек треба да се оствари, а *што* готову чињеницу:

(26) Чујем *да* се Петар вратио.
(27) Радујем се *што* се Петар вратио.

Каткад се оба везника могу наћи у истом контексту, с врло малом разликом у значењу, нпр.

(28) Жали се *да* су га заборавили ('он тврди, са жаљењем, да су га заборавили').
(29) Жали се *што* су га заборавили ('он се жали зато што су га заборавили').

Напомена. – У савременом српском језику се срећу реченице као *Штета је да ниште дошли*, у којима би боље било употребити везник *што* (јер је реч о узроку), али се не може рећи да нису исправне с везником *да* (ако се узрок не жели нагласити).

§ 466. Везници *што* и, ређе, *да*, у споју с показном заменицом средњег рода *то* у одговарајућем падежу служе и да зависну реченицу у именичкој функцији (субјекта, објекта, допуне) уведу у управну реченицу, нпр.

(30) *То што* воли да црта још не значи да ће бити сликар.
(31) Није било речи *о томе да* кандидати сами себе предлажу.

§ 467. Везници *као* и *него* повезују речи, док им се за увођење реченица додаје *што* односно *да*, зависно од значења, уп.

(32) Запослио се *као* продавац.
(33) Дошао сам *као што* сам обећао.
(34) Веје *као да* никада неће престати.
(35) Имаш више среће *него* памети.
(36) Платио си више *него што* је требало.
(37) Боље је да се вратимо *него да* узалуд чекамо.

§ 468. Предлог *осим* постаје везник у споју са *што*:

(38) Није урадила ништа *осим што* је обрисала прашину.
(39) Овде се ништа није променило *осим што* су се многи одселили.

§ 469. И везнику *тек* додаје се *што* када уводи реченицу, али уз промену значења. Сáмо *тек* упућује на радњу која касни, нпр.

(40) Могу да дођем *тек* идуће недеље.

(41) *Тек* сам данас сазнао за несрећу.

док је *тек што* еквивалентно са *чим*, тј. указује на краткоћу временског размака:

(42) *Тек што* сам заспао, пробудио ме је телефон.

(43) *Тек што* је стигла до краја, схватила је да ће нешто морати да прочита још једном.

Више о употреби везника в. у глави о синтакси.

РЕЧЦЕ

§ 470. Речце су непроменљиве и синтаксички несамосталне речи којима се изражава лични однос према ономе што се реченицом саопштава. У том смислу основна функција речци је прагматичка.

По значењу, речце су доста разнородне.

§ 471. За потврђивање односно одрицање служе речце *да* односно *не*. Ова друга речца има исти облик било да стоји за себе, нпр. *Хвала, не*, у одговору на понуду, или да служи за негирање глагола, нпр. *Не йушим.*

§ 472. За изражавање питања служи речца *ли*, после глагола (*Могу ли да уђем?*) или испред њега, у спрју *да ли* (*Да ли могу да уђем?*), а никада на почетку реченице. Речца *ли* после упитне речи изражава неизвесност у питањима која говорник поставља сам себи или у реторичким питањима, нпр.

(1) Колику *ли* плату има министар? ('питам се колику плату има министар')
(2) Где *ли* сам оставио кључеве?

Упитна речца *зар* изражава чуђење (*Зар је већ йодне?*), служи за питања на која се очекује одричан одговор (*Зар желиш да настрадаш?*) односно потврдан одговор ако је питање у одричном облику (*Зар није лейа?*).

§ 473. Речца *нек(а)*, с глаголом у 3. лицу једнине или множине, изражава жељу, нпр. *Нека вам нова годйина буде срећнија*, што се назива оптативним значењем. Нешто свечанија оптативност изражава се конструкцијама с речцом *да* (нпр. *Да вам нова годйина буде срећнија!*), која је постала од везника *да* у сложеним реченицама у којима предикат главног дела значи жељу, нпр. *Желим да вам нова годйина буде срећна.*

Речца *да* служи и за грађење облика трећег лица императива (нпр. *Да редовно узима овај лек*, в. § 390). Императивно значење има и речца *хајде*, нпр. *Хајде ши лейо кући.*

§ 474. Значење неограниченог избора имају речце које смо видели у спрју са заменицама (§ 229) или с прилозима: испред заменице или прилога долази *ма* (*ма који, ма где*), иза заменице односно прилога *год* (*који год, како год*), у оба положаја *било* (*било какав = какав било, било како = како било*). Такво значење може имати и *макар* (*макар који, макар како*), поред тога што је концесивни везник, у реченицама као *Не йовлачим се макар ме убили.*

§ 475. Различите врсте става према радњи, потврђивања, истицања, неизвесности, сумње, супротности итд. исказују речце сродне с прилозима, као што су *само, једино* (нпр. *Узела је само једну јабуку*), *баш, управо, шаман* (нпр. *Баш сам шебе шражио*), *можда, ваљда* (нпр. *Можда се варам*), *йак, међушим, додуше* (адверзативне, нпр. *Йак немаш среће*), *чак, шшавише* (нпр. *Йойео се чак на Хималаје*; *Није хладно, шшавише врући ми је*), *бар* или *барем* (нпр. *Требаће ши бар йола сайа хода*), *ионако* (нпр. *Не смейа шшо је расйродайо, ионако немам йара*), *збиља* (основно значење 'заиста', али чешће за увођење нове теме, нпр. *Збиља, шша је било с швојом дийломом?*), *наиме* (за ближе објашњење претход-

но реченог, нпр.: *Лекове ћреба узимаћи уз јело. Наиме, лекари кажу...* итд.), *иначе* (у функцији преласка на сродну тему, нпр. *Бон је, иначе, родно месћо комйозићора Бећовена*), *уосћалом*, *најзад* и друге.

§ 476. Узвицима сличне, афективно обојене јесу речце *ама*, *ћа* (пре свега у функцији емфатичног ословљавања, нпр. *Ама човече, слушај ме! Та ви се шалиће!*), *ма* (различито од концесивног *ма* које смо видели горе под § 475, најчешће у изразу *Ма немој(ће)?* који значи изненађење, а још чешће ироничну неверицу), *ала* (за дивљење, нпр. *Ала је лећа ова башћа!*), *ћа*, с више значења: чуђење, негодовање (*Па зар сам ја за ћо крив? Па докле ћи мислиш да чекамо?*), енергично потврђивање (*Па наравно*!), попуштање (*Па добро, нека буде ћо ћвоме*), неодлучност, збуњеност (у одговорима на питања: – *Како си йоцейао кошуљу? – Па... не знам*) и друго. За везник *ћа* в. горе, § 462.

§ 477. Међу речце се могу уврстити и **поштапалице** – речи и изрази које би требало избегавати у добром књижевном језику, а чије је функција само или пре свега да попуне сувише дуге паузе у говору. Употреба поштапалица често представља лошу говорну навику и црту језичке личности. Најчешћа поштапалица је *овај* (од показне заменице, али увек у том облику), нпр. *Хћео сам, овај, да йићам да ли је данас, овај, било неких йорука за мене...*

Слично се употребљавају и неки глаголски облици као *знаш*, *значи*, *јел'ће*, *каже* (у препричавању туђег говора) и други.

Напомена. – Поштапалица *значи* је једна од најчешћих, нарочито у усменом јавном говору (нпр. на телевизији), али и у говору младих. Када *значи* има закључно значење, то није поштапалица него конектор (везничко средство у структури текста), чија је употреба оправдана, нпр. *Договорили смо се, з н а ч и – йолазимо у йеш сайи.* Када је учесталост употребе *значи* врло висока, а значењска оправданост те употребе ниска, онда је то поштапалица и треба је избегавати у добром књижевном говору.

УЗВИЦИ

§ 478. Узвици су непроменљиве речи које функционишу као цели искази који су синтаксички, интонацијски или интерпункцијски одвојени од реченице у којој су употребљени, ако нису употребљени као синтаксички сасвим издвојени искази, уп.

(1) *Јао*, како боли! и
(2) *Јао!* Како боли!

Узвици имају велики број значењских нијанси које често јако зависе од контекста и ситуације у којој је узвик употребљен, што посебно важи за експресивне узвике, нпр. *ах*, *ех*, *ух* и сл.

§ 479. Узвици се према саставу деле на просте и сложене.

Прости узвици су *А! Ах! Ех! Јао! О! Фуј!* и многи други.

Сложени узвици су *Хајде-де! Није него! Цаи-цараи!* и др.

§ 480. Узвици се према свом садржају деле на експресивне, императивне и ономатопејске, што одражава везу узвика с категоријом лица.

Са првим лицем су повезани **експресивни узвици**, којима се исказују различита емоционална стања говорног лица, нпр. *Јој! Ех! Пих! Фуј! Ура! Бре!*

Жалост или бол изражава узвик *јао* (с варијантама *јаој*, *јој*, *ајаој*, *ајој*) јадиковање *авај* и, данас углавном регионално, *куку* и *леле*; изненађење (*и*)*ју*. Остали експресивни узвици, као *а*, *е*, *о* (сва три с дугим вокалом), *ах*, *аха*, *ех*, *их*, *оūа*, *ох*, *охо*, *ух*, *уф*, *хм* итд., могу изражавати различите емоције, зависно од контекста и ситуације.

Напомена. – Узвик *бре* изражава негодовање и жељу говорника да некога статусно одреди као нижег од себе или као експресивна поштапалица. У добром књижевном језику употребу узвика *бре* треба избегавати.

§ 481. С другим лицем су повезани **императивни узвици** који су усмерени на скретање пажње и управљање понашењем човека или животиње којој су упућени, нпр. *Ђиха!* (коњу), *Ајс! Сūе-а* (волу), *Шибе! Фуј ūо!* (псу), *Мац-мац! Шиц!* (мачки), *Пи-ūи-ūи!* (кокошкама и пилади), *Тука-ūука!* (ћуркама), *Лили-лили!* (паткама), *Ицц!* (живини).

За дозивање и скретање пажње се користе и узвици *ало* (*хало*: уобичајено и као почетак телефонског разговора), *еј* (*хеј*), *гле* (по постанку скраћен облик од *гледај*), *на* (при пружању нечега, са значењем 'узми'), *ūсūт* (узвик без вокала; упозорење да треба ћутати, или тихо дозивање), *де* итд. *Хо-рук* је узвик за усклађивање покрета при подизању терета или при неком другом заједничком физичком раду.

Напомена. – У добром књижевном језику не треба употребљавати узвик *ало* као синоним узвика (*х*)*еј* ради изражавања чуђења, тј. изван телефонског разговора (нпр. *Шūа ūо говориш, ало?!*).

§ 482. За показивање односно привлачење пажње служе узвици *ево*, *еūо*, *ено*, које се називају презентативи (§ 762, 929, 1378). Они чине значењски систем који се односи на близину првом, другом, односно трећем лицу, аналоган оном који смо видели код показних заменица (§ 198) и код прилога (§ 435). Ипак, узвици *ево* и *еūо* употребљавају се и као

синоними, а поготову се често *ето* користи уместо *ево*. Именица или заменица после њих обично стоји у генитиву. Примери:

(3) *Ево* ме, стигао сам.
(4) *Ето* шта си урадио!
(5) *Ено* твог аута, тамо на крају паркинга.

Презентативи се употребљавају и као самостални искази, нпр. *Ево!* у значењу 'узми', 'изволи', 'готово је' и др.

§ 483. Без икакве везе с првим или другим лицем су **ономатопејски узвици**, којима се на начин уобичајен за српски језик преносе одређени звуци из природе, гласови животиња и птица и сл., нпр. *Фију! Цију! Ав-ав! Ква-ква! Кре-кре! Кукурику! Цив-цив!* Смех означавају узвици *ха-ха*, *хо-хо*, *хи-хи*, *хе-хе* (обично двочлани или трочлани, у писању одвојени цртицама или запетама).

Ономатопеје, као *бум*, *дум*, *трас* (ударци), *зррр* (електрично звонце или телефон), често су једнаке основи одговарајућег ономатопејског глагола, као *трес*, *пљус*, *крц*, *шкљоц*, *фију* (в. у речнику *треснути*, *пљуснути*, *крцнути*, *шкљоцнути*, *фијукнути*).

§ 484. Предикатски узвици су узвици који се употребљавају у функцији предиката, тј. као да су у питању глаголски облици, нпр. *Трес! Пљес! Пљус! Бум! Зррр! Крц!*, нпр.

(3) Он *трес* на под.
(4) Они *пљус* у воду.
(5) Одједном нешто *бум* испред куће.

§ 485. Узвицима се прикључују инвективи: увреде и псовке (нпр. *будало*, *ђубре*, *стоко* и др.), када њихова функција није да пренесу информацију о нечему објективном, него пре свега да изразе негативна осећања говорног лица према саговорнику или неком трећем лицу, односно говорников покушај да увреди саговорника или неко треће лице, или просто да свој исказ учини експресивнијим на нечију штету.

Напомена. – Употреба инвектива је, на жалост, честа не само у приватној комуникацији људи који не обраћају пажњу на говорну културу, него и у лепој књижевности, на филму, у позоришту, у медијима. Ипак, у добром српском језику увредама и псовкама не сме бити места.

Узвицима се прикључују и функционално сродне речи и изрази уобичајени у пристојном говорном понашању, који се употребљавају као самостални искази са мање или више израженим оптативним (жељним) значењем, нпр. *Помаже Бог! Добро јутро! Здраво! Лаку ноћ! Срећан рођендан! На здравље! Добро дошли! Здрави били!* итд.

ТВОРБА РЕЧИ

§ 486. Творба речи у историјском погледу јесте однос између двеју или више речи, од којих је једна реч настала од друге, нпр. *трава* → *травица*.

Творба речи у функционалном погледу јесте однос између двеју или више речи различитог степена сложености које имају исти корен, нпр. *травица* је и формално и значењски сложеније од *трава*.

Понекад је формално једноставнија реч настала од сложеније речи, а не обратно, нпр. *факс* од *телефакс*, *ауто* од *аутомобил*, *кило* од *килограм* и сл.

У творбеном односу налазе се мотивна основа и изведена основа (мотивисана основа), нпр. *трав-* према *травиц-* у речима *трава* и *травица*.

Утврђивање творбених односа међу речима заснива се на познавању елемената који чине реч, а то су: корен, или коренска морфема, који носи значењско језгро речи, нпр. *чит-ати – чит-алац*; афикси – морфеме у основи речи које не припадају корену (префикси и суфикси); префикси – морфеме које се налазе испред корена, нпр. *про-читати*, *ис-премештати* и сл.; суфикси – морфеме која се налазе иза корена, нпр. *чит-а-лац*. У саставу сложених речи може се налазити и спојни самогласник, који неки граматичари називају инфиксом, нпр. *вод-о-пад*. Спојни самогласник, за разлику од префикса и суфикса, нема значење. (По другим схватањима, инфикс је афикс који се може уметнути у сам корен и који има значење, нпр. у латинском *n* у *vinc-o* према *vic-i*, *vic-tum*.)

Корен, афикси и спојни самогласник делови су основе речи, нпр. *прет-ход-ниц-* у речи *претходница*. На основу се, код променљивих врста речи, додају наставци за промену, нпр. *прет-ход-ниц-е*, *прет-ход-ниц-ом* итд. Обавезни елеменат основе је корен, па се реч може састојати и само од корена, нпр. *брат*, *лак*, *девет*. Такве основе називамо простим основама, а реч која има просту основу назива се проста реч.

Сложене основе састоје се од две основе са спојним самогласником (нпр. *вод-о-пад*) или без спојног самогласника (нпр. *пали-кућа*), а могу се комбиновати и с неким афиксом (нпр. *старомод-н-и*). Реч која има сложену основу назива се сложена реч или сложеница.

Изведене основе речи састоје се од корена и једног или више афикса, нпр. *лак-оћ-* (од *лакоћ-а*), *ноћ-ас*, *раз-драж-љив*. Реч која има изведену основу назива се изведена реч или изведеница.

§ 487. Творба речи је значајна у проучавању лексике, али и у граматици. На пример, граматичка значења свршеног и несвршеног глаголског вида исказују се, пре свега, суфиксалним и префиксалним средствима, нпр. према несвршеном глаголу *радити* имамо префиксални свршени глагол *прерадити* с новим лексичким значењем, а према том глаголу стоји несвршени глагол са истим лексичким значењем: *прерађивати* и сл.

Извођење несвршеног глагола од свршеног глагола променом суфикса зове се имперфективизација (имперфективни вид значи несвршени вид), нпр. *успавати – успављивати* (§ 383), а извођење свршеног глагола од несвршеног зове се перфективизација (перфективни вид значи свршени

вид), нпр. *красти – украсти* (§ 380). Извођење несвршеног глагола од свршеног који је претходно изведен од другог несвршеног глагола зове се секундарна имперфективизација, нпр. *писати → потписати → потписивати*.

Извођење речи (деривација) врши се додавањем афикса (префикса или суфикса) на творбену основу. Афикси у нову реч уносе ново значење, али само у вези са творбеном основом. На пример, суфикс *-ар* означава вршиоца радње која је означена творбеном основом, нпр. *зид-ар* 'онај који зида' итд.

Поред деривације, која обухвата суфиксацију (грађење речи помоћу суфикса) и префиксацију (грађење речи помоћу префикса), у творби речи у српском језику, у мањој мери, користи се грађење речи слагањем (композиција), нпр. *пољ-о-привреда*, а још ређе се користи и грађење речи променом врсте речи (конверзија), нпр. именица *млада* постала је од придева *млада* променом врсте речи. С друге стране, у сталном је порасту грађење нових речи као скраћеница, § 644–650.

Суфиксација

§ 488. Суфиксација је творба речи помоћу суфикса, којим се изведена реч разликује од мотивне речи. Суфиксацијом се врста речи може променити, нпр. кад од именице *рат*, добијемо придев *рат-ни*, глагол *рат-овати*, али може и остати иста, као у *млеко, млек-ар, млек-ара* (све три речи су именице).

Нема много суфикса са само једним, специфичним значењем. Чешћи су вишезначни суфикси, као, рецимо, суфикс *-ица*, који може служити за извођење женског рода од мушког (*краљ → краљица*), може бити деминутивни (*кућа → кућица*), може означавати људско биће мушког или женског рода (*пијаница*), предмет (*лојаница*), апстрактан појам (*олакшица*), број (*петица*) и још много шта друго.

Суфиксалне фонетске алтернације

§ 489. На споју између основе и суфикса може доћи до различитих гласовних промена (§ 50), које мењају облик основе, а каткада и облик самог суфикса. То су следеће промене:

– једначење по звучности: *бележ(ити) + -ка → белешка; голуб + -че → голубче, Енглез + -киња → Енглескиња, тој + -ија → тобџија, примет(ити) + -ба → примедба*;

– једначење по месту изговора: *стан + -бени → стамбени, данас + -њи → данашњи*;

– губљење сугласника: *кост + -ка → коска, крст + -ни → крсни, пост + -на → посна*;

– прелазак *л* у *о* : *сел(о) → + -це → сеоце, сел(о) + -ски → сеоски, дел(ити) + -ба → деоба, бран(ити) + -лац → бранилац*, генитив *браниоца*;

– палатализације к → ч, г → ж, х → ш, ц → ч, с → ш, з → ж: *узрок + -ни → узрочни, круг + -ић → кружић, грех + -ан → грешан, зец +*

-ица → зечица, украс(ити) + -авати → украшавати, израз(ити) + -авати → изражавати;

– јотовање т → ћ, д → ђ, л → љ, н → њ, п → пљ, б → бљ, в → вљ, м → мљ: *прут + -је → пруће, медвед + -ји → медвеђи, сел(о) + -(ј)ак → сељак, камен + -је → камење, сноп + -је → снопље, жаб(а) + -ји → жабљи, дрв(о) + -је → дрвље, Рим + -(ј)анин → Римљанин.*

Две или више фонетских алтернација могу се комбиновати у истој изведеници. Тако на пример имамо:

*лист + -је → *лисће* (јотовање) → *лишће* (једначење по месту изговора);

*друг +-ство → *дружство* (палатализација) → **друшство* (једначење по звучности) → *друштво* (губљење сугласника).

§ 490. Разноликошћу фонетских промена нарочито се истиче придевски суфикс *-ски*, који зависно од завршетка основе може стећи и облике *-шки*, *-чки* или *-ки*. Сваки од тих облика може настати различитим путевима, као што показују следећи примери:

спорт + -ски	*спортски*	
тенис + -ски	(**тенисски*)	*тениски*
Француз + -ски	(**француски→ *францусски*)	*француски*
варош + -ски	(**варошски*)	*варошки*
сталеж + -ски	(**сталешски*)	*сталешки*
књиг(а) +-ски	(**књижски → *књишски*)	*књишки*
Велс + -ски	(**велшски*)	*велшки*
Чех + -ски	(**чешски*)	*чешки*
Њујорк + -ски	(**њујорчски → *њујоршски*)	*њујоршки*
Беч + -ски	(**бечски*)	*бечки*
јунак + -ски	(**јуначски*)	*јуначки*
ловац + -ски	(**ловачски*)	*ловачки*
младић + -ски	(**младићски*)	*младићки*
Суец + -ски	(**суецски*)	*суецки*

Поједини именички и придевски суфикси могу имати непостојано *а*. Такво *а* је у граматици пожељно означити на посебан начин, нпр. стављањем у заграду, јер уколико је *а* стално, посреди је други суфикс, са друкчијим значењем. Примера ради, није исти суфикс *-(а)к* у *учинак*, ген. *учинка* (од глагола *учинити*) и суфикс *-ак* у *земљак*, ген. *земљака* (од *земља*); није исти придевски суфикс *-(а)н* у *плодан, плодна, плодно* и суфикс *-ан* у *звездан, звездана, звездано.*

Именичка суфиксација

§ 491. Именице се граде од других именица (нпр. од именице *рука* изведене су именице *рукав, рукавац, рукавица*), од придева (нпр. од придева *млад* изведене су именице *младост, омладина*), од глагола (нпр. од *читати* изведене су именице *читање, читалац, читаоница, читаоница* итд.), од прилога (нпр. од прилога *напред* изведена је именица *напредак*), понекад и од заменица (нпр. од *свој* је изведена реч *својина*), или од бројева (нпр. од *десет* је изведена именица *десетка*) итд.

§ 492. Од неколико стотина именичких суфикса, овде се може указати само на неколико десетина најчешћих. Сходно ономе што је горе речено о вишезначности суфикса, приметиће се да се поједини суфикси јављају у више различитих значењских група.

Међу суфиксима за људска бића, већина се односи на мушкарце. Одговарајући изрази за жене углавном се изводе од мушких, додавањем суфикса које зовемо моционима (§ 498). Понеке именице важе једнако за оба рода (пре свега оне на *-ица* и *-лица*, в. § 495), док за неке (нпр. *борац*, *главоња*, *дебељко*) нема женског облика.

Напомена. – Има појединачних покушаја да се уведу посебни облици за женски род и тамо где их у језику нема (нпр. *академица*, *војникиња*, *филолошкиња*), а да се они који те облике не употребљавају огласе особама са политички некоректним понашањем. То су ипак покушаји вештачког мењања граматике према политичким уверењима. Број социјалних фемининатива у језику се постепено повећава у складу са променама у друштву, а тај процес не треба ни спутавати ни вештачки убрзавати.

§ 493. Суфикси за вршиоца радње:

-(а)ц, нпр. *писац*, *продавац*, *трговац* итд.;

-л(а)ц: *носилац* (мн. *носиоци*, ген. мн. *носилаца*), *преводилац*, *читалац* итд.;

-ач: *возач*, *носач*, *певач* итд.;

-тељ: *љубитељ*, *сниматељ*, *учитељ* итд.;

-ник: *путник*, *председник*, *саветник* итд. (в. и следећи одељак);

-ар: *кувар*, *зидар*, *чувар* итд. (в. и следећи одељак);

Два суфикса, ограничена на мали број речи, односе се само на жене као вршиоце радње:

-ља, нпр. *дојиља*, *праља*, *ткаља* итд.;

-ара, нпр. *врачара*, *гатара* итд.

§ 494. Суфикси за занимања:

-ар: *књижар*, *математичар*, *месар*, *часовничар* итд.;

-ник: *наставник*, *привредник*, *радник* итд.;

-аш: *оргуљаш*, *хармоникаш* итд.; *кошаркаш*, *рукометаш*, *скијаш* итд.

-ција: *јорганција*, *чамција*, *шеширција* итд.

-ист(а): *економист(а)*, *машинист(а)* итд.; *виолинист(а)*, *флаутист(а)* итд.; *рагбист(а)*, *џудист(а)* итд.

Напомена. – У једнини је обичнији завршетак *-иста* него *-ист*, али ове именице су мушког рода, и множина им је на *-сти*.

-ич: *водич*, *гонич*.

§ 495. Суфикси за особине људи:

-(а)ц: *белац*, *брбљивац*, *старац*, *странац* итд.;

-ак (дуго *а*): *вештак*, *дивљак*, *чудак* итд.;

-ар: *бесposличар*, *коцкар*, *силеткар* итд.;

-ник: *јадник*, *љубавник*, *отпадник* итд.;

-ција: *галамција*, *кавгација*, *силеција* итд.;

-оња: *главоња, млакоња, носоња* итд.

За мушке и женске особе подједнако служе:
-ица: *гладница, тврдица, улизица* итд.;
-лица: *варалица, пропалица, свађалица* итд.;
-ло: *блебетало, њушкало, трчкарало* итд.

§ 496. Суфикси са значењем друштвене припадности:
-(а)ц: *академац, артиљерац, омладинац* итд.;
-ов(а)ц/-ев(а)ц: *есесовац, толстојевац, фрањевац* итд.;
-аш: *логораш, робијаш, секташ* итд.

§ 497. Етнички суфикси

Под **етницима** у ширем смислу овде се имају у виду не само називи за националну припадност него и изведенице од назива градова, држава, покрајина, континената и сл. Такви су суфикси

-ак/-(ј)анка: *Брчак – Брчанка* (од *Брчко*), *Пљевљак – Пљевљанка, Тузлак – Тузланка, Фочак – Фочанка* итд.;
-ак/-киња: *Пољак – Пољакиња*
-(ј)ак/-киња: *Бошњак – Бошњакиња*
-ан/-анка: *Италијан – Италијанка*

Напомена. – Поред облика *Пољакиња* може се због раширености употребе сматрати допуштеним и *Пољкиња*, иако ту нема основе за непостојани самогласник.

-(ј)ан(а)ц/-(ј)анка: *Американац – Американка, Аустријанац – Аустријанка, Бугојанац – Бугојанка, Букурештанац – Букурештанка, Врањанац – Врањанка, Зимбабвеанац – Зимбабвеанка, Пироћанац – Пироћанка, Сицилијанац – Сицилијанка* итд.;

-(ј)анин/-(ј)анка је најтипичнији етнички суфикс: *Атињанин – Атињанка, Баранин – Баранка, Банаћанин – Банаћанка, Београђанин – Београђанка, Билећанин – Билећанка, Вавилоњанин – Вавилоњанка, Гањанин – Гањанка, Гатчанин – Гатчанка* (од *Гацко*), *Госпићанин – Госпићанка, Градишчанин – Градишчанка* (од *Градишка*), *Грочанин – Грочанка* (од *Гроцка*), *Дубровчанин – Дубровчанка, Европљанин – Европљанка, Ирижанин – Ирижанка, Карловчанин – Карловчанка* (и од *Карловац* и од *Сремски Карловци*), *Књињанин – Књињанка, Конављанин – Конављанка, Љубљанчанин – Љубљанчанка, Норвежанин – Норвежанка, Пожаревљанин – Пожаревљанка, Пожежанин – Пожежанка, Ришњанин – Ришњанка, Румљанин – Румљанка, Тивћанин – Тивћанка, Тунишанин – Тунишанка, Херцегновљанин – Херцегновљанка* (од *Херцег Нови*, или *Новљанин – Новљанка*), *Цавтаћанин – Цавтаћанка, Црешанин – Црешанка, Шићанин – Шићанка, Швеђанин – Швеђанка*, итд.;

Напомена 1. – Поред *Гањанин – Гањанка* исправно је и *Ганац – Ганкиња*.

Напомена 2. – Поред *Гатчанин – Гатчанка* исправно је и *Гачанин – Гачанка*.

Напомена 3. – Поред *Дубровчанка* исправно је и *Дубровкиња*.

Напомена 4. – Поред *Европљанин – Европљанка* исправно је и *Европејац – Европејка*, али са значењем особе која се понаша на начин карактеристичан за Европу.

Напомена 5. – Поред *Конављанка* исправно је и *Конавока*.

Напомена 6. – Исправно је *Тунишанин – Тунишанка*, а није: *Тунижанин – Тунижанка*.

Напомена 7. – Поред *Цавтаћанка* исправно је и *Цавтајка* (ређе и углавном регионално).

-(а)ц/-ка: *Албанац – Албанка, Азијац – Азијка, Балканац – Балканка, Беранац – Беранка, Берлинац – Берлинка, Босанац – Босанка, Бразилац – Бразилка* (од назива земље *Бразил*), *Бразилијанац – Бразилијанка* (од назива главног града *Бразилија*), *Бретонац – Бретонка* (од фр. *breton*, према *Бретања*), *Византинац – Византинка, Гњиланац – Гњиланка, Ђаковац – Ђаковка* или *Ђаковчанин – Ђаковчанка* (и од *Ђаковица* и од *Ђаково*), *Етрурац – Етрурка* (од *Етрурија*), *Иберац – Иберка, Израелац – Израелка, Индијац – Индијка, Јапанац – Јапанка, Кастиљанац – Кастиљанка, Каталонац – Каталонка, Корејац – Корејка, Косовац – Косовка, Лебанац – Лебанка, Летонац – Летонка, Литванац – Литванка, Македонац – Македонка, Палестинац – Палестинка, Петроварадинац – Петроварадинка, Призренац – Призренка, Прштинац – Прштинка, Сегединац – Сегединка, Славонац – Славонка, Словенац – Словенка, Украјинац – Украјинка, Фламанац – Фламанка, Цејлоњанин – Цејлоњанка* (у географском смислу, у политичком: *становник – становница Сри Ланке*), *Црногорац – Црногорка*.

Напомена 1. – Поред *Азијац – Азијка* исправно је и *Азијат – Азијаткиња*, али се данас то употребљава с негативним призвуком за означавање особе која се понаша на начин карактеристичан за Азију у негативном смислу.

Напомена 2. – *Иберац – Иберка* је боље него *Иберијац – Иберијка*.

Напомена 3. – Поред *Индијац – Индијка* исправно је и *Индус – Индускиња*.

Напомена 4. – Непотребни су облици *Кореанац – Кореанка*, настали под утицајем енглеског језика, уместо исправног *Корејац – Корејка*:

Напомена 5. – Исправно је *Косовац – Косовка*, а не *Косовар – Косоварка*.

Напомена 6. – Поред *Прштинац – Прштинка* исправно је и *Прштевац – Прштевка*.

-(а)ц/-киња: *Ганац – Ганкиња, Данац – Данкиња, Ирац – Иркиња, Скандинавац – Скандинавкиња* (*скандинавка* је врста укрштених речи), *Финац – Финкиња* итд., али *Шпанац – Шпањолка* итд.;

-(а)ц/-ица: *Немац – Немица, Сремац – Сремица, Шокац – Шокица* итд.;

-ин/-ка: *Аварин – Аварка* (или *Обрин – Обринка*), *Бугарин – Бугарка, Јерменин – Јерменка, Јеврејин – Јеврејка, Татарин – Татарка, Циганин – Циганка* итд.;

Напомена 1. – Поред облика *Аварин* допуштено је и *Авар*.

Напомена 2. – Погрешно је *Армен* и *Арменин*, треба: *Јерменин* (или *Јермен*).

Напомена 3. – Погрешно је *Јеврej*, треба *Јеврејин*.

Напомена 4. – Погрешно је *Циган*, исправно је *Циганин*. Захтеви политичке коректности налажу да се у савременом српском књижевном језику уместо *Цигани* каже *Роми*.

-ин/-инка: *Грузин – Грузинка, Русин – Русинка* итд.;

Напомена. – Погрешно је *Грузијац – Грузијанка*, или *Грузијка*, треба *Грузин – Грузинка* (поред *Грузијанац – Грузијанка* и поред застарелог *Ђурђијанац – Ђурђијанка*).

-лија/-лијка: *Бечлија – Бечлијка, Ништлија – Ништлијка*, али: *Сарајлија – Сарајка* итд.;

Напомена. – Поред *Бечлија – Бечлијка* правилно је и *Бечанин – Бечанка* (*Бечлија – Бечлијка* је више у обичају, а *Бечанин – Бечанка* је чвршће у систему).

-Ø/-ињa: *Влах – Влахиња, Козак – Козакиња, Словак – Словакиња, Чех – Чехиња* итд.;

-Ø/-кињa: *Арбанас – Арбанаскиња, Белорус – Белорускиња, Грк – Гркиња, Енглез – Енглескиња, Кинез – Кинескиња, Ром – Ромкиња, Рус – Рускиња, Француз – Францускиња, Черкез – Черкескиња* итд.;

-Ø/-ица: *Мађар – Мађарица, Хрват – Хрватица, Шваба – Швабица* итд.;

-Ø/-ка: *Аборицин – Аборицинка, Арбанас – Арбанаска, Бокељ – Бокељка, Германин – Германка, Маор – Маорка, Монгол – Монголка, Норман – Норманка, Роман – Романка, Румун – Румунка, Чечен – Чеченка, Шиштар – Шиштарка* итд.;

Посебни и ретки суфикси или творбени односи: *Арапин – Арапкиња* (мн. *Арапи* и, ређе, *Арабљани – Арабљанка*, мн. *Арабљани*), *Бачванин – Бачкуља, Бокељ – Бокељка, Крајишник – Крајишкиња, Турчин – Туркиња* итд.

Напомена 1. – Не препоручује се облик *Бокез* (ум. *Бокељ*) јер је он архаичан и више у регионалној употреби.

Напомена 2. – Уместо *Бачкуља* препоручује се *Бачванка* (*Бачкуља* је више у регионалној употреби, а може имати и шаљиву конотацију, а *Бачванка* је чвршће у систему).

Напомена 3. – Називи представника народа, држава, градова и сл. имају или 1) сасвим уобичајени и правилан облик (нпр. *Вишеграданин – Вишеграданка*), или 2) уобичајени облик, али изузетак у односу на творбено правило, нпр. *Крушевљанин – Крушевљанка* (од *Крушевац*, а не **Крушевчанин – *Крушевчанка* као правилно *Костолчанин – Костолчанка* од *Костолац*), или 3) један облик који је у локалној или регионалној употреби, а представља изузетак у односу на правило (нпр. *Бишћанин – Бишћанка*) и други облик који је у широј употреби у савременом српском књижевном језику и боље се уклапа у творбени систем (нпр. *Бихаћанин – Бихаћанка*). Поред тога, 4) називи углавном мањих и далеких народа и држава, или становника углавном мањих места или области (нпр. *Ба, Витез, Зуће, Рти, Цуће, Бари, Баку, Билбао, Бордо, Кан, Ница, Осло*, затим *Гдањск, Минск* и друга имена на *-ск*, двочлана имена као *Лас Вегас, Њу Орлеанс, Оклахома Сити, Сан Франциско, Сент Луис, Буенос Ајрес, Палма де Мајорка*; од имена држава *Абу Даби, Буркина Фасо, Горња Волта, Дубаи, Лихтенштајн, Маурицијус, Обала Слоноваче, Сан Марино, Сао Томе и Принсипе* итд.) нису устаљени (осим у неким случајевима локално и регионално, нпр. *Рћани* од *Рти*, село) него се за њих у књижевном језику обично користе описни изрази, нпр. *становници села Ба, мештани села Зуће, представници племена Цуће, припадници народа И, становници Минска, житељи Сри Ланке* и сл., што важи и за називе који би звучали необично у српском језику, због чега се избегавају (нпр. *Хажанин, Делшанин, Порторичанин* и сл.).

Изворни назив за становника Минска је *Минчанин*, али тај облик још није уобичајен у српском језику, а ни тај творбени модел у српском језику није уобичајен за називе становника градова на *ск* (нпр. *Гдањск*, *Омск*, *Тоболск*, *Томск*), или би био неприхватљив (нпр. од *Курск*).

Етноиди (изведенице од заједничких именица етничким суфиксима) и називи верске, расне или сталешке припадности и сл.:

-(ј)анин/(ј)анка: *држављанин – држављанка, голооточанин, грађанин – грађанка, Земљанин – Земљанка, острвљанин – острвљанка, паланчанин – паланчанка, хришћанин – хришћанка* итд.;

-ац/-киња: *белац – белкиња, црнац – црнкиња, странац – странкиња* итд.;

-ац/-ка: *православац – православка, иноверац – иноверка, староверац – староверка* итд.;

-Ø/-киња: *мелез – мелескиња, католик – католикиња, мулат – мулаткиња, римокатолик – римокатоликиња* итд.;

Напомена. – Погрешно је *католкиња, римокатолкиња*, треба: *католикиња, римокатоликиња.*

-Ø/-ка: *мормон – мормонка, муслиман – муслиманка, шаман – шаманка* итд.;

-ист(а)/-киња: *будиста(а) – будисткиња, таоиста(а) – таоисткиња* итд.;

-анац/-анка: *конфуцијанац – конфуцијанка, републиканац – републиканка* итд.

§ 498. Моциони суфикси

-ица: *певачица, Мађарица, лавица* итд.; (учен-ик →) *ученица*, (свет-ац →) *светица* итд.;

-ка: *добротворка, фризерка, муслиманка* итд.; (Бугар-ин →) *Бугарка*, (Јапан-ац →) *Јапанка* итд.;

-иња: *богиња, робиња, песникиња* итд.;

-киња: *војвоткиња, странкиња* итд.; (бел-ац →) *белкиња*, (црн-ац →) *црнкиња*, (Срб-ин →) *Српкиња* итд.;

-уша: *дивљакуша, простакуша, сионзоруша* (сленг) итд.

§ 499. Збирни (колективни) суфикси:

-је: *грање, камење, лишће, класје, перје, цвеће* итд.;

-ство: *грађанство, свештенство, сељаштво* итд.;

-ад: *бурад, дугмад, унучад* итд.;

-ићи: *јарићи, пилићи, унучићи* итд.;

Будући да те именице замењују множину, суфикси *-ад* и *-ићи* могу се сматрати и наставцима за множину: в. § 140.

§ 500. Деминутивни (и хипокористични) суфикси:

-ић: *бродић, мужић, папирић, црвић* итд.;

-чић: *ексерчић, синчић, трбушчић* итд.;

-ица: *бубица, женица, ножица, шумица* итд.;

-чица: *гранчица, стварчица, цевчица* итд.;

-(а)ц: *братац, креветац* (ген. *кревеца*) итд.;

-(а)к: *ђаволак, цветак* (ген. *цветка*) итд.;

-це: *звонце, острвце, писамце* итд.;
-енце (ген. *-енцета*): *буренце, детенце, пиленце* итд.;
-че (ген. *-чета*): *девојче, момче, прозорче* итд.

Напомена. – Од именице са основом на *к* или *г* могу бити изведена суфиксом *-ица* два облика, један са променом краја основе *к*→ *ч*, *г*→ *ж* и деминутивним значењем и други без такве промене и с хипокористичним значењем, нпр. *ручица* (деминутив), *рукица* (хипокористик), тако и *гушчица*/*гускица*, *ножица*/*ногица* и сл. Исправно је и једно и друго, свако у свом значењу и функцији.

§ 501. Аугментативни и пејоративни суфикси:
-ина: *војничина, волина, комадина, сомина* итд.;
-чина: *кафанчина, лажовчина, синчина* итд.;
-етина: *бабетина, краветина, рибетина* итд.;
-ура: *девојчура, кожура, сељанчура* итд.;
-урда (дуго *у*): *главурда, ножурда, ручурда* итд.;
Постоји још неколико аугментативно-пејоративних суфикса који се употребљавају само за по једну или две именице, нпр. *бара* → *барушштина*, *кућа* → *кућерина*, *трава* → *травуљина*, *човек* → *људескара* (од основе плурала *људи*, само у аугментативном значењу).

§ 502. Суфикси за справе и оруђа:
-ач (дуго *а*): *брисач, прекидач, упаљач* итд.;
-лица: *бушилица, грејалица, прскалица* итд.;
-ло: *бројило, возило, појачало* итд.;
-алка (дуго *а*): *пецаљка, писаљка, штипаљка* итд.;
-илька (дуго *и*): *носиљка, цедиљка* итд.

§ 503. Суфикси за места и просторије:
-иште: *ловиште, огњиште, степеништте* итд.;
-лиште: *клизалиште, лечилиште, шеталиште* итд.;
-ана: *куглана, теретана, шећерана* итд.;
-ара: *гвожђара, књижара, пивара* итд.;
-ница: *лудница, месница, пивница, судница* итд.;
-оница: *спаваоница, учионица, чекаоница* итд.;
-ионица: *перионица, предионица, штедионица* итд.;
-арница: *билетарница, млекарница, царинарница* итд.;
-ињак: *зверињак, мравињак, осињак* итд.;
-ик (дуго *и*): *борик, вишњик, шљивик* итд.

§ 504. Разни суфикси за неживе појмове:
-ница: *дописница, пропусница, улазница, уплатница* итд.;
-ка: *машинка* ('машинска пушка'), *нуклеарка* ('нуклеарна централа'), *петролејка* ('петролејска лампа') итд.;
-ина: *говедина, пилетина, телетина* итд. (врсте меса);
-етина: *коњетина, овчетина, свињетина* итд. (врсте меса).

Напомена. – Тај суфикс је ненаглашен, за разлику од суфикса *-ѐтина* у примерима типа *бабѐтина*.

-овина: *боровина, јеловина, храстовина* итд. (врсте дрвене грађе);
-арина: *друмарина, мостарина, путарина* итд. (наплата за пролаз);
-овача/-евача: *јабуковача, лозовача, вишњевача* итд. (пића).

§ 505. Суфикси са апстрактним и уопштеним значењем:

Од именица:

-ство: а) *јунаштво, пријатељство, сиромаштво* итд.; б) *пчеларство, сликарство, стваралаштво* итд.

Примери из прве групе означавају особине, они из друге активност. За још једно, колективно значење суфикса *-ство* в. горе под „Збирни суфикси".

Од придева:

-ост: *лудост, правилност, старост, упорност, храброст* итд.;
-ота: *доброта, лепота, сламота* итд.;
-оћа: *скупоћа, тешкоћа, хладноћа* итд.;
-ина: *брзина, величина, врелина, горчина, празнина* итд.;
-ило: *лудило, мртвило, руменило* итд.

Од глагола:

-а: *додела, заштита, осуда, туча, употреба* итд.;
-ња: *градња, мржња, паштња* итд.;
-ба: *борба, жалба, погодба* итд.;
-идба: *веридба, женидба, пловидба* итд.;
-(ј)ава: *звоњава, ломљава* итд.;
-њава: *дерњава, кукњава, пуцњава* итд.;
-(ј)ај: *загрљај, опроштај, тржај* итд.;
-(а)к: *боравак, наставак, одлазак* (ген. *одласка*), *поступак* итд.;
-еж: *грабеж, дремеж, цртеж* итд.;
-Ø (нулти суфикс): *назеб, одмор, плач, препис, раст* итд.

§ 506. Суфикси *-ње* и *-ће*

Суфикс *-ње* служи за грађење глаголских именица. За разлику од суфикса набројаних у претходном одељку, од којих се сваки везује тек за мали број глаголских основа, именице на *-ње* постоје готово од свих несвршених глагола, као и од знатног броја свршених. Висока регуларност извођења глаголских именица на *-ње* и *-ће* даје основа да се ти облици сматрају блиским граматичким облицима глагола, а не новим речима, односно да се сматрају лексичко-граматичком категоријом глагола. Традиционално, они се виде као засебне речи.

Основа тих именица је као у трпном придеву (тамо где он постоји). Историјски, те именице су настале додавањем суфикса *-је* на трпни придев, при чему је дошло до јотовања *-н* + *-је* → *-ње*. Данас их ипак не можемо изводити на тај начин, будући да постоје и од непрелазних глагола, који немају трпни придев. Глаголи на *-ати* имају глаголску именицу на *-ање* (нпр. *гледање, дисање, запажање, приближавање, читање*), а сви остали на *-ење*. Нагласак је исти и на истом слогу као у инфинитиву. Код именица на *-ење* долази до јотовања свуда где оно постоји у трпном придеву, нпр. *газити* → *гажење, гонити* → *гоњење, квасити* → *квашење, палити* → *паљење, памтити* → *памћење, судити* → *суђење, топити* → *топљење, чистити* → *чишћење* итд. Без јотовања су *бости* → *бодење, гристи* → *гризење, плести* → *плетење, трести* → *тресење*, итд., јер га нема ни у трпном придеву (*плетен, боден, тресен*,

гризен). Од *лити, шити, млети* именица гласи *ливење, шивење, млевење*, према трпном придеву *ливен, шивен, млевен*. За непрелазне и повратне глаголе облик глаголске именице мора се посебно научити. Обично се и код њих јавља јотовање, по аналогији, нпр. *дивити се → дивљење, касниши → каснење, рониши → рорење, трубиши → трубљење, трулиши → трулење, йогираши → йогирање* итд., али понеки су без јотовања, као *бдеши → бдење, ићи → идење, летеши → летење, расши → расшење, седеши → седење* и др.

Напомена 1. – Исправно је *разочарање* (а не *разочарење*), јер је та глаголска именица изведена од глагола *разочарати*.

Напомена 2. – Облик *разоружавање* био би бољи него облик *разоружање* када се говори о процесу разоружавања.

Напомена 3. – Поред *бдење* исправно је (у сакралном стилу) и *бденије*.

§ 507. У принципу, именица на *-ње* изражава само поименичену глаголску радњу. Понеке ипак добијају и специфична значења: таква је и сама реч *значење*, такве су *летовање* ('годишњи одмор'), *звање* ('титула'), *дуговање* ('дуг'), *боловање* ('одсуство због болести') и друге. Неке од њих при промени значења мењају и акценат, па тако од *ѝмање* постаје *имáње* ('посед'), од *пèчење – печéње* ('печено месо'), од *једињење – једињéње* ('хемијски спој двају или више елемената').

§ 508. Глаголске именице од свршених глагола увек имају дугоузлазни акценат на слогу испред *-ње*. Оне постоје само од појединих глагола, и то углавном од прелазних глагола с префиксима. Могу означавати свршену радњу, као *извршење, излечење, испуњење, ослобођење, разоружање, рођење* итд., или стање, као *заглављење, запаљење, засићење, понижење, узбуђење* итд., односно промену стања, као *побољшање, погоршање, појачање, покајање, смањење, убрзање, увећање* итд.

Још чешће него оне од несвршених глагола, те изведенице могу стећи пуно именичко значење. Тако имамо *допуштење* ('дозвола'), *наређење* ('наредба'), *обољење* ('болест'), *одељење* ('део, одсек'), *предсказање* ('прогноза'), *уврђење* ('тврђава'), *издање, удубљење* и многе друге.

§ 509. Глаголских именица на суфикс *-ће* има далеко мање него оних на *-ње*. Већином се завршавају на *-нуће* (од глагола на *-нути*), а ређе на *-иће* (од глагола на *-ити*) или на *-еће* (глаголи на *-ети*). Све имају дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу. Аналогно онима на *-ње*, и ове именице постале су додавањем суфикса *-је* трпном придеву са завршетком на *-т* (нпр. *достигнут* + *-је* → *достигнуће*). Многи глаголи, међутим, данас су трпни придев на *-т* заменили оним на *-н* (нпр. *открити* – *откривен*, уместо застарелог *открит*), док је именица на *-ће* остала (*откриће*). Уз то, доста је и непрелазних глагола, који су именицу на *-ће* добили по аналогији.

Од несвршених глагола врло је мало именица на *-ће*: то су *бúће, пúће, умéће* и *чезнýће*.

Напомена. – Бележимо дугоузлазни акценат на претпоследњем слогу тих именица зато што се пишу једнако као и 3. лице једнине футура одговарајућих глагола (*бúће* од *бити, ѝмеће* од *умети* итд.).

Остале именице на *-ће* изведене су од свршених глагола и значе поименичену свршену радњу, нпр. *васкрснуће*, *заузеће*, *зачеће*, *исклизнуће*, *ишчезнуће*, *приспеће* ('долазак'), *свануће* ('свитање'), *угинуће*, итд., а исто тако и резултат радње односно стање, као у *достигнуће*, *надахнуће*, *откриће* ('оно што је откривено, проналазак'), *очврснуће*, *уганућe* ('ишчашење ноге или руке'), *улегнуће* ('улегло, удубљено место'), итд. *Развиће* данас значи исто што и *развој* или *развитак*. Потпуна именичка значења стекли су *распеће* и *предузеће*.

§ 510. Суфиксоиди

Суфиксоиди су једносложни или двосложни делови основе који се налазе после коренске морфеме, значењски су изразитији од суфикса, а мање самостални од делова сложенице и не употребљавају се као самосталне основе. У српском језику, као и у свим словенским и другим европским језицима, међу најзаступљенијима су следећи суфиксоиди, преузети из учених сложеница грчког порекла:

Суфиксоидом ***-кратија*** изведени су и изводе се називи за различите облике политичке власти, нпр. *аутократија*, *бирократија*, *геронтократија*, *демократија*, *плутократија*, *теократија*, *технократија* итд.

Суфиксоидом ***-крат(а)*** изведени су и изводе се називи особе која је поборник или представник неког облика политичке власти, нпр. *аутократ(а)*, *бирократ(а)*, *геронтократ(а)*, *демократ(а)*, *плутократ(а)*, *теократ(а)*, *технократ(а)* итд.

Суфиксоидом ***-логија*** изведени су и изводе се називи за различите науке и научне дисциплине, нпр. *биологија*, *екологија*, *енологија*, *зоологија*, *космологија*, *психологија* итд.

Суфиксоидом ***-лог*** изведени су и изводе се речи са значењем особе која се бави неком науком или научном дисциплином, нпр. *биолог*, *еколог*, *енолог*, *зоолог*, *космолог*, *психолог* итд.

Суфиксоидом ***-фобија*** означава се несклоност, мржња према нечему или страх од нечега, нпр. *клаустрофобија*, *ксенофобија*, *русофобија*, *србофобија*, *хомофобија*. Особа за коју су карактеристична таква осећања означава се суфиксоидом ***-фоб***, нпр. *ксенофоб*, *русофоб*, *србофоб*, *хомофоб*.

Суфиксоид ***-скоп*** јавља се у називима оптичких инструмената, нпр. *калеидоскоп*, *микроскоп*, *перископ*, *телескоп*.

Суфиксоид ***-фон*** јавља се у називима техничких направа везаних за звук (*грамофон*, *касетофон*, *микрофон*, *мегафон*) или музичких инструмената (*вибрафон*, *ксилофон*, *саксофон*).

Суфиксоид ***-тека*** има значење збирке или складишта (*библиотека*, *датотека*, *дискотека* 'збирка плоча', *картотека*), а у новије време се јавља и у називима установа или просторија, нпр. *винотека*, *дискотека* (у значењу локала за игру), *киноте́ка*.

Суфиксоид ***-метар***, од грчке речи која значи 'мера', у данашњим европским језицима може имати тројако значење: мере за дужину (*милиметар*, *центиметар*, *километар*), инструмента за мерење (*амперметар*, *барометар*, *таксиметар*, *термометар*) или стиха са одређеним бројем стопа (*тетраметар*, *пентаметар*, *хексаметар*).

Придевска суфиксација

§ 511. Придеви се по значењу приближно могу поделити на две велике групе: **описне**, који исказују неку особину (нпр. *хладан*) и **односне** (или релационе), који значе везу с неким другим појмом (нпр. *државни* 'који се односи на државу'), укључујући присвојне (нпр. *сестрин*). Ова подела има доста додирних тачака с придевским видом (§ 258).

Описни придеви по правилу имају облике и одређеног и неодређеног вида. Међу односнима, придеви на суфиксе *-ски* (*-чки*, *-шки*, *-ки*), *-ји*, *-њи*, *-ћи* имају само облик одређеног вида, док они присвојни, на суфиксе *-ов*, *-ев* или *-ин*, имају само облик неодређеног вида.

У следећем прегледу суфиксе наводимо онако као што се чини с придевима у речнику: дајемо их у облику неодређеног вида (са завршетком на сугласник), при чему се – осим за придеве на *-ов*, *-ев* или *-ин* – подразумева да постоји и облик одређеног вида (са завршетком на *-и*). Ако је суфикс наведен у облику на *-и*, то значи да постоји само у облику одређеног вида.

Напомена. – За поједине придеве, ипак, није извесно да ли имају неодређени вид, то јест да ли су односни или описни, па се неретко дешава да исти придев у једном речнику нађемо са завршетком на сугласник а у другом у облику на *-и*. Штавише, исти придев може неким значењима спадати у описне а другима у односне (при чему нормативно може бити исправно и једно и друго): тако *звучан* значи 'који јако звучи, чујан', а *звучни* (само у одр. виду) 'који се односи на звук'; *борбен* је 'спреман за борбу, ратоборан' а *борбени* (само у одр. виду) 'који се односи на борбу'. Такве придевске парове неки лексикографи дају под истом одредницом, док их други третирају као две засебне речи.

Суфикси односних придева

§ 512. Односни придеви граде се од именица или именских синтагми додавањем суфикса као што су *-ски*, *-чки*, *-шки* (нпр. *баскијски*, *женски*, *краљевачки*, *ништки*, *новосадски*, *шумадијски*), а и присвојни придеви, посматрани у оквиру односних, граде се од именица или именских синтагми додавањем суфикса: *-ов*, *-ев*, или *-ин* (нпр. *госпо̏динов*, *Миличин*, *Радошев*, *учитељичин* и сл.)

§ 513. Најчешћи суфикс односних придева је ***-ски*** (са својим аломорфима које смо видели горе под § 511). Он означава разне врсте везе и припадности, у односу на људска бића (нпр. *богаташки*, *женски*, *јуначки*, *калуђерски*, *царски*), на места и установе (нпр. *брдски*, *морски*, *редакцијски*, *сеоски*, *фабрички*, *школски*), на активности и процесе (нпр. *биолошки*, *занатски*, *запаљењски*, *литургијски*, *политички*, *умеснички*, *филозофски*) и друго.

Њиме се изводе географски и етнички придеви: *алпски*, *београдски*, *дунавски*, *европски*, *иберски*, *корејски*, *париски*, *румунски*, *чешки* итд.

Напомена 1. – Од *одељење* и *запаљење* придеви гласе *одељењски* (састанак), *запаљењски* (процес), а не *одељенски*, *запаљенски*, нити *оделењски*, *запаљењски*: уп. *Сретење – сретењски* (Сретењски устав). Он назива градова *Казањ*, *Рјазањ*, *Тјумењ* и сл. придеви гласе *казањски*, *рјазањски*, *тјумењски*. Други је случај с придевима од хришћанских празника *Вазнесење*, *Преображење*, који

гласе *вазнесенски, преображенски*, са *н*, јер нису изведени од нашег народног облика него од црквенословенског *Вазнесење, Преображење*. Слично томе, према празнику *Благовести* имамо *благовештенски*, од црквенословенског *Благовештење*.

Напомена 2. – Од *Иберија, Сомалија, Етиопија* исправан облик придева је *иберски, сомалски, етиопски*.

Напомена 3. – Непотребно се поред исправног *корејски* понекад користи, под утицајем страних језика, *кореански*.

Напомена 4. – Непотребно се уместо исправног *вандалски* понекад користи, под утицајем енглеског језика, *вандалистички*.

Напомена 5. – Неки придеви на *-ски* имају двојне (дублетне) облике. Тако је поред *буржујски* правилно и *буржоаски*, поред *синтаксички* (према француском и руском) и *синтактички* (према облику у грчком и у више западних језика), поред *генералштајски* правилно је и *генералштабни*, а *виртуозан* је обичније него *виртуоски*. Поред *цивилизацијски* допуштено је и *цивилизациони*, са истим значењем: уп. § 517.

Многи придеви се изводе помоћу сложених суфикса, који садрже још једну морфему испред *-ски*: *-(ј)ански* (*венецијански, гробљански, пољански, пророчански*), *-ински* (*гостински, мајчински, сестрински*), *-овски*, после палаталног сугласника *-евски* (*дивовски, орловски, топовски, краљевски, маршевски*).

Напомена 1. – Поред исправног *балтски* (од *Балти*) допушта се и *балтички* (што је изведено од назива мора *Балтик*, синоним за *Балтичко море*).

Напомена 2. – Од назива белоруског главног града Минска придев гласи *мински* (уместо групе *скск* у основи придева изговара се само једно *ск*), тако и *курски* према *Курск* (нпр. *Курска битка*), *омски* према *Омск*, *тоболски* према *Тоболск* и сл.

§ 514. Под утицајем гласовних промена између сугласника на крају именичке основе и суфикса *-ски* у неким случајевима долази до гласовних промена. Тако, уколико се основа именице завршава на *к*, основа одговарајућег односног придева обично се завршава на ***чк***, нпр. *Балтик → балтички, Бангкок → бангкочки, јунак → јуначки, политика → политички, сељак → сељачки.*

Напомена. – Исправно је *бангкочки* (од *Бангкок*), а не *бангкошки*, такође *квебечки* (од *Квебек*), а не *квебешки*.

§ 515. Ако се основа именице завршава на *ш, ж, х, г*, или на *к* којем претходи сугласник, основа одговарајућег односног придева често се завршава на ***шк***, нпр. *кицош → кицошки, луђеж → луђешки, Влах → Влашки, биологија → биолошки, Паг → пашки, Праг → пражки, Хаг → хашки, Њујорк → њујоршки.*

Ако завршном *к* претходи самогласник, наставак је *-чки*, нпр. *Астек → астечки*. За основе на завршно *с* или *з* нема одређеног правила: чешћи је наставак *-ски*, као у *циркуски, туниски, одески, кавкаски, врбаски*, али се јавља и *-шки* (*Вис – вишки, Велес - велешки*), *витез → витешки, Кипрес → кипрешки* (поред *кипрески*) итд.

Напомена 1. – Погрешно је изводити придеве суфиксом *-шки* од назива места са основом на завршно *р* или *н*, нпр. *Шербур, Бруклин, Мелбурн, Тонкин,*

Кантон, Гетинген, Ерланген и сл., дакле, исправно је *шербурски, бруклински, мелбурнски, тонкински, кантонски, гетингенски* (а није исправно *шербуршки, бруклиншки, мелбурншки, тонкиншки, кантоншки, гетингеншки, ерлангеншки* и сл.)

Напомена 2. – *Врбаски* је боље него *врбашки.*

Напомена 3. – *Тексаски* је боље него *тексашки.*

Напомена 4. – Поред *куповски* исправно је и *куповшки.*

§ 516. Суфикс ***-ји*** претежно служи за извођење придева из назива животиња, ређе људских или натприродних бића. Остаје неизмењен у *божји, вражји, дечји, козји, лисичји, мачји, пасји, човечји* итд., док изазива јотовање завршног сугласника основе у *јесењи, крављи, медвеђи, рибљи, ђавољи* итд. Јавља се и у облику *-иј* (нпр. *божији, дечији*), али се он сматра мање правилним, осим у изведеницама као *врапчији, гушчији, овчији*, где је због сугласничке групе лакши за изговор него *-ји.*

§ 517. Суфикс ***-ни*** је заправо одређени вид суфикса *-(а)н*, који обрађујемо ниже под описним придевима. У многим речима, међутим, *-ни* се јавља без неодређеног вида и има односно значење, нпр. *божићни* (од *Божић*), *ручни* (од *рука*), *ножни* (од *нога*), *трбушни, леђни, кућни, собни, кровни, зидни, улични, државни, северни* (тако и *јужни, источни, западни*), *ноћни, подневни, месечни* итд.

За стране именице на *-ија*, пореклом из латинских на *-io -ionis*, овај суфикс добија облик *-они* односно *-иони*: *дискусиони, инвазиони, концентрациони, организациони, оријентациони* итд. Суфиксом **-(и)они** изводе се придеви од страних именица на *-ција, -зија и -сија*, као што показују примери. Од осталих именица на *-ија* придев је обично на *-ијски* (*енциклопедијски, индустријски, партијски, хемијски* итд.), неки пут је *-ијски* и од оних првих (*агенцијски, гимназијски, полицијски, финансијски, цивилизацијски*), а има и дублета типа *пензиони – пензијски, редакциони – редакцијски, транзициони – транзицијски.*

§ 518. С морфемом ***-ов-*** (***-ев-*** после палаталних сугласника) гради се сложени суфикс *-овни/-евни*, као у *пословни, душевни, кућевни* итд.

§ 519. Суфикс ***-ан***, с постојаним *а* (понекад се јавља само у одређеном виду на *-ани*) служи претежно за градивне придеве као *вештани* (од *восак*), *земљан, коштани* (од *кост*), *пешчан* (од *песак*), *уљани* итд., уз још неке као што су *звездани, ланчани* (од *ланац*), *новчани* и др.

§ 520. Сличан претходном је суфикс ***-ен*** (***-ени***). И њега налазимо у градивним придевима као *дрвен, воден, вунен, гвозден, платнен, стаклен* уз доста других као *здравствени, јединствен, казнени, службени, црквени* итд. Придеви као *ватрен, леден, меден*, још чешће него као односни придеви ('који се односи на ватру' и сл.) употребљавају се у опису карактера или понашања.

§ 521. Суфикс ***-њи*** се јавља у мањем броју изведеница од именица као *крајњи, јутарњи, вечерњи, суботњи, матерњи*, каткад и од прилога као у *данашњи, ноћашњи* (од *данас, ноћас*). Облици на *-шњи* или *-ашњи* јављају се у придевима од прилога, *садашњи, сутрашњи, унутрашњи,*

сто̄љашњи, јучерашњи, скорашњи, као и у *го̄дишњи* (неправилно према *го̄дина*).

Придеви изведени од именица *Ускрс* и *Васкрс* су *ускршњи* и *васкршњи*.

§ 522. Суфикс ***-е̄ћи*** у *ждребе̄ћи, јаре̄ћи, пиле̄ћи, прасе̄ћи, теле̄ћи* итд. настаје од суфикса *-ји* који је додат на проширену основу косих падежа (*пиле̄т-а* итд.), али се јавља и код придева изведених од именице које такву основу немају, као у *кере̄ћи* (= *се̄ћи*) или *срне̄ћи*.

§ 523. Придеви на ***-а̄ћи***, од глаголских основа, значе да је нешто намењено радњи коју глагол исказује, нпр. *жвакаћи* (*жвакаћа гума*), *јахаћи* (*јахаће одело*), *писаћи* (*писаћи сто̄*), *чита̄ћа про̄ба* (у позоришту, не *чита̄јућа про̄ба*), *шиваћи* (*шиваћа машина*).

§ 524. У новије време све је више придева на ***-ћи*** од глаголских основа. Они су у номинативу једнине мушког рода једнаки глаголском прилогу садашњем (§ 259), али се мењају као придеви и имају значење партицип презента: *важе̄ћи, владајући, воде̄ћи, задивљујући, заста̄јући, изненађујући, лете̄ћи, носе̄ћи, одго̄варајући, одлучујући, посто̄је̄ћи, пӯтујући, растӯћи, те̄кући, умирујући* и сл. То ипак нису прави партиципи, јер означавају сталну особину, а не могу заменити односну реченицу. Тако се нпр. каже *лете̄ћа риба, лете̄ће бубе, неидентификовани лете̄ћи објек̄т*, али није могуће **у лете̄ћем авиону* (мора се рећи *у авиону који лети*); постоји *висе̄ћи мост* као назив за врсту моста, али није могуће **слика висе̄ћа на зиду* уместо *слика која виси на зиду*.

Творба таквих придева на *-ћи* (в. § 657) може бити конверзија прилога у придеве, или стварање нових придева према страном узору., нпр. *обећавајући* према енгл. *promising*.

§ 525. Присвојни суфикс ***-ов*** (после палаталних сугласника ***-ев***) гради придеве од именица прве и друге деклинације, и то пре свега оних које означавају људе: *дете̄тов, краљев, младићев, пре̄дседников, учитељев* итд., а ређе установе (нпр. *Заводов, Одборов*, када се, нпр. мисли на Завод за уџбенике или Одбор за стандардизацију српског језика).

Код придева изведених од именица са основом на *-р* (*дире̄кто̄ров, царев*) суфикс у неки случајевима осцилира између *-ов* и *-ев*, нпр. *па̄стиров* и *па̄стирев*.

Од неживих именица присвојни придев могу имати имена небеских тела (*Сунчев, Месечев, Марсов*) као и имена предузећа, организација, клубова и сл. (*Фијато̄в, Партӣзанов*). С тим суфиксом се творе и придеви од назива дрвећа, и то не само од назива мушког рода (нпр. *боров, еукалиптӯсов, орахов, храсто̄в*) него у многим случајевима и женског рода (нпр. *брезов, јабуков, маслинов, тре̄шњев*).

Када се основа именице завршава на *в*, суфикс добија облик *-љев*, нпр. *Јаковљев, Мирослављев, Чеховљев*. Три именице за ознаку блиског сродства, *син, бра̄т* и *муж*, данас углавном добијају сложени суфикс *-овљев*/*-евљев*: *синовљев, бра̄товљев, мужевљев* (§ 247).

Напомена. – Сагласно реченом, у првој реченици претходног пасуса, нису исправни називи улица као *Љермонто̄ва улица, Сазонова улица* и сл. Они исправно треба да гласе *Љермонто̄вљева улица, Сазоновљева улица* и сл. То важи и за

називе научних или уметничких дела аутора с презименом на *-ов*, *-ев* или *-ин*, нпр. исправно је *Рахмањиновљев концерт* (а погрешно је *Рахмањинов концерт*). Такође, исправан назив једне познате београдске задужбине гласи *Игумановљева палата* (добротвор је *Сима Андрејевић Игуманов*, а присвојни придев од *Игуманов* је *Игумановљев*).

§ 526. Други присвојни суфикс, ***-ин***, долази на именице са завршетком на *-а*, како женског рода (*бакин*, *докторкин*, *женин*, *мајчин*, *Маријин*, *сестрин*, *учитељичин*) тако и оне мушког рода (*војводин*, *колегин*, *Николин*, *судијин*, *тастин*).

И овде неживи појмови обухватају небеска тела (*Венерин*, *Земљин*) и имена организација (*Академијин*, *Звездин*, *Матичин*). Од заједничких именица присвојни придев могу добити *влада* (→ *владин*, јер нема придева са другим суфиксом) и још неколико њих у устаљеним изразима као што су *дугине боје*, *маслиново уље*, *ружино уље*, *сојино брашно* итд.

Суфикси описних придева

§ 527. Описни придеви граде се углавном од: именица (нпр. *узор* → *узоран*), глагола (нпр. *лепити* → *лепљив*), других придева (нпр. *зелен* → *зеленкаст*).

§ 528. Најчешћи од свих суфикса, ***-(а)н***, већ је поменут међу односним придевима, где има само одређени вид *-ни*. Помоћу њега се изводе придеви од именица, нпр. *мрачан*, *плодан* (*плодна*, *плодно*), *радостан*, *слободан*, *страшан*, *тужан*, *узоран* итд., од глагола (*зависан*, *исцрпан*, *пролазан*, *разоран*, *угодан* итд.), каткад и од других врста речи (нпр. *сувишан* од прилога *сувише*).

Напомена 1. – Исправно је *безбедносна ситуација* (а не *безбедоносна ситуација*) јер се ту суфикс *-(а)н* додаје на основу *безбедност* (*т* испада због упрошћавања сугласничке групе *стн*).

Напомена 2. – Придеви *зависан* и *независан* долазе од глагола *зависити*, па немају *т*; друго је *завистан*, *-сна* (= 'завидљив'), од именице *завист*.

Придеви страног порекла чији суфикс потиче од грчког *-ikós* односно од латинског *-alis* или *-ivus* задржавају страни суфикс, али му додају *-(а)н*, чиме се добијају сложени суфикси ***-ич(а)н*** (*идиличан*, *драстичан*, *економичан*, *симболичан*, *фантастичан*, *хроничан* итд.), ***-ал(а)н*** (*максималан*, *музикалан*, *сензационалан*, *формалан*, *централан* итд.), ***-ив(а)н*** (*агресиван*, *активан*, *експлозиван*, *сугестиван* итд.).

§ 529. Суфикс ***-ав*** служи за описивање типичних особина. Додаје се на именичке основе као у *бодљикав*, *знојав*, *мишићав*, *пегав*, *чађав*, *ћелав* итд., или на глаголске, као у *блистав*, *дрхтав*, *голицав*, *клизав*, *хвалисав* итд.

§ 530. Суфикс ***-ат*** означава упадљив или посебно развијен део тела: *бркат* ('који има бркове'), *брадат*, *глават* ('који има велику главу'), *зубат*, *носат*, за животиње *рогат*, *рогат* итд. Спајањем тог префикса с придевима на *-ни* добија се суфикс *-нат*, као у *лиснат*, *меснат*, *пернат*, *травнат* итд.

§ 531. Суфикс ***-аст*** означава сличност оној имениици која је у основи, по облику (*јајаст*, *кукаст*, *коцкаст*, *лоптаст* итд.), по боји (*љубичаст* [од *љубица* = љубичица], *маслинаст*, *наранџаст*, *ружичаст* [од *ружица*] итд.) или по другим особинама, као у *будаласт*, *ваздушаст*, *пенаст*, *свиласт* итд. У изведеницама од придева изражава приближну особину, нпр. *воденаст* (који садржи доста воде), *округласт* (претежно округао), *слаткаст* (делимично сладак), и сл.

§ 532. Суфикс ***-ит*** изражава различите везе, са именицама или са глаголима, као у *законит*, *изразит*, *истинит*, *каменит*, *поносит*, *различит*, *речит*, итд. У споју с морфемом *-ов* односно *-ев* настаје сложени суфикс ***-овит/-евит***: *ветровит*, *духовит*, *жуљевит*, *лековит*, *слојевит*, *шумовит* итд.

§ 533. Суфикс ***-ив*** јавља се и у облику ***-љив***; испред *-ив* најчешће долази до јотовања, као у *запаљив* од *запалити* или *рањив* од *ранити*. Има два основна значења. Једно је значење типичне особине или понашања, готово увек у облику *-љив*, који долази на основу глагола, нпр. *варљив*, *говорљив*, *занимљив*, *издржљив*, *лажљив*, *летљив*, *променљив*, *смрдљив*, *стидљив*, *ћутљив*, *штедљив* итд. Ређе долази на основу именице као у *брижљив*, *ваљљив*, *милостив*, *ћудљив* итд.

Друго значење је оно које одговара латинском *-abilis/-ibilis*, тј. значење могућности извршења радње коју означава глагол у основи. Неке од тих изведеница имају *-ив* а неке *-љив*, а каткад су оба једнако могућа, као у *остваriв* = *остварљив* (у оба примера значење је: 'који се може остварити'). Примери су *допустив*, *излечив*, *кажњив*, *опростив*, *уподредив*; *опипљив*, *разумљив*, *употребљив*, *читљив* и још много других. Нарочито се често такви придеви јављају у негираном облику, нпр. *неизлечив*, *неостварљив*, *неразумљив*, *неуподредив*, *несхватљив* и сл. (§ 583).

§ 534. Неколико суфикса служи за образовање **придева субјективне оцене**, и то пре свега **деминутива**, слично онима код именица (§ 500). У придевима као *мајушан* (од *мали*), *сићушан* (од *ситан*), *слабашан* и *слабачак* (оба од *слаб*), *танушан* (од *танак*), суфикс истиче значење самог придева. У другима показује да је особина делимично изражена, као у *бледуњав* ('помало блед'), *дебељушкаст* ('дебео али не превише'), *лепушкаст* ('прилично леп'), *слабуњав* ('прилично слаб'), итд. Приближну нијансу боје исказују суфикси ***-каст***, као у *жућкаст* (од *жут*), *зеленкаст*, *сивкаст*, *црвенкаст*, и ***-ичаст***, као у *беличаст* (од *бео*) и *плавичаст*.

За појачано наглашавање служе изведенице са суфиксима ***-цат*** или ***-цит***, које се готово увек употребљавају напоредо са основним обликом придева. Тако имамо *сâм самцат* ('потпуно сам'), *нов новцат* ('сасвим нов'), *го голцат*, *здрав здравцат*, и, са истим значењем, *сам самцит*, *здрав здравцит* итд. Нијансу још јачег наглашавања имају одговарајуће изведенице са суфиксом *-цијат*, нпр. *сам самцијат*, *го голцијат*, *здрав здравцијат*, *нов новцијат*.

§ 535. Глаголи се граде од именица (нпр. *ноћ* → *ноћити*), придева (нпр. *плав* → *плавити се*), заменица (нпр. *свој* → *својатати*), бројева (нпр. *двоје* → *удвојити*), прилога (нпр. *напред* → *напредовати*), других глагола (нпр. *населити* → *насељавати*), узвика (нпр. *буљ* → *буљнути*).

§ 536. О суфиксима за промену глаголског вида било је речи под § 380–383.

Изведене глаголе није лако распознати, јер многи имају исти облик као и прости: нпр. *блатити*, од именице *блато*, мења се једнако као и *клатити* или *млатити*, што су прости глаголи. Овде се даље наводи неколико суфикса који граде већи број изведеница, и то само у њиховим основним значењима.

§ 537. Суфиксом ***-ати*** изводе се глаголи од именица, нпр. *гомилати* (од *гомила*), *корачати* (од *корак*), *оружати* (од *оруж-је*), *цветати* (од *цвет*) итд. Изведени од придевске основе, најчешће од компаратива, значе постепено стицање оне особине коју означава придев, као у *дебљати се* (од *дебео*, комп. *дебљи*), *јачати*, *мекшати* и сл.

§ 538. Суфиксом ***-ити***, од именичких основа, изводе се глаголи који значе радњу својствену тој именици, нпр. *господарити*, *просјачити* (од *просјак*), *сведочити* (од *сведок*), *стражарити*, и сл. Може имати и каузативно значење покривања или пуњења материјом коју означава именица, као у *маститити* ('чинити масним'), слично и у *сладити* ('чинити слатким'), *бојити*, *солити*, *шећерити* и сл.

С придевским основама исти суфикс има каузативно значење придавања особине означене мотивним придевом, као у *пунити* ('чинити пуним'), тако и *веселити*, *оштрити*, *храбрити* итд.

§ 539. Суфикс ***-овати***, који после палаталног сугласника има облик ***-евати***, уз основу која значи људско биће, показује начин живота карактеристичан за то биће, нпр. *краљевати*, *робовати*, *цареват*и. Са основама од именица неживог значења изводе се глаголи као *бичевати*, *именовати*, *ратовати*, *школовати*, и др. Ретке су изведенице од придевских основа, нпр. *лудовати*, или од прилошких, као *напредовати*.

Суфиксом *-овати* се изводе и многи глаголи од страних основа, обично примљени преко немачког (на *-ieren*) или француског (на *-er*), као *апеловати*, *дискутовати*, *интересовати* (*се*), *тријумфовати* итд.

Многи од глагола са суфиксом *-овати* имају дублет са суфиксом *-ирати*, нпр. *анализовати*, *ангажовати*, *арендовати*, *балзамовати*, *бомбардовати*, *дириговати*, *експедовати*, *датовати*, *идеализовати*, *кандидовати*, *клерикализовати*, *комерцијализовати*, *локализовати*, *нормализовати*, *радикализовати*, *релативизовати*, *ресорбовати*, *социјализовати*, *специјализовати*, *стандардизовати*, *суспендовати*, *торпедовати* и др. Ти дублети обично нису једнако уобичајени, нпр. *анализовати* се ређе среће него *анализирати*, а многи глаголски дублети на *-ирати* у савременом српском језику се осећају као кроатизми (нпр. *ангажирати*, *дириговати*, *кандидирати* и др.), док су неки дублети из

те групе мање-више сличне учесталости употребе (нпр. *идеализовати* и *идеализирати*). Избор једног од таквих дублета може бити одлика личног стила.

§ 540. Још два суфикса која се јављају у позајмљеницама те врсте јесу ***-ирати*** (нпр. *асфалтирати, дрогирати се, програмирати, филозофирати*) и ***-исати*** (презент на *-ишем*, нпр. *информисати, концентрисати, оперисати, фотографисати*). Ти глаголи су већином несвршеног вида или двовидски, а ређе свршеног вида, нпр. *контузовати, крахирати, курталисати се, награисати, нокаутирати, ражаловати, расходовати, ремизирати, шлогирати се*.

Суфикс *-исати* се јавља и у мањем броју глагола од домаћих или давно одомаћених основа, као *калдрмисати, тестерисати, угљенисати*.

Многи од глагола са суфиксом *-исати* имају дублет са суфиксом *(-из)-овати*, нпр. *монополисати // монополизовати, неутралисати // неутрализовати, паралисати // парализовати, рационалисати // рационализовати, релативисати // релативизовати, сигналисати // сигнализовати, хиперболисати // хиперболизовати, хипнотисати // хипнотизовати* итд. Ти дублети обично нису једнако уобичајени, нпр. *рационализовати* је обичније него *рационалисати*, док су неки дублети из те групе мање-више сличне учесталости употребе (нпр. *хиперболисати* и *хиперболизовати*). Избор једног од таквих дублета може бити одлика личног стила.

§ 541. Итеративним, фреквентативним или, деминутивним називамо оне суфиксе који показују да се радња врши учестало и испрекидано. Најраспрострањенији су ***-кати***, као у *говоркати, гуркати, зуцкати, копкати, пипкати* ('више пута пипнути') итд., ***-уцати*** као у *кашљуцати, светлуцати*, ***-уцкати*** као у *дремуцкати, пијуцкати, свируцкати* итд. Деминутивно значење налазимо и у више других суфикса као што су ***-каратн*** (*пискарати, трчкарати*), ***-акати*** (*мољакати*), ***-утати*** (*скакутати*), ***-цати*** (*јурцати*) итд.

Префиксално-суфиксална творба глагола

§ 542. У старијим граматикама префиксално-суфиксални тип творбе представљан је као извођење суфиксом из синтагме (нпр. *беспослица* од *без посла* и суфикс *-ица*), што у историјском погледу и јесте начин на који су многе од тих речи настале. Ипак, има речи које се не могу изводити из синтагме (нпр. *по-ветар-ац, на-реч-је*, као и готово све глаголске изведенице), па је на синхронијском плану оправданије назвати их префиксално-суфиксалним, што значи да на основу долазе истовремено и префикс и суфикс.

Именичке префиксално-суфиксалне изведенице најчешће се граде следећим суфиксима: ***-је***, нпр. *беспуће* (од *без-* + *пут* + *-је*), *наречје, предвечерје, Подунавље, поднебље, раздобље, сазвежђе* итд.; ***-ица***, нпр. *беспослица, доколеница, приколица, посластица, потпетица, суснежица* итд.; ***-ник***, нпр. *бескућник, доушник, начелник, приручник, саговорник* итд.; ***-ина***, нпр. *заветрина, омладина, полеђина, покрајина* итд.; ***-(а)к***,

нпр. *довратак, напрстак, подбрадак, понедељак, прикрајак* итд.; ***-(а)ц***, нпр. *ванземаљац, повећарац* итд. У речима као *недоглед, немар, неповрат* уз префикс *не-* и основу глагола *марити, повратити* односно *догледати* имамо нулти суфикс (*-Ø*).

Придевске префиксално-суфиксалне изведенице првенствено имају суфикс ***-(а)н*** односно ***-ни***, као у *бескрајан* (*без-* + *крај* + *-/а/н*), *беспомоћан, ванбрачни, загробни, међународни, незаборављан, прекобројан, пристрастан, поткожни, предизборни* итд. Доста их је и са суфиксом ***-ски***: *бесцарински, ваневропски, надморски, поморски, прекоокеански, приградски*, с префиксом страног порекла *постдипломски* итд. Овамо можемо сврстати и придеве као *незајажљив* (од *не-* + *зајаз/ити/* + *-љив*), *неописив, несаломљив, неукротив, неуништив*, пошто се јављају само с префиксом и суфиксом истовремено. Напротив, они као *неостварљив* (§ 583) спадају у префиксалну творбу, јер су настали као негације већ готових придева *остварљив* итд.

§ 543. Глаголске префиксално-суфиксалне изведенице су најбројније. Суфикс је у њима обично *-ити*, ретко *-ати* или *-ети*. Основе су од именица или од придева, по изузетку од заменица или бројева.

§ 544. Префикс ***за-***, именичке основе: *закалуђерити, заратити, засенити, застаклити* итд.

Придевске основе: *заокруглити, заслепити//заслепети, зацрнити* итд.

§ 545. Префикс ***из-***, именичке основе: *известити, изобличити, искоренити* итд.

Придевске основе: *извештити се, изједначити, исправити* итд.

§ 546. Префикс ***на-***, именичке основе: *намагарчити, настанити, наумити* итд.

§ 547. Префикс ***о-***, именичке основе: *ослободити* (*о-* + *слобода* + *-ити*), *озаконити, окончати, опаметити се, остварити* итд.

Придевске основе: *одобрити, олакшати, омогућити, освежити, осигурати, отежати, отоплити* итд.

Са суфиксом *-ети* су првобитно грађени само непрелазни глаголи од придевских основа, као *оголети, онемети, оседети*, док прелазни имају суфикс *-ити*. Отуда и данас разликујемо *ослепети* 'изгубити вид' од *ослепити* (кога) 'одузети (коме) вид', *отупети* 'постати туп' од *отупити* 'учинити (што) тупим'. Данас се та разлика добрим делом изгубила, па се тако *оживети* употребљава и у непрелазном значењу 'постати жив' и у прелазном 'вратити (кога) у живот', док многи непрелазни глаголи имају суфикс *-ити*, као *оздравити, омршавити, остарити*.

Напомена. – Поред *омршавити* исправно је, са истим значењем, и *омршавети*.

§ 548. Префикс ***об-***, именичке основе: *обдарити, обуздати, обсенити* итд.

Придевске основе: *објаснити, обнажити, обновити* итд.

§ 549. Префикс ***по-***, именичке основе: *погосподити* (*се*), *позлатити, посинити, посрбити, пошумити*, итд.

Придевске основе: *повисити, појефтинити, понизити, поновити*, итд.; *позеленети, поружнети, поскупети* итд. (са суфиксом *-ети* су само непрелазни глаголи).

Заменичка основа: *понитити*.

§ 550. Префикс ***при-***, именичке основе: *приземљити* (*се*), *приклештити* итд.

Придевске основе: *припитомити, притеснити, причврстити* итд.

§ 551. Префикс ***раз-***, именичке основе: *разврстати, разгласити, разместити, распарити* (од *пар*), итд.

Придевске основе: *разјаснити, разнежити, распространити* итд.

§ 552. Префикс *с-*, именичке основе: *здружити* (*с-* + *друг* + *-ити*), *сместити, спријатељити се* итд.

Придевске основе: *зближити, смањити, смекшати, снизити* итд.

§ 553. Префикс *у-*, именичке основе: *уобличити* (*у-* + *облик* + *-ити*), *уврстити, ужурбати* (*се*), *унаказити, уобичајити* (*се*), *ускладити* итд.

Придевске основе: *убрзати, улепшати, умањити, уозбиљити* (*се*), *упростити, учестати* итд.

Заменичка основа: *усвојити*.

Бројевне основе: *удвојити, утројити* итд.

§ 554. Реч може бити састављена од двеју основа (повезаних спојним вокалом, в. § 617) и суфикса, као у *стакл-о-рез-ац, побед-о-нос-ан, слатк-о-реч-ив*. Такве речи називају се **сложено-суфиксалним**. Њихове основе се не јављају заједно без заједничког суфикса. У томе је разлика у односу на речи као *кратковид-ост* или *земљорадничк-ки*, које нису сложено-суфиксалне већ обичне суфиксалне, јер је на већ постојећу сложеницу (*кратковид, земљорадник*) додат суфикс (*-ост* односно *-ски*).

Појединачне примере сложено-суфиксалних сложеница наводимо у поглављу о слагању, како за именице тако и за придеве (у другим врстама речи практично их нема).

Префиксација

§ 555. Већи део префикса настао је од предлога, па су значења многих префикса мање или више слична значењима одговарајућих предлога, нпр. *поштуковник* је официр који је „под пуковником", тј. за један чин нижи од пуковника. Префиксалне речи у српском језику могу имати један префикс (нпр. *раз-болети се*), два префикса (нпр. *по-раз-бијати*), или, најређе, три префикса (нпр. *ис-по-на-пијати се*).

Префиксалне именице

§ 556. Међу именицама има више префиксално-суфиксалних изведеница (в. горе, § 542) него чисто префиксалних. Поједини префикси – међу њима прва два и последња два у прегледу који следи – јављају се само у префиксално-суфиксалним изведеницама.

§ 557. Префикс *без-* показује одсуство онога што означава основа именице, као у префиксално-суфиксалним изведеницама *безземљаш* (*без-* + *земља* + *-аш*), *безакоње*, *безвлашће*, *бескућник* итд.

§ 558. Префикс *за-* има првенствено значење 'иза', као у префиксално-суфиксалној изведеници *запећак* (место „иза пећи"), слично и *загорје*, *залисак*, *заушке* итд.

§ 559. Префикс *међу-* има значење предлога (*из*)*међу*, у просторном смислу као у *међусрај*, *међупростор* или у временском као у *међуигра* (= интермецо).

§ 560. Префикс *на-* долази само у префиксално-суфиксалним изведеницама, са значењем предлога *на* као у *наковањ*, *нараменица*, *наручје*, *начелник*, или с неким другим функцијама као у *наречје*, *насиље* итд.

§ 561. Префикс *над-* изражава више звање или вишу вредност, као у *надбискуп*, *надвојвода*, *натчовек*; слично и у понекој префиксално-суфиксалној изведеници као *надстрешница* (од *стреха*).

§ 562. Префикс *не-* негира значење именице којој се додаје, као у *непријатељ*, *незнање*, *неуспех*, *неморал*, или значи њену супротност као у *непријатељ*, *несрећа*; може имати и значење зла као у *недело*, *нечовек*. Јавља се и у многим префиксално-суфиксалним изведеницама као *несаница*, *нежења* (са суфиксом *-ја*), *недоношче*, *некретнина* итд.

§ 563. Префикс *нуз-* означава нешто споредно или допунско, као у *нуззарада*, *нуспојава*, *нуспросторија* итд.

§ 564. Префикс *о-* долази само у префиксално-суфиксалним изведеницама, са просторним значењем 'око (чега)', као у *огрлица*, *окућница*, или у неким другим значењима као у *огранак*, *окриље*, *опушак* итд.

§ 565. Префикс *по-* може имати значење 'после', као у *поговор* или у префиксално-суфиксалној изведеници *понедељак*. Адоптивно, накнадно стечено сродство означава у *по*(*к*)*ћерка*, *помајка*, у префиксално-суфиксалним изведеницама *побратим*, *посинак* и другима. С различитим значењима јавља се у многобројним префиксално-суфиксалним изведеницама као што су *поветарац*, *поглавар*, *поглавље*, *поморац*, *попрсје*, *поредак*, *Посавље* или *Посавина*, *посластица*, итд.

§ 566. Префикс *под-* може значити 'испод' у простору, као у *поднаслов* или *пошкошуља*, пренесено као у *подсвест*, *подстанар*, *подтекст*, *потпредседник*, или значи ужи део неке целине као у *подврста*, *подгрупа*, *потписање*. Просторно значење 'испод' има и у многобројним префиксално-суфиксалним изведеницама као што су *подземље*, *подморница*, *подножје*, *подочњак*, *пошкровље*, *пошпетица* итд.

§ 567. Префикс *пра-* означава сродство у трећем колену у речима *прадед*(*а*), *прабаба*, *праунук*, *праунука*. Значење давне прошлости има у речима као *праотац*, *прастановник*, *прачовек* итд.

§ 568. Префикс *пред-* означава оно што се налази испред појма означеног именицом у основи (*предстража*) или што му временски претходи (*предигра*, *предјело*, *претпродаја* итд.). Иста значења има у префиксал-

но-суфиксалним изведеницама као *предвечерје*, *предграђе*, *предсобље* итд.

§ 569. Префикс ***при-***, са значењем предлога *при*, јавља се у префиксално-суфиксалним изведеницама као *приколица*, *прикрајак*, *приморје*, *приручник* итд.

§ 570. Префикс ***против-*** значи супротно дејство као у *противмера*, *противнапад*, *противотров*, или узвраћање као у *противтежа*, *противуслуга*.

§ 571. Префикс ***раз-***, са основним значењем дељења, јавља се углавном у префиксално-суфиксалним изведеницама као што су *развођe* (од *вода*: 'граница између речних сливова'), *раздобље*, *раскршће* итд.

§ 572. Префикс ***са-***, слично предлогу *с(а)*, има значење заједништва у *сабораџ*, *садејство*, *сапутник* и у понекој префиксално-суфиксалној изведеници као *сазвучје*.

§ 573. Префикс ***су-*** је истог значења и порекла као и *са-*, тако да у понеким речима алтернира с њиме, нпр. *суосниваџ//саосниваџ*; ипак, само *су-* се јавља у речима као *сувласник*, *сувозач*, *суграђанин* и у префиксално-суфиксалним изведеницама као *сугласник* (превод латинизма *консонант*), *сународник*, *суснежица* итд. У многим новијим позајмљеницама замењује га латински суфикс *ко-* (*коаутор*, *копилот*, *копродукција*), који се већ јавља и с понеком домаћом основом као у *копредседник*, *коуредник*.

§ 574. Префикс ***у-*** се јавља само у понекој префиксално-суфиксалној изведеници као *укућанин* или *укосница*.

§ 575. Префикс ***уз-***, са значењем сличним предлогу *уз*, јавља се у мањем броју префиксално-суфиксалних изведеница као *узглавље*, *уздарје*, *узречица*.

Префиксални придеви

§ 576. У изузетно великом броју префиксално-суфиксалних изведеница јавља се префикс ***без-***, који зависно од почетног сугласника основе може добити и облике *бес-*, *бешћ-*, или само *бе-* (види примере у § 557), а у придеву *безазлен* (од *без-* + *зло* + *-ен*) проширује се гласом *-а-*. Примери: *безбојан*, *безваздушан*, *безуслован*, *бескрајан*, *беспослен*, *бестежински*, *бешћастан*, *безглав* (с нултим суфиксом), са страним основама *безалкохолан*, *безрезервни*, *бескрупулозан* итд.

§ 577. Префикс ***ван-*** има значење предлога *ван* или *изван* у префиксално-суфиксалним изведеницама *ванредан* ('који је *изван реда*, тј. изузетан'), *ванбрачни*, *ваневропски*, *ванземаљски* итд.

§ 578. Префикс ***до-*** има временско значење у *доживотни*, *донедавни*, *доскорашњи* итд.

§ 579. Префикс ***за-*** налазимо у малом броју префиксално-суфиксалних изведеница као *загробни*, *закулисни*, са заменичком основом у *засебан*.

§ 580. Префикс ***међу-*** се јавља у *међузависан* и у већем броју префиксално-суфиксалних изведеница као што су *међугрaдски, међудржавни, међународни*; са заменичком основом је у *међусобан.*

§ 581. Префикс ***на-*** има значење слабије изражене особине, као у *наглув* или *нагорак, накисео.* Слично значење могу имати и префикси *о-, по-, при-, про-* (в. ниже).

§ 582. Префикс ***над-*** се јавља у префиксално-суфиксалним изведеницама, у просторном значењу као у *надморски* (пре свега у изразу *надморска висина*), *надземни* (од *земља*), *надгробни*, или пренесено *натчовечански = надљудски, натприродан, натпросечан* итд.

§ 583. Префиксом ***не-*** се негирају придеви (*незгодан, нездрав, непоштун* итд.) и глаголски трпни придеви (*невиђен, неопран, неписан* итд.). У комбинацији са суфиксом *-ив* или *-љив* граде се префиксално-суфиксалне изведенице типа *неуништив, незајажљив*, које смо видели у § 542. Такве префиксално-суфиксалне изведенице се граде и суфиксом *-(а)н*, нпр. *нераздвојан, неизбежан, ненадмашан* итд.

§ 584. Префикс ***о-*** има ограничавајуће значење у *онизак* ('прилично низак'), *овелик, омален* и сл.; то значење се често појачава употребом компаратива (*онижи, овећи, омањи*).

§ 585. Слично значење има и ***по-*** у облицима као *повелик* ('доста велик'), *подалек, пошежак*, често у компаративу (*повећи, подаљи, пошежи*). Само у компаративу употребљавају се *постарији* и *поближи*, док неки други придеви, као *поголем* или *поприличан*, немају компаратива. Употребљен у суперлативу, као у *понајбољи, понајвећи*, префикс *по-* даје релативно значење 'можда ипак најбољи (највећи) од свих'.

У префиксално-суфиксалним изведеницама тај префикс може имати временско значење као у *поратни* ('послератни'), *посмртни*, месно значење као у *погранични, поморски*, или се заснива на предлошким синтагмама као у *повољан* ('који је *по вољи*'), *помодан* ('који је *по моди*'). Са заменичком основом је *посебан.*

§ 586. Префикс ***под-*** гради префиксално-суфиксалне изведенице са значењем предлога (*ис*)*под*, нпр. *подземни, подморски, пошкожни.*

§ 587. Префикс ***пра-***, који смо већ видели са именицама, појачава значење давне прошлости у придевима као *прадавни, праисконски, прастар.*

§ 588. Префикс ***пре-*** може имати ексцесивно значење 'сувише', као у *превелик, прекратак, преран* итд., или елативно значење 'веома израженог својства', као у *прелеп, премудар, прескуп, пресрећан* итд.

§ 589. Префикс ***пред-*** се јавља у синонимима *претпоследњи* и *предзадњи*, као и у више префиксално-суфиксалних изведеница које имају временско значење: *предизборни, предратни, предшколски, претпразнични* итд.

§ 590. Префикс ***преко-*** долази у префиксално-суфиксалним изведеницама с просторним значењем (*прекоморски, прекоокеански*) или са ексцесивним значењем прелажења неке границе, као у *прекобројан* или *прековремен.*

§ 591. Префикс ***при-*** има значење слабо изражене особине, нпр. *прилуп* ('помало глуп'), *припрост* ('простодушан, неук'). У префиксално-суфиксалним изведеницама има значење предлога *при*, нпр. *приградски* ('који је близу града'), *приземан* ('који је мало изнад земље'), *приобалски* и сл. Са заменичком основом је *присебан* ('који је *при себи*, који не губи мирноћу').

§ 592. Префикс ***про-*** има значење слабо изражене особине као примерима *просед* ('делимично сед'), *прохладан*, *прољелав* итд.

§ 593. Префикс ***против-*** има исто значење као и предлог *против* у префиксално-суфиксалним изведеницама *противавионски*, *противуставан*, *противзаконит* итд.

Префиксални глаголи

§ 594. Глаголи су врста речи у којој префикси имају најширу и најразноврснију примену. Додат несвршеном глаголу, префикс му најчешће мења вид у свршени, нпр. од несвршених глагола *писати*, *желети*, *вући* добијамо свршене *написати*, *зажелети*, *повући*. То ипак не значи да је сваки глагол с префиксом свршен, јер неки свршени глаголи могу имперфективизацијом (§ 383) постати несвршени, нпр. *подржати* → *подржавати*, *испити* → *испијати*, *преломити* → *преламати* и сл.

§ 595. Многи непрелазни глаголи постају прелазни када добију префикс (префиксација као израз транзитивизације, прелазности, § 408), нпр. од непрелазних *мислити*, *плакати*, *живети* настају прелазни (транзитивни) глаголи *измислити*, *расплакати*, *доживети*. Ни то није општа појава, јер многи глаголи остају непрелазни и са додатком префикса, нпр. *долетети* је непрелазно као и *летети*.

§ 596. Глаголских префикса има око двадесет (не рачунајући оне страног порекла). Већина их потиче од предлога, од њих добијају своје основно, просторно значење, а тај исти предлог се често користи и у рекцији дотичног глагола, испред именице или заменице, нпр. *убацити у кутију*, ***изнети из куће***, ***навући на себе*** и сл. Поред основног значења сваки префикс има и низ других значења, од којих се нека тешко могу довести у везу са основним. У прегледу који следи навешћемо само најчешћа значења.

§ 597. Префикс ***до-***, просторно значење: *довући* (*до* чега), *донети*, *дотерати* итд.

Значење додира или везе: *додирнути*, *договарати се*, *доставити*, *дотаћи*, *дохватити*, итд., комплетивно значење: извршење радње до краја (*довршити*, *догорети*, *дозрети*) или њено накнадно продужавање (*доградити*, *допунити*, *досолити*, итд.).

§ 598. Префикс ***за-***, просторно значење 'иза': *завирити*, *замаћи* (*за* нешто), *заћи* итд.

Значење ограђивања или обухватања: *заградити*, *заклонити*, *замотати*, *затворити* итд.

Значење повезивања или причвршћивања (*за* нешто): *завезати*, *закачити*, *залепити* итд.

Значење нежељене или непожељне радње имају глаголи као *загазити*, *загубити*, *залутати*, док они повратни значе да радња траје дуже него што би требало: *заиграти се*, *зарадити се*, *заседети се* итд.

Значење почетка радње (ингресивно значење): *зазвонити*, *запевати*, *запливати*, *засветлети* итд.

Искључиво за перфективизацију (претварање несвршеног глагола у свршени) служи *за-* у многим глаголима као што су *забележити*, *закаснити*, *запитати*, *зачудити се* итд.

§ 599. Префикс ***из-*** : просторно значење аналогно предлогу *из* имамо у *избацити*, *извући* (*из* чега), *изићи*/*изаћи*, *изнети*, *искочити*, *испасти* итд. *Из-* се услед једначења по звучности јавља и у облику *ис-* (нпр. *истећи*), услед једначења по месту изговора као *иш-* (*ишчупати*), а испред глагола који почињу на *с*, *ш* или *ж* своди се на *и-* (нпр. *исушити*, *ишибати*, *иживети*). Испред основа које почињу са два сугласника често добија додатно *-а-*, као у *изабрати*, *изазвати*, *изаткати*.

Сативним значењем (од лат. *satis* – доста) називамо оно које указује на потпуност извршења радње, као у *избројати*, *изређати*, *искрварити*, *испунити*, *испричати*, или да се радња извршила колико год се желело, као у повратним глаголима *извикати се*, *испаватиси*, *исплакати се* и сл.

Напомена. – Глаголску префиксалну изведеницу *искрварити* 'изгубити сву (неопходну) крв' треба разликовати од *искрвавити* 'учинити крвавим', уп. *Хирург је искрвавио мантил, али пацијент није искрварио.*

Дистрибутивно значење подразумева већи број субјеката, као у *изгинути*, *изумрети*, или објеката, као у *изродити* (много деце), *испретурати* (разне ствари) и сл.

Чисту перфективизацију имамо у глаголима *изгубити*, *изменити*, *израдити*, *искористити* и многим другима.

§ 600. Префикс ***на-***, просторно значење: *набацити*, *навући*, *нанети* (на нешто), *наслагати*, итд.

Са значењем започете или делимично остварене радње употребљавају се глаголи: *напући*, *нарушити*, *начети* итд.

Сативно значење (§ 373) имамо у *надобијати*, *накупити*, *нахватати* и сл., као и у повратним глаголима типа *наједи се*, *наспавати се*, *наслушкивати се*, *начекати се* итд.

Само са значењем перфективизације су *написати*, *насмејати се*, *настрадати*, *научити* и многи други глаголи.

§ 601. Префикс ***над-***, просторно значење: *надвити се*, *наднети се* (*над* ким или чим), *надлетети* (*нешто*) итд.

Пренесено, у значењу супериорности: *надвладати*, *надгласати*, *надјачати*, *надмашити*, уз понеку префиксално-суфиксалну изведеницу као *надвисити* (од *висок*) и *надмудрити*.

§ 602. Префикс ***о-*** има просторно значење предлога *око*(*ло*) у *ограditи*, *оковати*, *окопати*, *оплести* итд.

Отуда проистиче и значење потпуног обухватања предмета неком течношћу, као у *обојити*, *окречити*, *окупати*, *опрати* итд.

Глаголи с придевском основом и префиксом *о-* могу значити придавање особине објекту ако су прелазни, нпр. *обогатити*, *осушити* (од *сух/сув*), *охрабрити*, и сл., или добијање особине ако су непрелазни (претежно префиксално-суфиксалне изведенице), као *огладнети*, *оглувети*, *ожеднети*, *оздравити*, *остарити* итд.

Са именичком основом су *обрукати*, *оплодити*, *осрамотити* итд., као и они који значе порођај код животиња, као *окотити*, *ојагњити се*, *отелити се* итд.: в. и друге примере под § 547.

§ 603. Префикс ***об-*** има исто просторно значење као и *о-*, нпр. *обиграти*, *обићи*, *облетети*, *обрезати*, *обузети* итд. У неким глаголима добија аломорф *оба-*, нпр. *обавезати*, *обасјати*, *обасути* (*обасипем*). С другчијим значењима долази у префиксално-суфиксалним изведеницама (нпр. *обдарити*, *објаснити*, *обновити*, в. § 548).

§ 604. Префикс ***од-*** узима од предлога значење удаљавања или раздвајања, као у *одбацити*, *однети*, *одсећи*, *одузети*, *откинути* итд., и у непрелазним *одјурити*, *одлутати*, *одшетати*, *отпасти* итд.

Често глаголи на *од-* значе радњу супротну онима на *за-*, као *у завезати – одвезати*, *завртнути – одвртнути*, *закачити – откачити*, *закључати – откључати* итд.

Само свршену радњу означава *од-* у појединим глаголима као *одгајити*, *одиграти*, *отпевати* итд.

Од- има аломорфе *от-*, испред безвучних сугласника (нпр. *отпасти*), и *ода-*, углавном испред два сугласника као у *одабрати*, *одагнати*, *одасути* (*одасипем*). Испред основа на *д-* и *т-* губи се сугласник, тако да га само по смислу можемо разликовати од префикса *о-*, нпр. у *оделити* (← *од-делити*), *отерати* (← *од-терати*).

§ 605. Префикс ***по-***: просторно значење у *полити* (*по* чему), *попрскати*, *посути*, слично у *погазити*, *покрити* итд.

Дистрибутивно значење (уп. горе за *из-*) префикс *по-* може имати кад радњу обавља више субјеката, нпр. *полегати*, *помрети*, *поустајати* итд., или се врши на више објеката, као у *побацати*, *покуповати*, *пописати*, *поубијати*, *похватати* итд.

У многим глаголима префикс *по-* означава почетак радње (ингресивно значење), нпр. *повести*, *покренути*, *понадати се*, *потрчати*, *поћи* итд.

Може значити да је радња трајала извесно време (континуативно значење), нпр. *поживети*, *попричати*, *потрајати* итд.

Само свршену радњу означава у многим глаголима као *побећи*, *погледати*, *позвати*, *појести*, *покајати се*, *порасти*, *послати* итд.

За префиксално-суфиксалне изведенице в. § 549.

§ 606. Префикс ***под-***: просторно значење у *подвући*, *подметнути* (*под* нешто), *потпасти*, слично и *подвезати*, *поткопати*, *потписати* итд.

Из конкретног значења ‘испод’ произлазе многа пренесена, као у *подлећи*, *поднети*, *подразумевати*, *поткупити*, *потпомагати*, *потценити* итд.

§ 607. Префикс ***пре-***: просторно значење у *превући*, *прелетети*, *пренети* (*преко* чега), *прелиставати*, *прескочити*, *прећи*, итд.

Радња која се врши с краја на крај нечега: *прегледати, презнојити се, прекопати, прекрити* итд.

Радња која се врши до краја неког периода, докле год је потребно: *преболети, преживети, прележати, претрпети* итд.

Значење промене, односно радње поновљене на други начин имају *прекројити, прерадити, преудати се, преуредити* итд.

Као и код придева (§ 588) *пре-* може имати ексцесивно значење 'превише', нпр. *прејести се, препунити, пресолити, претрпати, преценити* итд.

§ 608. Префикс ***пред-*** обично има временско значење: *предвидети, предосетити, предстојати, претплатити се, претходити*, итд., поред других значења као у *председавати, представити, претпоставити* итд.

§ 609. Префикс ***при-***: просторно значење у *приближити, привући, примаћи, прићи* (*при-* + *ићи*) итд. Слично је значење спајања у *привезати, прикуцати, прилепити, пришити* итд.

Значење непотпуне или временски ограничене радње има у *придржати, прилећи, притворити, причекати, причувати* итд., в. § 373.

§ 610. Префикс ***про-***: просторно значење одговара предлогу *кроз*, као у *провирити, провући* (*кроз* нешто), *пронети, протрчати, проћи* (*про-* + *ићи*), итд. Отуда се јавља и у глаголима који значе прављење рупе, отвора, као *пробити, пробости, пробушити, прокрчити, прорезати, просећи* итд.

Ингресивно значење (почетак радње) има у многим глаголима као *проговорити, пропевати, прорадити, проходати* итд.

Значење потпуног, исцрпног извршења радње јавља се у *проживети, промрзнути, пропатити, проучити, прочитати* итд.

Чиста перфективизација је у *пробудити, продужити, проклети, пролити* и другим глаголима.

§ 611. Префикс ***раз-***: првобитно просторно значење било би кретање у разним правцима од центра, као у *разбећи се, развући, раздати, разићи се, растерати* итд., одакле је и значење дељења, комадања неке целине као у *разбити, раздвојити, раскинути, раставити, растргнути, растурити* итд.

Изазивање неког расположења код људи означавају глаголи као *ражалостити, разбеснети, развеселити, разљутити* итд., а изазивање неког стања у живим и неживим објектима глаголи као *разбудити, распалити, расхладити, рашчистити* и сл.

Поништавање неке радње или њену супротност значе глаголи као *разградити* (наспрам *саградити*), *размрсити* (наспрам *замрсити*), *разочарати* (наспрам *очарати*), *разуверити* (наспрам *уверити*) и други.

Префикс *раз-* је подложан истим гласовним променама као *из-* (в. горе), дакле има аломорфе *рас-* као у *растопити, рашч-* као у *рашчешљати*, *ра-* као у *ражалостити, расећи, рашчирити, раза-* у многим глаголима са два сугласника на почетку основе, као *разабрати, разазнати, разаслати* итд.

§ 612. Префикс *с(а)-*: основно је значење спајања, својствено предлогу *с(а)* са инструменталом, као у *сабрати*, *састати се*, *свезати*, *скупити*, *слити*, *срасти*, итд.

Из употребе предлога *с(а)* са генитивом произлази значење одвајања (аблативно), као у *збацити*, *свући*, *сјахати*, *склонити*, *смакнути* итд.

Разне врсте деструктивних радњи означавају глаголи као *здробити*, *згњечити*, *самлети*, *сломити*, *смрвити*, *спалити* итд.

Само за перфективизацију служи у *згрејати*, *сакрити*, *сачуваш*, *смирити*, *свршити* и неким другим глаголима: в. и § 380.

Префикс *с-* се озвучава испред звучних сугласника, нпр. *збацити*. Дужи облик *са-* долази обавезно испред *с*, *ш*, *з*, *ж*, нпр. *сасећи*, *сашити*, *сазидати*, *саживети се*, а често и испред основа с друкчијим почетком, као *сачекати*, *сагорети*, *сахранити*, *саопштити*. Понеки глаголи се јављају у два облика, нпр. *скупити* и *сакупити*, *свладати* и *савладати*.

§ 613. Префикс *у-*: просторно значење у глаголима *убацити*, *увести*, *улити*, *унети* (*у* нешто), *уселити* итд., као и у непрелазним глаголима *упасти*, *ускочити*, *утрчати*, *ући* (*у-* + *ићи*) итд.

Глаголи са префиксом *у-* могу значити и агресивну акцију, као *убити*, *угасити*, *угушити*, *удавити*, *уклонити* итд.

Тај префикс има и понеки непрелазни глагол који значи нестајање, као *увенути*, *угинути*, *умаћи*, *умрети*.

Мноштво је глагола у којима *у-* означава само завршену радњу, тј. где има чисто перфективно значење, нпр. *угрејати*, *умирити*, *упитати*, *урадити*, *уследити*, *учинити* итд. Многобројне су и префиксално-суфиксалне изведенице, за које в. § 553.

§ 614. Префикс *уз-*: просторно значење је кретање нагоре, као у *уздићи*, *узјахати*, *узлетети*, *успузати се*, *устрчати*, итд.

Додат глаголима који значе неку живу, немирну радњу *уз-* показује почетак радње: *узбунити*, *узвитлати*, *уздрмати*, *ускомешати*, *узмуваш се*, *усходати се* итд.

Глаголи *устребати* и *узмоћи*, у језику књижевности или регионално, употребљавају се само у презенту, са значењем футура другог (§ 369): *ако устреба* ('ако буде требало'), *кад узмогнем* ('кад будем могао') и сл.

Напомена. – Не препоручује се у сложеним реченицама са временском или условном клаузом уместо глагола *узмоћи* употребљавати глагол *моћи* у облицима *могнем*, *могнеш* итд. Дакле, препоручује се *Кад/ако узмогнем, доћи ћу* или *Кад/ако будем могао, доћи ћу*, а не: *Кад/ако могнем, доћи ћу*.

Префикс *уз-* постаје *ус-* испред безвучних сугласника, док продужени облик *уза-* имају само два обичнија глагола – *узабрати* и *узаврети*.

§ 615. Глаголи са два или три префикса. – Глаголу који већ има префикс може се додати још један, нпр. *трпати* → *натрпати* → *пренатрпати*. Најчешће то бива с префиксима *из-* и *по-* у дистрибутивном значењу, нпр. *из-о-пијати се* (о већем броју људи који су се опили) или *по-са-кривати* (сакрити више ствари једну за другом). Поред тога, постоји доста глагола који су оба префикса добили истовремено, нпр.

од-у-стати, *о-пре-делити*, *прет-по-ставити*, *рас-по-редити*, *с-по-такнути* и други.

Изузетно, у глаголима дистрибутивног значења могу се јавити и три узастопна префикса, нпр. *ис-по-раз-болевати се* (појачање од *поразболевати се* = разболети се један за другим).

Префиксални прилози

§ 616. Прилози најчешће имају префикс само уколико су постали од придева с префиксом, нпр. *без-душно* од *без-душан*. Права прилошка префиксација среће се само у малом броју речи, обично са истим префиксима које смо видели код придева.

не-: негација у *недуго*, *немало*, *нерадо*, *нетако* итд.

по-: ублажава значење прилога у *подоста*, *помало*, често с компаративом (нпр. *поближе*, *повише*, *подаље*) или са суперлативом (нпр. *понајближе*, *понајбоље*, *понајвише*) итд.

пре-: са значењем 'сувише' у *преблизу*, *превише*, *премало*, *премного* итд.

Специфично значење имају префикси ***прек(о)-*** у *прекјуче* 'пре два дана, дан пре јучерашњег', *прек(о)сутра* 'кроз два дана, дан после сутрашњег' и данас ретко ***нак(о)-*** у *накјуче* 'пре три дана', *нак(о)сутра* 'кроз три дана'.

Творба речи слагањем основа (композиција)

§ 617. Свака сложеница (сложена реч) састављена је од основа двеју речи. Уколико им је на крају додат и суфикс, таква реч представља сложено-суфиксалну изведеницу (§ 542).

Већина сложеница има између првог и другог дела основе спојни вокал као знак међусобне везе. Тај вокал је обично *-о-*, као у *пољопривреда*, *риболов*, *руководити*, *спасоносан*, ређе *-е-* као у *оцеубица*, *очевидан*, *својеручан*. Уколико се прва реч у сложеници завршава на *о* (као у *добротвор*, *дрворед*, *малокрван*, *стогодина*) или на *е* (као у *вишегласан*, *морепловац*), сам тај завршетак преузима улогу спојног вокала.

Сложенице без спојног вокала су нпр. *буба|шваба*, *два|десет*, *очи|глед-ан*, *пали|кућа*, *хиљаду|годишњи* и сл. (усправном цртом означавамо границу између првог и другог дела). У њима се први део обично завршава на вокал, али неки пут и на консонант као у *зим|зелен* или *имен|дан*.

Сраслице

§ 618. Сраслице су оне сложенице у којима први и други део задржавају исти облик и исти међусобни однос какав су имали у синтагми од две речи, а једини знак спајања је јединствен акценат. Такве су нпр. *кућевласник* (= куће власник), *такозвани* (= тако звани), *једанпут* (= један пут) и сл.

Полусложенице

§ 619. Полусложенице су изрази од две речи који чине јединствен појам, али свака задржава свој акценат, а у писању се одвајају цртицом: *сȉмēн-ȗлōча*, *лȅштȉр-сȁкло*, *рȁк-рȁна*, *вȉшē-мȁњē*, *жȃр-птȉца* и слично. Међу њима је и доста израза страног порекла: *нȃтријум-хлòрīд*, *дȉзел-мòтōр*, *цȉмер-колéга* и сл.

§ 620. У прегледу који следи биће наведени најчешћи типови сложеница по врстама речи. Други део сложенице обично припада истој врсти речи као и цела сложеница, нпр. именица *кућа* у именичкој сложеници *ȗали|кућа*, придев *нем* у придевској сложеници *глуво|нем* и слично. То ипак не важи за сложено-суфиксалне творенице, јер у њима врсту речи одређује суфикс: нпр. у *криво|клет-ник* други део је основа глагола *клети*, али суфикс *-ник* даје сложеници именичку вредност.

Именичке сложенице

§ 621. Сложенице од двеју именица обично имају спојни вокал, као у *ȗаро|брод*, *градо|начелник*, *ȗшко|митраљез*. Без спојног вокала су сложенице (још чешће полусложенице) страног порекла, из турског као *сахат-кула*, из немачког као *гас-|маска*, *визит|карта*, *генерал-|мајор*, у новије време често с првим делом из енглеског као *чартер-|лет*, *видео-|игра* и сл.

§ 622. Сложенице од именице и глагола увек су сложено-суфиксалне изведенице (§ 554). Најчешће имају нулти суфикс као *бродо|лом* (*брод* +*-о-* + *лом*(*ити*) +*-Ø*), *људо|ждер*, *кишо|бран*, *руко|ȗис* итд.; јављају се и суфикси *-(а)ц* (*законо|дав-ац*, *стакло|рез-ац* итд.), *-а* (мушког рода: *дрво|дељ-а*, *крво|ȗиј-а*, *штето|чин-а*) и други.

§ 623. Од придева и именице ретко су несуфиксалне (*Бео|град*, *ȗуно|моћ*) а чешће сложено-суфиксалне изведенице, нпр. *бело|уш-ка*, *мало|грађ-анин*, *црвено|кож-ац* и сл.

§ 624. Заменица + именица: овде спадају многобројне сложенице с првим делом *само-*, од заменице *сам* (*само|воља*, *само|обмана*, *само|уништење* итд.) и понека на *све-* (*све|знање*, *све|моћ*).

§ 625. Број + именица: *дво|број*, *тро|лист*, *четворо|угао* итд. Сложено-суфиксалне изведенице: *дво|кол-ица*, *тро|месеч-је*, *тро|нож-ац* итд.

§ 626. Сличне овима су сложенице с првим елементом *ȗолу-*, нпр. *ȗолу|круг*, *ȗолу|мрак*, *ȗолу|ȗроизвод* и сл., од акузатива некадашње именице *ȗола* ('половина'), која се данас употребљава непромењена, као прилог, нпр. *Жени дајем ȗола ȗлаће*. (Неки граматичари сврставају облик *ȗолу-* у префиксе.)

§ 627. Глагол + именица: ове сложенице углавном означавају људска бића, нпр. *ȗали|кућа*, *дери|кожа*, *врти|реп*, ретко предмете (нпр. *вади|чеп*). Називају се и **императивне** сложенице, јер први део има облик императива другог лица једнине на *-и* (*ȗали*, *дери*, *врти*), неки пут императива на *-ај* где се глас *ј* губи, као у *разби|бриг*а, *испи|чутура*.

§ 628. Прилог + глагол + суфикс: с нултим суфиксом као у *далеко|вод*, *право|пис*, или с другим суфиксима као у *криво|клет-ник*, *право|суђ-е* (*право* + *суд(ити)* +*је*) итд.

Придевске сложенице

§ 629. Именица + придев: *ватро|сталан*, *крво|жедан* итд.

§ 630. Именица + именица + нулти суфикс: *свило|рун*, *човеко|лик* итд.

§ 631. Именица + глагол + суфикс: *добро|твор-ан*, *очи|глед-ан*, *спасо|нос-ан*, итд.; *зимо|грож-љив*, *миро|љуб-ив* итд.

§ 632. Придев + именица + суфикс: *оштро|ум-ан*, *просто|душ-ан*, *разно|врст-ан* итд.; *доњо|град-ски*, *сољно|политич-ки* итд.; *босо|ног*, *младо|лик*, *празно|глав*, *седо|кос* итд. (нулти суфикс).

§ 633. Придев + придев: *глуво|нем*, *светло|плав*; полусложенице: *културно-уметнички*, *црно-жут* итд.

§ 634. Заменица + придев: *само|задовољан*, *само|поуздан* итд.

§ 635. Заменица + именица + суфикс: *ово|земаљ-ски*, *све|словен-ски*, *своје|врст-ан*, *своје|руч-ан* итд.

§ 636. Број + именица + суфикс: *дво|соб-ан*, *једно|смер-ан*, *сто|процент-ан*, *тро|дел-ан*, итд.; *једно|партиј-ски*, *тро|четвртин-ски* итд.; *дво|смисл-ен*, *тро|цифр-ен*, итд.; с редним бројем: *прво|клас-ан*, *треће|разред-ан* итд.

§ 637. *Полу-* + придев: *полу|мртав*, *полу|празан* итд.

§ 638. Прилог + придев: *пуно|мастан*, *опште|народни* итд.; с глаголским радним придевом: *добро|дошао*, *ново|настали* итд.; с глаголским трпним придевом: *много|поштовани*, *тако|звани* итд.

§ 639. Прилог + именица + суфикс: *више|слож-ан*, *мало|крв-ан*, *много|људ-ан* итд.

§ 640. Прилог + глагол + суфикс: *лако|мисл-ен*, *споро|воз-ни* итд.

Глаголске сложенице

§ 641. Сложених глагола има знатно мање него сложених именица и придева. Нешто чешће се јављају само три творбена типа:

Именица + глагол: *бого|хулити*, *дан|губити*, *руко|водити* итд.;

Заменица + глагол: *само|управљати*, *само|финансирати се* итд.

Прилог + глагол: *зло|употребити*, *криво|творити* итд.

Уз то, поједини глаголи састављени су од префикса *о-* с прилошком и глаголском основом, као *о-дуго|влачити*, *о-зло|једити*, *о-мало|важити*. Од њих треба разликовати оне као *о-зловоље-ити*, *по-једностав-ити*, *у-двостручи-ти*, који такође садрже по две лексичке основе, али нису сложени него префиксално-суфиксални, изведени из сложених придева *дво|струк*, *зло|вољ-ан*, *једно|став-ан* и сл.

Сложенице у другим врстама речи

§ 642. Композиција постоји и код заменица, бројева и код непроменљивих врста речи, али ту је она тесно повезана са значењем, услед чега смо на њу наишли већ приликом упознавања с тим врстама речи у морфологији. Тако смо код неодређених заменица видели да комбинују форманте *и-*, *ни-*, *не-*, *сва-* са упитном заменицом, као у *и|какав*, *ни|чији*, *не|чији*, *сва|ко* и сл. (§ 223). Бројеви су готово сви сложене речи, па на пример број *седамсто̄ пе̄десе̄т осам* (758) садржи пет основа – *седам*, *сто̄*, *пе̄т*, *десе̄т* и *осам*. За прилоге смо видели (§ 436) да могу бити сложени од предлога с другом речју, нпр. *из|јӯтра*, *на|велико*, *за|мало* и сл.; могу садржати исте форманте као и неодређене заменице, нпр. *ни|куда*, *сва|како*. Значење неодређености имају прилози с редупликацијом *го̄де го̄де* ('понегде') и *ка̄кад* ('*по̄некад*'), као и полусложенице од два слична прилога *како-та̄ко*, *мање-ви̱ше*, *кад-та̄д* и сл.

§ 643. Међу неправим предлозима можемо разликовати две групе сложеница.

Једни, као *из|над*, *ис|по̄д*, *ис|пре̄д*, *из|међу* и др. састављени су од по два права предлога: по значењу су једнаки простим предлозима *над*, *по̄д*, *пре̄д*, *међу*, али док ови иду са инструменталом, сложени предлог тражи генитив (*над земљом* = *изнад земље*).

Другу врсту сложеница чине спојеви предлога са именицом, као *на|врх*, *по̄|врх*, *на|крај*, *у|место̄*, *на|место̄*, *по̄|пӯт* итд., такође са генитивом.

Скраћенице

§ 644. Грађење речи скраћивањем постојећих речи често је у савременом српском језику као и у другим савременим књижевним језицима. Скраћенице (абревијатуре) могу бити просте или сложене. Просте скраћенице настају скраћивањем једне речи, а сложене скраћенице настају скраћивањем двеју или, ређе, више речи и повезивањем делова речи добијених таквим скраћивањем у нову реч.

§ 645. Просте скраћенице могу настати од сложених речи њиховим свођењем на основу с једним кореном (нпр. *кило* од *килогра̄м*; *ауто̄* од *ауто̄мобил*), или свођењем изведенице на нову краћу реч (нпр. у сленгу *Амер* од *Американац*).

Та врста скраћења својствена је западноевропским језицима, а у српском се много чешће скраћује уз додатак суфикса, као у сленгу (али не и у добром књижевном језику): *алк-ос* (од *алкохоличар*), *ма̄т-иш* (од *ма̄тема̄тика*), *фо̄т-ка* (од *фо̄тогра̄фија*) и слично.

Неке просте скраћенице су просте само у писању (као правописне речи), али не и у изговору (као фонетске речи), тј. реч или израз се пише скраћено, али се изговара као да су иста реч или израз написани без скраћивања. Таквих скраћеница је нарочито много у научном стилу (нпр. *др*, *кг̄*, *км*, *про̄ф.*), а неке су сасвим уобичајене у писању у свим стиловима (*в.д.*, *ита̄д.*, *и сл.*, *нпр.* и др.).

§ 646. Сложене скраћенице могу бити словне, морфемске и комбиноване.

§ 647. Словне скраћенице се одликују тиме што такву скраћеницу чине називи првих слова оних речи од којих је састављен пун израз са истим значењем, нпр. СКЗ (Српска књижевна задруга), *РС* (*Република Србија*), *РФ* (за *Руска Федерација*), *САД* (за *Сједињене Америчке Државе*). Такве скраћенице називају се акроними.

Називи слова у српској азбуци исти су као глас који се одговарајућим словом бележи, нпр. словом А бележи се глас [а] па је то и назив тога слова, а словом Б бележи се глас [б] па је то и назив тога слова итд. Зато су словне скраћенице према називима слова у српској ћирилици једнаке гласовним скраћеницама, нпр. *НИС* (од *Нафтна индустрија Србије*), *ПУПС* (*Партија уједињених пензионера Србије*). Међутим, поред поменутих стандардизованих назива слова српске ћирилице, у српском језику се користе и њихови нестандардизовани називи (а, бе, ве, ге...), нпр. *ПКБ* (*Пољопривредни комбинат Београд*) изговара се као [пе-ка-бе], *ДС* се чита као [де-ес], *СПО* као [ес-пе-о], *СПС* као [ес-пе-ес], *ВЦ* као [ве-це] и сл. У неким случајевима у употреби су називи слова енглеске или, ретко, француске латинице, нпр. DVD чита се [ди-ви-ди], CNN [си-ен-ен], а назив вакцине BCG (од фр. Bacille de Calmette et Guérin) изговара се по француском изговору почетних слова: *бе-се-же*.

Напомена 1. – Иако не постоји слово с називом „ме“ врло често се назив Војномедицинске академије (ВМА) изговара *ве-ме-а*. Исправно је *ве-ем-а*. Вероватно да су погрешан изговор увели они појединци који су и скраћеницу ЈНА погрешно изговарали као *је-не-а*, јер због скромног образовања нису знали називе слова, а имали су утицај на јавни говор.

Напомена 2. – Исправно је писати и *ве-це* и ВЦ и WC (у оба случаја изговор је исти: [ве-це]. Није исправно писати VC).

§ 648. Морфемске скраћенице су скраћенице које су састављене од морфема (обично коренских) двеју или више речи, нпр. *Кос|мет*, *мас|ток*, *аг|ит|проп*.

§ 649. Комбиноване скраћенице су скраћенице које су састављене од слогова и слова, двеју или више речи, нпр. *Бемус* (од *Београдске музичке свечаности*), *Белеф* (од *Београдски летњи фестивал*).

§ 650. Једне скраћенице имају падежну промену по мушком роду, пишу се с цртицом испред падежног наставка и тако изговарају (в. *Правопис српског језика*, т. 181), нпр. *у ЈАТ-у, са ММФ-ом, из ДСС-а, на РТС-у* (иако је у последњим двема именица женског рода), на *CNN-у* (или: на Си-Ен-Ену). За друге, када су у скраћеној форми непроменљиве или када није уобичајено да се у говору спелују, не пишу се морфолошки наставци, нпр. *САНУ, САД, СРЈ, ВМА, ОШ, ЕУ, УН, ЛМС, СКЗ*. Непроменљиве скраћенице назива држава, познатих установа и часописа могу се изговарати као да су написане у пуном облику, нпр. *у ЛМС* (изг.: *у Летопису Матице српске*), или сведене на главну реч у њима (нпр. *у Летопису*). В. и § 117.

Напомена. – Према томе, не треба писати *из САНУ-а, из САД-а, у УН-у* и сл.

Творба променом врсте речи (конверзија)

§ 651. Конверзијом се назива творба речи преласком речи из једне врсте речи у другу без додавања било каквих афикса. Тај начин творбе у српском језику је знатно мање заступљен него други начини творбе речи. У зависности од тога у коју другу врсту речи нека реч прелази, разликују се супстантивизација (поименичавање), адјективизација (попридевљавање), адвербијализација (прелазак у прилоге) и препозиционализација (прелазак у предлоге).

Супстантивизација

§ 652. Супстантивизација је такав вид творбе речи када у именице прелазе поједини придеви, задржавајући један од три рода. Промена по падежима у таквим случајевима углавном и даље остаје придевска, уз неке изузетке о којима је реч ниже.

У мушком роду поименичено је *драги*, ген. *драгог(а)* (назив за вољеног мушкарца), *дежурни*, *ближњи*, понека титула као *преосвећени*, *велечасни* итд.

Презимена са присвојним придевским суфиксом *-ов/-ев*, нпр. *Миљанов*, *Марков*, *Делчев*, имају деклинацију као именице, дакле *Миљанова*, *Миљанову*, *Миљанова*, (*с*) *Миљановом* итд. (али се у инструменталу једнине м.р. допушта и придевски наставак, в. § 116).

Називи градова понекад су настали супстантивизацијом, нпр. *Нови* (подразумева се *град*, за Херцег Нови).

Поименичавају се и глаголски придеви као *главнокомандујући*, *председавајући*, *окривљени*, *оптужени*, *осумњичени*, *потчињени*, *претпостављени* итд.

И презимена као *Црњански*, *Рачки*, *Мушицки*, укључујући она из других словенских језика (*Падеревски*, *Стравински*, *Чајковски* итд.) по постанку су придеви и задржавају придевску промену: ген. *Црњанског(а)*, дат. *Црњанском(е)* итд.

Врло ретко у именице, осим придева, прелазе друге врсте речи, нпр. прилог *данас* (*Читао сам то у „Данасу“*, иако би боље било рећи *Читао сам то у листу „Данас“*).

§ 653. У женском роду поименичено је *драга*, аналогно горе поменутом *драги*, затим *млада* ('невеста'), геометријски термини *права* и *крива* ('права линија', 'крива линија') итд. Промена овде осцилира између придевске и именичке, што се види по облику датива-локатива: *веран својој драгој*, али *веран госпођи Драги* (име), *младој* и *млади*, *тачка на правој* али и *на правди*. За имена неких држава и области, као *Бачка*, *Енглеска*, *Немачка*, *Рашка*, *Српска*, *Чешка*, промена је искључиво придевска (*у Енглеској* итд.). Женског рода је и понеко име града, односно насељеног места као *Бијела*, *Велика*, *Макарска* (лок. *у Макарској*) и др.

§ 654. У средњем роду најважнија су поимениченa *добро* и *зло*. Промена је углавном именичка, као што видимо по облику инструментала (нпр. *Ја то сматрам великим злом*) и генитива множине, који гласи *добара*, *зала* (с непостојаним *а* као за именице типа *ребро*, в. § 137). Називи насељених места такође могу постати супстантивизацијом, нпр. *Веље Дубоко*, *Високо*, *Камено*, *Старо Грацко*, *Широко*.

Адјективизација

§ 655. О адјективизацији се може говорити онда када глаголски придеви (тј. партиципи) постану прави придеви, што се види по могућности да стоје уз именицу као атрибути. За трпни придев (пасивни партицип) таква употреба је у принципу увек могућа, па имамо безброј примера као *измењени услови*, *кувано месо*, *отворен прозор*, *побеђени непријатељ*, *продата роба* итд. Неки придеви, као *забачен*, *разуздан*, *уклет*, *усиљен* и сл., данас су много обичнији него глаголи од којих су постали.

§ 656. Попридевљавање радног придева (активног партиципа) могуће је само у мањем броју случајева, обично онда када се изражава видљиво промењено стање или особина, нпр. *зарђали нож*, *заспало дете*, *набрекле жиле*, *одрасла жена*, *омршавеле руке*, *отекле ноге*, *оцвала дама*, *пожутело лишће*, *посрнула девојка* (заст.), *промукли глас*, *увело цвеће* и сл. Каткад придевска употреба повлачи за собом сужавање значења. Каже се нпр. *пали борац* у смислу борца који је погинуо у рату, али није могуће **пали човек* уместо *човек који је пао* (нпр. на степеницама). Сви такви придеви су у бољим речницима забележени под посебним одредницама.

§ 657. Придеви на *-ћи*, *-ћа*, *-ће* (као у *будући догађаји*, *водећи стручњак*, *дејтримирајуће чињенице*, *заглушујућа бука*, *запањујућа изјава*, *заслепљујућа светлост*, *застрашујућа претња*, *изнурујући напор*, *исцељујуће дејство*, *мислеће биће*, *одговарајући смештај*, *светлећи натпис*, *узнемиравајуће гласине*, *умирујући глас* и сл.) такође су настали конверзијом уколико воде порекло од облика несвршеног глаголског прилога на *-ћи* (што не важи за придеве типа *домаћи /задатак/*) Ако пак третирамо *-ћ-и*, *-ћ-а*, *-ћ-е*, као суфикс придева, који се у мушком роду једнине подудара са глаголским прилогом (нпр. *окрепљујући напитак*), онда ћемо такве придеве сврстати међу суфиксалне (§ 524). Придеви на *-ћи*, *-ћа*, *-ће* често су делови устаљених израза, нпр. *брзоговорећи штапин*, *брижући лет*, *важећи прописи*, *вапијућа неправда*, *висећи вртови*, *висећи мост*, *врлотеће боје*, *галопирајућа туберкулоза*, *галопирајућа инфлација*, *држећа жена*, *земља излазећег сунца*, *исцрпљујући рад*, *клечећи став*, *крстарећа ракета*, *лежећи полицајац*, *надолазећа опасност*, *неважећа одлука*, *одлазећи министар*, *освежавајући напитак*, *пратећи вокали*, *претећи поглед*, *пузећи тоталитаризам*, *путујући циркус*, *растућа инфлација*, *светлећа реклама*, *седећи положај*, *стојећи став*, *трчећи корак* итд.

Напомена 1. – Исправно је *дуготживећи* или *краткоживећи* (*радиоактивни елементи* и сл.), а није исправно *дуготживући* и *краткоживући*.

Напомена 2. – Исправно је *пузећи*, *-а*, *-е* (нпр. *пузећи фашизам*, *пузећа капитулација*, *пузеће одустајање*), а није исправно *пузајући*, *-а*, *-е*.

Адвербијализација

§ 658. Прелазак других врста речи у прилоге је широко распрострањена појава. Многи прилози за начин имају облик једнак са обликом средњег рода једнине одговарајућих описних придева (нпр. *Она тихо говори*), укључујући и глаголске трпне придеве (нпр. *Гледао ју је заљубљено*), или од појединих придева на *-ски* (*-чки*, *-шки*), где као прилог служи мушки род једнине, само без дужине на крајњем *-и*, нпр. *Пријатељски нас је посавето̄вао*, *Тај роман је стилски неуједначен.*

Препозиционализација

§ 659. Прелазак именица и прилога у предлоге био је размотрен у одељку о неправим предлозима (§ 442), који су по постанку прилози или именице, нпр. *Он је то радио у наш комшији*, *Гледа јӯт брда*, *Седи чело стола.*

СИНТАКСА

Синтаксичке јединице

§ 660. Синтакса је систем правила о устројству реченице и њених делова.

§ 661. Реченица је најмања језичка јединица која може самостално имати комуникацијску функцију и која се у говору може актуелизовати као исказ.

§ 662. Исказ је реченица која је исказана (изговорена или написана) са одређеним комуникацијским циљем у конкретној говорној ситуацији, на коју поједини делови реченице упућују. У примеру (1) сегмент *Они ће чекају* није исказ, али у примеру (2) сегмент *Они ће чекају* је и реченица и исказ (ако је та реченица употребљена у одређеној говорној ситуацији са одређеним комуникацијским циљем). Уп.

(1) „Они те чекају" је реченица.
(2) Они те чекају. Пожури.

§ 663. Исказ може имати и синтаксички облик **текста** (писменог или усменог), као синтаксичке јединице која је, по правилу, сложенија од реченице, нпр. писмо, чланак, песма, предавање итд. Правила стварања и функционисања текста, као и структура текста, такође су предмет синтаксе. Текстови сложенији од реченице могу се сматрати и предметом надреченичне синтаксе, односно шире схваћене синтаксе, која је предмет лингвистике текста и лингвистике дискурса.

§ 664. Језичка комуникација остварује се у говорној ситуацији, која се од других ситуација разликује по својим саставним деловима и односима међу њима. То су, пре свега, говорник (говорно лице, односно аутор писане поруке), саговорник (реални или фиктивни, појединачни или групни...), медијум (ваздух, хартија, рачунар, телефон итд.), заједничка знања говорника и саговорника, њихова спремност за успешну комуникацију и правила успешне комуникације.

Сваки исказ означава истовремено две ситуације: ситуацију у којој се говори односно пише (говорна ситуација) и ситуацију о којој се говори, која је предмет саопштавања (предметна ситуација). Те две ситуације се ретко подударају, нпр. *Јављам ти се с посла.*

У реченици постоје посебна средства (пре свега, лични глаголски облици, личне и показне заменице) којима се она везује за говорну ситуацију и постаје исказ. Везивањем за говорну ситуацију реченица се актуелизује. У процесу актуелизације реченичног садржаја реченица се преводи из језичког система у говор. На пример, у реченици *Ти сада учиш граматику* значење 'учити граматику' везује се за говорну ситуацију заменицом другог лица, која упућује на саговорника, као и прилогом *сада* и глаголом у презентском облику, који упућују на време говорне ситуације и тиме актуелизују садржај те реченице.

§ 665. Реченица, као сложени језички знак, састављена је од извесног броја једноставнијих језичких знакова и њихових међусобних односа.

Морфеме, као најједноставнији језички знакови, остварују своје лексичке и граматичке функције у структури речи, а лексичке и граматичке функције речи остварују се у синтагмама и реченицама као сложенијим језичким структурама.

Поред реченице и исказа као комуникацијских синтаксичких јединица постоје синтаксичке јединице чија је примарна функција учествовање у формирању комуникацијских синтаксичких јединица, мада се неке од њих, под одређеним условима, могу употребити и као комуникацијске јединице. Такве синтаксичке јединице, које се условно могу назвати некомуникацијске, јесу реч, синтагма, именски израз и клауза (проста реченица као део сложене реченице). На пример, *лево*, или *нечији кључеви* нису реченице, али у примерима, као што су *Куда су отишли? – Лево*, или *Шта је то на столу? – Нечији кључеви. – лево* и *нечији кључеви* употребљени су као непотпуне реченице.

Реченица, као минимална језичка јединица која може имати релативно самосталну комуникацијску функцију, може бити дата у свом пуном облику или може бити сведена на једну реч, уп.

(3) Он те зове да дођеш.
(4) Он те зове.
(5) Зове те.
(6) Зове.

Реченица може бити проста (ако има само један предикат) или сложена (ако има два или више предиката, в. § 1301–1302). Обавезни део предиката или једини његов део јесте глагол, било да је пунозначан (нпр. *Веје*), полупомоћни (нпр. *Постаје хладно*) или помоћни глагол (нпр. *Хладно је*).

§ 666. Реч је минималан облик на који може бити сведена нека реченица, када је представљена само једним својим делом, нпр. *Гори!*, или *Ватра!*, задржавајући могућност да буде употребљена као комплетан исказ. Та могућност је првенствено својство правих, пунозначних речи, али и узвика, нпр. *Хало!*, а нетипична је за неправе, тзв. помоћне речи, као што су предлози и везници (често и речце), које по неким особинама јесу речи, а по другима функционишу као релативно самосталне граматичке морфеме.

У српском језику праве, пунозначне речи су већином промењљиве и функционишу у укупности својих лексичких значења, фонолошке структуре, морфолошких и акценатских облика и садржаја, синтаксичког и стилског потенцијала, а у тексту и као посебни делови текста. Зато се понекад говори о неопходности разликовања фонолошке, акценатске, морфолошке, синтаксичке и лексичке речи (лексеме). У структурирању и функционисању реченице реч учествује у свим својим аспектима, иако сви они немају увек исти значај, што зависи од типа и конкретних особина одређене речи и реченице.

Промењљиве речи и својим лексичким значењем, али и својим граматичким облицима и значењима учествују у формирању реченице, нпр. ако је именица у облику номинатива, она може бити субјекат (нпр. *Голман брани*) или именски део предиката (нпр. *Марко је голман*), а ако је именица у акузативу, она у том облику не може имати поменуте функције, али може имати, на пример, функцију допуне (нпр. *Видим голмана*).

§ 667. Реченицу чине речи, организоване у складу са својим значењима и граматичким облицима, нпр. *Пада киша*, *Неко иде*, *Она спава*. За неке врсте реченица довољна је само једна реч, нпр. *Свиће*, *Сева*, *Грми*.

Речи су организоване у реченицу било непосредно, нпр. *Пера спава*, било посредно, удружујући се у синтагме, које су, са своје стране, удружене у реченицу, нпр. *Наш Пера чврсто спава*.

Облици и садржаји речи у реченици су повезани, а те везе могу бити једноставније и сложеније, непосредне или посредне, мање или више чврсте. Синтакса изучава начине повезивања речи у реченицу и њихове међусобне односе.

Мања синтаксичка јединица од реченице, а већа од речи јесте синтагма.

§ 668. Синтагма је спој пунозначних речи повезаних односом синтаксичке зависности у некомуникацијску синтаксичку јединицу, нпр. *лепо време*, *слуша музику*, *врло добро*.

Једна реч у синтагми је управна (или главна), док друга реч (или друге речи) зависи од управне речи. Тако у примеру *мој верни пас* заменица *мој* и придев *верни* зависе од именице *пас*; у *имати успеха* именица у генитиву зависи од глагола *имати*. У примеру *лепо време* придев је, као зависни члан синтагме, повезан са именицом, као главним чланом те синтагме, односном конгруенције (слагања у роду, броју, падежу и анималности). У примеру *слуша музику* именица у акузативу средњег рода *музику*, као зависни члан синтагме *слуша музику*, повезана је односом рекције са глаголом у облику *слуша* као управним чланом те синтагме. Глаголске синтагме типа *слуша музику* могу бити истовремено и реченице.

§ 669. Синтагме се по врсти речи којој припада њен управни члан деле на именичке (нпр. *бела кошуља*), заменичке (нпр. *сви ви*), придевске (нпр. *сасвим логичан*), бројевне (нпр. *прве две*), глаголске (нпр. *чита новине*), прилошке (нпр. *мало*

спорије). Синтагма по врсти речи којој припада управни члан обавља неку од синтаксичких функција коју он врши.

§ 670. Синтагме по степену сложености могу бити просте или сложене.

Проста синтагма састоји се од најмање две пунозначне лексеме, а њеним рашчлањивањем не може се добити друга проста синтагма, нпр. *лепо време, млади људи, слуша музику, чека аутобус.*

Сложена синтагма обухвата две синтагме или више синтагми, нпр. *високи људи кошчатих лица, причати узбудљиве приче, лепо причају о свом животу.* Тако је, на пример, сложена синтагма *отворити фабрику пластичног посуђа* склопљена од глаголске синтагме *отворити фабрику* (управна реч: *отворити*), именичке синтагме *фабрика посуђа* (управна реч: *фабрика*) и именичке синтагме *пластично посуђе* (управна реч: *посуђе*).

§ 671. Синтагме по синтаксичкој функцији могу бити субјекатске (нпр. *Наш Милош спава*), предикатске (нпр. *Он је наш пријатељ*), допунске (нпр. *Она гледа цртани филм*), атрибутске (нпр. *Врло густа магла спустила се на планину*), атрибутивне (нпр. *Доктор Васић прима пацијента*), апозицијске (нпр. *Праг, главни град Чешке, налази се на обалама Влтаве*), апозитивне (нпр. *Одбојкашице, веома радосне, примају награду*), адвербијалне (нпр. *Она говори врло тихо*).

§ 672. Речи у напоредном синтаксичком односу не чине синтагму него синтаксичку конструкцију у којој нема управног и зависног дела и повезане су саставним раставним или супротним напоредним односом, нпр. *Говорио брату и сестри, Брат или сестра ће ми помоћи, Долази брат, а не сестра.*

§ 673. Општи назив за синтаксичку везу међу речима у реченици је **синтаксичка конструкција.** Синтаксичка конструкција је функционални спој двеју или више речи, пунозначних или непунозначних, нпр. *пише о биљкама* је конструкција која је истовремено и синтагма, а *о биљкама* није синтагма, али јесте конструкција, односно функционални спој предлога *о* и именичког облика *биљкама.*

§ 674. Синтаксичка конструкција има **граматички модел** и лексички садржај. Граматички модел (или: граматичка схема, граматички образац) синтаксичке конструкције одражава њене битне граматичке особине независно од конкретног лексичког садржаја, што се у граматичком опису понекад означава симболички, нпр. $N_{nom} + V_{fin}$ је симболички запис модела синтаксичких конструкција као што су реченице:

(7) Милица спава.
(8) Састанак је почео.
(9) Они ће доћи.

Слично томе *на* + $N_{dat\text{-}loc}$ је симболички запис модела предлошко-падежних конструкција као што су *на столу, на улици, на уму, на срцу* и сл. Као што се из тих примера види, исти модел остварује се у великом броју конструкција с различитим лексичким садржајем.

Напомена. – У таквом симболичком запису N је ознака за именицу, *nom* за-номинатив, *dat-loc* за датив-локатив, V за глагол, *fin* за лични (финитни) глаголски облик.

§ 675. Именски израз (именска група, именичка група, номинална група, номинална фраза) јесте општији појам од синтагме који значи именичку синтагму (нпр. *твој друг*), или саму именицу (нпр. *друг*), или неку другу врсту речи употребљену као да је именица, у некој синтаксичкој функцији. На пример, функција субјекта се исказује у форми именског израза, уп.

(10) *Твој друг* те чека.
(11) *Друг* те чека.
(12) *Он* те чека.

Функција допуне се такође исказује у форми именског израза, уп.

(13) Чекам *свога друга*.
(14) Чекам *га*.
(15) Говори *о новом филму*.

Именски израз је најопштија синтаксичка јединица испод нивоа реченице, а многи именски изрази (када у свом саставу имају апстрактне именице) имају реченични садржај који нема реченични облик, нпр. *Загрлили су се на растанку* заправо значи 'загрлили су се када су се растајали' и сл. Такви именски изрази представљају синтаксичке номинализације.

§ 676. Именски изрази имају главни део и зависни део. На пример, у реченици (16) главни део субјекатског именског израза је *људи*, а зависни део је *ови млади*, док је у (17) главни део именског израза *мајке*, а зависни *са децом*. У примеру (18) у субјекатском именском изразу је само именица *босиљак*, а зависног дела нема. Уп.

(16) *Ови млади људи* вредно раде.
(17) *Мајке са децом* често овуда шетају.
(18) *Босиљак* лепо мирише.

Главни део именског израза је реч која га конституише, која је обавезна, а то осим праве именице (нпр. *Ана чита*) може бити и заменичка именица (нпр. *Ви читате*) или нека друга именички употребљена реч (нпр. *Најуспешнији иду даље*). Зависни делови именског израза нису обавезни, осим у неким ређим случајевима, нпр. у конструкцијама са обавезном одредбом, уп. *деца румених образа*, док би без одредбе таква конструкција била немогућа: **деца образа*.

По степену сложености главни и зависни део именског израза може бити једночлан (нпр. *Ви читате*), двочлан или вишечлан, нпр. у реченици *Ови младићи и девојке лепо певају* одредба *Ови* је једночлани зависни део именског израза у којем је *младићи и девојке* његов двочлани главни део.

Чланови именског израза повезани су у синтагму. И цели именски изрази могу бити повезани у сложене синтагме, нпр. *сви његови другови и другарице из детињства*.

§ 677. У реченици, као основној синтаксичкој јединици, разликује се 1. формална структура реченице (интонација и низ гласова и пауза организованих према одређеним правилима) и њен садржај, који чине 2. семантичка структура реченице (пропозиција, одн. значењски комплекс који се реченицом изражава) и 3. прагматичка структура реченице.

§ 678. У прагматичку структуру реченице улазе, пре свега, поменута средства актуелизације њеног значења.

Део прагматичке структуре реченице је и модални оквир, као квалификација коју даје говорно лице са становишта реалности онога што се у пропозицији износи, или према неком другом критеријуму. Тако реченице (19)–(23) имају исту пропозицију, коју чине значења 'читати', 'ви', 'књига', али се разликују како садржајем модалних оквира тако и начином на који су они изражени. У примерима (19)–(21) модални оквир је садржан, пре свега, у начинском граматичком облику глагола у предикату (и у интонацији), а у примерима (22), (23) модални оквир се једним делом налази и изван предиката у посебним модалним речима *можда* и *сигурно*. Уп.

(19) Читате књигу.
(20) Читајте књигу!
(21) Читали бисте књигу.
(22) *Можда* читате књигу.
(23) *Сигурно* читате књигу.

§ 679. Део прагматичке структуре реченице је и њена **комуникативна структура** (тематско-рематска структура или функционална перспектива реченице), која је одређена конкретним говорниковим комуникативним циљем. Уп. реченице (24) и (25), које имају исто значење (исту семантичку структуру), али се разликују по комуникативним структурама (комуникативно и интонацијски наглашени део реченице је истакнут курзивом):

(24) *Ана* чита (одговор на питање: Ко чита?)
(25) Ана *чита* (одговор на питање: Шта ради Ана?)

Напомена. – С обзиром на доста широку прихваћеност термина *комуникативна структура* реченице у значењу *тематско-рематска структура* или *функционална перспектива* реченице, овде и даље придев *комуникативни* користи се у том облику када се има у виду дато значење. У другим случајевима, нпр. када се има у виду вербална комуникација уопште или функције исказа у комуникацији, користи се придев *комуникацијски*.

Комуникативна структура реченице представља начин на који је информација распоређена у исказу са становишта њеног значаја у комуникацији. Комуникативна структура реченице одређена је односом између два њена дела: теме (онога што се узима као дато) и реме (онога што се саопштава као ново). Тема је полазни део и комуникативна основа исказа, за коју се сматра да је позната саговорнику, док је рема комуникативно језгро исказа, оно ново због чега се исказ саопштава. Главна средства изражавања односа између теме и реме јесу 1) фразни (логички)

нагласак, који пада на рему, нпр. *Ана чӣта*; 2) ред речи у реченици, нпр. у реченицама са субјектом испред предиката рема је обично на предикату (нпр. *Ана чӣта*), а у реченицама с предикатом испред субјекта и фразним нагласком на субјекту, и рема је на субјекту, нпр. *Чӣта Ана*; 3) речце, као *ӯправо* или *ба̄ш*, којима се истиче рема, која им следи, нпр. *Ба̄ш Ана чӣта*, (*а не Милена*).

§ 680. Прагматичкој структури реченице припадају такође **услови и правила успешне језичке комуникације.** На пример, да би комуникација била успешна, један од основних услова јесте да постоје извесна заједничка знања говорника и саговорника (пре свега, знање истог језика и познавање културе у којој се он изворно користи).

Слично томе, једно од најважнијих правила успешне комуникације јесте тзв. правило кооперативности: учесници у комуникацији морају настојати да сарађују у процесу постизања успешне комуникације, нпр. морају избегавати речи и облике за које се претпоставља да их онај други не би разумео, прилагодити брзину говора могућностима праћења и разумевања итд.

§ 681. Синтаксичким садржајима, семантичким или прагматичким, припадају и подразумеване информације без којих се исказ не може правилно разумети. Једна од основних врста таквих информација јесу пресупозиције.

Пресупозиције су имплициране информације које се не могу поништити негирањем. На пример, у реченицама (26) и (27) пресупозиција је иста, 'он има сестру'. Уп.

(26) Његова сестра живи близу нас.

(27) Његова сестра не живи близу нас.

§ 682. Односи између формалне, семантичке и прагматичке реченичне структуре су сложени, јер се често истим синтаксичким обликом може исказати више различитих садржаја, а, с друге стране, исти садржај може бити исказан различитим облицима. Зато је главни задатак граматичког описа да покаже и објасни специфичности различитих типова реченица у узајамној условљености њихова поменута три плана.

У реченичној структури реченична форма је у чврстој вези с реченичним садржајем, а сваки реченични члан је у непосредној или посредној вези с другим реченичним члановима. Зато је опис само једног аспекта или једног дела реченице уз потпуно искључивање других мање или више непотпун. С друге стране, синтаксички опис има облик текста па је неизбежно линеаран, што значи да се језичке појаве у таквом опису морају изложити поступно, извесним, макар донекле и условним редоследом, иако оне постоје истовремено и у сталној узајамној условљености.

Врсте речи и синтаксичке функције

§ 683. Са граматичког становишта речи се деле на врсте речи, а припадност речи одређеној врсти у великој мери зависи од њене могуће синтаксичке функције.

У систему врста речи издвајају се, пре свега, две функционалне групе речи: један чине речи с лексичко-граматичким функцијама (тзв. пуне речи), а други речи с примарно граматичким функцијама (тзв. празне речи). Ужи односи међу њима могу се приказати на следећи начин:

1. *Речи с лексичко-граматичким функцијама*
   1.1. Речи које су обавезне за именски израз или за реченицу
      1.1.1. Речи које конституишу именски израз (ИМЕНИЦЕ И ИМЕНИЧКЕ ЗАМЕНИЦЕ)
      1.1.2. Речи које конституишу потпуну реченицу (ГЛАГОЛИ)
   1.2. Речи које нису обавезне ни за именски израз ни за реченицу
      1.2.1. Речи с примарно адвербијалном функцијом (ПРИЛОЗИ)
      1.2.2. Речи с примарно атрибутском функцијом
         1.2.2.1. ПРИДЕВИ (и заменички придеви, нпр. *добар, овакав*)
         1.2.2.2. БРОЈЕВИ (и заменички бројеви, нпр. *три, неколико*)
2. *Речи с претежно граматичким функцијама*
   2.1. Граматичке речи с примарно синтаксичко-семантичком функцијом
      2.1.1. Граматичке речи именског израза (ПРЕДЛОЗИ)
      2.1.2. Граматичке речи реченице или именског израза (ВЕЗНИЦИ)
   2.2. Граматичке речи с примарно прагматичком функцијом
      2.2.1. Комуникацијски самосталне граматичке речи (УЗВИЦИ)
      2.2.2. Комуникацијски несамосталне граматичке речи (РЕЧЦЕ)

ПРОСТА РЕЧЕНИЦА

§ 684. Као што је речено у § 665, реченица може бити проста (ако има само један предикат, нпр. *Пада киша*) или сложена (ако има два или више предиката, нпр. *Пада киша и дува ветар*). Проста и сложена реченица се начелно јасно разликују, али између њих постоји више функционалних и структурних сличности, а постоје и прелазни облици (§ 1309–1312). Даље се прво разматрају синтаксичке особине просте реченице.

Синтаксички односи у простој реченици

§ 685. Делови реченице повезани су на различите начине, који се у основи своде на два: напоредан однос (координација) и зависан однос (субординација).

Делови реченице су у напоредном односу онда када од облика или значења једног дела реченице не зависи облик или значење другог дела реченице него су они међусобно усклађени, нпр. *Ана и Светлана разговарају*. Међусобна усклађеност делова реченице значи да у таквим случајевима синтаксичка веза обострана. Зато се такав однос назива напоредним односом. Синтаксичке јединице у напоредном односу имају исту функцију у реченици.

Делови реченице су у зависном односу онда када од облика или значења једног дела реченице зависи облик или значење другог дела реченице, нпр. *Дува јак ветар*, *Ана пије воду*.

Пошто су сви делови реченице овако или онако у неком односу, може се рећи да је напоредан однос – однос узајамне повезаности (усклађеност), а да је зависан однос однос једносмерне повезаности (прилагођеност).

Напоредни и зависни синтаксички односи постоје и у простој и у сложеној реченици.

Напоредни синтаксички односи у простој реченици

§ 686. Напоредни синтаксички односи постоје међу оним деловима реченице који имају исту функцију. То су најчешће односи међу оним деловима реченице који као реченични чланови (§ 726) имају исту функцију (нпр. *Брат и сестра путују у госте*, *Пише романе и приповетке*, *Седе слева и здесна*), али синтаксичка напоредност није однос у којем могу бити само реченични чланови. Примера ради, вокативни израз није реченични члан, али и у њему могу бити именице у напоредном односу, уп.

(1) *Госпође и господо*, захваљујем за подршку.

(2) *Драги колега и пријатељу*, обрадовао сам се Вашем писму.

(3) *Браћо и сестре*, саслушајте ово саопштење.

Напоредни односи у простој реченици могу бити односи међу речима (нпр. *Књиге и свеске су на столу*), или односи међу синтагмама (нпр. *Ваше књиге и њихове свеске су на столу*).

По свом садржају напоредни односи могу бити саставни (4), раставни (5) или супротни (6), што показују везници који повезују речи или синтагме у напоредном односу, нпр.

(4) У такмичењу учествују *ученице и ученици.*
(5) Попила бих *сок или воду.*
(6) Он је *йамеūан, али лењ.*

Зависни синтаксички односи у простој реченици

§ 687. Када се две речи налазе у односу зависности једна од њих је управна, а друга је обликом и значењем подређена, зависна, нпр. у синтагми *леū дан* управна реч је *дан*, а зависна реч је *леū*.

Односи синтаксичке зависности у простој реченици су конгруенција, рекција и прикључење.

Конгруенција

§ 688. Конгруенција представља, уз рекцију, један од два главна вида синтаксичке акомодације, као прилагођавања граматичких категорија једних синтаксичких јединица у реченици граматичким категоријама или лексичко-граматичком значењу других синтаксичких јединица.

Конгруенција је формално и/или семантичко усклађивање зависних синтаксичких јединица са граматичким облицима и/или значењима јединица које имају самосталнији синтаксички статус. На пример, у синтагми *леū дан* атрибут *леū* је у облику номинатива једнине мушког рода зато што је именица *дан* као главни елеменат синтагме *леū дан* у облику номинатива једнине мушког рода, а у синтагми *леūоī дана* атрибут *леūоī* је у облику генитива једнине мушког рода зато што је и главни елеменат *дана* у синтагми којој припада атрибут *леūоī* такође у облику генитива једнине мушког рода.

Основна функција конгруенције, као морфосинтаксичке појаве, јесте да се подударношћу граматичких облика и значења појединих променљивих речи у реченици истакну везе између делова једне синтаксичке целине, нпр. *нов-и роман-и, нов-е књиī-е, нов-а йисм-а.*

Постоји више врста конгруенције.

§ 689. Потпуна конгруенција (формална и семантичка) постоји онда када су зависни синтаксички делови у свим категоријама (род, број, падеж, аниматност) прилагођени главном делу и обликом и граматичким значењем, нпр. *леū дан, леūоī дана, леūом дану* и сл., уп. различиту конгруенцију у аниматности: *исūричаūи свој сан*, али *волеūи своī сина.*

§ 690. Непотпуна конгруенција постоји онда када зависни облик није у свему категоријално усклађен са управним делом. У српском језику је ретка непотпуна конгруенција у именичкој синтагми, као у случајевима када атрибут одређује заменичку именицу (нпр. *јадни ми / јадне ми, жалосūан ūи / жалосна ūи* и сл.), где постоји конгруенција у броју и падежу, али не постоји конгруенција у роду пошто заменичке именице већином немају род, осим личних заменица за треће лице.

Непотпуна конгруенција субјекта с предикатом је чешћа. На пример, за разлику од реченице *Милош је коловођа*, где постоји конгруенција у роду, броју и падежу између субјекта (*Милош*) и именског дела предиката (*коловођа*), у примерима типа *Милош је проглашен коловођом* између субјекта *Милош* и именског дела предиката (*коловођом*) постоји конгруенција у роду и броју, али не и у падежу јер је субјекат у номинативу, а именски део предиката у последњем примеру је у инструменталу.

Напомена. – Сагласно правилу да променљиви придевски атрибут мора конгруирати са именицом коју одређује, није правилно ту именицу изостављати ни када се она понавља у истој реченици, али у другом граматичком облику, нпр. исправно је: *мере за изједначавање самосталних произвођача с произвођачима у привреди*, а није исправно *мере за изједначавање самосталних с произвођачима у привреди.*

§ 691. Формална конгруенција представља граматичко прилагођавање облика зависног синтаксичког дела облику главног дела чак и када се то разилази са реалним значењем главног дела. На пример, у синтагмама као што су *велике маказе*, *мале санке*, *широке панталоне* атрибути имају облик множине зато што се именица коју одређују налази у облику множине иако у том примеру, као и у другим сличним примерима, не постоји обавезно значење множине, уп. *једне велике маказе* и *све велике маказе.*

§ 692. Семантичка конгруенција представља прилагођавање облика зависног синтаксичког дела значењу главног дела, а не његовом граматичком облику. На пример, у реченици *Ана и Ивана седе на клупи* предикат *седе* је обликом множине прилагођен чињеници да субјекатски део реченице има значење нејединичности јер означава две особе (*Ана и Ивана*), иако је име и једне и друге особе у облику једнине.

§ 693. Унутрашња конгруенција остварује се између главног дела именичке синтагме и његових зависних делова, нпр. *добра вест*, *прва љубав*, *честити људи* и сл. Унутрашња конгруенција представља вид синтаксичке подређености зависних делова именичке синтагме њеном главном делу. Управни део именичке синтагме са унутрашњом конгруенцијом је именица или нека именички употребљена реч, нпр. *ова прва*, *вечити последњи*, *сви повређени.* Зависни део именичке синтагме са унутрашњом конгруенцијом је у облику придева или неке друге придевски употребљене речи с придевском морфологијом, нпр. *нови дан*, *те девојке*, *изненађени слушаоци*, *прва група*, *она друга.*

§ 694. Спољашња конгруенција остварује се као конгруенција субјекта с предикатом, а не као конгруенција унутар именичке синтагме, нпр.

(7) (*Нова*) *песма јој се допала.*
(8) (*Нове*) *песме су јој се допале.*

Сагласно синтаксичким теоријама према којима предикат није надређен субјекту, спољашња конгруенција је координацијска синтаксичка веза, док је према другим, данас шире прихваћеним синтаксичким теоријама свака конгруенција субординацијска, тј. она је однос зависности. Предикат је конститутивни део сваке реченице (као што је именица

или нека друга именички употребљена реч конститутивни део именичке синтагме), а именица или именичка синтагма то није. Спољашња конгруенција се може остваривати и у категорији лица ако је субјекат лична заменица, нпр. *Ти читаш*, *Ми ћемо доћи*, *Ја пишем*. Конгруенција у граматичком роду субјекта са именским делом предиката, нпр. *Ана је балерина*, може изостати, нпр. *Ана је истраживач* итд.

§ 695. Конгруенција субјекта с предикатом има, дакле, сложенији облик када предикат има копулативни део (помоћни глагол) и некопулативни део, нпр.

(9) Јова *је висок.*
(10) Јова *је дошао.*
(11) Јова *је позван.*

или има једноставнији облик када је предикат изражен пунозначном глаголском лексемом у морфолошки простом облику, нпр.

(12) Јова *расте.*
(13) Ти *растеш.*
(14) Они *расту.*
(15) *Ко* то нама *суди*? Којим правом и по којим законима? (И. Андрић)

У оба случаја постоји конгруенција у граматичком лицу (уп. *Ти си висок* према *Јова је висок*, или *Ти читаш* према *Јова чита*) и броју (уп. *Кућа је висока* према *Куће су високе*, или *Она пева* према *Оне певају*). У сложенијим облицима конгруенције постоји и слагање у роду (уп. *Јован је дошао* према *Јована је дошла*), а поред тога именски део предиката је најчешће у номинативу као и субјекат, уп.

(16) Она је *мајка.*
(17) Оне су *мајке.*

Када је у субјекту показна заменица средњег рода једнине, слагање у роду између субјекта и предиката може изостати, нпр. *Ово је отац*, *Ово је мајка*, *Ово су очеви*, *Ово су мајке*, а постоји само ако је у именском делу предиката именица средњег рода у облику једнине, нпр. *Ово је дете*, *Ово је село*, *Ово је дрво* и сл.

§ 696. Семантичка конгруенција субјекта с предикатом карактеристична је за реченице у којима субјекатска конструкција има значење нејединичности изражено именицама у саставном напоредном односу (§ 686), нпр. *Васа и Јова певају.* У таквим случајевима значењу нејединичности субјекатске конструкције прилагођен је облик множине глагола у предикату. Ако је у субјекту таквих реченица заменица првог лица или неки израз са сличним значењем, лични глаголски облик конгруира с том заменицом или са заменичким изразом, нпр.

(18) Она и ја чекамо.
(19) Она и ја смо чекали.
(20) Ми и она чекамо.
(21) Ми и она смо чекали.
(22) Ви и ја чекамо.
(23) Ви и ја смо чекали.
(24) Ви и моја маленкост чекамо.
(25) Ви и моја маленкост смо чекали.

§ 697. Ако је у субјекатском именском изразу са значењем нејединичности заменица другог лица, а нема заменице првог лица, лични глаголски облик се тада слаже са заменицом другог лица, нпр.

(26) Она и ти чекате.
(27) Она и ти сте чекали.
(28) Ти и она чекате.
(29) Ти и она сте чекали.
(30) Ви и она чекате.
(31) Ви и она сте чекали.

§ 698. Ако у субјекатском именском изразу са значењем нејединичности нема заменице првог или другог лица, лични глаголски облик у предикату има облик трећег лица, нпр.

(32) Она и он чекају.
(33) Она и он су чекали.
(34) Гаја, Влаја и Раја чекају.
(35) Они и она су чекали.

§ 699. Спољашња конгруенција именског израза као конгруенција субјекта с предикатом већим делом је размотрена у § 694.

Посебну пажњу заслужује конгруенција у броју између субјекта и именског дела предиката или предиката у целини.

Конгруенција о којој је овде реч остварује се у потпуности и помоћним глаголом и именским изразом у предикату ако именица у предикату има парадигму броја, тј. ако има облике за оба граматичка броја. Уп.

(36) Мој ујак *је пливач.*
(37) Моји ујаци *су пливачи.*
(38) Јова и Васа *су пливачи.*
(39) Пиће и дрога *су пороци.*

Ако именица у предикату нема парадигму броја, помоћни глагол у предикату остварује семантичку конгруенцију са именицом или са именицама које конституишу субјекатски именски израз на један од неколико следећих начина.

Ако субјекатски именски израз конституише само једна именица која има парадигму броја, конгруенција помоћног глагола у предикату с таквом именицом је и формална и семантичка, нпр.

(40) Прави пријатељ *је* велика срећа.
(41) Прави пријатељи *су* велика срећа.
(42) Његова слабост *је* жена.
(43) Његова слабост *су* жене.

Примери (40), (41) и примери (42), (43) имају сличну структуру, али међу њима постоји и битна разлика и у форми и у комуникативној функцији. За разлику од примера (40), (41) у којима је субјекат на почетку реченице, и где субјекат у тематско-рематској структури реченице има функцију теме (онога о чему се нешто ново саопштава у другом делу исказа), а не реме (онога што је у том исказу ново и комуникативно најбитније), у примерима (42), (43) субјекат је на крају реченице да би се таквим редом речи истакло да је у тим реченицама субјекат рема, а не тема.

Ако субјекатски именски израз конституишу две именице, или га конституише више именица, без обзира на то да ли те именице имају парадигму броја или је немају, конгруенција у броју помоћног глагола с таквом именским изразом је семантичка, тј. помоћни глагол има облик множине, нпр.

(44) Почаст и ласкање *нису* срећа.
(45) Почасти и ласкања *нису* срећа.
(46) Здравље и радост *су* срећа.

Ако је субјекатски именски израз заступљен само једном именицом која нема парадигму броја, конгруенција у граматичком броју помоћног глагола с таквом именицом је обавезно формална (47)–(49), а није обавезно и семантичка (50), уп.

(47) Завист *је* зло.
(48) Паре *су* зло.
(49) Његова леђа *су* јака.
(50) Њихова леђа *су* јака.

§ 700. Посебан вид спољашње конгруенције јесте конгруенција између именице и њој кореферентијалне личне заменице трећег лица у суседним деловима сложене реченице или у суседним реченицама, нпр.

(51) Видели су *девојку* и одмах су *је* познали.
(52) Видели су *девојку*. Одмах су *је* познали.
(53) Видели су *младића* и одмах су *га* познали.
(54) Видели су *младића*. Одмах су *га* познали.

Речи и изрази у кореферентијалном односу означавају исту појаву у ситуацији на коју се реченица односи. Кореферентијална конгруенција се разликује од унутрашње конгруенције и конгруенције именице у субјекту са именицом у допуни јер је однос између именице (или именичке синтагме) и њој кореферентијалне личне заменице трећег лица посебан вид синтаксичке зависности код којег заменица не упућује само на нешто у датој ситуацији него и на именицу са истим категоријалним особинама, која то потпуније и прецизније означава.

§ 701. Конгруенција по обиму обухвата

(а) конгруенцију по обиму субординираног члана у конгруенцији, и може бити конгруенција с једноструком субординацијом (нпр. *ова девојка*), двоструком субординацијом (нпр. *ова лепа девојка*) или вишеструком субординацијом (нпр. *ова лепа млада девојка*) и

(б) конгруенцију по обиму управног члана у конгруенцијском односу, а по том критеријуму конгруенција може бити једноструко контролисана (нпр. *Наши играчи су се поздравили*), двоструко контролисана (нпр. *Наши играчи и навијачи су се поздравили*), или вишеструко контролисана (нпр. *Наши играчи, навијачи и чланови управе клуба су се поздравили*).

§ 702. При помињању лица различитог пола у именичким облицима за различити граматички род, њихови називи често се употребљавају у напоредној синтаксичкој вези (§ 685–686). У таквим случајевима могуће су две врсте конгруенције:

(а) атрибут конгруира с најближом именицом, нпр. *Толики људи и жене у Лондону... расшали су се...* (М. Црњански); али ако је атрибуту ближа именица женског рода, а даља именица мушког или средњег рода, атрибут је у женском роду, нпр. *Толике жене, деца и мушкарци шада су се расшали*;

(б) сваку од напоредно употребљених именица различитог рода може одређивати посебан атрибутски низ, нпр. ... *сви ши људи и све ше жене йролазе крај њеīа само йривидно* (М. Црњански).

Када су у субјекту називи за лица различитог пола и у различитим облицима за граматички род, предикат је у облику мушког рода множине ако има облик за род, уп.

(55) Сви ти људи и све те жене *йролазили* су крај њега само привидно.

(56) Све те жене и сви ти људи *йролазили* су крај њега само привидно.

§ 703. Када су у субјекатској синтагми именице средњег рода које значе живо (нпр. *девојче*, *момче*, *сељаче* и сл.), предикат у једнини је у облику средњег рода ако има облик за род, нпр. *Момче је одмах доūрчало.*

Када је у првом делу сложене реченице именица средњег рода која значи живо, као у претходним примерима, тада у реченици која следи кореферанцијална заменица може дистантно конгруирати с таквом именицом или

(а) према форми, нпр. *Имала је љуūкосш некоī девојчеша, кад īа освешле у враūима йри уласку из мрака.* – М. Црњански; или

(б) према смислу, нпр. *Рјеūнин се сећао како је йрūшао девојчешу и како је йочео да је ūеūи.* – М. Црњански.

Ако је таква именица у првој реченици употребљена нереферанцијално, као у првом примеру, тежи се формалној дистантној конгруенцији, а ако је именица средњег рода која значи живо употребљена референцијално (§ 258), тежи се семантичкој конгруенцији, као у другом наведеном примеру.

§ 704. Могућности конгруенције једних синтаксичких јединица са другима нису неограничене, па се оне у том погледу деле на к о н г р у е н ц и ј с к е к л а с е као скупове језичких јединица које могу имати функцију главног члана у конгруенцијском односу, и које имају иста конгруенцијска својства. На пример, именице *сесūра* и *девојка* припадају истој конгруенцијској класи зато што њихова морфосинтаксичка окружења имају иста конгруенцијска својства. У окружењима типа *ūа* ..., *која*, *ūе* ..., *које*, *ūој* ..., *којој* итд. може се појавити било *сесūра*, било *девојка* и синтаксичка конструкција ће увек бити исправна. Истој конгруенцијској класи као *сесūра* или *девојка* у српском језику припадају хиљаде других именица. С друге стране, именице као *Земља* или *Венера* не припадају тој конгруенцијској класи којој припадају *сесūра*, *девојка*, *йријашељица* итд. јер се конгруенција именица *Земља* или *Венера* у неким особинама разликује од конгруенције именица типа *сесūра* или *девојка*. На пример, када је синтаксичко окружење именице у множини *ūе* ..., *које*; *ūих* ... *којих* итд., у таквом синтаксичком окружењу могу се употребити именице

сестра или *девојка*, али не и *Земља* или *Венера*, зато што ове друге две именице немају множину па зато немају ни множинску конгруенцију.

Врсте конгруенцијских односа разликују се према граматичкој природи управне речи у њима. Конгруенцијски однос у којем је управна реч (контролор) именица представља именичку конгруенцију.

§ 705. Неке именице имају конгруенцијске варијанте, на пример, именице типа *варалица* имају конгруенцију типа *комшиница*, али у једнини могу имати и конгруенцију типа *лопов*, нпр. *Та варалица, која чека... // Тај варалица, који чека...*; *Ту варалицу, коју чекате... // Тога варалицу, којег чекате....*

Напомена. – У множини таквих именица прва конгруенција (тип *лопов*) мање је уобичајена или је неприхватљива, нпр. **Ти варалице, који су били поменути...*

Именица *господин* у једнини имају конгруенцију типа *песник*, а у множини – као именице типа *господа* у једнини, дакле *Тај господин, који...*; *Та господа, која...*

§ 706. Бројевне именице (нпр. *двојица*) поред конгруенције типа *Та двојица, која су чекала ...* има и конгруенцију типа *Та двојица, који су чекали....* Ако се у таквим синтагмама у одредби с леве стране налази лична заменица, она је у генитиву множине, нпр.

(57) *Нас* двојица, који смо чекали...
(58) *Вас* двојица, који сте чекали...
(59) *Њих* двојица, који су чекали...

У том случају искључена је могућност да односна заменица не буде у множини, тј. неприхватљиво је **Нас двојица, која смо чекала* или нешто слично.

§ 707. Збирни бројеви (нпр. *двоје*) имају конгруенцију која зависи од тога да ли значе лица (различитог пола) или не значе лица. Ако се збирни број односи на лица међу којима је говорник или саговорник, конгруенција збирног броја са предикатом зависи од тога на које се лице односи збирни број.

Ако се збирни број односи на лица међу којима није ни говорник ни саговорник, предикат може бити у трећем лицу једнине или у трећем лицу множине (нпр. *Њих двоје пушује у Рисан* или *Њих двоје пушују у Рисан*), а ако треба изразити и род, предикат је у трећем лицу једнине средњег рода, или у трећем лицу множине мушког рода, нпр. *Њих двоје је било у Рисну* или *Њих двоје су били у Рисну.*

Заменице првог и другог лица множине у споју са збирним бројем у номинативу долазе искључиво у генитиву множине, нпр. *нас двоје, вас двоје* итд. Употреба предлога испред заменице у таквим изразима мења њихово значење, истичући издвајање групе лица означених збирним бројем из веће групе лица (*двоје од нас, двоје од вас, двоје од њих*), при чему личне заменице не одређују да ли су говорник, саговорник или треће лице у издвојеном скупу означеном збирним бројем или у остатку тога скупа, уп.

(60) *Вас двоје* сте награђени.
(61) *Двоје од вас* је награђено.

Ако се именски израз конституисан збирним бројем налази у неком зависном падежу осим генитива, постоји падежна конгруенција личних заменица првог, другог или трећег лица са збирним бројем, нпр.

(62) *Нама двома* је било лепо.
(63) *О вама двома* се доста прича.
(64) *С њима двома* је путовао Марко.

Ако је именским изразом од збирног броја у споју с неком од личних заменица за множину *ми, ви, они* потребно изразити значење које би се изван те конструкције изразило генитивом, тада се број не употребљава у облику генитива него у непроменљивом облику једнаком номинативу, а падежну функцију генитива исказује само заменица. Предлог је у таквим конструкцијама обавезан. Дакле, не каже се **од нас двоīа*, **до вас троīа* и сл. него *од нас двоје, до вас троје* и сл. На пример, *Од њих двоје поīекад добијемо разīледницу.*

Напомена. – Зависни падежи збирних бројева *двоје* и *троје*, па и синтагми с тим збирним бројевима, у савременом српском језику све више се осећају као књишки облици. Остали збирни бројеви према савременом српском језичком стандарду не употребљавају се у зависним падежима (нпр. *четворīа, четворма...* итд.), а одговарајућа значења исказују се помоћу других језичких средстава. На пример, уместо *Купио је поклоне њима четворма* каже се *Купио је поклоне за њих четворо* и сл.

Ако конструкција са збирним бројем не значи лица, тада се предикат који је у односу конгруенције с таквим именским изразом налази у облику трећег лица једнине средњег рода (ако треба изразити и род), нпр. *Заīим се прешло на молбе за одсуīва и накнаду пуīних трошкова. То двоје било је брзо решено.*

Број *обоје* као главни члан именског израза по правилу је без атрибута. Иако није сасвим искључена, ретка је употреба броја *обоје* према конгруенцијском обрасцу:

(65) Знам *ово обоје*, које ... ;
(66) *Ово обоје* је већ било поменуто (првенствено када се обоје односи на неживо), још ређе:
(67) *Ово обоје* су били поменути (за лица различитог пола).

Напомена. – Употреба броја *обоје* за лица истог пола (обично мушког), одлика је колоквијалног начина изражавања и не препоручује се у добром књижевном језику. Ова напомена важи не само за *обоје* него и за *двоје* и друге збирне бројеве.

За разлику од других збирних бројева *обоје* се у номинативном именском изразу налази у односу конгруенције с личним заменицама првог, другог и трећег лица множине, тј. *ми обоје*, као *сви ми*, али са друкчијим редом речи у именском изразу, уп.

(68) *Нас двоје* то знамо.
(69) *Ми обоје* то знамо.
(70) *Сви ми* то знамо.
(71) *Вас двоје* то знате.

(72) *Ви обоје* то знате.
(73) *Сви ви* то знате.
(74) *Њих двоје* то знају.
(75) *Они обоје* то знају.
(76) *Сви они* то знају.
(77) *Све оне* то знају.
(78) *Сва она* то знају. (ретко)

У савременом српском језичком стандарду синтагме са бројем *обоје* по правилу су непроменљиве, а падежни односи у њима исказују се скоро увек предлозима, нпр. *од њих обоје // од обоје њих, за њих обоје // са обоје њих, са њих обоје // са обоје њих* итд.

Напомена. – Зависни облици именског израза конституисаног бројем *обоје* нису неправилни, али се осећају као књишки и архаични, облик *обома* мање, а облик *обојих* више, што зависи и од падежа и од лица. Предлошке конструкције са генитивом личне заменице и броја *обоје* се избегавају, уп. ?*Од нас обојих* добићете писмо, ?*Од вас обојих* добили смо писмо, ?*Од њих обојих* добили смо писмо; али: *Нама обома* су писали, *Вама обома* смо писали, *Њима обома* смо писали; или: Упознали су се *с нама обома*.

§ 708. Паукални бројеви (§ 104) траже и у атрибутској и у предикатској конгруенцији паукалне облике, било да су ти бројеви употребљени именички: *Види та два, која ...* ; *Та три су била поменута*, било да су употребљени као количински атрибути уз именицу у паукалу: *Види та два стола, која ...* ; *Та три стола су била поменута*.

У случајевима када је, посебно у сложеној реченици, део предиката који конгруира са субјекатском синтагмом с паукалним бројем у атрибуту доста удаљен од таквог именског израза, препоручује се употреба плуралског уместо паукалног облика у предикату, нпр.

(79) Ова два човека, која се формално још нису ни *упознала*, али која су у више махова већ *дала* јавног одушка о томе шта мисле, [...] *изнели* су службена гледишта. (М. Лалевић)

Али ако наведеног услова нема, употреба паукалног или плуралног облика у предикату је равноправна, а избор може бити ствар личног стила, дакле

(80) Та два човека *изнела* су службена гледишта.
(81) Та два човека *изнели* су службена гледишта.

Напомена. – Очигледна је релативност изнетог услова о удаљености паукалног броја од именског израза јер се та удаљеност не може прецизно изразити и и важити за сваки појединачни случај употребе. Отуда и колебања у избору између реченица типа (80) и (81). Ма какав био избор између те две могућности, из стилских разлога се препоручује да се онај ко говори или пише бар у истом тексту доследно придржава решења за које се определио.

Употреба плуралног, а не паукалног облика у предикату обавезна је у случају када реченици са субјекатском синтагмом с паукалним бројем у атрибуту, која је у саставу сложене реченице, следи кореференцијална заменица трећег лица множине *они* као субјекат зависног дела сложене реченице, нпр.

(82) *Дошла* су два друга и донела нам књиге, па пошто смо ручали, они су одмах отишли. (М. Лалевић).

Паукални номинативни облици за женски род идентични су плуралским облицима, а у конгруенцији између субјекатске синтагме у чијем је саставу именица женског рода и неки паукални број и, с друге стране, предиката – нема колебања, уп.

(83) Две представнице супротстављених страна *изнеле* су ставове својих влада.

Када је у саставу субјекатске синтагме непроменљиви број, предикат је у трећем лицу и у средњем роду (ако облик предиката има категорију рода) независно од рода именице у субјекту, уп.

(84) Шест представница супротстављених страна *изнело* је ставове својих влада.
(85) Шест представника супротстављених страна *изнело* је ставове својих влада.

§ 709. Непроменљиви основни бројеви употребљени као главни чланови субјекатских синтагми у простој реченици имају у атрибутском делу именског израза облик велике нумеричке множине (једнак облику генитива множине, в. § 105), а у предикату – множину мушког или женског рода (ако облик предиката има род), док лични облици у предикату имају исто лице као заменица првог или другог лица у субјекатском именском изразу (86), (87), док је у осталим случајевима предикат у трећем лицу (88), (89), нпр.

(86) Нас *пословних* пет били смо најуспешнији.
(87) Вас *пословних* пет биле сте најуспешније.
(88) Тих *пословних* пет били су најуспешнији.
(89) Тих *пословних* пет биле су најуспешније.

Исто важи за случајеве када је у субјекатској синтагми с непроменљивим бројем именица у облику велике нумеричке множине, нпр.

(90) Нас *пословних* пет учесника били смо најуспешнији.
(91) Вас *пословних* пет учесница биле сте најуспешније.
(92) Тих *пословних* пет учесника били су најуспешнији.
(93) Тих *пословних* пет учесница биле су најуспешније.

§ 710. Конгруенција у атрибутивима представља посебан облик конгруенције. Однос између две именице од којих једна одређује другу као атрибутив (именички атрибут) такође је конгруенцијске природе, нпр. *град Ниш, професор Марић, село Лединци, хотел Москва* итд. У таквим спојевима обавезна је конгруенција у падежу, али није обавезна конгруенција у роду (уп. *град Крагујевац* са *град Венеција*) нити у броју (уп. *село Јаково* са *село Лединци*).

У великом броју случајева атрибутиви уводе име или назив нечега, што показују могуће трансформације таквих израза, нпр. синтагме са атрибутивима типа *град Ниш, професор Марић, село Бешка, хотел Москва* и сличне могу се развити у конструкције типа *професор који се презива Марић, град који се зове Ниш, село које се зове Бешка, хотел који се зове Москва* и сл. У неким таквим синтагмама именица која значи назив може бити у номинативу, тј. изостаје падежна конгруенција, нпр. *у хотелу Мажестик, о подморници Наутилус, на сателиту Спутњик.*

Падежна конгруенција по природи ствари изостаје и у синтагмама са атрибутивом у којима је главни члан непроменљив, нпр. *у селу Ба.*

Напомена. – Када се у синтагмама са атрибутивима употребљавају мање познати називи, препоручује се да они буду у номинативу, нпр. *на станици Петушки, с народом Кикују, на острву Минданао* и сл.

Када су у саставу синтагми са таквим атрибутивима имена и презимена представника појединих далеких народа, у неким случајевима први део може бити непроменљив, нпр. *политичар У Ну, од политичара У Нуа* (не *Уа Нуа*), тј. падежна конгруенција остварује се само са другим делом таквог имена. Уп. такође *председник Денг Сјаопинг, председника Денг Сјаопинга, филозоф Лао Це, филозофа Лао Цеа* и сл.

У синтагми са атрибутивом може бити и атрибут, који тада конгруира са управним именичким делом синтагме као и у синтагмама без атрибутива, нпр. *наши ђаци пешаци, лепо село Петловац, тај брод Титаник.*

§ 711. Конгруенција у именском изразу, за разлику од рекције, спада у слабу синтаксичку везу јер се зависни члан у конгруенцијском односу скоро увек може изоставити без оштећења граматичке исправности реченице, нпр.

(94) (*Нова*) књига је у излогу,
(95) (*Овај*) одговор је тачан.
(96) (*Наши*) пријатељи су добро.

Ретки су случајеви када се зависни члан у конгруенцијском односу не може изоставити, нпр. *Имала је уморан изглед лица* (не би било могуће **Имала је изглед лица*), што зависи од значења именица које конституишу такве именичке синтагме.

Рекција

§ 712. Рекција је такав вид зависног синтаксичког односа у простој реченици код којег управна реч управља падежним обликом зависне речи или синтагме употребљеним с предлогом или без предлога, нпр. *читати књигу* (акузатив), *трговати житарицама* (инструментал), *говорити о концерту* (датив-локатив). Облик зависне речи у таквом односу не зависи од облика управне речи (уп. различите облике управне речи у примерима *читам књигу, читаш књигу, чита књигу* и сл.), него зависи од њеног лексичког значења, творбеног значења или припадности одређеној врсти речи, као и од тога каква се рекција неке речи усталила у датом периоду језичког развоја.

Напомена. – У неким случајевима избор зависног облика не зависи само од управне речи него и од значења зависне речи, нпр. није правилна акузативна рекција глагола *женити* или *оженити* ако је у зависном делу именица која означава женско биће – *девојка, ћерка, удовица* итд. (нпр. неправилно је *Оженио је девојку*, а правилно је *Оженио се девојком, Оженио се Зорицом, Оженио се твојом сестром* и сл.), али је правилна ако је у зависном делу именица мушког рода (*син, синовац, унук* итд.), нпр. *женити сина, оженити унука* и сл.

§ 713. По броју зависних елемената у рекцијском односу рекција може бити једнострука (нпр. *читати новине*), двострука (нпр. *најунити базен водом*) или вишеструка (нпр. *превести путнике из Ниша у Пирот*).

§ 714. Неке речи имају двојну рекцију, нпр. *користити нешто // користити се нечим*; *оскудевати у нечему // оскудевати нечим*.

§ 715. По врсти речи којој припада управна реч у рекцијском односу, рекција може бити глаголска (нпр. *веровати у Бога*, *веровати пријатељу*), именичка (нпр. *вера у Бога*), придевска (нпр. *веран својим идеалима*) или прилошка (нпр. *лоше по њега*).

§ 716. С обзиром на падежни облик зависног дела синтагме рекција може бити:

генитивна рекција, нпр. *бојати се последица*, *клонити се лошег друштва*, *плашити се мрака*;

дативно-локативна рекција, нпр. *веровати родитељима*, *опростити свима*, *говорити о птицама*;

Напомена 1. – Исправно је *Упознао се с проблемом несташице сировина*, али није исправно *Упознао се о проблему несташице сировина*, а није исправна ни употреба глагола *упознати* у споју са везником *да*, дакле, погрешно је *Упознао их је да нема сировина*.

Напомена 2. – Исправна је дативно-локативна рекција глагола *успети* или *успевати* (нпр. *Успева му да све на време заврши*), али је једнако исправна и употреба глагола *успети* или *успевати* без допуне у дативу-локативу, нпр. *Успева да све на време заврши*.

акузативна рекција, нпр. *јести јабуку*, *писати писмо*, *уверавати некога*;

Напомена 1. – Није исправна акузативна рекција глагола *контактирати*, који има инструменталну рекцију, дакле *контактирати с ким*, а не *контактирати кога*: уместо глагола *контактирати* често је боље употребити глагол *ступити* (*у додир*), *успоставити* (*везу*), нпр. *Успоставио је везу с њиховим представништвом у Београду*.

Напомена 2. – Није исправна акузативна рекција глагола *пасти* када је реч о провери знања. Дакле, препоручује се *пао је на испиту*, *пао је из математике*. Конструкције у којима се глагол *пасти* употребљава с називима предмета или испита (нпр. *пао је физику*, *пао је малу матуру*), настале под утицајем енглеског језика, срећу се у разговорном језику, поготову у ђачком и студентском жаргону, али у добром књижевном језику су недопустиве.

инструментална рекција, нпр. *сматрати некога стручњаком*, *упознати се с председником*, *обиловати падавинама*, *оженити се лепотицом*, *растати се с неким*;

Напомена 1. – Није исправна инструментална рекција глагола *означити*, *карактерисати* или *окарактерисати*, *квалификовати* или *оквалификовати*, *оценити*, *третирати* (нпр. *Такво понашање означили су увредом*, *Такво понашање оценили су увредљивим*), уместо чега уз те глаголе треба употребљавати спој везника *као* и именице или придева у номинативу, нпр. *Такво понашање означили су као увреду*, *Такво понашање оценили су као увредљиво*.

Напомена 2. – Исправно је *Сматрају га стручњаком* и *Сматрају га за стручњака*, али је погрешно *Сматрају га као стручњака*.

Напомена 3. – Исправно је *председавати чему* (нпр. *председавати седници*), али је погрешна инструментална рекција глагола *председавати* (нпр. *Председавао је седницом*), настала вероватно по аналогији с рекцијом глагола *руководити*.

Напомена 4. – Исправно је *обиловати чиме*, нпр. *Излагање обилује лепим запажањима*, али је погрешно *обиловати с чиме* или *обиловати у чему* (нпр. није исправно *Излагање обилује с лепим запажањима* нити *Излагање обилује у лепим запажањима*).

§ 717. По степену обавезности и предвидљивости облика зависног члана у рекцијском односу рекција може бити јача или слабија. Зато се традиционално говори о јакој или слабој рекцији.

Јаком рекцијом се назива такав вид рекције код којег је неки зависни члан рекције у одређеном падежном облику обавезан (нпр. *испричати причу, попити кафучино, посетити сајт, клонити се лошег друштва, приуштити нешто себи*), а круг лексема које се у том падежном облику могу употребити може бити ужи или шири. На пример, ужи је круг лексема које се могу употребити уз глагол *запалити* (нпр. *запалити ватру, цигарету, папир...*, али не *воду, млеко, сок...*), него уз глагол *видети* (нпр. *видети ватру, цигарету, папир, воду, млеко, сок...*). Јака рекција је граматички сасвим предвидљива или врло предвидљива (у случајевима двојне рекције, § 714), а лексички је више или мање предвидљива.

§ 718. Слабом рекцијом се назива такав вид рекције код којег употреба зависног члана у рекцијском односу није обавезна, а избор облика зависи од лексичког значења управног и зависног члана, нпр. *Они иду на стадион / Они иду са стадиона / Они иду поред стадиона / Они иду према стадиону* и сл. Слаба рекција је и граматички и лексички слабо предвидљива, а код глагола са слабом рекцијом зависни члан често може изостати, нпр. *Она седи, Они иду, Он трчи.*

§ 719. Граматичка валентност је појам шири од појма рекције. То је способност речи да се у реченици спајају са другим речима које припадају одређеној врсти речи и које се налазе у одређеном граматичком облику.

§ 720. Граматичка валентност у ужем смислу представља својство предиката да везује одређени број зависних граматичких облика у одређеном лексичком значењу. По месту које заузима зависна реч у односу на управну таква граматичка валентност се дели на леву и десну. Лева валентност се односи на зависне речи и облике који се налазе пре управне речи (тј. лево када се напишу, нпр. *Она спава*). Десна валентност се односи на зависне речи и облике који се налазе после управне речи (тј. десно када се напишу, нпр. *Ана пише писмо*).

По броју валентних веза управна реч у односу граматичке валентности може бити невалентна (ако не допушта ни једну валентност, нпр. *Раздањује се*), једновалентна (ако допушта само једну валентност, нпр. *Ана стоји*), двовалентна (нпр. *Ана учи синтаксу*) или вишевалентна (нпр. *Ана преводи роман с пољског језика на српски*).

§ 721. Лексичка валентност је способност речи да се употреби са речима с којима је значењски спојива, нпр. *бели човек*, *бела кошуља*, *бело одело*, али не **бела чађ*, **бела трава*, **бело размишљање* и сл.

Прикључење

§ 722. Прикључење је врста зависне синтаксичке везе у простој реченици код које управна реч не тражи да зависна реч буде у одређеном граматичком облику јер је зависна реч у односу прикључења непроменљива. На пример, у реченици *Она врло лепо пева* јасно је да прилог *врло* одређује прилог *лепо*, а не глагол *певати* (не може се рећи **Она врло пева*) иако та зависност није изражена променљивим обликом прилога *врло*.

Према томе, зависне синтаксичке везе у простој реченици могу бити морфолошки изражене (конгруенција и рекција) или морфолошки неизражене (прикључење).

Да је прикључење зависна синтаксичка веза у неким случајевима показује ред речи и интонација, као и у наведеном примеру (уп. такође *Они доста добро свирају*, *Он сувише брзо говори*), јер прилог са значењем степена када одређује други прилог треба да се налази испред прилога који одређује (неправилно би било **Они добро доста свирају* и сл.).

Поред тога, код прикључења неиспустивост једног елемента, а испустивост другог показује да је неиспустиви елеменат главни, а да је испустиви – зависни елеменат у односу прикључења. На пример, у реченици *Она лепо пева* може се изоставити *лепо*, а да реченица остане правилна (нпр. *Она пева*), али се у истој реченици *Она лепо пева* не може изоставити *пева* (реченица **Она лепо* била би неприхватљива).

§ 723. Ако је главна реч у синтаксичком односу прикључења променљива, промене њених граматичких облика не утичу на природу односа са зависном речју, нпр. *лепо певам*, *лепо певаш*, *лепо пева* итд.

Зависна реч у односу прикључења не мора стајати непосредно поред главне речи (нпр. *Споро ви тај проблем решавате*, у односу прикључења су *споро* и *решавате*), а у таквим случајевима однос прикључења се утврђује према смисаоној спојивости појединих речи у реченици (нпр. *споро решавате* је смисаоно прихватљиво, а *споро ви*, *споро тај*, *споро проблем* није).

§ 724. Врсте прикључења по припадности главне речи у њему одређеној врсти речи јесу **глаголско** (нпр. *лепо пева*), **именичко** (нпр. *корак улево*), **придевско** (нпр. *врло леп*), или **прилошко** прикључење (нпр. *доста добро*).

Врсте прикључења по припадности зависне речи у њему одређеној врсти речи јесу **глаголско** (нпр. *Говори замуцкујући*), **прилошко** (нпр. *Лепо пева*) или **придевско** (нпр. *браон јакна*).

Реченични чланови

§ 725. Реченични чланови су делови реченице који се налазе у међусобним синтаксичким односима и имају категоријалне синтаксичке функције. По значају који имају у структури реченице деле се на главне и

другостепене. Главни реченични чланови су предикат (обавезни део реченице) и субјекат, који заједно чине граматички центар реченице (нпр. *Нада свира*), а другостепени реченични чланови су одредбе и допуна (нпр. *Слуша музику*). Одредбе су атрибут (нпр. *наша Нада*), атрибутив (нпр. *сестра Нада*), апозиција (нпр. *Нада, њена сестра, свира*), апозитив (нпр. *Нада, весела, свира*), адвербијал (нпр. *Лето свира*).

Помоћне врсте речи саме за себе не могу бити реченични чланови.

Предикат

§ 726. У реченици, која увек означава извесну ситуацију, конкретну или апстрактну, семантички предикат је онај део значења реченице који одражава основни однос у тој ситуацији. Тако је у реченици *Ана пише песме* однос између 'Ана' и 'песма' исказан глаголом у предикату *пише*. Семантички предикат као главни део реченичног значења исказује се граматичким предикатом као главним делом реченичног граматичког облика, који се ради краткоће често назива само предикат, а када је потребно нагласити разлику у односу на семантички предикат, онда се то истиче терминолошким изразом *граматички предикат* (поред неких других назива). Граматички предикат је обавезни део реченице.

§ 727. Поред тога што може бити исказан граматичким предикатом (нпр. *Он чека*), семантички предикат може бити исказан и неким другим делом реченице. На пример, он може бити номинализован у облику именице с непредметним значењем (уп. *Чекање га нервира*), или може бити исказан у сложеној реченици у граматичком предикату неког од основних делова сложене реченице, нпр. *Нервира га што чека, Он чека и то га нервира*.

У великој већини реченица именују се и поједини учесници у ситуативном односу означеном тим предикатом, нпр.

(1) Пера *стоји*.
(2) Мајка *храни* дете.
(3) Сестра *је писала* писмо брату.

Постоје ипак и реченице које су сведене само на граматички предикат (нпр. *Грми, Смркава се*). Такви предикати не захтевају или не допуштају проширивање информације додавањем других реченичних чланова, док други предикати такво проширивање допуштају или захтевају, што је много чешћи случај, нпр. *Он је написао...* – очекује се да буде речено шта је написао, или се из ситуације то подразумева.

У извесним случајевима предикат нема посебан израз него се само подразумева на основу контекста или на основу говорне ситуације, нпр. *Ватра! Мирно! Надесно!* и може се реконструисати, нпр. *Гори ватра! Стани мирно! Окрени се надесно!* Такве конструкције формално нису потпуне реченице јер иако, с једне стране, оне могу да се употребе као правилни искази, за њих није карактеристична, а често је искључена могућност да буду основни делови сложенијих синтаксичких структура, што

је важна особина потпуних простих реченица. Исказ без граматичког предиката који има наглашену апелативну комуникативну функцију, нпр. *Овамо! У помоћ! Воде!*, може бити део сложене реченице (нпр. *Овамо, кад кажем*), али и тада с важним ограничењем – не може бити њен зависни део.

§ 728. Лични глаголски облик је обавезно обележје граматичког предиката. У српском језику то су сви временски облици глагола, облици императива и потенцијала.

Само по изузетку реченицу могу конституисати и неки узвици, тзв. презентативи, као, на пример, у реченицама типа *Ево их! Ено аутобуса! Гле чуда!* и сл. (§ 762, 929, 1378), у којима презентатив, иако није глагол, има значење слично значењу личних глаголских облика *види, слушај, пази* и сл.

Нелични глаголски облици (инфинитив, глаголски придеви и глаголски прилози) не могу сами конституисати предикат. Уз глагол у облику инфинитива, када је инфинитив део предиката, обично постоји глагол у личном глаголском облику, нпр. *Можемо почети, Немојте журити, Мора се ући*, или се испуштени лични глаголски облик може васпоставити, нпр. *Кувати на благој ватри* значи 'треба кувати на благој ватри', *Пре употребе промућкати* значи 'пре употребе треба промућкати' и сл.

§ 729. Граматичке категорије предиката су категорије времена, вида, лица, начина, стања и броја, као синтаксички облици морфолошке категорије глагола, који је језгро сваког предиката. На пример, морфолошка категорија глаголског лица испољава се у систему личних глаголских облика, а на синтаксичком плану лице се као категорија предиката испољава у синтаксичким везама личних глаголских облика са другим деловима реченице који учествују у изражавању лица, пре свега с личним заменицама, нпр. *Ми читамо, Ви читате* итд. Слично је са другим граматичким категоријама предиката, нпр. морфолошка категорија глаголског времена испољава се у систему временских глаголских облика, а на синтаксичком плану време се као категорија предиката остварује у синтаксичким везама временских глаголских облика са другим деловима реченице који учествују у изражавању времена, нпр. *Јуче су напорно радили, Враћа се вечерас* и сл.

§ 730. Иако се семантички предикат исказује, пре свега, у облику граматичког предиката с пуноznачним глаголом, семантички предикат може бити исказан и друкчије, нпр. помоћним (копулативним) или полупомоћним (семикопулативним) глаголом у споју са именицом која значи радњу, стање или стално својство и која је употребљена у именском делу предиката, уп. (4) и (5), (6) и (7):

(4) Они су *у рату*.
(5) Они *ратују*.
(6) Она *врши проверу* књиговодства.
(7) Она *проверава* књиговодство.

§ 731. Типови предиката се разликују по разним основама: формалним, семантичким и функционалним. Даље се даје преглед типова предиката из угла који је првенствено формални, али се односи и на значење предиката и његову употребу.

Са становишта врсте речи којој припада пунозначна реч у предикату предикати се деле, пре свега, на глаголске и именске.

§ 732. **Глаголски предикат** је предикат у којем је једина пунозначна реч глагол, нпр.

(8) Неко *је звонио.*
(9) Они *могу доћи* касније.
(10) Лука *се мора припремити* за такмичење.

§ 733. **Именски предикат** је предикат у чијем саставу је именица (11), заменица (12), придев (13), број (14) или прилог (15), нпр.

(11) Лука *је спортиста.*
(12) Ко *је он*?
(13) Онда *смо били млади.*
(14) Излаз *је само један.*
(15) Ми *смо добро.*

Сваки именски предикат има и глаголски део, који није пунозначан него је значењски непотпун, уп.

(16) Лаки *је* мало нервозан. (Д. Ковачевић).
(17) Тај инцидент *наноси* штету међудржавној сарадњи.
(18) Говорник *почиње* беседу.

Синтетички, аналитички и сложени предикат

§ 734. Синтетички, аналитички и сложени предикати јесу три типа граматичких предиката према степену сложености њиховог синтаксичког облика. Та подела је претежно формалне природе и односи се, пре свега, на облик граматичког предиката, али она има и значењске основе (в. даље).

§ 735. **Синтетички предикат** је предикат изражен само пунозначним глаголом у личном глаголском облику, нпр.

(19) Деца *трче.*
(20) *Падала је* киша.
(21) Они *ће доћи.*

Такви предикати су синтетички у том смислу што су изражени само једном, пунозначном глаголском лексемом.

§ 736. **Аналитички предикат** има глаголски и неглаголски део. Глаголски део аналитичког предиката нема самостално лексичко значење. Аналитички предикати деле се према одликама глаголског дела у њима на копулативне, семикопулативне, модалне и фазне.

§ 737. Копулативни аналитички предикати имају у глаголском делу помоћни глагол *бити* или *бивати* у улози копуле, тј. помоћног глагола (нпр. *Васа је песник, Стварі понекад бивају и горе*). Реченице са копулативним предикатом су копулативне реченице.

За разлику од помоћног глагола, који је увек непрелазне природе, глаголи у некопулативним предикатима могу бити непрелазни (22) или прелазни (23), уп.

(22) Петар *путује*.

(23) Директор *је поставио* Петра за референта.

Док су помоћни глаголи несвршеног вида, у некопулативном аналитичком предикату глаголски део често може бити како свршеног вида, нпр. *Она је постала славна*, тако и несвршеног вида, нпр. *Она је постајала славна*.

Помоћни глагол може бити у облику несвршеног глаголског прилога (*Будући пореклом Гркиња, умела је да прочита тај натпис*), али не и у облику свршеног глаголског прилога, а предикати с некопулативним глаголима свршеног вида могу бити у облику свршеног глаголског прилога, нпр. *Поставши директор, он је добио много нових обавеза.*

§ 738. Крњи аналитички предикати су аналитички предикати са испуштеним помоћним глаголом у презенту. Такво испуштање копуле обично има експресивну функцију, нпр. *Небо ведро, Стање нормално, Пера отац.*

Експресивну функцију има и испуштање глагола *бити* употребљеног ради констатовања истоветности. Такве реченице су релативно ретке изван новинских наслова или колоквијалне употребе, нпр. *Ана Марић најбоља, Новаковић шампион, Милошевић – стрелац првенства*, али се срећу и у лепој књижевности, нпр. *Отаџбина – круг сунчеве светлости.* (И. Андрић). Такве експресивне реченице су по комуникацијској функцији често и узвичне, што у усменом изражавању прати одговарајућа интонација, а у писменом изражавању узвичник, уп. пример с крњим аналитичким предикатом (24), и пример са помоћним глаголом у аналитичком предикату (25):

(24) Шпанија *првак света*!

(25) Шпанија *је првак света.*

§ 739. Семикопулативни аналитички предикати имају у глаголском делу глагол чија је функција, због уопштеног и непотпуног лексичког значења, једним делом номинацијска, а једним делом копулативна, због чега се називају семикопулативним, тј. полупомоћним, као што су *чинити, вршити, обављати, правити*, нпр. *Голман прави грешку.*

Степен уопштености семикопулативних глагола није у сваком поједином случају исти, али је свим семикопулативним аналитичким предикатима заједничко то да њихов глаголски део поред граматичких функција карактеристичних за глагол у предикату има и лексичко значење (код праве копуле оно је сведено само на категоријални садржај 'бити'). С друге стране, семикопулативни глаголи, као ни копулативни, не могу самостално да образују граматички предикат.

§ 740. Модални аналитички предикати имају у свом саставу неки од модалних глагола (*моћи, требати, морати, смети* и др.), или модалних израза (нпр. *могуће је, потребно је, неопходно је*), нпр.

(26) *Мора се* издржати.
(27) *Неопходно је* издржати.
(28) *Не смеју се* бацати отпаци.
(29) *Забрањено је* бацати отпатке.

Модални глаголи и изрази имају модално значење ирealности, које изражавају као значење могућности, потребе или неопходности. Они су семантички непотпуни ако нису употребљени заједно с неким пуно-значним глаголом, чије значење модификују и изводе изван оквира реалности, нпр. ако се у реченици *Сви раде боље* предикат *раде* схвата као нешто реално, увођењем модалног глагола у предикат (нпр. *Сви морају радити боље*) реалност значења тог пуногзначног глагола више није извесна.

Модални глаголи се међусобно разликују по степену десемантизованости.

Модални глаголи у ужем смислу (*моћи, требати, морати, смети, хтети* и др.) изразитије су десемантизовани, одн. више су граматикализовани, а модални глаголи у ужем смислу (*желети, жудети, марити, наложити, допустити* и др.) мање су десемантизовани, а више лексикализовани. Граница међу првима и другима није оштра.

На исти начин се по степену десемантизованости разликују и модални изрази, нпр. више су десемантизовани модални изрази *могуће је, потребно је, нужно је* него *кадар је, вољан је, принуђен је, спреман је* итд.

Неки придеви у модалним изразима могући су само у саставу аналитичког предиката (нпр. *вољан, дужан, кадар, рад*), док други могу бити употребљени и атрибутски (нпр. *нужан, спреман, способан*), уп.

(30) Он *је био вољан* помоћи.
(31) Он *је дужан* помоћи.
(32) Он *није био кадар* испунити њихове захтеве.

У савременом српском књижевном језику реченице (30)–(32) звуче као граматички архаизми и ређе се употребљавају од много обичнијих реченица у којима се исти модални изрази употребљавају са *да*-конструкцијом, нпр.

(33) Он *је био вољан* да помогне.
(34) Он *је дужан* да помогне.
(35) Он *није био кадар* да испуни њихове захтеве.

Већина модалних глагола употребљава се или у споју с пуногзначним глаголом у инфинитиву, или у споју с пуногзначним глаголом у *да*-конструкцији (уп. *Морате одлучити* и *Морате да одлучите*), а други модални глаголи се, под одређеним условима, чешће употребљавају са инфинитивом (нпр. *Треба издржати*, обичније и боље него *Треба да се издржи*; или *То се дâ разумети*, али би било неприхватљиво **То се дâ да се разуме*), или се чешће употребљавају са *да*-конструкцијом (нпр. *Дошло јој је да заплаче* – 'пожелела је да заплаче', много обичније него *Дошло јој је заплакати*).

Као што показује претходни пример са модално употребљеним глаголом *доћи* у значењу 'пожелети', исти глагол може бити у једном значењу пунозначан, а у другом модалан. Уп. такође у модалном значењу глаголе који чешће нису модални:

(36) Он *зна* да слаже. 'он уме да слаже'
(37) *Има* да дође. 'мора да дође'
(38) Не *вреди се* више трудити. 'не треба се више трудити'

С друге стране, неки модални глаголи могу бити употребљени у синтетичком предикату, као у примерима *Ја хоћу кафу, Да ли може чај?* (разг.) и сл., где се заправо подразумева испуштени пунозначни глагол, уп. *Ја хоћу да пијем кафу, Да ли може да вам се послужи чај?* и сл.

Модални глаголи у аналитичким предикатима са *да*-конструкцијама одлика су моноагентивних реченичних структура у том смислу што је агенс модалног глагола и пунозначног глагола исти, нпр. *Она је хтела да дође* значи 'она је хтела да она дође'. Ако у реченици са модалним глаголом постоји хетероагентивност, нпр. *Она је хтела да дођеш* ('она је хтела да ти дођеш'), таква реченица није проста него сложена реченица са допунском клаузом.

§ 741. Фазни аналитички предикати садрже неки фазни глагол (*почети, наставити, престати, окончати* и др.), нпр. *Васа се почео смејати.*

Фазни глаголи значе почињање, трајање или завршавање нечега. Поред типичних фазних глагола, какви су наведени глаголи, постоје и глаголи који могу бити употребљени као фазни иако се обично употребљавају у неком другом значењу, нпр. *стати, узети* или *кренути* у реченицама:

(39) Он *стаде* запомагати.
(40) Она *узе* плакати.
(41) Они *кренуше* да га наговарају.

§ 742. У истом аналитичком предикату може бити истовремено употребљен и модални и фазни глагол (тим редоследом) у споју са истим пунозначним глаголом, нпр.

(42) *Можеш почети* да свираш.
(43) *Не смемо престати* да вежбамо.
(44) *Морате наставити* да се лечите.

С обзиром на ту чињеницу може се говорити о двочланим аналитичким предикатима (нпр. *Можете ући*) и о трочланим аналитичким предикатима (нпр. *Можете наставити да играте*).

И у двочланим и у трочланим аналитичким предикатима уместо модалног глагола може бити употребљен модални израз, уп.

(45) *Дужни су* да раде.
(46) *Дужни су* да почну да раде.

Трочлани аналитички предикати могу имати у свом саставу декомпоновану предикатску конструкцију, нпр. *Они сада могу почети да спроводе надзор над рудником.*

§ 743. Однос између инфинитива и *да*-конструкције (конструкције: *да* + презентски облик) представља једно од важнијих питања нормативне граматике српског језика. *Да*-конструкција у склопу аналитичког предиката у чијем су саставу семантички и синтаксички непотпуни глаголи није сигнал посебног предиката и посебне реченице него је, најчешће, позициона или факултативна алтернатива инфинитивном облику у предикату. Према томе реченице као *Она треба да спава* или *Они настављају да се припиру* јесу просте реченице са аналитичким предикатом, а реченице као *Она зна да он касни*, *Она каже да можемо доћи* и сличне јесу сложене реченице, зато што у њима није у питању *да*-конструкција него везник *да* као сигнал почетка зависног дела сложене реченице. Реченице с модалним глаголом у предикату које су моноагентивне структуре имају аналитички предикат, а реченица с модалним глаголом у предикату које су хетероагентивне припадају зависносложеним реченицама (§ 740).

У оној мери у којој не постоји апсолутно одређена граница између семантички и синтаксички непотпуних глагола и осталих глагола, граница између *да*-конструкција и допунских клауза с везником *да* може понекад бити недовољно одређена па и спорна.

§ 744. У предикатима у чијем су саставу модални глаголи и модални изрази начелно је могуће употребити или инфинитив пуноznачног глагола или *да*-конструкцију с тим глаголом. У предикатима с глаголима *моћи*, *морати*, *желети* или *смети* предност имају предикати с модалним глаголом и инфинитивом, нпр. *Ви им можете / морате / не смете помоћи* (поред такође правилног *Ви можете / морате / не смете да им помогнете*).

Избор инфинитива или *да*-конструкције у таквим предикатима не зависи само од тога који је модални глагол у питању него и од његовог синтаксичког окружења. На пример, у предикатима с глаголом *хтети* обичније је да пуноznачни глагол буде у облику *да*-конструкције *Ви хоћете да им помогнете* (*Ви им хоћете помоћи* и сл. није неправилно, али је мање уобичајено), али у условној реченици с модалним глаголом *хтети* у предикату инфинитив је доста уобичајен, нпр. *Ако им хоћете помоћи...* (поред *Ако хоћете да им помогнете...*).

§ 745. Када је у предикату безлични модални глагол *требати*, пуноznачни глагол у таквом предикату обично је у облику инфинитива, нпр. *Треба им помоћи* (боље него *Треба да им се помогне*).

Напомена. – О употреби глагола *требати* в. и § 338–342.

Када се *треба* налази у предикату у споју са пуноznачним глаголом употребљеним уопштено, обавезан је инфинитив пуноznачног глагола ако је тај глагол повратан (нпр. *Треба се лечити*, *Требало се одупрети*, *Треба се одмарати*), а ако тај глагол није повратан, инфинитив у таквим предикатима није обавезан, али се препоручује, нпр. *Треба ићи* (поред *Треба да се иде*), *Требало је радити* (поред *Требало је да се ради*), *Треба живети* (поред *Треба да се живи*).

§ 746. Модални неглаголски изрази су обичнији у конструкцији с пунозначним глаголом у личном облику него са инфинитивом, нпр. *Она је кадра да вам помогне* (обичније него *Она вам је кадра помоћи*, иако инфинитив имамо у устаљеном изразу из народне песме *Да је кадар стићи и утећи...*), *Он је способан да то рећи* (боље него *Он је способан то рећи*), *Он је рад да се упозна с вама* (боље него *Он је рад упознати се с вама*).

§ 747. Фазни глаголи употребљавају се такође или са *да*-конструкцијом или са инфинитивом у саставу предиката, нпр. *Почели смо / наставили смо / престали смо да обилазимо галерије* (поред *Почели смо / наставили смо / престали смо обилазити галерије*).

§ 748. У саставу аналитичког футурског облика препоручује се инфинитив, нпр. *Они ће сутра доћи*, али је у разговорном стилу уобичајена и *да*-конструкција, нпр. *Они ће сутра да дођу.* (В. и § 364).

Напомена. – Уколико главни део двочланог футурског облика претходи помоћном, инфинитив је једини могући облик главног дела (нпр. *рећи ћу*). Ако се футур први употребљава у упитној или одричној конструкцији, главни део је у облику инфинитива (нпр. *Хоћете ли доћи? Они сутра неће радити*).

§ 749. Према томе, говорећи начелно, у случајевима када је у конструкцијама с модалним или фазним глаголима могуће употребити било инфинитив било *да*-конструкцију, инфинитиву би требало давати предност када то омогућује да се избегне узастопна употреба двеју или више *да*-конструкција, нпр. *Речено им је да могу ући* боље је него *Речено им је да могу да уђу*, а *да*-конструкција начелно има предност у односу на инфинитив када то омогућује да се избегне узастопна употреба двају или више инфинитива, нпр. *Можете почети да читате* (поред *Можете да почнете да читате*, *Можете почети читати*), иако се понекад срећу и конструкције са два узастопна инфинитива, нпр. када је облик *треба* употребљен са фазним глаголом и уопштено узетим пунозначним глаголом (*Треба се умети одбранити*).

Инфинитиву би требало давати предност у односу на *да*-конструкцију у саставу сложених предиката с глаголима *моћи*, *смети*, *морати*, *изволети*, нпр. *Могли сте се јавити*, *Не смете одустати*, *Тако је морало бити*, *Изволите сести*, *Ви можете ући* и сл. (мада ни *да*-конструкција у таквим случајевима није погрешна, нпр. *Ви можете да уђете*).

Инфинитиву дајемо предност у односу на *да*-конструкцију и после безличних глагола (нпр. *Треба покушати*, *Ваља се борити*).

Инфинитив такође има предност у односу на *да*-конструкцију и и после модалних израза *лако*, *тешко*, *штета*, *мука*, *корисно*, *вреди* и сл., нпр. *Лако је то рећи*, *Тешко је било шта учинити*, *Не вреди се бунити*, *Штета је пропустити ту прилику.* Модални изрази у споју са глаголом *бити* употребљени у уопштено-личном значењу траже да глагол *бити* буде у инфинитиву, нпр. *Лако је бити накнадно паметан.*

Инфинитив је чест и у конструкцијама с модално употребљеним глаголима *имати* или *немати*, нпр. *Нема се чега бојати онај ко ради поштено* или *Наређење се има одмах извршити.*

У конструкцији са безлично употребљеним глаголом *требати* (или помоћним глаголом *бити* у значењу 'требати') инфинитив обезбеђује уопштено-лично значење, уп.

(47) Треба *живети* у миру са суседима.

према:

(48) Треба да живимо у миру са суседима.
(49) Треба да живите у миру са суседима.

Инфинитив не може бити замењен *да*-конструкцијом у реченицама типа *Шта јој је радити?* које су обичније у сложеним реченицама као допунске клаузе (нпр. *Зна шта јој је радити*), а остварују се у синтаксичком моделу заменичке упитне реченице с даљим личним објектом у дативу и са релативно малобројним лексичким варијацијама (нпр. *Шта јој је чинити? Како јој је сад поступити? Кога јој је сад питати?*). У таквим реченицама предикат има модално значење 'требати' или 'морати'.

Напомена.– Изван савременог српског језичког стандарда налазе се модалне аналитичке конструкције са инфинитивом и предлогом *за* типа *То је за не веровати, То је за полудети, За очекивати је да...* и сл. Ма колико у разговорној употреби био чест израз *за понети*, нпр. *Дајте ми један бурек за понети*, и он би се морао заменити исправним *Дајте ми један бурек да понесем* или *Дајте ми један бурек који ћу понети*.

Да избор инфинитивског облика или *да*-конструкција зависи и од конкретне глаголске лексеме потврђује и модални глагол *хтети*, који у сложеном предикату увек има облик инфинитива, нпр.

(50) Ми морамо *хтети* најбоље.
(51) Они могу *хтети* свашта, али то не могу добити.
(52) Треба *хтети* (оно што је) реално.

Употреба глагола *дати* као модалног глагола (у значењу 'моћи' или 'дозволити') захтева да у истом предикатском изразу пуноznачан глагол буде у облику инфинитива, нпр.

(53) То се *да поправити*.
(54) Та се дивљач не *да* лако *ухватити*.
(55) Наше грешке *дају се исправити*.

§ 750. Предикати могу имати у свом саставу значењски непотпуне изразе *битно је, важно је, главно је* и сл. (значењски блиске модалним изразима *потребно је, нужно је, немогуће је* и сл.) у споју са инфинитивом (или *да*-конструкцијом), нпр.

(56) *Битно је* не одустати.
(57) *Важно је* учествовати.
(58) *Вредно је* и то напоменути.
(59) *Главно је* да се стигне на време.

§ 751. Иако, дакле, у начелу треба избегавати нагомилавање више *да*-конструкција или више инфинитива у истој реченици (свакако нису препоручљиве реченице типа *Зна да треба да одлучи да настави да се бави оним чиме најбоље може да им помогне* или *Зна да ће моћи на-*

ставити бавити се оним што воли), то ипак није чврсто и безизузетно правило, јер нормативна прихватљивост таквих реченица зависи и од броја поновљених конструкција као и од више других чинилаца. То може зависити и од функционалног стила којем таква реченица припада. На пример, у разговорном стилу су прихватљиве реченице као што је *Речено им је да треба да дођу.*

Не би се могло тврдити да је у савременом српском књижевном, односно стандардном језику једна од ових двеју могућности (инфинитив или *да*-конструкција) примарна, а друга увек и само резервна.

Инфинитив повремено омогућује већу економичност изражавања, односно уштеду једног или два слога, уп. *Може да уђе* и *Може ући, Можете да уђете* и *Можете ући.* Таква уштеда у неким случајевима може бити битна (нпр. у командовању, у писању порука које се шаљу мобилним телефоном итд.), али економичност излагања није ни једини ни први принцип језичке комуникације. Лепота изражавања заиста се често огледа у језгровитој краткоћи (нпр. у пословицама, афоризмима или у хаику поезији), али економичност није увек синоним за лепоту изражавања. То потврђују не само примери пријатељске размене руком писаних писама него и епска поезија, романескна, биографска и путописна проза и сл. Економичност изражавања у спрези с тенденцијом да исказ буде што мање личан посебно је важна у административном и у научном стилу, где су стога услови за употребу инфинитива начелно повољнији (нпр. *Закон се има поштовати у свакој прилици*), иако се ни у тим стиловима *да*-конструкција не може сматрати искључиво резервним обликом.

Напомена. – Разлог за неговање и *да*-конструкција и инфинитива јесте и у чињеници да постоји непрекинута традиција употребе оба та облика на читавом новоштокавском простору, с тим што постоје регионалне или индивидуалне разлике у учесталости употребе једног или другог облика. Учесталост употребе инфинитива расте идући од источног ка западном делу српског говорног простора, али се доста лепих примера употребе инфинитива може наћи код најбољих представника међуратног, а донекле и поратног београдског стила, нпр. у делима Слободана Јовановића, Милоша Ћурића, Радована Самарџића и низа других писаца и научника.

Поред тога не треба искључити могућност да у случајевима када један од та два облика може бити замењен другим, то буде ствар индивидуалног стила који остаје у оквирима језичког стандарда. То омогућује да говорни представници са дијалекатских подручја где преовладавају било *да*-конструкције било инфинитиви нешто чешће користе облике који су им ближи, онолико колико то допушта еластична стабилност језичког стандарда.

§ 752. Декомпоновани предикати су посебан вид аналитичких предиката. То су аналитички предикати наспрам којих постоје синтетички предикати истог значења, уп. (60) и (61); (62) и (63):

(60) *Они врше проверу докумената.*
(61) *Они проверавају документа.*
(62) *Ниво воде је у опадању.*
(63) Ниво *воде опада.*

Такви аналитички предикати називају се декомпонованим предикатима (или перифрастичним предикатима, поред других назива), за разлику од примарно аналитичких предиката, који немају према себи одговарајући синтетички предикат. Другим речима, неки аналитички предикати су декомпоновани (нпр. *Они су у рату* према синтетичком *Они ратују*), а други аналитички предикати нису, нпр.

(64) Они *су библиотекари.*
(65) Они *су срећни.*
(66) Они *се почињу сукобљавати.*

Декомпоновани предикати представљају све изразитије обележје синтаксе модерног српског језика, као, уосталом, и других словенских и несловенских језика. У глаголском делу декомпонованих предиката налази се копулативни (помоћни) глагол или семикопулативни (полупомоћни) глагол. Семикопулативних глагола је више и они су међусобно доста различити, како према својим лексичким значењима, у оном степену у којем их имају, тако и према степену десемантизованости. Тако између глагола *вршити* или *обављати* као изразитије десемантизованих семикопулативних глагола, на једној страни (нпр. *вршити контролу, вршити пренос, обављати надзор* и сл.) и, на пример, неких глагола кретања који се у одређеним контекстима понашају као семикопулативни (нпр. *отићи у монахе = замонашити се, доћи до квара = покварити се* и сл.) постоји широк круг глагола који показују различите степене десемантизованости, односно различите степене припадности групи семикопулативних глагола.

Ако се, на пример, узима да је конструкција *отишао је у монахе* декомпоновани предикат, дакле аналитички предикат са значењем 'постао је монах', који се може изразити и синтетички *замонашио се*, питање је да ли се аналогно решење може применити за *отишао је у легионаре* 'постао је легионар', где је синтаксички модел конструкције исти, али не постоји један глагол којом би се то изразило, а још би се теже појам аналитичког предиката могао применити на израз *отишао је у војску* 'постао је војник', или *отишао је на студије* 'постао је студент', иако је свим тим примерима заједнички значењски део 'постао је ...'.

Очигледно, при утврђивању статуса декомпонованог и, уопште, аналитичког предиката, поред значења глаголског дела мора се имати у виду регуларност синтаксичког модела конструкције, постојање глаголске лексеме са истим или врло блиским значењем, трансформационе специфичности, могуће промене значења или стилске вредности итд., као што наведени примери такође јасно показују да ни семикопулативни глаголи ни аналитички предикати нису оштро разграничени од других, њима блиских глагола и предиката.

Основна функционална својства декомпонованих предиката су следећа:

(а) Декомпоновани предикат може да компензује немогућност употребе оба члана видског пара у глаголском предикату, уп. *разговарати* према *обављати* / *обавити разговор, контролисати* према *обављати* /

обавити контролу, утицати према *вршити / извршити утицај, сарађивати* према *остваривати / остварити сарадњу* и сл.

(б) Декомпоновани предикат може да компензује немогућност неких глагола у презентском облику да буду употребљени у значењу актуелног презента, уп. *Он посећује тетку*, где је могућна само интерпретација да се дати однос у начелу повремено остварује, и реченицу *Он је у посети код тетке*, где је декомпонованим предикатом изражено значење актуелног презента.

Могућност употребе декомпоновљаног предиката је већа ако у језику већ постоје други декомпоновани предикати са истим неглаголским елементом, тј. ако постоји семантичка парадигма којој дата јединица припада и на чијој се позадини рељефније истиче специфичност њене семантичке функције, уп. *дати обавештење, ускратити обавештење, пренети обавештење, послати обавештење, примити обавештење* и сл. према глаголу *обавестити*, који не припада некој сличној групи могућих синтетичких предиката.

(в) Декомпоновани предикат често омогућује изражавање и наглашавање неких страна односа означеног предикатом који би у случају употребе синтетичког предиката остали неизражени или можда само потенцијално присутни, уп. одговарајућу разлику у примерима *Изразио је жељу да разговара са њом* и *Пожелео је да разговара са њом*. За разлику од првог од та два примера, из примера са синтетичким предикатом *Пожелео је да разговара са њом* не види се да ли је жеља субјекта исказана или је остала неисказана.

(г) Декомпоновани предикат омогућује да се плуралским обликом његовог именског дела, ако је потребно, изрази плурализација означеног односа. У синтетичком предикату то се понекад може изразити преко итеративног глаголског значења (нпр. *наређивати* и *издавати наређења*), али је таква могућност синтетичком предикату често ускраћена и тада решење може бити у прибегавању декомпонованом предикату. Уп. *Мајстор је извршио поправке* или *Ученик је дао тачне одговоре*.

(д) Декомпоновани предикат омогућује, поред прилошког одређивања, и придевско одређивање именице у предикату, што се синтетичким предикатом не може изразити, нпр. *Мајстор је благовремено извршио ситне поправке*.

(ђ) Декомпоновани предикат у неким случајевима, који такође зависе од лексичког значења, омогућује већу прецизност означавања датог односа и отклања двосмисленост предиката. Тако пример *Они принудно мобилишу резервисте* може бити протумачен на два начина: 1. 'они мобилишу резервисте налазећи се у стању принуде', 2. 'они мобилишу резервисте, примењујући при том принуду'. Реченица са декомпонованим предикатом може такву могућност да отклони, уп. *Они врше принудну мобилизацију резервиста* (могућа је само друга поменута интерпретација).

(е) Декомпоновани облик предиката употребљава се такође у функцији комуникативног фокусирања предикатског значења. Један од видова те функције декомпонованог предиката је општа констатација чи-

њеничног стања о односу означеном предикатом, тј. општефактичко значење, као у примерима: *У плану је изградња нових вишеспратница*; *Пројекат изградње је на поновном разматрању.*

(ж) Фокусирање семантике предиката, често повезано са изостављањем информације о агенсу, уобличава се и у конструкције блиске пасивним, уп. *Пројекат је добио подршку* са *Пројекат је подржан*, или *Инсталације су претрпеле оштећење* са *Инсталације су оштећене.*

Напомена. – Декомпоновани предикати су карактеристични пре свега за административни стил, али донекле и за публицистички и научни стил, а релативно су рећи у књижевноуметничком и разговорном стилу, где се њихова употреба не препоручује јер звучи бирократски, нпр. ум. *Вршимо поправке ролетни* треба рећи *Поправљамо ролетне*, ум. *Извршили су преглед стана* треба рећи *Прегледали су стан* итд. Иако у савременом српском књижевном језику постоји тенденција увећавања броја декомпонованих предиката у језичком систему и све је већа учесталост њихове употребе у говору, препоручује се употреба декомпонованих предиката само онда када је то синтаксички, семантички и стилски сасвим оправдано.

§ 753. За разлику од граматикализованости односа између активних и пасивних конструкција у српском језику, однос између декомпонованих предиката типа *дати подршку* / *добити подршку*, *нанети оштећење* / *претрпети оштећење* заступљен је у српском језику релативно малим бројем парова с разноврсним лексичким саставом, тј. слабо је граматикализован и не представља конкурентан облик дијатетичким (активним/пасивним) конструкцијама него првенствено служи за истицање предикатског значења када се значење пасивности оставља у другом плану и без посебног граматичког израза.

§ 754. У неглаголском делу аналитичког предиката најчешће се налази именица или именичка синтагма (нпр. *Он је учитељ*, *Он је добар учитељ*), обично у номинативу, али понекад и у неком зависном падежу, нпр. *Он је чврстог карактера*, *Био им је узором* (поред *Био им је узор*) итд. Осим именице у неглаголском делу аналитичког предиката може бити и нека друга врста речи употребљена као да је именица (нпр. *Он је дежурни*), или заменица (нпр. *Он је наш*), придев (нпр. *Он је вредан*), редни број (нпр. *Он је први*), прилог (нпр. *Он је добро*), в. § 755.

§ 755. Неглаголски део у структури аналитичког предиката назива се **предикатив**. По врсти речи којој припадају предикативи се деле на именичке (нпр. *Петар је учитељ*), заменичке (нпр. *Шта је он по занимању?*), придевске (нпр. *Сад смо безбрижни, лаки и нежни.* – М. Црњански), укључујући трпни глаголски придев (нпр. *Војници су прописно обучени*), бројевне (нпр. *Шампион је један*), или прилошке (нпр. *А живети је увек добро.* – И. Андрић).

Предикатив по синтаксичкој функцији и односу према атрибутивима (§ 790–797), атрибутима (§ 782–788) или адвербијалима (§ 809–824) може бити **атрибутивни предикатив** (нпр. *Петар је учитељ*, уп. атрибутив *учитељ Петар*), **атрибутски предикатив** (нпр. *Дан је сунчан*,

уп. атрибут *сунчани дан*) или **адвербијални предикатив** (нпр. *Петар је добро*, уп. адвербијал у реченици *Петар је то урадио добро*).

Атрибутски предикатив може бити конгруентан (нпр. *Дан је леп*), или неконгруентан (нпр. *Девојка је веселе нарави*).

§ 756. Именски део предиката је најчешћи облик предикатива. То је предикатив у којем је нека именска реч без одредбе или са одредбом: именица (нпр. *Он је учитељ*, *Он је добар учитељ*), придев (нпр. *Он је добар*, *Он је јако добар*), број (нпр. *Он је први*), или трпни глаголски придев (нпр. *Он је упућен*, *Он је мало упућен*).

§ 757. Сложени предикати конституишу реченице које су један од прелазних облика између једнопредикатских реченица, нпр. *Она пије кафу*, и двопредикатских или вишепредикатских реченица као сложених реченица, нпр. *Она једе колач и пије кафу.*

Сложени предикати су, пре свега, предикати с поновљеним глаголом у истом личном глаголском облику, нпр. *Она прича ли прича* (супротно начелном правилу да је број глагола у личном облику обично једнак броју граматичких предиката у реченици, а број граматичких предиката да је једнак броју простих реченица у сложеној реченици). Понављање глагола и глаголског облика у сложеном предикату има експресивну функцију, какву понављање речи иначе често има, истичући дужину трајања или интензитет онога што значи глагол у предикату. Нпр. *Нека ми Бог опрости! Волим, волим, волим!* (И. Андрић)

Извесно значењско нијансирање поновљеног пунозначног глагола у предикату постиже се избором везника или речце, уп. *Она прича ли прича*, *Она прича и прича*, *Она прича те прича* и сл. Употреба везника или речце међу члановима таквог сложеног предиката није обавезна, па чак ни њихово непосредно суседство није обавезно, иако међусобна удаљеност облика који се понављају свакако слаби њихову заједничку функционалну целовитост и приближава такве синтаксичке конструкције двопредикатским, односно граматичким поновљеним предикатима засебних реченица.

Сложени предикати са *ли* могу бити само у презентском облику, а ако је сложени предикат у облику императива, његови саставни делови обично нису повезани везником, нпр. *Само ти причај, причај.*

§ 758. За разлику од претходних, реченице са два или више лексички различитих пунозначних глагола у личном облику и у предикатској функцији представљају сложене реченице (а не просте реченице са сложеним предикатима), чак и када њихови предикацијски делови имају исти субјекат, нпр. *Тако нас живот, колебљиве и недоследне, обмањује и заноси, па трезни и разуверава, пали и гаси, загрева и расхлађује. Тако нас копно и море додају једно другом, бацају и мрве и троше и глачају, без циља и видљива смисла* (И. Андрић).

Субјекат у таквим реченицама може бити или једночлан, нпр. *Ана игра и пева*, или вишечлан, нпр. *Ана и Светлана играју и певају* (в. § 1314).

§ 759. Посебну врсту сложених предиката чине глаголско-придевски предикати с предикативним атрибутом у свом саставу, нпр.

(67) Она одлази весела. ← Она одлази. Она је весела.
(68) Ушао је необријан. ← Он је ушао. Он је био необријан.
(69) Они су нам махали изненађени. ← Они су нам махали. Они су били изненађени.

Реченице са сложеним предикатима у чијем су саставу две различите пунозначне лексеме, од којих је једна у личном глаголском облику, а друга у облику придева или глаголског придева у функцији предикативног атрибута (§ 789) налазе се на граници просте и сложене реченице јер представљају спој два семантичка предиката у саставу истог граматичког предиката. За боље разумевање те појаве треба имати у виду чињеницу да су у језику прелазни случајеви врло раширена појава. Поређење реченица

(70) Она се смеје радосна.
(71) Она је радосна и смеје се.
(72) Она је радосна па се смеје.
(73) Она је радосна и зато се смеје.

показује степен растуће експлицитности у исказивању истог значења као двопредикатске семантичке структуре у каузалном односу. У случајевима какве илуструје пример *Она се смеје радосна* изостављање копуле и пуне експлицитности другог предиката омогућује је чињеница да обе пропозиције имају исти субјекат, због чега лични облици једног предиката могу да се односе и на други предикат, који ту сведен само на свој придевски део (као у *Она је радосна*).

§ 760. Предикативни атрибут може бити употребљен и као апозитив, тј. изван структуре предикатског израза, интонацијски (или интерпункцијски) издвојен од свог синтаксичког окружења. Уп., на пример, реченицу *Млада шампионка се смеје радосна и срећна* с реченицом *Радосна и срећна, млада шампионка се смеје*, што, наравно, може имати и мање или више редуковане облике, нпр. *Радосна, млада шампионка се смеје*; *Радосна, смеје се*.

У појединим случајева реченицама са предикативним атрибутом могу бити значењски сасвим блиске реченице са адвербијалом за начин. Разлика између таквих реченичних парова је у томе што се једнима исказују два различита односа са истим субјектом, а у другима се адвербијалом за начин даје одредба садржају предиката. Уп. *Ушли су весели* и *Ушли су весело*; *Ћути прелашена* и *Ћути прелашено*; *Раде ужурбани* и *Раде ужурбано*; *Смеје се радосна* и *Смеје се радосно*.

§ 761. Реченице без глагола у предикату представљају изузетак од изнетог правила о глаголу у личном облику као конститутивном елементу граматичког предиката.

Ако се оставе на страну типичне елиптичне реченице (§ 1196) са изостављеним предикатом који се подразумева из контекста или говорне ситуације (нпр. *Они истога часа /крену/ – за Београд, Ми /уђосмо/ на улаз*,

а он /изађе/ на излаз, *Она /бризну/ – у плач*), укључујући и реченице са испуштеним помоћним глаголом (нпр. *Дечак спасен*, *Петар одликован*, *Радници последњи на табели*), као и искази сведени на именицу (нпр. *Победа!*), прилог (нпр. *Овамо!*), узвик (нпр. *Ах!*) и слични, реченице без глагола, као изузетак од општег правила, представљају посебне синтаксичке структуре. Међу њима се, поред других, издвајају реченице с презентативима и реченице са ономатопејским предикатима.

§ 762. Реченице с презентативима – показно-императивним узвицима *ево*, *ето*, *ено* – представљају једну од карактеристичнијих врста реченица без глагола. Уп.

(74) *Ево* једне просте реченице: „Ситуација је сложена“ (Љ. Манојловић)
(75) *Ено* нашег комшије!
(76) *Ето* невоље!

Пошто је у основи сваког исказа нека реченица, ако се не оспорава комуникативна прихватљивост исказа типа *Ето невоље* и сл., онда се и синтаксичким структурама у таквим исказима не може оспорити статус реченица, које су, разуме се, специфичног облика. Њихова је главна специфичност у томе што уместо личног глаголског облика у предикатском изразу имају узвик са императивном функцијом, што показују њихове парафразе, нпр. *Ево аутобуса* – ‘погледај – аутобус је овде’ или ‘гле – аутобус је овде’, *Ено нашег комшије* – ‘види – наш комшија је тамо’ и сл. У зависности од контекста и ситуације употребе могућа су значењска варирања садржаја таквих предиката у односу на њихове могуће парафразе, нпр. у сложеној реченици: *Ако нешто запне, ето ти комшије* – ‘ако нешто запне, обрати се комшији’, *Чим погрешиш, ето невоље* – ‘чим погрешиш, доћи ће до невоље’ и сл.

Ево, *ето*, *ено* као неглаголске речи са искључиво предикатским садржајем спадају у императивне узвике (као *На! Гле! Иш! Марш!* и сл.). Од осталих императивних узвика показно-императивни узвици *ево*, *ето*, *ено* разликују се тиме што се употребљавају као предикати уз које се могу употребити именице у генитиву (нпр. *Ево сестре*) или именичке синтагме у генитиву (нпр. *Ево наше сестре*), или предикацијски делови сложене реченице (нпр. *Ево, представљам вам сестру*; *Ево где је сестра*).

Напомена. – Уз показно-узвичне предикате *ево*, *ето*, *ено* не треба употребљавати личне заменичке енклитике у акузативу и именице у номинативу као, на пример: *Ево га отац! Ено је мајка! Ето га проблем!* Са становишта савремене српске језичке норме препоручује се да се уместо таквих реченица употребљавају реченице типа *Ево оца! Ено мајке! Ето проблема!* и сл. Уместо реченица типа *Ево ти отац!* препоручује се употреба конструкција типа *Ево ти оца! Ето ти мајке! Ето нам невоље!* и сл.

Презентативи се употребљавају и са показним заменичким речима у изразима којима се закључује и завршава неко саопштење или приказивање нечега, нпр. *Ето, то* (*сам хтео да ти кажем*), *Ето, тако* (*сам хтео да вас информишем*), *Ето, тако* (*се то ради*) и сл.

§ 763. Реченице са ономатопејским предикатима имају посебан облик исказивања семантичког предиката неглаголским средствима. Неки узвици могу заменити глаголски предикат уносећи у реченицу јаку експресивност, нпр.

(77) Ми онда *ћуус* у воду.
(78) А он *трес* руком по столу.
(79) Она одједном *буп* на под.

Неки од таквих узвика садржани су у основи одговарајућег глагола (нпр. *фију* и *фијукнути*, или *трес* и *треснути* и сл.), док други немају такво творбено својство, нпр. *А она паф на земљу* (М. Капор) или *Он онда хоп кроз прозор*. Такве реченице обично се срећу у приповедању и скоро увек почињу везницима или везничким речима (нпр. *а*, *и*, *па*, *те*, *кад* и сл.) које их конекторски повезују с претходним делом текста којем припадају.

§ 764. Ред речи у предикату зависи, пре свега, од степена сложености граматичког предиката. Ако је предикат синтетички, онда је важно место помоћног елемента у морфолошки сложеним глаголским облицима, што је регулисано правилима о редоследу клитика (§ 45–49), уп. *Он је радио*, *Радио је*, али не: **Он радио је*.

У предикату с помоћним глаголом или полупомоћним глаголом и предикативом глаголски део претходи неглаголском делу предиката, нпр. *Он је студент*, *Она постаје значајна личност*.

У аналитичком предикату с полупомоћним глаголом и пунозначним глаголом полупомоћни глагол претходи пунозначном глаголу, нпр. *Он мора отићи*. Ако су у аналитичком предикату два полупомоћна глагола од којих је један модални глагол, а други фазни глагол, онда модални глагол претходи фазном, а оба претходе пунозначном глаголу, нпр. *Он може наставити да ради*.

Субјекат

§ 765. Субјекат је реченични члан који заједно с предикатом представља граматички центар реченице и који, по правилу, има облик именице или именичке синтагме у номинативу, нпр.

(1) *Мајка* спава.
(2) *Јак ветар* је дувао сву ноћ.
(3) Чује се *песма*.

У субјекту може бити и именичка заменица (нпр. *Она спава*) као и било која друга врста речи употребљена као да је именица, нпр. придев (нпр. *Последњи испада*), број (нпр. *Деведесет је дељиво са три*), глагол (нпр. „*Певати*“ *је глагол*), прилог (нпр. „*Данас*“ *је дневни лист*), узвик (нпр. *Чуло се тика-така*) итд., па и читава реченица (нпр. „*Нема проблема*“ *је њихов омиљени израз*).

§ 766. У многим реченицама субјекат није исказан. То се не противи чињеници да су субјекат и предикат два основна реченична члана, јер субјекат може постојати и када није исказан, него се подразумева. То бива у два случаја:

(а) Ако је предикат у првом или другом лицу једнине или множине, сам глаголски облик показује да је субјекат *ја*, *ти*, *ми* односно *ви*, па тада лична заменица није неопходна, нпр.

(4) *Чекаћу* те пред кућом.
(5) *Вараш се.*
(6) *Познајете* ли овог човека?

Заменица би се у таквим реченицама употребила само ако се наглашава вршилац радње (нпр. *Овде ја одлучујем*), а често и уз енклитичке облике глагола *бити*, будући да они не могу доћи на почетак реченице (нпр. *Они су за опозицију*; *Ти си геније*).

(б) Субјекат у трећем лицу може се налазити у некој од претходних реченица или у реченици саговорника, нпр.

(7) (Нећу више да гајим *камелије*.) Захтевају превише воде.
(8) (– Је ли ту *власник радње*?) – Изашао је.

Субјекат обавезно изостаје у безличним реченицама, где вршилац радње није одређен, нпр. *Свиће*, *Хладно је*, *Добро се живи.*

§ 767. Неке именице се употребљавају само ради изражавања експресивне оцене и немају функцију субјекта, или имају ту функцију врло ретко, нпр. *брале*, *давеж*, *лопурда*, *мудријаш*, уп. *Доћи*, *брале*, али не **Брале је дошао*, или *Она је прави давеж*, али не **Давеж жели да те види* и сл.

§ 768. Граматички субјекат је обавезно у номинативу.

Семантички субјекат (вршилац радње, носилац особине и сл.) може, али не мора бити у номинативу. Семантички субјекат назива се и логички субјекат. На пример, у реченици *Дечак трчи* именица *дечак* представља и граматички и семантички субјекат. У реченици *Дечаку је хладно* именица у дативу *дечаку* представља семантички субјекат ('дечак осећа хладноћу'), али не и граматички субјекат, којег и нема у тој реченици. У реченици која у административном стилу гласи *Решење је оверено од стране надлежног органа* граматички субјекат је *решење*, али је семантички субјекат изражен конструкцијом *од стране надлежног органа.*

Семантички субјекат, као именица, заменица или именичка синтагма која означава извор радње или носиоца ситуације, али која није у номинативу, може бити у једном од следећих падежа:

(а) Генитив, уз *бити* или *имати* у значењу постојања или непостојања, нпр.

(9) Било је доста *људи* на шеталишту.
(10) Биће *великих изненађења.*
(11) Има *хране* за све.
(12) Нема *никаквих проблема.*

Напомена. – Када је реченица потврдна, а има значење постојања нечега (егзистенцијално значење), за бројиве именице у једнини, употребиће се номинатив, нпр. *Има један проблем* или *Постоји један проблем.*

(б) Датив, уз безличне глаголе или глаголске изразе који означавају неко субјективно осећање, нпр.

(13) Како *вам* је овде? – Лепо *нам* је.
(14) *Војницима* није хладно.
(15) *Детету* се спава.

(в) Акузатив, уз *бити* са именицом или уз неке глаголе који изражавају субјективно (најчешће негативно) осећање, нпр.

(16) Све *нас* је страх.
(17) Срам нека *их* буде!
(18) Зашто није дошао? – Мрзело *га* је.

§ 769. Пошто се номинатив не употребљава с предлозима, граматички субјекат се увек употребљава без предлога. Именица у субјекту може имати конкретно-предметно значење, нпр. *Воз полази*, или неконкретно значење (тј. апстрактно, процесуално и др.), нпр. *Пушење убија*. Именице са неконкретним значењем односе на целу ситуацију, као да су реченице, а не само на учеснике у њој, нпр. *Пушење убија* значи 'када неко puши, то убија и њега и друге', тако и *Страх парализе*, *Љубав све побеђује* и сл.

§ 770. У позицији субјекта, у одређеном типу реченица, може бити употребљен инфинитив, нпр.

(19) *Пушити* није здраво.
(20) *Одустати* не значи предати се.
(21) *Волети* значи праштати.

§ 771. Номинатив као облик граматичког субјекта показује однос између субјекта и предиката, који се испољава у њиховој конгруенцији (као граматичком слагању).

У комуникацијској структури реченице граматички субјекат обично има функцију теме (онога о чему се износи неки комуникативно важан податак – рема, в. § 679, 1271) и позицију испред предиката. Ипак није редак ни рематизовани субјекат после предиката, када је он и интонацијски издвојен (*Говори председник*, *Десила се незгода* итд.).

Типично значење граматичког субјекта је значење лица и одређености јер се граматичким субјектом означава, пре свега, покретач извесног процеса или односа, или носилац особине или стања, нпр.

(22) *Старији брат* учи млађега.
(23) *Ваш пријатељ* је добар преводилац.
(24) *Васа* је добитник књижевне награде.

Међутим, граматички субјекат изван означавања наведене семантичке улоге лица, која је за њега типична, може означавати и друга жива бића (нпр. *Пас лаје*), чак живо у најширем смислу речи (нпр. *Ружа се расцветала*, *Вирус је изазвао епидемију*), као и неживе објекте (нпр. *Мотор је прорадио*) укључујући и природне појаве (нпр. *Снег пада*, *Сава се улива у Дунав*). Знатан део таквих случајева може се објаснити језичком персонификацијом неживог света (нпр. *Сунце залази*) или семантичком деривацијом од реченица са персоналним агенсом, нпр. инструменталном деривацијом као у примеру *Ова оловка пише* у значењу – 'овом оловком човек може да пише', квази-агентивном као у *Чаша се разбила* – 'неко је разбио чашу', резултативном као у *Кафа је скувана* –

‘н е к о је скувао кафу’, просторном као у *Кафа је на столу* – ‘н е к о је ставио кафу на сто’ и сл.

Допуна

§ 772. Допуна је другостепени реченични члан који служи за допуњавање или проширивање предиката или неког другог реченичног члана. По управном реченичном члану у синтагмама с допуном, разликују се глаголске допуне (нпр. *задати ударац, писати песме, хранити дете*) и неглаголске допуне (нпр. *отпорност према ударцима, отпоран на ударце, неприметно за све*). Глаголске допуне могу бити директне, в. § 774 (нпр. *Заступа предузеће, Продаје воће*) и индиректне, в. § 775 (нпр. *Управља предузећем, Тргује воћем*), а неглаголске допуне су увек индиректне.

Допуна предиката назива се објекат, нпр. *Она слуша музику*. Сваки објекат је допуна, али свака допуна није објекат. На пример, у реченици *Слушајући музику, она је заспала* облик *музику* јесте допуна, али није објекат зато што облик *слушајући* није предикат.

§ 773. Глаголске допуне су типичне допуне, у којима је управна реч глагол, а допуна је објекат у облику именице са општим значењем нечега или некога на шта или на кога прелази глаголска радња, или је то супститут именице (именичка заменица, поименичени придев и сл.).

Место глаголске допуне је по правилу иза глагола, али она може стајати и испред глагола када то захтева смисао исказа, при чему акузативни или неки други падежни облик допуне показује да то није субјекат, нпр.

(25) *Лекове* треба узимати редовно.
(26) *Некога од њих* сам већ видео.

Положај ненаглашених заменица као допуна зависи од правила о употреби енклитика, нпр. *Познајем га*, али *Ја га познајем*, в. § 45–49.

Поједини глаголи захтевају више од једне допуне, уп.

(27) Дајте *шансу миру.*
(28) Послали смо *вам позивницу.*
(29) Поклонио *јој* је *слику.*

Неке друге могуће комбинације видимо у примерима као што су:

(30) Поштедите *старце* тих *напора* (директна допуна + индиректна у генитиву)
(31) Премазаћемо *торту чоколадом* (директна допуна + индиректна у инструменталу)
(32) Захвалио сам *му на том предлогу* (индиректна допуна у дативу + индиректна у акузативу с предлогом)

§774. Директна допуна употребљава се уз прелазне глаголе у предикату (§ 408), има облик акузатива без предлога (нпр. *погодити мету, срести познаника, подражавати Стерију*), или, ређе, акузатива с предлогом (нпр. *погодити у мету, наићи на познаника, угледати се на Стерију*), и значи објекат на који непосредно прелази радња означена глаголом у предикату, нпр.

(33) У десној руци држала је *лаки кинески сунцобран*. (И. Андрић)
(34) Срце моје мисли вечито / *неку тужну мисао*. (Д. Максимовић)
(35) Поздрављам *вас* са Фрушке горе.

Директна допуна глагола у предикату је директни објекат, као у наведеним примерима, за разлику од директних допуна других реченичних делова, нпр. *Потписавши решење, ставио је печат.*

Директном допуном сматра се и допуна у облику деоног (партитивног) генитива, нпр. *Попијте млека* (уп. у акузативу *Попијте млеко*), или допуна у облику словенског генитива, тј. генитива уз негирани глагол, који се у савременом српском књижевном језику релативно ретко употребљава, нпр. *Нема излаза из ове ситуације* (уп. без негације у предикату и са допуном у акузативу *Постоји излаз из ове ситуације*), али *Не зна одговор на то питање.*

Напомена. – Реченице типа *Не зна одговора на то питање* постојале су у српском језику, али се данас често осећају као застареле.

У функцији допуне може се употребити и синтагма (36), (37), или чак цела реченица (38), уп.

(36) Примила је *мајку с дететом.*
(37) Читали смо *„Орканске висове"*.
(38) Јесте ли читали *„Орлови рано лете"*?

Када је у допуни наслов или назив који је двочлани или вишечлани именски израз, тада тај именски израз треба да има морфолошки облик карактеристичан за допуну, нпр. *Чита „Циганe"* или *Чита Пушкинову поему „Цигани"*; *Дођи у „Москву"* или *Дођи у хотел „Москва"*.

Када је у допуни само наслов или назив који је реченица, тада та реченица у допуни не мења облик, нпр. *Чита „Тата, ти си луд"*; *Гледала је „Прохујало са вихором"*, али ако том наслову или називу у допуни претходи нека именица, тада важи и правило из претходног пасуса *Чита Саројанов роман „Тата, ти си луд"*; или *Гледала је филм „Прохујало са вихором"*.

§ 775. Индиректна допуна налази се у облику зависног падежа с предлогом или без предлога (нпр. *Они су се борили против непријатеља, Дете се игра лоптом*). Индиректна допуна глагола у предикату је индиректни објекат, као у наведеним примерима, за разлику од индиректних допуна других реченичних делова, нпр. *Пишући Николи, сетио се Васе.* Зависно од рекције глагола, индиректне глаголске допуне могу стајати у генитиву, дативу или инструменталу. Међу њих обично сврставамо и предлошке објекте, тј. оне који се састоје од предлога с именском речју у генитиву, акузативу, дативу-локативу или у инструменталу.

Генитив без предлога долази готово увек с повратним глаголима, нпр.

(39) Сети се *обећања.*
(40) Више *га* се не плашим.

Генитив с предлогом:

(41) Све зависи *од резултата.*
(42) Молекул воде се састоји *од два атома водоника и једног атома кисеоника.*

Датив-локатив:

(43) Не прија *ми* сладолед.
(44) Разговарају *о времену.*

Акузатив с предлогом:

(45) Принц се заљуби *у пастирицу.*
(46) Нисам мислио *на вас.*

Инструментал:

(47) Владао је огромним *царством.*
(48) *Чиме* се сада бавите?

Инструментал с предлогом:

(49) Наставићемо *с вежбама.*
(50) Немојте жалити *за прошлошћу.*

Напомена. – Реченице типа *Наставићемо с вежбама* не треба увек замењивати реченицама *Наставићемо вежбе* као правилнијим или једино правилним, иако тако препоручују неки лектори.

Индиректне глаголске допуне се налазе и у изразима са значењем давања назива или одређивања статуса некога или нечега, у којима је допуна у облику инструментала без предлога, нпр.

(51) Сви су га звали *професором.* (И. Андрић)
(52) Сматрају га *особењаком.*
(53) Земља је проглашена *уставном монархијом.*

§ 776. Индиректне глаголске допуне налазе се и у зависним падежима заменица (нпр. *Сети се ње*), бројева (нпр. *Верујте обома*), поимениченог придева (нпр. *Одредили су га за дежурног*), или трпних придева (нпр. *Брине о повређенима*).

§ 777. Неглаголске допуне су предлошко-падежне конструкције или беспредлошки падежни облици који допуњују значење именица (нпр. *Поднеће захтев за пензију*), придева (нпр. *Били су верни једно другом*), прилога (нпр. *Он трчи брже од своје браће*), па се, сагласно томе, неглаголске допуне деле на именичке, придевске и прилошке допуне. Традиционално се у граматикама и паукалне конструкције (§ 104) сматрају синтагмама с допунама бројева, нпр. *три ученика*, *троје ученика*.

Именичку индиректну допуну имају пре свега глаголске именице (са суфиксом *-ње* или *-ће*) и оне које значе неки процес. Именичка индиректна допуна најчешће је у облику генитива без предлога (нпр. *Дочек шампиона био је величанствен*) или с предлогом (нпр. *Његово одустајање од такмичења није никога изненадило*).

Допуне у дативу-локативу или у инструменталу исте су за именице као и за одговарајуће глаголе: *извињење читаоцима* као *извинити се читаоцима*; *руковање апаратом* као *руковати апаратом*. Неизмењени остају углавном и предлошки објекти, нпр. *пад с крова* као *пасти с крова*, *тежња ка савршенству* као *тежити ка савршенству.*

Именице које одговарају прелазним глаголима уместо правог објекта добијају генитив (објекатски генитив), а понекад и предлошку допуну:

увозити храну → увоз хране; *открити Америку → откриће Америке*; *желети промене → жеља за променама*; *ловити зечеве → лов на зечеве*.

§ 778. И многи придеви имају допуну. Тако нпр. придев *жељан* тражи генитив (*жељан промена*), *задовољан* тражи инструментал (*задовољан пресудом*), *уморан* тражи предлог *од* с генитивом (*уморан од напора*), *сигуран* тражи предлог *у* са акузативом (*сигуран у себе*) и сл.

После компаратива и суперлатива употребљава се допуна *од* + генитив (нпр. *скупљи од злата*; *највећи од свих филозофа*).

Исто важи и за прилошке допуне са прилогом у компаративу или суперлативу, нпр. *Ти ћеш то урадити боље од мене*, *Ти ћеш то урадити најбоље од свих*.

§ 779. Индиректне допуне уз именице понекад су доста сличне неконгруентним атрибутима. У неким случајевима разграничење је релативно лако, нпр. субјекатски генитив је увек неконгруентни атрибут (нпр. *песме Милана Ракића*), а објекатски генитив је увек допуна (нпр. нпр. *сахрана Милана Ракића*). У неким случајевима се без ширег контекста не може знати да ли је нека именица у генитиву употребљена у субјекатском или у објекатском генитиву (уп. *операција Јове Јовића* и *критика Јове Јовића* и сл.), а у неким случајевима интерпретација синтагме зависи од тога како се у некој синтаксичкој теорији схвата допуна.

Најважније је да ли управна реч својим смислом захтева допуну. У примерима као *Откриће писма унапредило је цивилизацију* или *Жеља за победом није га напуштала* јасно је да именице *откриће* и *жеља* такву допуну траже, а у примерима *Девојчица плаве косе је спавала* или *Гуме за аутомобиле су поскупеле* такође је јасно да именице *девојчица* и *гуме* не траже допуну те да су изрази *плаве косе* и *за аутомобиле* у тим синтагмама неконгруентни атрибути.

Одредбени реченични чланови

§ 780. Одредбени реченични чланови су атрибут, атрибутив, апозиција, апозитив и адвербијал.

Одредбени реченични чланови су секундарни реченични чланови који зависе непосредно или посредно од реченичног члана који одређују и најчешће нису обавезни делови реченице него могу бити изостављени без последица по граматичку прихватљивост реченице (о обавезним одредбама в. § 786).

§ 781. Одредбе у именичкој синтагми разликују се, пре свега, по месту у односу на главни члан синтагме и по јачини значењске везе с њим.

Атрибут

§ 782. Атрибут је другостепени реченични члан који служи да ближе одреди неки други реченични члан изражен именицом или неком другом именички употребљеном врстом речи (нпр. *Најбољи ученици су награђени*; *Сваки пети је награђен*; *Њено „мораш" га је зачудило*), или

групом речи (нпр. *Њихово „нема проблема" звучи симпатично*). Атрибути који одговарају на питање *какав?* означавају особину (нпр. *леп* дан, *бело* одело, *камена* ограда); *чији?* – припадност (нпр. *твој* стан, *Јовин* ауто, *Анин* сат); *који?* издвајање из скупа, обично при бројању (нпр. *први* такмичар, *трећа* књига, *последња* прилика).

Два или више атрибута могу стајати уз исту именицу, што се назива атрибутски низ, нпр. *Тај стари прашњави пут води до млина.*

§ 783. Атрибути могу бити конгруентни и неконгруентни.

Конгруентни атрибут је одредба главног члана именичке синтагме која се обично налази испред речи коју одређује, било да одређује саму ту реч (нпр. *тај дан*), било да одређује ту реч с неком другом одредбом уз њу (нпр. *тај лепи дан*), и која се категоријално прилагођава речи коју одређује (у роду, броју, падежу, аниматности), нпр. *добар пријатељ, доброг пријатеља..., лепа реч, лепе речи... Носи бело одело*, али *Носи белог зеца* итд. Конгруентни атрибути су најчешће придеви (нпр. *лак задатак*), придевске заменице (нпр. *тај задатак*), редни бројеви (нпр. *први задатак*), глаголски придеви (нпр. *извршен задатак*).

Поред **потпуне** атрибутске конгруенције среће се и **непотпуна** атрибутска конгруенција (§ 690), нпр. *свеж бурек и пециво*, где *свеж* и *пециво* не конгруирају у роду него само у броју и падежу.

§ 784. Веза атрибута са именицом коју он одређује може бити слабија или јача. С обзиром на то издвајају се следећи случајеви.

А. Атрибут је непосредно испред именице коју одређује, и слаже се с њом у роду, броју и падежу, нпр. *високи борови, храстова врата, стара смоква.*

Б. Атрибут одређује именицу заједно с њеним другим ланчано повезаним одредбама, нпр. *нова плава свилена хаљина*; *високи стари камени мост*; *масивна стара храстова врата*; *масивна стара врата од храстовине.*

В. Атрибут припада конјункцијском атрибутском низу, у којем се атрибути налазе у односу паралелних одредаба управног члана синтагме, нпр. *паметно, вредно и уредно дете*; *уредно, вредно и паметно дете.*

Г. Атрибут је непосредно испред именице коју одређује, али не конгруира с њом у роду, броју и падежу, јер је непроменљив па конгруенција није могућа, нпр. *инстант кафа, фер суђење, мега звезда.*

Синтаксичког су порекла, али нису атрибути него су атрибутски делови сложеница, почетни елементи сложених именица као што су *Београд, Зеленгора, Шар-планина* и сл.

Интензитет везе између атрибутске одредбе и речи која се одређује умногоме зависи од значења атрибута (унутрашње својство типа *добар*, или спољашње својство типа *градски*), а формални израз тог интензитета је ред речи у синтагми. Атрибути који су значењски најближи именици долазе на почетак придевског атрибутског низа, нпр. *добар градски аутобуски превоз*, али испред њих могу се налазити опште и показне придевске заменице, нпр. *сви ти...*; *сваки такав...*

§ 785. Неконгруентни атрибут је именица или именичка синтагма која у зависном падежном облику одређује другу именицу или синтагму, при чему међу њима нема конгруенције, уп. на пример, *афрички слонови* (конгруентни атрибут) и *слонови из Африке* (неконгруентни атрибут).

Неконгруентни атрибут може бити и атрибутски употребљени непроменљиви придев, чија су атрибутска својства значењска и позициона, али не и морфолошка, нпр. *беж мантил*, *тегет одело*, *мини сукња* (в. § 784).

Неконгруентни атрибут може бити и прилог, нпр. *колега слева*, *време данас*, *Тара зими*.

Понекад су именица или синтагма која се одређује и њен неконгруентни атрибут у истом падежном облику (нпр. *из куће Пере Перића*, *од мајке Марка Марковића*, *с питом са орасима*), али та обличка подударност није конгруенција јер облик атрибута ту није условљен обликом главе речи или израза.

Неконгруентни атрибут има као свој типичан граматички облик адноминални генитив са значењем уже или шире схваћене посесивности (нпр. *стан Пере Перића*, *рамена Пере Перића*, *брат Пере Перића*, *поступак Пере Перића*), квалификативности (нпр. *дечак препланулог лица*, *стил Пере Перића*), материје од које је нешто (нпр. *посуђе од пластике*, *кућа од камена*, *запушач од плуте*), односа део – целина (нпр. *нога од стола*, *кључеви од стана*, *дршка од чезве*), чему је блиско значење порекла (нпр. *човек из народа*, *Срби из Боке*, *људи с Романије*), као и просторно значење (нпр. *излаз из болнице*) итд.

Позиционе варијанте присвојног генитива су, под одређеним синтаксичким условима, присвојни придеви, нпр. *мајчин*, *очев*, *Јеленин*, *Душанов* (уп. *потпис Душана* и *Душанов потпис*).

Напомена. – Посесивни придев (нпр. *Душанов потпис*) јесте облик који се препоручује у савременом српском књижевном језику и који, где год је то могуће, треба да има предност у односу на посесивни генитив (*потпис Душана*).

У неким случајавима посесивни генитив се мора употребити (нпр. у синтагмама као што је *потпис Душана Марића*). В. о томе § 911, напомена 1.

Присвојне заменице (нпр. *мој*, *твој*, *његов* итд.) компензују одсуство присвојног генитива личних заменица.

Неконгруентни атрибут налази се, по правилу, иза именице или именички употребљене речи које одређује, нпр. *парче хлеба*, *од парчета хлеба*, *о парчету хлеба*..., али се непроменљиви придеви налазе, по правилу, испред именице коју одређују, нпр. *фер суђење* (као *поштено суђење*, што је стилски и боље него *фер суђење*).

Напомена. – Ако атрибуту претходе две именице на које би се тај атрибут могао односити, препоручује се такав ред речи који ће отклонити двосмисленост, нпр. уместо *Девојчица је седела испред лутке с расплетеном косом*, уколико се неконгруентни атрибут *с расплетеном косом* односи на именицу у субјекту (*девојчица*), реченица би требало да гласи *Девојчица је седела с расплетеном косом испред лутке*. Чак и када је у таквим случајевима субјекат изостављен, ако се неконгруентни атрибут налази испред именице или именичке синтагме, то може бити довољан знак да се он на њу не односи, нпр. исправно је и: *Седела је с расплетеном косом испред лутке*.

У српском језику неки конгруентни атрибути имају синонимичне неконгруентне атрибуте, нпр. *капи кише – кишне капи, девојчица црне косе – црнокоса девојчица, гуме за аутомобиле – аутомобилске гуме, уџбеник за средњу школу – средњошколски уџбеник.*

Неконгруентни атрибути у саставу именичких синтагми описани су у глави „Синтакса падежа".

Неконгруентни атрибути најчешће нису обавезни, али у неким случајевима могу бити обавезни, нпр. *Човек с ногом од специјалног материјала.*

§ 786. Обавезна одредба (обавезни детерминатор) постоји у случајевима када именичка синтагма има у свом саставу атрибут без којег би цела конструкција била граматички неприхватљива. Другим речима, тај атрибут у саставу одредбе је обавезан, тј. неиспустив. На пример, у конструкцијама као што су *старац седе главе, младић високог раста, девојка ретке лепоте, нос необичне дужине* и сличнима атрибути *седе, високог, ретке, необичне* су обавезни, јер би њихово изостављање нарушило граматичку правилност конструкције, а реченица би изгубила смисао.

Обавезне одредбе могу бити конгруентне (нпр. *Полицајац је легитимисао непознато лице*; реченица **Полицајац је легитимисао лице* била би неприхватљива.

Значењски услов да неконгруентна одредба буде обавезна јесте да именица коју она одређује именује део тела или унутрашње својство, чије се постојање подразумева све док није потребно дати неку одредбу тога дела или својства, када се морају именовати и одредба и оно што њу носи.

У ретким случајевима таква одредба се препушта подразумевању, нпр. *Има крајнике* значи 'има болесне крајнике'.

§ 787. Факултативна одредба је много чешћа од обавезне одредбе. Она се испољава у чињеници да различите одредбе у именичкој синтагми могу бити изречене или неизречене, а да то не утиче на граматичку правилност синтагме него само на њено укупно значење, нпр. *њен накит од висококаратног белог злата* према *накит од висококаратног белог злата, накит од белог злата, накит од злата, њен накит од белог злата, њен накит*, или само *накит* и сл.

Прилози у функцији непосредне одредбе именице у српском језику нису честа граматичка појава, а срећу се најчешће у реченицама у којима је у предикату помоћни или полупомоћни глагол, нпр.

(54) Ово је *парк зими.*

(55) А овде имате *поглед одозго.*

(56) То је *бококоторски залив изјутра.*

§ 788. Понекад је у именичким синтагмама управни члан нека поименичено употребљена реч (прилог, предлог, везник, речца, узвик) и тада се атрибути и глаголски облик у предикату налазе у средњем роду (ако облик предиката показује и род), уп.

(57) То његово тихо *изговорено „ако"* увек *је звучало* злослутно.

(58) Та његова тихо *изговарана „ако"* увек *су звучала* злослутно.

§ 789. Предикативни атрибут (привремени атрибут) казује особину ограничену на трајање радње исказане предикатом, нпр.

(59) Дошла је *весела*. ('она је дошла'+'она је била весела')
(60) Наши су *први* стигли на циљ, а ваши *последњи*.
(61) Отац се *исцрпљен* срушио на лежај.

Предикативни атрибут је придев у именском делу сажетог сложеног предиката с пунозначним глаголом (уместо помоћног или полупомоћног глагола), нпр. *Старац је седео погурен* ('старац је седео' + 'старац је био погурен'), *Девојчица ћути уплашена* ('девојчица ћути' + 'девојчица је уплашена').

Као и придев у предикату (нпр. *Марко је изненађен*), придев у предикативном атрибуту увек је у неодређеном придевском виду уколико у промени има облике за оба вида (не може се рећи *Отац се *исцрпљени срушио на лежај*).

Личне заменице се, по правилу, употребљавају без атрибута, али је њихова субјекатска употреба у реченици с предикативним атрибутом сасвим уобичајена, нпр.

(62) Ми ћутимо *збуњени*.
(63) Ти си се вратио *уплашен*.
(64) Они су дошли *радосни*.

Секундарно се предикативни атрибут употребљава и без непосредне везе с предикатом, уз глаголски прилог (нпр. *Ми ћутимо слушајући га збуњени*) или уз инфинитив (нпр. *Забрањено је возити пијан*).

Атрибутив

§ 790. Атрибутив (именички атрибут) као другостепени реченични члан јесте именичка одредба именице или именичке синтагме с којом атрибутив чини интонацијску и значењску целину и с којом се често слаже у роду, броју, падежу и аниматности, нпр. *доктор Перић, хотел „Москва", река Сава, птица селица, суза радосница*. Атрибутив треба разликовати од апозиције (в. § 798–802), мада су у старијим граматикама и такви примери називани апозицијама.

У неким случајевима атрибутиви могу бити непроменљиви, а њихова атрибутивна својства тада су семантичка и позициона, а не морфолошка, нпр. *тетка Олга, тетка Олге, тетка Олги* итд.

Атрибутив може непосредно одређивати именицу (нпр. *доктор Перић*), или је може одређивати узету заједно с неким другим њеним одредбама, нпр. *познати професор доктор Алекса Перић с Новосадског универзитета*.

§ 791. Да атрибутив одређује именицу као што то чини придевски конгруентни атрибут, показује постојање синонимичних парова синтагми са атрибутом и са атрибутивом, нпр. *светац Алимпије – Свети Алимпије, великан Тесла – велики Тесла; проклетник XY – проклети XY*. Таква преобликовања су могућа само у мањем броју синтагми (у примерима као *монах Алимпије, проналазач Тесла, доктор Марић* не можемо заменити атрибутив атрибутом).

§ 792. Атрибутив може одређивати именицу и када се налази иза ње, нпр. *змија отровница – отровна змија, јабука дивљака – дивља јабука, мајка старица – стара мајка, град херој – херојски град.* Преобликовања синтагми са атрибутивом и заједничком именицом у истозначне синтагме са конгруентним атрибутом нису увек могућа, нпр. *ђаци пешаци, деца просјаци, жена космонаут, камен темељац*, али понекад постоји синонимичан неконгруентни атрибут, нпр. *сузе радоснице – сузе од радости.*

§ 793. Поред тога, атрибутив може бити кореференцијалан са именицом или синтагмом уз коју је употребљен, тј. може означавати исто, али не на исти начин, нпр. *најбољи тенисер света 2011. године Новак Ђоковић* (где *најбољи тенисер света 2011.* значи исто што и *Новак Ђоковић*). Због своје кореференцијалне природе (означава исто што и именица или синтагма уз коју се налази) атрибутив у овом трећем случају само условно и традиционално спада у одредбе, што, уосталом, важи и за апозицију као постпозитивни атрибутив, у примерима као што је *Новак Ђоковић, најбољи тенисер света 2011. године.* Кореференцијално употребљени атрибутив и одговарајућа именица или синтагма често се узајамно одређују и узајамно конгруирају.

§ 794. Веза атрибутива, као именичког атрибута, са именицом коју он одређује може бити слабија или јача, и у том погледу могу се издвојити следећи случајеви.

А. Атрибутив одређује именицу која конституише целу синтагму узету заједно са њеним другим одредбама, нпр. *познати професор Алекса Перић са Новосадског универзитета.*

Б. Атрибутив припада конјункцијском низу атрибутива, од којих се због обавезне линеарности исказа само један атрибутив може налазити непосредно испред именице коју се одређује, нпр. *професор, спортиста и политичар др Алекса Перић.*

В. Атрибутив стоји непосредно испред именице коју одређује, али се употребљава као неконгруентна одредба, тј. увек је у истом облику, нпр. *ујка Васа, ујка Васе* итд.

Г. Атрибутив се налази непосредно испред именице коју одређује, и слаже се с њом у роду, броју, падежу и аниматности, нпр. *То је војник Перић, Видим војника Перића.*

Д. Атрибутив је близак статусу првог дела полусложенице, нпр. *хаџи Рувим, фра Петар, рак рана.*

Атрибутивне одредбе типа Д имају сразмерно најјачу везу са именицом која је управни члан именичке синтагме.

Атрибутиви који одређују властите именице по правилу се налазе испред њих, али атрибутиви блиски статусу дела именичке сложенице могу бити и иза именице, која губи променљивост, а атрибутив је не губи, нпр. *Селим-бег, Селим-бега, Селим-бегу...; Смаил-ага, Смаил-аге, Смаил-аги...*

Атрибутиви који одређују заједничке именице у неким случајевима се налазе испред, а у неким иза именице које одређују, нпр. *И болесни странац-путник лежао је непомичан и савијен.* (И. Андрић), [...] *живи*

старица-врачара, чувена по успешном лечењу рана (И. Андрић), или иза именице коју одређују, нпр. *птице грабљивице, ђаци први, ђаци пешаци* и сл.

Напомене. – У именичким синтагмама са атрибутивима називи насељених места, планина, острва и неких других објеката могу у зависним падежима бити променљиви или непроменљиви, при чему у овом другом случају атрибутив остаје променљив показујући који је падеж у питању, нпр. *у селу Бобову // у селу Бобово; на планини Лисцу // на планини Лисац; са острва Паштмоса // са острва Паштмос* и сл.

И једни и други облици су правилни, али у званичнијем начину изражавања предност имају изрази с непроменљивим главним делом (дакле, у *селу Бобово* и сл.), што не значи да алтернативна варијанта обавезно звучи разговорно или некњижевно. Када су у питању мање познати објекти, односно њихови називи, или када је атрибутив у неком зависном падежу, посебно ако ти називи имају редак или необичан граматички облик, препоручује се да назив објекта остане у номинативу, нпр. *на планини Сорак-сан* уместо *на планини Сорак-сану.*

Ако се у српском језику властита именица преузета из неког страног језика не може употребити у зависном падежу, онда је употреба атрибутива у зависном падежу у изразу с непроменљивим главним делом најприроднији начин да се изрази падеж именског израза, нпр. *Јерофејев се возио од Москве до станице „Петушки"* (било би врло неуобичајено рећи *Јерофејев се возио од Москве до *Петушака*).

§ 795. У истом атрибутском низу понекад се срећу напоредо употребљени придевски и именички атрибут, нпр. *тај хаџи Јован, моја добра тетка Јелка* и сл.

У такве случајеве не спадају примери типа *академски сликар Васа Васић, дипломирани филолог Марија Марковић, вишн лектор Јела Јелић* и сл., у којима придеви (нпр. *академски, дипломирани, вишн* и сл.) нису самостални атрибути него саставни делови придевско-именичких атрибутива у двочланим терминолошким називима. Придевско-именички атрибутиви заправо су именичке синтагме у функцији атрибутива у којима поред именице као управног члана синтагме постоји и обавезни придевски одредбени елемент.

§ 796. У фамилијарном говору називи сродства као *тета, тетка, чика, кум* и сл., и понеке титуле као *кнез, газда, госпа* и др. могу остати непромењене испред имена: *тета Зора, тета Зоре, тета Зори* и сл.

Напомена. – Такав облик примењен је и у називима неких старих београдских улица као што су *Кнез Михаилова, Чика Љубина, Баба Вишњина* и друге. Између две такве речи обично се писала цртица, како би се истакла непроменљивост прве (нпр. *тета-Зори, Кнез-Михаилова* и сл.), али по *Правопису српског језика* (2011), у циљу поједностављења правила, и такви спојеви се пишу без цртице (тачка 92б).

§ 797. Ако је у неправим именичким синтагмама главни члан поименичено употребљена реч (прилог, предлог, везник, речца, узвик) и ако таква поименичена реч има атрибутив, унутрашња и спољашња конгруенција прилагођава се у целости граматичком облику атрибутива, нпр. *Тај његов тихо изговорени везник „ако" звучао је злослутно.*

Апозиција

§ 798. Апозиција у ужем смислу јесте интонацијски или интерпункцијски издвојена именица или именичка синтагма у функцији одредбе друге именице (нпр. *Београд, главни град Србије, имао је бурну историју*), или именичке синтагме (нпр. *Њен брат, професор историје, ради у Нишу*), с којом се апозиција не мора слагати ни у роду (нпр. *Дунав, друга по величини европска река, извире у Немачкој*), ни у броју (нпр. *Срели су се на Теразијама, познатом београдском тргу*), али се мора слагати у падежу, в. претходне примере, а такође: *...чини ми се да добро познајем ове Дубровчане, госпаре и трговце, редовнике и морепловце, па чак и обичне пучане*. (И. Андрић), а мора се слагати и у категорији аниматности, нпр. *Упознао је њеног брата, професора историје, који ради у Нишу.*

§ 799. У значењском погледу апозиција може бити кореференцијална са оним што одређује, тј. означава исто, али не на исти начин, нпр. *Београд, главни град Србије, имао је бурну историју*. Због своје кореференцијалне природе апозиција није типична одредба (осим у том погледу што се кореференцијални делови реченице на известан начин узајамно одређују), као уосталом и одговарајући атрибутив (§ 790–797).

Поред тога, апозиција често има праву одредбену функцију у односу на именицу или синтагму после које је употребљена, нпр. *Васа Васић, професор историје, одлази у пензију*. „Васа Васић" и „професор историје" нису синоними, него апозиција ту спецификује једно својство Васе Васића, који је и нечији рођак, комшија, колега итд., а припада и скупу „професори историје".

§ 800. Многе апозиције могу бити преобликоване у атрибутиве (и обратно), нпр. *Васа Васић, професор историје, одлази у пензију* ↔ *Професор историје Васа Васић одлази у пензију*, али неке немају то својство (нпр. *Њен брат, учитељ, ради у Нишу*), што зависи од лексичког састава апозиције и именице или синтагме уз коју она стоји.

§ 801. Апозиција у ширем смислу јесте свака интонацијски или интерпункцијски издвојена одредба (нпр. Игра добро, *и са много маште*), укључујући и апозитиве (§ 803) – интонацијски или интерпункцијски издвојене придеве (или придевске синтагме), који се у роду, броју, падежу и аниматности слажу са именицом коју одређују, налазећи се иза ње (нпр. Брат, *веома уморан*, одлази), или испред ње (нпр. *Веома уморан*, брат одлази), и апозитивне клаузе (нпр. Брат, *који је веома уморан*, одлази), такође: *Имала је слушкињу, једно зрикаво и убого девојче, ситно и неугледно, од неке ниже расе, створено да служи*. (И. Андрић)

Напомена. – О разлици између предикативног атрибута (нпр. *Брат одлази уморан*) и апозитива (нпр. *Брат, уморан, одлази*), в. § 760.

§ 802. Апозиција је спољашња одредба (у односу на атрибут и атрибутив као унутрашње одредбе) јер је накнадно додата одредба, која се увек односи на цео израз коју одређује, а не само на главни члан име-

ничке синтагме. И у значењском и у формалном погледу веза апозиције с оним што се њоме одређује је релативно лабава, а статус апозиције у целини је прелазне природе – од одредбе у простој реченици ка одредби у сложеној реченици. Уп.

(65) Проф. Перић, *сйецијалисйа за судску медицину*, обратио се новинарима.

(66) Проф. Перић, *који је сйецијалисйа за судску медицину*, обратио се новинарима.

Као што атрибути могу бити придевски атрибути и именички атрибути (атрибутиви), слично томе и апозиције могу бити именичке апозиције и придевске апозиције (апозитиви).

Апозитив

§ 803. Апозитив (или придевска апозиција) јесте издвојена придевска одредба која се употребљава обично после именице коју одређује и с којом апозитив конгруира у роду, броју, падежу и аниматности, ако има те граматичке категорије, нпр.

(67) Мој колега, *изненађен*, није стигао да реагује.

(68) Мачка, *уйлашена*, јурне на врх дрвета.

(69) Први такмичар, *срећан и задихан*, стиже на циљ.

За разлику од апозиције (нпр. *Небојша, њен брат, био је душа сваког друштва*) апозитив нема облик именичке синтагме (нпр. *Небојша, дружељубив и духовит, био је душа сваког друштва*), али уз придев у апозитиву може се налазити именица или именичка синтагма у неком зависном падежном облику, као индиректна допуна придева, одн. глаголског придева, нпр.

(70) Доктор, *уморан од дежурства*, одлази кући.

(71) Природа, *обасјана йролећним сунцем*, умиривала нас је и тешила.

Као и придев у предикату (нпр. *Марко је изненађен*), придев у апозитиву увек је у неодређеном придевском виду.

§ 804. Апозитив може бити употребљен и испред именице или именички употребљене речи коју одређује, нпр. *Влажна од кише, земља се уīибала йод ноīама*. Уп. такође:

(72) *Весела* девојка одлази. - атрибут

(73) Девојка, *весела*, одлази. - апозитив у постпозитивној употреби

(74) *Весела*, девојка одлази. - апозитив у препозитивној употреби

(75) Девојка одлази *весела*. - предикативни атрибут

§ 805. Према јачини везе између одредбе и главног дела именског израза апозитив се налази између атрибута и апозиције, тј. та веза је најјача код атрибута, слабија код апозитива и најслабија код апозиције.

§ 806. Одредбе у именском изразу деле се на унутрашње, или ближе одредбе, и спољашње, или даље одредбе, по степену семантичке везе са оним што одређују, а што има свој формални синтаксички израз.

Унутрашње одредбе су атрибути, било придевски (нпр. Освануо је *леī* дан), било именички, тј. атрибутиви (нпр. Над *īрадом* Колашином небо је данас ведро). И придевски и именички атрибути могу

бити променљиви (као у претходним двама примерима), или непроменљиви (нпр. На њој је била *беж* хаљина, Путовала је с *тетком* Надом).

Унутрашње одредбе су и постпозитивни неконгруентни атрибути (нпр. Живе у кући *од камена*).

Спољашње одредбе именског израза су апозиције, било именичке (нпр. Волга, *најдужа европска река*, улива се у Каспијско море) или неименичке (апозитиви), које могу бити придевске (нпр. Влада, *висок и јак*, одлично игра на месту центра), или партиципске (нпр. Влада, *добро припремљен*, одлично игра на месту центра).

§ 807. Личне заменице се, по правилу, употребљавају без одредбе. Уколико лична заменица ипак добије одредбу, та одредба је у постпозицији, са особинама апозиције или апозитива.

(76) А ми, *наивчине*, тако урадимо.

(77) А ми, *наивни*, тако урадимо.

(78) Што јој ти, *најугледнији човек у месту*, не помогнеш?

(79) Што јој ви, *паметни и школовани*, не помогнете?

(80) А они, *бунџије*, крену први.

(81) А он, *бунтован*, тражи буру. (М. Љермонтов)

Заменица другог лица једнине може имати и вокативну апозицију. Уп.

(82) Што јој ти, *мудријашу*, не помогнеш?

§ 808. Употреба било какве одредбе искључена је ако је у субјекту заменица *тај* (*та*, *то*). Употреба заменичких облика *тај*, *та*, *то* уместо заменица трећег лица *он*, *она* или *оно* могућа је у колоквијалном изражавању, и даје исказу експресивност одобравања или неодобравања, уп.

(83) Је ли то Јова урадио? Дакле, *тај* је заиста мајстор.

(84) Не помињи ми њега. *Тај* везе нема.

Адвербијал

§ 809. Адвербијал (прилошка одредба) јесте другостепени реченични члан који одговара на питања о месту (нпр. *где?*), правцу (нпр. *куда?*, *одакле?*), времену (нпр. *када?*, *откад? докад?*), узроку (нпр. *зашто?*), циљу (нпр. *ради чега?*), услову (нпр. *под којим условом?*) и неким другим околностима у којима се остварује нека радња или стање.

Адвербијал служи као одредба неког реченичног члана, обично предиката (нпр. *Вредно ради*), или целе реченице (нпр. *Очигледно нисте размишљали о последицама* – 'нисте размишљали о последицама, што је очигледно') и најчешће има облик прилога (нпр. *Пређите туда*), именице у зависном падежу без предлога (нпр. *Пређите ходником*), предлошко-падежног израза (нпр. *Пређите кроз тај ходник*), али може имати и облик глаголског прилога (нпр. *Пролазе не оклевајући*), или фразеологизма (нпр. *Иди куда те очи воде*).

§ 810. Изостављање адвербијала скоро никада не утиче на правилност реченице, нпр. (*Вредно*) *ради*, *Он им је* (*храбро*) *одговорио*, *Пређите* (*туда*) и сл. У ретким случајевима глагол у предикату не може се употребити без адвербијала, нпр. *Та књига се налази* (...), *Предавање је трајало* (...), *Они станују* (...) и сл.

Упитни прилози и прилошки изрази не могу се изоставити из реченице која њима почиње, а да се значење реченице суштински не промени, нпр. *Куда идеш? Када почињете? Зашто ћутиш?*, а у неким случајевима упитни прилог се не може изоставити без оштећења граматичке правилности реченице, нпр. *Како му прићи?*

§ 811. Просторни (спацијални) адвербијали дају просторну локализацију радње или стања и обухватају адвербијале за место и адвербијале за правац. Адвербијали за место могу имати облик прилога (нпр. *Где живе? Позади се неко накашљао*), предлошко-падежног израза (нпр. *У твојој башти ја те видјех јуче* – А. Шантић), или фразеологизма (нпр. *Живе иза седам гора*). Адвербијали за правац могу имати облик прилога (нпр. *Одакле су дошли?*), падежног облика (нпр. *Ишли су обалом*), предлошко-падежног израза (нпр. *Уђите у собу*), или фразеологизма, нпр. *Бежи куда те очи воде и ноге носе.*

§ 812. Временски (темпорални) адвербијали значе време вршења радње или стања и обухватају адвербијале за временску локализацију (нпр. *Тада су живели у Суботици*) и адвербијале за временску квантификацију (нпр. *Овде увек дува*). Могу имати облик прилога (нпр. *Када одлазите? Сада спава, Често иде на концерт*), падежног облика (нпр, *Ради и суботом*), предлошко-падежног израза (нпр. *У јануару су прославили њен рођендан, Венчали су се у недељу; Читала је по целу ноћ*), глаголског прилога (нпр. *Раде певајући*) или фразеологизма, нпр. *Доћи ће кад на врби роди грожђе.*

§ 813. Начински (квалификативни) адвербијали значе начин вршења радње или стања, а могу имати облик прилога (нпр. *Како спава? Чврсто смо одбили напад, Растали су се ћутке*), предлошко-падежног израза (нпр. *Одговара с напором*), глаголског прилога (нпр. *Седи налактивши се о сто*) или фразеологизма (нпр. *Побегао је главом без обзира*), који може имати и облик клаузе (нпр. *Говори као да није доручковао*). Начинским адвербијалима значењски су блиски поредбени (компаративни) адвербијали, нпр. *Добра је као њена мајка*, и сл.

§ 814. Количински (квантитативни) адвербијали дају одредбу количине, мере или степена, а могу имати облик прилога (нпр. *Колико спаваше? Долазио је двапут, Овде је много књига, Он мало прича*), предлошко-падежног израза (нпр. *Вози сто на сат*), или фразеологизма, нпр. *Било их је као звезда на небу.*

§ 815. Узрочни (каузални) адвербијали значе узрок вршења радње или стања, а могу имати облик прилога (нпр. *Зашто питаш?*), предлошко-падежног израза (нпр. *Оженио се из љубави*), глаголског прилога (нпр. *Ћутао је не знајући одговор*) или фразеологизма, нпр. *Ухапсили су га што је просуо сирће* – 'без разлога'.

§ 816. Условни (кондиционални) адвербијали значе различите услове вршења радње или стања, а могу имати облик предлошко-падежног израза (нпр. *У случају потребе разбити стакло*),

глаголског прилога (нпр. *Упорно вежбајући, може оздравити*) или фразеологизма, нпр. *Не може то урадити ни да дуби на глави.*

§ 817. Циљни (телични) адвербијали значе циљ, намену или намеру с којом се радња врши и такође могу имати облик прилога (нпр. *Урадили су то намерно*), предлошко-падежног израза (нпр. *Допутовали су овамо ради лечења*), или фразеологизма (нпр. *За чије бабе здравље ми ово радимо?*). Називају се и намерни или финални адвербијали.

§ 818. Допусни (концесивни) адвербијали значе различите уступке под којим се врши радња или стање у ситуацији када се не би очекивало да ће се вршити. По правилу имају облик предлошко-падежног израза, нпр. *Упркос ветру отишао је у лов, Без обзира на хладноћу радови се настављају.*

Напомена. – Поред предлога *упркос* у регионалној је употреби, у западном делу српског књижевнојезичког простора, и *усркос* као и *унаточ*, нпр. *Усркос јаком вјетру, усјели су се искрцати, Унаточ њиховим увјетима, он је поступио другачије.*

§ 819. Адвербијали средства (инструментални адвербијали) значе оруђа, средства и слично помоћу којих врши радња или стање означени предикатом. По правилу имају облик инструментала, нпр. *Пише графитном оловком, Мајка храни дете кашичицом.* Значење средства понекад се изражава и другим облицима, нпр. *Направио је отвор помоћу специјалног сврдла.*

Употреба адвербијала може зависити од других реченичних чланова. На пример, адвербијал средства у облику инструментала не може се употребити ако је у истој реченици индиректна допуна у инструменталу. Уп.

(1) Мајстор је премазао под *бојом*. (тј. 'мајстор је намазао *боју* по поду')
(2) Мајстор је премазао под *четком*.
Али не: (3) *Мајстор је премазао под *бојом четком*.
(4) Мајка храни дете *кашицом*. (тј. 'мајка даје детету *кашицу* да једе')
(5) Мајка храни дете *кашичицом*.
Али не: (6) *Мајка храни дете *кашицом кашичицом*.

§ 820. Глаголска именица у субјекту понекад се, у одређеном типу просте реченице, може заменити инфинитивом (уп. *Остати је ризик // Остајање је ризик*), који, као глаголски облик, може имати прилошке одредбе, нпр. *Тако остати је ризично.*

§ 821. Упитни прилози користе се и у реторичким питањима, у којима имају нека друга значења (негација, квантификација), и прагматичке функције (чуђење и др.), нпр.

(7) *Где* се још тако ради! ('тако се више нигде не ради')
(8) *Колико* пута да ти то кажем! ('то сам ти много пута рекао')
(9) *Откуд* ти то паде на памет!
(10) *Откуд* тебе вила нанијела!

§ 822. Поред прилога, падежних и предлошко-падежних конструкција и фразеологизама, адвербијали често имају облик глаголских прилога (нпр. *Иде застајкујући*) или конструкција са глаголским прилозима

(нпр. *Пева пратећи себе на гитари*), који су прелазни облици између правих адвербијала и предиката, с којима их повезују граматичке категорије глаголског вида и стања.

У савременом српском језику постоје глаголски прилог несвршени (који се назива и глаголски прилог садашњи) и глаголски прилог свршени (који се назива и глаголски прилог прошли). Глаголски прилог несвршени гради се искључиво од несвршених глагола (нпр. *Одлази не осврћући се*), док глаголски прилог свршени, уз неке изузетке, имају свршени глаголи (нпр. *Отишла је не осврнувши се*).

Глаголски прилози су полупредикативни облици, који немају самостална значења садашњости или прошлости. Они не могу самостално да оформе реченицу, јер је њихова служба увек одредбена. Семантички субјекат онога што значи радња у глаголском прилогу мора бити значењски исти као граматички субјекат просте реченице у којој је глаголски прилог употребљен.

Напомена. – Сагласно правилу да семантички субјекат онога што је означено глаголским прилогом мора бити идентичан значењу граматичког субјекта реченице с тим прилогом (нпр. *Седели су ћутећи* = 'они су седели', 'они су ћутали') погрешна је употреба глаголског прилога несвршеног у примерима типа *Прегледајући писмене задатке, пао нам је у очи велики број сличних грешака.* Исправно је *Прегледајући писмене задатке запазили смо велики број сличних грешака.*

Од тог правила постоје два изузетка. Ако је вршилац радње исказане глаголским прилогом човек уопште, тада граматички субјекат значи неког другог вршиоца радње или носиоца стања (нпр. *Сарајево се налази лево идући на север*), а ако је реченица са глаголским прилогом безлична, тј. без граматичког субјекта, него само са семантичким субјектом, семантички субјекат такве реченице и семантички субјекат радње у глаголском прилогу не морају се подударити, нпр. *Сада враћајући се снежним друмом у завејани град, после опроштаја с везиром, све му је изгледало неразумљиво.* (И. Андрић)

§ 823. Несвршени глаголски прилог (§ 1176, 1177) може учествовати у изражавању садашњости (нпр. *Чита лежећи*), прошлости (нпр. *Читао је лежећи*), или будућности (нпр. *Читаће лежећи*), означавајући у сва три случаја истовременост радње у глаголском прилогу с радњом у предикату. Зато је неадекватан традиционални назив „глаголски прилог садашњи", јер се тим обликом не изражава садашњост него истовременост с нечим у садашњости, прошлости или будућности.

§ 824. Свршени глаголски прилог (§ 1178, 1179) може учествовати у изражавању прошлости (нпр. *Прочитавши поруку, одмах нам се јавио*), или будућности (нпр. *Прочитавши поруку, одмах ће нам се јавити*), означавајући у оба случаја да је радња у глаголском прилогу претходила радњи у предикату. Поред антериорности (претходна радња), глаголски прилог свршени понекад може значити и истовременост (нпр. *Седи подавивши ноге*, тј. 'седи и при томе има подавијене ноге'), па и постериорност (нпр. *Изашла је залупивши вратима*, тј. 'прво је изашла па је

затим залупила вратима'). Зато је за глаголски прилог свршени неадекватан традиционални назив „глаголски прилог прошли".

Напомена. – Сагласно правилу да семантички субјекат онога што је означено глаголским прилогом мора бити идентичан граматичком субјекту реченице с тим прилогом (нпр. *Пробудивши се, одмах је устао* = 'он се пробудио', 'он је устао') погрешна је употреба глаголског прилога свршеног у примерима типа *Прешавши неколико километара, почела је да пада киша.* Исправно је *Пошто смо прешли неколико километара, почела је да пада киша.*

Реченични додаци

§ 825. Свака проста реченица има основни облик и проширени, развијени облик. За разлику од основног (§ 1193), проширени облик реченице (§ 1194) мора имати најмање један факултативни реченични члан и/или најмање један реченични додатак (§ 1195), као део реченице који је интонацијски и смисаоно мање или више издвојен, и који се осећа као накнадно додат, али је у смисаоној вези са реченицом, коју проширује додатном информацијом о неком реченичном члану или о реченици у целини.

§ 826. По месту у реченици којој припадају, реченични додаци могу бити уводни (препозитивни), нпр. *Наравно, они се проше*; *По њеном мишљењу, посао је завршен*, средишњи (интерпозитивни, парентетични), нпр. *Они се, наравно, проше*; *Посао је, по њеном мишљењу, завршен*, или завршни (постпозитивни), нпр. *Они се проше, наравно*; *Посао је завршен, по њеном мишљењу.* Неки реченични додаци могу се употребити у било којој од те три позиције, док је распоред других мање или више ограничен, нпр. изрази као *прво, ..., друго, ..., треће, ...*, употребљавају се, по правилу, на почетку реченице (нпр. *Прво, она има одличан успех у средњој школи; друго, има одличан резултат на пријемном испиту...*), ређе на другом или трећем месту у реченици (нпр. *Она има, прво, одличан успех у средњој школи; има, као друго, одличан резултат на пријемном испиту...*), али није уобичајена употреба тих израза на крају реченице.

Реченични додаци могу имати облик читаве реченице у реченици, нпр. *Гори у мени и пржи ме – јер то горим ја! – неподношљива потреба за лепотом и савршенством.* (И. Андрић)

Напомена. – Употреба уводних израза *под један..., под два..., под три...* (уместо *прво..., друго..., треће...*) одлика је административног начина изражавања и не препоручује се у другим функционалним стиловима.

§ 827. Уводни изрази одређују у целини део реченице који им следи, а најчешће имају неко модално значење, нпр. претпоставке (нпр. *можда, вероватно, тешко да...*), истинитости (нпр. *заиста, стварно, несумњиво...*), позитивне или негативне оцене (нпр. *хвала Богу, срећом, на жалост...*), извора информације (нпр. *наводно, веле, кажу, по њему...*), коментара структуре исказа (нпр. *другим речима, укратко, то јест...*), а могу имати и значење скретања пажње на исказ који следи (нпр. *знаш, види, пази, слушајте, схватите...*), значење квалификације уобичајено-

сти неке ситуације (нпр. *као увек, као и обично, као што је ред...*) и друга значења.

Напомена. – Неки уводни изрази користе се као поштапалице, што треба избегавати. На пример, израз *у сваком случају* има значење 'без обзира на све околности', али се често користи без стварне потребе и смисаоног оправдања, као поштапалица у говору, поготову у дискусијама на политичким, административним и сличним састанцима.

§ 828. Парентезе (од грчког paréntheѕis – уметање), као реченични додаци који нису ни на почетку ни на крају реченице него у њеној средини, могу имати облик развијених реченица у реченици и често су одлика личног стила, нпр. *На крају, може се казати да је, поред свог заната, који наравно није ни леп ни много частан, била разумна жена милостивог срца и добре нарави...* (И. Андрић)

§ 829. Изрази додати крају реченице обично имају својство накнадно додатих информација, нпр. *То би било довољно, по мом мишљењу*; *Они су се помирили, хвала Богу.*

Синтаксичке конструкције додате крају реченице могу бити интонацијски или интерпункцијски изразитије издвојене, што може имати облик парцелације – употребе делова реченице као засебних исказа непотпуне структуре (§ 833), нпр. *Радићу још. Колико могу*; или *Казнила је дете. За његово добро. Како сама каже.*

§ 830. По граматичким одликама реченични додаци се деле на накнадне реченичне чланове и посебне реченичне додатке.

Накнадни реченични чланови имају синтаксичке функције као и основни реченични чланови, али истовремено имају статус накнадно додатог дела реченице, било зато да би се тај накнадни део комуникативно јаче истакао (рематизовао), било зато да би се комплетирала реченица која у брзом изражавању непотпуно уобличена, или из неког сличног разлога, нпр.

(1) Дођите сви, *овамо.*
(2) Дајте му да једе, *нешто лако.*
(3) Потписао је, *лично директор.*

§ 831. Накнадно употребљени реченични чланови разликују се по степену њихове уобичајености у добром књижевном језику. Апозиција (као постпозитивни атрибутив, в. § 798–801) представља најчешћи додатно употребљени реченични члан у свим функционалним стиловима, уп.

атрибутив: *Професор права* Мирко Мирковић објавио је нову књигу,
апозиција: Мирко Мирковић, *професор права*, објавио је нову књигу.

Напомена. – У научном и административном стилу, а углавном и у публицистичком, накнадна употреба реченичних чланова (осим апозиције), није уобичајена и сматра се нарушавањем стилске норме, док је у разговорном стилу накнадна употреба реченичних чланова доста уобичајена.

§ 832. Поред апозиције и апозитива (§ 802) врло је уобичајена, али није обавезна, употреба **конструкција са трпним придевима** (4) и **конструкција са глаголским прилозима** (5) као интонацијски и смисаоно

издвојених делова реченице, што је за такве конструкције обавезно када се налазе испред предиката, нпр.

(4) *Убеђена* да је у праву, није одустајала.
(5) *Гледајући* филм, бака је задремала.

Када се конструкција са трпним придевом или глаголским прилогом налази после предиката, она може, али не мора имати статус реченичног додатка издвојеног интонацијом или интерпункцијом, уп.

(6) Прочитао је то писмо написано читким рукописом.
(7) Прочитао је то писмо, *написано читким рукописом.*
(8) Положила је све испите вредно учећи цело лето.
(9) Положила је све испите, *вредно учећи цело лето.*

Разлика између примера типа (6) и (7), као и примера (8) и (9) јесте у томе што се у реченицама (7) и (9), део који следи после запете интерпункцијски (а у изговору интонацијски) издваја као накнадно додата информација.

§ 833. Поред уметнутих израза на почетку реченице, срећу се исти изрази употребљени непосредно испред реченице у статусу синтаксички самосталних иако обично у нечему редукованих конструкција. Ако се жели још више истаћи комуникацијска засебност тих израза, они се могу развити до облика засебних реченица. Уп.

(10) *Прво.* Посао је завршен.
(11) *На првом месту желим да истакнем следеће.* Посао је завршен.

Накнадна употреба реченичних чланова се по степену синтаксичке издвојености налази између основне употребе реченичних чланова и њихове употребе у парцелацији реченице као засебних исказа непотпуне структуре, уп.

(12) Дођите сви. Овамо горе.
(13) Дајте му да једе. Нешто лако.
(14) Потписао је. Лично директор.

Напомена. – Иако има мишљења да су реченичне парцелације неправилне и да их треба избегавати, то је само делимично тачно. Њих свакако треба избегавати у научном и административном стилу, којима су потпуно стране. У књижевноуметничком и разговорном стилу, а ређе и у публицистичком, парцелација је оправдано средство експресивне стилизације исказа.

§ 834. Посебни реченични додаци, који нису реченични чланови, најчешће су вокативни изрази (нпр. *Милане, не нагињи се кроз прозор*), уводни изрази (нпр. *прво, пре свега, према томе, дакле, другим речима,* итд.) или парентезе (нпр. *Она је, по општем мишљењу, била најбоља*).

§ 835. Вокативни израз је граматички независан и интонацијски издвојен део реченице, или сложеније синтаксичке целине, који има апелативну или експресивну функцију, нпр.

(15) Како си, *комшија*?
(16) У загрљај ми, *Косиоче*, крени. (М. Тешић)
(17) *Добра земљо моја*, лажу. (М. Ракић)

Обраћање саговорнику, и уопште живом створу, обично има апелативну функцију (скретање пажње на себе и свој исказ), мада може имати и експресивну функцију (наглашавање емотивног однос према саговорнику и теми саопштења), или истовремено обе функције. Када је у вокативном изразу назив нечега што није живо, такав вокативни израз има само експресивну функцију.

Вокативни изрази су најчешће врста уметнутих израза с посебном комуникацијском функцијом скретања пажње саговорника на оно што говорно лице саопштава и/или с функцијом експресивне стилизације исказа. Могу се налазити на почетку реченице (нпр. *Миле, слушај ово*), у њеној средини (нпр. *Слушај, Миле, ово*), или на крају (нпр. *Слушај ово, Миле*), а могу бити употребљени и издвојено, као засебни искази, чија је формална структура сведена на именицу или именичку синтагму, нпр. *Поштована госпођо! Драго ми је што чујем да ћете нас ускоро посетити*; *Госпође и господо, поздрављам вас у име председника клуба, који је, на жалост одсутан.*

§ 836. Вокативни израз је једно од средстава (заједно са питањима и заповедним изразима) изражавања *апелативности* као скретање саговорникове пажње на говорно лице, на његову говорну или неку другу активност (нпр. вокативним средствима саговорник се и именује), на потребу говорног лица да буде о нечему информисан (питање), на његову жељу и вољу да саговорник нешто уради или не уради (заповест или забрана). У садржај апелативности улази, дакле, намера да се делује на саговорника и на његово понашање. Најједноставнији облик апелативности представља узвик за скретање пажње (*х*)*еј*. Други облици апелативности имају уз то, основно значење и различита друкчија значења и функције. Облици исказивања апелативности могу бити пуназначни (такви су, пре свега, вокативни, императивни и упитни изрази и реченице) и непуназначни (такви су апелативни узвици и речце, нпр. *гле, ено, ето* и сл.).

§ 837. Вокативни израз, као именски израз у вокативној функцији и као синтаксички облик категоријалног значења вокативности, може имати у свом саставу именицу у морфолошком облику вокатива, пример (18), (21) или именицу или неку другу именички употребљену реч у морфолошком лику номинатива (19), (20), уп.

(18) *Ујка Васо*, пиши. (Б. Нушић)

(19) *Келнер*, да платим.

(20) *Земљак*, дођи мало овамо!

(21) *Поштовани господине Попов*!

Напомена. – Употреба облика за номинатив у вокативној функцији карактеристична је за разговорни начин изражавања (19), (20), а када се у тој функцији употребљава презиме, то презиме се по правилу употребљава у саставу синтагме у којој се налази и неки вокативни облик (21).

Вокативни израз може бити посебан комуникацијски тип реченице – вокативна реченица (22)–(24), али може бити аутономан део реченице, тј. вокативни израз у ужем смислу (25). По мери своје смисаоне издво-

јености вокативни изрази издвајају се од свог непосредног окружења интонацијом, или одговарајућом интерпункцијом (запетом или узвичником), уп.

(22) Стража!
(23) Браћо и сестре!
(24) Драги мој народе!
(25) Петре, баш си нас обрадовао.

Напомена. – Писање вокатива без запете, што је нарочито често у титловањим преводима филмова („Хвала тата", „Ти знаш да те он воли Марија"), представља грубу правописну грешку.

Доста је честа употреба вокативног израза у реченицама са апелативним узвицима, заменицама и глаголским облицима другог лица, са императивом или са упитним речима, нпр.

(26) Чији си ти, *мали*? (М. Бећковић)
(27) *Ej, мала*, кога тражиш?

§ 838. Садржај вокативности чини апелативност у спрези са именовањем онога коме је апел упућен. По природи ствари, умесно је апеловати само на бића која апел могу да разумеју и да на њега адекватно реагују. То су пре свега људска бића (нпр. *Петре!*), често и животиње (нпр. *Јесте ли ми род, сирочићи мали,..* = 'птице' – Ђ. Јакшић). Сви други случајеви исказивања вокативности – када је у вокативном изразу именица која не значи живо, или када значи биће које нема способност разумевања – представљају персонификације, а апелативност у таквим изразима није стварна него је привидна, нпр.

(28) *Наша мила Боко*, невјесто Јадрана, [...] (А. Шантић)
(29) *О класје моје испод голих брда, / Мој црни хљебе*, крвљу поштрапани, [...] (А. Шантић)
(30) *Београде, мој бели лабуде!* (Б. Радичевић)
(31) *Ој, Карловци, место моје драго...* (Б. Радичевић)
(32) Ој, *младости*, што ми мину / као магла уз планину. (Народна песма)

У многим случајевима пресудно је говорниково схватање да ли адресат има или нема способност разумевања, нпр. приликом обраћања покојницима, уп.

(33) О, *душе*! / О, *мила сени*! / О, *мајко моја*! / О, благо мени! (Ђ. Јакшић)

Привидна апелативност је функционално слабији вид апелативности. У таквим вокативним изразима је јача експресивна функција. Експресивност, обично као исказивање емоционалног става благонаклоности (нпр. *Јунаци, за мном!*) или неблагонаклоности (нпр. *Хуље, платићете!*), не искључује пуно присуство апелативности у истом вокативном изразу.

§ 839. Када је у вокативном изразу апелативност мање важна или неважна, такав израз се често ставља на крај реченице, нпр.

(34) Тако ти је то, *куме*.
(35) Изволите, *комшинице*.
(36) Она би све за вас учинила, *децо моја драга*.

Ако је вокативни израз на почетку реченице, а поготову ако се он налази на почетку пасуса или читавог текста, он је погоднији за исказивање

апелативности (не искључујући експресивност), јер је природно да се прво скрене пажња адресата на информацију која следи, а затим да се изложи сам разлог обраћања, нпр.

(37) *Јунаци!* Врховна команда је наш пук избрисала из [...] бројног стања (Мајор Драгутин Гавриловић).

Ако је вокативни израз на крају реченице, пасуса или читавог текста, јасно је да су његове могућности за успешно остваривање апелативности умањене. У таквим реченицама обично је важнија експресивна функција вокативног израза, нпр.

(38) Лепа земља, *пријатељу.* (И. Андрић)
(39) Ти си, *Марко Шкуљане*? (С. Матавуљ)
(40) Хајде, хајде, *Црна Баро*! (Ј. Веселиновић)
(41) Хвала ти за љубав, *жено*, / хвала ти за лежај, *траво.* (В. Николић)

§ 840. Вокативни изрази могу добити и облик читаве реченице, нпр. *Обраћам се студентима Филолошког факултета и молим да саслушају следеће саопштење.*

Као што се из реченог и наведених примера види, вокативни изрази, као и други уметнути изрази, налазе се у мање или више лабавој вези с реченичном структуром којој су придодати и од које се могу, интонацијским или интерпункцијском истицањем, сасвим одвојити и развити до засебних исказа, уп.

(44) *Чедо*, додај ми чекић.
(45) *Чедо*... Додај ми чекић.
(46) *Чедо!* Додај ми чекић.

§ 841. Свака именица или именичка синтагма у српском језику може бити употребљена у вокативној функцији без обзира на то да ли та именица има (47) вокативни облик или га нема (48), (49). Уп.

(47) Читај, *Маро.*
(48) Слушај ово, *Марко.*
(49) Дођи, *Маки.*

Од именичких заменица, у вокативном именском изразу могу бити само личне заменице другог лица. На пример,

(50) Ej, *ти*, дођи овамо.
(51) Ej, *ви*, куда ћете?

§ 842. За вокативне изразе карактеристично је и то да се у неким случајевима у њима појављују именице које се (скоро) никада не употребљавају изван вокативног израза (нпр. *брале*, *брајко*, *бађо*, *селе*, *синко*), или се у вокативном изразу употребљавају у једном значењу, а изван вокативног израза у неком другом значењу, нпр. *сине* (у благонаклоном обраћању ћерци или уопште у обраћању старијих девојчици или девојци), *комшија* или *комшинице* (пријатељско обраћање продавца муштерији иако га можда први пут види), *буразеру* (некњижевно присно у обраћању мушкарца мушкарцу), *мајсторе* (обраћање возачу у јавном превозу, у разговорном стилу), *мацо*, *маче*, *куцо*, *пиле*, *лиле*, *лале*, *луле*, *лоло*, *луче*, *шећеру*, *слаткишу* и сл. (обично у љубавним и сличним тепањима) итд. На пример:

(52) Певам, *селе*, што год хоћу. (Б. Радичевић)

(53) Одакле си, *селе*, девојано млада? / Из Србије, *брале*, из Крушевца града. (Народна песма)

(54) Није важно, *синко*, колика ти је пензија, него колико ћеш дуго да је примаш! (М. Капор)

§ 843. Вокативни изрази по степену сложености могу бити једночлани (55), двочлани (56) и вишечлани (57), (58), нпр.

(55) *Господо*, предлог је усвојен. (Б. Нушић)

(56) *Господо драга*, предлог је усвојен.

(57) *Господо моја драга*, предлог је усвојен.

(58) *Вујадине, браће и домаћине*, књига ти вели, а ја ти не велим ни беле ни црне. (С. Сремац)

§ 844. Вокативни израз функционише као релативно засебан исказ. Именица или нека друга именички употребљена реч у вокативном изразу представља његов обавезни елемент, нпр.

(59) Слушај, *зелени*! Кад те ударим... (А. Исаковић)

(60) Дедер *вас двојица*, устај и скидај униформу! (Б. Ћопић)

(61) Ej, *ви*, а где вам је, бре, командир?

Као што показује пример (60) и други слични примери, ако је у вокативном изразу бројевна именица (нпр. *двојица*), а то важи и за збирне бројеве (нпр. *двоје*), испред њега се мора налазити заменица другог лица множине у облику генитива, нпр. *Вас тројица, јавите се дежурном официру*; *Вас двоје, дођите овамо.*

§ 845. У вокативном изразу употребљавају се различите конгруентне и неконгруентне одредбе, као што је конгруентни атрибут (62), неконгруентни атрибут (63), атрибутив (64) и др.

(62) О, *мили часи*, како сте далеко! (А. Шантић)

(63) О, *звезде на висини*, / Чујете л' моју тугу? (В. Илић)

(64) О, *ширани-изелице*, / Разведрите ваше лице (В. Илић)

Конгруентни атрибут уз именицу у вокативу мора бити у придевском облику одређеног вида.

§ 846. Правила о реду речи у именичкој синтагми (§ 1289–1297) важе и за вокативни именски израз, нпр. *Мој Милане, јабуко са гране* (из народне песме). Одступања од комуникативно неутралног реда речи могућа су када је вокативност праћена појачаном експресивношћу, уп. *Драга мајко!* према *Мајко моја!* и сл.

Када је вокативни израз употребљен на почетку или на крају реченице, поготову када исказивање емоционалног става преовладава над правом апелативношћу, интонацијска посебност вокативног израза слаби до нестајања, нпр.

(65) Ми смо вас, *пријатељу*, звали.

(66) Ми смо вас звали, *пријатељу*.

§ 847. Из чињенице да се вокативни изрази употребљавају да би се утицало на пажњу саговорника, и/или да би се исказ с вокативним изразом експресивно стилизовао, јасно следи да је употреба вокативних израза неодвојива од прагматичких околности.

Експресивност посебно долази до израза у песничком језику, пре свега у поезији, али и у књижевности и реторици, па и реторици свакодневне комуникације, јер изван песничког језика, макар и најшире схваћеног, није уобичајено обраћати се неживим објектима, тј. узимати их персонификовано (нпр. *Завичају, мили крају! Мили доме! О, судбино!* и сл.). С друге стране, експресивност је скоро увек присутна и у вокативним обраћањима бићима која могу да их разумеју. То се постиже или употребом експресивне лексике у вокативним изразима (нпр. *Драга моја! Веома поштована госпођо!* и сл.), или интонацијом, или тиме што и сам чин вокативног обраћања у многим говорним ситуацијама носи извесну експресивност. Употреба вокатива великим делом спада у област експресивне синтаксе српског језика.

Начини на који се апелативност у вокативним изразима комбинује са експресивношћу веома су разноврсни, што у целини припада врло сложеној прагматичкој области хонорификације, тј. начина исказивања поштовања (нпр. употребом множинског облика у вокативном изразу упућеном појединцу, типа *Ваша светости!*), и још шире – припада области говорне етикеције, тј. начина исказивања учтивости (нпр. избегавањем разговорних и некњижевних речи у обраћању), или начина намерног исказивања неучтивости, одн. потцењивачког односа према саговорнику и његовог омаловажавања, пре свега, употребом увредљивих речи у вокативним изразима, нпр. *Будало*, али и неких специјалних лексичких средстава омаловажавања у вокативним изразима, као што је лексема *један* после именице, нпр. *Будало једна! Стоко једна! Коњу један!* али не и **Јуначе један! *Љубави једна!* нити било шта слично.

§ 848. У изражавању вокативности посебну ограничавајућу околност морфолошке природе представља чињеница да се многе именице за означавање људи, нпр. по занимању, друштвеном статусу и сл., иако у принципу имају облик вокатива, у говору не појављују у том облику него обично у номинативу (нпр. *дама, доктор, келнер, кондуктер, конобар, портир, професорка, чувар, шофер*), или се чак уопште не употребљавају у вокативном изразу у било ком облику, или се то дешава врло ретко, нпр. *асистент, асистенткиња, доцент, кандидат, контролор, пилот, питомац, полазник, студент, таксиста, студенткиња* и многе друге.

Чињеница да се многе именице са значењем занимања, звања, статуса и слично уопште не употребљавају у вокативним изразима (ни у облику вокатива ни у облику номинатива, а са функцијом вокатива) показује да у језику постоје граматичке лакуне (празна места у систему), која се у говору компензују на различите начине, нпр. студенти се обично асистентима и доцентима обраћају с *професоре!* (а не **Асистенте!* или **Доценте!*), а универзитетски наставници се студентима обраћају са *Колега!* или *Колегинице!* (а не **Студенте!* или **Студенткињо!*) итд.

§ 849. Пошто свако друштво има свој систем друштвених вредности, мање или више друкчији од претходних и оних који следе, то се врло јасно одсликава у називима за разне врсте друштвеног статуса па и у њиховој употреби у вокативним изразима. Тако је у српском језику до

1945. године био скоро сасвим непознат начин званичног ословљавања са *Друже!* или *Другарице!* осим међу члановима комунистичке партије, да би од краја осамдесетих година такав начин ословљавања за кратко време нестао и опет уступио место до тада потиснутим вокативним изразима *Госпођо!* (али не **Дамо!*) и *Господине!* па и *Господођице!* Такав начин обраћања непознатим или познатим особама није без ограничења, а постоје и колебања у томе у којим је ситуацијама он сасвим прихватљив, јер ти вокативни изрази више одговарају ситуацијама у којима је саговорник вишег или бар средњег друштвеног статуса, док у друкчијим околностима њихова употреба делује смешно или иронично, иако ни други начини ословљавања понекад не изгледају довољно добри, нпр. *Младићу! Девојко! Бако! Пријатељу!* итд.

Пошто обраћањем с вокативним изразом често почиње не само исказ него и сама говорна ситуација, вокативност има веома важну прагматичку улогу у комуникацији. Вокативни израз даје тоналитет читавом исказу који следи и показује какав је општи став говорника према саговорнику. Зато је за успешност комуникације и говорну културу важно да избор вокативног израза буде оптимално усклађен са говорним ситуацијом и очекивањима саговорника. Неодговарајући вокативни изрази могу да угрозе комуникацију или да усмере пажњу саговорника у споредном правцу, као што би, на пример, могло бити обраћање на неком научном скупу изразом *Браћо и сестре!* или обраћање групи узбуђених навијача са *Даме и господо*, обраћање архијереју са *Поше!* итд.

Напомена. – Као што наведени примери показују, предмет нормативне граматике и говорне културе није само да ли је или колико је неки граматички облик исправан и прихватљив, него и то да ли је и колико је он прихватљив у одређеном функционалном, експресивном или личном стилу, и у одређеној говорној ситуацији.

Синтакса падежа

§ 850. Падеж је и морфолошка категорија (један од облика у промени именских речи), и синтаксичка категорија, јер омогућује именским речима да успостављају различите синтаксичко-семантичке односе у синтагми и реченици. Значење падежног облика у синтагми и реченици не зависи само од општег значења тог облика него и од лексичког и граматичког састава синтагме и реченице.

Синтаксичко-семантичке функције именице и оних речи које могу бити именички употребљене остварују се највише путем падежа. Сваки падеж има неко основно значење, које се у зависности од контекста може мање или више варирати.

§ 851. Падежи се традиционално деле на независне падеже (номинатив и вокатив) и зависне падеже, према критеријуму степена укључености речи у одређеном падежном облику у реченицу.

Номинатив се сматра независним падежом, јер је он, пре свега, падеж граматичког субјекта, нпр. *Деца шрче*, а секундарно и именског дела предиката, нпр. *Ана је учишељица.*

Поред тога, номинатив се употребљава као реченични номинатив (нпр. *Снег!*) и апелативни номинатив (нпр. *Он се зове Лука*), в. § 865 и § 866.

У поређењу с номинативом већи степен независности у односу на предикат имају само именице и именичке синтагме у облику или у функцији вокатива, нпр.

(1) *Перо*, дођи овамо.
(2) *Драги наши*, пишите!

Вокатив се традиционално назива падежом иако нема синтаксичко-семантичку функцију него има комуникативну функцију (§ 868-869), а назива се и независним падежом, јер своју функцију остварује углавном изван граматичке структуре реченице у чијем је саставу (нпр. *Миро, сачекај нас*), ако није употребљен и формално као самосталан исказ, нпр. *Миро! Сачекај нас!*

§ 852. Поред тога, падежи се у синтаксичком погледу деле на централне и периферне. Централни падежи су номинатив, као падеж граматичког субјекта, и акузатив и генитив, као падежи директне беспредлошке допуне, док су периферни падежи инструментал и датив-локатив, који не могу бити у служби граматичког субјекта нити директне беспредлошке допуне.

§ 853. Сваки падежни облик остварује се или као слободни падежни облик, или као везани падежни облик. У првом случају једини показатељ падежа је наставак (нпр. *Слуша музику*, *Пише оловком*), а у другом случају наставак је само једно од средстава која показују који је падеж у питању и у ком је значењу употребљен, док друго средство може бити предлог (уп. *порука од друга* и *сећање на друга*), обавезна одредба (нпр. *старица изборано̄г лица*), предлог и обавезна одредба (обично исказана одредба, нпр. *седети с тужним изразом на лицу*, али каткад неисказана, нпр. *Да ли си видео онога с носом?* у значењу 'Да ли си видео онога с необичним носом?').

§ 854. Номинатив се не употребљава с предлогом. Акузатив, генитив и инструментал могу се реализовати у сва четири структурна лика, као слободни падежни облици или као падежни облици везани предлогом, обавезном одредбом, или и предлогом и обавезном одредбом. Облик за датив-локатив, који је скоро увек исти у обе функције, када се употребљава у функцији датива, чешће је без предлога, као слободни падежни облик (нпр. *Пише брату*), ређе као падежни облик везан предлогом, нпр. *Иде ка брату*, а у функцији локатива увек се употребљава с предлогом, нпр. *Говори о брату*, *На брату је велика одговорност*, *У брату има велику подршку* и сл.

Слободни падежни облици, за разлику од везаних падежних облика, могу бити у непосредном (директном) односу с предикатом и стога могу бити употребљени за изражавање субјекта (номинатив), директне беспредлошке допуне (акузатив), индиректне допуне (датив-локатив), или за изражавање значења непосредног односа (нпр. инструментал средства типа *Пише оловком*).

Главни чиниоци који утичу на значење падежа јесу, с једне стране, лексичко и граматичко значење именске речи (уп. *у кућу* – смер, али *у суботу* – време), и, с друге стране, значење управног члана синтаксичко-семантичке структуре у којој је падежни облик употребљен: именичке речи у синтагми (уп. *прећи преко улице*, *проћи кроз тунел*), односно предиката у реченици (уп. *продавати сир*, *трговати сиром*).

§ 855. Падежна значења и падежне функције остварују се у именичкој синтагми, као непредикатској јединици, и у реченици, као предикатској јединици. У првом случају именица у одређеном падежу има адноминалну позицију (позицију уз именицу или именички употребљену реч) и атрибутску службу, тј. функцију адноминалне одредбе (нпр. *кућа од камена* 'камена кућа'). У другом случају именица у одређеном падежу има адвербијалну позицију и службу адвербијалне одредбе, нпр. *Пењу се уз брдо*, по функцији аналогно примеру с прилогом у адвербијалном делу реченице: *Пењу се узбрдо*.

§ 856. Акузатив је, пре свега, падеж директног објекта (првог објекта или ближег објекта), чији је типичан облик акузатив без предлога, са општим значењем нечег неживог или живог, на чему се или на коме се врши нека радња, нпр.

(3) Ана пије *чај*.
(4) Ана чува *децу*.

Објекат синтаксички зависи од предиката, који му у реченици обично претходи. Објекат може означавати и човека, иако је за човека типична она семантичка улога која се изражава субјекатском синтагмом. Ако се у улози објекта на којем се нешто врши нађе мушко лице, специфичност такве семантичке улоге обележена је обликом акузатива једнине, који је тада формално једнак генитиву једнине, уп.

(5) Видим *правилник*.
(6) Видим *провалника*.

Поред функције означавања мушког лица у улози објекта, облик генитива једнак облику акузатива, као што је било речено, својствен је другим именицама мушког рода које значе живо када су употребљене у једнини, нпр. *Слуша славуја*, *Нахранио је пса*, *Ухватио сам лептира* итд., као и именицама мушког рода које значе живо или нешто што личи на живо, нпр. *Има дрвеног пајаца*, *Војници су користили специјалног робота за уклањање мина*, или је било живо, нпр. *Гледа покојника*, па се зато граматички понашају као аниматне именице иако не значе живо (§ 109).

§ 857. У српском језику је мало именица у чијим се морфолошким парадигмама разликују облици за датив од облика за локатив, па и код тих именица разлика између датива и локатива је само акценатска, а многи говорни представници српског језика је не препознају као функционално битну (нпр. *ка гра̑ду*, али *у гра́ду*). Зато не би било погрешно рећи да је у српском језику морфолошка разлика између датива и локатива скоро сасвим нестала и да се синтаксичке и семантичке функције та два падежа скоро увек изражавају истим падежним обликом, нпр. *Говори*

студенту, Говори о студенту (§ 112, 937), односно да се падежни облик за датив-локатив употребљава или у функцији датива или у функцији локатива.

§ 858. Датив је првенствено падеж индиректног живог објекта, односно лица или бића којем се нешто говори, даје, намењује, усмерава и сл., а одликује се синтаксичком зависношћу од предиката, нпр. *Ана пише сестри мејл*. На такво основно значење датива наслањају се његова друга, изведена значења, нпр. значења користи или штете, уп.

(7) Ана купује *сестри* поклон.
(8) Плете *сину* шал.
(9) Краде *комшији* јабуке.

§ 859. Локатив је првенствено падеж са значењем смештености нечега у простору, у времену, у одређеном стању, у одређеним околностима и сл., нпр.

(10) Ана је *у соби*.
(11) Састанак је *у марту*.
(12) Живе *у слози*.

§ 860. Инструментал је примарно падеж индиректног неживог објекта, односно предмета, нпр. *Ана отвара врата кључем*, као шире схваћеног средства којим субјекат нешто остварује. На такво основно значење инструментала наслањају се његова друга, секундарна значења, нпр. значење допуне, нпр. *Ана се бави алпинизмом*.

§ 861. Исцрпан опис синтаксе и семантике падежа тражио би да се за сваки појединн случај опише у ком се облику падеж употребљава (слободном или везаном), и у ком ужем значењу се употребљава у оквиру општег значења датог падежа, а ако се падеж употребљава с предлозима, да се утврди који су то предлози и који су услови њихове употребе, како на конкретно значење датог падежа утиче лексичко значење именице у том падежу и њена граматичка својства (једнина/множина, живо/неживо, род), како на значење падежа утичу значење и граматичка својства управне речи (глагола, именице, придева), каква су стилска својства датог падежа са становишта фунционалне и експресивне стилистике као и личног стила, да ли је употреба датог падежа у датом облику и значењу маркирана као регионална, да ли постоје позиционе варијанте датог падежа (нпр. у вези са негацијом у предикату), да ли постоје други падежни облици који му конкуришу, да ли постоји идиоматизованост употребе датог облика у датом значењу и какав је степен те идиоматизованости, какве су могуће трансформације датог падежа у зависну клаузу, какве су одлике датог падежа са становишта номинализације, каква је заступљеност датог падежа у савременом корпусу, какве су његове нормативне специфичности итд. Избор питања која би требало осветлити у опису синтаксе падежа умногоме зависи од теоријског оквира таквог описа.

Пошто се овде даје опис синтаксе падежа у савременом српском књижевном језику, као део нормативистички усмереног описа граматике српског језика, и пошто је обим описа ограничен, даље се пажња, по пра-

вилу, усредсређује само на неке од наведених аспеката синтаксе падежа: одговор на заменичко питање које идентификује основно значење, опис самог значења, облик (слободни/везани), инвентар предлога ако се падеж употребљава с предлозима, синтаксичка фунција у реченици, стилска вредност ако је дати падеж стилски изразитије маркиран. Други аспекти синтаксе падежа овде се не дају или се дају по изузетку.

Номинатив

§ 862. Номинатив, као падеж граматичког субјекта, заједно са беспредлошким генитивом и акузативом, као падежима беспредлошке директне допуне, припада централним падежима. У дијалозима долази у одговору на питање *ко?* или *шта?* Појављује се само као слободни падежни облик.

§ 863. Субјекатски номинатив је номинатив у служби граматичког субјекта или субјекатског додатка (атрибута, атрибутива, апозиције или апозитива), нпр.

(1) *Дете* се игра.
(2) *Ваше дете* се игра.
(3) *Ђаци пешаци* стигли су у школу.
(4) *Кито, главни град Еквадора*, налази се близу екватора.
(5) *Марко, радостан*, само се смешкао.

§ 864. Предикатски номинатив јесте номинатив у служби именског дела предиката с помоћним или полупомоћним глаголом и обично се употребљава у значењу узрасне, статусне или неке друге квалификације, нпр.

(6) Нада је *млада*.
(7) Нада је *учитељица*.
(8) Нада је по занимању *учитељица*.
(9) Нада је постала *учитељица*.
(10) Нада изгледа *срећна*.
(11) Нада се прави *строга*.
(12) Учитељ остаје *учитељ*.

§ 865. Реченични номинатив представља номинатив у служби реченичног еквивалента, односно елиптичне реченичне структуре сведене на граматички субјекат или на именски део предиката, нпр.

(13) *Победа!* ('победа је наша')
(14) *Пожар!* ('избио је пожар')
(15) *Скандал!* ('то је скандал')
(16) *Следећи!* ('нека уђе следећи')
(17) *Зорица.* ('нека одговори Зорица' – може рећи учитељ када више ученика подигне руке да би одговорили на постављено питање)

Овамо спадају и узвичне реченице од више речи, нпр. *Какав лепотан! Проклети комарци! Чудна нека демократија!*

§ 866. Апелативни номинатив јесте номинатив имена, наслова или назива, нпр.

(18) Зове се *Нада*.
(19) Први део трилогије носи наслов *Добра земља*.

(20) *Самсунг* на корејском значи 'три звезде'.

(21) Та биљка је *спорић* или *хајдучка трава*.

Врста апелативног номинатива је номинатив у натписима и насловима, нпр. *Помоћни излаз*, *Књижара*, *Чај од нане*, *Телефонски именик*, *Госпођа министарка*, *Трећа симфонија*, *Стереорама* [назив емисије]), често и више пута поновљен, нпр. *Милан Петровић / Органска хемија / Уџбеник за средњу школу / Део I / Научно дело*.

§ 867. Поредбени номинатив употребљава се у поредбеним конструкцијама с везником *као*, које представљају сажете облике поредбених клауза с везником *као што*, нпр.

(22) Вредан је као *мрав*. ('вредан је као што је вредан мрав')

(23) Бринула се о њима као *мајка*. ('бринула се о њима као што би се бринула мајка')

(24) Поступио је као *прави пријатељ*. ('поступио је као што поступа прави пријатељ ')

Вокатив

§ 868. Вокатив је морфолошка и прагматичко-семантичка именичка категорија. У конструкцији с вокативом придев се налази у облику одређеног вида, нпр. *Поштовани господине доктоpе!*

Основна функција вокатива је дозивање, односно скретање нечије пажње на себе или на свој исказ. Поред тога, или истовремено с тим, вокатив служи као експресивно средство, помоћу којег се исказује неко осећање или расположење говорног лица. У складу с тим разликује се апелативни вокатив и експресивни вокатив.

§ 869. Апелативни вокатив је једно од средстава остваривања прагматичке функције апелативности (привлачења нечије пажње), а шире – директивности (усмеравања нечије активности), заједно са императивним (заповедним) и интерогативним (упитним) исказима, и неким узвицима (нпр. *на*, *иш*, *шиц*), који такође служе исказивању специфичних видова директивности. Права апелативност могућа је само у односу на реална бића (физичка или духовна) или фиктивна, измишљена бића за која се сматра да имају могућност усмеравања своје пажње. Типични апелативни вокатив је упућен неком људском бићу, али може бити упућен и другим бићима, укључујући и животиње или биљке (у таквим случајевима обично је реч првенствено о експресивној функцији), уп.

(1) *Оче наш*, који си на небесима [...] (Нови Завет)

(2) *Мрки Вуче*, подигни бркове [...] (Петар II Петровић Његош)

(3) *О, душе! О мила сени! / О, мајко моја!* О, благо мени! (Ђ. Јакшић)

(4) Ах, *мој доро*, *добри доро* (Народна песма)

(5) *Ружо моја*, младост сам ти дала. (Народна песма)

§ 870. Експресивни вокатив карактеристичан је пре свега за обраћање предметима и појавама које говорно лице доживљава персонификовано, тј. као да су личности, нпр.

(6) *Беоīраде*, мој бели лабуде. (Б. Радичевић)
(7) Стојте, *īалије царске*. (М. Бојић)
(8) *Нови Саде*, у равници граде [...] (Народна песма)

Наглашено и учестало помињање у вокативу нечијег имена, звања или титуле такође представља, пре свега, експресивну, а не апелативну употребу вокатива, нпр.

(9) Реци, *Миле*, наравно, *Миле*, одмах, *Миле*...
(10) Изволите, *īосūодине ūредседниче*, овуда, *īосūодине ūредседниче*, хвала, *īосūодине ūредседниче*...
(11) Ево, *шефе*... Одмах, *шефе*... Разумем, *шефе*...

Напомена. – Претеривања с таквом експресивном употребом вокатива се не препоручују из стилских разлога јер звуче као додворавање или као персифлажа.

Томе су блиски случајеви употребе вокатива неких именица из милоште, где се апелативна функција може сасвим изгубити, нпр.

(12) Како си, *сине*, реци, *сине*, стави још, *сине*... (у обраћању својој или блиској деци оба пола)
(13) Ево, *душо*, овде ти је мекше.
(14) Узми, *сређо*, још мало.

§ 871. Песнички вокатив у савременом српском књижевном језику не постоји, али се среће у десетерачкој српској народној поезији (укључујући савремену), у метричкој функцији, када је облик вокатива властитих именица мушког рода употребљен уместо субјекатског номинатива, нпр.

(15) Вино пије *Краљевићу Марко*.
(16) Нетко бјеше *Сūрахинићу бане*.
(17) Тад говори *сūари Вујадине*.

Генитив

§ 872. Генитив се употребљава 1) као слободан падежни облик, нпр. *чаша воде*, 2) с предлогом, нпр. *човек од уīледа*, 3) са обавезном одредбом, нпр. *дете коврџаве косе*, 4) с предлогом и обавезном одредбом, нпр. *наūрезаūи се до крајњих īраница*.

Генитив према синтаксичкој функцији

§ 873. Адвербијални генитив је генитив у функцији прилошке одредбе. У семантичком погледу адвербијални генитив може имати просторно, временско или неко друго значење, које га повезује с просторним (§ 912), временским (§ 884) или неким другим генитивом, уп.

(1) Ана излази *из куће*.
(2) Она не ради *од ūорка*.
(3) Захваљујем *од срца*.

§ 874. Атрибутски генитив је генитив у функцији неконгруентног атрибута. Може имати просторно, временско или неко друго значење, што га повезује с просторним, временским или неким другим генитивом, нпр.

(4) Облаци *с југа* носили су кишу.
(5) На столу су биле новине *од петка*.
(6) Човек *од укуса* не би то обукао.

§ 875. Допунски генитив одговара на питања типа *кога?* или *чега?* а употребљава се у синтаксичкој функцији **директне граматичке допуне**. То може бити партитивни генитив или словенски генитив (в. ниже).

§ 876. Од генитива граматичке допуне треба разликовати генитив у служби семантичке допуне уз глаголе, именице или придеве који би без тог облика били значењски непотпуни, нпр.

(7) Она је жељна *славе*. ('она жели славу')
(8) Ужелела се *одмора*.
(9) Обрадовала га је могућност *договора*.

§ 877. Партитивни генитив је слободни генитив са општим значењем делимичне обухваћености нечега, у служби директне беспредлошке допуне, нпр.

(10) Напио се *вина*.
(11) Набрала је *јабука*.
(12) Узми још *хлеба*.

У вези с партитивним генитивом в. и § 902–905.

§ 878. Словенски генитив је генитив директне допуне који се употребљава уз негиране прелазне глаголе, нпр.

(13) Нису жалили *времена*.
(14) Нисмо схватили ни *речи*.
(15) Нису имали *разлога* за одлазак.

Словенски генитив представља негацијом условљену варијанту у односу на слободни акузатив у функцији објекта уз одговарајуће прелазне глаголе употребљене без негације, уп. претходна три примера са следећим примерима:

(16) Одвојили су *време* да тоураде.
(17) Схватили смо *сваку реч*.
(18) Имали су *разлог* за одлазак.

Напомена. – Словенски генитив је био знатно чешћи у старијем језику, нпр. у епској поезији *Море, Марко, не ори друмова! / Море, Турци, не газ'те орања* („Орање Краљевића Марка"); уп. такође: *Не облачи ни недељом нових хаљина* (Л. Лазаревић), *Не чује он те галаме, тог живота* (П. Кочић) – друга два примера су из *Синтаксе* М. Стевановића, § 194–195.

У данашњем српском језику словенски генитив по правилу може бити замењен акузативом без предлога, уп. примере 13–15 с једнако исправним примерима:

(13а) Нису жалили *време*.
(14а) Схватили су *сваку реч*.
(15а) Нису имали *разлог* за одлазак.

§ 879. Предикатски генитив употребљава се у функцији семантичке допуне у копулативном предикату (19), у семикопулативном предикату (20)–(22), или у декомпонованом предикату (23), нпр.

(19) Он је данас *зле воље*. ('он је данас зловољан')
(20) Човек није постао *од мајмуна*.
(21) Вода се састоји *од кисеоника* и *водоника*.
(22) Није јој стало *до тог посла*.
(23) Дошло је *до прекида утакмице*.

§ 880. Предикатским генитивом с предлогом *без* изражава се негирање посесивног односа, нпр.

(24) Они су *без посла*. ('они немају посао')
(25) Дечак је *без родитеља*.
(26) Остао је *без новца*.

Генитив према семантичкој функцији

§ 881. Аблативни генитив је слободни генитив који одговара на питања *из кога/чега? од кога/чега?* или *с(а) кога/чега?*, има опште значење конкретног или апстрактног одвајања, а употребљава се уз глаголе, именице или придеве, уп.

(27) Птице ће моју песму *с младог* бора певати / кад мене не буде једнога дана (Д. Максимовић)
(28) Смеха твога да нема / Зидови не би никад / *Из очију* нестајали. (В. Попа)
(29) Дигао сам руке *од скандала* / *од прошлости* и *погрешних жеља* / *од лепоте извора свих зала* / *од љубави* и *од пријатеља*. (Д. Трифуновић)
(30) Побегли су *из логора*.
(31) То бекство *из затвора* није им успело.
(32) Прогнани су *са Косова и Метохије*.
(33) Ослобођен је *те обавезе*.

Аблативни генитив са значењем просторног, временског или неког другог удаљавања, издвајања или сличног односа употребљава се као слободни генитив или с предлозима *из*, *од* или *с(а)*, а у неким случајевима са обавезним атрибутом, нпр.

(34) Поштедела га је *непријатности*.
(35) Одмакла се *од ограде*.
(36) Изашла је *из аута*.
(37) Пао је *са бицикла*.
(38) Познају се *од прошле године*.
(39) Сакрили су бегунца *од потере*.
(40) *Од свих песама* у тој књизи та је била најлепша, а и најкраћа.

Када је реч о издвајању у односу на нешто што је неповољно (нпр. *спасти беде*), аблативни генитив се понекад користи с предлогом *од* (нпр. *спасти од беде*), који је обавезан ако и именица у генитиву и именица за оно од чега се неко или нешто издваја имају значење живог, нпр. исправно је само *Спасао је дечака од пса*, а не **Спасао је дечака пса*, али *Спасао је дечака невоље* // *Спасао је дечака од невоље*.

Аблативни генитив са значењем потицања употребљава се с предлогом *од* и има ужа значења потицања или порекла информације, власништва, бола, болести и сл., нпр.

(41) Добила је препоруку *од професора*.
(42) Купила је књигу *од колегинице*.

(43) Пати *од срца*.
(44) Око 30 милиона људи оболело је *од сиде*.

Аблативни генитив са значењем потицања саставних делова нечега, или почетног облика нечега употребљава се с предлогом *од* или *из*, нпр.

(45) Извајао је скулптуру *од кости*.
(46) Направили су *од терасе* веранду.
(47) Игра се састоји *из више делова*.

§ 882. Подврста аблативног генитива је ГЕНИТИВ ПОРЕКЛА, којим се изражава место или област одакле неко потиче, нпр.

(48) Они су *из Бањалуке*.
(49) Његови су пореклом *из Херцеговине*.
(50) Моји су старином *из Боке*.

§ 883. Адитивни генитив долази у одговору на питање *кога/шта још?* а употребљава се с предлогом *осим*, *сем*, *поред* или *поврх* (последњи с пратећим значењем узлазног степеновања) у значењу придруживања бићу, предмету или појави у адитивном генитиву неког или нечег другог, на чему је обично комуникативно тежиште, нпр.

(51) *Поред Ане* срели смо и Ивану.
(52) *Осим цвећа* добила је и књигу.
(53) *Сем нас* обишле су је две пријатељице.
(54) *Поврх свега* дали су му бакшиш.

Значењу адитивног генитива је блиско значење генитива изузетка (ексцептивног генитива), нпр. *Ту су сви изузев Ане*. (§ 890)

§ 884. Временски генитив долази у одговору на питања типа *када? од када? до када? колико дуго?* или *колико често?* а употребљава се као слободни генитив (нпр. *деведесетих деветих*), као генитив с предлогом (нпр. *од петка*), као генитив са обавезним атрибутом (нпр. *сваког петка*), или као генитив с предлогом и обавезним атрибутом (нпр. *од прошле године*) за изражавање локализације у времену или временске локализације са квантификацијом, у функцији именског дела предиката, адвербијала или атрибута, нпр.

(55) Предавања су *сваке среде*.
(56) Они одлазе *ове недеље*.
(57) Концерте *сваког другог петка* она не пропушта.

§ 885. ВРЕМЕНСКИ ГЕНИТИВ СИМУЛТАНОСТИ као потпуног или делимичног подударања временског објекта локализације (онога што се временски одређује) и временског локализатора (онога према чему се нешто временски одређује) има широке могућности изражавања предлозима и предлошким изразима, као и више ужих значења истовремености, при чему избор предлога, предлошког израза, а у неки случајевима и обавезног атрибута, зависи од именице у генитиву симултаности, од ужег значења које се жели изразити и од функционалног или личног стила. То могу бити следећа значења.

Значење временске локализације неким само приближно одређеним делом временског локализатора као што су *почетак*, *средина*, *крај*, *завршетак* (у генитиву су називи устаљених временских периода *сат*,

дан, *го̄дина* итд., или догађаја и радњи, нпр. *пре̄давање*, *гла̄сање*, *седни-ца* и сл.), нпр.

(58) Изложба је отворена почетком *авгӯста*.
(59) Дипломирао је средином *го̄дине*.
(60) Родила се крајем *ле̄та*.
(61) Венчали су се под крај *го̄дине*.
(62) Пред крај *ӯтакмице* дошло је до преокрета.

Значење временске локализације периодом који је као устаљена временска јединица, нпр. *дан*, *недеља*, *го̄дина*, део дуже временске јединице или неког догађаја. Именице с таквим значењима се у неким случајевима могу подразумевати (63), а у другима морају бити употребљене, нпр. у синтагмама са обавезним атрибутом (64). Уп.

(63) Изложба је отворена првог (дана) *авгӯста*
(64) На одмору је била у последњој недељи *јӯна*.
(65) Нестао је друге недеље *бомбардовања*.

У изражавању истовремености временски локализатор може учествовати делимично (66) или потпуно, што се изражава несвршеним видом глагола у предикату, а често и другим средствима, нпр. адвербијалима са значењем испуњености одређеног периода неким догађајем (67), нпр.

(66) Последњег дана *јесени* пао је први снег.
(67) Последњег дана *зиме* је стално вејало.
(68) Током *та̄кмичења* је повредио раме.
(69) Током *та̄кмичења* је непрестано падала киша.

Делимична или потпуна истовременост може остати неизражена или може бити препуштена подразумевању, нпр.

(70) Живела је *за владавине то̄га кра̄ља*.
(71) Током *дрӯго̄ полувре̄мена* гледаоци су врло бучно навијали.
(72) *Про̄шле го̄дине* је становао код стрица.

Напомена. – Временски генитив не треба замењивати номинативом, нпр. исправно је *Прво̄га са̄та нӣје се нӣшта де̄шавало*, а не препоручује се *Први са̄т нӣје се нӣшта де̄шавало*, исправно је *То̄га дана је ста̄лно вејало*, а не препоручује се *Тај дан је ста̄лно вејало* и сл.

Када се жели нагласити локализација целим временским локализатором, употребљава се неки од општих квантификатора (нпр. *сав*, *це̄о*, *чита̄в*) и тада се временска локализација комбинује са временском квантификацијом, нпр.

(73) Школа ће бити затворена *све време распӯста*.
(74) Изложба је отворена *то̄ком це̄ле недеље*.
(75) *То̄ком чита̄во̄г дана* радили су у пољу.

§ 886. Временски генитив антериорности значи потпуно или делимично подударање временског објекта локализације са временом које претходи локализатору, уп.

(76) Упознали су се *пре̄ ра̄та*.
(77) Упознали су се *уочи ра̄та*.
(78) Упознали су се *зна̄тно пре̄ ра̄та*.

(79) Чекао ју је *до почетка* предавања.

(80) Чекао ју је *све до почетка* предавања.

(81) Дођи, и у башти буди ружа прва, / И на моме срцу мириши *до зоре*! (А. Шантић)

§ 887. Временски генитив постериорности значи потпуно или делимично подударање објекта локализације са временом које следи локализатору, уп.

(82) *После часа* отишли су у библиотеку.

(83) *Након часа* отишли су у библиотеку.

(84) Доћи ћемо *иза празника.*

(85) Растко Петровић је *од најраније младости* цртао. (Р. Поповић)

Напомена. – Погрешно је избегавати предлог *након* као кроатизам.

За стање које је почело у једном периоду (симултаност), а наставило се у следећем (постериорност), с нагласком на удаљености почетка те радње од времена говора о њој употребљава се предлог *из*, нпр. *Младен ми је пријатељ из младости.*

§ 888. Генитив приближне временске локализације употребљава се с предлогом *око*, нпр. *Срешћемо се око Божића.*

§ 889. Спољашња временска локализација генитивом која је истовремено и постериорна и антериорна изражава се помоћу назива за два временска локализатора, нпр.

(86) Симпозијум траје *од среде до петка.*

(87) Они ће доћи *између среде и петка.*

§ 890. Генитив изузетка (ексцептивни генитив) долази у одговору на питање *изузев кога?* или *изузев чега?*, употребљава се с предлозима *изузев*, *осим*, *сем* или са изразом *са изузетком*, а значи изузимање нечега из скупа свих других јединки или елемената који му припадају (што се у реченици са генитивом изузетка изражава општим квантификаторима *сви*, *нико*, *све*, *ништа* и сл.), нпр.

(88) На састанак су дошли сви *изузев њега.*

(89) Одрекао се свега *осим тога.*

(90) Не познаје никога *сем њега.*

Предлози који се употребљавају у синтагмама са генитивом изузетка (нпр. *Ништа друго није остало осим те књиге*) употребљавају се и као везници у сложеним реченицама чији је зависни део сведен на везник и именски израз, нпр. *Ништа друго није остало осим та књига* ('ништа друго није остало осим што је остала та књига').

§ 891. Генитив сазнајног основа долази у одговору на питање типа *на основу чега?* а употребљава се с предлогом *из* или *с(а)*, или с предлошким изразом *на основу* у адвербијалној или атрибутској служби, са значењем сазнајног основа за оно што се саопштава речју коју такав генитив одређује, уп.

(91) *Са становишта стручњака* такво мишљење је погрешно.

(92) Закључци *из тог извора* били су убедљиви.

(93) *Из угла неких пацифиста* и одбрамбени ратови су можда непотребни.

Генитив сазнајног основа може по значењу бити близак узрочном генитиву (§ 932).

§ 892. Генитив средства одговара на питања типа *чиме?* а употребљава се са изразима *помоћу, уз помоћ, преко, посредством* у адвербијалној или атрибутској функцији, са значењем конкретно или апстрактно схваћеног средства вршења радње коју значи реч одређена генитивом средства, нпр.

(94) Неки људи се лече *помоћу масаже*.
(95) Неки људи се лече *уз помоћ масаже*.
(96) Разговарали су *преко телефона*.
(97) Обратио им се *посредством скајпа*.

Генитиву средства значењски је најближи субјекатски генитив (§ 927–929) и понекад се не може категорично одредити да ли поједини пример припада више генитиву средства или субјекатском генитиву. Говорећи начелно, тамо где је реч о посреднику као „средству" претеже значење субјекатског генитива, а тамо где је реч о неком оруђу, односно техничком средству, претеже значење генитива средства.

Генитив средства с предлошки употребљеним обликом *помоћу* употребљава се када је реч о лечењу или средству којим се нешто може поправити, побољшати или комплетирати, нпр. *Залепила је коверат помоћу селотејпа*.

§ 893. Допусни генитив употребљава се с предлозима *мимо, поред, крај, без, против, преко* или *код* у адвербијалној или у атрибутској функцији, са значењем превладавања препреке за остваривање онога што се апстрактном именицом у допусном генитиву одређује, уп.

(98) И *мимо договора* са женом учествовао је на том конкурсу.
(99) Учествовање на конкурсу *мимо договора* са женом било је непромишљено.
(100) И *поред максималног залагања* лекара пацијент је подлегао повредама.
(101) И *крај свих наших наговарања* није хтео да дође.
(102) И *без дозволе* за пецање он је данас пецао.
(103) И *против своје воље* она је то потписала.
(104) И *преко воље* он им је то допустио.
(105) *Код толико мајстора* у кући, она поправља славину.

Испред предлога у допусном генитиву, као што наведени примери показују, обично се употребљава речца *и*, која појачава значење допусности.

Напомена. – Допусни генитив с предлогом *упркос* данас је граматички архаизам, који се повукао пред употребом допусног датива с предлогом *упркос*, нпр. *Упркос прегоруци лекара отишао је на утакмицу* (§ 945).

§ 894. Квалификативни генитив употребљава се као слободни генитив, генитив с предлогом, генитив са обавезним атрибутом, или као генитив с предлогом и обавезним атрибутом. Поред обличке разноврсности, квалификативни генитив има и различита ужа значења обједињена општим значењем особине. Одговара на питање типа *какав (-а, -о)?* или *како?* Употребљава се у атрибутивној, адвербијалној или предикатској служби, уп.

(106) Дечак *дуге косе* дошао је на шишање.
(107) Она је *веселе нарави.*
(108) Гледала је живот широко *отворених очију.*

Квалификативни генитив често је значењски близак посесивном генитиву, нпр.

(109) На лицу носим светлост *једне звезде.* (М. Павловић Барили)

Квалификативном беспредлошком генитиву типа *Седи прекрштених ногу* значењски је најближи начински инструментал пратеће околности, *Седи с прекрштеним ногама.*

§ 895. Квалификативни генитив употребљава се атрибутивно или адвербијално и у предлошким конструкцијама, нпр.

(110) Честитала му је *од свег срца.*
(111) Њена честитка *од срца* њега је обрадовала.
(112) Убили су га *из заседе.*
(113) Убиство *из заседе* је расветљено.
(114) Напали су га *с леђа.*
(115) Напад *с леђа* га је изненадио.
(116) Држала га је *испод руке.*
(117) Она је била особа *од поверења.*

§ 896. Генитив материје употребљава се с предлогом *од* за квалификацију према материји од које је нешто сачињено, нпр.

(118) Радо носи сако *од твида.*
(119) Поставићемо ограду *од кованог гвожђа.*
(120) Опет је скувала *чај од нане.*

§ 897. Начински генитив, као подврста квалификативног генитива, одговара на питање типа *како? на који начин?* а употребљава се у адвербијалној функцији без предлога (али са обавезним атрибутом) или с предлогом *из, од* или *с, испод* или *преко* у неким устаљеним синтаксичким структурама, нпр.

(121) Иде улицом *уздигнуте главе.*
(122) Одговара *обореног погледа.*
(123) Кука *из свег гласа.*
(124) Смеје се *од свег срца.*
(125) Убијен је *с леђа.*
(126) Држала га је *испод руке.*
(127) Ставио ју је *преко колена.*

§ 898. Количински генитив одговара на питање *колико?* или *до колико? од колико?* а употребљава се са значењем количине и степена у атрибутској или адвербијалној функцији, с предлогом *од, до* или *из*, нпр.

(128) То је машина *од пет тона.*
(129) Савесна је *до перфекционизма.*
(130) План је *из основа* промењен.

В. у вези с количинским значењем генитива и партитивни генитив (§ 902).

§ 899. Објекатски генитив као генитив СЕМАНТИЧКОГ ОБЈЕКТА – онога на коме се или на чему се врши радња предиката јесте слободни генитив конкретних или апстрактних именица адноминално употребљених уз именице са значењем неке радње, који одговара на питања типа *кога̄?* или *чега̄?*, нпр.

(131) Почео је преглед *пацијената*. ('почели су да прегледају пацијенте')
(132) Он надгледа реновирање *стана*.
(133) Приступили су гашењу *пожара*.
(134) Извођач *радова* је наш партнер.
(135) Иницијатор *предлога* је Васа Васић.

§ 900. У неким случајевима употреба генитива уз именицу с непредметним значењем (нпр. *Операција Марка Марковића је успела*) може се интерпретирати или као да је реч о субјекатском генитиву (*Марко Марковић је успешно извршио операцију*), или као да је реч о објекатском генитиву (*Марко Марковић је успешно оперисан*), што се, по правилу, разрешава контекстом (нпр. *дочек цара / долазак цара*, боље: *царев долазак*; *певање славуја / певање шансона*; *искрцавање путника / искрцавање робе* итд.).

У вези с тим в. о генитиву семантичког субјекта, § 928, 929.

§ 901. Објекатски генитив као генитив семантичког објекта употребљава се *и* за означавање конкретног или апстрактног ОБЈЕКТА ПРИПАДАЊА, нпр.

(136) Она има *новца*.
(137) Он нема *такта*.
(138) Они немају *стрпљења*.

Објекатски генитив често има значење дела неке веће количине или дела целине (партитивно значење), као у примеру (136), в. и § 902–905.

§ 902. Објекатски генитив као генитив семантичког ОБЈЕКТА КОНТАКТА употребљава се и уз непрелазне глаголе који значе одвајање од нечега или дотицање нечега, нпр.

(139) Клони се *наркомана*. ('избегавај наркомане')
(140) Дотакао се *дна*.
(141) Латила се *посла*.

§ 903. Партитивни генитив јесте генитив са општим значењем односа део – већа количина (нпр. *чаша воде*) или део – целина (нпр. *парче торте*), нпр.

(142) Попиј *чаја*.
(143) Дај ми *хлеба*.
(144) Купили смо *трешања*.

§ 904. Партитивни генитив има значење дела неке веће количине или дела целине. Он се употребљава у синтагмама с бројевима и другим квантификаторима (*два, десетак, много, пола* и сл.), употребљава се и уз устаљене мерне јединице (нпр. *литар вина, килограм соли, два ара земље*), уз речи с нумеричким значењем које нису бројеви ни изведенице од бројева (нпр. *пар рукавица, шпил карата*,

туце јаја), устаљене изразе за групу јединки или збирно узетих објеката или појава (нпр. *јато риба*, *чопор вукова*, *колона аутомобила*), партикуларизаторе, тј. именице које служе као мерне јединице за нумеричку квантификацију онога што је означено збирном или градивном именицом (нпр. *прегршт соли*, *чаша воде*, *кутија шибица*), изразе који се односе на неодређено велику количину (нпр. *брдо пара*, *гомила проблема*, *потоци суза*), уз фрагментизаторе, тј. именице које значе део неке појаве (нпр. *део стене*, *комад сира*, *парче хартије*) и др., нпр.

(145) *Два студента* нису положила испит.
(146) Чекало ју је троје *пацијената*.
(147) Пало је много *снега*.
(148) Пола литре *млека* биће ти довољно за тај колач.
(149) Неколико *година* у затвору може изгледати као вечност.
(150) Пар топлих *чарапа* добро ће му доћи.
(151) Нападали су их ројеви *комараца*.
(152) Флаша *вина* већ је била на столу.
(153) Хрпа *неплаћених рачуна* постајала је све већа.
(154) Врхови *планина* били су под снегом.

Партитивни генитив у конструкцијама са бројевима *два, три, четири, пола* заправо је само по форми генитив, а по функцији је паукал (§ 104).

§ 905. Партитивни генитив се најчешће употребљава уз именице (нпр. *гутљај воде*) или глаголе (нпр. *дати воде*), као у наведеним примерима.

Партитивни генитив употребљава се и с предлогом *од* у синтагмама са општим или неодређеним заменицама или квантификаторима *многи, малобројни* и сл., нпр.

(155) Нико од *нас* није то приметио.
(156) Неки *од њих* дођу и више пута.
(157) Многи *од вас* студирају.

Партитивни генитив употребљава се и у синтагмама с придевима, нпр.

(158) Препун *путника*, брод је напуштао луку.
(159) Они су пуни *пара*.
(160) Била је жељна *пажње*.

Доста је честа употреба партитивног генитива у синтагмама са прилозима за количину или степен, нпр. *много питања, мало млека, више ваздуха* итд.

§ 906. Поредбени генитив значи поређење по једнакости или неједнакости.

§ 907. Еквативни генитив може имати облик слободног генитива који се употребљава атрибутски, а служи за квалификацију путем изједначавања онога што се пореди са оним што значи именица у таквом генитиву, нпр.

(161) Има душу *детета*.
(162) Воли њен корак *гимнастичарке*.
(163) Добио је изглед *бившег телохранитеља*.

§ 908. Поред тога, еквативни генитив може имати и облик конструкције с предлогом *пōпут* у функцији одредбе придева у саставу предиката, а са значењем поређења према једнакости или неједнакости, нпр.

(164) Она је лепа *пōпут* њене сестре.
(165) Он није био тиранин *пōпут* Нерона.

Уместо генитива с предлогом *пōпут* значење једнакости или неједнакости чешће се изражава поредбеном конструкцијом с везником *као* и номинативом, нпр. *Она (ни)је лепа као њена сестра.*

Поредбено значење по сличности често се исказује генитивом у споју с локативним конструкцијама типа *у облику, у духу, у виду, у својству, у стилу, у тону* у споју са генитивом, нпр.

(166) Направила је торту *у облику срца.*
(167) Покушавао је да слика *у стилу свог великог узора.*
(168) Настоји да пише *у духу савремене филозофије.*

§ 909. Компаративни генитив долази и у одговору на питања типа: компаратив + *од кога?* или *од чега?* а употребљава се само са значењем поређења према неједнакости, нпр.

(169) Пума је бржа *од лава.*
(170) Отац је виши *од мајке.*
(171) Волга је дужа *од Дунава.*

Поредбени генитив с предлогом *сȋрам* (или *насȋрам*) ређе се употребљава и означава само неједнакост у степену испољености исте особине двају чланова поређења, нпр. *Лав је сȋор (на) сȋрам ȗуме.*

§ 910. Суперлативни генитив употребљава се атрибутски и има облик беспредлошког генитива именице која значи неки период, а синтагма с суперлативним генитивом значи да се неко највише истакао или да се нешто највише истакло у наведеном периоду, нпр.

(172) Петар је студент *ге̏нерације.*
(173) Проглашен је за човека *прȏшекле го̏дине.*
(174) То је била утакмица *сто̏лећа.*

§ 911. Посесивни генитив долази у одговору на питање *чији?* а употребљава се као слободни генитив или као генитив с предлогом *од* (ретко *у*) или са обавезним атрибутом, у функцији неконгруентног атрибута са значењем односа поседовања или шире схваћене посесивности као односа између дела и целине, односа сродства, пријатељства, сарадништва, односа ауторства и сл., нпр.

(175) То је стан *Свете Светића.*
(176) Упознао сам сестру *Васе Васића.*
(177) Шуме су тајне своје криле / и блиједе очи *моје мајке.* (А. Дедић)
(178) Дали су му кључеве *од стана.*
(179) Више пута је читала књигу *Церома Селинџера* „Ловац у ражи".
(180) Више пута је читала књигу „Ловац у ражи" *од Церома Селинџера.*

Напомена 1. – Не треба употребљавати беспредлошки посесивни генитив од једночланих израза у једнини за означавање припадања у ужем смислу (поседовања) него у таквим случајевима уместо посесивног генитива треба употребити посесивни придев, дакле, *директорова фотеља* (а не *фотеља директора*),

Светина кућа (а не *кућа Свете*), али када именица има одредбу, може се рећи само: *фотеља нашег директора, кућа Свете Светића*;: То важи и за односе сродства, пријатељства или сарадништва, нпр. *Миленин брат* (а не *брат Милене*), али: *брат наше колегинице Милене* и сл.

Посесивни генитив се ипак чврсто држи у географским или власничким изразима типа *Маровића забран, Лукића куће, Јовића ливаде* и сл.

Напомена 2. – Када је именица антецедент односне реченице, нпр. *Показао је потпис Јована, који није могао присуствовати суђењу*, мора се употребити генитив, а погрешно је употребљавати присвојни придев уместо присвојног генитива. Дакле, правилно је: *Став Берића, који је на јучерашњој седници критиковао владу, привукао је велику пажњу медија* (а није правилно: *Берићев став, који је на јучерашњој седници критиковао владу, привукао је велику пажњу медија*).

Напомена 3. – Посесивни генитив с предлогом *у* данас представља граматички архаизам у српском књижевном језику, односно представља књишки облик, или одлику личног стила, или облик који је у ограниченој регионалној употреби (нпр. *У мене је стан мањи него у њега*), или се понекад среће у научном или стручном тексту, нпр. *У особа с некрозом коже, боја коже је тамнија*; *Достојевски у Срба* (наслов). У данашњем српском књижевном језику обичнији је израз *Достојевски код Срба* и сл.

§ 912. Просторни генитив долази у одговору на питања типа *где? куда?* или *откуд(а)? одакле?* а употребљава као слободни или предлошки генитив за изражавање места или правца удаљавања у предикатској, адвербијалној или атрибутској функцији, уп.

(181) Стајала је *усред баште*.
(182) Истрчали су *насред бине*.
(183) Изашли су *из дискотеке*.
(184) То је био излаз *из дискотеке*.

Просторни генитив се употребљава са ширим кругом предлога и предлошких израза него генитив у било ком другом значењу, а тако развијен систем облика израз је такође врло развијеног система значења.

Значења просторног генитива одређена су, пре свега чињеницом да се нешто може локализовати простором самог локализатора, нпр. *Сто је насред собе*, или простором изван локализатора, нпр. *Дете је испред школе*.

§ 913. Просторни генитив непосредне локализације (локализација простором локализатора) може значити место где се нешто налази или збива (*насред собе, посред гужве, усред шуме*) или може значити правац кретања (*преко пруга*), односно смер удаљавања у оквиру унутрашњости (*из куће*) или површине локализатора (*са куће*), нпр.

(185) Колиба је била *усред шуме*.
(186) Прешли су *преко поља*.
(187) Сишао је *с крова*.
(188) Изашла је *из куће*.

Напомена. – Када је реч о удаљавању из оних места чији називи се у дативу-локативу употребљавају с предлогом *у* (§ 990) по правилу је у употреби просторни генитив с предлогом *из* (*из Трстеника, из Зајечара, из Фоче*), али се уз називе места за које се у дативу-локативу употребљава предлог *на* уз генитив,

по традицији употребљава предлог *с(а)*, што може зависити и од географског положаја тога места, нпр. *са Цетиња, са Уба, с Ријеке*. Таква употреба се и препоручује, мада не би било погрешно ни рећи *из Цетиња, из Уба* и сл., поготову ако се има у виду не град као просторна целина него град, варошица и слично као друштвена целина. Избор предлога може зависити од значења именице, нпр. *Јавио ми се са Хвара* ('са острва Хвара'), али *Телефонирао ми је из Хвара* ('из места Хвара').

Генитив с предлогом *насред, посред* или *усред* може поред основног значења средишњег места где се нешто збива значити и приближавање том месту, уп. *Ваза стоји насред стола* / *Ставља вазу насред стола*, а генитив с предлогом *посред* може значити и правац кретања као пролажење тим местом, уп. *Стоје посред трга* / *Прошли су посред трга*.

§ 914. За разлику од генитивских конструкција с предлогом *насред, усред* или *посред*, које значе централност положаја у границама локализатора, просторним генитивом с предлогом *накрај, украј* или *удно* означава се периферност положаја, нпр.

(189) *Украј ливаде* растао је један жбун.
(190) *Накрај села* некада је била механа.
(191) Сели су *удно баште*.

Поред предлога типа *насред*, који су изведени од просторних фрагментизатора *средина, крај, дно* и сл., просторни фрагментизатори се могу употребити и у свом примарном лику у конструкцији са генитивом ради прецизирања просторног односа, нпр. *средином стола, у центру насеља, ивицом шуме, на периферији града, на крају села, са ивице шуме, с периферије града* и сл.

§ 915. Испуњеност локализатора објектом локализације изражава се употребом израза *широм* или *диљем* (застарело) с просторним генитивом, нпр.

(192) *Широм земље* прославља се празник.
(193) *Диљем планете* људи гладују.

§ 916. Просторни генитив посредне локализације (локализација простором изван локализатора) може значити локализацију без квантификације (*испред дрвета*) или локализацију с квантификацијом (*између два дрвета, између дрвећа*, али не **између једног дрвета*), а у првом случају просторни генитив изражава локализацију странама локализатора (*изнад куће, испод куће, испред куће, насрам куће, преко пута куће, иза куће, лево од куће, десно од куће, слева од мене, здесна од мене, више главе, ниже ногу, поврх главе, подно ногу, срам светла, насрам мене*). То је, по правилу, значење места где се нешто налази, мада може бити и значење удаљавања од одређеног места или приближавања том месту и контакта с њим (што зависи од значења целог предиката или управне речи у именичкој синтагми) или значење преласка/проласка преко тога места, уп.

(194) Стајали су *испред куће*.
(195) Отишли су *испред куће*.

(196) Зауставили су се *испред куће*.

(197) Прошли су *испред куће*.

(198) Полазак *испред куће* био је добро организован.

Значење пресецања простора изнад горње стране локализатора може бити изражено не само генитивом с предлогом *изнад* него и генитивом с предлогом *преко*, који јаче него *изнад* истиче однос пресецања простора, уп.

(199) *Изнад брда* је прелетела звезда.

(200) *Преко брда* је прелетела звезда.

(201) Лопта је прешла *преко линије*. (Није исто што и: Лопта је прелетела *изнад линије*)

§ 917. Ако локализатор нема предњу страну (нпр. *лопта*, *чаша*, *ваза*), предња страна је она која је најближа говорном лицу (прагматичка категорија „посматрача"), које у таквим случајевима служи као додатни локализатор, нпр. *Испред чаше био је упаљач* 'између мене и чаше био је упаљач'. У неким случајевима се само из контекста или говорне ситуације може разабрати да ли је реч о локализацији сталном предњом страном нечега или оном која је најближа посматрачу, нпр. *Сликао сам их испред аутобуса* може значити 1. 'када сам их сликао, били су испред предње стране аутобуса', 2. 'када сам их сликао, били су између мене и аутобуса' (ако посматрач није испред предње стране аутобуса), што су релативно ретки случајеви.

§ 918. Просторна локализација с квантификацијом изражава се предлозима *око* и *између*. Просторним генитивом с предлогом *око* изражава се локализација разним странама локализатора, нпр.

(202) Деца су се сјатила *око мајке*.

(203) Деца трче *око мајке*.

(204) Деца стоје *око мајке*.

(205) Знам унапријед исход ове битке / мјесечина се стеже у омчу *око грла* (Д. Јеврић)

Не може се рећи **Дете стоји око мајке* јер се предлог *око* употребљава само ако је место објекта локализације истовремено одређено различитим странама локализатора.

Просторни генитив с предлогом *око* обично значи место где се неко или нешто налази, али може значити и приближавање том месту или кружно кретање, као што показују претходни примери.

§ 919. Просторна локализација с квантификацијом изражава се и предлогом *између* и употребом назива најмање двају локализатора у облику генитива једнине или множине, или једног назива у облику генитива множине, нпр.

(206) Школа се налази *између банке и суда*.

(207) *Између свих тих зграда* уздизао се звоник цркве.

Конструкције с предлогом *између* најчешће значе место где се нешто налази, али могу значити и удаљавање од тога места или приближавање њему и контакт са њим, нпр.

(208) Извукао је једну књигу *између два речника*.
(209) Вратио је књигу *између два речника*.

Предлог *између* са генитивом може дати прецизнију локализацију него инструментал с предлогом *међу*, јер се *између* чешће него *међу* употребљава за локализацију са обе стране, уп.

(210) Стоји *међу оним војницима*.
(211) Стоји *између оних војника*.

Када је из контекста јасно да је реч о локализацији нечега помоћу два локализатора (а не више њих), предност има модел *између* + генитив, нпр.

(212) То се десило на путу *између Новог Сада и Инђије*.

§ 920. Друга врста просторне локализације с квантификацијом заснива се на одмеравању степена удаљености од локализатора. Више предлога може у конструкцији са генитивом изразити значење близине локализатору, било као место где се нешто налази (*поред куће, крај куће, надомак куће, насупрот куће, покрај куће, близу куће, недалеко од куће, у близини куће, код те зграде*), нпр.

(213) *Поред куће* је башта.
(214) *Крај куће* је паркиран ауто.
(215) *Близу куће* је школа.
(216) Зауставили су се *надомак куће*.

али и у значењу правца којим неко или нешто пролази, за шта постоји и специјализовани предлог *мимо* који се може употребити само у том значењу, уп.

(217) Прошли су *мимо куће*.
(218) Прошли су *поред куће*.
(219) Прошли су *крај куће*.
(220) Прошли су *близу куће*.
(221) Били смо *недалеко од куће*.

Када је у генитиву с предлогом *код* именица или заменица које се односи на особу, групу особа или ресторан, поред значења близине присутно је и социјативно значење, нпр. *Били смо код пријатеља. Код њега смо се дуго задржали. Били смо код родбине. Вечерали смо код „Орача“.*

Напомена 1. – Израз *код куће* се адвербијализовао у значењу ‘у свом дому’. Погрешно је замењивати га изразом *кући*. Дакле, исправно је *Бићу код куће* (а није исправно *Бићу кући*).

Напомена 2. – Генитив с предлогом *код* и значењем усмерености ка неком месту дуго се сматрао некњижевним, а препоручивао се, као исправан, облик датива, нпр. *Отишао је брату*. У савременом српском књижевном језику просторни генитив с предлогом *код* и значењем усмерености истиснуо је у тој функцији просторни датив, који је постао граматички архаизам, тако да су примери типа *Дошла је код пријатељице, Отишла је код сестре, Иде код фризера* исправни.

Напомена 3. – Предлог *насупрот* (*Сео је насупрот професора*) ређе се употребљава са генитивом, а чешће са дативом (*Сео је насупрот професору*). Исправна су оба облика.

§ 921. Када је локализатор издуженог облика, однос близине изражава се просторним генитивом с предлогом *дуж*, нпр.

(222) Шетали су *дуж обале*.
(223) *Дуж ограде* расте цвеће.

§ 922. Просторни генитив са значењем приближавања месту у непосредној близини локализатора и усмерености на досезање тога места изражава се генитивом с предлогом *до*, а удаљавање се изражава генитивом с предлогом *од*, нпр.

(224) Дошла је *до ивице* пута.
(225) Одмакла се *од ивице* амбиса.

§ 923. Значење удаљености од локализатора изражава се просторним генитивом с предлошким изразом *далеко од* и предлошким изразима са сличним значењем, нпр.

(226) Чамац је био *далеко од обале*.
(227) *Подаље од куће* расла је једна маслина.

§ 924. Најзад, спољашња локализација просторним генитивом која се не односи ни на стране локализатора ни на просторну квантификацију, изражава се конструкцијама с предлогом *ван*, *изван* (место или усмереност к њему) и *пут*, као и с предлошким изразом *у правцу* (у оба случаја само са значењем усмерености), нпр.

(228) Отишли су *ван града*.
(229) Лопта је *изван терена*.
(230) Иду *пут моста*.
(231) Иду *у правцу моста*.

§ 925. Већина предлошких конструкција с просторним генитивом користи се и за означавање апстрактно схваћеног простора, нпр. *усред разговора*, *изван теме*, *мимо плана*, *близу решења* итд. У неким случајевима за локализацију у апстрактно схваћеном простору употребљавају се посебни предлошки изрази, нпр. *Он је поступио у оквиру својих овлашћења*.

§ 926. Социјативни генитив обично долази као одговор на питања *с киме? код кога? поред кога?* или *против кога?* а употребљава у адвербијалној, атрибутској или предикатској служби са значењем друштва или реципрочности, уп.

(232) Она је *код нас*.
(233) Седи *у друштву неке колегинице*.
(234) Желим да си *поред мене*.
(235) *Између браће и сестре* никада није било свађе.
(236) Оне су нешто разговарале *између себе*.
(237) Борили су се *против окупатора*.

Напомена. – Када се говори о спортским такмичењима, треба избегавати погрешну употребу предлога *против* (каква се среће у језику спортских новинара), нпр. *Изгубили смо против „Партизана“*, *Победићемо против Немаца* и сл. уместо: *Изгубили смо од „Партизана“*, *Победићемо Немце* и сл.

§ 927. Субјекатски генитив се употребљава као слободни генитив или као генитив с предлогом, а има значење семантичког субјекта, које се остварује у виду више ужих значења (в. § 928 и 929).

§ 928. Генитив агенса употребљава се као слободни генитив (у различитим реченичним структурама) или као генитив с предлозима *код*, *од*, *преко*, или предлошким изразима *од стране*, *посредством*, уп.

(238) Чује жагор *деце*. ('чује да жагоре деца')
(239) Срце би јој закуцало јаче када би чула шум *мора* и шуштање *борова*.
(240) Обрадовао га је долазак *колеге Марића*.
(241) Био је остављен *од пријатеља*.
(242) Били су помиловани *од стране председника*.
(243) Сукоб је решен *посредством специјалног изасланика* ОУН.
(244) Званична информација је дата *преко представника* за штампу.

У неким случајевима једино се на основу контекста може знати да ли је реч о субјекатском или о објекатском генитиву, нпр. *Критика Богдана Поповића* може значити да је Богдан Поповић аутор критике или да је он предмет критике.

Генитив агенса с предлогом *од*, нпр. *Она је била од свих радо прихваћена*, употребљава се када је именица у множини или када она значи неки скуп или ауторитет, *Од власти је наређено да се снег испред зграда уклони* ('власти су наредиле...').

Генитив агенса с предлошким изразом *од стране*, нпр. *Документ је ратификован од стране Скупштине*, одлика је административног стила и, у оквиру језика науке, правног стила.

Генитив агенса с предлогом *преко* или инструменталним обликом *посредством* има додатно значење средства обавештавања, нпр. *Сазнала је то преко пријатеља*.

Генитив агенса с предлогом *код* обичнији је у административном или публицистичком стилу, нпр. *Код свих штрајкача глађу види се одлучност да истрају* –'сви штрајкачи глађу показују одлучност да истрају', или у реченици са заменичким пасивом: *Такав оперативни захват се код нас не примењује* – 'такав оперативни захват ми не примењујемо'.

В. и генитив средства, § 892.

§ 929. Презентативни генитив је слободни генитив уз презентативе *ево*, *ето*, *ено*, *еле*, нпр.

(2451) Гле *њега*! ('он се неочекивано појавио')
(2462) Ено *веверице*.
(2473) Ево *књиге* о којој смо разговарали.

§ 930. Генитив носиоца особине је, по правилу, слободни генитив са значењем својства чији су носиоци врста или појединац, нпр.

(248) Позната је верност *пса* свом господару. ('познато је да је пас веран свом господару')
(249) И у том случају потврдила се лукавост *лисице*.
(250) Допала му се оштроумност *њених одговора*.
(251) Допала му се оштроумност *одговора* Мире Мирић.

§ 931. Супституитивни генитив употребљава се с предлогом *место* или *уместо, на месту* и, најређе, *наместо* у адвербијалној, атрибутској или предикатској служби са значењем онога киме се или чиме се неко или нешто замењује, често мимо обичаја или очекивања (што повезује супституитивни генитив с прагматичком категоријом очекиваности/неочекиваности), нпр.

(252) Пера игра *уместо Павла.*
(253) Пера *уместо Павла* не делује као добра замена.
(254) Пера одсад ради *на месту Павла.*
(255) *Уместо ње* дошла је њена пријатељица.
(256) *Место Јовановића* дириговао је Јанковић.
(257) *Уместо плате* добили су отказ.
(258) *Место радовања* чекало их је непријатно изненађење.

Супституитивни генитив се у административном и публицистичком стилу употребљава и с предлошким изразом *у име* и са значењем лица које представља неку установу или неко друго лице, нпр.

(259) *У име научног већа института* присутнима се обратио председник већа.
(260) *У име председника државе* скуп је поздравио његов изасланик.

Напомена. – Погрешно је уместо супституитивног генитива с предлошким изразом *у име* употребљавати предлог *испред* са генитивом, нпр. треба избегавати реченице као што је: *Испред научног већа института гостима се обратио председник већа.*

§ 932. Узрочни генитив долази у одговору на питање *зашто? због чега?* и сл., а употребљава се с предлогом *из, од, због, услед, поводом* или *око* у адвербијалној или у атрибутској служби, са значењем узрока за оно што се одређује таквим генитивом, нпр.

(261) Погрешила је *због необавештености.* ('узрок њене грешке је њена необавештеност')
(262) Опростила му је *из љубави.*
(263) Убиство *из ниских побуда* привукло је пажњу жуте штампе.
(264) Сва је бела *од снега.*
(265) Вода се заледила *услед ниске температуре.*
(266) Посвађали су се *око поделе* плена.
(267) *Поводом њеног јубилеја* скупили су се рођаци и пријатељи.

Узрочни генитив с предлогом *од* значи директан узрок, који може бити унутрашњи узрок (невољно психичко и физиолошко стање, нпр. *Плаче од радости*) или спољашњи узрок (стања и збивања изван човека, нпр. *Сав је црн од дима*).

Узрочни генитив с предлогом *из* значи директан узрок који представља унутрашњу побуду и вољну акцију (именице типа *мржња, отпрез, страх* и сл., нпр. *Свети се из мржње*).

Пошто неке појаве, као завист, мржња, страх, могу бити схваћене и као узрок првог поменутог типа и као узрок другог типа, одговарајуће именице понекад се употребљавају у узрочном генитиву или с једним или с другим предлогом, нпр. *Премрла је од страха*, али *Све је још једном проверила из страха да не погреши.*

Узрочни генитив с предлогом *због* и *услед* (књишки) значи појам који индиректно изазива неко стање и одговарајућу ситуацију, нпр. *Због кише смо остали код куће*, *Услед кише је дошло до поплаве*. Предлог *услед* може бити замењен предлогом *због* без промене значења, али предлог *због* не може бити замењен предлогом *услед* када се саопштава узрок неког психичког стања, нпр. *Због те увреде није јој се јавила*, али не **Услед те увреде није јој се јавила*.

Напомена. – У савременом српском књижевном језику не треба употребљавати узрочни генитив с предлогом *ради*. Уместо тога треба употребити генитив с предлогом *због*, нпр. *Отишла је код лекара због прехладе* (а не **Отишла је код лекара ради прехладе*, јер би то могло значити само 'отишла је код лекара са циљем да добије прехладу', што не би имало смисла).

Узрочни генитив с предлогом *око* значи узрок спора, расправљања и сл. и зато се употребљава уз глаголе, именице и придеве одговарајућег значења (*борити се*, *препирати се*, *тући се* и сл.), нпр. *свађати се око пара*, *свађа око пара*, *посвађани око пара* и сл.

Узрочни генитив са именицом *повод* у позицији предлога има специфично значење исказивања пригодног и углавном формалног узрока, нпр. *Поводом одласка у пензију поклонили су јој вазу, која јој је личила на урну.*

Напомена. – Мање је препоручљива конструкција *у поводу чега* (нпр. *То је изјавио у поводу десете годишњице оснивања школе*), која се представља непотребну граматичку туђицу у српском језику.

§ 933. Слободни узрочни генитив најчешће се употребљава уз глаголе *бојати се*, *плашити се*, *стидети се* и сличне за изражавање узрока стању које изазива именица у генитиву, нпр.

(268) Плаши се паука. 'узрок њеног страха је паук'

(269) Не бојим се ја *висине*. Бојим се *пада*. (М. Капор)

(270) Једни се стиде незаслуженог *сиромаштва*, а други се не стиде незаслуженог *богатства*.

Слободни узрочни генитив у неким случајевима може бити факултативна алтернатива предлошком узрочном генитиву, нпр.

(271) Ноћу, / у *грчу несанице*, / дозријевају самоубице, / а онда тамо у освите сиве / падају зрели међу живе. (В. Николић)

Поред синтагме *грч несанице* у претходном примеру могла би у истом значењу бити употребљена синтагма *грч од несанице*.

§ 934. Условни генитив употребљава се с предлогом *без* или с предлошким изразом *у случају*, у адвербијалној или атрибутској служби, са значењем услова под којим се остварује оно што се условним генитивом одређује, нпр.

(272) *Без муке* нема науке.

(273) *Без алата* нема заната.

(274) Морате нас благовремено обавестити *у случају изостанка*.

(275) Обавештење *у случају изостанка* морате послати благовремено.

§ 935. Циљни генитив у дијалошкој структури долази у одговору на питање типа *с којим циљем?* или *ради чега?* а употребљава се с предлогом *ради* или с предлошким изразима *с циљем, у циљу, у сврху* (уз именице апстрактног значења) у адвербијалној или атрибутској служби, са значењем циља онога што се саопштава речју коју циљни генитив одређује, нпр.

(276) Узима лекове *ради јачања имунитета.*
(277) Дошли су *с циљем склапања новог уговора.*
(278) Планирана средства *у сврху исплате заосталих плата* нису обезбеђена.

Предлог *ради* се понекад употребљава и п о с л е генитива, посебно ако је у таквом генитиву именица са значењем особе или лична заменица, али и уз неке друге именице, нпр.

(279) Попустила је *мајке ради*, а иначе не би.
(280) *Примера ради* он је дејство лека показао на себи.
(281) Ризик само *форме ради* је неприхватљив.

Н а п о м е н а. – Допушта се због раширености употребе, али се не препоручује у добром књижевном језику употреба циљног генитива с предлогом *због*, нпр. *Отишла је код лекара з б о г п р е г л е д а*. У том значењу боље је употребити предлог *ради*, нпр. *Отишла је код лекара р а д и п р е г л е д а*.

§ 936. У зависности од контекста у којем је употребљен, генитив може имати и друга значења која су ређа или лексички изразитије ограничена.

Датив-локатив

§ 937. Као што је било објашњено, датив и локатив се у српском језику морфолошки не разликују, а по акценту се врло ретко разликују (§ 112, 858), него исти граматички облик именице има или функцију датива (нпр. *Иду ка западу*) или функцију локатива (нпр. *Живе на западу*) у зависности од граматичке структуре реченице у којој је облик датива-локатива употребљен и од њеног лексичког састава. Пошто су синтаксичко-семантичке функције датива и локатива умногоме различите, иако су морфолошки обједињене истим падежним обликом, даље се описују засебно.

Датив

§ 938. Датив је у синтаксичко-семантичком погледу примарно падеж индиректног живог објекта као лица или бића којем се нешто говори, даје, намењује и сл., *Марија пише б р а т у поруку.* Датив има и друга значења, која су у ближој или даљој вези са основним значењем.

У синтаксичком погледу датив се појављује или као слободни падежни облик – слободни датив, нпр. *Обраћа се у ч е н и ц и м а*, или као падежни облик везан предлогом, нпр. *Иде к а у ч е н и ц и м а*.

Датив према синтаксичкој функцији

§ 939. Адвербијални датив је датив издвојен према синтаксичкој функцији адвербијала, коју може имати. У семантичком погледу адвербијални датив може имати просторно, узрочно, или неко друго значење,

које га повезује с просторним (§ 949), узрочним (§ 959) или неким другим дативом, уп.

(1) Трчи *ка циљу.*
(2) Оздравила је *захваљујући доброј терапији.*
(3) Дошли су *упркос забрани.*

§ 940. Допунски датив је датив у функцији допуне са значењем коме је нешто намењено или у чију корист или штету се врши радња у предикату, нпр.

(4) Писмо *мајци* било је на столу.
(5) Гледа *брату* у леђа.
(6) Добродошлица *студентима* била је исписана изнад улаза.

§ 941. Датив индиректне допуне употребљава се као беспредлошки датив са општим значењем усмерености уз прелазне глаголе сложене рекције (или уз именице одговарајућег значења) који као прву допуну имају беспредлошки акузатив или допунску клаузу у функцији директне допуне. У значењу таквих глагола и именица у предикату усмереност се остварује као давање, намењивање, упућивање, чињење на корист/штету и сл., нпр.

(7) Произвођач је испоручио *купцу* намештај.
(8) Испорука намештаја *купцу* врши се свакодневно.
(9) Обећао је *сину* тај поклон.
(10) Уручивање отказа *радницима* било је незаконито.
(11) Запретила је *шефу* судом.
(12) Руши *комшији* ограду.

Напомена 1. – У слободном допунском дативу употребљавају се именице типа *споменик, ода, химна, сонет*, при чему се подразумева прелазни глагол сложене рекције из групе глагола давања, усмеравања, посвећивања и сл., нпр. *Споменик (подигнут у част) Јовану Стерији Поповићу налази се у градском парку.*

Напомена 2. – Неки глаголи (нпр. *плаћати, помагати, саветовати, служити*) имају двоструку рекцију са разлитим значењима: са допуном у акузативу и дативу, или са допуном само у акузативу, уп. *помагати сина новцем* или *помагати сину око новца.*

Неки глаголи (нпр. *донети, доставити, купити, носити, платити, понудити, послати*) имају синонимичну двоструку рекцију: са слободним дативом (нпр. *Купио је поклон мајци*) или са акузативом без предлога и акузативом с предлогом *за* (нпр. *Купио је поклон за мајку*).

§ 942. Допунски датив употребљава се и с предлогом *према* уз прелазне глаголе сложене рекције са значењем испољавања става, мишљења, осећања и сл., који се саопштавају беспредлошким акузативом у функцији директне допуне, док се дативом у функцији индиректне допуне именује адресат, нпр.

(13) Осећао је *према њој* извесну наклоност.
(14) Неповерење *према радозналом путнику* се продубило.
(15) Гајио је дубоко поштовање *према деди и баби.*

Напомена 1. – Предлог *према* се понекад сувишно употребљава тамо где је значење исто и без њега, нпр. исправно је *плаћања иностранству* (а не *плаћања*

према иностранству), *подршка нашој земљи* (а не *подршка према нашој земљи*) и сл.

Напомена 2. – Предлог *према* се понекад погрешно употребљава уместо предлога *на*, нпр. исправно је *напади на наше положаје* (а не *напади према нашим положајима*).

§ 943. Од датива индиректне допуне, као граматичке допуне, треба разликовати допунски датив као датив у функцији семантичке допуне уз глаголе, именице или придеве који су без одговарајуће именице или заменице у дативу значењски непотпуни, нпр.

(16) Ово се додаје *јелима*.
(17) Ово је додатак *јелима*.
(18) Он је узрок *њеном нерасположењу*.
(19) Он је склон *нарушавању* јавног реда и мира.

Допунски датив употребљава се и с предлогом *к(а)* уз непрелазне глаголе или одговарајуће именице, нпр.

(20) Увек је тежио *ка прагматичности*.
(21) Одликовала га је тежња *ка прагматичности*.

Напомена. – Глаголи *тежити* и *стремити* у истом значењу могу имати допуне у слободном дативу, нпр. *Тежио је прагматичности*, *Стремили су идеји једнакости међу људима* и сл.

Слободни допунски датив употребљава се понекад и уз именицу *крај*, уз именице *свршетак*, *почетак*, као и уз непроменљиву именицу *стоп*, речцу *не* и фразеологизам *стати на пут* (са изузетком научног и административног стила, за које таква употреба није карактеристична), нпр.

(22) Учинили су крај *безвлашћу*.
(23) То је значило нови почетак *нашим надама*.
(24) Рецимо „стоп“ *уништавању* земље!
(25) Рецимо „не“ *корупцији*!
(26) Станимо на пут *нуклеарном загађивању*.

§ 944. Предикатски датив је датив у функцији семантичког језгра предиката са полупомоћним глаголским делом, односно у функцији дела декомпонованог предиката, нпр.

(27) Кит припада *сисарима*. (‘кит је сисар’)
(28) И они присуствују *тој седници*. (‘и они су на тој седници’)
(29) Рањеник је подлегао *повредама*. (‘рањеник је умро’)

С обзиром на такву своју природу предикатски датив је функционално близак допунском дативу (§ 942), који није део предиката, али га допуњује.

Датив према семантичкој функцији

§ 945. Допусни датив је датив у с предлозима *заинат*, *у инат*, *упркос*, *супротно* или *противно* у функцији допусне одредбе, нпр.

(30) *У инат свима* није хтела то да прихвати.
(31) *Упркос мећави* дошла је на посао.

(32) *Супротно очекивањима* на циљ је стигла прва.
(33) *Противно нашим жељама* уписала се на медицински факултет.

Напомена. – Иако није честа, није погрешна употреба предлошких израза, *за инат, у инат, уз инат* после именице на коју се односи ако је реч у дативу рематизована (тј. комуникативно наглашена), нпр. *Нама у инат почела је да се бави падобранством.*

§ 946. Еквативни датив је беспредлошки датив у реченици с помоћним глаголом у глаголском делу предиката и придевом *једнак, аналоган, еквивалентан, идентичан, сразмеран* или сл. у именском делу предиката. Реченицама са еквативним дативом изражава се једнакост у ужем или ширем смислу (аналогност, еквивалентност, идентичност, сличност, сразмерност) онога што је означено граматичким субјектом и онога што је означено именицом или именичком синтагмом у дативу, нпр.

(34) Њихово решење је истоветно *вашем решењу.*
(35) Препис је једнак *оригиналу.*
(36) Црквене структуре су биле аналогне *државним.*
(37) Резултати су сразмерни *уложеним напорима.*
(38) Скуп А је еквивалентан *скупу* Б.

У већини случајева конструкције са еквативним дативом синонимичне су конструкцијама са еквативним инструменталом (§ 1067), уп. (39) и (40):

(39) Њихово решење је истоветно *вашем.*
(40) Њихово решење је једнако *с вашим.*

§ 947. Етички датив је беспредлошки датив којим се исказује позитиван став говорник (присност, симпатија, благонаклоност, саосећање) или негативан став (негодовање, одбијање) према саговорнику или предмету говора. Етички датив је најчешће енклитички датив личне заменице, често у упитној или у узвичној реченици. Етички датив је прагматичке природе и модалног садржаја, а карактеристичан, пре свега, за разговорни стил, нпр.

(41) Шта *ми* радиш?
(42) Што си *нам* данас вредна!
(43) Ето *ти* га сад!

§ 948. Посесивни датив је традиционални назив за употребу датива који може бити замењен присвојним придевом или присвојном заменицом без осетне разлике у значењу, нпр.

(44) Брат *му* се вратио – *Његов* брат се вратио.
(45) *Марку* се вратио брат – *Марков* брат се вратио.

У дијалошким структурама употреба посесивног датива не долази као одговор на питање са посесивним придевом *Чији?* него као одговор на питање са упитном заменицом за човека *Коме (се вратио брат)?* Реченице са посесивним дативом су и по структури и по значењу ближе реченицама с типичном индиректном допуном него реченицама с посесивним придевом или посесивном заменицом као одредбом именице. Уп.

(46) Послао је писмо *брату.* (*коме?*)
(47) Послао *му* је писмо. (*коме?*)

(48) Стегао је руку *брату*. (*коме?*)
(49) Стегао *му* је руку. (*коме?*)
(50) Стегао је *братовљеву* руку. (*чију?*)
(51) Стегао је руку *свога брата*. (*чију?*)

Поређење следећих двају примера, иако је у првом од њих реч о Николиној руци, а у другом о Јовановој руци, показује да је у оба случаја *руку* директна допуна, а *Јовану* индиректна допуна. Уп.

(52) Никола пружа *Јовану* руку.
(53) Никола стеже *Јовану* руку.

С друге стране, поређење следећих двају примера води закључку да обе реченице обавештавају о истом, тј. да имају исто денотативно значење означавајући исту ситуацију, али начин на који је тај однос представљен (сигнификативно значење) није исти, јер се само у другом примеру избором облика (присвојни придев) истиче да је реч о односу припадања (дела целини). Уп.

(54) Никола стеже *Јовану* руку.
(55) Никола стеже *Јованову* руку.

У облику традиционално схваћеног посесивног датива обично је именичка заменица, а ужа значења која се таквом дативском конструкцијом изражавају могу бити значења конкретног припадања, односа сродности, ауторског односа, односа дела и целине и др., што често не искључује значење користи или штете (*dativus commodi/incommodi*), нпр.

(56) Кућа *му* је изгорела.
(57) Син *му* се родио.
(58) Роман *му* је објављен.
(59) Рука *му* је у гипсу.

Напомена. – Датив у конструкцији с властитим именом типа *брат му Петар* (нпр. *Цркву су подигли Марко Марковић и брат му Петар*) представља граматички архаизам у савременом српском књижевном језику.

§ 949. Просторни датив у дијалошкој структури долази у одговору на питање типа *куда? у сусрет чему?* и сл., а употребљава се с предлозима *к(а)*, *према* и *насрам* као и с предлошким изразом *у сусрет* за изражавање усмерености кретања, нпр.

(60) Ишли су *ка реци*.
(61) Упутише се *према станици*.
(62) Пођимо *у сусрет гостима*.

Предлози *к(а)* и *према* у просторному дативу са значењем динамичке усмерености употребљавају се као синоними.

Предлошки израз *у сусрет* употребљава се када је локализатор живо биће које се креће у смеру онога ко је означен именицом у субјекту. Зато просторни датив с предлошким изразом *у сусрет* често има пратеће циљно значење 'са циљем да (их) сретне'. Поред тога просторни датив с предлошким изразом *у сусрет* употребљава се и у конструкцији са именицама *будућност*, *догађаји*, *промена* и сл., нпр.

(63) Кренули су *у сусрет људима* који су се приближавали.
(64) Ловац се шуњао *у сусрет медведу*.
(65) Ишли су *у сусрет гостима*.

Уз глагол или девербативну именицу са значењем приближавања исказаним управном речју с префиксом *ӣри-* употребљава се беспредлошки датив, нпр.

(66) Приближавамо се *Ужицу.*

(67) Пришао је *ш̄абли.*

(68) Примакао се *ӣрозору.*

Напомена. – Када у структури управне речи нема префикса *ӣри-*, беспредлошки просторни датив са значењем приближавања представља граматички архаизам у савременом српском књижевном језику, нпр. *Иде каӣији.*

Просторни датив са значењем статичке усмерености такође се употребљава с предлозима *к(а)* или *ӣрема.* У таквим случајевима просторно значење је у другом плану, а основно је начинско значење, што показује околност да такве конструкције долазе у одговору на питање *како?* Нпр.

(69) Лежала је окренута лицем *ка//ӣрема зиду.*

(70) [...] нађу се речи / са разних страна / *једна ӣрема другој* / и гледају се / бело // патња од речи / постаје чулна. (М. Павловић)

Просторни датив са значењем статичке усмерености такође се употребљава с предлогом *насуӣрош* са значењем смештености објекта локализације у односу на предњу страну локализатора у најужем смислу, нпр.

(71) Библиотека се налази *насуӣрош ш̲коли.*

(72) Студент седи *насуӣрош ӣредседнику* испитне комисије.

Напомена. – У таквим случајевима уместо датива није погрешна ни употреба генитива (нпр. *насуӣрош ш̲коле, насуӣрош ӣредседника*), што је у данашњем српском књижевном језику ређе иако се не може сматрати граматичким архаизмом.

Као и многи други предлози *насуӣрош* поред правог просторног значења може изражавати и локализацију у апстрактно схваћеном простору, као потпуну различитост, односно супротност, нпр. *Насуӣрош ш̄аквом мишљењу она је ш̄врдила да оӣасносӣи нема.*

§ 950. Субјекатски датив је беспредлошки датив са значењем семантичког субјекта. То је често датив личне заменице у енклитичком облику датива.

Датив семантичког субјекта има више ужих значења и типова реченица у којима се она појављују, од којих су важнија следећа.

§ 951. Вољни датив, беспредлошки датив семантичког субјекта као носиоца воље или жеље, употребљава се у безличним реченицама уз непрелазне глаголе с морфемом *се* у предикату, нпр.

(73) Шета *ми* се.

(74) *Никоме* се не ради недељом.

(75) *Ани* се иде на скијање.

(76) Не гледа *ми* се тај филм.

У истом типу реченица, с непрелазним глаголом у предикату, употребљава се вољни датив са значењем жеље за задовољењем неке физиолошке потребе, нпр.

(77) Дрема *нам* се.
(78) Штуца *јој* се.
(79) *Дешету* се повраћа.
(80) *Мени* се кија.

§ 952. Вољни датив може имати и облик беспредлошког датива у безличној реченици с помоћним глаголом и генитивом с предлогом *до* у предикату, нпр.

(81) *Њему* је до кавге.
(82) Није *ми* до беспослице.
(83) Није *нам* ни до чега.

§ 953. Датив носиоца психичког или физиолошког стања или процеса представља беспредлошки датив семантичког субјекта у безличним реченицама чији предикати траже допуну (84); или беспредлошки датив у личним реченицама с помоћним глаголом и придевом у предикату (85), (86); или беспредлошки датив у безличним реченицама с помоћним глаголом и прилогом у предикату (87); или беспредлошки датив у безличним реченицама са адвербијалом за место где се то стање или тај процес испољавају (88); или беспредлошки датив у личним реченицама у којима граматички субјекат обавештава о месту испољавања датог стања или процеса (89), уп.

(84) Лакнуло *им* је кад су добили дијагнозу. ('они су осетили олакшање кад су добили дијагнозу')
(85) *Ани* је тај филм био интересантан.
(86) Та хаљина *јој* је очигледно тесна.
(87) Мило *ми* је што смо се срели.
(88) *Марку* се завртело у глави.
(89) *Дешету* крче црева.

§ 954. Датив оцене правовремености/неправовремености је беспредлошки датив семантичког субјекта у безличним реченицама с помоћним глаголом и временским прилогом (или именицом *време* у прилошкој употреби и значењу 'сада треба') које значе оцену да је за семантички субјекат право време (или није право време) за оно што се саопштава допунском клаузом с везником *да*, нпр.

(90) Време *јој* је да заснује породицу.
(91) Она мисли да *јој* још није време за то.
(92) *Мени* је сада прави тренутак да то саопштим.
(93) *Ани* је било касно да иде у град.
(94) *Мени* је рано да сада идем на спавање.

§ 955. Датив процене реалности је беспредлошки датив семантичког субјекта у безличним реченицама са значењем процене учесника у говорној ситуацији или семантичког субјекта у реченици о реалности оно што се саопштава зависном клаузом, нпр.

(95) Изгледа *ми* да ће бити кише.
(96) Не изгледа *ми* да ће још неко доћи.
(97) Чини *ми* се да касни.
(98) Учинило *нам* се да је то била она.

§ 956. Називни датив је беспредлошки датив семантичког субјекта као носиоца имена, презимена, назива, наслова и сл., који се употребљава у реченицама са помоћним глаголом у предикату и именицом или именичком синтагмом у именском делу предиката, нпр.

(99) *Девојци* је име било Иванка.
(100) Наслов ће *му* бити „Фрушка гора".
(101) Нека *фирми* буде назив „Здрава храна".

Дативске конструкције семантичког субјекта као носиоца имена блиске су тзв. посесивном дативу, уп. *Име јој је Милица.*

Напомена. – Не препоручује се употреба реченица типа *Моје име је Милица*, осим ако се посесивност (*моје*) наглашава (нпр. *Моје име је Милица, а њено Даница.* Употреба реченица типа *Моје име је* ... непотребно се шири под утицајем енглеског језика.

§ 957. Нецеситативни датив представља беспредлошки датив семантичког субјекта као носиоца потребе, неопходности и сл., у неколико врста безличних реченица:

(а) У онима где је значење предмета потребе, неопходности и сл. исказано клаузом с везником *да*, нпр.

(102) Преостаје *нам* само да то прихватимо.
(103) Предстоји *вам* да се наоружате стрпљењем.
(104) Неопходно *му* је да добије тај кредит.

(б) Уз глаголе *тр̄ебаш̄и, ваљаш̄и* уз које је предмет потребе исказан инфинитивом, нпр.

(105) Ваља *нам* се опростити.
(106) Ваља *ми* и то прихватити.
(107) Треба *јој* радити још пет година до пензије.

(в) У реченицама с помоћним глаголом у предикату и прилогом у функцији именског дела предиката у којима је предмет потребе или сазнања исказан допунском клаузом с везником *да*, нпр.

(108) Потребно *им* је да још мало размисле.
(109) Није *му* неопходно да их моли.
(110) *Госп̄одину* је неопходно да га примите.

(г) Исто важи и за личне реченице у којима је предмет потребе или обавезе исказан у облику номинатива, нпр.

(111) Недостаје *нам* ваше искуство.
(112) Не требају *ми* његови савети.
(113) Преостаје *му* само подношење оставке.

или у реченицама с помоћним глаголом у предикату и придевом у именском делу предиката, при чему је предмет могућности, потребе, неопходности или сазнања исказан у форми номинатива, нпр.

(114) *Осумњиченом* та чињеница није непозната.
(115) *Сину* је потребан новац.
(116) Познат *ми* је тај метод.

§ 958. Старосни датив је беспредлошки датив семантичког субјекта као носиоца одређеног узрасног статуса, односно дужине постојања, у

реченицама са копулативним предикатом и именицом (обично *го̄дина, недеља, месец*) у именском делу предиката, нпр.

(117) Малој *Ани* је тек недељу дана.
(118) *Дечаку* је пет месеци.
(119) *Слављенику* је осамдесет година.

§ 959. Узрочни датив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *захваљујући чему?* а употребљава се с предлозима глаголског порекла *захваљујући* или *благо̄дарећи* (ређе и свечаније) у функцији узрочног адвербијала са значењем повољног узрока, нпр.

(120) *Захваљујући* јаком организму, брзо је оздравио.
(121) *Благо̄дарећи* прилозима мештана, обновљена је сеоска црква.

Напомена. – Не треба употребљавати датив с предлозима *захваљујући* или *благо̄дарећи* за исказивање неповољног узрока, нпр. није исправно *Захваљујући неухрањено̄сти де̄те се разболело.* У таквој реченици исправно је употребити узрочну одредбу типа *збо̄г неухрањено̄сти* или *услед неухрањено̄сти.*

§ 960. У зависности од контекста у којем је употребљен, облик датива-локатива може имати и друга значења која су ређа или лексички изразитије ограничена.

Локатив

§ 961. У морфолошком погледу датив и локатив у савременом српском језику нису два падежа него један падеж – датив-локатив (§ 112, 858, 939), чија значења и функције зависе од избора предлога, значења управне речи, лексичког значења именице у облику датива-локатива и других околности. У сразмерно малом броју случајева, у промени једносложних именица мушког рода, разлика између датива и локатива требало би да се исказује акцентом, дугосилазним у дативу и дугоузлазним у локативу, нпр. дат. *да̑ну*; лок. *да́ну*, што је правило кога се ни многи образовани људи не држе или нису у стању да га спроводе у свом говору.

Напомена. – Неке двосложне и тросложне именице мушког рода с краткосилазним акцентом на првом слогу и с дугим крајњим слогом, са значењем нечега што није живо, имале су у локативу јединине (али не и у дативу) уместо силазног акцента на првом слогу узлазни акценат на крајњем слогу, што је данас акценатски и граматички архаизам, нпр. *по̄ обли́ку, у ваздӯху, у по̄гле́ду, на сала́шу, у Врба́су, на Мишáру, у то̄м до̄гађáју, на по̄рођáју* итд. У данашњем српском књижевном језику у локативу једнине таквих именица преовлађује акценат осталих падежа (тј. облици за датив и локатив су и ту акценатски изједначени), осим у ретким устаљеним изразима, нпр. *у обли́ку, у по̄гле́ду, у то̄м по̄гле́ду* (исправно је, чак обичније, и: *у /то̄м/ по̄гле́ду*) или *Виси у ваздӯху* (исправно је и: *Виси у ва̑здуху*).

§ 962. У семантичком погледу локатив је примарно падеж са значењем смештености нечега у простору, у времену, у одређеној ситуацији и сл., нпр. *Марија је у шко̄ли, Конференција је у а̄прилу, Живе у сто̄раху* и сл.

Значења локатива изражавају се употребом у конструкцији с неким предлогом (*на, о, пр̄и, у*, нпр. *на шко̄ли, о шко̄ли, пр̄и шко̄ли, у шко̄ли*, в. § 449), а у неким случајевима и у конструкцији са обавезном одредбом,

нпр. *Предност је на вашој страни*, али не може **Предност је на страни*.

Локатив према синтаксичкој функцији

§ 963. Адвербијални локатив је локатив у функцији прилошке одредбе. У семантичком погледу адвербијални локатив може имати просторно (§ 989), временско (§ 976) или неко друго значење, које повезује адвербијални локатив с просторним, временским или неким другим локативом, уп.

(1) Седи *на тераси*.
(2) *У септембру* је отишао на лечење.
(3) *При школи* постоји ђачка кухиња.

§ 964. Атрибутски локатив је локатив у функцији неконгруентног атрибута. Може имати просторно, временско, или неко друго значење, које га повезује с просторним, временским или неким другим локативом, уп.

(4) Светиљке *на улици* биле су разбијене. ('уличне светиљке биле су разбијене')
(5) Комшија *на првом спрату* свира саксофон.
(6) Проналазак филма *у боји* значио је прекретницу у историји филма.

§ 965. Допунски локатив као локатив индиректне допуне јесте предлошки локатив у функцији допуне глагола (7), (9), именице (8), (10), или придева (11) у предикату, нпр.

(7) Расправљају *о здрављу*.
(8) Наставили су расправу *о здрављу*.
(9) Пише *о птицама*.
(10) Та књига је студија *о птицама*.
(11) Доследан је *у својим одлукама*.

§ 966. У допунском локативу као допуни глаголу често се употребљавају девербативне именице **с предлогом** *о* уз глаголе обавештајног, сазнајног, емотивног и сличног садржаја, нпр. *говорити, дискутовати, извештавати, изјаснити се, обавестити, сведочити, слушати, читати, чути* и сл., нпр.

(12) Договорили су се *о сарадњи*. ('договорили су се да ће / како ће сарађивати')
(13) Изјасните се *о том питању*.
(14) Извештавао нас је *о догађајима* у тој земљи.

§ 967. Допунски локатив употребљава се и у конструкцијама с предлогом *о* као допуна именици, нпр.

(15) Брига *о заштити* околине је наша трајна обавеза. ('брига да се заштити околина је наша трајна обавеза')
(16) Обављена су истраживања *о залихама угља*.
(17) Данас је на дневном реду расправа *о завршном рачуну*.

Напомена. – Погрешно је употребљавати предлог *о* уместо других предлога или га уметати у конструкцију која треба да буде без предлога, што се највише среће у административном и публицистичком стилу, нпр. исправно је: *мере за убрзавање административног поступка* (не: *мере о убрзавању административног поступка*), *иницијатива за доношење програма* (не: *иницијатива*

о доношењу програма), *став према тој одлуци* (не: *став о тој одлуци*), *анализа досадашњег рада* (не: *анализа о досадашњем раду*), *афера са допингом* (не: *афера о допингу*), *примери нетачног обавештавања* (не: *примери о нетачном обавештавању*) и сл.

§ 968. Допунски локатив може бити изражен и конструкцијама **с предлогом** *у* и девербативним именицама уз глаголе типа *грешити, истрајавати, претеривати, сарађивати, специјализовати се, уживати, усавршавати се, учествовати* и сл., нпр.

(18) Погрешили су *у процени* ситуације. ('дали су погрешну процену ситуације')
(19) Усавршавала се *у сценском наступу.*
(20) Специјализовао се *у експерименталној фонетици.*
(21) Ужива *у веслању.*

§ 969. Допунски локатив употребљава се у конструкцији с предлогом *у* и као допуна придеву, нпр.

(22) Она је самостална *у доношењу* одлука. ('она је самостална када доноси одлуке')
(23) Петар је сувише строг *у оцењивању* других.
(24) Истрајна је *у својим захтевима.*

§ 970. Допунски локатив с предлогом *у* употребљава се и у конструкцији са беспредлошким акузативом директне допуне у служби означавања домена испољавања радње управне речи (уз глаголе типа *победити, помагати, преварити, применити, савладати, спречити*), нпр.

(25) Савладао је ривала *у тенису.*
(26) Ја помажем сестри *у учењу.*
(27) Спречили су лопова *у крађи.*

§ 971. Допунски локатив се употребљава и у конструкцијама **с предлозима *на*** или *у* које замењују релативну клаузу, нпр.

(28) Изрекао је много похвала *на њихов рачун.* ('изрекао је много похвала, које су се односиле на њих')
(29) Слушали сте на Стереорами концерт *у извођењу* Београдске филхармоније.
(30) Одобрена су им додатна средства за пут *у изградњи.*

§ 972. Предикатски локатив је локатив **с предлозима *у* или *на*** у синтаксичкој функцији именског дела предиката чији је глаголски део помоћни или полупомоћни глагол, нпр.

(31) Мотор је *у квару.*
(32) Квар је *у мотору.*
(33) Ви сте *на реду.*
(34) Ред је *на вама.*
(35) Петар се налази *на распусту.*
(36) *На млађима* свет остаје.

Предикатски локатив се издваја према синтаксичкој функцији именског дела предиката. У семантичком погледу предикатски локатив може имати просторно, временско, или неко друго значење, које га повезује с просторним, временским или неким другим локативом, уп.

(37) Никола је *у школи.*
(38) Утакмица је *у недељу.*
(39) Они су *били на излету.*

§ 973. Присвојно значење обично (али не и обавезно) карактеристично је и за предикатски локатив изражен конструцијама **с предлогом *при***, које су малобројне и лексички ограничене, понекад и фразеологизоване, нпр.

(40) Сад нисам *при новцу*. ('сад немам новца')
(41) Још је био *при свести* када је дошао лекар.
(42) Је ли он *при чистој свести*?

§ 974. Предикатски локатив поред обавезне употребе у конструкцији с предлогом може бити употребљен и у конструкцији са обавезном одредбом, нпр.

(43) Публика је била *на нашој страни*.
(44) Публика је била *на страни Португалаца*.
(45) То је још *у нашој надлежности*.
(46) То је још *у надлежности централне владе*.

§ 975. Предикатски локатив је често у саставу декомпонованог предиката, нпр.

(47) Мајка је *била у страху* за дете. ('мајка је страховала за дете')
(48) *Имамо у плану* и посету музеју.
(49) Живе *у нади* да ће бити боље.

Локатив према семантичкој функцији

§ 976. **Временски локатив** у дијалошкој структури долази у одговору на питање *кад(а)?*, а употребљава се с предлозима *на* или *у* у адвербијалној функцији временске одредбе предиката.

Временски локатив значи потпуну или делимичну истовременост, нпр.

(50) *У почетку бјеше Ријеч*... (Јн. 1, 1)
(51) *На крају* је све било у реду.
(52) *У свакој години* је 56 недеља.

У конструкцијама с временским локативом употребљавају се именице које значе: временске одсечке одређеног трајања *секунда*, *минут*, *сат*, *дан*, *недеља*, *месец*, *година* итд., нпр. *У сваком дану дах је грешног пешка* [...] – М. Тешић; *Гол је постигнут у првом минуту*; временске одсечке неодређеног трајања као временске фрагментизаторе који траже или подразумевају назив целине којој припадају – *почетак*, *средина* и сл., нпр. *У средини предавања се закашљао*; називе периода у човековом животу као и сам живот, нпр. *У старости је сасвим оседео*; периоде у развоју друштва, уметности и сл., нпр. *У бароку је тај жанр био популаран*; најшире временске одсечке, нпр. *Неки мисле да ће у далекој будућности људи освојити целу галаксију*; различита стања и догађаје, нпр. *Замрла је у ишчекивању расплета*; *У тврку је одбацио оружје*.

У временском локативу са значењем истовремености, поред обавезног предлога у неким случајевима је обавезан и конгруентни или неконгруентни атрибут, нпр.

(53) *У зимским месецима* плажа је затворена.
(54) *У прошлом веку* било је највише жртава рата.
(55) *У ноћи између петка и суботе* родио му се син.
(56) *У узрасту од шест година* пошла је у школу.
(57) *У том периоду* није било промена.
(58) Испао је *у последњем колу.*

§ 977. Временски локатив у конструкцији **с предлогом *на*** и са значењем потпуне или делимичне истовремености употребљава се када су у облику локатива именице којима се именују атмосферске појаве *киша*, *ветар*, *сунце*, девербативне именице типа *повратак*, *растанак*, *почетак*, *завршетак*, *пут*, и *ручак*, *вечера*, нпр.

(59) Стајали су дуго *на ветру.*
(60) *На растанку* су се загрлили.
(61) *На пријему* су се о свему договорили.

Неке именице могу бити употребљене у временском локативу или с предлогом *у* или с предлогом *на*, нпр. *у почетку // на почетку, у средини // на средини*, нпр.

(62) *На почетку* говора захвалио се за гостопримство.
(63) *У почетку* излагања говорила је тихо.
(64) *У // на средини трке* појачала је темпо.

§ 978. Када је у временском локативу именица глаголског порекла и када се изражава истовременост, може бити употребљен **предлог *при***, нпр.

(65) *При закључивању* опште оцене узима се у обзир оцена на писменом испиту. ('општа оцена се закључује тако што се том приликом...')
(66) *При изласку* за говорницу увек би се мало накашљао.
(67) *При сусрету* би нас љубазно поздравила.

§ 979. С предлогом *по* се употребљава и временски локатив са значењем постериорности, нпр.

(68) *По повратку* с пута увек би нам се јавио.
(69) *По завршетку* факултета одмах је нашла посао.
(70) *По обављеном послу* слатко је заспала.

§ 980. У временском локативу **с предлогом *о*** у значењу приближне временске локализације јављају се именице које значе празнике, нпр. *Божић*, *Ускрс*, *Вазнесење*, *Духови*, *Мала Госпојина*, *Никољдан*, *Нова година*, *празник*, *рођендан*, а и неке именице друкчијег значења као *ручак*, *вечера*, нпр.

(71) Доћи ћемо *о Божићу.* ('доћи ћемо око Божића')
(72) Срешћемо се *о Новој години.*
(73) *О празницима* је све затворено.

§ 981. Квалификативни локатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *какав (-ква, -кво)?* а употребљава се с предлозима *у* или *на* у функцији одредбе онога што значи именица уз коју стоји, нпр.

(74) Лука је био човек *у годинама.*
(75) Жена *у другом стању* седела је на првом седишту.
(76) Он је био човек *на лошем гласу.*

§ 982. Количински локатив долази у одговору на питање *колико високо / ниско / далеко / брзо...?* или *на којој висини / дубини?* и сл., а употребљава се предлогом *у* или *на* у функцији давања количинске одредбе о висини, дубини, раздаљини, интензитету, брзини и сл.

Количински локатив **с предлогом *на*** по правилу се употребљава и са атрибутском одредбом, а понекад може бити замењен одговарајућим прилогом, нпр.

(77) Голуб је летео *на великој висини.* ('голуб је летео врло високо')
(78) *На којој геоīрафској ширини* се тај град налази?
(79) Подморница се налазила *на великој дубини.*

§ 983. Количински локатив **с предлогом *у*** именује временске мерне јединице *секунд, минут* за исказивање брзине којом се савлађује простор, при чему у таквој конструкцији постоји и нумерички квантификатор као и одговарајућа мерна јединица, нпр.

(80) Трчао је брзином од скоро десет метара *у секунди.*
(81) Може да запише око педесет речи *у минуту.*

§ 984. Количински локатив се употребљава, са значењем степена, и у изразима типа *у довољној мери, у īотребној мери, у īотīуности*, нпр.

(82) Опоравио се *у довољној мери* да може бити отпуштен на кућно лечење.
(83) Били су *у īотребној мери* припремљени за то такмичење.
(84) *У īотīуности* је испунио очекивања.

§ 985. Локатив сазнајног основа долази у одговору на питање *īо чему/коме?* или *īрема чему/коме?* а употребљава се с предлозима *īо* или *īрема* у служби одредбе предиката о сазнајном основу за неки поступак, нпр.

(85) *По свему* судећи, она је отпутовала.
(86) Тако пише у Јеванђељу *īо Јовану.*
(87) *По мом најдубљем знању и уверењу* они то заслужују.
(88) *По мишљењу* рецензената књига се може објавити.
(89) Ако је судити *īо литерашури* о том предмету, решење још није нађено.
(90) *По раније īостигнутом договору* Брзић је прешао у „Спартак".
(91) *Према добро обавештеним изворима* он ће поднети оставку.

Локатив сазнајног основа с предлогом *īо* и локатив с предлогом *īрема* нису сасвим доследно разграничени и најчешће се употребљавају као синоними. Ипак, постоје случајеви када се у локативу сазнајног основа употребљава или само предлог *īо* (нпр. *īо мени* 'ја мислим'), или само предлог *īрема* (нпр. *īрема обавештеним изворима*), а много је више случајева када се у локативу основа предлози *īо* и *īрема* могу међусобно замењивати без разлике у значењу или са врло малом разликом у значењу. Када у књижевнојезичкој пракси постоји таква ситуација, нормативна граматика не сме уводити вештачка правила разграничења и инсистирати на њиховом спровођењу, али може препоручивати да се поштују она разграничења у употреби тих предлога која већ постоје иако нису изразита.

§ 986. Локатив средства у дијалогу долази у одговору на питање *чиме?* или *у/на/īо чему?*, а употребљава се с предлозима *у*, *на* или *īо* у служби одредбе са значењем конкретног или апстрактног средства вршења радње у предикату, нпр.

(92) Одјахао је *на белом коњу.*
(93) Довезао се *на бициклу,* а одвезао се *у мерцедесу.*
(94) Самлела је орахе *у машини* за млевење меса.
(95) Опрала је блузу *у дегерценту* „Нијагара".
(96) Реконструисао је изворни текст *по прегписима.*

За разлику од локатива средства с предлозима *у* или *на*, локатив с предлогом *по* значи посредство, одн. оно на основу чега се стиже до нечег другог, нпр. *Препознајем га по гласу, Пронашли су га по отисцима прстију, Пратили су медведа по траговима.*

Локатив апстрактног средства као облика или начина испољавања нечега долази у дијалошкој структури у одговору на питање *у чему?* или *како?* Такав локатив средства употребљава се с предлогом *у* уз глаголе и изразе типа *истицати се, изражавати се* ('испољавати се'), *манифестовати се, одражавати се, огледати се, потврђивати се, бити изражен* и сл. (посебно у научном, новинарском, правном или административном стилу), нпр.

(97) Болест се често огледа *у порасту* телесне температуре.
(98) Своја убеђења показали су и *у добротворним приредбама.*
(99) Ширење наркоманије се испољава и *у све већем броју* ученика који пуше марихуану.
(100) Пад стандарда је изражен и *у порасту* броја потхрањене деце.

Локатив апстрактно схваћеног средства је, очигледно, значењски близак начинском локативу.

§ 987. Начински локатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *како?* а употребљава се с предлозима *у* или *на* као одредба за начин, нпр.

(101) Реаговао је *у афекту.*
(102) Вози *на леру.*

Начински локатив с предлогом понекад се може заменити прилогом истог или сличног значења, нпр.

(103) *У љутњи* им је подвикнуо. // *Љутито* им је подвикнуо.
(104) *У бесу* је спустио слушалицу. // *Бесно* је спустио слушалицу.
(105) *У тајности* нам је послала писмо. // *Тајно* нам је послала писмо.
(106) Оставили су га да *на миру* ради како хоће. // Оставили су га да *мирно* ради како хоће.

Начински локатив **с предлогом** *у* употребљава се са именицама типа *готовина, девизе, динари, натура, рата, серија* у језику економије и *поредак, став, строј* и сл. у језику војске, нпр.

(107) Плаћамо *у готовини.*
(108) Откуп се врши *у девизама.*
(109) Наступали су *у борбеном поретку.*

Начински локатив **с предлогом** ***на*** употребљава се уз глаголе типа *васпитавати, зарађивати, (ис)пећи, (ис)пржити, (с)куваши*, нпр.

(110) Они су били васпитани *на српским народним песмама.*
(111) Он зарађује *на препродаји* некретнина.
(112) Кува поврће *на пари.*

§ 988. Објекатски локатив долази у одговору на питање *на/о/у коме?* или *на/о/у чему?* а употребљава се с предлозима *на*, *о* или *у* и значи конкретан или апстрактан објекат обухваћен значењем предиката, нпр.

(113) Она ради *на извештају*.
(114) Причала му је *о своме деди*.
(115) Товљеници добијају *у тежини*.

Објекатски локатив има неколико подврста као што су локатив промене (116), статусни локатив (117), облички локатив, обично у административном стилу (118), локатив ужег објекта (119), контактни локатив (120) и др. Нпр.

(116) Боксер брзо добија *на квалитету*.
(117) Гледа *у Марку* спасиоца.
(118) Диплому морате предати *у оригиналу*.
(119) Ишчашио је руку *у рамену*.
(120) Помиловао ју је *по глави*.

§ 989. Просторни локатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *где?* а употребљава се у функцији просторне одредбе за изражавање места где се нешто налази или догађа.

У зависности од предлога који је употребљен у конструкцији с просторним локативом такве конструкције могу значити локализовање стања или неусмереног збивања у унутрашњости затвореног или отвореног простора, или на површини нечега, нпр.

(121) Путници су *у аутобусу*.
(122) Радници нешто раде *на кући*.
(123) Ветар је *при земљи* ковитлао опало лишће.

§ 990. Једно од најчешћих значења просторног локатива је значење ЛОКАЛИЗОВАЊА У УНУТРАШЊОСТИ нечега, што се изражава, пре свега, локативом **с предлогом *у***, нпр.

(124) Они су *у аутобусу*.
(125) Писмо је *у коверти*.
(126) Фотографија је *у албуму*.

Избор предлога и именице који ће бити употребљени у некој конструкцији с просторним локативом зависи и од самог објекта којим се нешто локализује, и од тога да ли ће говорник тај објекат језички представити као релативно затворен простор (нпр. *Дечак седи у чамцу*), или као отворен простор (нпр. *Дечак стоји на чамцу*; уп. такође *у дворишту* / *на дворишту*, *у земљи* / *на земљи*, *у мору* / *на мору* и сл.). Поред тога, од избора предлога у конструкцијама с просторним локативом зависи и то која ће ужа просторна одредба бити дата.

§ 991. Локатив с **предлозима *на*, *по* или *о*** обично значи ЛОКАЛИЗОВАЊЕ НА ПОВРШИНИ или горњој страни нечега, нпр.

(127) *На крову* је снег.
(128) *По крововима* је снег.
(129) *О гранама јелке* висе украси.

За разлику од конструкција с предлогом *на*, конструкције с предлогом *по* често значе контакт с више тачака на локализатору, било зато

што је реч о неусмереном кретању, нпр. *Трче по ливади*, или зато што је реч о статичкој дистрибутивности, нпр. *Седе по трави*. Секундарно, просторни локатив с предлогом *по* може значити дистрибутивну локализованост у унутрашњости нечега, и тада именица у просторном локативу мора бити у облику множине, нпр. *По кућама су почела да се пале светла.*

Предлог *о* се ређе среће у просторном локативу, а круг именица и глагола који могу бити употребљени у таквој конструкцији доста је ограничен. То су исказани или подразумевани глаголи *окачити*, *обесити*, *висити*, или глаголи сличног значења, и именице које значе оно на чему нешто може висити, нпр.,

(130) Капут се сушио окачен *о једном ексеру.*
(131) Гусле су висиле *о клину.*
(132) Носи пушку *о рамену.*

Свршени глаголи *обесити* и *окачити* могу бити употребљени у конструкцији с предлогом *о* или у просторном акузативу (када се жели истаћи сама радња, нпр. *Капут се сушио окачен о клин*), или у просторном локативу (када се жели истаћи само место, нпр. *Капут се сушио окачен о клину*).

Употреба предлога *на* у просторном локативу карактеристична је за случајеве када је у таквом локативу назив планине, брда, узвишења, а понекад и насељеног места на таквом земљишту, нпр. *на Авали, на Фрушкој гори, на Вршачком брегу, на Цетињу, на Убу* и сл.

У неким случајевима избор предлога у просторном локативу зависи више од традиције његове употребе него од физичких одлика локализатора, нпр. *Ми ручамо у кухињи, а они на веранди*; *Он живи на Новом Београду, а она живи у Земуну. Упознали су се у Панчеву*; *Упознали су се у Српској академији наука и уметности*, *Упознали су се на Академији примењених уметности.*

Напомена 1. – У складу с традицијом, која често има основ у физичким одликама места где се неки град, део града или мање насеље налази, исправно је говорити и писати *на Новом Београду, на Карабурми, на Петловом брду, на Палама, на Ријеци, на Убу, на Цетињу*, иако се у просторном локативу с називима насељених места по правилу користи предлог *у*, нпр. *у Београду, у Нишу, у Инђији, у Рожајама* итд. Допуштено је ипак и уз те именице у облику локатива понекад употребити предлог *у* ако говорник сматра да изглед места (у равници, на врху и сл.) није битан за оно што жели да саопшти (нпр. *Одзив гласача у Убу био је велики*), или се жели нагласити условна унутрашњост простора (нпр. *Крије се у Цетињу*). Такви случајеви ипак имају само статус допуштених изузетака. Претеривање са употребом таквих изузетака не би била одлика доброг стила књижевног изражавања.

Напомена 2. – Када је реч о називима неких установа који се у локативу обично употребљавају са предлогом *на* (нпр. *на Универзитету*), употреба предлога *у* уместо *на* (*у Универзитету*) допуштена је ако се жели посебно нагласити да је реч о збивањима унутар те институције, нпр. *Зна све што се дешава у Универзитету*; или: *Лечила се на Институту за мајку и дете*, допуштено по изузетку *У Институту за мајку и дете у току су велике кадровске промене.* Уп. такође *Пера лежи на клиници*, али *Пера је био испред кли-*

нике, али сада је у клиници. Називи многих установа традиционално се употребљавају само с предлогом *у* у локативу, нпр. *Она ради у Институту за српски језик САНУ, Пера ради у болници*. Ту и није реч о правом просторном локативу, јер је у првом плану друштвени, а не просторни однос.

Називи установа се на исти начин употребљавају с предлозима *у* или *на* и када су ти називи у акузативу, уп. *Пера је смештен у болницу*, али *Пера је смештен на клинику*.

§ 992. Локативне конструкције с предлогом ***при***, поред просторног значења малог растојања од локализатора (нпр. *Видљивост је била врло слаба при дну језера*), могу имати значење додатног дела неке институције (нпр. *При старачком дому постоји стационар за незбринута лица*), али тада значење близине није обавезно, чак је ретко. У таквим конструкцијама просторно значење је у другом плану, а у првом плану је значење односа дела према институционалној целини, или мање важне установе у односу на већу, којој је мања придружена.

§ 993. Локативне конструкције **с предлогом *према*** значе окренутост предњом страном локализатору, често, мада не и обавезно, у значењу једнаком са оним које изражава генитив с предлошки изразом *преко пута*, нпр.

(133) Куће су им једна *према другој*.
(134) На ручку је седела тачно *према њему*.
(135) Одбрана је била фронтално распоређена *према противнику*.

§ 994. Просторни локатив употребљава се и у конструкцијама у којима није реч о правом просторном значењу него о апстрактно схваћеном простору, нпр.

(136) *У мислима* је већ путовала на море.
(137) *На памети* је стално имала мајчине речи.
(138) Опет је ноћу пребирала *по сећањима*.
(139) Никад не покушавај да смириш неког ко је *на врхунцу* беса.

§ 995. Посреднички локатив у дијалозима долази у одговору на питање *по коме?*, а употребљава се с предлогом *по* у функцији одредбе са значењем посредничког односа, при чему се предлог *по* употребљава у конструкцији са именицом за живо уз глаголе типа *јавити, поручити, послати* и сл. или из неке од именица изведених од таквих глагола, нпр.

(140) Јавила је *по сестри* да је сада добро.
(141) Послао сам му поруку *по једном колеги*.
(142) Поручила му је *по заједничком пријатељу* да не може доћи.
(143) Порука *по голубу-писмоноши* стигла је у праве руке.

§ 996. Ситуативни локатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *где?* или *у/на чему?* и употребљава се у функцији одредбе са значењем ситуације у којој се нешто дешава. У ситуативном локативу, који је по значењу близак локативу апстрактно схваћеног простора, у конструкцији с предлогом *на* употребљавају се именице типа *заседање, конференција, концерт, предавање, премијера, промоција, прослава, састанак, свечаност, седница, симпозијум, скуп, тренинг*,

трибина, фестивал и сл., а у ситуативном локативу с предлогом *у* јављају се именица типа *незгода, несрећа, удес* и сл., нпр.

(144) Учествовала је *на том симпозијуму.*
(145) *На скупу планинара* сви се добро осећали.
(146) *У тој незгоди* нико није повређен.

§ 997. Локатив пропратне околности, као врста ситуативног локатива, употребљава се с предлогом *у* у функцији одредбе предикатског садржаја са становишта околности које прате његово остваривање, нпр.

(147) *У њеном присуству* осећа се лепо.
(148) Дошао је *у уверењу* да смо ми у заблуди.
(149) Отишао је *у заблуди* да је био уверљив.
(150) Председник Покрета за интеграције стигао је *у пратњи* двојице телохранитеља.

§ 998. Ситуативни локатив с предлогом *у* или ***на*** може, као одредба именице, замењивати клаузу с везником *како*, нпр.

(151) Посматра птицу *у лету.* ('посматра птицу како лети')
(152) Уметник је извајао белог коња *у скоку.*
(153) Гледали смо Сунце *на заласку.*

§ 999. Ситуативни локатив с предлогом ***по*** употребљава се у конструкцији са именицама које значе атмосферске појаве, нпр.

(154) Тренирају и *по киши* и *по снегу.*
(155) Крос је одржан *по лепом времену.*
(156) Путовали су *по правој мећави.*

§ 1000. Ситуативни локатив с предлогом ***при*** употребљава се у конструкцији са именицама које значе светлост, нпр.

(157) Читао је *при светлости* петролејке.
(158) Учио је *при свећи.*
(159) Понекад је чак читао *при месечини.*

За ситуативни локатив с предлозима ***по*** и ***при*** карактеристично је пратеће значење истовремености онога о чему говори предикат и ситуације означене ситуативним локативом.

§ 1001. Субјекатски локатив је локатив са значењем семантичког субјекта као вршиоца радње или носиоца стања или својства, нпр.

(160) Закон је усвојен *у скупштини.*
(161) *На вама* је да донесете исправну одлуку.

Субјекатски локатив долази у одговору на питање *ко?* или *шта?* а употребљава се с предлозима *у* или, ређе, *на* у различитим реченичним структурама, најчешће у реченицама са заменичким пасивом у предикату, нпр. *То ће се испитати у полицији*, али и у реченицама с придевским пасивом, нпр. *Тако је одлучено у врху државе*, или у неодређеноличним реченицама, нпр. *Одлука је донета на врху.*

Значење субјекатског локатива умногоме зависи не само од лексичког значења именице у локативу него и од лексичког садржаја предиката.

Именица у субјекатском локативу значи установу или ситуацију (или њен карактеристичан елеменат) у којој се врши нека активност, нпр.

Закон је усвојен у скупштини 'скупштина је усвојила закон', *Лед се топи на сунцу* 'топлота коју ствара Сунце топи лед'. Пошто је у реченицама с тако израженим семантичким субјектом такав субјекат истовремено и простор у коме он делује, субјекатски локатив је значењски близак просторном локативу, уп.

(162) Закон је усвојен *у скупштини.* (субјекатски локатив)
(163) Закон је усвојен *у новој згради скупштине.* (просторни локатив)

§ 1002. Узрочни локатив долази у одговору на питање *зашто?* или *због чега?*, а употребљава се с предлозима *у*, *на* или *по* у функцији одредбе за узрок, нпр.

(164) Загрлио их је *у одушевљењу.* ('загрлио их је зато што је био одушевљен')
(165) *У чуду* се питао шта да ради.
(166) *У неверици* је отворила уста.
(167) *У страху* је све признала.
(168) *У недостатку* доказа оптужени је ослобођен.

Узрочни локатив с предлогом ***на*** употребљава се уз прелазне глаголе и изразе типа *захвалити*, *честитати*, *одати признање*, нпр.

(169) Захваљујем *на предлогу.*
(170) Честитамо вам *на победи.*
(171) Навијачи су им одали признање *на постигнутом успеху.*

Узрочни локатив употребљава се и с предлогом ***по*** у конструкцији са именицама типа *налог*, *наредба*, *наговор*, *обичај*, *воља*, *договор*, *жеља*, нпр.

(172) Јављам вам се *по налогу* директора продаје. ('јављам вам се јер ми је тако наложио директор продаје')
(173) На аудицију се пријавио *по наговору* колега.
(174) Он је то одлучио *по својој вољи.*

§ 1003. Условни локатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *под којим условом?* а употребљава се с предлозима *у*, *при* или *према* (овај други садржи и поредбено значење) у функцији одредбе за услов, која може заменити условну клаузу с везником *ако* или *уколико*, нпр.

(175) *У одсутности* шефа клијенте ће примати његов заменик. ('ако шеф буде одсутан, клијенте ће примати његов заменик')
(176) *Према нашим потребама* њихове потребе ће бити много веће. ('ако су наше потребе такве, њихове ће бити много веће')
(177) *При таквом сервису* Петровића његов противник ће бити немоћан.

§ 1004. Циљни локатив долази у одговору на питање *с којим циљем? ради чега?*, а употребљава се с предлозима *у* или *на* у функцији одредбе за циљ или намеру, при чему се предлог *у* обично употребљава уз глаголе типа *удружити* се, *ујединити се* и сл., а циљни локатив с предлогом *на* уз глаголе типа *деловати*, *радити*, *урадити*, *чинити* или уз именице од тих глагола (посебно у научном, новинарском, правном или административном стилу), нпр.

(178) Удружили су се *у борби* за слободу. ('удружили су се са циљем да се изборе за слободу')
(179) Удружили су се *у намери* да побегну.

(180) Раде *на остваривању* својих права.
(181) Учинио је велике напоре *на оспособљавању* кадрова за просвету.

§ 1005. У зависности од контекста у којем је употребљен, облик датива-локатива може имати и друга значења која су ређа или лексички изразитије ограничена.

Акузатив

§ 1006. Акузатив је првенствено падеж директног објекта, чији је типичан облик акузатив без предлога, са општим значењем нечега на чему се или на коме се врши нека радња, нпр. *Марија залива цвеће*, *Срели смо њихову учитељицу*. На то основно значење наслањају се друга значења акузатива.

Облик акузатива једнине аниматних именица мушког рода једнак је облику генитива (уп. акуз. *Види брата* и ген. *Добио је писмо од брата*), а у једнини инаниматних именица мушког рода акузатив је једнак номинативу (уп. примере са истом именицом у номинативу *Роман је одличан* и у акузативу *Он пише роман*), док је облик акузатива других именица или једнак номинативу (нпр. *село*, *време*, *кост*) или има посебан наставак (нпр. *жену*).

Напомена.– Када је реч о називима спортских тимова и о маркама аутомобила, акузатив у принципу треба да буде једнак номинативу (*Победили су „Динамо“*, *Возим „опел“* и сл.), али је допуштено употребљавати акузатив у облику генитива ако се таква именица примарно односи на човека или неко друго биће, чије су име или назив уобичајени у српској говорној средини (нпр. *борац*, исправно је и *Победили су „Борац“* и *Победили су „Борца“*, али је прво боље; *„стојадин“ – Возио је „стојадина“* обичније него *Возио је „стојадин“*). Када се такве именице употребљавају с предлозима, предност треба дати облику акузатива који је једнак номинативу, нпр. *Навија за „Борац“*, *Кладио се на „Партизан“*, *Сео је у „стојадин“* (боље него *Навија за „Борца“*, *Кладио се на „Партизана“*, *„Сео је у „стојадина“*), в. § 109.

Акузатив се у реченици појављује као слободни падежни облик, нпр. *Гледа слику*; као падежни облик везан предлогом, нпр. *Гледа у слику*; као падежни облик везан одредбом, нпр. *Чита целу ноћ*; или као падежни облик везан предлогом и одредбом, нпр. *Он ће то решити уз очеву помоћ*.

Акузатив према синтаксичкој функцији

§ 1007. Адвербијални акузатив је акузатив у функцији адвербијала. Може имати просторно (§ 1029), временско (§ 1017) или неко друго значење, које га повезује с просторним, временским или неким другим акузативом, уп.

(1) Иду *у парк*.
(2) Долазе *у суботу*.
(3) Победио је *на превару*.
(4) Штеди *за стан*.

§ 1008. Атрибутски акузатив је акузатив у функцији неконгруентног атрибута. У семантичком погледу атрибутски акузатив може имати просторно, временско, или неко друго значење, уп.

(5) Ово је излаз *у дворишше*.
(6) Желе собу с погледом *на море*.
(7) Немој заборавити на састанак *у йодне*.

§ 1009. Допунски акузатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *кога?* или *шша?* у облику слободног акузатива или предлошког акузатива у функцији директне граматичке допуне (првог, или ближег објекта) или индиректне допуне (другог, или даљег објекта) уз прелазне глаголе, нпр.

(8) Слушали су *Марију Калас*.
(9) Уче *машемашику*.
(10) Ударили су *у сшуб*.

§ 1010. Допунски акузатив такође се употребљава с предлозима *за*, *на* или *у* као допуна глаголу, именици или придеву, нпр.

(11) Он се узда *у своје сарадснике*.
(12) Држи га нада *у оздрављење*.
(13) Били су спремни *на вансудско йоравнање*.

§ 1011. Акузатив директне допуне може бити:
– акузатив директне беспредлошке допуне:
– уз једнорекцијске глаголе, нпр. *Оженио је сина*;
– уз дворекцијске глаголе, нпр. *Дају йоклон брашу*;
– уз трорекцијске глаголе, нпр. *Пише брашу йисмо оловком*;
– акузатив директне, прве предлошке допуне, нпр. *Пази на йонашање*.

§ 1012. Акузатив индиректне допуне употребљава се с предлозима, нпр. *Донео је йоклон за жену*.

§ 1013. Акузатив унутрашњег објекта, у којем се понавља корен управног глагола (*йричаши йричу, ѓрад ѓрадиши, йуш йушоваши* и сл.) среће се у народној књижевности (*Град ѓрадила ѓосйода 'ришћанска, Бол болује, ником не казује*), али и у савременом српском језику, нпр. *Сањала сам чудан сан*; *Исйричај ми неку йричу*; *Оййевај ми ону йесму*.

§ 1014. Акузатив ужег објекта употребљава се у конструкцијама с предлогом *у* или *на* уз прелазне глаголе са значењем удара, дотицања и сл., у функцији индиректне допуне у акузативу који је део шире, граматичке допуне у беспредлошком акузативу, нпр.

(14) Ударио је противника *у ѓлаву*.
(15) Убо га је *у йешу*.
(16) Погодио је мету *у средину*.
(17) Дирнула га је *у срце*.
(18) Нагазио га је *на жуљ*.

§ 1015. Предикатски акузатив је акузатив у синтаксичкој функцији именског дела предиката чији је глаголски део помоћни или семикопулативни глагол. Може имати облик било слободног, било предлошког

акузатива. У семантичком погледу предикатски акузатив може имати објекатско (§ 19, 23), циљно (§ 20), квалификативно (§ 21), временско (§ 22) или неко друго значење, које га повезује с објекатским, циљним, квалификативним, временским или неким другим акузативом, уп.

(19) Она је почела *йесму*. ('она је запевала')
(20) Они су *за шйрајк*.
(21) Хаљина је *на йруīе*.
(22) Плаћање је *на раīе*.
(23) Обавио је *конйролу* извештаја.

Акузатив према семантичкој функцији

§ 1016. Акузатив средства долази у одговору на питање типа *чиме? йомоћу чеīа?* а употребљава се с предлогом *кроз, на* (средство као спроводник) или с предлогом *уз* + обавезна одредба (средство као омогућивач) у прилошким одредбама са значењем средства, нпр.

(24) Посматра звезде *кроз йелескоū*. ('посматра звезде користећи телескоп као средство за посматрање')
(25) Пије *на сламку*.
(26) Отплатили су кредит *уз йомоћ родийеља*.

§ 1017. Временски акузатив долази у одговору на питање *када?* Употребљава се као прилошка одредба у форми предлошког акузатива, нпр. *Сйиже у йеūак*, или акузатива са обавезном одредбом, нпр. *Ради сву ноћ*.

§ 1018. Временски акузатив употребљава се са значењем локализације у времену, која може бити

а) непосредна временска локализација у оквирима неког периода, било статичка, с предлозима *у, на* или *за*; било динамичка временска локализација (са значењем протока времена и са општом заменицом *сав* у синтагми са акузативом), с предлозима *за* или *кроз*, или без предлога, нпр.

(27) Видећемо се *на Божић*; ('видећемо се када буде Божић')
(28) Већ *у освиī* су кренули на пут.
(29) Био сам код њих *за йразнике*.
(30) *Кроз све ове īодине* сваког дана је мислио на њих.
(31) Заборавио сам јутрос песму једну ја, / Песму једну у сну што сам *сву ноћ* слушао [...] (В. Петковић Дис)

У сакралном стилу српског језика временски акузатив с предлошким изразом *лицем на* и називима црквених празника значи непосредну временску локализацију (значење 'тачно на'), нпр. *Преūодобни оīац Јусīин Нови Ћелијски* [...] *рођен је 25. марīа 1984. īодине, у срūском Врању, од оца Сūиридона и мајке Анасīасије*, лицем на празник Благовести (Хиландарски путокази). [...] *уūокојио се у Госūоду у дан своīа рођења*, лицем на Благовести *1979. īодине* (youtube).

б) посредна временска локализација моментом или одсечком изван локализатора, која има значење антериорности (акузатив с предлозима *йред* или *йод*), нпр.

(32) Вратио се *йред Божић*.
(33) Срели смо се *йод крај īодине*.

§ 1019. Временски акузатив може значити и одмеравање у времену, при чему се временско значење комбинује са значењем степеновања. То може бити

– значење дужине трајања:
  • без предлога, са обавезном одредбом, нпр. *Учила је целу ноћ*;
  • с предлогом *на*, нпр. *Дошли су на један дан*;
  • с предлогом *кроз*, нпр. *Песма се преносила кроз векове*;
– значење квантификоване антериорности:
  • с предлогом *пре* и називом неке временске мерне јединице, нпр. *Запослио се пре неку годину*;
– значење квантификоване постериорности:
  • с предлозима *за* или *кроз* у конструкцији с временском мерном јединицом, нпр. *Долазим за који минут*; *Враћам се кроз годину дана*;
– одмеравање учесталости:
  • са обавезном одредбом и прилошким *по* у значењу поновљене радње, *Судија га опомиње (по) трећи пут*;
  • са обавезном одредбом и значењем регуларности, *Ради гимнастику свако јутро*; *Учи целу ноћ*.

Напомена 1. – Временски беспредлошки акузатив као у претходном примеру није погрешан, али је у истом значењу обичнији, и препоручује се временски генитив, нпр. *Ради гимнастику сваког јутра*, *Учи целе ноћи*. У неким лексички ограниченим случајевима у значењу дужег трајања може се употребити само временски акузатив, нпр. *Учи сву ноћ*, али не **Учи све ноћи*.

Напомена 2. – Уместо израза *по први пут*, *по други пут*, *по трећи пут* итд. боље је употребљавати изразе *први пут*, *други пут*, *трећи пут* итд.

  • са факултативним *по* и обавезном одредбом у значењу континуираности, нпр. *(По) цео дан је за компјутером.*

Акузативом антериорности с предлогом *пре* и акузативом постериорности с предлогом *за* (оба у конструкцији с временском јединицом) време се одмерава у односу на време говора говорног лица или говора неког лица чији се исказ преноси, уп.

(34) Запослио се *пре неку годину.*
(35) Рекла ми је да се запослио *пре неку годину.*
(36) Долази *за који минут.*
(37) Требало би да стигну *за који дан.*

§ 1020. Допусни акузатив употребљава се предлошким изразом *уз* + обавезна одредба, или с предлошким изразом *без обзира на* са значењем допусности, одн. околности која не може утицати на остваривање радње у предикату, нпр.

(38) *Уз најбољу вољу* нисам им могао помоћи. ('иако сам имао најбољу вољу, нисам им могао помоћи')
(39) *Уз сву нашу помоћ*, није положио испит.
(40) *Без обзира на вашу подршку*, морао је одустати.

§ 1021. Квалификативни акузатив долази у одговору на питање *какав (-а, -о)?* а употребљава се као одредба са значењем особине онога што значи именица уз коју стоји и коју одређује, нпр.

(41) Дајте ми свеску *на линије*. ('дајте ми такву свеску која има линије')
(42) Био је то договор *у танчине*.
(43) Осуђен је за убиство *на свирепи и подмукао начин* и из ниских побуда.

§ 1022. Количински акузатив долази у одговору на питање *колико?* или *колико дуго?*, а употребљава се за изражавање количине у облику беспредлошког акузатива; у дистрибутивним конструкцијама с предлогом *по*; или с предлозима *за* или *на*, нпр.

(44) Попила је *чашу воде*.
(45) Чекао је *једну годину*.
(46) Свака девојка је добила *по једну ружу*.
(47) Ниво воде је опао *за пет сантиметара*. ('ниво воде је пет сантиметара нижи него што је био' – релативно степеновање јер не знамо колики је ниво воде био)
(48) Ниво воде је опао *на сто пет сантиметара*. ('ниво воде је опао и сада износи сто пет сантиметара' – апсолутно степеновање на објективној скали)

§ 1023. „Скамењени акузатив" (*стотину, хиљаду, милијарду*) јесте облик акузатива у којем се употребљавају те три бројевне именице без обзира на то у којој су синтаксичкој функцији употребљене, уп. у граматичком субјекту *Хиљаду динара није много*.

§ 1024. Количински акузатив може имати значења која се додирују с просторним:
– значење дужине или ширине удаљености, што се изражава акузативом с предлогом *на* у конструкцији са генитивом и предлогом *од*, нпр. *Зауставили су се на метар од провалије*. Такав израз долази у одговори на питање *на колико/којој удаљености?*
– значење размака понављања у простору, што се изражава акузативом с предлогом *на* и одредбом, нпр. *По један полицајац је стајао на сваких десет метара размака* (питање: *на колико метара...?*)
– значење брзине кретања, што се изражава акузативом с предлогом *на*, нпр. *Возили су брзином од 80 км на сат* (питање: *колико брзо...?* или *којом брзином?*)

§ 1025. Критеријумски акузатив долази у одговору на питање *за кога?* или *за шта?* а употребљава се с предлогом *за* у одредбама са значењем критеријума или основа за оцену неке особине, нпр.

(49) Васа је сувише тежак *за падобранца*. ('с обзиром на тежину коју треба да има падобранац, Васа је сувише тежак')
(50) Она је сувише млада *за тај посао*.
(51) *За студенте* четврте године то би морала бити позната ствар.

Критеријумски акузатив је по значењу близак поредбеном акузативу јер садржи идеју поређења особина некога или нечега са особинама које су потребне за обављање одређеног посла. У неким случајевима критеријумски акузатив је близак циљном акузативу, поготову ако је својство које се пореди исказано придевом посталим од трпног глаголског придева, уп.

(52) Овај младић није грађен *за падобранца*. (критеријумски акузатив)
(53) Овај објекат није грађен *за становање*. (циљни акузатив)

Критеријумски акузатив употребљава се и с предлошким изразом *с обзиром на*, нпр. *С обзиром на слабу припрему добро су се пласирали.*

Напомена. – Погрешно је у таквим случајевима изостављати предлог *с* из предлошког израза *с обзиром на*. Дакле, исправно је *С обзиром на све добро смо прошли*, а погрешно је *Обзиром на све добро смо прошли*.

§ 1026. Начински акузатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање *како?* а има службу начинске прилошке одредбе предикатског значења и може бити мање или више адвербијализован, нпр.

(54) Повукао га је *за уво*. ('повукао га је тако што га је притом држао за уво')

(55) Ухватила га је *под руку*.

(56) Не мерим више време *на сате*, / ни по сунчевом врелом ходу (Д. Максимовић)

Подврсту начинског акузатива представља акузатив ПРОПРАТНЕ ОКОЛНОСТИ, који се употребљава с предлозима *уз* или *кроз*, нпр.

(57) Креће се *уз велики напор*.

(58) Изборио се за своја права *уз велики отпор* надређених.

(59) Говорила је *кроз сузе*.

(60) *Кроз шалу* их је подсетио на то шта су обећали.

§ 1027. Поредбени акузатив употребљава се с предлозима и предлошким изразима *на, по узору на* или *у односу на* ради изражавања поређења, нпр.

(61) Све ради по узору *на свога старијега брата*. ('све ради тако као што то ради његов старији брат')

(62) Свирала је *по узору на своју наставницу*.

(63) Сада игра боље *у односу на своју ранију игру*.

Конструкције с поредбеним акузативом често су значењски сличне начинским, нпр. углавном долазе у одговору на питање *како?*, али се могу и разликовати, нпр. у реченицама чијем је предикату глагол *личити*, који може бити изостављен када је реч о сличности са родитељима, старијим рођацима и прецима, нпр.

(64) Мира личи *на Мишу*. ('Мира изгледа тако као што изгледа Миша')

(65) Мира је стасом *на Мишу*.

(66) Она је сва *на мајку*.

(67) Бацила се *на деду*.

§ 1028. Последични акузатив употребљава се с предлогом *на*, а има функцију прилошке одредбе са значењем последице чији се узрок износи у предикату, нпр.

(68) *На нашу радост*, она се вратила. ('она се вратила, што је имало за последицу да смо се обрадовали')

(69) *На опште чуђење*, оздравио је.

(70) *На одушевљење* публике постигла је још један поен.

§ 1029. Просторни акузатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање типа *куда?* а употребљава се за изражавање правца или, уже, смера кретања.

Као падеж за правац просторни акузатив с предлогом *кроз* значи пресецање извесног унутрашњег простора, нпр. *Прошли су кроз шуму*, с предлогом *уз(а)* значи кретање у смеру горњег дела локализатора,

нпр. *Пењу се уза стшейенице*, а с предлогом *низ(а)* значи кретање у смеру доњег дела локализатора, нпр. *Трче низа стшейенице*. Уп.

(71) Алпиниста се успиње *уз литицу*.
(72) Скотрљали су се *низа страну*.
(73) Никад се *уз семољску планину* и *уз семољску гору* не креће без брашњеника. (М. Вуксановић)
(74) Идући *уз улицу, низ улицу* пажљиво су разгледали излоге. (РСЈ)

Просторно значење предлошко-падежне конструкције је и у просторном акузативу, као и у употреби других падежа у просторном значењу, умногоме одређено значењем управне речи, поготову значењем њеног префикса, што омогућава и такве односе синонимије какви постоје између беспредлошког акузатива и предлошког генитива, нпр. *йрећи улицу* и *йрећи йреко улице* и сл.

Врло често просторни акузатив значи приближавање унутрашњем делу локализатора, нпр. *Улази у кућу*, или спољашњем делу локализатора, нпр. *Пење се на кућу*.

Просторни акузатив са значењем приближавања циљу који је у границама локализатора употребљава се с предлозима *у*, *на* или *о*, нпр.

(75) Ушао сам *у собу*.
(76) Изађимо *на терасу*.
(77) Окачио је пушку *о клин*.

§ 1030. Просторни акузатив са значењем приближавања месту ван граница локализатора употребљава се с предлозима *над*, *йод*, *йред*, *за*, *уз* или *међу*, нпр.

(78) Наднели су се *над географску карту*.
(79) Пас се завукао *йод клуйу*.
(80) Нека дође *йред кућу*.
(81) Сакрио се *за завесу*.
(82) Прибио се *уз мајку*.
(83) Отрчао је *међу децу*.

§ 1031. Субјекатски акузатив долази у одговору на питање *кога?* или *шта?* а употребљава се са значењем семантичког субјекта, нпр.

(84) *Њега* радује њихов успех. ('он се радује због њиховог успеха')
(85) *Ану* плаши могућа повреда.
(86) Такве изјаве *нас* чуде.

Субјекатски акузатив може бити изражен и акузативом у конструкцији с предлогом када је реч о носиоцу неког става, мишљења, оцене, могућности и сл., нпр.

(87) Петар је *за Миру* херој. ('Мира мисли да је Петар херој')
(88) Он је *за нас* пријатељ.
(89) То је *за све* истина.

§ 1032. Узрочни акузатив у дијалошкој структури долази у одговору на питање типа *због чега?* или *за шта?* а употребљава се с предлозима *за* или *на*, или с предлошким изразом *с обзиром на* у одредбама са значењем узрока, нпр.

(90) Наградили су је *за постигнути успех*. ('наградили су је зато што је постигла успех')

(91) Награда *за постигнути успех* била је заслужена.

(92) Казнили су их *за пораз*.

(93) *На мајчину молбу* остала је код куће.

(94) Он је сада доста слаб *с обзиром на догађаје* које је преживео.

§ 1033. Условни акузатив употребљава се с предлозима *уз*, *на* или *за* у одредбама са значењем услова, нпр.

(95) *Уз малу помоћ* својих пријатеља могао би то завршити. ('ако би му пријатељи мало помогли, могао би то завршити')

(96) *На захтев* полицајца морао би показати возачку дозволу.

(97) *За успех* у спорту потребна је велика истрајност.

§ 1034. Циљни акузатив долази у одговору на питање *за/по кога?* или *за/на/по/у шта?* а употребљава се с предлозима *за*, *на*, *по* или *у* у прилошким одредбама са значењем циља, намере, намене и сл., нпр.

(98) Бори се *за нас*. ('бори се са циљем да нам помогне')

(99) То се користи *за лечење* прехладе.

(100) Стан им је дат *на привремено коришћење*.

(101) Дошао је по *ћерку*.

(102) Притрчали су нам *у помоћ*.

§ 1035. У зависности од контекста у којем је употребљен, акузатив може имати и друга значења која су ређа или лексички изразитије ограничена.

Инструментал

§ 1036. Инструментал се употребљава као слободан падежни облик, нпр. *Пишем оловком*, као падежни облик везан предлогом, нпр. *Шета са сестром*, као падежни облик везан обавезном одредбом, нпр. *Говори тихим гласом*, као падежни облик везан истовремено предлогом и обавезном одредбом, нпр. *То је пацијент с вештачким куком*.

Инструментал према синтаксичкој функцији

§ 1037. Адвербијални инструментал је инструментал у синтаксичкој функцији прилошке одредбе. У семантичком погледу адвербијални инструментал може имати просторно (§ 1069), временско (§ 1047) или неко друго значење, које га повезује с просторним, временским или неким другим инструменталом, уп.

(1) Ишли су *пољем*.

(2) Не раде *суботом*.

(3) Лечи се *гладовањем*.

§ 1038. Атрибутски инструментал је инструментал у синтаксичкој функцији неконгруентног атрибута. У семантичком погледу атрибутски инструментал обично значи особину, издвојеност или неко друго обележје онога ко је или што је вршилац радње или носилац стања означеног предикатом, нпр.

(4) Човек *са ожиљком* на лицу некога је чекао.
(5) Највиши *међу њима* нам је махнуо.
(6) Стражар *пред улазом* је стајао мирно.

§ 1039. Допунски инструментал се употребљава у функцији индиректне допуне уз одређене семантичке класе лексема у предикату.

(7) Институт располаже само *наменским средствима.* ('институт има само наменска средства')
(8) Сава Савић је дуго руководио *тим установом.* ('Сава Савић је дуго водио ту установу')
(9) Не воли власт *над људима.*
(10) Дуго им је махао *руком*, а она *марамом.*

Допунски инструментал употребљава се с предлогом *с(а)* уз фазне глаголе (*почети, наставити, престати* и сл.) и неке друге глаголе који траже допуну у инструменталу, нпр.

(11) Почели смо *с реконструкцијом* тог споменика. ('почели смо реконструкцију тог споменика')
(12) Наставио је *са одласцима* у кафану. ('наставио је да одлази у кафану')
(13) Прекинуо је *с пушењем.* ('прекинуо је пушење')
(14) Упознајте се *с колегама.* ('упознајте колеге')

Напомена. – Као синоним предикатског инструментала уз фазни глагол *почети* једнако је исправно употребити слободни акузатив апстрактне именице, нпр. *Почео је лечење.* Али ако је у предикату фазни глагол завршетка радње или стања типа *престати* предикатски инструментал с предлогом *са* нема увек синонимичну конструкцију у слободном акузативу, нпр. *Престао је с пушењем* (али не **Престао је пушење*, него *Оставио је пушење*).

§ 1040. Допунски инструментал се употребљава у функцији допуне уз глаголе, именице или придеве, нпр.

(15) Уме *с новцем.*
(16) Има јаку потребу *за пићем.*
(17) Био је разочаран *уловом.*

Напомена. – Уз неке глаголе могућа је, и нормативно исправна, инструментална или акузативна допуна, нпр. *Изашла је залупивши вратима* једнако је исправно као и *Изашла је залупивши врата.*

§ 1041. Предикатски инструментал се употребљава у функцији именског дела предиката с помоћним или полупомоћним глаголом, или као именски део декомпонованог предиката, нпр.

(18) Он се прогласио *краљем.*
(19) Он се сматрао *коловођом.*
(20) Он их је држао *под надзором.*

§ 1042. Статусни инструментал, именски део копулативног предиката који показује друштвени статус онога ко је означен именицом у облику инструментала, није чест у савременом српском књижевном језику и одлика је сакралног стила или личног стила, нпр.

(21) Ликиније беше *малим царем.* (Св. Николај Жички)
(22) У шездесетој години постане *епископом* у граду Саламини. (Св. Николај Жички)

(23) Случај Новског је за њега био утолико поразнији што га је он ценио као револуционара и неко му је време, пре десетак година, био *узором*. (Д. Киш)

У данашњем српском књижевном језику у функцији статусног предикатског инструментала обично се употребљава његов синтаксичко-семантички, али не и стилски еквивалент – номинатив, нпр. *Био је цар*, *Биће епископ*, *Био му је узор* и сл., који долази и уз фазни глагол *постати* у предикату, нпр. *Постао је цар/епископ/узор*, а када је реч о титулама и уз глагол *називати се*, нпр. *Назвао се царем/краљем/вођом* (поред такође правилног *Назвао се цар/краљ/вођа*).

§ 1043. Предикатски инструментал употребљава се, у мање или више устаљеним изразима, и с предлозима *за*, *под* или *пред*, нпр.

(24) *За њима* су била тешка времена, а *пред њима* су била још тежа.
(25) Он је сада *под великим притиском* да то не призна.
(26) Сад смо *пред озбиљним проблемима*.

§ 1044. Инструментал се употребљава и у предикату са значењски непотпуним глаголом у служби семантичке допуне таквог глагола, нпр.

(27) Она зрачи *оптимизмом*.
(28) Књига обилује *лепим илустрацијама*.
(29) Тежак рад учинио га је *неспособним* за живот.

Предикатски инструментал може бити део структуре декомпонованог предиката, нпр.

(30) Воли да држи све *под контролом*. ('воли да све контролише')
(31) Имао је *под својом управом* велику област.
(32) Све их је држао *под својом влашћу*.

Инструментал према семантичкој функцији

§ 1045. Аблативни инструментал у српском језику значи издвајање у конкретном или апстрактном смислу и употребљава се с предлогом *међу* у адвербијалној или у атрибутској служби.

Две основне подврсте аблативног инструментала су аблативни инструментал порекла и аблативни инструментал разлике.

§ 1046. Аблативни инструментал порекла употребљава се без предлога, а значи однос повезаности с неким крајем као местом ближег или даљег порекла, нпр.

(33) Он је *старином* из Метохије. ('његови преци су из Метохије')
(34) Он је *пореклом* из Дробњака.
(35) Они су *родом* од Пљеваља.

Инструментал порекла (*родом из Сомбора* и сл.) служи за издвајање према ближем или даљем пореклу (*родом/старином*) у односу на тачно или приближно саопштено место рођења, становања или порекла, што се изражава предлошким генитивом (*из Пљеваља* / *од Пљеваља*). У разговорном стилу облик *родом* може се препустити подразумевању у устаљеним изразима типа *Они су од Пљеваља* ('они су пореклом из пљеваљског краја').

§ 1047. Временски инструментал у дијалошкој структури долази у одговору на питање *када?*, а употребљава се у функцији временског адвербијала и обухвата инструментал симултаности (36), инструментал постериорности (37) и инструментал временске локализације и квантификације (38), који долази у одговору на питање *колико?* Уп.

(36) Не раде *средом*.

(37) *Његовим одласком* све се јако променило.

(38) *Сатима* седи за компјутером.

§ 1048. Инструментал симултаности је слободни инструментал за изражавање истовремености двеју ситуација у којој временски локализатор учествује у целини или у већем делу (нпр. *Ради ноћу*), или истим данима у недељи (нпр. *Суботом иде на пецање*).

Регуларност обичног понављања се не може исказати инструменталом у синтагми са општом заменицом него се за такво значење користи општа заменица у конструкцији с генитивом, нпр. *На пецање је ишао сваке суботе*, или у конструкцији са допунским акузативом, нпр. *Сваку суботу је користио за одлазак на пецање.*

Регуларност прогресивног понављања исказује се слободним инструменталом или инструменталом у конструкцији са општом заменицом (при чему је временско значење праћено начинским), нпр.

(39) *Сваким даном* све више напредује.

(40) *Са сваким даном* било му је све горе.

Напомена. – Као и у неким другим случајевима употребе предлога *с(а)* са инструменталом, тако се и конструкције *сваким даном* и *са сваким даном* најчешће употребљавају као синоними и једнако су исправне. Може се рећи да конструкција *сваким даном* има малу предност ако је у првом плану изражавање прогресивног континуитета, а конструкција *са сваким даном* боље изражава прогресивну узастопност, коју још јаче наглашава израз *из дана у дан*, са генитивом и акузативом, али за који прогресивно значење није ни обавезно ни искључено, уп. *Јачао је из дана у дан*, али и: *Писао јој је из дана у дан.*

§ 1049. Временским инструменталом с предлогом *за* означава се потпуна или делимична истовременост са доручком, ручком, ужином или вечером (41); с предлогом *с(а)* уз именице које значе временске периоде означава се истовременост с њиховим трајањем (42); с предлогом *под* означава се истовременост с нечијом владавином (43), при чему је уз временско значење присутно и узрочно, нпр.

(41) *За доручком* су се договорили о предстојећем послу.

(42) *Са старошћу* човек често постаје или све ригиднији или све толерантнији према околини.

(43) *Под режимом тог диктатора* земља је пропадала, али је врхунски спорт напредовао. ('за време трајања режима тог диктатора [...]')

Истовременост се у конструкцији са основним бројевима и називима за доба старости изражава синтагмама с предлогом *с(а)* и непроменљивим обликом броја, нпр.

(44) *Са дванаест* месеци је проходала.

(45) *Са осамнаест* година је отишао у војску.

§ 1050. Узрасни инструментал симултаности се употребљава у адвербијалној функцији с појединим именицама које значе узраст неке особе као период у којем се локализује оно што се саопштава предикатом, нпр.

(46) Увек ми је био симпатичан тај кроатизовани Чех и волео сам, *дечаком* још, његове наивне и чедне историјске романе [...] (Б. Михајловић Михиз) (' [...] када сам био још дечак [...]')

(47) *Дошла је у град девојком.* ('дошла је у град кад је била девојка')

(48) *Девојчицом* је заволела музику слушајући мајку како свира.

§ 1051. У савременом српском књижевном језику уместо узрасног временског инструментала, који је особина књишког изражавања, обично се користи конструкција *као* + номинатив, нпр. *То сам читао још као дете* ('то сам читао још кад сам био дете').

§ 1052. Инструменталом постериорности изражава се значење онога што нечему следи, за шта се употребљава слободни инструментал апстрактне именице, по правилу с пратећим узрочним значењем (нпр. *Његовим одласком све се променило*), или инструментал с предлогом *с(а)* када именица означава појаву карактеристичну за одређени временски период (нпр. *С крајем сезоне градић је опустео*); или инструментал с предлогом *за* (нпр. *За њим је стигла и она*), уп.

(49) *Избором* новог директора стање у фабрици се поправило.

(50) *Са доласком* пролећа осећала се све боље.

(51) *За првом групом* туриста у то мало место су почели долазити и други.

§ 1053. Инструментал временске локализације и квантификације (са значењем непрекидне дуготрајности) одговара на питања *колико дуго?* Нпр.

(52) *Данима* ради на томе.

(53) *Месецима* га нисмо видели.

(54) *Годинама* јој се удвара.

Напомена. – Употреби предлога *с* у изразу *с временом* у значењу временске поступности треба давати предност, али се ни за израз *временом* не може рећи да је погрешан, нпр. (*С*) *временом је све дошло на своје место.*

Инструментал истовремености који је исказан именицом временског значења у множини (нпр. *сатима*, *данима*, *месецима*, *годинама*) поред тога што значи временску локализацију и квантификацију (нпр. *Данима не излази из куће*), може значити и учесталост понављања, и тада долази у одговору на питање *колико често?* (нпр. *Данима није долазио да нас обиђе*).

Напомена. – Погрешно је употребљавати инструментал истовремености који је исказан именицом у множини (*сатима*, *данима*, *месецима*, *годинама*) у конструкцији са прилогом *уназад*, нпр. исправно је *Годинама су припремали тај пројекат*, а није исправно *Годинама уназад су припремали тај пројекат*. Такође је погрешно употребљавати прилог *уназад* у реченицама попут *Већ три месеца уназад није се појавио*, или *Уназад пет година на власти су либерали*, уместо исправног *Већ три месеца није се појавио*, или *Од пре пет година на власти су либерали.*

§ 1054. Инструментал средства у дијалошкој структури долази у одговору на питање типа *чиме? помоћу чега?*, нпр.

(55) *Маказама* је одсекао прамен косе.
(56) Ударац *ногом* може бити опасан.
(57) *Чекићем* су разбили излог.

Напомена. – Инструментал средства исправно се употребљава без предлога *с(а)*, нпр. *отворити кључем*, а не *отворити с кључем*, за разлику од инструментала друштва и заједнице, који се употребљава, по правилу, с предлогом *с(а)*, нпр. *доћи с колегом*, *доћи са шеширом на глави*. У неким случајевима, доста ретким, могуће је додати или изоставити предлог *с(а)* уз разлику у значењу која није јако уочљива, нпр. *Девојчица се игра луткама* („лутке" су ту схваћене као средство којим се она игра) и *Девојчица се игра с луткама* (ако су „лутке" схваћене као њено „друштво" у игри).

§ 1055. Спроводнички инструментал, као врста инструментала средства, значи средство као спроводник помоћу којег агенс врши радњу у предикату, нпр.

(58) Љуби Господа Бога својега *свим срцем својим*, и *свом душом својом*, и *свим умом својим*. (Мт. 22: 37)
(59) Марадона је дао гол *руком*.
(60) *Леђима* се наслонио на зид.
(61) Кажњен је *одузимањем* возачке дозволе.
(62) Директор их је наградио *повишицом*.

Напомена. – Употреба предлога *с* уз број *један* у инструменталу средства није погрешна, нпр. *Нахранио их је (с) једним хлебом*.

§ 1056. Омогућивачки инструментал је инструментал (обично као друга рекцијска допуна уз прелазни глагол са слободним акузативом у служби допуне) са значењем нечега што представља помоћно средство у вршењу радње у предикату, нпр.

(63) Дезинфиковаћу рану *алкохолом*.
(64) Измирио је дуг *златним сатом*.
(65) Метал се прекрива *заштитном бојом*.
(66) Нацртала је то *угљем*.

Омогућивачки инструментал обично се може заменити изразима *помоћу*, *уз помоћ*, *уз употребу* или *путем* са генитивом, или изразом *служећи се* са инструменталом.

Напомена. – Поред употребе предлошког израза *помоћу* (са генитивом) као синонима за омогућивачки инструментал, исправна је, али ређа, употреба предлошког израза *с помоћу*, нпр. *испитивање с помоћу ласера*.

§ 1057. Квалификативни инструментал у дијалошкој структури долази у одговору на питање *какав (-а, -о)?*, а употребљава се у функцији неконгруентног атрибута с предлогом *с(а)* уз који је у неким случајевима обавезна, а у неким факултативна конгруентна или неконгруентна ужа атрибутска одредба, уп.

(67) Вози кола *са аутоматским мењачем*.
(68) Срели су само неког човека *са штапом*.

§ 1058. Квалификативни инструментал карактеристичне појединости употребљава се с предлогом *с(а)* и обавезним конгруентним или неконгруентним атрибутом, а значи нешто што је толико својствено

именици уз коју је квалификативни инструментал употребљен да се без обавезне одредбе речи или израза у инструменталу сам квалификативни инструментал не би могао употребити, нпр.

(69) Слика коња *с белом гривом.*
(70) Видели су рибу *са огромним устима.*
(71) Гледао је у руке *с набреклим жилама.*
(72) Примили смо пацијента *са сломљеном ногом.*

Када именица у таквом квалификативном инструменталу значи оно што је неизоставни део неке целине, онда уз њу мора бити конгруентни или неконгруентни атрибут, нпр. не може се рећи **човек с ногом* јер је човек по правилу има ноге па је сувишно само то помињати, него се у том случају именица *нога* уз именицу *човек* употребљава с неком неиспустивом одредбом, нпр. *човек с дрвеном ногом* (конгруентни атрибут) или *човек с ногом од дрвета* (неконгруентни атрибут) и сл.

Изостављање неиспустивог атрибута понекад се користи ради наглашавања да одређени део тела по нечему одступа од норме, нпр. *Пази оног с носом! Види ову с косом! Јесте ли видели оног с ногом?* (Лаза Лазаревић)

Квалификативни инструментал се разликује од квалификативног генитива (уп. *девојчица с плавим очима* према *девојчица плавих очију*) по томе што је код квалификативног инструментала у првом плану карактеристични део онога што се одређује, док је код квалификативног генитива у првом плану целина онога што се по некој особини одређује.

§ 1059. Ако се део или својство неке целине не подразумева као неизоставан, онда атрибут уз квалификативни инструментал није обавезан, уп.

(73) Има кошуљу *с моногрaмом.*
(74) Има кошуљу *са извезеним моногрaмом.*
(75) Направила је колач *с јагодама.*
(76) Направила је колач *са шумским јагодама.*

§ 1060. Количински инструментал долази у одговору на питање типа *с колико* (*резултатом...*)*? с колико* (*температуром...*)*?* и сл., а употребљава се у функцији одредбе за количину или степен, нпр.

(77) Победили су *с резултатом* 2:0.
(78) Лежао је *с температуром* од 39 степени.
(79) Лежао је *с високом температуром.*
(80) Из заробљеништва је изашао *с тежином* од само 40 килограма.

§ 1061. Начински инструментал долази у одговору на питање *како? на који начин?*, а употребљава се без предлога у функцији начинске прилошке одредбе или неконгруентног атрибута, нпр.

(81) Обратила им се *звонким гласом.*
(82) Неко се приближавао *спорим, тешким кораком.*
(83) Пливање *краулом није тешко.*

§ 1062. Начински инструментал (основни тип) употребљава се или као слободни инструментал (*Говори шапатом*) или са обавезним

атрибутом, када је реч о обавезном својству које мора бити спецификовано (*Говори тихим гласом*), и често може бити замењен прилогом за начин, уп. *Говори тихим гласом* према *Говори тихо.* Уп. такође:

(84) Одлука се доноси *простом већином* гласова.
(85) Победили су *бољим извођењем* пенала.
(86) На то су реаговали *изјавом* за штампу.

§ 1063. Инструментал пропратне околности употребљава се с предлогом *с(а)* у функцији прилошке одредбе, нпр.

(87) Трудио се *с много добре воље.* ('трудио се тако да је при томе показивао много добре воље')
(88) Трчала је *с повређеним коленом.*
(89) Скочио је на њих *с ножем у руци.*
(90) Радила је *са одушевљењем.*

Напомена 1. – Погрешно је изостављати предлог *с(а)* у конструкцијама са инструменталом пропратне околности, дакле, исправно је: *Певала је и највише тонове са изузетном лакоћом, Положила је са одличним успехом, Обратила им се с леденом љубазношћу* (а не: *Певала је и највише тонове изузетном лакоћом, Положила је одличним успехом, Обратила им се леденом љубазношћу*).

Напомена 2. – Употреби предлога *с* у изразу *писати с малим или великим* словом треба давати предност, али се ни за израз *писати малим или великим* словом (дакле, без *с*) не може рећи да је погрешан.

§ 1064. Објекатски инструментал долази у одговору на питање *чиме?* када је реч о трговини, истраживању или сличним активностима. У таквом инструменталу може се наћи велики број именица, али је број могућих управних речи и израза врло ограничен, нпр.

(91) Тргује *малинама.*
(92) Бави се *лептирима.*
(93) Имам једну фирму која се интересује *вашом фабриком.* (Б. Ћосић)

§ 1065. У објекатском инструменталу може бити и назив материје којом се нешто пуни. У таквим реченицама граматички објекат значи место које се испуњава, а семантички објекат, изражен беспредлошким инструменталом, јесте материја која то место испуњава, нпр.

(94) Пуни резервоар *бензином.* ('сипа бензин у резервоар' или 'пуни резервоар [први објекат] сипајући у њега бензин [други објекат]')
(95) Напунили су силос *житом.*
(96) Надувао је балон *хелијумом.*
(97) Земља је натопљена *водом.*

§ 1066. Поредбени инструментал је предлошки инструментал у којем се налази један од два члана поређења у реченици чији предикат значи однос поређења (*бити аналоган, еквивалентан, идентичан, једнак, сразмеран, супротан*; *изједначити се, поравнати се*; *сличан, у складу, у раскораку, у нескладу, у супротности* и сл.), нпр.

(98) Жене су у правима једнаке *с мушкарцима.*
(99) Поступили су у складу *са статутом.*
(100) Ваша одлука је у супротности *с правилником.*

Напомена. – Поредбеном инструменталу је, по правилу, синонимичан поредбени датив, нпр. једнако је исправно: *Жене су у правима једнаке с мушкарцима* и *Жене су у правима једнаке мушкарцима*.

§ 1067. У зависности од лексичког састава предиката, поредбени инструментал може изразити једнакост, неједнакост, сличност, различитост или супротност, нпр.

(101) Њена плата је/није једнака *с његовом платом*.
(102) Радин састав је/није сличан *с Милановим*.
(103) Пројекат није у складу *са урбанистичким планом*.
(104) Њихова одлука је у супротности *са статутом*.

§ 1068. Суперлативни инструментал је поредбени инструментал у множини употребљен с предлогом *над* уз лексички исту именицу као она која претходи том предлогу и која може бити у било којем падежу у зависности од њене функције у реченици. Суперлативни инструментал значи нешто (јединка или скуп) што се апсолутно издваја из ширег скупа којем припада, нпр.

(105) То је песма *над песмама*.
(106) Упознали су се с лепотицом *над лепотицама*.
(107) Знам мајстора *над мајсторима*.

§ 1069. Просторни инструментал у дијалогу долази у одговору на питање *где?* или *куда?*, а употребљава се у функцији одредбе за место у облику адвербијала или неконгруентног атрибута, нпр.

(108) Дуго се задржао *под водом*.
(109) Свет *под водом* био је фантастичан. (уп. тај неконгруентни атрибут с конгруентним атрибутом '*подводни* свет био је фантастичан')
(110) *Над нама* се плавило ведро небо.
(111) Небо *над нама* било је ведро.

§ 1070. Инструментал просторне локализације без квантификације обухвата локализацију предњом, задњом, горњом или доњом страном локализатора, ако је локализатор објекат који има предњу, задњу, горњу и доњу страну, уп.

(112) *Над кућом* лети птица,
(113) *Под кућом* пролази линија метроа.
(114) *Пред кућом* је парк.
(115) *За кућом* је било двориште.

Таквом просторном инструменталу конкурише просторни генитив с предлозима *изнад, испод, испред, иза*, нпр. *изнад куће, испод куће* итд.

§ 1071. У лексички доста ограниченом броју случајева инструментал с предлогом *за* не значи локализацију задњом страном него радном страном локализатора, нпр. *седети за клавиром, за воланом, за шанком, за столом, за шалтером* и сл., и онда када објекат има две радне стране или више радних страна, уп.

(116) Многи су по цео дан *за компјутером*.
(117) Гост је дремао *за шанком*.
(118) Сва четворица су седела *за столом*. (Мало је вероватно да су сва четворица седела са исте стране стола.)

§ 1072. Просекутив је слободни просторни инструментал у адвербијалној или атрибутској функцији који значи кретање или простирање обично ширим простором, или таквим који служи за кретање људи, нпр.

(119) Шетају *обалом*.
(120) Шетња *обалом* јој је пријала.
(121) Ишли су *ливадом*.
(122) Неко је прошао *ходником*.
(123) Пењу се *уским степеницама*.

§ 1073. Инструментал просторне локализације с квантификацијом обухвата случајеве када у локализацији учествују најмање два локализатора, због чега је такав инструментал плурализован (124), (126), или се, ређе, користе најмање две именице у инструменталу (125), што се изражава инструменталом с предлогом *међу* (којем у том погледу конкурише генитив с предлогом *између*, § 919), нпр.

(124) Учитељица се сликала *међу ученицима* првог разреда.
(125) Седела је *међу оцем и мајком*.
(126) *Међу сунцокретима* су понегде расли макови.

Значењска разлика између конструкција типа *међу ученицима* / *између ученика* често не постоји, а и када је има, није велика нити је комуникацијски значајна. Инструментал с предлогом *међу* може значити или окруженост, као медијалну позицију у односу на више од два локализатора (126) или, ређе, двострану омеђеност (125), док генитив с предлогом *између* значи пре свега ово друго.

§ 1074. Ситуативни инструментал употребљава се у адвербијалној или у атрибутској функцији, с предлозима *под* или *пред*, у значењу ситуативне околности вршења радње која се таквим инструменталом одређује, нпр.

(127) Играју *под великим притиском* нереалних очекивања навијача.
(128) Живи *под сталним притиском* неостварене родитељске амбиције.
(129) Похваљена је *пред целим разредом*.
(130) Увек је био прибран *пред противницима*.

§ 1075. Социјативни инструментал у дијалогу долази у одговору на питање *с киме?* или *са чиме?*, а употребљава се у функцији одредбе за место у облику адвербијала или неконгруентног атрибута, нпр.

(131) Путује *са друговима*.
(132) Радо игра шах *с пријатељем*.
(133) Дошла је Ана *с Миланом*.
(134) Човек *са псом* изненада је застао.
(135) Ваша земља сарађује *са многим другим земљама*.
(136) Ваша сарадња *с нашом земљом* била је успешна.

Напомена 1. – Уместо повратног глагола *консултовати се* (са социјативним инструменталом) не треба употребљавати глагол *консултовати* (са беспредлошким акузативом) дакле не: *консултовати стручњака* него *консултовати се са стручњаком*. Прелазни глагол *консултовати* не може се изричито забранити, да не би била онемогућена употреба пасивне конструкције, нпр. *Међу консултованим стручњацима нашао се и он*. Поред тога употреба глагола *консултовати* исправна је када објекат у акузативу има значење неживог, нпр. *консултовати стручну литературу*, где нема социјативности.

С друге стране, глагол *контактирати* са инструменталном рекцијом (*контактирати с неким*) не треба замењивати глаголом са акузативном рекцијом *контактирати некога*.

Напомена 2. – Уз глаголе типа *борити се, ратовати, војевати* социјатив непосредног типа може значити заједничку радњу против неког трећег (*Борили су се са савезницима против Немаца*) или реципрочну супротстављеност (*Борили су се с Немцима*). Ово друго је пожељно избегавати употребом генитива с предлогом *против* (*Борили су се против Немаца*) за реципрочну супротстављеност, посебно ако контекст није довољан да отклони могућу двосмисленост.

С друге стране, треба избегавати погрешну употребу предлога *против* (каква се среће у језику спортских новинара, нпр. *Победићемо против „Звезде"*, *Изгубили су против Француза* и сл., уместо: *Победићемо Звезду*, *Изгубили су од Француза* и сл.

Када је реч о супротстављености некој појави, јасно је да се тада социјативни инструментал не односи на удруженост против неког трећег, али га је и тада могуће заменити генитивом с предлогом *против*, нпр. *Борио се с ретком болешћу*, *Борио се против ретке болести*. Када се говори о болестима обе наведене конструкција су исправне, али између њих постоји извесна разлика у употреби: *Борио се с болешћу* пре би се рекло за болесника, а *Борио се против болести* за неког здравственог радника, научника и сл.

§ 1076. Социјативни инструментал употребљава се и с предлогом *међу* у значењу реципрочности, при чему лексема у инструменталу мора бити у множини, или се употребљавају два социјативна инструментала са двема различитим лексемама, уп.

(137) *Међу њима* се развило пријатељство.

(138) *Међу Аном и Миланом* се развило пријатељство.

(139) *Међу нама* нема тајни.

§ 1077. Социјативни инструментал као падеж друштвене повезаности има и афирмативно значење, због чега често функционише као антоним генитива с предлогом *без*, што важи и за квалификативни инструментал, уп.

(140) Дошла је *с пријатељима*. / Дошла је *без пријатеља*.

(141) Направила је колач *са орасима*. / Направила је колач *без ораха*.

§ 1078. Субјекатски инструментал је слободни инструментал у реченици с трпним придевом у предикату. Субјекатски инструментал се употребљава у значењу семантичког субјекта – живог или неживог (нпр. природне појаве, правни акти). Када се субјекатски инструментал значи да је субјекат човек (142), (143), таква његова употреба је стилски обележена јер је карактеристична за сакрални стил, а ређе и за научни или за административни стил. Уп.

(142) Свака реч, речена *Богом* кроз пророке, обистинила се. ('свака реч коју је Бог рекао кроз пророке обистинила се') (Св. Николај Жички)

(143) Опустела села била су насељена *колонистима*. ('опустела села били су населили колонисти')

(144) Спржена *сунцем* црвенела се испуцала земља. ('црвенела се испуцала земља, коју је спржило сунце')

(145) Тако нешто није предвиђено *Уставом*.

§ 1079. Узрочни инструментал долази у одговору на питање типа *зашто?* или *због чега?*, а употребљава се у значењу узрочне одредбе у адвербијалној или атрибутској служби, нпр.

(146) Они су задовољни *постигнутим договором*. ('они су задовољни зато што је постигнут договор')

(147) Задовољство *постигнутим договором* било је очигледно.

(148) Био је изненађен *развојем* догађаја.

(149) Његова збуњеност *насталим околностима* постајала је све већа.

Поред беспредлошког узрочног инструментала, као у претходним примерима, са обавезним атрибутом (*Био је збуњен развојем догађаја*), или без обавезног атрибута (*Они су задовољни договором*), узрочни инструментал неких именица употребљава се, са обавезним атрибутом, и у конструкцији с предлогом *под* са значењем активног или пасивног узрока, и у конструкцији с предлогом *над*, нпр.

(150) Маја 2010. године у Сомбору су летели кровови *под налетима* торнада.

(151) Почео је да свира *под утицајем* свог старијег брата.

(152) Растужила се *над њиховом судбином*.

Пошто је узрочна ситуација увек агентивне природе јер покреће неку промену, узрочни инструментал се понекад уочљиво додирује са субјекатским инструменталом, што понекад допушта две исправне интерпретације исте реченице, нпр. (152) може значити и 'растужила се због њихове судбине' (интерпретација ставља у први план узрок) и 'њихова судбина ју је растужила' (таква интерпретација датог инструменатала ставља у први план значење семантичког субјекта).

Узрочни инструментал уз глаголски придев (са значењем успостављеног стања) означава узрок датог стања, нпр.

(153) Обузета *радошћу* одмах се јавила својима.

(154) Обесхрабрена *неуспехом* брзо је одустала.

(155) Напустили су терен заморени *тешком утакмицом*.

§ 1080. Условни инструментал се употребљава као слободни инструментал у адвербијалној или атрибутској служби, са значењем услова за оно што се таквим инструменталом одређује, нпр.

(156) *Гладовањем* би се можда излечио. ('ако би гладовао, можда би се излечио')

(157) Лечење *гладовањем* било би за њега ризично. ('ако би се лечио гладовањем, то би за њега било ризично')

(158) *Прегласавањем* не бисмо ништа решили.

(159) Одлучивање *прегласавањем* може продубити поделе.

У примерима (158), (159) постоји сличност са инструменталом средства, в. § 1054.

§ 1081. Употреба у истој реченици двају или више инструментала у различитим значењима начелно није искључена, нпр. *Годинама су трговали стоком* (временски и објекатски инструментал), *Обалом су трчала деца с мокром косом* (просторни и квалификативни инструментал), али се не препоручује гомилање инструментала у различитим значењима, поготову ако значење једног инструментала може утицати на погрешну интерпретацију следећег. На пример, реченице попут *По-*

јео је један сендвич са а̄ше̄тӣтом, један с рибом и један с коле̄гӣницом (начински, квалификативни, социјативни инструментал) иако формално граматички правилне, звуче бесмислено.

§ 1082. У зависности од контекста у којем је употребљен, инструментал може имати и друга значења која су ређа или лексички изразитије ограничена.

Синтакса глагола

§ 1083. Глаголски облици имају више значења и функција. Од граматичке структуре реченице у којој је неки глагол употребљен и од њеног лексичког састава зависи које ће се значење неког глаголског облика остварити у тој реченици. У системима глаголских значења једно значење је основно, а друга значења су или секундарна, варијантна, или транспонована. Ова друга значења, која у великој мери зависе од контекста употребе глаголског облика, могу бити мања или већа варирања основног значења, или могу представљати случајеве преносне (транспоноване) употребе глаголског облика, када се један облик употребљава у значењу које се обично исказује неким другим обликом, нпр. презент у значењу футура, нпр. *Сле̄де̄ће не̄де̄ље пӯтӯје̄мо на море.*

Природа варијантних и преносних значења зависи од више услова, од којих су најважнији – да ли је реч о глаголу свршеног или несвршеног вида, о активној или пасивној синтаксичкој конструкцији, о пуномоћном, полупомоћном или помоћном глаголу, о његовој индикативној или релативној употреби, о употреби глагола у простој или у сложеној реченици, о референцијалној или нереференцијалној (уопштеној, неконкретној, начелној) употреби глагола, а постоје и други услови, чији значај је већи или мањи у зависности од тога о којем је глаголском облику реч.

§ 1084. Начински глаголски облици су облици индикатива (§ 388), императива (§ 389–395), потенцијала (§ 396–398) и оптатива (§ 399). Индикатив обухвата временске глаголске облике и значења. Лични глаголски облици увек припадају неком глаголском начину (уп. индикатив у презентском облику 2. л. јед. *чӣта̄ш*, императив 2. л. јед. *чӣта̄ј* и потенцијал 2. л. јед. *чӣта̄о би*), а временски глаголски облици увек припадају индикативу као морфолошки најразвијенијем глаголском начину (уп. *чӣта̄ш*, *чӣта̄о си*, *чӣта̄ће̄ш* итд.). Синтакса глаголских времена разматра се у следећим параграфима.

Употреба временских глаголских облика

§ 1085. Временски глаголски облици означавају време вршења неке радње или трајања стања у односу на време дате говорне ситуације. Упућивање на време говорне ситуације може бити непосредно (нпр. *Чӣта̄мо, Чӣта̄ли смо, Чӣта̄ће̄мо*), што је апсолутно време, **индикатив**, или може бити посредно упућивање, што је релативно време, **релатив** – путем упућивања на неку другу радњу или стање који

су непосредно временски везани за говорну ситуацију, нпр. *Знао сам да ће доћи*, где облик садашњег футура означава 'долазак' који следи за прошлом радњом *знао сам*, а не за временом говорне ситуације.

Релативни временски односи често се исказују у оквиру зависносложених реченица, али су уобичнајени и у простој реченици, ослоњеној на контекст. На пример, у реченици с приповедачким футуром *После догађаја из 1848. године Бранко ће се вратити у Беч* ('после догађаја из 1848. године Бранко се вратио у Беч') јасно је да је у питању постериорност у односу на поменуту годину из прошлости, а не у односу на време говора.

§ 1086. Временски глаголски облици могу бити употребљени у свом **основном** временском значењу или у некој контекстуалној варијанти основног значења, тј. у **варијантном** временском значењу, уп. *Сада пишем о синтакси глагола* и *Увече пишем писма*. У овом другом примеру (*Увече пишем писма*) употребљен је облик презента са значењем неактуелног презента, јер се радња глагола у презентском облику можда временски не подудара са временом изговарања или писања те реченице. Ако контекст не модификује временско значење предиката, сматра се да је временски облик у предикату употребљен у свом основном значењу, а ако га модификује тако да веза са основним значењем није прекинута, сматра се да је облик употребљен у неком варијантном значењу. На пример, ако се реченицом *Болесник сада хода* жели рећи 'болесник је сада у стању да хода' (иако он можда у време изговарања или писања те реченице мирује), онда је ту презентски облик употребљен у једном од својих варијантних значења, а не у преносном значењу (о чему в. следећи одељак).

§ 1087. Када је један глаголски облик употребљен у контексту и у функцији у којој се обично употребљава неки други временски облик, такво значење се назива **преносно временско** значење, нпр. *Прекосутра одлазе* ('они ће прекосутра отићи'). За преносна значења је карактеристична употреба једног временског облика за означавање временског односа који се обично означава неким другим временским обликом у одговарајућем контексту, уп.

(1) Јуче *чујемо* на телевизији најаву нових поскупљења.

(2) Јуче *смо чули* на телевизији најаву нових поскупљења.

Преносно временско значење је карактеристично за историјски презент (презентски облик у контексту који значи прошлост, због чега и сам презентски облик учествује у исказивању прошлости), нпр.

(3) У XVI веку Португалци *оснивају* колоније у Индији и Индонезији.

(4) У фебруару 1945. Стаљин, Черчил и Рузвелт *се састају* у Јалти.

Значења презента

§ 1088. Презентски облици у предикату могу имати актуелно или неактуелно презентско значење.

Актуелни презент постоји онда када се предикатом у презентском облику означава ситуација која се схвата као приближно или пот-

пуно временски подударна с временом говорне ситуације (§ 345), што се назива и референцијалном употребом (§ 1083) презента. Да је реч о актуелном презентском значењу показују адвербијали у форми прилога и предлошко-падежних конструкција *сада*, *тренутно*, *овога часа*, *у овом тренутку* и сл., или шири контекст, или се то препушта подразумевању, односно ситуацији у којој је таква реченица употребљена. Актуелни презент представља употребу презентских облика у њиховом основном презентском значењу, нпр.

(5) Тренутно *се налазим* код куће.
(6) Овога часа *седим* за столом.
(7) Ти *видиш* шта се догађа.
(8) *Чују се* деца.

Када се реченицом исказује трпно стање, значење презента може се исказати само заменичким пасивом, нпр.

(9) Овде *се одржава* испит.
(10) Утакмица која је у току *преноси се* на телевизији.
(11) У нашој улици *зида се* нова стамбена зграда.

§ 1089. Неактуелни презент постоји онда када се презентским обликом у предикату означава однос у ситуацији која може бити истовремена с временом говорне ситуације, али та истовременост није обавезна. У таквим случајевима обично се из реченичног контекста употребе презентског облика види да је реч о редовној или уобичајеној радњи, а некад се то препушта ширем контексту или говорној ситуацији, односно подразумевању. Значење неактуелног презента имају глаголи оба вида, нпр.

(12) У просеку сваких 12 секунди једно дете *умре* од глади.
(13) Свакога дана она *иде* на посао.
(14) Увек *пише* ћирилицом.

Трпно стање у реченици с неактуелним презентом у предикату може бити исказано на три начина: 1) заменичким пасивом, што је најчешће, од глагола оба вида, 2) глаголом *бивати* у презенту и придевским пасивом од глагола свршеног или несвршеног вида, и 3) глаголом *бити* у облицима футура и придевским пасивом (што је најређе), по правилу од глагола свршеног вида, уп.

(15) Помоћу овог препарата *(из)лече се* и тешки болесници.
(16) Помоћу овог препарата *бивају (из)лечени* и тешки болесници.
(17) Помоћу овог препарата *буду излечени* и тешки болесници.

Друга варијантна значења презента углавном зависе од степена временске подударности између трајања ситуације на коју се презентски облик односи и времена говора о њој.

Временски облици за означавање прошлих радњи према моделу *бивати* + трпни придев могу имати било референцијално значење (односе се на појединачан конкретан случај) било нереференцијално значење, уп.

(18) По повратку са усавршавања он *бива распоређен* на боље радно место. (референцијална употреба)

(19) По повратку са усавршавања службеник обично *бива расйоређен* на боље радно место. (нереференцијална употреба презента у значењу прошлости)

§ 1090. Проширени презент постоји онда када се време радње или стања на које се односи презентски облик у предикату само делимично поклапа са временом говора, а мањим или већим делом је изван њега, нпр.

(20) Она га одавно *воли*.

(21) *Чекамо вас* од јуче.

(22) Тихим океаном *йлута* огромна количина смећа, површине САД, која се стално *увећава*. (РТС 1, Јутарњи програм).

§ 1091. Свевременски презент (омнитемпорални презент) постоји у случајевима када се време радње или стања означених предикатом схвата као нешто што практично нема границе, тј. што траје стално (гледано из перспективе ограничености људскога трајања и памћења), нпр.

(23) Већим делом свога тока Дрина *йроширче* кроз тесне гудуре. (И. Андрић)

(24) Увек *се бива* леп на почетку. / Помало добар. Помало тужан. / Увек *се бива* на овом свету / на крају туђ, на крају ружан. (М. Антић)

(25) Васиона *се шири*, Земља се *хлади* и *смањује*.

(26) Душа *је* бесмртна.

§ 1092. Описни презент (квалификативни презент) постоји у случајевима када се предикатом с глаголом у презенту означава процес или стање који су за некога или нешто карактеристични, иако то не мора бити процес или стање сталне природе, нпр.

(27) Она лепо *изгледа*.

(28) Обично мало *једе*.

(29) Учитељице већином *говоре* гласно.

§ 1093. Презент способности, сличан описном презенту, постоји у случајевима када се радња или стање означени презентским обликом схватају као способност за остварење нечега, а не обавезно као само то остварење, нпр.

(30) Дете већ *хода*. 'дете је већ у стању да хода'

(31) Она одлично *кува*.

(32) Наш гост *говори* три страна језика.

§ 1094. Презент генеричке особине значи особину која је својствена читавој врсти као трајна особина, нпр.

(33) Вукови *лове* у чопору.

(34) Рибе *дишу* на шкрге.

(35) Биљке цветнице *се размножавају* опрашивањем.

§ 1095. Презент замишљене ситуације је карактеристичан за реченице у којима се се облик презента употребљава ради веће сликовитости иако оно о чему се говори реченицом уопште не мора бити реално. Таква употреба презента честа је у поезији, уп.

(34) Ко *удара* тако позно у дубини ноћног мира / На капији затвореног светогорског манастира? (В. Илић)

(36) Пучина плава / *Сїава.* / Прохладни *їада* / Мрак. (А. Шантић)

(37) Још бакрено небо распаљено *сија*, / И *црвени* река од вечерњег жара. (Ј. Дучић)

(38) Лепо *видиш* да хоће да те превари.

(39) *Осећаш* да је негде близу, али не знаш где је.

§ 1096. Сценски презент постоји у напоменама (дидаскалијама) драмског текста као упутство глумцу или читаоцу да оно што је означено глаголом у презентском облику треба да буде истовремено са изговарањем следеће реченице или пасуса у истом тексту, нпр.

(40) Цмиља (пришла вратима, отворила их, *слуша*. Затим их *затвара*): Чујеш ли овога напољу, молим те! (Љ. Симовић)

(41) Хамлет (*чита*): Сумњај да л' су збиља сјајне звезде ове... (В. Шекспир; прев. Ж. Симић, С. Пандуровић)

§ 1097. Приповедачки презент, в. § 1121.

§ 1098. Пословички презент, в. § 1127.

Значења аориста

§ 1099. У савременом српском књижевном језику, пре свега у језику књижевности, основно значење аориста је значење радње која је извршена непосредно пре времена говора о њој или пре радње која је извршена знатно пре времена говора. Поред тога, аорист увек исказује доживљену прошлу радњу или је представља као такву (§ 355), нпр.

(42) У твојој башти ја те *видјех* јуче... (А. Шантић)

(43) И *срушише* се лепи снови моји. (В. Рајић)

(44) *Зашкрипаше* тешка врата, / а над њима сова *їрну*. (В. Илић)

(45) На тле сад јабука *їаде*. / Залуд је тражиш по трави. / Она је у твојој глави: / Уз друге ствари већ *сїаде*. (С. Раичковић)

Аорист је типично наративно време, нпр. *Добар дан – рече непознаши, скиде шешир и представи се*. Аорист је граматичко време које повезује прошлост са садашњошћу. У обичном говору аорист се употребљава са афективном вредношћу, тј. за изражавање неког јачег осећања. Тако нпр. *Шта уради, човече!* (прекорно); *Рекох ја тебе!* (прекорно, у смислу: 'рекао сам ти, али ме ти ниси слушао/слушала'); *Оде воз!* (са жаљењем, често и фигуративно, у смислу 'пропуштена је прилика'. Да је у питању само информација без експресивне конотације, употребио би се перфекат: *Отишао је* воз.)

За књижевноуметнички стил карактеристична је употреба аориста са глаголима који ту означавају да непосредно следи или претходи директан говор, нпр.

(46) Он тада помирљиво *рече*: – У реду. Нека буде како ви кажете.

(47) – Е, још ми ти требаш! – *викну* млада удовица и љутито *удари* мачку. (Р. Домановић)

(48) – Ја не студирам историју – *їоче* он. (И. Андрић)

(49) – Па знам да је наш савезник – *узе* да се брани Јовица. (Б. Ћопић)

У пасивним конструкцијама са индикативно употребљеним аористом, које нису честе, обичнији је заменички пасив (50)–(52), док је придевски пасив ређи (53)–(54), нпр.

(50) Без оклевања *се ископаше* нови ровови.
(51) Сместа *се формираше* одреди.
(52) Пушке *се* одмах *поделише* војницима и свако оде на свој положај.
(53) Чинило му се да лепо чује сваку своју реч као туђу. Све *би преведено*. (И. Андрић)
(54) Све *би урађено* како је заповеђено.

§ 1100. Приповедачки аорист, в. § 1123.

§ 1101. Пословички аорист, в. § 1151.

Значења имперфекта

§ 1102. Имперфектом се у његовом основном значењу исказују прошле несвршене радње у њихову трајању, обично упоредо с неком другом радњом, које су доживљене или које онај ко говори тако представља (§ 357), нпр.

(55) Јуче при нашем сусрету он *причаше* нешто о изборима.
(56) Она га *гледаше* својим лепим, модрим очима. (М. Црњански)
(57) Снијег окопње рано, само се планине *бијељаху*. (М. Лалић)
(58) *Сањаше* је, у мукама, скоро сваку ноћ. (М. Црњански)

Имперфекат је данас готово нестао из употребе, боље се чува у језику књижевности (и то не код свих писаца), где може бити средство експресивне стилизације или одлика личног стила. Имперфекат је потпуно заменљив несвршеним перфектом, који ипак нема стилогени потенцијал имперфекта.

У реченицама пасивне структуре са имперфектом у предикату у референцијалној или нереференцијалној употреби сређе се само заменички пасив, нпр.

(59) Учитељ Вранковић бјеше напустио службу и понекад *се виђаше* у вароши.
(60) Они *се припремаху* за дочек важних гостију.

§ 1103. Приповедачки имперфекат, в. § 1124.

§ 1104. Пословички имперфекат, в. § 1151.

Значења перфекта

§ 1105. Основно значење перфекта глагола оба вида јесте значење процеса (радње или стања) који се вршио или извршио у прошлости, пре времена говора, без додатних значења или стилских вредности које су карактеристичне за друга прошла времена, в. § 349.

(61) Јачи део живота госпа-Нолиног *био је* живот удовице. Она *није* ни десетак година *провела* с мужем, и у обичним приликама *је* ретко *носила* мужевљево име. (Исидора Секулић)
(62) Прошле ноћи *је* дуго *падала* киша.
(63) Прошле ноћи *је пала* киша.
(64) *Родио се* 31. марта.

Облици перфекта како свршених тако и несвршених глагола могу означавати било појединачне процесе било процесе који су се понављали

у прошлости, а о њиховом понављању обично се говори у ближем или даљем контексту, уп.

(65) *Писала* му *је* само једном.
(66) *Писала* му *је* неколико пута.
(67) *Донео* нам *је* поклоне.
(68) *Доносио* нам *је* поклоне кад год би долазио.

Исказивање прошлости облицима перфекта у неким случајевима када је глагол у предикату негиран, зависи од видског значења глагола. Перфектом глагола свршеног вида исказује се тада појединачни процес схваћен као догађај, а перфектом несвршеног вида процес који се схвата као општа чињеница, уп.

(69) Она *се није пријавила* на конкурс.
(70) Она *се није пријављивала* на конкурс.
(71) Она *није дошла*.
(72) Она *није долазила*.

И у пасивним конструкцијама употреба перфекта за означавање времена конкретног прошлог догађаја могућа је од глагола оба вида, при чему се користе облици како заменичког тако и придевског пасива, нпр.

(73) Књига *је писана* годину дана.
(74) Књига *је написана* за годину дана.
(75) Из друге собе *се чуо* дечји плач.
(76) Из друге собе *се зачуо* дечји плач.

У таквим конструкцијама најчешће се употребљавају несвршени глаголи, нпр.

(77) Наша роба *се продавала* широм Европе.
(78) Кроз маглу *се назирао* црквени торањ.
(79) Кажу да су *се* ту *остављали* велики прилози.
(80) Кажу да *су* ту *остављани* велики прилози.

Перфекат у пасивном облику и са значењем повремене прошле радње може у свом саставу уместо *бити* имати помоћни глагол за понављане радње и ситуације – *бивати*, нпр.

(81) Понегде *су бивали дочекивани* са одобравањем.
(82) Понегде *су бивали дочекани* са одобравањем.

§ 1106. Крњи перфекат (§ 354), односно перфекат без помоћног глагола, такође је чест у савременом српском језику, посебно у књижевноуметничком, публицистичком и разговорном стилу, а имају га глаголи оба вида, нпр.

(83) *Стигле* пензије.
(84) *Скочио* девизни курс.
(85) *Крали* по кућама.

Крњи перфекат исказује актуелност радње, у говору (нпр. *Дошао Пера!*) и у новинским насловима (в. претходна три примера), и има експресивну вредност, нпр. *Уобразила девојка да је филмска глумица!*

Поред тога, облик радног придева без помоћног глагола служи за сажето писмено обавештавање о послу који је неко обавио, нпр. *Превео*

Сава Савић, Исйравио Милан Милић, Одобрио Обрад Обрадовић, Проверио Тома Томић и сл., као и у (ауто)биографским белешкама, нпр. *Рођен у Н. Сйудирао йрава у Б. Завршио словенску филологију, Радио као библиойекар у С.* и сл., када писац говори о себи у у трећем лицу.

Иако ређе, крњи перфекат се употребљава и када је субјекат у првом или другом лицу, нпр.

(86) Ми *сйигли*!

(87) Ти *йоложио*, а он пао.

§ 1107. Помоћни глагол се често изоставља из облика перфекта и онда када се жели избећи његово понављање у реченици с више перфекатских облика. У таквим реченицама после првог пуног облика перфекта најчешће у следећим облицима изостаје помоћни глагол, нпр.

(88) Значајно га *је йогледала* и *изашла*.

(89) *Чишао је, йисао, йреводио, исйрављао* писмене задатке, и тако из дана у дан.

(90) *Улазили су, излазили, одлазили* некуда на први спрат па се враћали, а он је стрпљиво чекао.

§ 1108. Приповедачки перфекат, в. § 1125.

§ 1109. Пословички перфекат, в. § 1127.

Значења футура I

§ 1110. Футур I је глаголски облик чије је основно значење да се радња догађа после времена када се о њој говори (в. § 352), нпр.

(91) *Доћи ће* нова младост, донијети нове дане... (Б. Ћопић)

(92) Можда живи и *доћи ће* после овог сна. (В. Петковић Дис)

(93) Сутра *ћемо йрославиши* њен рођендан.

За изражавање футуром првим будућих радњи које се понављају или се могу понављати употребљавају се, по правилу, глаголи несвршеног вида (94), (95), али могу бити употребљени и свршени глаголи, ако неки други део реченице носи информацију о понављању радње (96), уп.

(94) *Ићи ћеше* сваке вечери у шетњу.

(95) Више то *нећемо йокушаваши*.

(96) *Послушаће* га у свакој прилици.

У пасивним конструкцијама с футуром првим појављују се заменички или придевски пасив, уп.

(97) На конференцији *ће се размашраши* резултати пропале реформе образовања и васпитања.

(98) На конференцији *ће биши размашрани* резултати пропале реформе образовања и васпитања.

У пасивним конструкцијама с футуром првим који се не односи на једну конкретну радњу него има начелну вредност срећу се глаголи оба вида, нпр.

(99) Нови пословник о раду *ће биши йримењен* на свакој будућој седници.

(100) Нови пословник о раду *ће биши йримењиван* на свакој будућој седници.

§ 1111. Приповедачки футур, в. § 1150.

§ 1112. Пословички футур, в. § 1151.

Преносна употреба временских облика

§ 1113. Када се нека реч ради веће сликовитости у изражавању употреби изван свог основног значења, говори се о њеној преносној (транспонованој или метафоричкој) употреби.

Њена основна функција је да стил излагања учини живљим и сликовитијим.

§ 1114. Преносна временска значења карактеристична су за временске облике глагола у предикату. На пример, ако се предикат у презенту употреби у контексту реченице у којој тај предикат нема презентско него неко друго значење, на пример, значење прошлог времена, говори се о преносној употреби презента. Уп. *Синоћ смо одлучили да се не такмичимо* с примером *Синоћ одлучимо да се не такмичимо*, где је исто значење исказано реченицом с преносно употребљеним презентским обликом *одлучимо*.

§ 1115. Временском транспоновању у прошлост подлеже, углавном у приповедању, и пасивна форма презента са помоћним глаголом *бивати*, нпр. *За своје резултате они ускоро бивају награђени*.

§ 1116. Футурски презент је назив за употребу презентских облика у конструкцијама са значењем будућег времена. У реченицама са футурским презентом прилошка одредба по правилу показује да је реч о нечему што припада будућности, нпр.

(101) *Враћам се* сутра.

(102) Идуће недеље *почиње* првенство.

(103) Воз *полази* за два минута.

§ 1117. Када је у управном делу сложене реченице футур I, презент свршеног глагола у зависном делу сложене реченице може означавати будућу радњу као еквивалент футура II (али тако употребљен футур I нема посебну стилску вредност, што је одлика преносне употребе глаголских времена), нпр.

(104) Он ће бити на мору док не *потроши* последњи динар ('он ће бити на мору док не буде потрошио последњи динар').

(105) Ако *нађе* твој новчаник, донеће ти га. ('ако буде нашао/нашла твој новчаник, донеће ти га')

§ 1118. Футурски аорист је назив за употребу глагола у аористу у конструкцији са општим значењем будуће ситуације која се доживљава и датом реченицом експресивно изриче као да се већ десила, нпр. *Одох ја* ('отићи ћу'; употреба аориста показује да ће се радња остварити у најближој будућности), или: *Уби ме ова врућина!*, где се аористом изражава жалба или нелагодност. Уп. такође:

(106) *Уби* нас незнање. (Св. Николај Жички)

(107) *Закаснисмо!*

(108) Брже, *подависмо се*!

(109) Воде! *Изгорех*!

Футурски аорист значи нешто што може, треба, мора или не сме да се деси, што се жели или се не жели и слично.

§ 1119. Футурски перфекат је назив за употребу глагола у перфекатском облику за означавање будуће ситуације, нпр.

(110) Брже, *закаснили смо!*

(111) Ако не положи тај испит, *изгубио је* стипендију.

(112) Ниси ми *побегао.*

(113) Гол! *Победили смо*! (пре краја утакмице)

У тој функцији футурски перфекат долази, по правилу, у вези са јако израженим модалним значењима уверености, жеље и др., због чега се назива и модални перфект.

§ 1120. Перформативни футур постоји у оним случајевима када се обликом футура учтиво исказује говорни чин који се тиме управо и остварује, нпр.

(114) *Замолићу* вас да потпишете. ('управо вас молим да потпишете')

(115) Жао ми је што *ћу* вас *одбити*. ('управо вас овом реченицом одбијам')

(116) *Обавестићу* вас такође да можете добити и посебан попуст. ('управо вас овом реченицом обавештавам да можете добити и посебан попуст')

§ 1121. Наративна функција је једна од најчешћих функција транспоновано употребљених временских облика. Пошто се граматичке временске метафоре обично користе у приповедању, за њих су се у граматици усталили називи приповедачки (наративни) презент, перфект, аорист, футур. Њихова суштина је у чињеници да се један граматички облик употребљава у окружењу које упућује на то да је дати облик употребљен изван свог основног значења. На пример, у реченици *Сутра идемо на утакмицу* употреба презентског облика ствара илузију да се та ситуација већ остварује. У томе је њена сликовитост и функционална оправданост такве употребе презентског облика у предикату.

Наративно употребљени временски облици обично имају описну (квалификативну) фукцију.

§ 1122. Приповедачки презент (наративни презент) јесте презент глагола несвршеног или свршеног вида употребљен за прошлу радњу или стање, на шта упућује временска одредба или неки други временски израз у реченици, или неки податак у њеном контексту, нпр.

(117) Сви *гледају* у Црногорца и гусле које *ишчезавају* у његовим шакама (И. Андрић).

Приповедачки презент глагола несвршеног вида у приповедању се често појављује у низовима, нпр.

(118) Сви су је пажљиво слушали, а она *говори, пева, свира, игра* као никад раније, све док је имала снаге.

Наведени пример показује да низ облика приповедачког презента глагола несвршеног вида може имати испред и/или иза себе глагол у облику прошлог времена, који јасно истиче да су ту презентски облици употребљени као граматичке метафоре.

Приповедачки презент глагола свршеног вида је ређи, а одговарајуће временско значење обично се исказује употребом у истој сложеној реченици предиката са глаголом у аористу или у перфекту, нпр.

(119) Она *заста̄не*, *на̄прави* паузу и *о̄чне* да говори као да је управо то питање и чекала.

§ 1123. Историјски презент, као подврста приповедачког презента, представља употребу презентских облика у контексту у којем се ти презентски облици односе на стварне прошле догађаје, нпр.

(120) Године 1927. Аљехин *о̄бе̄ђује* Капабланку и *о̄ста̄је* светски првак у шаху.

У реченицама са историјским презентом по правилу прилошка одредба показује да је реч о нечему што припада прошлости. Историјски презент користи се за живописно приповедање и често се односи на нешто што се десило неочекивано или изненадно, што може бити изражено како лексички (*изненада*, *одједном*), тако и граматички – употребом везника *кад* испред другог предикацијског дела сложене реченице, који није у зависном односу према првом делу, нпр.

(121) Шестог априла 1941. године Немачка изненада *на̄пада* Југославију без објаве рата.

(122) Те вечери *седи* он код куће и *гле̄да* телевизију кад – на вестима *јављају* да је његова књига добила награду.

Напомена. – Историјски презент, због његовог обично свечанијег тона, није стилски прикладно употребљавати у првом лицу, што се понекад среће у биографијама, нпр. не би се могла препоручити као стилски исправна реченица: *По завр̄ше̄тку стӯдија одлазим на одслӯжење војно̄г рока, а за̄тим се за̄по̄шљавам у пре̄дузе̄ћу „Трудбеник“.*

§ 1124. Приповедачки аорист (наративни аорист) јесте главно прошло време у старијој приповедачкој прози, док данашњи писци (као и у говору) већином радије користе перфект, али је приповедачки аорист ипак жив и у савременом српском књижевном језику. Нпр.

(123) С пролећа се Морава *изли*. *По̄йлави* њиве и ливаде у долини, људи се *исе̄лиш̄е* из кућа у пољу и на брзину склепаше од прућа и блата колибе на падинама изван домашаја воде. Са зебњом су погледали доле... *Дуну* југ. Снегови се почеше топити. Набујали потоци су рикали и ровали обале. *Навукоше* свакојаки шљам и камен око Мораве (Д. Ненадић).

§ 1125. Приповедачки имперфекат (наративни имперфекат) је један од најчешћих начина употребе тог глаголског облика, нпр. *На њему бе̄ше ка̄пут бео као снег, а на гла̄ви но̄шаше од ба̄наме ше̄шир.* (Ђура Јакшић). Често се комбинује у истој реченици са другим приповедачки употребљеним временским облицима, нпр.

(124) Џана их је раздвајала и мирила и *го̄вораше* Бранку да не ваља бити такав. (М. Лалић).

§ 1126. Приповедачки перфекат (наративни перфекат) је употреба предиката у перфекту, карактеристична за приповедање, о прошлим догађајима и ситуацијама независно од њихове временске удаљености од времена када се о томе говори, нпр. *Њихов чамац је ударио у нешто дрвено и тешко и одјекнуо тупо. То их је зауставило.* Приповедачки перфекат се често јавља у комбинацији са другим временским облицима, посебно са историјским презентом. Тај спој приповедачког перфекта и историјског презента појачава доживљеност прошле

радње као радње која се остварује док се о њој говори, тј. повезује прошлост и садашњост, нпр.

(125) Лице је *приљубио* чврсто уз лишће и младу кору. Тешко је издржати толику сласт у таквом положају. А девојка не престаје да игра. (И. Андрић)

§ 1127. Приповедачки футур (наративни футур) означава радњу или стање који су се вршили или постојали у прошлости, нпр. *Песник ће се и касније заљубљивати, али никада неће презалити Ленку.* Приповедачки футур се користи углавном од глагола свршеног вида у приповедању о уобичајеним радњама или стањима о којима је реч, односно за предочавање поступака карактеристичних за њихове носиоце у ситуацији описаној датом реченицом, нпр.

(126) Свакога *ће* ко у његов дућан уђе љубазно *дочекати.* (С. Сремац).

Наративни футур понекад се употребљава као стилски обележено средство за најаву директног говора, нпр. *Предадоше војводи дарове, а он ће их упитати: „Откуда то?“.* У таквој употреби приповедачког футура често се изоставља облик инфинитива као део сложеног футурског облика, а остаје само енклитика *ће*, у спојевима као што су: *а он ће:..., а он ће на то:..., на шта ће она:...*, после којих следи директни говор.

§ 1128. Пословичка (гномска) употреба временских облика такође је карактеристична за приповедање. Као што је у вези са синтаксом појединих временских облика било речено, употреба различитих временских глаголских облика у свевременском (омнитемпоралном, а према некима – атемпоралном) значењу, тј. без његове актуелизованости, карактеристична је за пословице, изреке, афоризме и сл. Исказ се ту схвата тако као да оно што се њиме износи важи за сва времена у прошлости, садашњости или у будућности и да може важити за свако лице. Такав је пословички презент (нпр. *У добру је лако добар бити; / На муци се познају јунаци!* – Његош; *Страх животу каља образ често.* – Његош; *Ко се крстом крсти, тај Крстовдан пости*, пословички аорист (нпр. *Без муке се тјесма не испоја.* – *Његош*; *Ко се дима не надими, тај се ватре не нагреја*; *Нико се не огреја на туђем огњишту*; *Сиђе рђа, дође грђа*; *Два лоша убише Милоша*), пословички имперфекат (нпр. *Срамота спаваше, а мати јој не даваше*), пословички перфекат, у форми крњег перфекта (нпр. *Нашла вреља закрпу*; *Тресла се гора, родио се миш*; *Дошли дивљи па истерали питоме*), који се јавља и у устаљеним изразима као *По што купио, по то и продао* ('преносим оно што сам чуо и не јамчим за тачност'), *Било па прошло* и сл.; пословички футур (нпр. *Ко прсти да, и руку ће дати*; *Док је ребара, биће и самара*; *И гуска ће кашкад на леду посрнути*; *Ко не плати на мосту, платиће на ћуприји* итд.).

Релативна употреба временских облика

§ 1129. Релативни презент је презент у зависном делу сложене реченице који означава најчешће прошлу радњу истовремену с радњом у главном делу сложене реченице, нпр.

(127) Давил је осећао како му лице *ӣламтӣи*. (И. Андрић)
(128) Рекла му је да *има* много новца.
(129) Питао их је шта *тӣраже* у његовој соби.

Ако се у зависној реченици с презентом у предикату (нпр. *Рекла му је да има мноīо новца*) презент замени перфектом, нпр. *Рекла ми је да је имала мноīо новца* (*али је поӣом осиромашила*), тај перфекат ће означавати радњу која се десила или дешавала пре оне изражене перфектом управног дела сложене реченице.

Ипак, облик презента у зависном делу сложене реченице не мора исказивати само прошлу радњу него може имати и презентско значење, и тада то није релативни презент, нпр.

(130) Господ је тако хтео да ме створи / у земљи где се монотоно *живи*: / промичу дани ни бољи ни гори, / и сиви, тону у недоглед сиви. (М. Ракић)
(131) Ноћас сам се сјетио како *се мијења* вријеме. (В. Десница)
(132) Јутрос сам сазнао да данас пошта не *ради*.

Презент у релативној употреби може да исказује и радњу истовремену с неком будућом радњом исказаном обликом футура првог, нпр.

(133) Слушаћемо сваке ноћи како *шуми* море.
(134) Вечерас ћемо гледати како *иīра* Весна Марковић.

§ 1130. Релативне радње се понекад исказују обликом перфекта. Тако се перфектом често означава прошла радњу пре друге прошле радње, уместо плусквамперфекта, нпр. *Оӣишла сам ӣо кофер који сам оставила у īардероби* (обичније него: *...који сам била оставила*). Такође:

(135) Јуче је сазнала да је *добила* стипендију.
(136) Причао им је о граду у којем се *родио*.
(137) Схватио је да је *ӣоīрешио*.

У наведеним примерима *добила је*, *родио се*, *ӣоīрешио је* и сличним, постоји примарни и секундарни однос радње означене перфектом према тачки одмеравања времена. Такве радње имају статус примарно прошлих када се гледа њихов однос према времену говора, а истовремено секундарно прошлих када се гледа њихов однос према другој прошлој радњи.

Перфектом се може означити радња (или стање) која је прошла у односу на неку будућу радњу, нпр.

(138) Данас се одржавају избори и јавност ће већ сутра знати ко *је ӣобедио*.
(139) Испит је у току и у петак ћете знати ко *је ӣоложио*.
(140) Она је отишла и вечерас ће нам јавити како *је ӣутовала*.

§ 1131. Плусквамперфекат у свом основном значењу значи радњу или стање који су се извршили у прошлости пре нечег другог, што је означено неким другим временским обликом или се подразумева (§ 359), нпр.

(141) Сунце *је било зашло*, а они су још седели на обали и ћутећи гледали према пучини.
(142) Она још *није била дошла* и ми смо одлучили да је сачекамо.
(143) Лопов *се беше изīубио* пре него што су стигли да га ухвате.
(144) Фосил потиче из кенозоика, када су диносаури већ *били изумрли*.

Иако и други облици за прошло време могу под одређеним условима значити радњу која се десила пре неке друге радње, само за плусквамперфекат то значење је основно. Плусквамперфекат се јавља готово увек у синтаксичком релативу и у сложеној реченици. У случајевима употребе плусквамперфекта у простој реченици, таква његова употреба ослања се на шири контекст, пре свега на реченицу која претходи реченици са плусквамперфектом, нпр. *Отишли смо да погледамо зграду. Велики комад фасаде био се одвалио.*

Крњи плусквамперфекат, тј. плусквамперфекат са изостављеним помоћним глаголским облицима *сам, си је, смо, сте* или *су*, врло је редак, а има експресивностилску функцију, нпр. *Ми били пошли до вас, кад нас заустави киша.*

Плусквамперфекат се употребљава и за исказивање прошлих радњи чији је крајњи резултат поништило извршење неке друге радње, нпр.

(145) Она се *била пријавила* за испит, али је због болести одустала од полагања.

(146) *Био је дошао* да их за нешто замоли, а када их је видео, променио је мишљење.

(147) Управо су *били пошли* у шетњу кад поче пљусак.

§ 1132. Плусквамперфекат се у реченицама пасивне структуре обично употребљава у форми придевског пасива, а ређе заменичког пасива, нпр.

(148) Осумњичени *је* већ *био саслушан* када је дошао главни инспектор.

(149) Када смо ми дошли, ствар *је* већ *била завршена*.

(150) Тврђава се већ *била изградила* када је он био постављен за заповедника.

Пасивном формом плусквамперфекта исказују се и прошле радње чији је резултат поништен вршењем неке друге прошле радње, нпр.

(151) Договор *је био склопљен*, али су они од тога брзо одустали.

(152) Награда *му* је *била додељена*, али му је после анализе снимка његовог проласка кроз циљ оспорена.

(153) Пре него што се од те акције одустало, он *је* већ *био* одлично *обучен* за њу.

§ 1133. Као што конструкција „*сам/си/је...* + трпни придев" може значити или садашњу радњу (*Врата су отворена*) или прошлу радњу (*Библиотека је отворена пре две године*), слично двојство постоји и и за конструкцију *био сам* + трпни придев.

Конструкција *био сам...* + трпни придев и са несвршеним глаголом и са свршеним глаголом има основно значење перфекта, а то је прошлост у односу на време говора (151), (152), или основно значење плусквамперфекта, а то је претходење некој прошлој радњи (153), (154). Уп.

(154) Овакав новац *је био ковао* пре него што је тај краљ дошао на власт.

(155) Они *су били осуђени*, а после су тражили да буду рехабилитовани.

(156) Осумњичени *је био саслушаван* и пре него што је инспектор дошао.

(157) Они су већ били *осуђени*, када је био донет нови закон.

Да ли су конструкције типа *био сам...* + трпни придев (било да је глагол свршен или несвршен) употребљене у значењу перфекта или плусквамперфекта зависи од контекста у којем су употребљене, нпр. када

су употребљене у споју са речцом *већ*, то је значење плусквамперфекта (157).

Плусквамперфекат пасива у облику *бе(ја)х био* + трпни придев практично не постоји у савременом српском књижевном језику, што је једна последица постепеног упрошћавања система прошлих времена, а испољава се и у тенденцији да се време пасива свуда изједначи с временом помоћног глагола.

§ 1134. Релативни футур I означава процес исказан обликом футура I у предикату, који ће се се вршити или извршити пре или после неке друге радње или стања, било у прошлости, било у будућности. Уп.

(158) Два дана пре те битке он *ће се опростити* с породицом.

(159) Два дана после те битке он *ће се опростити* с породицом.

Футуром I у приповедању може бити означена радња која се догодила после радње о којој се у тој реченици саопштава обликом приповедачког презента, перфекта или аориста, нпр.

(160) Неколико дана пре него што *ће отпутовати*, они наврате да се опростимо.

(161) Пре него што *ће* то *учинити*, он се посаветовао са женом.

(162) Пола сата пре него што *ће почети* да пада киша, ми изађосмо да мало прошетамо.

Футур I употребљава се и ради увођења новог лица у исказ о дијалогу који се тим исказом преноси. У таквим реченицама подразумева се изостављени глагол говорења, нпр.

(163) На то *ће* најмлађи брат (рећи/казати/питати): [...]

(164) А она *ће* му на то (одговорити): [...]

§ 1135. И пасивним обликом футура првог се могу исказивати релативне будуће радње, нпр.

(165) Сазнао је да *ће* му већ сутра *бити одговорено*.

(166) Они нису веровали да *ће* њихова држава *бити уништена* изнутра.

§ 1136. Футур II пре свега значи да ће се радња означена обликом футура II вршити или извршити после времена вршења неке друге радње, пре тог времена или истовремено с њом (§ 370), нпр.

(167) Пошто *будете добили* књигу, пошаљите ми новац.

(168) Пре него што *будете добили* књигу, пошаљите ми новац.

(169) Када *будете примали* књигу, тада треба да је платите.

Футур II се, по правилу, употребљава у сложеним реченицама као релативно време. Да је у основном значењу футура II преовлађујуће временско значење, показује питање помоћу којег се у одговору може добити реченица са футуром другим у предикату, а то питање је *Када?*, нпр. *Када треба да платим књигу?*

У већини случајева футур II се може заменити релативним презентом истог глаголског вида, уп.

(170) Спремићу стан док ти *будеш спавао*.

(171) Спремићу стан док ти *спаваш*.

(172) Ако *не буду слушали*, неће ништа научити.

(173) Ако *не слушају*, ништа неће научити.

Футур II се често јавља у условним реченицама, нпр.

(174) Ако га *будеш видела*, реци му да ми се јави.
(175) Уколико то *будете рекли*, положили сте испит.
(176) *Будеш* ли је *лупио*, лоше ћеш проћи.

Напомена. – Упитне реченице с футуром другим типа *Да не буду то заборавили код куће?* или *Да не буде куда утекао с оним новцем?*, које значе претпоставку о извршености неке радње у прошлости, представљају граматички архаизам и регионализам у савременом српском књижевном језику.

§ 1137. У пасивним конструкцијама с футуром другим употребљава се било заменички пасив, било придевски пасив, нпр.

(177) Све што *се буде нашло* код њега, биће му одузето.
(178) Све што *буде* (*било*) *нађено* код њега, биће му одузето.

Напомена. – Допуштена су оба облика (*Буде било нађено* или *буде нађено*), али је други препоручљивији због сажетости. То је пример двојне вредности сложених времена пасива као у *нађено је* = презент или перфект, *било је нађено* = перфекат или плусквамперфекат.

Употреба временских облика у ирealним модалним значењима

§ 1138. Облик презента за 3. лице се, пре свега, употребљава с речцом *нек*(*а*) у саставу императивне конструкције за 3. лице, нпр.

(179) Он нека *уђе*, а они нека *сачекају*.
(180) Нека *се* не *брину*.

У императивним конструкцијама с презентским обликом 3. лица може се употребити и речца *да*, али *да* се у таквим случајевима, по правилу, не може заменити са *нека* (пре свега, зато што у конструкцијама са *да* презентски облик може бити у сваком од три лица), уп.

(181) *Да ођемо.* (= *Пођимо*)
(182) *Да не заборавиш да му се извиниш.* (= *Немој заборавити...*)

§ 1139. Презент са речцом *да* се у императивном значењу често се јавља и у 1. лицу множине, где се може заменити обликом императива, али презент у таквим реченицама има значење предлагања, за разлику од праве императивности, изражене обликом императива 1. л. множине, уп.

(183) *Да погледамо* сада аргументе друге стране.
(184) *Погледајмо* сада аргументе друге стране.

§ 1140. Презентом се исказују и таква модална значења каква се обично исказују потенцијалом, уп. у зависно упитним реченицама које почињу упитном речју + *да*:

(185) Размишља шта да *учини*.
(186) Размишља шта *би учинио*.
(187) Размишља шта *би могао учинити*.
(188) Не зна како да јој *помогне*.
(189) Не зна како *би* јој *помогао*.
(190) Не зна како *би* јој *могао помоћи*.

§ 1141. У условним реченицама *да* + презент замењује *ако* + потенцијал или *кад*(*а*) + потенцијал, нпр.

(191) Да *кажем* истину, не би му било пријатно.
(192) Када *бих казао* истину, не би му било пријатно.

И несвршени глаголи се јављају у презенту с тим значењем, нпр.

(193) Да *не бринеш* о њему, пропао би.
(194) Да га *плаћаш* мање, отишао би.
(195) Да му *говорим* истину, не би му било пријатно.

§ 1142. Обликом презента може бити исказана и модалност са значењем потребе, као и примерима:

(196) Шта да *радимо?*
(197) Кога да *изаберемо?*

У таквим реченицама подразумева се модални глагол *требати*, нпр.

(198) Шта треба да *радимо?*
(199) Шта би требало да *радимо?*
(200) Кога треба да *изаберемо?*
(201) Кога би требало да *изаберемо?*

§ 1143. Презент у намерним реченицама употребљава са истим значењем као и потенцијал у намерним реченицама, нпр.

(202) Позвао их је да *се* с њима *опрости.*
(203) Позвао их је да *би се* с њима *опростио.*
(204) Писао сам му да га на време *обавестим.*
(205) Писао сам му да *бих* га на време *обавестио.*

§ 1144. Аористом се може исказати модално значење уверености у то да ће се нека радња извршити (§ 1099), нпр.

(206) Помагајте, *погибосмо*!
(207) Воде... *Изгорех*!
(208) *Одосмо* ми.

§ 1145. За савремени српски језик није карактеристична употреба аориста несвршених глагола. Понекад се, ипак, сређе модална употреба аориста несвршеног глагола у упитној реченици са значењем прошле радње која се више не врши (*Иде ли ти јуче на испит?*), при чему се из говорне ситуације види да говорно лице претпоставља да се радња за коју пита могла остварити.

§ 1146. Императивни перфекат, у споју са речцом *да*, значи енергичну наредбу или забрану вршења радње (ако је у предикату негација), нпр.

(209) Да *се ниси макао!* (оштрије него *Немој се маћи* или *Не мичи се*),
(210) *Смести да си дошао!* (оштрије него *Дођи смести*).
(211) Да сте му *се* одмах *јавили.*

§ 1147. Перфектом се износи и став уверености или претпоставке да ће се то што се њиме исказује и извршити (то је обично нешто што би се радо избегло), нпр.

(212) Ако овај испит не положиш, *изгубио си* стипендију.
(213) Ако на то питање не одговориш тачно, *пао си* на испиту.
(214) Уколико се не деси чудо, *отишли смо под стечај.*

§ 1148. Облицима перфекта без помоћног глагола може се исказати и допусно значење 'без обзира на то да ли ...' понављањем перфекатског облика истог глагола и употребом негације испред поновљене употребе тог облика, при чему глагол у предикату управног дела такве сложене реченице може имати значење садашњег, прошлог или будућег времена, нпр.

(215) *Гласали не гласали*, власт се не мења.
(216) *Хтео не хтео*, мораћеш на тај састанак.
(217) *Радили не радили*, плату неће добити.

§ 1149. Футур I употребљава се за исказивање подстицаја типа заповести, забране, или жеље да се нека радња врши или не врши, нпр.

(218) Сутра *ћеш отићи* до њега и извинити му се.
(219) *Потписаћете* још овде.
(220) *Нећете* више овде *пушити*.

§ 1150. Негираним футуром I глагола *бити* у 3. лицу једнине исказује се неповерење или сумња говорног лица у погледу онога што је рекао његов саговорник или неко треће лице, нпр.

(221) Не знам о чему говориш. – *Неће бити* (да не знаш).
(222) Све смо завршили. – *Неће бити* (да сте све завршили).

§ 1151. Футуром I глагола *бити* исказује се, у одговарајућем контексту, и претпоставка, нпр.

(223) Пре *ће бити* да им је он помогао.
(224) *Биће* да сте се преварили.

Употреба начинских глаголских облика

Употреба императива

§ 1152. У свом основном значењу императив свршених и несвршених глагола служи за заповедно усмеравање неког бића (обично лица) на вршење глаголом именоване радње, нпр.

(225) Душу ми *поклони*. (Д. Максимовић)
(226) *Прочитајте* и ово.
(227) *Слушај* ову дивну песму.

Поред свог основног значења заповести, облици императива у различитим контекстима могу имати и мање или више друкчија значења.

§ 1153. Прохибитивним императивом (прохибитивом) изриче се забрана. У предикатима с прохибитивом употребљава се или императив с негацијом *не* (нпр. *не сметај*), или конструкција *немој* (*немојмо*, *немојте*) + *да* + презент (нпр. *немој да сметаш*), уп.

(246) О склопи усне, *не говори*, ћути, / Остави душу, нек спокојно снева, / Док крај нас лишће на дрвећу жути, / И ласте лете пут топлих крајева. (М. Ракић)
(228) Не, *немој* ми *приђи*. (Д. Максимовић)
(229) *Не прилази* ми.
(230) *Не разговарајте* на часу.
(231) *Немојте разговарати* на часу.

Напомена. – Уз *немој(те)* предност треба давати инфинитиву (у поређењу са конструкцијом *да* + презент, иако ни ове друге нису погрешне), зато што је лице исказано и нема потребе да се поново истиче. Поред тога, дужи облици прохибитива обично звуче мање категорично.

§ 1154. Превентивним императивом (превентивом) изражава се упозорење. Превентив има облик конструкције: *иази(те) да* (*не*) или *гледај(те) да* (*не*) + презентски облик, нпр.

(232) *Гледај да не останеш* дуго.
(233) *Пазите* да се не оклизнете.
(234) *Нека пази* да га не преваре.

§ 1155. Врло често императивни облици употребљавају се са значењем молбе, савета, упутства, уп.

(235) Срце ми чисто *саздај*, Боже, и дух прав *обнови* у мени. (50. псалам)
(236) Молим те, *затвори* прозор.
(237) *Немој пушити.*
(238) *Узимај* то пре јела.

§ 1156. Императив имају само глаголи вољне делатности, а други глаголи тај облик немају (нпр. *разболети се, побледети, наслутити, догађати се, свиђати се, гадити се, моћи, морати, смети, требати*). Глаголи *бити* и *знати*, иако нису глаголи вољне делатности, употребљавају се у императивном облику, нпр.

(239) *Будите поносни* на њега. ('поносите се њиме')
(240) *Знајте* да вас у потпуности подржавам. ('желим да знате да вас у потпуности подржавам')

Напомена. – Израз *Будите поздрављени!* (који неки користе при растанку) није у духу српског језика и нема разлога да се њиме замењују изрази *Довиђења* или, ређе, *Збогом*.

Обликом императива могу се саопштавати радње које немају конкретно, већ уопштено значење, нпр.

(241) Не *нагињи се* кроз прозор. ('ниједан путник не треба да се нагиње кроз прозор')
(242) Пре полетања и слетања *вежите* сигурносне појасеве.
(243) Повремено *прекините* рад, *проветрите* собу и мало *прошетајте*.

§ 1157. Приповедачки императив (наративни императив) има временско значење и користи се у приповедању за експресивно означавање радње која се вршила или извршила у прошлости, на пример:

(244) Ми онда *чекај, чекај*, али он се више није појавио.
(245) Онда ова двојица *вуци* сламу, па *турај* у ону јазбину, па онда запале, и тако сва три змаја онде пропадну. (Народна приповетка)
(246) Ископаше једну грдну пањину на оном месту, па *копај* даље. (М. Стевановић 1991)

Приповедачки императив се употребљава само у 2. лицу једнине независно од тога у којем је лицу субјекат реченице, нпр.

(247) А ми брзо *пођи* тамо да му помогнемо.
(248) А они брзо *пођи* тамо да му помогну.

Понекад се императив употребљава у приповедању и за исказивање радњи које су се понављале у прошлости, нпр. Такав случај илуструје следећи пример:

(249) Пре рата никако нису летовали у граду, него како *наиђи* лето, они ти лепо *набави* огрев за зиму, *смести* га у подрум ... па хајд на Златибор. (М. Стевановић)

Напомена. – Таква употреба императива није карактеристична за савремени српски књижевни језик, у којем она данас представља граматички архаизам.

§ 1158. Пословички императив је таква употреба облика императива у којем је присутно директивно, уопштенолично и свевременско значење, нпр.

(250) *Испеци, па реци.*
(251) *Двапут мери, једном сеци.*
(252) *Пусти* добро низ воду, доћи ће ти уз воду.

Употреба оптатива

§ 1159. Оптатив као иреални граматички начин у облику радног глаголског придева срећe се у исказивању добрих жеља, у благословима, проклињању, заклињању и сл. (§ 399), нпр.

(253) Бог те *поживео.*
(254) Учини то, Бог ти *платио.*
(255) *Нестао*, да Бог да!
(256) *Живела* Србија!
(257) Живи *били* па *видели.*

Употреба потенцијала

§ 1160. Потенцијалом I се може исказати више модалних значења од којих се већина може подвести под значење могућности, што је основно значење потенцијала I. Нека значења потенцијала исказују се у сложеној реченици (првенствено у условној), а нека у простој, нпр.

(258) Ко *би помислио* да ће нас тако преварити! ('ко би могао помислити...')
(259) Нема доказа који *би* то *потврдили.* ('нема доказа који би то могли потврдити')
(260) Никада не *бих* то *претпоставио.* ('никада не бих могао то претпоставити')

Потенцијал I у предикату може бити употребљен и у пасивној конструкцији, било са заменичким, било с придевским пасивом, нпр.

(261) У углу ће бити полица на коју *би се остављале* прочитане књиге.
(262) У углу ће бити полица на коју *би биле остављане* прочитане књиге.
(263) Ако би нас време послужило, сетва *би се завршила* до краја месеца.
(264) Ако би нас време послужило, сетва *би била завршена* до краја месеца.

§ 1161. Потенцијалом I се исказује услов за вршење неке радње, нпр. *Ако бих знао, рекао бих ти* (в. главу о сложеној реченици, § 1553).

§ 1162. У усменом изражавању потенцијалом I се може исказати жеља. У колоквијалном изражавању жеље, често се јавља само помоћни гла-

гол у потенцијалу I, а радни придев глагола *желети, хтети* и сл. се изостављa и подразумева, нпр.

(265) *Молио бих* чашу воде.
(266) *Хтела бих* да погледам радњу.
(267) Ми *бисмо* мало одспавали. ('ми бисмо желели да мало одспавамо')
(268) Она *би* (*желела*) чај.
(269) Он *би* (*желео*) нешто слатко.

§ 1163. Потенцијалом I се исказује и спремност или неспремност за вршење неке радње, нпр.

(270) Све *бих* им *дала*.
(271) Он *би* за њу *пошао* и у ватру и у воду.
(272) Не *бих* га то *замолила* ни за шта.

§ 1164. Потенцијалом I се исказује и намера за вршење неке радње, нпр.

(273) То ми је рекао да *би* ме *умирио*.
(274) Пожурио је да *би* их *сустигао*.
(275) Да *бисмо се оправдали*, написаћемо им писмо.

§ 1165. Потенцијал I у предикату управног дела сложене реченице служи и да уведе претпоставку која се износи у зависном делу те сложене реченице, нпр.

(276) *Рекао бих* да ће доћи.
(277) Из свега реченог *закључила бих* да је то могуће.
(278) *Сложили бисмо се* да се такав исход може очекивати.

§ 1166. Потенцијал I служи и за ублажавање тврдње, односно да би се избегла категоричност исказа, нпр.

(279) *Сложио бих* се с вама.
(280) Пројекат *би могао* да пропадне.
(281) Не *бих знао*. (Одговор на питање, учтивији и мање одсечан него *Не знам*.)

§ 1167. Хабитуал је потенцијал I за радње које су се уобичајено понављале у прошлости. Хабитуал могу имати глаголи оба вида, нпр.

(282) Он *би* их понекад *запитао* како се то ради.
(283) Он *би се* понекад *питао* како се то ради.
(284) Што *би зарадио*, то *би* одмах и *потрошио*, и зато никад ништа није стекао.
(285) Сваког јутра *би долазио* овамо на кафу.
(286) Увече *бисмо* заједно *прошетали*.

Хабитуални потенцијал се јавља и са заменичким или придевским пасивом, нпр.

(287) Продавнице *би се* у таквим случајевима раније *затвориле*.
(288) Продавнице *би* у таквим случајевима *биле* раније *затворене*.

§ 1168. Потенцијал II (чија је структура: потенцијал I глагола *бити* + радни придев пунозначног глагола), врло ретко се употребљава, а значи условну могућност која је постојала у прошлости, нпр.

(289) Ни рођена мајка, да га је узела у крило, не *би* га *била* више *познала*. (М. Црњански)
(290) Да сте му се јавили на време, он *би* већ *био* нешто *учинио*.
(291) *Био бих* ти *се јавио* да сам стигао.

У савременом језику уместо потенцијала II обично се употребљава потенцијал I и у простој реченици (292), и у сложеној реченици (293), (294), нпр.

(292) Некада *би* се то *називало* издаја.
(293) Да сам знао какво је, не *бих* то *пробао*.
(294) Да је био сигуран шта ће се десити, не *би* ништа *покушавао*.

Лични глаголски облици такође припадају неком граматичком начину, а у опозицији су са неличним облицима (в. § 1176–1185).

Употреба личних глаголских облика

§ 1169. Глаголски облик првог лица једнине упућује на говорно лице као на субјекат реченице и носиоца радње означене предикатом, нпр.

(1) *Лутам* још, витак, са запетим луком (М. Црњански).
(2) *Ја не казах* за лажљиве очи, / Које су ме на зло наводиле... („Стари Вујадин")
(3) Све *сам разумео*.

У ређим случајевима, облик првог лица једнине може имати уопштенолично значење и односити се на било које лице, нпр.

(4) *Мислим*, дакле *постојим*. ('када било који човек мисли, то је доказ да он постоји')
(5) Док те *мамим*, шећером те *храним*. ('кад било ког човека желе да увуку у замку, нуде му разне мамце')

§ 1170. Глаголски облик другог лица једнине упућује на саговорника (реалног или замишљеног) као на носиоца радње означене предикатом, нпр.

(6) Боже правде, ти што спасе / од пропасти досад нас, / *чуј* и одсад наше гласе / и одсад нам *буди* спас. (Ј. Ђорђевић)
(7) *Дрзнеш* ли даље, *чућеш* громове. (Ђ. Јакшић).
(8) Опет ме не *слушаш*. *Понови* моју последњу реченицу.

Поред те основне функције, облик за 2. лице једнине може се односити и на говорника у случајевима када се говорник обраћа сам себи (аутодијалог), нпр.

(9) Говорио сам себи: *Мораш* издржати.
(10) И опет јесен. / Опет тутње / бескрајне кише / по Никшићу, / и опет старе / црне слутње, / и опет / – сам *си*, Николићу. (В. Николић)
(11) – *Ћути* – кажем ја себи. – Не *одговарај*.

Облик 2. лица једнине може имати и уопштенолично значење, тј. може се односити на било које лице, нпр.

(12) *Не можеш* свакоме запушити уста. 'човек не може свакоме запушити уста'
(13) Сваког дана *идеш* на посао, нешто *радиш*, и тако прође цео живот.
(14) Лепо је прошетати рано изјутра. *Осећаш* мир ноћи која одлази и *чујеш* прве звуке дана који почиње.

Облик 2. лица једнине може се односити и на 2. лице множине. Таква употреба облика 2. лица једнине је ретка и јавља се само у императиву, нпр.

(15) *Слушај* добро! (групи људи)
(16) *Гледај* овамо. (групи људи)
(17) *Пази* сада! (групи људи)

§ 1171. Глаголски облик трећег лица једнине у својој основној значењској функцији упућује на лице које није ни говорник ни саговорник, или упућује на предмет (конкретно или апстрактно схваћен) који је носилац процеса означеног предикатом, нпр.

(18) Петар добро *игра* шах.
(19) Поклон *је стигао* јутрос.
(20) Љубав *се не може* сакрити.

Облик 3. лица једнине може се односити и на говорно лице, што је стилски ограничено на писани облик изражавања, као знак скромности и сл., нпр.

(21) Аутор *захваљује* рецензентима за корисне савете.
(22) Доле потписани *се извињава* читаоцима због могућих грешкака.
(23) Овај рецензент није *се бавио* штампарским грешкама у књизи која је предмет његове рецензије, а којих и нема много.

Облик 3. лица једнине може имати и уопштенолично значење, нпр.

(24) Ко *се хвали*, сам *се квари*.
(25) Ко другоме јаму *копа*, сам у њу *пада*.
(26) Ко рано *рани*, две среће *граби*.

Облик 3. лица једнине користи се и безлично, нпр.

(27) Већ се *раздањивало*.
(28) Некада се боље *живело*.
(29) *Ваља* нам нешто одлучити.

§ 1172. Глаголски облик првог лица множине у својој основној употреби упућује на групу лица, међу којима је и говорно лице, као на носиоце радње означене предикатом с глаголом у том облику, нпр.

(30) *Ускликнимо* с љубављу светитељу Сави! (В. Живковић)
(31) *Будимо* људи. (Патријарх Павле)
(32) *Живели смо* у истом граду.
(33) *Наћи ћемо* неко решење.

Обликом 1. лица множине може се упућивати и на само говорно лице, дакле уместо 1. лица једнине, било да је реч:

(а) о тзв. формули скромности (pluralis modestiae), коју понекад аутори користе приликом писања, сматрајући да је скромније употребити 1. лица множине него 1. лице једнине (нпр. *Ограничићемо се на следећа питања*),

(б) о тзв. предавачкој множини, која се понекад користи на предавањима да би се остварио утисак да су предавач и слушаоци ближи једни другима као сарадници на истом послу (нпр. *Почећемо ово предавање цитатом из...*),

(в) о тзв. владарској множини (pluralis maiestatis), коју су некада користили владари говорећи само о себи (*Ми, Божјом вољом краљ српски...*, *проглашавамо...*), а што је у савременом српском језику граматич-

ки историзам (осим у ретким преводима говора савремених монарха других држава).

(г) Обликом 1. лица множине понекад се замењује 2. лице једнине, што је тзв. „докторска“ множина, која се користи када се жели исказати саосећање са саговорником, нпр. *Како се јутрос осећамо?*, *Што смо данас леп̄и!*

(д) Облик 1. лица множине обухвата, поред других, значења инклузивног или ексклузивног лица, према томе да ли се односи и на саговорника (нпр. Хајде да *се договоримо*), или га искључује (*Нисмо* ти ништа дужни).

(ђ) Облик 1. л. множине користи се и у функцији привидне идентификације говорног лица са другим лицем или са другим лицима, која не морају бити присутна, нпр. када навијач или новинар каже (иако не узима активно учешће), нпр.

(34) *Дали смо* им два гола.

(35) *Победићемо* и сутра.

(36) Не *одустајемо* од борбе за медаљу.

(е) Облик 1. л. множине употребљава се и у уопштеноличном значењу, нпр.

(37) Често *солимо* јела више него што је неопходно.

(38) Понекад *п̄омислимо* да нам је свега доста.

(39) *Имадосмо* – не *знадосмо*, *изгубисмо* – *п̄ознадосмо*. (Пословица)

§ 1173. Глаголски облик другог лица множине у свом основном значењу служи за упућивање на групу лица (ређе других бића или персонификованих појмова) којој се говорно лице обраћа, нпр.

(40) Силни оклопници, без мане и страха, / Хладни к'о ваш оклоп и погледа мрка, / Ви *јурнусте* тада у облаку праха, И настаде тресак и крвава трка. (М. Ракић)

(41) *Остајте* овдје!.... Сунце туђег неба / неће вас гријат' / ко што ово грије. (А. Шантић)

(42) *Прочитајте* последњу реченицу још једном.

(43) Не *одајте* ви јатаке наше, / Код којих смо зиме зимовали, / Зимовали, благо остављали. („Стари Вујадин“)

Поред тога, у учтивом и званичном обраћању облик 2. лица множине употребљава се и уместо 2. лица једнине, нпр.

(44) Господине, будите љубазни, *пређите* на следећи шалтер.

(45) Колегинице, *дајте* ми свој индекс, молим вас.

Облик 2. лица множине употребљава се и у уопштеноличном значењу, нпр. *У том одмаралишту је врло лепо. Имате све услове за одмор и лекарску негу* (тј. '... човек има све услове за одмор и лекарску негу...').

§ 1174. Глаголски облик трећег лица множине у својој основној употреби упућује на групу лица, предмета или појава у којој нису ни говорно лице ни саговорник, нпр.

(46) Они вас већ *чекају*.

(47) *Поздрављају* те Ружица и Марко.

(48) Те песме *су* ми *звучале* познато.

§ 1175. Облик 3. лица множине понекад се употребљава у неодређеноличном значењу, односно у значењу субјекта који се оставља анонимним, или се не може именовати, а у предикату таквих реченица обично је неки глагол говорења, нпр.

(49) Данас нама *кажу*, деци овог века, / да смо недостојни историје наше [...] (М. Ракић)

(50) *Јављају* да ће бити нових поскупљења.

(51) Данас *дају* плату.

Употреба неличних глаголских облика

Глаголски придеви

§ 1176. Глаголски придеви, и радни и трпни, употребљавају се у саставу сложених глаголских облика, а када изгледа као да су употребљени самостално, ту је реч о крњим појавним облицима сложених глаголских форми с неким посебним функцијама, нпр. *Дошла стрýја! Пронађени твóји кључеви! Речено – учињено* и сл.

Радни придев се самостално употребљава у оптативном значењу, в. § 399, нпр. *Прóста ти б и л а моја љубав жива!* (В. Рајић)

Глаголски прилози

§ 1177. Глаголски прилози, као нелични глаголски облици, не могу сами да конституишу реченицу, него упућују на радњу исказану предикатом и заједно с њим изражавају јединствену догађајну целину. Изузеци су релативно ретки, али су нормативно исправни. Уколико је вршилац радње исказане глаголским прилогом уопштено схваћен човек, тада вршилац или носилац радње или стања означених граматичким субјектом не мора бити подударан са вршиоцем оне радње о којој саопштава глаголски прилог, нпр. *Сланкамен је десно, идући из Београда у Нови Сад.*

§ 1178. Основно значење **несвршеног глаголског прилога** јесте значење прошле, садашње или будуће истовремености са радњом у предикату, нпр.

(1) Радила је *пévајући*.

(2) Они су ходали градом *узвикујући* пароле.

(3) *Читајући* тај роман, научио је много о животу јегуље.

(4) Ја хоћу да радим не *губећи* време, / Да не кукам после како немам среће. (М. Бојић)

(5) Ја не казах за лажљиве очи, / Које су ме на зло наводиле, / *Гледајући* с највише планине, / *Гледајући* доље на друмове, / Куд пролазе Турци и трговци. („Стари Вујадин“)

§ 1179. Несврше̄ним прилогом се поред временског значења може исказивати и узрочно (6), циљно (7), условно (8), или начинско значење (9), нпр.

(6) Ћутала је *мислећи* да је све већ речено.

(7) Ишли су шумом *тражећи* печурке.

(8) Успећете само свакодневно *вежбајући*.

(9) Ходала је лагано се *њишући* куковима.

§ 1180. Основно значење **свршеног глаголског прилога** јесте да њиме означена радња претходи радњи у предикату у прошлости, садашњости или у будућности, уп.

(10) *Дошавши* кући, телефонирала је мајци.
(11) *Дошавши* кући, телефонира мајци.
(12) *Дошавши* кући, телефонираће мајци.

Свршени прилог се ређе употребљава од несвршеног, а поред антериорности (13) понекад значи симултаност (14), па и постериорност (15), уп.

(13) *Поздравивши* присутне, отворио је конференцију.
(14) Седела је *одупревши се* лећима о зид.
(15) Легао је у хлад да се одмори *покривши* се по лицу.

§ 1181. Свршени глаголски прилог може уз основно, временско значење имати и нека друга значења: узрочно (16), условно (17) или начинско (18), нпр.

(16) *Постигавши* тај успех, осетила је велику радост.
(17) *Применивши* приложено упутство, покренућете механизам.
(18) Заклонила је дете собом *нагнувши* се над њега.

Инфинитив

§ 1182. Инфинитив може имати синтаксичке функције предиката или субјекта, а врло често се употребљава у истој служби као конструкција *да* + презент.

§ 1183. Субјекатски инфинитив се у српском књижевном језику не јавља често, а употребљава се, по правилу, у реченицама у чијем је предикату помоћни глагол или глагол непотпуног значења, нпр.

(19) *Васпитавати* није лако.
(20) *Победити* је било немогуће.
(21) *Волети* значи разумети и опростити.

§ 1184. Допунски инфинитив најчешће се употребљава уз неке модалне речи и изразе, нпр.

(22) Не треба се одмах *вређати*.

У неким случајевима у истој функцији могуће је уместо инфинитива као допуне употребити конструкцију *да* + презент, нпр. *Можете да уђете*, *Немојте да нам сметате*, *Не треба одмах да се вређате*, што донекле зависи од функционалног стила, личног стила или од неких других околности.

§ 1185. Предикатски инфинитив се употребљава у саставу предиката с неким модалним речима и изразима, као што су *треба*, *мора*, *ваља* и сл., или у реченицама у чијим се предикатима такве модалне речи подразумевају, нпр.

(23) Требало је *сачекати*.
(24) Ваља *се* на то *навићи*.
(25 Мораће се *издржати*.
(26) Можете *почети*.

(27) Немојте нам *сметати*.
(28) Коме сад *помоћи*?

Предикатски инфинитив је чест у реченицама с безличним или безлично употребљеним глаголима у саставу предиката (23)–(25).

Подврсте предикатског инфинитива су инструкцијски инфинитив (у различитим упутствима, инструкцијама и сличним исказима, нпр. (29)–(31), у којима се подразумева глагол *требати*), и упитни инфинитив, (32)–(35), у упитним реченицама којима се износи нека недоумица, уп.

(29) Лек *чувати* на хладном месту. (тј. 'лек треба чувати на хладном месту')
(30) Пре употребе *промућкати*.
(31) Читко *попунити*.
(32) *Пити или не пити* (овај лек)?
(33) *Прихватити* или *одбити*?
(34) Да ли на то уопште *одговорити*?
(35) Шта сад *учинити*?

Врсте простих реченица

Просте реченице према граматичком облику

§ 1186. Просте реченице у српском језику могу се разврставати према више критеријума, од којих су основна три међусобно повезана критеријума: форма, функција и значење.

Према својим формалним особинама просте реченице се деле, пре свега, на рашчлањиве и нерашчлањиве.

У **рашчлањивим реченицама** могу се издвојити реченични чланови или бар један од њих, нпр.

(1) Птице певају.
(2) Свиће.
(3) Ватра!

У (1) имамо субјект и предикат, у (2) предикат, а у (3) субјекат непотпуне реченице чији пуни облик гласи *Гори ватра!* или *Види се ватра!* и сл.

У **нерашчлањивим реченицама** не може се издвојити ниједан реченични члан, нпр.

(4) Петре!
(5) Хало!
(6) Хвала.

Нерашлањиве реченице представљају изузетак од правила да је свака реченица има предикат (§ 726). То су искази који немају уобичајену реченичну структуру.

§ 1187. Према броју обавезних реченичних чланова просте реченице се деле на **једночлане**, **двочлане** и **вишечлане**. Број обавезних реченичних чланова зависи од синтаксичке валентности предиката (в. § 719, 720). Ако је предикат такав да други реченични чланови нису обавезни

или су искључени (то је невалентни предикат), таква реченица је једночлана, нпр. *Раздањује се.*

Ако је предикат једновалентан, реченица је двочлана (7), ако је предикат двовалентан, реченица је трочлана (8), ако је предикат тровалентан, реченица је четворочлана (9), а ако је предикат четворовалентан, реченица је петочлана (10). Уп.

(7) Деца седе.
(8) Милена пије сок.
(9) Брат даје сестри поклон.
(10) Она пише пријатељици разгледницу фломастером.

Поред обавезних реченичних чланова, реченица може да има и факултативне (необавезне) чланове, што не мења статус који она има по броју обавезних реченичних чланова, нпр. као реченица (7) двочлане су и реченице (11)–(13), уп.

(11) Деца седе у првом реду.
(12) Ваша деца седе у првом реду.
(13) Ваша деца мирно седе у првом реду.

То важи и за једночлане (14) и вишечлане (15)–(17) реченице, нпр.

(14) Брзо се раздањује.
(15) Милена пије сок од јабуке.
(16) Брат даје млађој сестри рођендански поклон.
(17) Она пише пријатељици разгледницу из Котора плавим фломастером.

§ 1188. Једночлане реченице су реченице у чијем је предикату глагол с нултом валентношћу. У њима се може издвојити само предикат као обавезни реченични члан, нпр. *Свиће.* Једночлана реченица може допуштати или искључивати употребу других реченичних чланова, али их не може захтевати. У једночланим реченицама какве су безличне реченице *Поледило је, Раздањује се, Смркава се* и сличне, употреба субјекта је искључена, а допуштена је употреба адвербијала, нпр. *Сада се рано смркава,* као реченичног члана у једночланој реченици који се може изоставити без штете по граматичку правилност и прихватљивост реченице.

§ 1189. У једночлане реченице не спадају реченице у којима је обавезни члан изостављен, али се може васпоставити, нпр. (*Ја*) *седим,* (*Она*) *сйава,* (*Ви*) *сйојиūе* (§ 1195). Такве реченице у језичком систему нису једночлане него су то реченице с једночланом реализацијом.

§ 1190. У једночлане реченице не спадају номинативне реченице типа *Пљачка! Ваūра! Превара!* и сл., јер оне представљају непотпуне реализације реченица са изостављеним, али подразумеваним глаголом у предикату, нпр. *Десила се ūљачка! Гори ваūра! Ово је ūревара!* и сл.

§ 1191. Двочлане реченице имају једновалентне предикате, тј. такве који захтевају да у синтаксичкој структури реченице буде попуњено и место субјекта, а не само предиката. Двочлане реченице су врло честе у српском језику, нпр.

(18) Сунце залази.
(19) Брод плови.

(20) Пучина плава / Спава. (А. Шантић)
(21) Путници су седели у чекаоници.

Назив двочлане реченице не значи „реченице од две речи", јер у примеру (20) и атрибут *плава* припада субјекатској синтагми, а у примеру (21) адвербијал *у чекаоници* припада предикатској синтагми. Другим речима, двочлане су и реченице као

(22) Многобројне заштићене врсте ће изумрети.
(23) Све моје колегинице су се запослиле.
(24) Изведен је нови позоришни комад Милана Марковића.

Субјекатски члан двочланих реченица може бити препуштен подразумевању на основу контекста или говорне ситуације у којој је реченица употребљена, поготову када је субјекат лична заменица, нпр. (*Ја*) *пишем*.

§ 1192. Вишечлане реченице имају више од два реченична члана. На пример, у реченици *Брод „Свети Стефан" превози путнике из Бара у Бари*, имамо у предикату четворовалентни глагол *превозити*, који захтева субјекат, допуну и два адвербијала. Слично је и у примерима:

(25) Ана је обрисала крпом прашину са стола.
(26) Он је издао стан студентима за двадесет хиљада динара месечно.

С обзиром на то да ли реченица има само обавезни члан (или обавезне чланове) или има и факултативни члан (или факултативне чланове) просте реченице се деле на основне и проширене.

§ 1193. Основна проста реченица има само обавезне чланове, в. примере (18)–(19).

§ 1194. Проширена проста реченица има поред обавезних и најмање један факултативни члан, в. примере (27)–(29).

Свака проширена проста реченица је изведена од неке основне просте реченице и настала је синтаксичком деривацијом.

Одредбени чланови реченице су, по правилу, факултативни и служе за грађење проширених простих реченица, нпр.

(27) Он *добро* пева.
(28) Он је *добар* певач.
(29) Он проучава птице *певачице*.

У ређим случајевима одредбени реченични члан може бити обавезан (§ 786), нпр.

(30) Тај кошаркаш је био *џиновског* раста.
(31) На углу је стајало *сумњиво* лице.

§ 1195. Реченице са додатим деловима представљају подврсту проширених простих реченица. Проста реченица са додатим деловима садржи речи и изразе који се интонацијски и смисаоно осећају као накнадно додати, тј. као реченични додаци (§ 825), нпр.

(32) Она је, *изгледа*, најбоље урадила задатак.
(33) Данас ће, *кажу*, бити суначно и веома топло.
(34) Вама је то, *по свој прилици*, познато.

И основна и проширена проста реченица могу бити употребљене тако да је у њима неки обавезни члан формално изостављен, али се ње-

гово присуство подразумева на основу ближег или даљег контекста или говорне ситуације у којој је исказ с том реченицом употребљен. По том критеријуму просте реченице се деле на потпуне и непотпуне.

§ 1196. Потпуна проста реченица је реченица у којој ниједан обавезни члан такве реченице није изостављен, в. примере (22)–(34).

§ 1197. Непотпуна проста реченица у ужем смислу јесте реченица у којој је неки обавезни реченични члан изостављен и препуштен подразумевању на основу граматичких и семантичких особина оних делова реченице који нису изостављени. Непотпуне реченице у ужем смислу називају се елиптичне реченице, а поступак изостављања неког обавезног члана који се смисаоно васпоставља (тачно или приближно) на основу граматичких и семантичких одлика других реченичних чланова у истој реченици назива се елипса, нпр.

(35) (Он) добро пева.

(36) Она је најбоље урадила (задатак или нешто друго).

(37) Ми одмах на станицу. Нажалост, закаснили смо. ('ми смо одмах пожурили на станицу...')

(38) Потписала је. ('она је потписала одређени текст: записник, одлуку, решење или нешто сл.')

Елиптичне реченице често имају изостављен предикат, нпр.

(39) Полиција – у собу. А он – кроз прозор.

(40) Ко тебе каменом, ти њега хлебом.

(41) Ми о вуку, а вук на врата.

Такве реченице ипак нису без предиката, иако је он формално изостављен, јер допуштају употребу одређене речи у предикатској позицији и функцији, нпр. *Полиција уђадне у собу. А он искочи кроз ђрозор.*

§ 1198. Непотпуна проста реченица у ширем смислу јесте реченица у којој је неки њен део (обавезни или факултативни члан, или део који није реченични члан) изостављен па се он подразумева на основу контекста (42) или говорне ситуације (43)–(44), нпр.

(42) Госпођи донесите сок. *Мени чај.* ('мени донесите чај'; претходна реченица искључује могућност да испуштени део буде „*се не дођада*" или „*је скуђ*" или нешто друго осим онога што сугерише предикат претходне реченице)

(43) *Коначно!* (*Коначно!* у зависности од говорне ситуације, може имати значење: 'он је коначно дошао', или 'он је коначно отишао', 'то је коначно почело', или 'то се коначно завршило' итд.).

(44) *Куда?* (у значењу 'куда сте пошли', или 'куда ово да носим' и сл., што зависи од говорне ситуације)

Просте реченице према комуникацијској функцији

§ 1199. Реченице према комуникацијској функцији могу бити обавештајне, упитне и вољне. Узвичне реченице, које се у неким граматикама издвајају у посебан тип реченица према комуникацијској функцији, заправо то нису, јер свака реченица, и обавештајна, и упитна, и вољна, може, али не мора бити узвична, уп. *Неко куца.* и *Неко куца!* или *Ко куца?* и *Ко куца?!*, или *Куцај.* и *Куцај!* и сл.

Обавештајне реченице

§ 1200. Обавештајне реченице обавештавају о некој ситуацији, било у потврдној функцији (потврдне или афирмативне реченице), нпр. *Киша пада*, било у одричној функцији (одричне или негативне речененице), нпр. *Киша не пада.*

У **потврдним реченицама** одсуство негације је по правилу знак потврдног значења, али потврдне реченице могу имати у свом саставу неку реч или израз који изричито наглашава потврдност, нпр. *Да, киша пада*, или сагласност с нечијим мишљењем, чак и када је негативно, нпр. *Наравно, киша не пада.*

§ 1201. Одричне реченице морају имати у свом саставу неки граматички показатељ негације (*не, ни, нема* и др.), нпр.

(45) *Ни* ти *ни* ја то *нисмо* могли знати. (А. Дедић)
(46) Ову једначину *ни* Ајнштајн не би решио.
(47) *Немамо* времена.
(48) *Немој* закаснити.
(49) Она *неће* доћи.

Ако је негација садржана у лексичком значењу речи, таква негација није синтаксичка него је лексичка (нпр. *Они су слепи, Она је глува, Он је потпуно ћелав*) или творбена (нпр. *Они су неспособни, Ти подаци су недовољни, Зграда је остала неоштећена*), а такве реченице у синтаксичком погледу нису одричне него су потврдне, осим ако у њима постоји и граматичка негација и тада су одричне, нпр. *Они нису слепи.*

§ 1202. Словенском негацијом назива се употреба именице или именичке синтагме у генитиву уз негиране прелазне глаголе (§ 878), нпр.

(50) Нада мном се небо затворило, / Не прима ми *плача* ни *молитве*. (Петар II Петровић Његош)
(51) Не дам дјеце водит у Косово, / Макар *шћери* нигда не видио. („Бановић Страхиња").
(52) Не кварите *царевих градова*. („Почетак буне против дахија").

Напомена. – У највећем броју случајева словенска негација представља граматички архаизам у савременом српском књижевном језику (данас би се рекло: *Не прима ми плач ни молитву* итд.), али она постоји и данас, нпр. *Немам добрих сарадника* (исправно је и: *Немам добре сараднике*), *Не видим потребе за тим* (исправно је и: *Не видим потребу за тим*).

Упитне реченице

§ 1203. Упитне реченице су реченице којима се поставља питање, тј. којима се саговорник подстиче на одговор као вид вербалног понашања, нпр. *Како се зовеш? – Катa.*

§ 1204. Формалне одлике синтаксичких питања јесу: 1. редослед реченица, будући да упитна реченица претходи реченици која садржи одговор, 2. редослед речи у упитној реченици, нпр. упитне заменице и прилози налазе се на почетку таквих реченица, субјект долази после предиката праћеног речцом *ли* (која, будући енклитика, не може бити на почетку реченице) итд., 3. лексички састав, који, по правилу, обухвата

посебне упитне речи и изразе (*ко? шта? када? ли, зар* и др.); а одлика неких врста упитних реченица јесте и 4. интонација, за коју је својствено подизање тона на крају реченице, нпр. *То је све?* или карактеристично место тзв. фразног нагласка, нпр. *Ко је то био?* Томе се може додати 5. да је у писању обавезни правописни знак упитне реченице упитник на њеном крају.

§ 1205. Са становишта синтаксичке деривације упитне реченице су деривати обавештајних реченица, од којих су упитне реченице и формално и значењски сложеније. У том смислу упитна реченица представља резултат преобликовања обавештајне реченице у реченицу са упитним значењем, нпр. *Ти читаш.* [→] *Да ли (ти) читаш?*

§ 1206. Семантичко-прагматички садржај упитности чини, пре свега, чињеница да говорник нема информацију о некоме или нечему, затим његова жеља да ту информацију добије, и говорниково подстицање саговорника на вербалну реакцију, тј. подстицање да он ту информацију саопшти. Постоје и мање типичне упитне реченице, у којима је нека од наведених компонената упитности ослабљена или сасвим изостаје. На пример, приликом полицијских саслушања или легитимисања, постављање питања често не значи необавештеност службеног лица о ономе шта пита, а у реторичким питањима упитности обично нема или она постоји само као пратеће значење, нпр. *Где све нисмо били!* или *О зашто смо се, зашто смо се срели?* (Ј. Дучић)

§ 1207. Упитне реченице према степену општости одговора могу бити (а) општа питања, или (б) посебна питања.

Општа питања односе се на целу ситуацију означену упитном реченицом, нпр.

(53) *Јесте ли* добро? – Јесам. / Нисам.

(54) *Хоће ли* бити ручка? – Хоће. / Неће.

(55) *Можете ли* доћи? – Могу? / Не могу.

(56) *Бејасте ли,* браћо моја млада, / Да л' бејасте ви на гробљу када? (Ј. Јовановић Змај)

(57) *Да ли* пада киша? – Да. / – Не.

(58) *Да* их *ниште* видели? – Јесмо. / – Нисмо.

Као што примери показују, општа питања изражавају се помоћу личног глаголског облика и речце *ли* (54)–(57), в. и § 1215; двочланом речцом *да ли* (58); или реченицом која почиње речцом *да* и има негиран предикат (56).

§ 1208. Посебна питања односе се само на поједине елементе ситуације означене упитном реченицом, а не на ситуацију у целини. Пошто се таква питања увек изричу помоћу неке заменичке речи, зову се и заменичка питања, нпр.

(59) *Ко* је дошао? – Мирко.

(60) *Шта* сте радили? – Разговарали смо.

(61) *Где* сте и *када* сте завршили средњу школу? – У Краљеву 1999. године.

Заменичка питања, као и заменичке речи уопште, имају категоријална значења лица (нпр. *ко*), места (нпр. *где*), времена (нпр. *кад/а/*), припадања

(нпр. *чији*) и друга, чије сфере употребе нису увек сасвим оштро разграничене. Тако се упитни прилог *гдe* користи и за питање о месту, нпр. *Где си?*; *куда* и за правац и за линију кретања (нпр. *Куда си пошао? Куда си прошао?*); док су сфере употребе заменичких питања *ко* и *шта* јасно разграничене у зависним падежима када су у питању лица (*кога*, *коме*, *ким*) и ствари или апстрактни појмови (*чега*, *чему*, *чим*). Уп.

(62) *Шта* је то? – Коњ.
(63) *Коме* си дао сено? – Коњу.

али не:

(64) **Чему* си дао сено? – Коњу.

Напомена. – О употреби упитних заменичких прилога за место и правац, в. § 434.

§ 1209. Питања према степену општости одговора могу бити и комбинована (општа и посебна), нпр.

(65) *Ко* је то био? *Славко?*
(66) *Када* ће доћи? *Увече?*
(67) *Где* је она? *На послу?*

§ 1210. Упитне реченице по степену информативности деле се на (а) отворена питања и (б) изборна питања.

Отворена питања не садрже ни хипотетично ни делимично именовање онога што је предмет одговора, па зато садрже у себи најмање одговора на постављено питање. То су питања која се изричу помоћу заменичких речи (са становишта степена општости одговора то су посебна питања). На пример, из упитне реченице каква је *Ко свира?* не може се закључити да ли ће одговор бити: *Јанко*, или *Мира Марић*, или *Симфонијски оркестар Радио-телевизије Београд*, или ће се у одговору именовати неко други, или ће одговор бити – *Нико*. Једини елеменат одговора у питању *Ко свира?* јесте да је то лице или више лица, а није предмет (на питање *Ко свира?* не може се одговорити *Виолина*).

§ 1211. Изборна питања садрже неколико понуђених могућности одговора, иако реплика на такво питање не мора да садржи један од одговора понуђених у питању, нпр. *Да ли пева Јанко, Марко, или Пера? – Пева Зоран.*

§ 1212. Алтернативна питања су подврста изборних питања, од којих се разликују тиме што нуде само две могућности избора, нпр. *Да ли пева Јанко, или Марко? – Јанко.*

§ 1213. Минимална изборна питања (или „да/не питања“) садрже само једну именовану могућност позитивног одговора остављајући отвореним различите могућности негативног одговора. Таква питања су у основи општа питања, уп.

(68) Да ли пева Јанко? Да, (пева Јанко).
(69) Да ли пева Јанко? Не, (пева Марко / Пера / Васа...).

У српском језику изражавање минималних изборних питања облички је доста разноврсно. Таква питања изражавају се

1. Речцом *ли* непосредно после личног глаголског облика на почетку реченице, нпр. *Читаш ли новине?*

2. Упитном речцом *да ли* на почетку реченице, нпр. *Да ли читаш? Да ли си читао?*

3. Презентским обликом помоћног глагола *бити* на почетку реченице и упитном речцом *ли* иза њега, када је у предикату перфекат или плусквамперфекат у чијем је облику и радни придев, нпр. *Јеси ли (био) читао?*

4. Аористним обликом помоћног глагола *бити* на почетку реченице и упитном речцом *ли* иза њега, када је у предикату потенцијал (нпр. *Би ли ти читао?*) или сам тај аористни облик у оптативном (жељном) значењу (нпр. *Би ли ти мало млека?*),

5. Реченицама које почињу упитном речцом *зар* (нпр. *Зар не читаш?*),

6. Реченицама које почињу речцом *да* и презентским обликом глагола у предикату, при чему конструкција *да* + презент обично има упитно-допусно значење и ретко се користи у облику за друго лице, нпр. *Да читам? Да чита?*

Напомена 1. – Пошто се глагол *хтети* употребљава или као пуназначна реч или као граматичка реч, реченице типа

(70) Хоћеш ли да читаш?

могле би бити двозначне, односно еквивалентне реченицама

(71) Желиш ли да читаш?

(72) Хоћеш ли читати?

Таква двозначност лако се избегава употребом инфинитива у футурским конструкцијама (нпр. *Хоћеш ли читати?*), што је, штавише, могућност која би се са становишта српског језичког стандарда препоручивала (в. § 748).

Напомена 2. – Речца *зар* одлика је упитних исказа који садрже информацију о томе да говорно лице очекује или је очекивало нешто друго од онога што значи предикат у упитној реченици с речцом *зар*, нпр. *Зар одлазиш?* (= *Мислио сам да остајеш*), *Зар не спаваш?* (= *Мислио сам да спаваш*) и сл.

§ 1214. Упитна речца *да ли* употребљава се у српском језику само на почетку реченице, али јој по изузетку могу претходити неки везници и везнички изрази, односно конектори (везничка средства у структури текста), нпр. *и, па, а, према томе* и сл., нпр. *Па, да ли читаш?*

§ 1215. Упитни израз *јесам ли* (*јеси ли, је ли*... итд.) такође има почетно место у реченици, а разликује се од *да ли* чешћом употребом у усменој комуникацији, и обично разговорним скраћивањем *је ли* у *јел'*, нпр. *Јел' знаш ко нам долази на вечеру?*

У минималним изборним питањима с предикатом у презенту или у перфекту помоћни глагол у конструкцији са *ли* долази у пуном облику у једном од три лица и у једном од два броја, дакле, *Јесам ли то ја на овој слици? Јеси ли то ти? Је ли то он(а)? Јесмо ли то ми*... итд., *Јесам ли читао? Јеси ли читао? ... Јесу ли читали?* итд.

Напомена. – Иако се понекад може прочитати мишљење да су питања са *да ли* хрватска, а питања са *је ли* српска, такве тврдње су без основа. У српском језику питања се могу изразити или помоћу почетног *да ли* или помоћу почетног *је ли*. Ова друга могућност је донекле обичнија у разговорном стилу.

Упитни израз с помоћним глаголом и речцом *ли* има регуларне одричне трансформације, уп.

(73) *Јесам ли* то ја на слици?
(74) *Нисам ли* то ја на слици?
(75) *Јеси ли* то ти?
(76) *Ниси ли* то ти?
(77) *Јеси ли* читао?
(78) *Ниси ли* читао?

Упитне реченице које почињу облицима првог или другог лица помоћног глагола могу имати личне заменице у позицији субјекта, нпр.

(79) Јесам ли (ја) први?
(80) Јесте ли (ви) добро?

У упитним реченицама с почетним разговорним *је ли* субјекат се ређе изоставља, нпр. *Је ли он (Пе̄та̄р, бра̄ћа̄, колеґа...) добро?*, јер ослонац на контекст често није довољан да се схвати о коме или о чему је реч.

Напомена. – У говору се каткад уместо речце *јел'* чује везник *јер*, што представља грубу грешку. Дакле, исправно је *Јел' знаш ше̄ ја̄есму?* (а није исправно *Јер знаш ше̄ ја̄есму?*). Једнако је погрешно уместо везника *јер* употребљавати речцу *јел'*, дакле груба је грешка: *Не може доћи јел' је болесна̄н.*

§ 1216. Главне потврдне реплике на општа питања су: *да, јесте̄, јесам, јесу* и сл. С јачом експресивношћу и различитим додатним модалним значењима употребљавају се и реплике *свакако, наравно, разуме се, сиґурно, дабоме, још како* и др. Њима се поред афирмације наглашено изражава оцена истинитости онога што јѐ садржај реченице, нпр. *Да ли се најоље смрачило? – Наравно, не види се ӣрсте̄ пред оком.*

§ 1217. Упитне реченице по степену граматикализованости, тј. према израженості посебног граматичког облика у њима, деле се на (а) директна питања и (б) индиректна питања (треба их разликовати од индиректних питања у зависносложеној реченици, § 1492).

Директна питања имају формалне и функционалне одлике питања као што су упитна реч или израз у саставу таквих реченица (*Да ли чита̄ш?*), увек са одговарајућим местом у реченици и са одговарајућом интонацијом. Обележје директних питања може бити и само упитна интонација (тзв. декларативна питања, нпр. *Чита̄ш?*).

§ 1218. Декларативно питање, које има облик обавештајне реченице, али упитну интонацију, у погледу ситуативног опсега представља опште питање осим у случајевима када је у субјекту неодређена заменица (тада такво питање функционише и као заменичко питање, тј. као посебно питање), нпр. *Пишеш ӣисмо?* – у значењу 'да ли пишеш писмо', *Неком ӣишеш?* У значењу 'коме пишеш?', или 'да ли некоме пишеш?' и сл.

Употреба декларативних питања у књижевним делима сугерише закључак да су она често одлика индивидуалног стила, због чега их једни писци користе чешће, а други ређе.

Декларативна питања могу посматрати као прелазни облик од директних питања ка индиректним питањима.

§ 1219. Индиректна питања су питања у облику просте реченице која немају никакво граматичко обележје упитности, а функцију питања добијају из контекста и ситуације у којој су одговарајуће реченице употребљене. На пример, реченица *Нешто сте љути*, чак и када није изговорена са упитном интонацијом, може имати функцију упитне реченице *Зашто сте љути?* јер саговорника неупадљиво подстиче да наведе разлог своје љутње, остављајући му могућност да због формалног одсуства питања лакше избегне одговор ако то жели.

Индиректна питања у облику просте реченице честа су у интервјуима и дијалошким емисијама на електронским медијима када онај који води разговор жели да избегне отворено пропитивање свог саговорника, односно када жели да разговору дâ изглед спонтаног дијалога комуникативно равноправних саговорника. На пример, интервјуер: *Објавили сте књигу која је изазвала велику расправу.* (ту индиректно питање може бити: *Да ли бисте нешто рекли о вашој књизи која је изазвала велику расправу?*).

§ 1220. Подели реченица по критеријуму изражености посебног граматичког облика питања придружује се као посебан тип реторичко питање (§ 1230–1234), нпр. *Шта си то урадио!* ('није требало то да урадиш'), *Ко ће ти сад помоћи!* ('сад ти нико неће помоћи'), *Колико пута да ти то кажем!* (то сам ти узалуд рекао много пута').

За разлику од индиректног питања простом реченицом, које спада у питања у функционалном погледу, али не и формално, – реторичко питање спада у питања у формалном смислу, али не и функционално, јер иако таква реченица има упитни облик, она нема упитну функцију, него узвичну или обавештајну функцију, а ако у њој и има упитности, она је ослабљена. Другим речима, и индиректна и реторичка питања представљају известан отклон од типичних, правих, директних питања, у првом случају из формалног, а у другом случају из функционалног разлога. Упитност индиректних питања је ослабљена јер се ослања искључиво на реченични контекст, а упитност реторичких питања може сасвим изостати.

§ 1221. Упитне реченице с обзиром на однос према левом контексту, тј. према претходној реченици, могу бити (а) иницијална питања, или (б) ехо-питања.

Иницијална питања отварају двочлану микроструктуру „питање – реплика", нпр.

(81) Ко куца? – Пера.
(82) Када долази? – Сутра.
(83) Колико је сати? – Пет до пет.
(84) Је ли готов ручак? – Није.

У највећем броју случајева упитне реченице представљају иницијална питања.

§ 1222. Ехо-питања представљају упитну реплику на претходни исказ и чине средишни елемент у трочланој синтаксичкој структури: иницијални исказ – упитна реплика – завршна реплика, нпр.

(85) Изгледа да пада киша.
(86) *Пада кишa?*
(87) Да.

Основна сврха ехо-питања јесте проверавање претходног исказа било због његове неочекиваности, било због несигурности у тачан пријем поруке, или из неког другог разлога. Иако назив „ехо-питања" сугерише понављање претходног исказа, то понављање (обично сведено на комуникацијски најважнији елемент) може мање или више модификовати претходни исказ. С обзиром на то разликују се обична ехо-питања, нпр. (86), и развијена ехо-питања, нпр. (89). Уп.

(88) *Њих двоје* одлазе.
(89) *Пера и Мира?*
(90) Да.

Другим речима, иницијална питања окренута су превасходно реплици и одликују се једностраном, десном контекстуалном укљученошћу, док је за ехо-питања карактеристична обострана контекстуална укљученост, према иницијалном исказу, са једне стране, и према реплици на ехо-питање с друге стране.

§ 1223. Према левом контексту усмерена су и **узвратна питања**, нпр. *Када сте дошли? – Зашто питате?* као и **узвратна ехо питања**, којима се изражава чуђење питањем, после чега обично следи негативна реплика, нпр. *Да ли је опет закаснио? – Закаснио? Не, није.*

§ 1224. Упитне реченице с обзиром на однос према десном контексту, тј. према реплици-одговору, могу бити (а) упитне реченице с типичним десним контекстом, и (б) наводећа питања.

§ 1225. Упитне реченице с типичним десним контекстом имају у десном контексту реплику која садржи одговор на постављено питање, нпр. *Како се презивате? – Поповић.* Реплика може бити експлицитно афирмативна или експлицитно негативна, што зависи и од врсте питања: на општа питања може се одговорити експлицитно афирмативно или негативно, нпр. *Да ли сте студент? – Да.* Или: *Да ли сте ви архитекта? – Не. Ја сам наставник.*

Таква питања не морају да садрже у свом саставу елементе који би упућивали на то какав се одговор очекује, што је обавезно за наводећа питања.

§ 1226. Наводећа питања (за разлику од питања која су у том погледу неутрална, нпр. *Видели сте их?*) сугеришу какав се одговор очекује, нпр.

(91) Видели сте их, *зар не*?
(92) Видели сте их, *зар нисте*?
(93) *Зар их нисте* видели?
(94) Видели сте их, *је ли*?
(95) Видели сте их, *јел' тако*? тј. 'очекујем да кажете да сте их видели', или
(95а) Зар сте их видели? тј. 'очекујем да кажете да их нисте видели'.

Напомена. – Изван српског језичког стандарда у наводећим питањима среће се и употреба дугог упитног „а" с носним призвуком (96), које се, такође нестандардно, употребљава и као функционални еквивалент заменичког питања са значењем 'шта кажеш?' или 'како ти изгледа ово?' и сл. Нпр.

(96) Неко звони. – *А*?
(97) Види колику сам рибу упецао, *а*?

Наводећа питања заснована су на употреби посебних упитних речи и израза, од којих неки (као *је ли*) у изражавању наводећег питања морају бити употребљени на крају реченице.

У функционалном погледу упитне реченице са *зар*, било да су формулисане афирмативно (нпр. *Зар сте их видели*), било негативно (нпр. *Зар их нисте видели*) садрже уверење о реалности супротног, док други наводећи упитни изрази наглашавају уверење о реалности садржаја такве упитне реченице. Уп.

(98) Видели сте их, *је ли*?
(99) Видели сте их, *јесте ли*?
(100) Видели сте их, *јел' да*?

§ 1227. Упитне реченице према интензитету инсистирања на комуникацијском циљу, могу бити јака или слаба питања.

Јака питања су она којима јасно тражи или чак захтева одговор:

(101) Када почиње предавање?
(102) Ко је то урадио?
(103) Где станујете?

§ 1228. Слаба питања су она у којима се заправо не инсистира не одговору иако су уобличена као упитне реченице.

То могу бити **питања са слабом императивношћу** (у којима се подразумева 'желим да то урадите'). Нпр. на питање *Да ли бисте могли да отворите прозор?* не очекује се одговор *Да* или *Не*, него се очекује да онај коме је такав исказ упућен отвори прозор иако то од њега није експлицитно затражено.

§ 1229. Слаба питања су и **питања са слабом прохибитивношћу**, одн. са значењем 'не чините то' типа: *Куда ћете? Останите још мало.* Ту *Куда ћете*? не тражи одговор са информацијом о смеру кретања (мада не искључује такав одговор) него значи 'немојте ићи'.

§ 1230. Реторичка питања су питања чији циљ није да се од саговорника добију информације, реченице које су по облику упитне, али нису то по својој комуникативној функцији. Иако је у њима упитност сасвим или скоро сасвим замењена експресивношћу, реторичка питања нису комуникацијско јединствена.

§ 1231. Предавачка реторичка питања су питања у ситуацијама када предавач поставља питање и одмах на њега одговара. Код предавачких питања, нити је говорнику непознато то што пита, нити он очекује од саговорника одговор, него је ту питање само начин на који се у форми привидног дијалога, ради веће живости излагања, уводи информација која се излаже у форми одговора на питање, нпр.

(104) *Шта то значи?* То значи да...
(105) *Како одговорити на то питање?* Одговор је врло једноставан.
(106) *Ко је крив?* Крив је онај ко је допустио...

§ 1232. Негативна реторичка питања су искази којима се у форми питања заправо уопште не пита него се нешто негира, нпр.

(107) Ко би то могао и помислити! ('то нико не би могао помислити').
(108) Како да их оставим саме!
(109) Чему сад да се надамо!

Иза реторичких питања се у неким случајевима пише упитник, а у другим узвичник, што одражава чињеницу да нека реторичка питања могу имати поред преовлађујуће експресивне функције и сасвим слабу упитну функцију, док је упитност других реторичких питања сасвим изостаје, што писац бележи одговарајућом интерпункцијом.

§ 1233. Поред негативне опште квантификације, као у претходном случају, реторичка питања могу бити употребљена и у функцији **интензификатора** 'много' или 'врло'. Такве реченице почињу упитним заменицама *колико* или *како*, нпр.

(110) Колико сам га само пута упозорио да то не чини! ('много сам га пута упозорио...')
(111) Како су лепе биле руже! ('руже су биле врло лепе')

§ 1234. Егзистенцијална реторичка питања служе да се негира постојање нечега, нпр.

(112) Где још има овако племенитих људи! ('нигде нема овако племенитих људи')
(113) Када би ми то могло пасти на памет! ('никада ми то не би могло пасти на памет')

§ 1235. Упитне реченице се по **присуству или одсуству негације** деле на **афирмативне** и **негативне** (одричне) упитне реченице, уп.

(114) Познајете ли га?
(115) Не познајете га?
(116) Да ли желите још шећера?
(117) Да не желите више шећера?

О упитним реченицама с негираним помоћним глаголом в. § 1215.

За разлику од примера експлицитне негације у упитној реченици (115), негација у упитној реченици може бити и имплицитна, као у реченицама с речцом *зар* (§ 1213, 1226), уп.

(118) *Зар* га познајете? ('да ли га познајете' + 'претпостављам да га не познајете')
(119) *Зар* већ одлазите?

Ако је предикат у реченици с речцом *зар* под негацијом, подразумевана претпоставка није негативна него је афирмативна, нпр.

(120) *Зар* га не познајете? ('да ли га познајете' + 'претпостављам да га познајете')
(121) *Зар* нећете остати још мало?

Вољне реченице

§ 1236. Вољне реченице су реченице у функцији подстицања оних којима су упућене на одређено понашање, тј. да нешто учине или не учине. Императивност је семантичка категорија којом су обухваћена сва значења и облици којима се неко подстиче на на нешто – да нешто учини или да не учини (нпр. *Читај!* према *Немој да читаш!*), или да буде носи-

лац неког стања (нпр. *Чекај! Слушајте! Стављајте!*). Интензитет таквог подстицаја може бити већи или мањи, чак и сасвим мали, нпр. блага сугестија. За значење типичне императивности карактеристичан је јак интензитет вербалних подстицаја на чињење или нечињење (нпр. заповест), док је на периферији императивности њен интензитет слаб, а њено основно значење више помешано с неким другим значењима.

§ 1237. Предикат вољне реченице је најчешће у облику императива, иако императивност има и друге облике, уп. *Не пуцати без наређења! Тише! На! У помоћ!* и сл. Права императивна реченица одликује се заповедном интонацијом, а у писању узвичником на крају реченице.

Императивни искази најчешће су упућени саговорнику, као лицу које заједно са говорним лицем конституише говорну ситуацију без обзира на то да ли је комуникација усмена или писмена, или се остварује неким другим медијем (телефон, телевизија, интернет и др.), да ли су говорник и саговорник у исто време на истом месту или нису (нпр. телефонски разговор или писмо).

Мање је типично, али је могуће, да императивни исказ не буде упућен одређеном саговорнику, него неком анонимном, фиктивном или неодређеном саговорнику, нпр. у јавним апелима, рекламама, политичким слоганима и сл. (типа *Дајте крв, спасите живот*, или, још категоричније, у једнини – *Гласај за Јована Јовановића* и сл.).

Императивност чији крајњи адресат није саговорник карактеристична је и за императивне исказе у којима је предикат у облику трећег лица императива, нпр. *Нека хитно дође овамо.*

Међу императивни искази које говорник упућује сам себи, подстичући се да нешто учини или не учини, нпр. *Хајде да им напишем писмо* (в. § 1242).

§ 1238. Начини исказивања императивности су разноврсни пре свега по степену граматикализованости.

Реченице са предикатом у императиву су основни начин исказивања императивности, који се одликује највећим степеном граматикализованости у односу на друга језичка средства са значењем подстицања некога на нешто. Поред свог основног значења императивни облици могу бити употребљени и у другим значењима, пре свега у значењу молбе, нпр. *Дозволите да вам помогнем, Хлеб наш насушни дај нам данас.*

§ 1239. Императив није једини граматикализовани облик исказивања императивности. У тој функцији употребљавају се и инфинитив, футур први, конструкције типа *да читаш* или *да си читао* и неке друге конструкције (в. даље).

Постоје и разноврсна мање граматикализована средства исказивања императивности, од којих су најважнија следећа.

Многи перформативни глаголи, тј. глаголи чија употреба у личном облику има вредност не само исказа него и одређеног чина којим се мења статус учесника у говорној ситуацији (нпр. *дозвољавати, забрањивати, заклињати, захтевати, молити, наређивати, позивати, предлагати* и

др.), употребљавају се ради исказивања императивности без употребе облика императива у предикату, нпр.

(122) *Забрањујем* ти да пушиш.

(123) *Захтевам* да се повинујете.

(124) *Наређујем* вам да их заштитите.

Подстицај може имати фазно значење почетка, настављања или завршетка, не само када је исказан глаголом, нпр. *Почни! Настави! Престани!* – него и када је исказан неким неглаголским речима као што су *Хајде! Даље! Доста!* или *Сад! Још! Готово!* сл.

Императивност се остварује и у исказима чија је структура редукована само на именицу или конструкцију са именицом, нпр. *У собу! Руку! Кафу! Ни речи! Без договарања!* и сл., или на прилог, односно на прилошки израз, нпр. *Брзо! Брже! Тихо! Тише! Напред! Назад! До краја!* итд., или на узвике као што су *Иш! Пис! Шибе! Марш! Пст! Стој!* и сл.

Заповедне реченице имају више семантичких и прагматичких типова у зависности од неколико критеријума као што су интензитет директивности (као вербалног утицања на саговорника да нешто учини), социјални статус учесника у комуникацији, присуство других категоријалних значења и функција и др.

§ 1240. Заповест је типична за вољне реченице. Одликује се израженим интензитетом директивности, експлицитношћу њеног исказивања (предикат је најчешће у граматичком облику императива), и таквим социјалним статусом саговорника који омогућује говорном лицу изрицање своје воље ономе коме је заповест упућена.

Вољни искази у функцији исказивања заповести најчешће имају облик реченица са императивом у предикату, али заповест може бити исказана и на друге начине:

(а) конструкцијом *да* + презент у другом лицу једнине или множине, нпр. *Да ћутиш! Ви да се не мешате!*

(б) конструкцијом *да* + перфекат у другом лицу једнине или множине, нпр. *Да си ћутао! Сместа да сте дошли!*

(в) конструкцијом *има(ш) да* + презент, нпр. *Има да ћутиш!*

(г) инфинитивом, нпр. *Издржати по сваку цену.*

(д) обликом футура I, нпр. *Ово ћеш му одмах вратити!*

У поређењу са значењем конструкција с морфолошким императивом (нпр. *Ћути!*) императивне конструкције типа (а), (б), (в), (г), (д) одликују се наглашенијим и грубљим исказивањем воље говорног лица. Употребу тих конструкција обично прати императивна интонација, мада заповести у форми обуке нису увек изразитог интензитета и одговарајуће интонације, нпр. *Узети пушку у десну руку...*

Конструкције као у примеру (125) по значењу су блиске конструкцијама с модалним значењем потребе или неопходности, а то се огледа и у чињеници да такве конструкције могу бити проширене одговарајућим временским обликом модалних глагола *требати* или *морати* без значајнијих промена у укупном значењу конструкције, нпр.

(125) *Треба* узети пушку у десну руку...

(126) *Мораш* узети пушку у десну руку...

§ 1241. Заповест трећем лицу (индиректна заповест) исказује се конструкцијом према моделу *нек(а)* + презент, нпр.

(127) *Нека дође*!
(128) *Нека се* свако *прихвати* своје сламке. (М. Жуборски)

§ 1242. Поред императива 1. лица множине, као облика за исказивање заповести групи лица којој припада и говорно лице (нпр. *Певајмо! Запевајмо!*) тај језички садржај може се изразити и перифрастичком конструкцијом *хајде да* + презентски облик, нпр.

(129) *Хајде да* певамо.
(130) *Хајде да* запевамо.

У лексички ограниченом броју случајева облик *хајде* може бити изостављен, нпр.

(131) Да кренемо.
(132) Да пођемо.
(133) Да им не дамо.

У западном делу српског говорног подручја, у истој функцији подстицања групе лица у којој је и говорник употребљава се и конструкција *хајдемо* + инфинитив, нпр. *Хајдемо запевати.*

Пошто је дијалог са самим собом нетипичан облик комуникације, разумљиво је што не постоји посебан граматички облик за исказивање заповести говорном лицу. Сличну, али слабију функцију директивности имају реченице са изразом *хајде да* и презентским обликом првог лица једнине, које имају опште значење подстицања, а не заповести у ужем смислу, нпр.

(134) *Хајде да* узмем још један колач.
(135) Да узмем још један колач.

§ 1243. Уже комуникативне функције вољних реченица врло су разноврсне. То може бити захтев (136), команда (137), наредба (138), допуштање (139), упутство (140), предлог (141), савет (142), претња (143), забрана (144), молба (145) и др.

(136) *Покажите личну карту.*
(137) *О десно ра-ме!*
(138) *Наређујем стање борбене приправности.*
(139) *Одобрава се тражено одсуство.*
(140) *Чувати на сувом и хладном месту.*
(141) *Пробајте наше домаће специјалитете.*
(142) Шта да радим? – *Буди чврст.*
(143) Немој се са мном шалити. *Могао би се покајати.*
(144) *Није дозвољено задржавање поред овог објекта.*
(145) *Молим да ми се одобри одсуство од 10. до 20. маја.*

§ 1244. Забрана може бити више или мање категорична, а исказује се:
(а) конструкцијом с негацијом *не* и императивним обликом глагола несвршеног вида, нпр. *Не улазите овамо!* (За употребу императива глагола свршеног вида в. на крају овог параграфа.)
(б) конструкцијом типа *немој(те)* + *да* + презентски облик, нпр. *Немој да пушиш на радном месту!*

(в) конструкцијом типа *немој(те)* + инфинитив, нпр. *Немојте пушити на радном месту!*

(г) конструкцијом *не* + инфинитив глагола несвршеног вида (нпр. *Не узимати на празан стомак!*), при чему се губи могућност диференцирања према категорији броја (уп. *Не одлази* према *Не одлазите*), и према категорији лица (уп. *Не одлазимо* према *Не одлазите*).

(д) конструкцијом *да* + облик перфекта 2. лица једнине или множине у одричном облику, нпр. *Да се ниси усудио! Да ниси то ни помислио! Да се ниште макли!* и сл.

Само *Немој! Немојте! Немојмо!* значи 'не чини то', односно 'не чините то', 'не чинимо то'.

Употреба прохибитивних конструкција зависи и од избора глаголског вида у њима. На пример, карактеристично је да је само од ужег круга глагола могуће направити конструкције са одричном речцом *не* испред императивног облика глагола свршеног вида, и да су такви граматички облици или стилски маркирани (нпр. *Не пожели ништа што је туђе*), или имају опште значење упозорења, а не забране (нпр. *Не заборави кишу*).

§ 1245. Забрана у односу на прво лице множине се не изражава, али предлог да се нешто не чини може бити изражен исказима са конструкцијом *хајде да не* испред глаголског облика 1. л. мн. (нпр. *Хајде да не сметамо! Хајде да им не одговоримо!*), или конструкцијама према моделу *немојмо да* + презентски облик, или *немојмо* + инфинитив, нпр.

(146) *Немојмо* више *да им сметамо*!
(147) *Немојмо* ово *да заборавимо*!
(148) *Немојмо* више *певати*!
(149) *Немојмо заборавити*!

§ 1246. Забрана трећем лицу исказује се проширивањем модела за исказивање заповести трећем лицу одричном речцом *не* испред глаголског облика чији се садржај негира, нпр.

(150) Нека *не* пева!
(151) Нека нико *не* пева!
(152) Нека нико *не* запева!

§ 1247. Молба је такав вид исказивања воље за који је карактеристичан слаб интензитет директивности, било стога што говорно лице не жели да се представља као неко ко је у позицији да наређује (чак и када објективно јесте у таквој позицији), било стога што говорно лице реално није у позицији да може принудити на жељено понашање онога на кога се молба односи. Поред тога у молби је наглашена заинтересованост говорног лица да се оствари предмет молбе (што не мора бити непосредно у корист говорног лица). Вољна функција добија израз и садржај молбе употребом посебних лексема, граматичких облика (нпр. облик потенцијала у упитној реченици, уместо императива, смањује интензитет директивности), употребом посебне интонације, ослањањем на од-

ређене елементе говорне ситуације (нпр. израз говорниковог лица), или комбиновањем различитих средстава, нпр.

(153) *Молим те*, ћути.
(154) *Молим те*, поједи још мало сира.
(155) *Да ли бисте* ми додали сланик?

§ 1248. Према интензитету молба може бити молба-сугестија, обична молба, преклињање или заклињање и др., нпр.

(156) *Да ли бисте* сели до прозора?
(157) *Молим* за мало пажње.
(158) Спасите га. *Преклињем* вас.
(159) Не говори то ником. *Заклињем те* свиме што ти је свето да ћутиш.

С обзиром на чињеницу да се изговарањем заклињања аутоматски мења статус говорника и саговорника, заклетва је типичан перформатив (од тренутка изговарања заклињања онај ко се заклео везан је изговореном речју). Императивност добија комуникативну вредност заклињања само у посебним контекстуалним условима, када се лексикализује сам чин заклињања, било да се говорник заклиње Богу, свецу, небесима, народу, отаџбини, саговорнику/саговорници, себи итд.

§ 1249. У оквиру општег појма молбе постоје различити њени ужи појавни облици који се исказују простом реченицом, нпр. општа усмена незванична молба (нпр. *Придржите*, *молим Вас*), молба-понуда (160), писмена молба уопштеном адресату (161), писмена административна молба (162) итд. На пример,

(160) *Узмите* још колача.
(161) *Молимо* за тишину.
(162) *Обраћам се* Већу Факултета с молбом за одсуство.

§ 1250. Блажи облик подстицања на неку радњу представљају упитне реченице типа *Да ли* + потенцијал, или устаљене конструкције *Ако би био љубазан* (односно *Ако бисте били љубазни*) + *да*-конструкција, нпр.

(163) *Да ли би* затворио прозор?
(164) *Ако би био љубазан* да затвориш прозор.

Просте реченице према граматичком значењу

§ 1251. Свака реченица је комплекс различитих значења од којих су једна важнија, а друга су мање или више споредна. Значење реченице у целини највише зависи од значења њеног предиката и од његове синтаксичке валентности. Многа карактеристична значења времена, начина и лица у простим реченицама описана су у овој граматици у глави о синтакси глагола (§ 1083–1185).

Значења двочланих и вишечланих простих реченица

§ 1252. Значења предиката двочланих и вишечланих простих реченица и тих реченица у целини своде се на три врсте: процесуална, квалификативна и предметна значења, од којих свако има своје граматичке специфичности.

Процесуална значења двочланих и вишечланих простих реченица које значе неки процес, односно радњу, могу се поделити на

активно-процесуално значење, нпр.

(165) Банка је одобрила кредит.

(166) Ветар дува.

(167) Чистачица пере прозоре.

(168) Ученик је преписао песму из књиге у свеску.

и пасивно-процесуално значење, нпр.

(169) Кредит је одобрен од стране банке.

(170) Одлука је донета од стране инокосног органа.

(171) Договор је потписан од стране министара иностраних послова Србије и Русије.

Реченице типа *Банка је одобрила кредит* и *Кредит је одобрен од стране* банке имају исто денотативно значење, тј. означавају исту ситуацију, али различита сигнификативна значења јер је њима иста ситуација представљена на различите начине.

На тој основи разликују се реченице активне структуре и реченице пасивне структуре.

Реченице пасивне структуре (пасивне реченице) имају у предикату глагол у придевском пасиву (173), (175), (177) или у заменичком пасиву (172), (174), (176), а у субјекту таквих реченица је биће, предмет или појам на којем се врши радња, нпр.

(172) Криминалци се хапсе.

(173) Криминалци су ухапшени.

(174) Књига се штампа.

(175) Књига је одштампана.

(176) Суђење се одлаже.

(177) Суђење је одложено.

Ако се у реченицама пасивне структуре са придевским пасивом у предикату исказује вршилац радње, то се исказује конструкцијом *од* (*стране*) + генитив, и одлика је административног стила (178), док се у сакралном стилу понекад среће инструментал агенса (179), уп.

(178) Овлашћење је потписано *од стране директора*.

(179) Послан би Публије *царем* у Персију. (Св. Николај Жички)

Напомена 1. – Реченице са пасивним значењем у којима се користи предлошки израз *од стране* са генитивом, одлика су административног стила и не би их требало користити у другим функционалним стиловима.

Напомена 2. – Реченице са инструменталом агенса у сакралном стилу српскога језика најчешће потичу из руског, односно рускословенског језика.

Реченице са заменичким пасивом у предикату не могу садржавати информацију о вршиоцу радње, осим у неким случајевима када се то саопштава посредно, конструкцијом са значењем места, нпр.

(180) Он се шиша *код овог фризера*. ('њега шиша овај фризер')

(181) Она се венчала *у цркви*. ('венчао ју је свештеник')

Реченице са заменичким пасивом у предикату чешће се употребљавају када је реч о групном вршиоцу радње који се не помиње него се подразумева, в. (182), (184), (185).

Реченице активне структуре (активне реченице), које су у српском језику много чешће од пасивних реченица у субјекту имају именицу која значи вршиоца радње, носиоца стања и сл., нпр.

(182) Одлуку је донео инокосни орган.
(183) Договор су потписали министри.
(184) Банка је одобрила кредит.
(185) Суђење је почело на време.

Активан облик глагола не мора увек имати активно значење, јер оно може бити и медијално (радња, одн. стање остаје у границама субјекта), уп.

(186) Мајка је обрадовала децу поклонима. (актив)
(187) Деца се радују. (медиј)
(188) Он плаши млађег брата мраком. (актив)
(189) Његов млађи брат се плаши. (медиј)

Процесуално значење имају и номинативне непотпуне реченице у којима је изостављен предикат егзистенцијалног значења, нпр. *Земљотрес!* (='земљотрес је', 'земља се тресе', или 'почео је земљотрес'), *Ватромет!* ('ватромет је /у току/', или 'почео је ватромет') и сл.

§ 1253. Квалификативно значење двочланих реченица испољава се у изражавању неке особине онога што значи субјекат именовањем те особине у предикату, у којем је, по правилу, придев (нпр. *Море је мирно, Сан је био необичан, Ана је добра*), трпни придев (нпр. *Деда је био разочаран*), редни број (нпр. *Мира је друга*), предлошко-падежна конструкција (нпр. *Сусрет је био за причу*), фразеологизам (нпр. *Друштво је било од зла оца и од горе мајке*), али може бити и глагол, нпр. *Небо се плави* итд.

§ 1254. Идентификационо значење имају реченице којима се нешто што је конкретно идентификује, нпр. *Ана је учитељица, Она је моја сестра, Београд је главни град Србије.*

§ 1255. Релационо значење имају реченице које значе однос између предмета или појава, а уже значење таквих реченица може бити а) месно, нпр. *Речник је био на полици*, б) временско, нпр. *Седница је била у петак*, в) узрочно, нпр. *Ова модрица је од удараца*, г) циљно, одн. наменско, нпр. *Овај пешкир је за плажу*, ђ) значење стања, нпр. *Сви су били у очају* и др.

§ 1256. Количинско значење имају реченице којима се даје количинска оцена нечега, нпр. *Студената је било троје, Новца је остало само пет хиљада динара, До Котора је још пет километара.*

§ 1257. Ситуативно значење имају реченице у чијем се субјекту налазе именице с неконкретним значењем, које се односе на извесне ситуације, нпр.

(190) Здравље је највеће богатство.
(191) Испит није представљао проблем.
(192) Посао је значио спас.

§ 1258. У предикату реченица са идентификационим, релационим, количинским или ситуативним значењем обично су именице или именичке синтагме (в. горе примере), али могу бити и прилози, нпр.

(193) Моје место је *овде*.
(194) Они су *ӣоре*.
(195) Концерт је *данас*.

У глаголском делу предиката реченица са идентификационим, релационим, количинским или ситуативним значењем значењем налази се помоћни глагол или неки полупомоћни глагол (§ 733, 739), нпр.

(196) Марко је диск џокеј.
(197) Отац је био на службеном путу.
(198) Манагва се налази у Никарагви.
(199) Они су остали у великим проблемима.

Значења једночланих простих реченица

§ 1259. Једночлане реченице у српском језику су, пре свега, безличне реченице.

Безличне реченице су реченице које немају граматички субјекат, нити га могу имати, а глагол или глаголски елеменат у предикату у таквим реченицама се налази у трећем лицу једнине и у средњем роду (у оном делу глаголске промене који има облике за род). Безличне реченице означавају процес или стање без одређеног вршиоца или носиоца, нпр.

(200) Зими се брзо *смркава*.
(201) *Раздањује се*.
(202) Овде *је* лепо.

Безличне реченице се деле на две главне групе: процесуалне безличне реченице (глаголске безличне реченице), нпр. *Смркава се*, и квалификативне безличне реченице (прилошке безличне реченице), нпр. *У шуми је било мрачно*.

§ 1260. Процесуалне безличне реченице се деле на активне безличне реченице (нпр. *Свиће*) и пасивне безличне реченице (нпр. *На то се ускоро заборавило*).

§ 1261. Активне безличне реченице имају у предикату безличан глагол или безлично употребљен глагол, а означавају радњу узету независно од узрока или вршиоца, нпр.

(203) Још не *свиће*.
(204) Изнад нас је *заӣрмело*.
(205) *Севнуло је*.

Активне безличне реченице у предикату могу имати осим безличног глагола безлично употребљени глагол, обично непрелазан, који иначе има личне облике, нпр.

(206) *Радило се* од јутра до мрака.
(207) Некада *се* ретко *ӣутовало* авионом.
(208) *Живи се* од данас до сутра.
(209) *Јело се* све што се могло.

Таква безлична употреба је посебно карактеристична за глаголе са значењем процеса који се одвијају мимо воље онога ко се помиње у дативу као семантички субјекат, нпр.

(210) *Спава* јој *се*.
(211) *Врти* јој *се* у глави.
(212) *Повраћа* му *се*.

У примерима (206)–(209) вршилац је неодређен број људи, док се у (210)–(212) не може говорити о „вршиоцу", али постоји људско биће коме се нешто догађа („доживљавач").

Семантички субјекат у форми граматичке допуне у дативу може значити позитиван или негативан однос субјекта према радњи у предикату, нпр.

(213) Не *иде* ми *се* на ту седницу.
(214) *Иде* ми *се* на пливање.
(215) Не *пије* ми *се* последњих дана.

§ 1262. Употреба модалних глагола *моћи*, *требати*, *морати* у предикату безличне реченице врло је честа. В. о томе у § 338–342. Нпр.

(216) *Може* ли *се* почети?
(217) *Треба* почети.
(218) *Мора* ли *се* то прихватити?

§ 1263. Употреба активно-процесуалних безличних реченица с прелазним глаголом у предикату није честа, а може бити средство да се вршилац радње не помене јер није познат или се не жели поменути, нпр.

(219) *Погодило* га у главу.
(220) *Ранило* га у руку.
(221) *Ударило* ме је одозго.

Напомена. – Глаголи који се у предикатима таквих реченица могу употребити доста су малобројни, а шира употреба таквих безличних реченица не препоручује се у добром књижевном језику, нпр. не препоручују се реченице као *Узело га у војску, Одузело му земљу, Осудило га на пет година, Отерало га на робију* и сл., које обично звуче као граматички регионализам или архаизам, или су супстандардне природе.

§ 1264. Посебан подтип активно-процесуалних безличних реченица представљају **безличне реченице са инструкцијским инфинитивом**, нпр.

(222) Лек *узимати* пре јела.
(223) Ситно *исецкати* лук и пропржити га.
(224) Свака три месеца *заменити* филтер.

Иако у њима нема ни безличног глагола ни безлично употребљеног глагола, такве реченице имају изостављен безлични глагол *требати* или безлично употребљен глагол *морати*, који се подразумева и који се по потреби може васпоставити у структури безличне реченице са инструкцијским инфинитивом, нпр. *Треба узимати лек пре јела // Лек се мора узимати пре јела, Треба ситно исецкати лук и пропржити га, Свака три месеца треба заменити филтер.*

§ 1265. Слично томе, посебан подтип активно-процесуалних безличних реченица представљају **безличне реченице са инструкцијским презентом**, нпр.

(225) Салату перемо под текућом водом.
(226) Опрану салату ставимо у чинију, додамо маслиновог уља, сирћета, соли и исечена пера младог лука...

Формална особеност безличних реченица са инструкцијским презентом јесте да је у њима глагол у предикату увек у првом лицу множине и да се у њима не употребљава лична заменица у субјекту (*Ми салату перемо...*) јер тада то више није инструкцијски презент. Иако ни у таквим реченицама нема ни безличног ни безлично употребљеног глагола, оне имају изостављен безлични глагол *требати* или безлично употребљен глагол *морати*, који се по потреби може васпоставити, нпр. *Салату треба да перемо под текућом водом.*

Напомена. – Инструкцијски презент типа *Машину укључујемо притиском на...*, који је могао настати под утицајем словеначког језика у инструкцијама (уз апарате) на словеначком и српском језику, увек се може заменити реченицама типа *Машина се укључује притиском на...*, које су обичније у српском језику.

§ 1266. Пасивне безличне реченице имају у глаголском делу предиката помоћни или полупомоћни глагол, а у именском делу предиката трпни придев глагола свршеног вида у једнини и у средњем роду, нпр.

(227) Одлучено је у нашу корист.

(228) Било је постављено за четири особе.

(229) Тамо је већ било затворено.

Такве безличне реченице значе да постоји или да не постоји неки процес или резултат, чији се вршилац или извор не наводи у облику граматичког субјекта, или се не помиње уопште, а може бити поменут индиректно, нпр. путем именовања места на којем се нешто десило: *На састанку одбора одлучено је у нашу корист, У трпезарији је било постављено за четири особе, Тамо је забрањено за незапослене.*

§ 1267. Квалификативне безличне реченице означавају нека својства независно од носилаца тих својстава, нпр.

(230) Овде је пријатно.

(231) Напољу је хладно.

(232) Унутра је било скучено.

У предикатима таквих реченица глаголски елеменат је помоћни или полупомоћни глагол у трећем лицу једнине и средњем роду, у делу промене који има род, нпр.

(233) Овде *је постајало* све топлије.

(234) У купеу *је било* загушљиво.

(235) У ходнику *је изгледало* подношљиво.

У таквим реченицама у саставу предиката је поред глаголског елемента прилог у предикативној функцији (в. претходне примере) или, ређе, именица у функцији предикативно употребљеног прилога, уп. *Овде је врућe* и *Овде је врућина*, или *Овде је хладно* и *Овде је зима*. У именском делу предиката таквих реченица срећу се и предлошко-падежне конструкције или фразеологизми, нпр. *У аутобусу је било као у паклу, Њима је било као на деветом небу.*

Ако је у квалификативним безличним реченицама потребно изразити семантички субјекат (човека као носиоца стања), он се налази у облику датива када такве реченице значе унутрашња физичка стања (нпр. *Мени се врти у глави, Крчи му у стомаку*), спољашња физичка стања (нпр.

Тамо им је сйарно, Марији је найољу било хладно, Ту му је йосйајало све йойлије), или психичка стања (нпр. *Посйало им је нейријайно*). Носилац физичког стања у неким случајевима може бити изражен допуном у акузативу, нпр. *Пробадало ме је у ӷрудима.*

§ 1268. Безличне реченице могу имати уопштенолично значење (236) и односити се на било које лице као личне реченице са именицом *човек* или њеном множином *људи* у субјекту, уп. (236) са (237), (238):

(236) У невољи се свашта помисли.
(237) Човек у невољи свашта помисли.
(238) Људи у невољи свашта помисле.

Уп. такође:

(239) У добру је лако добар бити.

Значењска разлика између таквих реченица обично је од малог комуникацијског значаја, али у добром књижевном језику разлика између уопштеноличног значења и безличног значења може бити стилски и семантички битна.

§ 1269. Неодређеноличне реченице су знатно мање заступљене у српском језику од безличних реченица. Оне немају граматички субјекат, а глаголски предикат таквих реченица налази се у трећем лицу и мушком роду (у делу глаголске промене који има род). Неодређеноличне реченице, као реченице са анонимним агенсом, значе радњу чији се вршиоци не помињу јер се сматра да су познати или да у комуникацијском погледу нису вредни помињања, нпр.

(240) Предвиђају пад температуре.
(241) Опет штрајкују.
(242) Стално лажу народ по новинама.
(243) Дају регрес.
(244) Обећавају раст пензија.
(245) У детињству су му се смејали због замуцкивања.
(246) На телевизији су некад говорили узорно.

Граматичка посебност таквих реченица нарочито је видљива тамо где им се не може додати граматички субјекат без промене значења реченице, нпр. *У дейињсйву су му се смејали збоӷ замуцкивања* није исто што и *У дейињсйву су му се они смејали збоӷ замуцкивања.*

Неодређеноличне реченице често се могу заменити безличним реченицама, уп. *Предвиђају йад шемйераўуре* и *Предвиђа се йад шемйераўуре.* Промена категоријалног синтаксичког значења до које у таквим случајевима долази обично нема велику комуникацијску вредност.

Ред речи у простој реченици

§ 1270. Једна од уочљивијих синтаксичких особина реченице у српском језику је линеаризација њених саставних делова, односно ред речи у реченици. Линеаризација може бити обавезна или факултативна, неутрална или комуникативно обележена (у функцији истицања рематизованог дела исказа).

Од реда речи у реченици зависе синтаксичке, семантичке и комуникативне функције појединих делова реченице или реченице у целини.

У српском језику ред речи је релативно слободан, а при уобичајеној линеаризацији обавештајне реченице, када је она комуникативно неутрална, субјекат претходи предикату, а предикат претходи објекту, нпр. *Ана пише писмо.*

У неким случајевима се само на основу реда речи и интонације може правилно разумети значење реченице. На пример, у реченици *Младост је победила болест*, ако је та реченица изговорена с комуникативно неутралном интонацијом, на основу реда речи може се закључити да је болест поражена (док би реченица са друкчијом линеаризацијом, а истом интонацијом *Болест је победила младост* водила супротном закључку).

§ 1271. Истицање нове информације, што је комуникативно најважнији део реченице (рема, в. § 679) у односу на преостали део реченице (тема), често се такође постиже изменом комуникативно неутралног реда речи, нпр. у реченици *Дошла је Ана* (за разлику од *Ана је дошла*) стављањем субјекта после предиката наглашава се да је нова и комуникативно битна информација ко је дошао – *Ана.* Због тога је *Ана* у тако линеаризованој реченици рема, а *дошла* је – тема.

Ред речи у реченици може бити основни и инверзни. Инверзни (обратни) ред речи, као што показује претходни пример *Дошла је Ана*, служи да се истакне комуникативно главни део реченице.

§ 1272. Иако субјекат обично претходи предикату, у неким типовима реченица уобичајено је да предикат претходи субјекту, као у следећим случајевима:

а) када субјекат значи природне појаве или временске периоде, нпр. *Било је лето, Прошла су два сата*;

б) када се наводи субјекат директног говора после онога што је рекао, нпр. *Дођите овамо – рече Ана.*

в) у ауторским напоменама у драмском тексту, нпр. *Одлазе сви, осим Ање и Дуњаше.* (Чехов)

г) често и у упитним реченицама, нпр. *Да ли је јасно моје питање? Коме је постављено то питање?*

Место објекта је после предиката (нпр. *Они гледају филм*), а ако реченица има директни и индиректни објекат, индиректни објекат обично се налази ближе предикату него директни објекат, нпр. *Она пише сестри писмо.*

Конгруентни атрибут (§ 783) налази се по правилу испред именице коју одређује, нпр. *писаћи сто*, а неконгруентни атрибут после ње, нпр. *сто од храстовог дрвета.*

Место адвербијала у реченици зависи од његовог значења и структуре. Прилози за начин на *-о* или *-е* (1), (2), одредбе за количину и степен (4), (3), као и прилози за место и време (5), (6) обично се налазе испред глаголског предиката ако нису рематизовани, нпр.

(1) Ана лепо пева.

(2) Ана све боље ради.

(3) Ана доста ради.
(4) Ана много зарађује.
(5) Ана далеко станује.
(6) Ана рано устаје.

Ред речи у именичкој синтагми

§ 1273. Именичка синтагма има препозитивни и/или постпозитивни део. Препозитивни део, у којем су различите одредбе, налази се испред именице као конститутивног дела именичке синтагме, нпр. *кишне капи*. Постпозитивни део, који чине одредбе и допуне, налази се после именице, нпр. *капи кише*. И препозитивни и постпозитивни део именичке синтагме може бити једночлан, као у наведеним примерима, двочлан (уп. *њихово заједничко предузеће* и: *предузеће Лаћанског и Васића*) или вишечлан (уп. *њихово ново, грађевинско предузеће* и: *предузеће Лаћанског, Васића и Марића*).

§ 1274. Редослед и препозитивних и постпозитивних елемената именичке синтагме зависи од њиховог значења и комуникативне функције. Даље се описује комуникативно неутралан ред речи.

Препозитивне одредбе обухватају: опште квантификаторе, а то су опште и одричне заменице, нпр. *сав, сваки, ниједан*; деиктичке одредбе типа *тај, такав, први, следећи, леви, јучарњи, њен, Мирин*; нумеричке квантификаторе, нпр. *два, три, четири*; модалне одредбе, нпр. *стваран, лажан, тобожњи*; описне одредбе, нпр. *нов, млад, радостан*; односне придеве, нпр. *школски, музички, градски*; атрибутиве.

§ 1275. Ако је у реченици употребљена општа придевска заменица (*сав, сваки* или нека реч сличног значења, рецимо, *цео, читав*), или одрична заменица (нпр. *ниједан, нико, ништа*), њено место је на апсолутном почетку именичке синтагме, нпр.

(7) *Сва* та три нова књижевна часописа...
(8) *Сваки* од та три нова књижевна часописа...
(9) *Ниједан* од та три нова књижевна часописа...

Општа или одрична заменица може бити једини носилац субјекатске функције и употреба препозитивних одредаба тада је искључена, нпр.

(10) *Свако* је ковач своје несреће. (Ј. Дучић)
(11) *Нико* није изостао.

§ 1276. Деиктички атрибути у саставу именичке синтагме обухватају показне и неодређене придевске заменице, нпр. *тај, такав, некакав*; присвојне придеве, заменичке или незаменичке, нпр. *мој, Владин*; придеве опште деиксе, нпр. *други, десни, последњи*; придеве субјективне просторне или временске деиксе, нпр. *овдашњи, ондашњи, тадашњи, данашњи*. На пример, истим редоследом:

(12) тај његов први овогодишњи (успех)

Редослед деиктичких одредаба у именичкој синтагми није чврст, али одступања од наведеног редоследа у неким случајевима нису могућа, нпр. избегава се употреба заменичких придева типа *такав, овакав, она-*

као, некакав и сл. на четвртој позицији, последњој у низу деиктичких атрибута (**овогодишњи његов први такав успех*).

Заменички показатељи референцијалности се не комбинују нити удвајају, са изузетком тзв. бланко израза типа *тај и тај, такав и такав, толики и толики*, који се употребљавају када се жели или мора изоставити шта је тачно неко саопштио у ситуацији означеној реченицом с таквим изразом, нпр.

(13) Речено му је да остави пакет на *том и том* месту.

(14) Телефонирао је набављачу да му достави *такав и такав* материјал.

(15) Забележио је да је водостај био *толики и толики*.

§ 1277. Редни број или присвојна одредба (придев или заменица) употребљавају се после показне заменице (16), (17), а ако треба употребити у истом низу присвојну одредбу, таква одредба може претходити основном броју (18), као што му може претходити редни број (19), нпр.

(16) Сваки такав *први* велики књижевни успех...

(17) Сваки такав *Костићев* велики књижевни успех...

(18) *Костићева* два велика књижевна успеха...

(19) *Прва* два велика књижевна успеха...

§ 1278. Атрибути у облику присвојних незаменичких придева у неким случајевима замењују се присвојним генитивом (в. § 785 и § 911), уп. *Костићево излагање је пажљиво саслушано* и *Излагање професора Костића је пажљиво саслушано*.

Од начелне препоруке да се између присвојног придева и присвојног генитива предност даје присвојном придеву, не треба правити безизузетно правило, прво, зато што је упутно узимати у обзир тенденције језичког развоја, чак и када се оне донекле разилазе с нормативним препорукама, друго, зато што се из стилских разлога нагомилавање присвојних придева у тексту може растеретити повременом употребом присвојног генитива, и, треће, стога што се од неких именица присвојни генитив не употребљава никад или скоро никад, а присвојни генитив од других именица звучи природније.

Тако се именице које значе родбинске односе не употребљавају саме у присвојном генитиву (нпр. не би се рекло **кућа оца*, **капа браћа*, **колач баке* и сл.) док многа страна презимена (нпр. *одлазак Шредера, неуспех Блера, пад Мубарака* и сл.) прихватљиво звуче и у том облику, иако се исти денотати могу означити и именским изразима с присвојним придевима, нпр. *Шредеров одлазак, Блеров неуспех, Мубараков пад* итд.

Присвојна заменица у атрибуту, нпр. *њихов* (*председник*), никада се не замењује присвојним генитивом одговарајуће личне заменице.

С друге стране, двочлане и вишечлане генитивске конструкције (нпр. *излагање председника Владимира Путина*) не могу бити замењене атрибутом с присвојним придевом у основи.

§ 1279. Када је реч о припадности групном посесору исказаном презименом, посесивни генитив је једино решење наспрам којег не стоји присвојни придев. У погледу линеаризације синтагме тада постоје две могућности: 1. посесивни генитив је у постпозицији, нпр. *Виде се куће*

Алексића, при чему се једнина од множине формално разликује само прозодијски (у ген. мн. наставак *а́* је дуг), 2. посесивни генитив претходи именици коју одређује, нпр. *Виде се Алексића̂ куће.* Уп. такође: *За Алексића кћери и синове* [...] *Зуја је одувек била тӯ* (И. Андрић).

Посесивни генитив се мора допустити онда када имену или презимену следи односна реченица: *ōад Мубарака, кōга је на местӯ ш̄ефа државе тӯребало да наследи син...*

Присвојни придеви не могу заменити присвојни генитив ни у случајевима када презиме има придевску промену, на *-ски, -цки, -чки* или *-шки* (нпр. *Црњански, Троцки, Бинички, Парош̄ки*), дакле исправно је само *романи Црњанскōг* (не *Црњанскијеви романи*), *ōолитӯика Троцкōг* (не *Троцкијева ōолитӯика*) итд.

У случајевима када се од страног презимена за мушку особу може направити присвојни придев, неправилно је употребљавати испред таквог придева име, дакле, исправно је *улōга Бруса Вилиса*, или *Вилисова улōга*,али није исправно *Брус Вилисова улōга*; исправно је *романи Виктӯора Иго̄а*, или *Иго̄ови романи*, али није исправно *Виктӯор Иго̄ови романи* и сл.

Присвојни придеви на *-ов* од презимена женских особа, која се срећу у неслужбеној разговорној и публицистичкој употреби, нпр. *Меркелова, Јовићка* и сл., употребљавају се као постпозитивни неконгруентни атрибути, нпр. *ōолитӯика Меркелове, доūринос Јовићке* и сл.

Поред тога, од многих страних имена и презимена, поготову источноазијских (нпр. *Лао Це, Бан Ки Мун, У Тантӯ*), присвојни придев не постоји или је неуобичајен.

Према томе, ако од двају или више напоредо датих мушких имена или презимена у истој именичкој синтагми макар једно долази у облику присвојног генитива, онда и друга имена или презимена посесивност изражавају присвојним генитивом чак и ако од њих постоје присвојни придеви.

Употребу присвојног придева блокира и множински облик именице, уп. (20) и (22) са (21):

(20) Тачка *Јанка и Марка* нам се допала.

(21) *Јанкова и Маркова* тачка нам се допала.

(22) Слика *браће и сестāра* нам се допала.

Најзад, у медијским текстовима, што због релативне краткоће, што због могућег утицаја страних језика с којих се многе вести преводе, а у којима не постоје присвојни придеви као у српском, постоји тенденција да се чешће употребљава присвојни генитив него присвојни придев, понекад и тамо где то није оправдано.

Из изложеног о овом актуелном питању српске граматичке нормативистике следи да је у једним случајевима употреба присвојног придева могућа и препоручљива, а у другим случајевима из различитих разлога није могућа или није уобичајена, због чега присвојни генитив (по правилу иза именице коју одређује) понекад потискује присвојни придев (по правилу испред именице коју одређује) и тамо где присвојном придеву у добром српском књижевном језику треба дати првенство.

§ 1280. Када у вишечланом препозитивном делу именичке синтагме треба употребити основни или збирни број његово место је после после присвојног придева (23), односно, ако нема присвојног придева, после показне заменице (24). Уколико у синтагми нема ни показне заменице, место броја је после опште или одричне заменице (25), или на апсолутном почетку синтагме (26), нпр.

(23) те њихове *три* књижевне награде
(24) те *три* књижевне награде
(25) све *три* књижевне награде
(26) три књижевне награде

Иза количинских израза могу се наћи називи условних јединица мере, односно речи помоћу којих се може нумерички (тачно) или пронумерички (приближно) квантификовати део неке целине, нпр. *три комада алата, четири главе књиге, две чаше хладне воде, три парчета торте, пет главица купуса, три прибадника специјалних јединица, неколико зрна бибера* и сл.

Када су у питању синтагме са именицама непредметног значења, називи условних јединица мере су мање разноврсни, нпр. *четири примера правог јунаштва, три случаја нарушавања реда* итд.

Место броја може заузети неки од приближних квантификатора, као *много, мало, неколико, пар*, нпр.

(27) Тих *пет* књижевних часописа...
(28) Тих *неколико* књижевних часописа...
(29) Тих *пар* књижевних часописа...

Напомена. – Употреба речи *пар* у значењу 'неколико' није одлика узорног књижевног језика мада се среће и код неких добрих писаца па се не може сматрати за веће нарушавање књижевнојезичке норме.

Количинске одредбе *неколико, пар* допуштају да им претходи референцијални елемент *тај, такав, овакав* итд., а одредбе *много* и *мало* то не допуштају, уп.

(30) *Много* књижевних дела...
(31) *Мало* књижевних дела...

али не:

(32) **Тих много* књижевних дела...
(33) **Тих мало* књижевних дела...

§ 1281. Модални атрибути (нпр. *стварни, истински, измишљени, привидни, тобожњи, наводни*) имају опште значење реалности или нереалности онога што је означено именицом помоћу које је уобличен именски израз. Модални атрибут обично се употребљава после деиктичког атрибута (34) или после присвојног атрибута (35), или после низа таквих атрибута (36). Нпр.

(34) први *стварни* (успех)...
(35) његов *стварни* (успех)...
(36) тај његов први *стварни* књижевни (успех)...

Модална одредба реалности или ireалности претходи описном придеву (36), а уколико је описни придев изостављен, заузима његово место (34), (35).

§ 1282. Описни атрибути имају ту општу одлику да означавају особине које се испољавају у одређеном степену израженості, уп. *леп дан, веома добар знак, сладак залогај, сасвим чврст став* и сл.

Када су употребљени у истој именичкој синтагми, описни атрибути се повезују или семантичким уланчавањем или синтаксичким повезивањем.

§ 1283. Семантичко уланчавање описних атрибута је такав начин повезивања описних атрибута када они чине јединствен значењски блок исказан двама или трима атрибутима, због чега се ти атрибути (осим последњег, испред којег је обично везник) не одвајају запетама нити се између њих употребљавају везници, нпр.

(37) *Нови, млади стручњак* брзо се снашао.

(38) *Нови, млади и полетни* стручњак брзо се снашао.

§ 1284. Синтаксичко повезивање описних атрибута је такав начин њиховог паралелног, а не ланчаног везивања за именицу, који се у писању остварује запетама, у говору карактеристичним паузама у интонацији, а може бити наглашен употребом везника испред сваког члана члана таквог атрибутског низа (39), а најчешће испред последњег (38).

Семантичко и синтаксичко повезивање описних атрибута могу се и комбиновати (40), што је посебно видљиво тамо где је последњи атрибут у низу одвојен супротним везником (41). Уп.

(39) *И стручна, и техничка, и популарна издања* добро ће нам доћи.

(40) *Нове, чисте и свеже окречене просторије* чине рад пријатнијим.

(41) *Нови млади, али већ искусни* стручњак брзо се снашао.

§ 1285. Апозитив се одваја од свог непосредног синтаксичког окружења паузом или паузама, а у писању запетама. Уп. примере са истим придевом у апозитиву (40), (41) и у атрибуту (42):

(42) *Задовољни*, играчи су отишли на одмор.

(43) Играчи су, *задовољни*, отишли на одмор.

(44) *Задовољни* играчи су отишли на одмор.

§ 1286. Релациони атрибути, које чине односни придеви и партицип-ски облици, најбоље показују општи принцип од којег зависи линеаризација елемената како првог тако и другог сегмента именичке синтагме, сагласно којем: што је шира спојивост (колокабилност) одређеног дела именичке синтагме с лексемама које могу да конституишу такву синтагму, то се тај елеменат налази ближе почетку именичке синтагме, и обратно: атрибути који имају најуже могућности комбиновања с потенцијалним главним елементима именичке синтагме стављају се најближе његовом главном делу, по могућству непосредно испред њега. Сагласно том принципу релациони атрибути долазе непосредно испред именице која конституише именичку синтагму (нпр. *онај стари градски парк, тај свеже испечен воћни колач, ова добро увежбана екипа*) јер је њихова спојивост најужа, а показатељи референцијалности долазе на почетак именичке синтагме пошто могу да се комбинују са сваком именицом, док спојивост осталих елемената именичке синтагме са именицом опада идући од њеног почетка ка именици која конституише синтагму.

Максимално сужене могућности за лексичко варирање неке атрибутске синтагме воде фразеологизацији таквог споја именице са атрибутом (нпр. *злаћне руке*, *дрвени адвокаћ*, *челични живци*), који у таквим случајевима мора стајати непосредно испред именице. Међутим, граница између релативно слободних атрибута с крајње уском спојивошћу и фразеолошки везаних атрибута није оштра и обухвата много прелазних случајева, за чије разграничавање спојивост није једини критеријум него се мора прибећи и другим критеријумима, пре свега семантичким. На пример, *воћна салаћа* је 'воће у облику салате', али *воћни сок* је 'сок из воћа' (или напитак који укусом и изгледом треба да подсећа на сок из воћа), а *воћна дијећа* је 'дијета која се заснива на исхрани воћем', док је *воћна ћорћа* 'торта која садржи, поред осталог, у знатном делу и воће', што показује разне степене удаљавања од основног значења придева *воћни* у атрибуту, али ипак без праве фразеологизације таквих спојева.

§ 1287. Партиципски облици у позицији релационих атрибута (45) могу да отворе место за прилошку одредбу у саставу именичке синтагме чије је место испред партиципа који одређују (46), као и за другу именицу (47), нпр.

(45) *Улуйана* беланца треба засладити према укусу.

(46) *Добро улуйана* беланца треба засладити према укусу.

(47) *Жицом добро улуйана* беланца треба засладити према укусу.

Напомена. – Овде треба упозорити на честе грешке типа *Куйљене сйвари у другој йродавници йријавиће на каси*, *То важи и за унеће амандмане на йрошлом заседању*, где партицип треба употребити после именице како би се надовезао на одредбу, због чега је исправно: *Сйвари куйљене у другој йродавници йријавиће на каси*, *То важи и за амандмане унеће на йрошлом заседању*.

Линеаризација партиципског облика у односу на неки други релациони атрибут у истој именичкој синтагми не подлеже строгим правилима. Ако је веза непартиципског релационог атрибута са именицом чвршћа, устаљена и када је блиска фразеологизацији таквог споја, онда партиципски атрибут долази испред непартиципског атрибута (48), али ако се такав спој не осећа као сложени двочлани назив, партицип може доћи и непосредно испред именице (49). Уп.

(48) *Исйеглане* беле кошуље уредно је сложила.

(49) Беле *исйеглане* кошуље уредно је сложила.

Неке одредбе и саме могу имати своје одредбе, што низ препозитивних одредаба у именичкој синтагми чини још сложенијим (50), као што га чине сложенијим и могући реченични додаци (51), в. § 825, 826. Нпр.

(50) Сва та три *йо мишљењу сйручњака* велика књижевна успеха...

(51) Сва та три, *нажалосћ*, скромна књижевна успеха...

Прилози за степен непосредно претходе описним придевима чије значење одређују (52), а атрибутиви (са својим одредбама), или група атрибутива, непосредно претходе именици на коју се односе (53), нпр.

(52) Његови *доста* велики књижевни успеси...

(53) Књижевни успеси *йрофесора и йознаћог йисца* Воје Војића...

Дуги низови препозитивних одредаба нису чести ни уобичајени. Сви могући елементи низа препозитивних одредаба ретко се остварују у истој именичкој синтагми.

§ 1288. У постпозитивном делу именичке синтагме налазе се одредбе и допуне, које могу бити једночлане, двочлане и вишечлане, нпр.

(54) дан *одлуке*
(55) људи *добре воље*
(56) нож *са дршком од ружиног дрвета* (Д. Киш)
(57) писмо *подршке штрајкачима у руднику*

Постпозитивне одредбе у именичкој синтагми су неконгруентни атрибути без предлога (54), (55), (57), или с предлозима (56), (58)–(61), или са обавезном одредбом, нпр.

(58) људи *од поверења*
(59) *човек* у кожном капуту
(60) мачак *у чизмама*
(61) девојка *са цветом*

Некогруентни атрибути могу бити именичке синтагме са својим конгруентним и/или неконгруентним атрибутима, за која важе општа правила линеаризације у именичкој синтагми, нпр.

(62) људи од посебног поверења
(63) *човек у дугом кожном капуту*
(64) мачак *у великим чизмама*
(65) *девојка са белим цветом у коси*

Број допуна и њихов граматички облик и линеаризација зависе од валентности и рекције управне речи, нпр.

(66) *превоз од Београда до Бечa удобним аутобусима*
(67) *превођење са јапанског на српски језик по приступачној цени*
(68) писмо *једногласне подршке чланова независног синдиката штрајкачима у руднику мрког угља*

Именичке допуне постпозитивног дела именичке синтагме такође могу имати своје препозитивне допуне и одредбе (68).

§ 1289. Ред речи у главном делу именичке синтагме одређен је, пре свега, чињеницом да главни елемент именичке синтагме може бити јединичне или нејединичне природе, уп.

(69) Јова пева.
(70) Васа и Јова певају.

У првом случају главни елемент именичке синтагме може бити једночлан (*Јова пева*), двочлан (*Јова Поповић пева*) или вишечлан, нпр. *Наш пријатељ Јова Поповић пева.*

Напомена. – Када главни елемент именичке синтагме чине лично име и презиме, тада према српској језичкој норми име добија место испред презимена (дакле *Петар Поповић*, а не *Поповић Петар*), осим ако су у питању уазбучени службени спискови презимена и имена, у којима презиме долази на прво место и по правилу се одваја запетом од имена (нпр. у школском дневнику *Поповић, Петар*), или ако су у питању имена и презимена из језика са традицијом стављања презимена испред имена, нпр. кинеско *Мао* Цедунг, или корејско презиме и жен-

ско име *О Кјонг-сук*. Имена и презимена из култура које нису географски удаљене, а имају традицију стављања презимена испред имена, у српском језику се употребљавају с редоследом уобичајеним за српски језик, нпр. *Шандор Петефи* (у мађарском *Petőfi Sándor*).

Име по оцу долази између имена и презимена, нпр. *Петар Јована Поповић*.

Ако жена удајом дода своме презимену мужевљево, онда је мужевљево презиме на другом месту, нпр. *Даринка Голубовић Матић*, *Јелисавета Станисављевић Белимарковић* и сл.

Девојачка презимена у читуљама и осмртницама понекад долазе после мужевљевог презимена, у загради, нпр. *Марија Поповић* (*Јовановић*) или *Марија Поповић* (*рођ. Јовановић*), ређе и *Марија Поповић* (*дев. Јовановић*), где је *рођ.* скраћеница за *рођена*, а *дев.* за *девојачко*.

§ 1290. Историјске личности могу имати титуле које, као атрибутиви, непосредно претходе имену (нпр. *цар Душан, краљица Наталија*), а могу у званичном називу имати и постпозитивну одредбу (нпр. *краљ Стефан Првовенчани, Петар Велики*). Ако је више владара у истој династији имало исто име, што важи и за патријархе, непосредно иза имена се употребљава редни број (нпр. *краљ Александар I Карађорђевић, Свети Сава II*; у високом стилу с постпозитивним конгруентним атрибутом: *патријарх српски Павле*). Титула која почиње предлогом *од* мора бити у форми неконгруентног атрибута уз презиме: *Кнез Иво од Семберије, Змај од Ноћаја*. Неке историјске или легендарне личности познате су само по имену с препозитивним атрибутом (нпр. *Стари Вујадин, Мали Радојица, Дијете Грујица*), препозитивним непроменљивим атрибутивом (нпр. *Хајдук Вељко*), постпозитивним атрибутивом (нпр. *Зека Буљубаша*), с надимком у непроменљивом препозитивном атрибуту (нпр. *Чучук Стана*). Неки називи степена у црквеној или војној хијерархији употребљавају се као препозитивни променљиви атрибутиви (нпр. *архиђакон Стефан, војвода Живојин Мишић*), или као препозитивни непроменљиви атрибутиви (нпр. *Хаџи Рувим, фра Петар*), или као постпозитивни променљиви атрибутиви (нпр. *Омер-паша Латас, Смаил-ага, Хусеин-бег*, име се не мења).

§ 1291. Уметници понекад имају уметничко име које се употребљава самостално или после презимена, било да је настало од надимка (нпр. *Владислав Петковић Дис*), или на неки други начин (нпр. *Велимир Живојиновић Massuka*), а може бити и у форми неконгруентног атрибута уз презиме (нпр. *Милић од Мачве*), што се, изван уметности, среће и у називима неких историјских личности, нпр. *Кнез Иво од Семберије, Змај од Ноћаја*.

§ 1292. Особе са естрадним занимањима понекад имају уметничко, тачније естрадно име – с атрибутом, без презимена (нпр. *Лепа Брена, Екстра Нена, Видовита Зорка* и сл.), само име, без атрибута и без презимена (нпр. *Клеопатра, Регулус*), двочлано име (нпр. *Оливера Катарина*), апелатив у функцији имена (нпр. *Принц*), име и надимак у постпозицији (нпр. *Бора Чорба, Дара Буба-мара, Перо Трокадеро, Бобан Пироман*).

§ 1293. Место надимака је иза имена и презимена, иако се надимци чешће употребљавају самостално, нпр. *Драган Стојковић Пикси*, или само *Пикси*.

§ 1294. Неки родбински називи са значењем узраста или друштвеног статуса употребљавају се непосредно испред имена (или надимка), и увек су у облику номинатива, нпр. *од деда Јове, за баба Иванку, о ујка Љуби, о ујна Симки, са стрика Васом, стрина Маријом, тетка Јелком, тече Душком, баца Колетом, сека Јулом* и сл. У таквим случајевима испред заједничке именице не долазе називи занимања, титуле и сл., а после имена обично се не налази презиме, иако таква могућност, која нема конотацију присности, није искључена, нпр. *његов деда Јован Поповић*. Изузеци су ретки, нпр. синтагма са именицом *хаџи*, која заузима позицију испред имена, допушта да се испред ње нађу називи занимања и титуле, као што се допушта и презиме после имена у таквим синтагмама, нпр. *уредник Програма за децу хаџи Драган Драгић*.

§ 1295. У оквиру главног дела именичке синтагме испред имена могу се налазити називи занимања, друштвених функција и признања, титуле и сл. Њихова линеаризација не подлеже чврстим правилима, али није ни сасвим слободна. На пример, исправно је *проф(есор) др Јован Поповић, доц(ент) др Јован Поповић, прим(аријус) проф(есор) др Јован Поповић*, а не с неким друкчијим редоследом, осим ако је назив наставног звања (нпр. *професор, доцент*) у апозицији иза презимена, тако да је правилно и *др Јован Поповић, ред(овни) проф(есор)*.

Ако назив једне титуле или звања долази у скраћеном облику, уобичајено је да се у истом низу и називи других титула или звања дају у скраћеном облику, дакле, *проф. др Јован Поповић* је обичније него *професор др Јован Поповић* или *проф. доктор Јован Поповић*.

Ако се *др* или *доктор* не односи на доктора наука него на доктора медицине, односно на назив занимања, такав назив може се употребити непосредно испред презимена, нпр. *доктор Перић*, или у феминативном облику *докторка Перић*, или *докторица Перић*, као и самостално, нпр.

(71) Доктор је дошао.

(72) Докторка је дошла.

Напомена. – Када се *др* или *доктор* односе на доктора наука, обично не добијају место непосредно испред презимена (осим у обраћању, ако адресат нема неку другу титулу, нпр. *докторе Перићу!*) нити је уобичајено да се употребљава самостално, нпр. не треба научни степен *доктор* (*наука*) употребљавати као у следећем примеру: *Шта мислите, докторе, о пореклу Словена?*

Слично примерима са устаљеном линеаризацијом у истом низу *проф. др, доц. др* пише се устаљено и *mr pharm., dipl. ing.* (увек латиницом) и сл.

У линеаризацији именских израза с називима функција, титула, признања, звања и занимања опште је правило да се иде од друштвено и политички значајнијег ка сразмерно мање значајном: тако ће се, нпр. *премијер Савезне владе* наћи на почетку таквог низа, а евентуални научни степен *др* или *мр* на његовом крају, или ће се изоставити.

§ 1296. Садржај исказан у неком титуларном низу може бити уобличен и као саставни део апозиције, нпр. (73).

Титуларни низови чешће се дају као атрибутиви, ређе једним делом као атрибутиви, а другим као апозиција (73), или у целини као апозиција (74). Уп.

(73) *Др* Јован Поповић, *редовни професор Универзитета у Београду*, одржаће предавање на Коларчевом универзитету.

(74) Јован Поповић, *доктор филолошких наука, редовни професор Универзитета у Београду*, одржаће предавање на Коларчевом универзитету.

§ 1297. Нарушавање спољашње линеаризације именичке синтагме, као нарушавање границе у линеаризацији између непредикатски употребљене именичке синтагме и предиката, понекад се остварује у бржем и колоквијалном изражавању уметањем помоћног глагола између саставних делова субјекатске синтагме, нпр.

(75) Овај *је* план одмах усвојен.
(76) Овај *је* његов план одмах усвојен.
(77) Овај *је* његов интересантан план одмах усвојен.
(78) Председник *је* Кауфман отпутовао.
(79) Петар *је* Петровић стигао.
(80) Председник *је* Скупштине примио амбасадора.

Таква линеаризација сагласна је начелном правилу да енклитике те́же заузимању друге позиције у реченици (§ 45–49). Уметање помоћног глагола непосредно између атрибута на апсолутном почетку реченице и именице која конституише именичка синтагма (75) не може се сматрати погрешним него разговорним редом речи и у том смислу стилски маркираним поступком. Што је дужи низ атрибута између помоћног глагола уметнутог у именски израз и главног члана именичке синтагме мања је прихватљивост таквих реченица, уп. примере (76) и (77). Реченице типа (78), и (79), (80), код којих је помоћни глагол уметнут између атрибутива и именице која конституише именичку синтагму мање су уобичајене у савременом српском књижевном језику и могу се осећати као регионализми или кроатизми. Премда примери с наведеним редом речи нису погрешни, обичније су и стилски су неутралне реченице с редом речи као у следећим примерима:

(81) Овај план *је* одмах усвојен.
(82) Овај његов план *је* одмах усвојен.
(83) Овај његов најновији план *је* одмах усвојен.
(84) Председник Кауфман *је* отпутовао.
(85) Петар Петровић *је* стигао.
(86) Председник Скупштине *је* примио амбасадора.

Место прилога може бити испред или иза помоћног глагола у реченицама типа (81)–(86), уп.

(87) Овај (његов) план одмах *је* усвојен.
(88) Овај његов најновији план одмах *је* усвојен.

Ред речи у аналитичком предикату

§ 1298. Ред речи у аналитичком предикату обухвата два јасно одвојена дела: линеаризацију глаголског дела предикатског израза и линеаризацију његовог неглаголског дела (линеаризација предикатива). Први, глаголски део предиката претходи другом, неглаголском. Одступања од тог правила су ретка а мотивисана су комуникативним истицањем (рематизовањем) нове информације у неглаголском делу аналитичког предиката, уп.

(89) Овај чај је добар *за свакога*.
(90) Овај чај *добар* је за свакога.

У глаголском делу предиката може бити копулативни или семикопулативни елеменат (нпр. *Она је била наставница*, *Она је дала изјаву за новине*), односно модални или фазни непотпуни глагол (нпр. *Он је хтео победу*, *Он је остао стручњак*) па се линеаризација тога дела аналитичког предиката своди на линеаризацију делова сложеног морфолошког облика, односно на позиционирање клитике.

У неглаголском делу аналитичког предиката, тј. у предикативу, линеаризација зависи од врсте предикатива и степена његове сложености.

Линеаризација именске синтагме као предикатива иста је као линеаризација делова именичке синтагме изван предиката (§ 1271–1338) у оној мери у којој састав тих двеју синтагми може бити подударан.

Атрибутски предикатив може имати у свом саставу прилошке одредбе. Одредба за степен у форми прилога локализује се испред придевског предикатива (91), а речца која ту одредбу истиче локализује се испред одредбе за степен (92), (93), а ако замењује одредбу за степен, заузима њену позицију испред атрибутског предикатива (94), (95).

Модификована понављања придева су постпозитивна (96), (97).

Ако атрибутски предикатив има свој некогруентни атрибут у облику именичке синтагме, такав атрибут смешта се после предикатива (98), (99), док је његова препозиција могућа у функцији рематизовања одредбе (100), (101). Уп.

(91) Он је *врло* вредан.
(92) Он је *заиста* врло вредан.
(93) Он је *баш* врло вредан.
(94) Он је *заиста* вредан.
(95) Он је *баш* вредан.
(96) Он је сам *самцат*.
(97) Био је здрав *здравцат*.
(98) Он је вредан *као мрав*.
(99) Он је највреднији *без премца*.
(100) Он је *као мрав* вредан.
(101) Он је *без премца* највреднији.

Адвербијални предикатив може у свом саставу имати одредбе, које се локализују испред конститутивног елемента адвербијалног предикатива (испред главног прилога), нпр.

(102) Аеродром је далеко.
(103) Аеродром је *доста* далеко.

Линеаризација одредби у адвербијалном предикативу је у основи аналогна линеаризацији одредби у атрибутском предикативу. Тако, на пример, као што поред реченице са атрибутским предикативом без прилошке одредбе, нпр. (104), може постојати реченица са прилошком одредбом уз атрибутски предикатив (105), тако поред реченице са адвербијалним предикативом без одредбе (102) може постојати реченица са прилошком одредбом у његовом саставу (103), (106). Уп.

(104) Црква је стара.
(105) Црква је *врло* стара.
(106) Аеродром је *доста* далеко *од пута*.

Ред речи у сложеном предикату

§ 1299. Ред речи у сложеном предикату зависи од степена сложености предиката, односно од семантичких и граматичких обележја његових саставних елемената. У сложеном предикату могу се појавити модални глаголи, фазни глаголи, семикопулативни глаголи, копулативни глаголи и пунозначни (аутосемантични) глаголи, али се они не појављују сви истовремено. Уз то, у истом сложеном предикату могу појавити два модална глагола: модални глагол 1 (из серије *моћи*, *требати*, *морати* и сл.) и модални глагол 2 (*хтети* или неки глагол сличног значења, *желети*, *намеравати*, *затражити* и сл.), нпр. *Они могу затражити контролу производа*.

У начелу, степен сложености предиката обрнуто је сразмеран вероватноћи његове употребе, тј. што је степен сложености предиката већи, мање је вероватно да ће се он остварити у неком исказу. Примери линеаризације различитих комбинација елемената сложеног предиката дати су даље у оквиру прегледа њихових основних врста.

Оне обухватају следеће главне могућности: модални 1 + копулативни (107); фазни + копулативни (108); модални 1 + семикопулативни (109); модални 1 + фазни + пунозначни (110), модални 1 + фазни + копулативни (111); модални 1 + модални 2 + копулативни (112); модални 1 + модални 2 + фазни + семикопулативни (113); модални 1 + фазни (114); модални 1 + пунозначни (115) итд. Нпр.

(107) Они треба да буду пријатељи.
(108) Они тиме престају бити непријатељи.
(109) Они могу вршити контролу производа.
(110) Они могу почети да се жале директору.
(111) Они треба да престану да буду такви.
(112) Они могу захтевати да буду боље награђени.
(113) Они могу захтевати да почну вршити контролу производа.
(114) Јер, у судбоносним временима свака и најмања ствар може постати судбоносна. (И. Андрић)
(115) На све речи увреда треба се смешити тужно и благо. (Д. Максимовић)

Редослед енклитика

§ 1300. Редослед енклитика (ненаглашених помоћних глаголских и заменичких облика) повезује линеаризацију именичке синтагме са линеаризацијом предикатског израза. Енклитике су у српском језику ненаглашени облици глагола *бити* и *хтети* (*сам, си, је, смо, сте, су*; *бих, би, бисмо, бисте*; *ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете*) ненаглашене личне и повратне заменице (*ме, ми, те, ти, га, му, је, јој, нас, нам, вас, вам, их, им, се*) и упитна речца *ли*.

Место енклитике у реченици је релативно слободно. Једино место на којем се енклитика у српском језику не појављује јесте прво место у реченици (уз неке изузетке, в. даље). Употреба енклитике на другим местима у реченици одређена је различитим условима.

а) Енклитика се не употребљава на првом месту у самосталној реченици јер се акценатски и смисаоно везује за претходну наглашену реч или израз. Изузетак су енклитика *је* и енклитика *би* у споју са упитном речцом *ли*, које долазе на прво место у упитној реченици, нпр. *Је ли он овде? Би ли он дошао?* (обичније: *Да ли би он дошао?*).

б) Енклитика у начелу долази на друго место у реченици, после прве наглашене речи, односно после прве синтагме, уп. *Учитељ је добар човек, Наш учитељ је добар човек.*

После трочлане или дуже синтагме на почетку реченице место енклитике није после прве речи у реченици него после прве синтагме у реченици, нпр. *Професор увода у филозофију је добар човек, Исправити такву ситну грешку је врло лако.*

Што је синтагма на почетку реченице дужа и што је израженија пауза после такве синтагме, већа је могућност да се енклитика неће налазити непосредно после ње него после прве следеће наглашене речи, нпр. *Професор увода у лингвистику добар је човек, Исправити такву ситну грешку врло је лако.*

Ипак, енклитика се може и уметнути у прву синтагму у реченици тако да се употреби после прве речи у тој синтагми, и то:

- после придева у именичкој синтагми, нпр. поред *Добра роба се брзо продаје* правилно је и *Добра се роба брзо продаје*;
- после придевских заменица, нпр. поред *Тај предлог нам не одговара* исправно је и *Тај нам предлог не одговара*;
- после прилога, нпр. поред *Врло храбро су то урадили* правилно је *Врло су храбро то урадили*;
- после речци *само* и *једино*, нпр. поред *Само из Ниша се није нико пријавио*, или *Једино из Ниша се није нико пријавио* исправно је и *Само се из Ниша није нико пријавио, Једино се из Ниша није нико пријавио.*

в) Ако у реченици постоји односна заменица, упитна заменица или друга упитна реч, енклитика увек долази непосредно после ње, нпр. *Чита роман који је написао један млади писац*; *Пита се ко ће под овим условима желети да учествује, Хоће да зна зашто би требало да дође.*

г) Енклитика не може доћи после паузе (нарочито оне која је у писању означена запетом, цртом или заградом), нпр. исправно је *Тај профе-*

сор, поштована колегинице, написао је уџбеник за сваки предмет који је предавао, а није исправно **Тај професор, поштована колегинице, је написао уџбеник за сваки предмет који је предавао*; или *Број граматичких грешака у писменим задацима – али и правописних грешака – сада се смањио*, а не: **Број граматичких грешака у писменим задацима – али и правописних грешака – се сада смањио.*

д) Енклитика која се налази после глагола мора се налазити непосредно после глагола (са изузетком енклитика у пару или у низу, чији редослед подлеже посебним правилима, в. под е). Уп. исправно *Поклања је сестри*, док би било погрешно, и никада се не каже: **Поклања сестри је.*

ђ) Енклитика долази непосредно после зависних и напоредних везника, нпр. *Кажу да га жељно очекују*; *Она је уморна, па је не треба узнемиравати*. Изузетак у том погледу представљају везници *и* и *а*. Непосредно после њих не може бити употребљена енклитика, нпр. *Они су оштећени и љуте се*; *Нема капут, а треба му*. Уместо везника *ни* испред енклитике се употребљава дужи облик *нити*, нпр. *Нити се љути, нити се радује.*

Углавном књишка реч *пак* употребљава се само иза енклитике или на њеном месту, уп. *Она је хтела да им помогне, он **јој** пак то није дозволио*; *Она хоће да им помогне, он пак то не дозвољава.*

е) Ако у истој простој реченици треба употребити две, три или четири енклитике, ређе пет енклитика, оне се групишу у енклитички пар или низ, тј. линеаризују се. У српском језику енклитике се линеаризују следећим редом: (I) *ли*, (II) помоћни глаголи и презент глагола *бити* осим облика за треће лице једнине: *бих, би, бисмо, бисте*; *ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете*; *сам, си, –, смо, сте, су*; (III) датив личних заменица: *ми, ти, му, јој, нам, вам, им*; (IV) акузатив или генитив личних заменица: *ме, те, га, је, нас, вас, их*; (V) повратна заменица или речца *се*; (VI) треће лице једнине презента глагола *бити*: *је*. Примери:

(I) *Мало **ли** је времена прошло? Може **ли** му га дати? Може **ли** га се ослободити? Може **ли** се ући?*

(II) *Ко ли **би** то био? Ко ли **ће** му помоћи? Шта ли **су** учинили?*

(III) *Ко ли **би му** помогао? Ко ли ће **му** помоћи? Мало ли смо **му** пута помогли?*

(IV) *Ко ли би ми **те** излечио? Ана би му **га** донела.*

(V) *Ко ли би нам **се** обратио? Ана би му **се** насмејала, Она га **се** не боји.*

(VI) *Он му га **је** донео.*

Према томе, енклитика *ли* употребљава се испред других енклитика у енклитичком пару или низу, нпр. *Видиш **ли** га? Где **ли** му је оставила кључ?*

Глаголске енклитике, осим глаголског *је*, долазе испред заменичких енклитика, нпр. *Да је ту, видела **бих** га, Да ли **сам** их ја упознао?*

Глаголско *је* долази после заменичке енклитике ако у реченици постоји заменичка енклитика, нпр. *Видео ме **је***; *Ко ли нам **је** дошао?*, што

важи и за *се* у 3. лицу једнине перфекта повратног глагола, иза којег се не употребљава енклитика *је*, нпр. *Књиīа им се доīала.*

Међу заменичким енклитикама у пару или низу, датив се употребљава пре генитива и пре акузатива, нпр. *Мноīо **нам их је** дошло, Ко му īа īоклања?*

Облик женског рода једнине заменице трећег лица *је* у акузативу има допунску варијанту *ју*, која се употребљава само када јој непосредно следи глаголска енклитика *је*, нпр. *Он **ју је** īоздравио.*

Енклитика у генитиву долази пре енклитике *се*, нпр. *Не желим тīо имање, давно сам **īа се** одрекао.*

Енклитика у акузативу долази пре енклитике у генитиву, уп. *Лишили су их своје īажње – Лишили су **их** је.*

Уместо енклитичког пара *се је* у српском књижевном језику употребљава се само енклитика *се*, нпр. *Он **се** обрадовао* (не **Он се је обрадовао*).

Енклитички низови обично имају два-три члана, ређе четири, нпр. *Реци да **ли сте им се** јавили, Ко **ли му их је** дао?* Мање су уобичајени, иако нису искључени низови са пет енклитика, нпр. *Да **ли си му īа се** нāледао?*

Напомена. – Тамо где постоји могућност слободног избора у погледу места енклитике, онај ко говори или пише има право и на лични стил у избору места енклитике, али у оквиру варијаната које допушта књижевнојезичка норма и у границама доброг стила.

Место енклитике у реченице зависи како од конкретне енклитике, тако и од структуре реченице у којој се енклитика употребљава, а и од функционалног стила у којем се та реченица употребљава.

СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА

ОПШТЕ ОДЛИКЕ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

§ 1301. Сложена реченица је самостална синтаксичка јединица која означава најмање две ситуације и састоји се од најмање два предикацијска дела, који се могу налазити у напоредном односу, што се назива паратакса, нпр. (1), (3), или у односу синтаксичке зависности једног дела од другог, што се назива хипотакса, нпр. (2), (4), в. и § 1304, нпр.

(1) Шета и разговара са пријатељем.

(2) Док шета, разговара са пријатељем.

(3) Пружила сам руку и узела тих неколико узбудљивих страница. (М. Павић)

(4) Осјећам само да нема стварнијег добра од тога. (В. Десница)

§ 1302. Сложена реченица по броју предикацијских делова у свом саставу може бити двочлана или вишечлана. Вишечлана сложена реченица (реченични комплекс) има најмање три предикацијска дела, од којих најмање један део има независан статус (5), мада га могу имати и два предикацијска дела (6) или више делова (7), нпр.

(5) Њихова деца помажу у кући док су им родитељи на послу, јер су тако одмалена васпитана.

(6) Њихова деца помажу у кући, али не уче добро јер радије гледају филмове.

(7) Њихова деца помажу у кући, и добро уче, и баве се спортом.

Структура реченичног комплекса у основи је најчешће дводелна. Ако низ предикацијских делова у реченичном комплексу представља набрајање ситуација, тада структура реченичног комплекса није дводелна јер обухвата више од два равноправна дела, нпр.

(8) Долазе туристи, траже смештај, обилазе музеј, фотографишу се испред споменика, иду на градску плажу, одмарају се у парковима...

(9) Сутрадан су опет дошли по ме, извели ме из собе на нечујним бијелим колицима, провезли кроз празне звонке ходнике и угурали у лифт. (В. Десница)

(10) Занемаривали смо нашу љубав, пређуткивали је, одлагали, заборављали [...] (М. Павић)

§ 1303. Предикацијски део сложене реченице је њена конститутивна јединица, која има један граматички предикат и најмање један семантички предикат. Сложена реченица има најмање два предикацијска дела.

Предикацијски део сложене реченице по облику је најсличнији простој реченици, од које се разликује комуникацијском несамосталношћу, као и интонацијским, интерпункцијским и другим особинама, уп.

(11) *Ве̄тар дува.* – проста реченица

(12) *Пада ки̏ша.* – проста реченица

(13) *Ве̄тар дува* и *па̄да ки̏ша.* – предикацијски делови сложене реченице

§ 1304. Однос међу предикацијским деловима сложене реченице може бити независан (координација или паратакса) и зависан (субординација или хипотакса), па се, сагласно томе, и све сложене реченице деле на напоредносложене реченице, које се налазе једна према другој у независном односу, нпр. *Узми или оста̄ви*, и зависносложене реченице, које су за-

сноване на зависном односу једног дела према другоме, нпр. *Узми ако желиш.*

§ 1305. Основна реченица је главни предикацијски део зависносложене реченице (управни део), нпр.

(14) *Понела је кишобран јер пада киша.* – основна реченица: *Понела је кишобран.*
(15) *Доћи ће ако стигне.* – основна реченица: *Доћи ће.*

§ 1306. Клауза је зависни предикацијски део зависносложене реченице, који допуњује или проширује основну реченицу, у коју је клауза укључена, нпр.

(16) *Понела је кишобран јер пада киша.* – узрочна клауза: *јер пада киша.*
(17) *Доћи ће ако стигне.* – условна клауза: *ако стигне.*

Сагласно томе, свака клауза је зависна. Ипак, пошто се у синтаксичкој литератури термин клауза понекад употребљава и у ширем значењу – за сваки предикацијски део сложене реченице, у овој Граматици поред термина *клауза*, ради истицања њене зависне природе, повремено користимо израз *зависна клауза*.

§ 1307. Врста сложених реченица је најшири скуп сложених реченица са заједничким општим значењем и њима својственим граматичким средствима изражавања тог значења, нпр. саставне реченице (18), супротне реченице (19), реченице с временском клаузом (20) и др. Уп.

(18) Људи су шетали и свирала је музика.
(19) Оне су играле, а они су навијали.
(20) Кад су се вратили кући, деца су већ спавала.

Граматичка средства која су примарно карактеристична за одређену врсту сложених реченица понекад се, секундарно, користе и за изражавање других синтаксичких значења (уп. реченицу с временском клаузом и везником *док* у његовој примарној функцији *Док је Ана говорила, Ивана је ћутала*, и супротну реченицу с везником *док*, у његовој секундарној функцији *Ми смо то прихватили, док је она то одбила*).

§ 1308. Подврста сложених реченица је скуп сложених реченица који се од других сложених реченица исте врсте (§ 1307) разликује неком значењском специфичношћу и посебним средством изражавања тог значења. На пример, реченице са значењем узастопности (рецимо: *Завеса се спустила и разлегао се аплауз*), као подврста саставних реченица, значе да се ситуација означена једним предикацијским делом дешава непосредно после ситуације означене претходним предикацијским делом, што се изражава саставним везником *и*, а може бити истакнуто и неким од конкретизатора подврсте саставног значења *затим, онда, потом*, нпр. *У новоотвореном прозору изаберите прву опцију, Email account, и затим кликните на...*

Врсте и подврсте сложених реченица, у зависности од контекста, граматичке структуре и лексичког састава, могу имати уже варијантне реализације, нпр. саставне реченице имају подврсту закључних реченица које обухватају као варијантне реализације реченице са афирмативним

или са негативним значењем, уп. *Каснила је* и, према томе, *морала је да йожури*; *Није закаснила* нити *је*, према томе, *морала да се извињава.*

Синтаксички систем сложених реченица представља, пре свега, систем њихових врста, подврста и варијантних реализација.

§ 1309. Однос између просте и сложене реченице испољава се у њиховим заједничким одликама и разликама које међу њима постоје.

Проста реченица и сложена реченица су синтаксичке јединице које у комуникацији могу имати функцију исказа, што је њихова главна заједничка особина.

Поред тога, и просту и сложену реченицу конституише граматички предикат: проста реченица има један граматички предикат, нпр. *Она мнōго ради*, а сложена реченица најмање два граматичка предиката, нпр. *Она мнōго ради, али мало зарађује.*

И проста и сложена реченица одликују се како смисаоном завршеношћу, односно релативном значењском аутономношћу, тако и интонацијском завршеношћу, или интерпункцијском завршеношћу, јер се морају завршити знаком за комуникацијски комплетну реченицу (тачка, три тачке, упитник или узвичник).

Односи међу деловима и просте и сложене реченице организовани су као односи координације или субординације.

Према реченичним члановима у простој реченици, постоје предикацијски делови сложене реченице са аналогним функцијама, уп. за субјекатску функцију *Он зло не мисли* и *Ко ūева, зло не мисли*; за адвербијалну *Они ће доћи сутра* и *Они ће доћи када буде било йотребно* итд.

§ 1310. Иако предикацијски делови сложене реченице по многим формалним и значењским особинама личе на просте реченице, сложена реченица, као двопредикацијска синтаксичка јединица, није спој простих реченица, јер њени предикацијски делови садрже показатеље синтаксичке везе међу њима, а немају главно својство и просте и сложене реченице као целине – смисаону и интонацијску завршеност, као ни самосталну употребу у комуникацији.

Поред тога, ни ред речи у предикацијским деловима сложене реченице и у одговарајућој простој реченици не мора бити исти, уп. *Он их зна* и *Каже да их он зна.*

Најзад, предикацијски делови сложене реченице у неким случајевима су формално непотпуни, због чега не би могли бити употребљени као просте реченице, а потпуно су граматички прихватљиви као предикацијски делови сложене реченице, нпр. *Ево ґде се он налази, Изґледало је да она сйава, Очекујемо да ће они доћи.*

§ 1311. Проста и сложена реченица су начелно јасно разграничене, а у језичкој стварности између њих постоји више прелазних облика.

Прелазни облици између просте и сложене реченице су разноврсни. Они, пре свега, обухватају све оне случајеве синтаксичке деривације када се неки део просте реченице може развити у клаузу (чиме се проста ре-

ченица преобликује у сложену), и обратно – када се нека клауза може преобликовати у део просте реченице који формално није граматички предикат, иако садржи семантички предикат. То је најчешће именски израз који се може развити у клаузу. Реченице као што су *Нервира га кашњење воза* и *Нервира га што воз касни* значе исто, али прва садржи именски израз *кашњење воза* која се може развити у клаузу *што воз касни*, док пример *Нервира га фотографија на зиду* садржи именски израз *фотографија на зиду*, која се не може развити у клаузу. Именски изрази са именицама конкретно-предметног значења не могу се развити у клаузу, а именски изрази са именицама ситуативно-предметног, тј. процесуалног или апстрактног значења, то могу.

У прелазне облике између просте реченице и сложене реченице, као облици просте реченице који садрже имплицитну клаузу, која се може преобликовати у експлицитну клаузу, спадају и конструкције са глаголским прилозима, уп. (21) и (22); (23) и (24), као и партиципске конструкције (25):

(21) Разговарали су *шетајући поред реке.*
(22) Разговарали су *док су шетали поред реке.*
(23) *Обавивши разговор*, разишли су се.
(24) *Пошто су обавили разговор*, разишли су се.
(25) Иконе *насликане том техником* имају врло трајне боје.
(26) Иконе *које су насликане том техником* имају врло трајне боје.

§ 1312. Посебне прелазне облике између просте и сложене реченице представљају такође: апозиција (уп. *Пера Перић, прошлогодишњи шампион, ове године није ушао у финале* и *Пера Перић, који је прошле године био шампион, ове године није ушао у финале*), уметнута реченица (уп. *Данас ће вероватно бити кише* и *Данас ће, чини ми се, бити кише*; *Данас ће, изгледа, бити кише*), вокативни израз (уп. *Перићу, дођи овамо* и *Ти који се презиваш Перић, дођи овамо*), експресивни узвици (уп. *Јао, престани* и *Престани, то ме боли*), реченична негација (*Да ли су они још овде? – Не, отишли су*) и реченична афирмација (*Да ли су они још овде? – Да, ту су*).

§ 1313. Реченицу, било просту, било сложену, по правилу, изговара један говорник. Синтакса дијалога допушта могућност да реченицу коју је један учесник у дијалогу започео други учесник наставља и завршава како сматра да је најбоље. У структури дијалога са упитном реченицом чак је правило да, осим по изузетку, један пита, а други одговара. Пошто предикацијски део независносложене реченице, или управни део зависносложене реченице, има структуру просте реченице, просту реченицу коју је употребио један учесник у дијалогу други учесник може искористити као да је то први предикацијски део сложене реченице и додајући следећи предикацијски део оформити сложену реченицу сагласно свом комуникацијском циљу, као у следећем примеру из Андрићеве приповетке „У зиндану“, у којем прву реченицу изговара један затвореник, а следећу други: – Вала нас је покиселио ко у туршију. – *Да се види чија је вјера тврђа.*

§ 1314. Код ужег схватања сложене реченице (од оног које је овде изложено) поставља се додатни услов да њени предикацијски делови немају исти субјекат, што би остављало изван граница појма сложене реченице, а прибрајало у просте реченице, примере типа *Сестра је седела и читала. Пламен трепери, али се не гаси.* У овој Граматици се не примењује тако уско схватање сложене реченице, јер се за главни критеријум разликовања сложене реченице од просте реченице узима број пуноазначних глаголских предиката у личном глаголском облику и њихова семантичка различитост, због чега се реченице типа *Сестра је сатима седела и седела* не убрајају у сложене (не постоји услов семантичке различитости глагола у предикату), док се реченице типа *Сестра је сатима седела и читала* убрајају у сложене, јер су оба поменута услова испуњена (у тој реченици постоје два различита глагола у личном глаголском облику).

Такође се код ужег схватања сложене реченице може поставити додатни услов да њени предикацијски делови немају заједнички адвербијал (или заједничке адвербијале), чиме би се у просте реченице убројали примери типа *Сваког дана он је телефонирао, претио и викао.* У овој Граматици се не примењује ни такво уско схватање сложене реченице.

Још један додатни услов је да предикацијски делови не могу да значе различите аспекте истог процеса, што би значило да су просте, а не сложене, реченице типа *Лопта се опет одбила од обруча, одскочила.* Ни такво уско схватање сложене реченице не примењује се у овој Граматици.

С друге стране, у овој Граматици се не примењује тако широко схватање сложене реченице по којем сложена реченица има најмање два семантичка предиката без обзира на то да ли су ти предикати исказани личним глаголским обликом (као у претходном примеру) или неки од њих није исказан личним глаголским обликом, тј. није граматички предикат иако јесте семантички предикат, нпр. *Сестра је седела плачући, Сестра је говорила кроз плач* и сл.

§ 1315. Однос између текста и сложене реченице начелно је јасно разграничен, а у језичкој стварности постоји више прелазних облика између сложене реченице и текста.

§ 1316. Сложене реченице са додатим предикацијским деловима представљају вид сложених реченица који их у извесном степену приближава надреченичним синтаксичким целинама остајући у оквирима сложене реченице. Иако могу бити сличне независним реченицама, сложене реченице проширене додатим предикацијским деловима не спадају ни у напоредносложене ни у зависносложене реченице (јер и једне и друге могу бити проширене додатим делом) него у посебан вид сложених реченица, које се издвајају од осталих пре свега по томе што имају у свом саставу предикацијски део који се осећа као накнадно додат у структури сложене реченице, што има одговарајући интонацијски или интерпункцијски израз.

Као што се у синтакси просте реченице могу разликовати реченице које немају интонацијски и смисаоно издвојене делове и реченице које

имају такве синтаксичке додатке (уводне конструкције, парентезе, апозиције и сл., в. § 1324), тако се и у синтакси сложене реченице разликују оне које немају интонацијски и смисаоно додате предикацијске делове од оних које такве делове имају.

Додати предикацијски делови се прикључују већ оформљеној реченичној структури помоћу речце *и* и везника *а*, или *али*, као и других речци, прилога и заменица: *а и, а ни, а поред тога, (и) уз то, (и) зато, (и) штавише* и др., као и контекстуалних средстава, нпр.

(27) Преноћите, *и* не мислите на паре! (Љ. Симовић)

(28) Сам је изабрао тај факултет и завршио га је, *и, штавише*, брзо се запослио.

(29) Урадили су то добро, *а и* завршили су посао на време.

(30) Било је касно да пођу у ту посету, *а* није било ни јаког разлога.

(31) Није ми помогла, *а* нисам то од ње ни очекивао.

§ 1317. Додати предикацијски делови се често налазе на крају сложене реченице, од предикацијског дела који им претходи одвојени су у изговору кратком паузом, а у писању запетом. Додатост је утолико изразитија уколико претходни предикацијски део има силазну интонацију као да је крај реченице. У таквим случајевима додати предикацијски делови су у изговору врло слични парцелатима (§ 833, 1318).

Додати предикацијски делови могу бити уметнути у претходни део или неки од претходних делова сложене реченице којој припадају и тада имају статус парентезе, одвојене запетама, заградама или цртама од делове реченичне структуре који јој претходе и следе, нпр.

(32) Гори у мени и пржи ме – *јер то горим ја!* – неподношљива потреба за лепотом и савршенством. (И. Андрић)

(33) Па има свашта и којешта, али новог – *ако ћемо право говорити* – нема ништа. (И. Андрић)

§ 1318. Парцелација сложене реченице, као употреба предикацијских делова зависносложене реченице са интонацијским или интерпункцијским обележјима простих реченица (нпр. *Упорни су. Иако нису у праву. Што се лако може доказати*), такође представља синтаксички облик на граници између сложене реченице и надреченичне целине. Додати предикацијски делови лако подлежу парцелацији и употреби у функцији самосталних, простих реченица, уп.

(34) Сам је изабрао тај факултет и завршио га је. *Иако* га нико није подржао у томе.

(35) Сам је изабрао тај факултет и завршио га је. *Јер* је управо то желео.

(36) Одмах им је одговорио. *Као да* је само чекао да га то питају.

(37) Да вам је пре двадесет година неко покушао наплатити воду за пиће, зачудили бисте се. *Мада* и данас има много људи који о томе не размишљају.

(38) Сваки од вас треба да мисли својом властитом главом. *Јер* кад ја умрем, остављам вам у аманет да моја учења другима, достојнима, саопштавате, тумачите и сами их допуњујете и ширите. (М. Миланковић)

(39) Садашњи економски систем нарушава демократију, упозорио је „Бостон глоуб". *Јер* прекомерно награђује врло богате док осиромашује *све већи број људи*. (М. Пантелић)

Напомена. – Иако неки наставници и лектори исправљају реченице које почињу везником зависносложене реченице, са образложењем да је погрешно

тако почети, таква граматичка хиперкоректност нема основа. Реченица може почети неким од тих везника када је таква реченица издвојено употребљени део сложене реченице, чији су други предикацијски делови употребљени у истом пасусу на месту које би имали да су употребљени у сложеној реченици. Такав синтаксичко-стилистички поступак је у разговорном, књижевноуметничком и публицистичком стилу прихватљив јер обезбеђује живост казивања и утисак као да је текст изговорен, а не написан.

§ 1319. Сложена реченица представља јединствену формалну, семантичку и функционалну целину, чија целовитост зависи од више чинилаца. То су: врста синтаксичке везе између предикацијских делова, средства синтаксичког повезивања предикацијских делова, специфичности њихове синтаксичке структуре, однос између граматике предиката у њима, редослед предикацијских делова и лексички садржај сложене реченице у целини односно њених предикацијских делова понаособ и интонација (а у писању интерпункција).

§ 1320. Врсте синтаксичке везе међу предикацијским деловима сложене реченице јесу координација, као однос синтаксичке равноправности и напоредности, и субординација, као однос синтаксичке неравноправности и зависности.

§ 1321. Координација међу предикацијским деловима сложене реченице представља однос напоредних, равноправних и релативно самосталних предикацијских јединица функционално спојених у сложену реченицу (нпр. *Сијало је сунце и падала је киша*), од којих ни један део није укључен у други, а чији је редослед обично слободан (нпр. *Падала је киша и сијало је сунце*), осим ако не постоје неке семантичке препреке за промену редоследа предикацијских делова (нпр. *Изненада се разболео и ускоро је умро*, где се из логичних разлога не може рећи **Ускоро је умро и изненада се разболео*).

Однос координације показују координацијски везници у сложеној реченици, чије је место између предикацијских делова које повезују (40)–(42), (45)–(48), а у неким случајевима и на почетку напоредносложене реченице и између њених делова које повезују (43), (44), уп.

(40) Сија сунце *и* пада киша.
(41) Сија сунце, *али* пада киша.
(42) Сија сунце, *или* пада киша.
(43) *И* сија сунце *и* пада киша.
(44) *Или* сија сунце, *или* пада киша.
(45) С ракијом се долази *и* одлази са света. (М. Капор)
(46) У тринаестој [...] бежи од куће, *али* га у полицијској пратњи враћају са неке далеке станице. (Д. Киш)
(47) Лакше нам је заплакати и закукати *него* рећи *добар дан*. (Р. Братић)
(48) Нико није тачно знао одакле је родом, *нити* одакле је дошао? (В. Петровић)

Координацијски везници, који повезују предикацијске делове напоредносложене реченице, не припадају ни једном од предикацијских делова које повезују, а употребљавају се и у простој реченици, или унутар предикацијског дела сложене реченице, ради повезивања речи и синтагми које се налазе у напоредном синтаксичком односу, нпр.

(49) Купили су бели хлеб *и* црно вино.

(50) Био је физички слаб, *али* упоран.

(51) Драги мој Зијо... Умножавају се по свијету црни коњи *и* црни коњаници, ноћни *и* дневни вампири, *а* ја сједим над својим рукописима [...] Због ом, драги мој. (Б. Ћопић)

§ 1322. Субординација међу предикацијским деловима сложене реченице представља однос неравноправности тих делова, од којих је један у већој или мањој мери независан од другога, који се у њега укључује као његов зависан део, нпр.

(52) Претпоставља *да се то завршило.*

(53) Најтеже је пузавцима *да се пењу уз љиљавце*! (Р. Јовановић)

(54) Помоћи ћете им много *ако их сада подржите.*

(55) У човеку постоји непозната, али ограничена количина чежње *која тежи да се утрошти* [...] (И. Андрић)

(56) Ствари *које су споља мале*, изнутра су велике. (М. Капор)

Субординацијски везници (и сва субординацијска везничка средства), који повезују предикацијске делове зависносложене реченице, припадају зависном делу, који њима почиње, и не употребљавају се ради повезивања речи и синтагми у простој реченици.

Субординацијски везници и везничке речи неодвојиви су од зависног дела без обзира на његово место у сложеној реченици, а предикацијски делови у субординацијском односу обично могу заменити места са управним делом, уп.

(57) Закаснићe *ако не пожури.*

(58) *Ако не пожури*, закаснићe.

(59) Ову врсту дивљих градњи познајемо из прошлости. Оне трају донде *док се окупатор не повуче са заузетог простора.* (М. Данојлић)

(60) *Док једни цвиле од глади*, други скичe од задовољства. (З. Богдановић)

(61) Саудијска верска полиција може да ухапси и притвори сваког *ко крши правила локалне културе.* (Ј. К., Политика)

(62) *Ко зна да клечи*, научиће да пузи. (М. Жуборски)

Иако већина зависносложених реченица може почети зависним делом, то није правило без изузетка, уп.

(63) Заспали су *јер су уморни.*

Али не: (64) **Јер су уморни*, заспали су.

§ 1323. И координација и субординација у сложеној реченици може бити изражена везником (синдетске сложене реченице) или без везника (асиндетске сложене реченице), нпр.

(65) *Они долазе, а ми одлазимо.* – синдетска координација

(66) *Поручује ти да ће доћи.* – синдетска субординација

(67) *Они долазе, ми одлазимо.* – асиндетска координација

(68) *Поручује ти: доћи ће.* – асиндетска субординација.

Сложене реченице с везником или с неком везничком речју или изразом представљају реченице са **експлицитном** координацијом или са експлицитном субординацијом, а асиндетске сложене реченице су реченице са **имплицитном** координацијом или субординацијом.

Природа имплицитне координације или субординације види се из тога у шта је могуће такве реченице преобликовати.

Ако се асиндетска реченица може преобликовати само у реченицу са експлицитном координацијом, то је асиндетска реченица имплицитне координације, нпр. *Они долазе, ми одлазимо* [↔ *Они долазе, а ми одлазимо*]

Ако се асиндетска реченица може преобликовати само у реченицу са експлицитном субординацијом, то је асиндетска реченица имплицитне субординације, нпр. *Поручује ти: доћи ће.* [↔ *Поручује ти да ће доћи*]

Неке асиндетске реченице могу се преобликовати и на један и на други начин, уп. *Обећали смо, морамо то урадити* [↔ *Обећали смо па морамо то урадити*; координација], или [↔ *Пошто смо обећали, морамо то урадити*; субординација].

§ 1324. Прикључивање је посебан вид односа између предикацијских делова сложене реченице. Координација предикацијских делова сложене реченице јесте однос спајања (уланчавања) независних предикацијских делова исте сложене реченице, а субординација је однос укључивања зависног предикацијског дела (клаузе) у основну (матричну) реченичну структуру. Однос прикључивања постоји онда када се неки предикацијски део накнадно додаје већ оформљеној структури сложене реченице налазећи се с њом или у односу координације или у односу субординације, нпр.

(69) Студира и ради. – координација

(70) Студира кад не ради. – субординација

(71) Студира и ради, *а уз то тренира кошарку.* – координативно прикључивање

(72) Студира и ради, *како је сама одлучила.* – субординативно прикључивање

(73) Схватила је, *и одговорила као на испиту*: Да. Петсто. (Д. Николић)

(74) Свака цивилизација постепено уништава људскост, *коју је на самим почецима њена култура пронашла.* (Д. Николић)

§ 1325. У вишечлано сложеној реченици, састављеној од трију и више предикацијских делова, односи међу њима могу бити делом координацијски а делом субординацијски, тј. и независни и зависни. На пример, у реченици *Била је уморна па је прилегла да се мало одмори*, прва два предикатска дела су у координацијском односу, док је трећи део (*да се мало одмори*) у зависном односу према другом делу (*прилегла је*).

§ 1326. Везничка средства, као средства синтаксичког повезивања предикацијских делова, јесу, пре свега, везници, везничке речи, везнички изрази и корелативне речи (поред анафорских, катафорских, кореференцијалних и других средстава). Везничка средства су више или мање граматикализоване речи и изрази којима се речи повезују у синтагму, а предикацијски делови реченице у сложену реченицу.

Из практичних разлога понекад се уместо термина везничка средства користи краћи термин *везник* (у ширем смислу) за разлику од везника у ужем смислу (в. следећи параграф). Везничка средства која нису везници у ужем смислу називају се конектори (§ 1343).

§ 1327. Везници су граматичке речи које повезују речи у синтагме или предикацијске делове сложене реченице у јединствену целину – сложену реченицу, и показују значењске односе међу њима (§ 455). Понекад везник није неопходан, али употреба везника чини однос између предикацијских делова експлицитним или прецизније израженим, уп.

(75) Он је устао, она је села и вожња је настављена.

(76) Он је устао, *а* она је села и вожња је настављена.

(77) Шефови су га ценили, *али* се он у души нелагодно осећао. (В. Петровић)

(78) И тако, тог лепог, сунчаног дана, давног септембра прошлог века, одлучивало се о мојој судбини; *или* ћу бити човек, *или*, по очевим речима, „један од оних пробисвета око железничке станице". (Д. Ковачевић)

(79) Ви то не можете разумети *јер* ви и ја нисмо једно. (В. Петровић)

§ 1328. Везници се по синтаксичкој функцији у сложеној реченици деле на независне (координацијске, паратаксичке), који у сложеној реченици повезују њене предикацијске делове у координацијском односу (нпр. *и*, *ӣа*, *ӣше*, в. § 1304), и зависне (субординацијске, хипотаксичке) везнике, који у структуру управног дела зависносложене реченице уводе њен зависни део (нпр. *ако*, *док*, *јер*, в. § 1304).

Координацијски везници или повезују предикацијске делове напоредносложене реченице у којој нема зависних клауза (80), или повезују независне предикацијске делове сложене реченице заједно са њиховим клаузама (81), или повезују клаузе које се међусобно налазе у напоредном односу, а имају заједнички управни део (82), уп.

(80) Слика портрет *и* слуша музику.

(81) Слика портрет *који* је одавно почео да ради *и* слуша музику *коју* највише воли.

(82) Слика портрет *који* је одавно почео да ради и *који* је требало прошле недеље да заврши.

(83) Сунце ће поквасити све *и* образи дулека ће се смежурати. (А. Исаковић)

(84) Тешко народу *који* победников сјај види као савршенство врлине *и* у чијим очима је победникова ружноћа лепота. (Х. Џубран)

§ 1329. Везници у напоредносложеним реченицама (конјунктори) малобројнији су, јаче граматикализовани, општијег су значења и не припадају предикацијским деловима које повезују, нпр.

(85) Шета *и* разговара с пријатељем.

(86) Лежи, *а* не може да заспи.

(87) Говори, *али* не одговара на питање.

(88) Није отишао, *нег̄о* вас чека.

(89) Не верује да ће доћи, *ӣа ийак* чека.

(90) Дај ми је *или* ме убиј. (М. Булатовић)

(91) *Ниӣ* утјера рачваст колац у земљу, *ни* твог фра-Марка у свети ред. (И. Андрић)

(92) Купила сам за све паре крушке *ӣа* сам их до школе појела, само сам једну оставила за мог малог Бату. (Д. Михаиловић)

§ 1330. Везници и везничке речи у зависносложеним реченицама (субјунктори) многобројнији су од конјунктора, релативно слабије су граматикализовани, релативно су мање уопштеног значења и припадају зависном делу сложене реченице, нпр.

(93) *Док* шета, разговара с пријатељем.
(94) Спава јој се *јер* се уморила.
(95) Ноћас тако желим *да* ме неко воли. (В. Николић)

Везници напоредносложених реченица и везници зависносложених реченица имају начелно разграничене области употребе и по правилу се не употребљавају или у једној или у другој функцији.

Везници су основна група везничких средстава (§ 1326).

§ 1331. Везници се по творбеној структури деле на просте (нпр. *а*, *и*, *ӣа*), изведене (нпр. *уколико*) и сложене (нпр. *али*, *иако*, *или*, *ӣремда*, *мада*).

§ 1332. Неки везници су једнозначни (нпр. *неӣо*, *ӣше*, *час*), а неки су вишезначни (нпр. *да*, *док*, *но*). Вишезначни везници имају основно значење и варијантна значења, која су мање или више одређена контекстом. Вишезначни везници могу повезивати предикацијске делове сложене реченице између којих постоје разноврсни значењски односи, које често конкретизују посебне речи – конкретизатори, уп. значења везника *ӣа* без конкретизатора и с њим, као што су, на пример, значења узастопности (96), (97), узрочно-последичног односа (98), (99) и допусности (100), (101):

(96) Дуго је чекао *ӣа* је отишао.
(97) Дуго је чекао *ӣа* је *онда* отишао.
(98) Није дошла *ӣа* је отишао.
(99) Није дошла *ӣа* је *зашӣо* отишао.
(100) Добро је трчао *ӣа иӣак* није стигао први.
(101) Дуго је учио *ӣа и ӣоред ӣога* није положио испит.

§ 1333. Везници се по учесталости јављања у истој сложеној реченици деле на једнократне и вишекратне.

Једнократни везници морају бити употребљени бар једанпут у сложеној реченици, нпр. *и* (102)–(103), а двократни и вишекратни везници морају бити употребљени више него једанпут у истој сложеној реченици, нпр. *час* ..., *час*... (104), (105). Уп.

(102) Она одлично слика *и* врло лепо ваја.
(103) Она добро црта *и* одлично слика *и* врло лепо ваја.
(104) Она *час* телефонира брату, *час* телефонира сестри.
(105) *Час* се чини мала и непроходна, *час* голема и раштркана. (Р. Братић)

§ 1334. За разлику од поновљених једнократних везника (нпр. */и/... и*), и вишекратних везника (нпр. *час*..., *час*...), који су заправо обавезно поновљени везници, двочлани везници састоје се од два несуседно распоређена везничка дела у суседним предикацијским целинама, који долазе у пару, нпр. *не само*..., *неӣо*:

(106) *Не само* да зна правило, *неӣо* уме да га објасни.

§ 1335. Међу везницима разликујемо оне који могу бити употребљени и на самом почетку сложене реченице, а то су у систему напоредносложених реченица само *и*, *или*, *било да* и *ниӣи*, односно *ни* (107)–(111), (120), и оне који то својство немају, нпр. *неӣо*, *већ*, *но* и др. (112)–(114), осим када функционишу као конектори повезујући реченице у истој надреченичној целини, уп.

(107) *И* добро црта, *и* одлично слика, *и* врло лепо ваја.
(108) *Или* ради, *или* иди.
(109) *Било да* узмеш, *било да* не узмеш, кајаћеш се.
(110) *Нӣти* хоће, *нӣти* може.
(111) *И* не жели, *и* не покушава.
(112) Он није само добар сликар, *не̄го* и врло лепо ваја.
(113) Он није само добар сликар, *ве̄ћ* и врло лепо ваја.
(114) Он није само добар сликар, *но* и врло лепо ваја.

§ 1336. Везничке речи су односне заменице и односни прилози у везничкој функцији. Везничке речи, за разлику од везника, припадају структури зависног предикацијског дела сложене реченице. Неке везничке речи су променљиве, нпр. *који*, *какав*, и слажу се у роду и броју с антецедентом (речју у управном предикацијском делу коју одређују), а падежни облик имају у складу са својом синтаксичком функцијом у зависном предикацијском делу, нпр.

(115) Он је мајстор *какав* се ретко сре̄ће.
(116) Шета *када* има времена.
(117) Иди *куда* те срце води.
(118) Ово је улица *која* је најстарија у нашем граду.
(119) Препознала је човека у *ко̄га* је некада давно била заљубљена.

§ 1337. Релативизатори су везничке речи на почетку односне клаузе које уводе односну клаузу у структуру основне реченице, нпр. *ко*, *који*, *чији*, в. примере (118), (119) као и следеће:

(120) Доћи ће *ко* буде могао доћи.
(121) Добила је књигу *коју* је желела.
(122) Ово су наставници *чији* су ученици најбољи.
(123) *Ко* нема ништа, спреман је на све. (П. Аћански)
(124) Ко је био вољен, заборавио је. Успомене имају само они *који* су волели. (Д. Радовић)
(125) *Што̄* лекар забрани, гробар одобрава. (М. Жуборски)

§ 1338. У управном делу неких типова сложених реченица могу се налазити **корелативи** (корелативне речи). То су показне заменице и заменички прилози *онај*, *онакав*, *онолико*, *то̄*, *то̄да* итд., које упућују на зависни део сложене реченице и најављују његову функцију у односу на управни део. Корелативи најчешће чине устаљене спојеве са одговарајућим релативизаторима: *онај који*, *онакав какав*, *онолико колико* и др., нпр.

(126) Узми *онај* који ти се допада.
(127) Не говори *оно* што не знаш.
(128) Донео је *онолико* колико је могао понети.

Напомена. – Погрешно је употребљавати значењски празне поштапалице попут *Оно што̄ желим да кажем јесте̄*, нпр. *Оно што̄ желим да кажем јесте̄ да возачи не тре̄ба да возе по̄д дејство̄м алкохола*. Реченица је једнако информативна, а стилски много боља када се таква поштапалица не употреби, нпр. *Возачи не тре̄ба да возе по̄д дејство̄м алкохола*.

§ 1339. Везнички изрази су, слично предлошким изразима, устаљени изрази од две или више непунозначних или десемантизованих речи, који се употребљавају у везничкој фунцији, нпр.

(129) *С обзиром на то што* сте рекли, ствар је сада јасна.

(130) *Без обзира на то што* нема снега, зимске гуме су обавезне.

(131) Посао је завршен, *тако да* сада можемо ићи кући.

§ 1340. Везнички спојеви обухватају везнике у непосредном суседству који функционишу као једно везничко средство, нпр.

(132) Понашао се *као да* је све у реду.

(133) Добили су више *него што* су очекивали.

(134) Будите, дакле, ви савршени *као што* је савршен Отац ваш небески. (Мт. 5, 48)

§ 1341. Везничке групе обухватају везнике (или везник и везничку реч) који су употребљени у непосредном суседству, али који чувају своја значења и синтаксичке функције и не представљају везнички спој, нпр.

(135) Знали су да зидају *и да* кречe.

(136) Чули смо да долазе, *а да* не остају дуго.

(137) Одлучили су да дођу *или да* се бар јаве телефоном.

Од везничких група и спојева треба разликовати везничке изразе с везником и речцом која је формално једнака везнику, нпр.

(138) Он нам се обрадовао, *а и* она нам се јако обрадовала (Уп.: Он нам се обрадовао, *а* јако нам се обрадовала *и* она; Он нам се обрадовао, а она нам се *такође* јако обрадовала).

(139) Он то није знао, *али ни* она то није знала. (Уп.: Он то није знао, *али* то није знала *ни* она; Он то није знао, али она *такође* то није знала.)

Употреба везника и везничких речи у везничким групама назива се нагомилавање везника.

У трочланој сложеној реченици чије су клаузе у напоредном односу и паралелном зависном односу према управном делу, први везник у везничкој групи показује тај напоредни однос између клауза, а други везник у везничкој групи показује врсту њихове зависне везе у односу на управни део сложене реченице.

(140) Научили су да читају *и да* пишу.

(141) Нису знали да он ту живи *нити да* их је препознао.

(142) Почео је да измишља, *а да* ни сам није тога био свестан.

(143) Каже да се слаже, *али да* би се могао и предомислити.

(144) Да ли да дођем, *или да* му телефонирам?

(145) Умјеће да распозна разна чуда *и да* оствари што је наумио. (Р. Братић)

Исто важи за везничке групе у којима се налазе координацијски везник и субординацијска везничка реч, нпр.

(146) Када се овамо доселио *и откада* овде живи, нико није знао.

(147) Нису знали где да крену *ни где* да стану.

(148) Не учи га да почне, *него како* да заврши.

У трочланој сложеној реченици са два предикацијска дела у напоредном односу и клаузом која зависи само од једног од њих, први везник у везничкој групи показује координацијски однос између тих предикацијских делова, а други везник у везничкој групи уводи у други предикацијски део сложене реченице уметнуту клаузу, уп.

(149) Није се добро обукла *и пошто* је дувао хладан ветар, разболела се. (Уп. у реченици истог значења, али без везничке групе: Није се добро обукла *и* разболела се *пошто* је дувао хладан ветар)

(150) Дуго је спавао, *али када* се пробудио био је уморан.

(151) Дуго су трагали за нафтом, *а гдје* би год почели да буше, наилазили су само на проблеме.

Пошто се уметнути предикацијски део интонацијски (као и интерпункцијски) обично одваја од реченице у коју је уметнут, одсуство паузе или запете између првог и другог везника у везничкој групи показује разлику између сложених реченица с везничком групом и сложених реченица са додатим делом у облику парентезе, уп. (149)–(151) и следеће примере:

(152) Није се добро обукла *и*, пошто је дувао хладан ветар, разболела се.

(153) Дуго је спавао, *али*, када се пробудио, био је уморан.

(154) Дуго су трагали за нафтом, *а*, где би год почели да буше, наилазили су само на проблеме.

§ 1342. Везничке групе са два субординацијска везника употребљавају се у вишечлано сложеној реченици у којој је једна клауза уметнута у другу, као у примеру следеће троделно сложене реченице: Надали су се да *када све лепо објасне*, неће бити проблема (у наведеном примеру уметнута клауза је издвојена италиком). Уп.

(155) Знали су *да гдје* има трагова, ту има и људи.

(156) Прочитао је *да ако* посао успешно крене, успешно се наставља.

(157) Рекли су им *да док* то не заврше, неће добити новац.

(158) Нису прихватили предлог *јер да* су га прихватили, покајали би се.

(159) Радили су без прекида *јер док* су они радили, река је надолазила.

§ 1343. Конектори су граматичке речи и изрази којима се успоставља смисаона веза између реченица у тексту, нпр.

(160) Договорили смо се. *Дакле*, видећемо се у петак.

(161) Више се нико не јавља за реч. *Према томе*, можемо прећи на следећу тачку дневног реда.

(162) Стигао је први. *Зато* ће бити награђен.

(163) Реални капацитет за смештај затвореника у Србији је око 6.000 особа. *Међутим*, уколико би се примениле норме препоручене затворским стандардима Европске уније, што подразумева четири квадратна и осам кубних метара по затворенику, било би места само за њих 4.500. (Политика)

У ширем схватању, конектори су сва везничка средства у реченици и тексту.

§ 1344. Граматичка структура предикацијских делова такође у великој мери одређује целину сложене реченице. Избор предикацијских делова у сложеној реченици није произвољан и слободан, а сваки део је организован и према одређеним правилима. На пример, управни предикацијски део многих сложених реченица сам за себе је непотпун јер га допуњује зависни предикацијски део, уп.

(164) *Рекао је* да неће бити проблема.

(165) *Надам се* да ће брзо оздравити.

(166) *Штета је* што се тога нисмо раније сетили.

§ 1345. Специфичност синтаксичке структуре предикацијских делова сложене реченице, поред других околности, нпр. лексичког састава, морфолошког облика предиката и др., обезбеђује мању или већу пред-

видљивост развијања синтаксичке структуре сложене реченице, нпр. ако сложена реченица почиње зависним везником и зависном клаузом, сигурно је да је управни део те сложене реченице у њеном другом делу, тј. та синтаксичка веза је од почетка задата, а ако сложена реченица почиње предикацијским делом који би могао бити употребљен као проста реченица (нпр. *Она није дошла*), не може се предвидети да ли следи независни или зависни предикацијски део.

§ 1346. Односи између предиката у предикацијским деловима сложене реченице као узајамна ограничења у употреби облика за време, вид и начин такође представљају једно граматичко својство сложене реченице као синтаксичке целине. Уп.

(167) *Грануло је* сунце и ми *смо наставили* пут.
(168) *Грануло би* сунце и ми *бисмо наставили* пут.
(169) *Грануће* сунце и ми *ћемо наставити* пут.
(170) Живот их *натјерао* и тако *научио*. (Р. Братић)
(171) Будућност све више *долази*, а ја све више *одлазим*. (Б. Црнчевић)

§ 1347. Временска координација предиката ипак није обавезна за све сложене реченице, тј. она је само делимично граматикализована, уп. примере са временском координацијом предиката (172)–(173) и пример без такве координације (174):

(172) Она *мисли* да смо *дошли*.
(173) Она *мисли* да *долазимо*.
(174) Она *мисли* да ћемо *доћи*.

§ 1348. У неким случајевима постоји координација у глаголском виду, нпр.

(175) Док на једној страни Земље *свиће*, на другој *се смркава*.
(176) Док су једни *радили*, други су *се одмарали*.
(177) Он *слуша* радио док *вози*.

У сложеним реченицама затворене структуре морају се ускладити облици глаголског начина у предикатима делова сложене реченице, нпр.

(178) *Проћи ће* неко време и сви ће нас *заборавити*.
(179) *Појричали бисмо* и *појили бисмо* кафу.
(180) Три пута *мери*, једанпут *сеци*.

§ 1349. Редослед предикацијских делова сложене реченице у неким случајевима је слободан, а у другим је мање или више обавезан, што је основ за разликовање сложених реченица чврсте структуре и сложених реченица слободне структуре.

У сложеним реченицама слободне структуре предикацијски делови могу слободно заменити места, нпр.

(181) Мој брат је сликар, а сестра је учитељица.
(182) Моја сестра је учитељица, а мој брат је сликар.

У сложеним реченицама чврсте структуре таква замена редоследа делова сложене реченице није могућа без промене у структури управног дела, него је или неуобичајена (184), или сасвим неприхватљива (185), уп.

(183) Дошли су они које нису очекивали.
(184) ?Које нису очекивали, они су дошли.
(185) *Које нису очекивали, дошли су они.

§ 1350. Лексички садржај предикацијских делова сложене реченице такође утиче на њен граматички облик, уп.

(186) *Љута је* и *не може* мирно да говори.
Али: (187) *Сувише је љута* да *би могла* мирно да говори.

Напомена. – У оваквој конструкцији, прилог *сувише* у управном делу сложене реченице даје њеном зависном делу (са *да*+потенцијал) одрично значење, иако у њој нема негације *не*. Погрешне су, међутим, реченице као *Он је довољно искусан стручњак да би начинио такву грешку*. Њихов исправан облик гласи *Он је сувише искусан стручњак да би начинио такву грешку* или *Он је довољно искусан стручњак да не би начинио такву грешку*.

§ 1351. Интонација је обавезно мелодијско и ритмичко својство сваке реченице, које обједињује делове изговорене сложене реченице у јединствену комуникацијску целину, тако да у њој сваки предикацијски део може имати своје интонацијске специфичности, али само последњи део има каденцу (падајући тон) као интонацију завршености.

§ 1352. Интерпункција је графијско својство реченице које обједињује делове написане сложене реченице у јединствену комуникацијску целину, у којој сваки предикацијски део може да има своје интерпункцијске специфичности, али се само последњи завршава тачком или неким другим интерпункцијским знаком завршености реченице (три тачке, узвичник, упитник).

Комуникацијске функције сложене реченице

§ 1353. Комуникацијске функције сложене реченице су у основи аналогне онима које има проста реченица. Оне се своде на обавештајну функцију (нпр. *Данас ће бити облачно, али неће бити кише*), вољну функцију (нпр. *Ти си ми рекао да ти купим новине*), или зависноупитну функцију (нпр. *Пита где сте то купили*). Уп. такође:

(188) Због те славе – потоци су нам пуни мртвих, а крвљу су омашћене и лединe и рупчаге по кречњачким површима гдје потока одавно нема, гдје су воде под земљу побјегле да не гледају и не перу људске злоће и поганства. (М. Лалић)
(189) Капетан Дановић је наредио да донесу коњак. (С. Краков)
(190) Капетан је упита да ли зна пут до првога села. (С. Јаковљевић)

У зависности од тога да ли имају или немају посебну експресивну функцију обавештајне, вољне и зависноупитне сложене реченице могу бити истовремено и узвичне, или могу бити без узвичне функције.

Напоредносложена реченица

Опште одлике напоредносложене реченице

§ 1354. Напоредносложена реченица је сложена реченица која у синтаксичком систему представља јединицу опозитну зависносложеној реченици. Предикацијски делови напоредносложене реченице налазе се

у координативном односу и представљају појаве истог синтаксичког ранга, које су обично семантички равноправне и могу бити самостално употребљене као просте реченице, нпр. *Небо је ведро и виде се звезде* (уп. *Небо је ведро. Виде се звезде*), осим ако то онемогућавају везници који се понављају, нпр. *Или неко уђе, или неко изађе*, али не и самостално: **Или неко уђе.* или **Или неко изађе.*

Координативни синтаксички однос у сложеној реченици одликује се релативном слободом предикацијских делова који су обухваћени тим односом: један предикацијски део није укључен у други (као када је реч о зависном односу), није му потчињен и нема функцију реченичног члана.

§ 1355. Предикацијски делови напоредносложене реченице (нпр. *Сунце сија и пада киша*) налазе се у сличном узајамном односу као напоредно употребљени делови просте реченице (нпр. *Брат и сестра путују*), али за разлику од напоредно употребљених делова просте реченице, који имају функцију истог реченичног члана, делови напоредносложене реченице заједно конституишу синтаксичку јединицу вишег ранга, која може бити употребљена у комуникацији као готов исказ – сложену реченицу.

§ 1356. У координативном односу могу бити или само управни предикацијски делови напоредносложене реченице, пример (1), или само клаузе у вишечлано сложеној реченици (2), или и управни предикацијски делови и њихове клаузе понаособ (3), уп.

(1) Они путују јер воле путовања и сликају јер им је то посао.

(2) Они путују јер воле путовања и јер желе да проведу одмор на мору.

(3) Они путују јер воле путовања и јер желе да проведу одмор на мору, и сликају зато што им је то посао и од тога живе.

§ 1357. Предикацијски делови сложене реченице који се налазе у независном односу могу бити у синдетској вези, када њихов однос изражава везник, нпр. *Неко дође, а неко оде*, такође (4), (5); или у асиндетској вези, када везника у таквој сложеној реченици нема, нпр. *Неко дође, неко оде*, такође (6)–(8), уп.

(4) Његова жена је савршено знала где да га погоди *а* да га то највише заболи. (М. Капор)

(5) После, Карађорђе је ћутао и Вишњић је ћутао *па* су тако, у ћутању, поделили хлеб. (С. Велмар Јанковић)

(6) Мудри откључавају, наивни отварају. (В. Глигоријевић)

(7) Дајте ми средство, циљ ћу наћи сам. (Б. Црнчевић)

(8) Већи клуб – већи криминал. (И. Ергић, Политика)

§ 1358. Независни везник је главни граматички израз односа између предикацијских делова у напоредносложеној реченици (О асиндетској независности в. § 1565).

Независни везник се налази између предикацијских делова које повезује (нпр. *Чита и пише*), а у неким случајевима и на почетку напоредносложене реченице (нпр. *Или чита, или пише*). Независни везник не припада ниједном од предикацијских делова сложене реченице које повезује, уп.

(9) Сија сунце *и* дува ветар.
(10) Сија сунце, *али* дува ветар.
(11) Сија сунце, *или* пада киша.
(12) *Час* сија сунце, *час* пада киша.

Везници напоредносложених реченица употребљавају се између предикацијских делова које повезују, а неки независни везници могу се или се морају употребити и на почетку напоредносложене реченице, нпр.

(13) Доћи, *или* ћу доћи.
(14) *Или* доћи, *или* ћу доћи.
(15) *Час* долази, *час* одлази.
(16) *Нӣти* сунце може да растера магле, *нӣти* магла може да засени сунце. (И. Андрић)
(17) *Час* се чини мала и непроходна, *час* голема и раштркана. (Р. Братић)

§ 1359. У напоредносложеној реченици њени предикацијски делови могу формирати отворени синтаксички низ или затворени синтаксички низ.

Напоредносложене реченице отворене структуре, које формирају отворени синтаксички низ, могу имати начелно неограничен број предикацијских делова. Такве синтаксичке структуре се остварују најчешће приликом набрајања, нпр.

(18) Рано су устали, припремили доручак, спаковали ствари, пробудили децу, доручковали *и* кренули на пут.
(19) Грмјело је, тутњало, цвилило, пискутало, цвијукало, пјевушило *и* звиждукало на свим угловима, са свих прозора (В. Десница)

§ 1360. Напоредносложене реченице затворене структуре обично се састоје од два предикацијска дела, која имају заједничко значење поређења, искључивања, узрока, последице, услова и др., нпр.

(20) Покушала је да викне, *али* је изгубила глас.
(21) Имао је новчаних проблема, *ӣа* је одустао од летовања.
(22) Узми *или* остави.

§ 1361. Иако предикацијски делови напоредносложене реченице синтаксички не зависе један од другог као у зависносложеној реченици, међу њима често постоје различите значењске везе захваљујући којима напоредносложена реченица функционише као целовита комуникацијска јединица, а не као збир делова који је чине. Те семантичке везе имају каткад и формални израз, као у следећим случајевима.

а) У другом предикацијском делу напоредносложене реченице могу постојати анафорски елементи који у општем смислу понављају неко значење из претходног предикацијског дела сложене реченице, нпр.

(23) Она се обрадовала *и ӣто* се видело у њеним очима.
(24) Одлучујући кош постигао је Марјановић, *и ӣто* из одбојке. (Електронски корпус српског језика)
(25) Комшији се покварио ауто *и он* данас иде на посао мојим колима.

Значењску везу која постоји међу предикацијским деловима напоредносложене реченице могу показивати и анафорски употребљени показни заменички прилози, нпр.

(26) Отворила је књигу *и одатле* је испао један сасушен цвет.

(27) Вратих се унутра *и онда* реших да одем пешице до Музеја савремене уметности.

б) Два предикацијска дела напоредносложене реченице могу имати исти адвербијал, нпр.

(28) *У дубини* су се беласале рибе и црнели су се неки предмети.

(29) *Увече* су играли домине и слушали музику.

§ 1362. Када се иста лексема понавља у суседним предикатским деловима напоредносложене реченице, она се често може изоставити у другом предикатском делу и у предикатском деловима који му непосредно следе, нпр.

(30) Устала је и отишла (је).

(31) Она је устала и отишла.

(32) Студент је ћутао, а и професор (је ћутао).

(33) Ови су радили, а они нису (радили).

(34) Сређе очев поглед и не скреће свој. (Д. Ћосић)

§ 1363. Класификација напоредносложених реченица на врсте, подврсте и варијантне реализације врши се, пре свега, према њиховим везницима као најважнијим граматичким показатељима специфичности појединих врста напоредносложених реченица, али и према другим синтаксичким специфичностима сложених реченица.

Сложене реченице деле се на врсте према својим основним категоријалним значењима и посебним, граматикализованим облицима њиховог изражавања. Поред основног категоријалног значења свака реченица има и друга, пратећа значења, која су мање или више лексикализована, односно слабије граматикализована. Традиционално се издвајају саставне, раставне и супротне напоредносложене реченице. Поједини граматичари с више или мање разлога издвајају још неке врсте, а други их виде као подврсте поменутих врста.

Врсте напоредносложених реченица

§ 1364. Врсте напоредносложених реченица су, традиционално, саставне, раставне и супротне. У савременој синтакси српског језика као посебна врста издвајају се и градацијске реченице.

Саставне реченице (*Седи и чита*) изражавају конјункцију, као повезаност непротивуречних ситуација које такве реченице означавају.

Раставне реченице (*Долази или одлази*) изражавају дисјункцију, као неспојивост ситуација које такве реченице означавају.

Супротне реченице (*Има, али не да*) изражавају супротност као изразиту различитост ситуација које такве реченице означавају.

Градацијске реченице (нпр. *Не само да је обећала него је то и урадила*) изражавају степеновану неистоветност између ситуација које се таквом сложеном реченицом доводе у везу.

Основно значење сваке врсте напоредносложених реченица има више значењских варијаната у зависности од граматичке структуре и лексичког састава реченице.

Између појединих врста напоредносложених реченица постоје јаче или слабије везе.

Саставне реченице

§ 1365. Саставне сложене реченице (копулативне реченице) састоје се од предикацијских делова који су истог синтаксичког ранга и нису у односу синтаксичке зависности једног дела од другог, него значе однос независног постојања или непостојања ситуација које су њима означене.

Саставни однос је синтаксички однос јединства различитих садржаја и околности, које могу бити истовремене (35), узастопне (36) или наизменичне (37), нпр.

(35) Она лежи *и* чита књигу.

(36) Умори се *па* прилегне.

(37) Он пише песме *и* преводи поезију.

§ 1366. Саставне реченице, као и све сложене реченице, одликује заједничка силазна завршна интонација целе сложене реченице, односно одсуство финалне каденце испред кратке паузе после сваког њеног предикацијског дела осим последњег.

§ 1367. Предикацијски део саставне реченице и везник који за њим следи не одвајају се запетом, осим у посебним случајевима, као што су реченице с прикљученим предикацијским делом (пример /38/, в. и § 1324, 1325), или када су сви предикацијски делови у полипредикацијској структури повезани саставним везницима (39), уп.

(38) Добро су играли и освојили су друго место, *и* то је за њих велики успех.

(39) И добро учи, *и* бави се спортом, *и* иде у музичку школу, *и* има времена за пријатеље.

§ 1368. Предикацијски делови саставних реченица могу бити у синдетској вези, нпр. *Ви јурнусте тада у облаку праха / и настаде тресак и крвава тркa* – М. Ракић, или у асиндетској вези, нпр. *Пођем, клецнем, идем, застајавам* – Ј. Јовановић Змај (§ 1565). Даље се описују првенствено саставне реченице чији су предикацијски делови повезани везничким средствима, а које су чешће и разноврсније.

§ 1369. Саставне напоредносложене реченице јесу реченице које су отворене структуре (набрајање предикацијских делова може се наставити ако и колико то одговара комуникацијским потребама говорног лица) и које су део система синтаксичких јединица у саставном односу, било у простој реченици (нпр. *Склонили су се у кућу од грмљавине и пљуска*), у синдетској сложеној реченици (нпр. *Разлегао се удар грома и почео је пљусак*), у асиндетској сложеној реченици (нпр. *Севнуло је, разлегао се удар грома, почео је пљусак*), у комбинацији синдетске и асиндетске везе (нпр. *Севнуло је, разлегао се удар грома и почео је пљусак*) или у односу између простих реченица у надреченичној синтаксичкој целини, нпр. *Разлегао се удар грома. И одмах је почео пљусак.*

§ 1370. Употреба временских конкретизатора онемогућава промену редоследа делова саставне реченице (40)–(42), уп.

(40) Пажљиво га је погледала *и затим* га је поздравила.
(41) Јавили су се телефоном *и потом* су дошли.
(42) О свему је размислио *и онда* је прихватио предлог.

§ 1371. У саставној реченици саставни однос показују везници *и, па, те, ни, нити*. Сваки од тих везника има у оквиру општег саставног значења и неку семантичку специфичност, због чега, по правилу, један од тих везника не може бити замењен другим без промене значења или стилске вредности саставне реченице, уп.

(43) Радили су много *и* нису се уморили.
(44) Нису радили много *па* се нису уморили.
(45) Радили су много *те* су се уморили.
(46) Нису радили много *нити* су се уморили.
(47) *Ни* радили нису, *ни* уморили се нису.

§ 1372. Када предикацијски делови саставне сложене реченице долазе у низу, онда се везник употребљава, по правилу, само иза претпоследњег дела у том низу, нпр.

(48) Распремили су сто, опрали су судове, залили су цвеће, добро затворили прозоре, искључили светло, закључали стан *и* кренули на пут.
(49) Она је највише исторична, највише изложена променама и нестајању, *и* најтеже одржива од свих врста усменог стваралаштва. (Ј. Деретић)

Употребом везника после сваког предикацијског дела у вишечланој саставној реченици наглашава се саставни однос, нпр.

(50) Света Троица усељује се у њега *и* он се сав креће, *и* бива, *и* живи у Светој Троици. (Св. Јустин Ћелијски)

У таквим реченицама помоћни глагол у саставу сложених глаголских облика у предикату обично се изоставља осим у првом делу сложене реченице, нпр.

(51) Распремили су сто *и* опрали (су) судове, *и* залили (су) цвеће, *и* добро (су) затворили прозоре, *и* искључили (су) светло, *и* закључали (су) стан, *и* кренули (су) на пут.

§ 1373. Везник *и* је најчешћи везник у саставним реченицама и има најопштије саставно значење, а то је значење повезивања двеју или више непротивуречних ситуација које се налазе у равноправном односу, нпр.

(52) Гледају телевизију и пију кафу.
(53) Ловили су рибу и продавали су је на пијаци.
(54) Слуша предавање и прави белешке.

§ 1374. Реченице чији су предикацијски делови повезани везником *и* могу бити слободне структуре у погледу редоследа њихових делова (нпр. *Игра и пева – Пева и игра*), или чврсте структуре, када је редослед предикацијских делова непроменљив.

Непроменљивост редоследа предикацијских делова у саставној реченици с везником *и* може имати више разлога, од којих су најчешћи следећи:

1. анафорски елеменат у другом делу, нпр. *Она би им дала по сто динара и то би било све*;
2. у првом предикацијском делу се саопштава о узроку, а у другом о последици, нпр. *Вредно су учили и положили су испит*;

3. у првом предикацијском делу се саопштава о услову, а у другом о могућој последици, нпр. *Вредно би учили и положили би испит*;
4. у другом предикацијском делу се износи закључак о ономе што се износи у првом делу, нпр. *Добро су размислили и пријавили су се за такмичење*;
5. општа констатација која се износи првим делом конкретизује се другим предикацијским делом, нпр. *Има три сина и сваки је виши од њега*;
6. у првом делу је реч о трајању неког процеса, а у другом о његовој завршености, нпр. *Дуго их је бројао и напокон их је пребројао*;
7. узлазна градација квалитета, нпр. *Ту су се заволели и венчали.*

Постоје и друга семантичка ограничења због којих многе саставне реченице с везником *и* имају чврсту структуру.

§ 1375. У зависности од видско-временских значења глагола у предикатима делова напоредносложене реченице с везником *и*, саставно значење као основно може бити спецификовано различитим конкретизаторима, који су по правилу заменичке природе, нпр.

(55) Севнула је муња *и затим* је почело невреме.
(56) Севнула је муња *и онда* је почело невреме.
(57) Севнула је муња *и тада* је почело невреме.
(58) Севнула је муња *и после тога* је почело невреме.
(59) Севнула је муња *и одмах* (*затим*) је почело невреме.

Саставне реченице са значењем узастопности по правилу су чврсте структуре, поготову када у саставу другог дела имају конкретизатор узастопности.

§ 1376. Саставне реченице с везником *и* могу имати у зависности од контекста и друга пратећа значења, што се обично истакне неким конкретизатором, нпр. просторно (60), узрочно-последично (61), условно (62), допусно (63), начинско (64), циљно (65) и нека друга значења, нпр.

(60) Они су у викендици *и тамо* ће бити до краја празника.
(61) Постајало је опасно *и зато* је одлучио да се врати.
(62) Правилно се храните *и у том случају* нећете морати да бринете за своје здравље.
(63) Знали су да су у праву *и упркос томе* нису се противили.
(64) Упорно је ишао на терапију *и тако* се излечио.
(65) У разговору је истакнуто да обе земље теже европским интеграцијама *и ради тога* усвајају европска мерила и стандарде (Електронски корпус српског језика)

Напомена. – Погрешно је користити израз *ради тога* у узрочном значењу 'због тога', нпр. *На повратак у Југославију одлучио се наводно због тога што му је жена телефоном поручила да је на потерници, и ради тога што је она болесна па не може да се сама о троје деце.* (Електронски корпус српског језика)

§ 1377. Саставни везник *и* употребљава се и у независним реченицама са закључним значењем.

Закључне реченице су саставне реченице дводелне, затворене и чврсте структуре, чији други део садржи закључак изведен из онога што се износи у првом делу.

Од саставних реченица са узрочно-последичним значењем (нпр. *Разболео се да није отишао на посао*) оне се формално разликују конкретизаторима, као што су *према томе* и *дакле*, који истичу закључно значење, нпр.

(66) Освојили су највише поена и, *према томе*, постали су прваци.
(67) Он је на путу и, *према томе*, неће бити на нашем састанку.
(68) Она је оздравила па ће, *дакле*, данас доћи на посао.

Закључне реченице могу имати асиндетски облик (69)–(70), а могу се преобликовати у просте реченице које с претходним делом текста повезује конектор (71)–(72), уп.

(69) Он је на путу; *према томе*, неће бити на нашем састанку.
(70) Она је оздравила; *дакле*, данас ће доћи на посао.
(71) Он је на путу. *Према томе*, неће бити на нашем састанку.
(72) Она је оздравила. *Дакле*, данас ће доћи на посао.

§ 1378. Поред употребе везника *и* с конкретизатором категоријалног значења у истој функцији употребљава се и презентатив *ето* са одговарајућим конкретизатором, уп.

(73) Није се добро обукао – *ето како* се прехладио.
(74) Није се добро обукао *и тако* се прехладио.
(75) Нису прихватили њен предлог – *ето зашто* се наљутила.
(76) Нису прихватили њен предлог *и зато* се наљутила.
(77) Он има решење за ваш проблем – *ето ради чега* је дошао.
(78) Он има решење за ваш проблем *и ради тога* је дошао.

§ 1379. Наративна употреба везника *и* карактеристична је за повезивање надреченичних целина (односно за повезивање реченице и претходног дела текста) у функцији истицања континуитета излагања, односно тематског настављања онога што је било претходно речено, нпр.

(79) *И* изишавши напоље, плакаше горко. (Мат. 26: 75)
(80) *И* тако вечерају те онда полежу. (Народна приповетка „Ћосо“)

Реченице с тако употребљеним везником *и* нису могуће на апсолутном почетку текста.

§ 1380. Варијантни облик наративне иницијалне употребе везника *и* јесте његова модална употреба у споју с конекторски употребљеним изразима *заиста*, *збиља*, *стварно* и др., који значе оцену истинитости садржаја предикацијског дела који следи, нпр.

(81) [...] пошто сва убеђивања нису помогла, забранила је Ани сваки излазак у варош. *И заиста*, Ана се више нигде није појављивала. (Електронски корпус српског језика)
(82) [...] обавезала се, дајући своју „тврду“ ријеч, да неће ометати ток савезних избора. *И стварно*, они не ометају, него опструирају, не пријете, него застрашују, не наговарају, него убјеђују. (Електронски корпус српског језика)

Реченице с тако употребљеним везником *и* такође нису могуће на апсолутном почетку текста, где нема претходног предикацијског дела који би био обухваћен саставним синтаксичким односом.

§ 1381. Предикацијски део саставне реченице с везником *и* који том везнику претходи, у писању се не одваја запетом од дела реченице који

следи, осим ако после везника *и* следи прикључени део сложене реченице (§ 1324), нпр. *Добили су прилику и искористили су је, и ту је све јасно.*

§ 1382. Везник *ни... ни...* значи негацију конјункцијског односа, уп.

(83) Отворила је широм прозор *и* ушао је свеж ваздух.
(84) *Ни* је отворила прозор, *ни* је ушао свеж ваздух.

§ 1383. Саставне реченице с једноструко употребљеним везницима *ни* и *ни* имају чврсту структуру, тј. њихови предикацијски делови не могу заменити места без промене прихватљивости такве реченице или промене њеног граматичког облика, нпр.

(85) Нису дошли *ни* су се јавили.
(86) Није пратио ток седнице *ни* узимао реч у дискусији.

§ 1384. Саставне реченице са двоструко или вишеструко употребљеним везницима *ни* и *ни* имају слободну структуру, тј. њихови предикацијски делови обично могу заменити места без промене прихватљивости такве реченице и без промене њеног граматичког облика, уп.

(87) *Ни* су дошли *ни* су се јавили.
(88) *Ни* су се јавили *ни* су дошли.
(89) *Ни* јео није, *ни* пио.
(90) *Ни* пио није, *ни* јео.

§ 1385. Везник *па* обично значи узастопност двеју ситуација, нпр.

(91) Ушао је *па* им се одмах обратио.
(92) Направили су план *па* су приступили послу.
(93) Одмори се *па* настави да радиш.

Узастопност ситуација, коју означава везник *па* (91), може бити истакнута конкретизаторима за време, нпр. *затим* (94); или за логички след ситуација, као узрочно-последични однос, нпр. конкретизатором *због тога* (95); или за закључни однос, нпр. конкретизатором *зато* (96), или за допусни однос, нпр. конкретизатором *ипак* (97), уп.

(94) Одморили су се *па* су (*затим*) наставили пут.
(95) Нису се добро обукли *па* су се (*због тога*) прехладили.
(96) Добро су научили грчки *па* су се (*зато*) лако споразумели са домаћинима.
(97) Све су учинили да га одговоре од пута *па* (*ипак*) нису успели.

§ 1386. Предикацијски делови саставних реченица с везником *па* имају чврсту структуру, тј. они не могу заменити места.

§ 1387. Саставним реченицама с везником *па* значењски су врло блиске реченице са закључним значењем које почињу везничким спојевема *тако да*, или везничким изразом *због чега*, уп.

(98) Овога лета биле су велике врућине *тако да* је било више шумских пожара.
(99) Олујне кише које су почетком новембра 1994. године захватиле јужни Египат изазвале су клизање железничких шина, *због чега* је дошло до превртања вагона-цистерни из којих је исцурило гориво. (Електронски корпус српског језика)

§ 1388. Везник *те* има последично или закључно значење, али се употребљава знатно ређе од везника *па*, а обично се користи у књишком изражавању или да би се избегло понављање везника *па*, нпр.

(100) Радили су и прековремено *па* су испунили план *те* сада могу бити задовољни.

(101) Радили су напорно *па* су се уморили *те* су сада добили заслужени одмор.

(102) Мотиви Истраге нијесу дубоки ни тајанствени, *те* се на њима нијесмо дуго задржавали (М. Лалић)

Напомена. – Неоправдано је мишљење да је везник *те* кроатизам те да га зато треба избегавати у српском књижевном језику.

§ 1389. Предикацијски делови саставних реченица с везником *те* имају чврсту структуру, тј. они не могу заменити места без промене прихватљивости такве реченице или промене њеног граматичког облика, нпр.

(103) Она нареди, *те* се просече и трећи прозор на купатилу. (Св. Николај Жички)

(104) Потом нареди нечестиви цар, *те* целати мачем посекоше свете Мину и Ермогена. (Св. Николај Жички)

§ 1390. Везници *ни* и *нити* употребљавају се у саставним сложеним реченицама ради повезивања или набрајања ситуација које се негирају. Често служе за додатно истицање негације у предикату и тада имају поред везничке функције и функцију речци за истицање.

Везници *ни* и *нити* имају у оквиру истог одричног саставног значења различите сфере употребе и најчешће се не могу међусобно замењивати (у разговорном језику, а у поезији и због потребног броја слогова у стиху, уместо *нити* употребљава се и краћи облик *нит'*), нпр.

(105) Нисам га видео *ни* чуо за њега.

(106) Нисам га видео *нити* сам чуо за њега.

(107) *Нити* ме је ко звао, *нити* ме је ко обилазио.

§ 1391. *Нити* се не употребљава испред предикацијског дела саставне реченице с негацијом у предикату, а *ни* се обично употребљава испред предикацијског дела саставне реченице с негацијом у предикату, уп. (108) и (109). *Ни* по правилу служи да истакне и појача граматичку негацију у предикату дела који следи. Уп.

(108) Ни она није дошла, ни он није дошао.

(109) Нити је она дошла, нити је он дошао.

§ 1392. Ако су везници *ни* или *нити* употребљени између два предикацијска дела саставне реченице, у првом делу мора бити негација у предикату, нпр.

(110) Није их гледао *ни* слушао.

(111) Она није дошла *нити* се јавила.

§ 1393. Само *нити* (али не и *ни*) може имати функцију истицања негације садржаја предиката у другом предикацијском делу саставне реченице, у чијем се првом делу негација у предикату не изражава везницима *ни* или *нити*, уп.

(112) Није дошла *и* није се јавила.

(113) Није дошла *нити* се јавила.

Али не: (114) *Није дошла ни се јавила.

§ 1394. Само *нити* (али не и *ни*) може имати функцију јединог облика негирања садржаја предиката у сваком предикатском делу саставне реченице, уп.

(115) *Ни̏ти* знам ко је он *ни̏ти* знам где живи.

(116) Не знам ко је он *и* не знам где живи.

Али не: (117) *Ни знам ко је он ни знам где живи.

§ 1395. Када је у предикату првог предикацијског дела саставне реченице негирани помоћни глагол (*нисам*, *ниси*, *није*...), а предикацијски делови су повезани везником *ни*, тада се у другом предикацијском делу помоћни глагол изоставља (118), а када је у предикату првог предикатског дела саставне реченице негирани помоћни глагол (*нисам*, *ниси*, *није*...), а употребљен је везник *ни̏ти*, тада се у другом предикацијском делу помоћни глагол не мора изоставити (119), уп.

(118) Нисам га видео *ни* чуо за њега.

(119) Нисам га видео *ни̏ти* (сам) чуо за њега.

§ 1396. Ако су *ни* или *ни̏ти* испред првог предикацијског дела саставне реченице, исти везник се употребљава и испред следећег дела (120), (121), нпр.

(120) *Ни* она није дошла, *ни* он није дошао.

(121) *Ни̏ти* знам ко је он, *ни̏ти* знам где живи.

Раставне реченице

§ 1397. Раставне реченице (дисјунктивне реченице), као посебна врста напоредносложених реченица, састоје се од предикацијских делова који се налазе у раставном односу јер означавају ситуације које се виде као неспојиве и као међусобно искључиве, тако да је у датим околностима само једна од њих могућа (1), (2) или које су наизменичне, због чега остварење једне искључује остварење друге (3), нпр.

(1) То ће бити на време завршено, *или* ће он бити смењен.

(2) *Воља* ти узми, *воља* ти остави.

(3) *Час* устане, *час* седне.

§ 1398. Раставне реченице одликује заједничка завршна силазна интонација целе сложене реченице, односно одсуство завршне каденце испред кратке паузе после предикацијског дела који није последњи.

§ 1399. Први предикацијски део раставне реченице одваја се запетом од везника који за њим следи када предикацијски делови такве реченице нису смисаоно и интонацијски тесно повезани, или када се жели истаћи раставни однос међу њима (4), (5), као и онда када последњи предикацијски део у раставној реченици представља прикључени део, који се осећа као накнадно додат (6), а не одвајају се запетом онда када су делови такве реченице смисаоно и интонацијски тесно повезани (7), уп.

(4) Књига је на столу, *или* се налази на полици.

(5) *Воља* вам прихватите предлог, *воља* вам одбаците га.

(6) Сврати до њега и све му реци, *или* му се јави телефоном.

(7) Реци му то *или* му напиши.

§ 1400. Предикацијски делови сложене реченице који се налазе у раставном односу могу бити у синдетској вези, или у асиндетској вези

(§ 1357, 1654). Даље се описују првенствено напоредносложене реченице чији су предикацијски делови повезани везничким средствима.

§ 1401. По броју предикацијских делова у свом саставу раставне реченице могу бити двочлане или вишечлане.

Предикацијски делови у двочланом раставном односу су затворене структуре, повезани су неким алтернативним везником и изражавају алтернацију као супротност типа искључивости или однос близак таквој супротности, нпр.

(8) *Или* су живи, *или* су мртви.

(9) *Или* су та места слободна, *или* су заузета.

(10) *Или* ћемо прихватити понуду, *или* ћемо је одбити.

Раставне реченице затворене структуре садрже допунски антонимичне предикате, који искључују трећу могућност (в. претходне примере).

§ 1402. Предикацијски делови у вишечланом раставном односу су отворене структуре. Везник у њима може бити употребљен испред сваког дела (11), или мора бити употребљен испред сваког дела (12); или представљају комбинацију асиндетске и синдетске везе: раставни везник се употребљава само између последња два предикатска дела таквих реченица, док се између претходних делова у раставном односу везник изоставља и подразумева (13), (14), уп.

(11) Дођи, *или* телефонирај, *или* пошаљи поруку, *или* пошаљи мејл, *или* пошаљи телеграм, *или* пошаљи писмо, *или* се јави на неки други начин.

(12) *Воља* ти иди, *воља* ти остани.

(13) Дођи, телефонирај, пошаљи поруку, пошаљи мејл, пошаљи телеграм, пошаљи писмо, *или* се јави на неки други начин.

(14) Суботом и недељом је нешто радила по кући, слушала музику, читала *или* одлазила у посету пријатељима.

§ 1403. Употреба раставног везника између свих предикацијских делова раставне реченице отворене структуре служи истицању раставног односа међу њима, нпр.

(15) *Или* дођи, *или* телефонирај, *или* пошаљи поруку, *или* пошаљи мејл, *или* пошаљи телеграм, *или* пошаљи писмо, *или* се јави на неки други начин.

§ 1404. Употреба раставног везника на почетку пара или низа предикацијских делова раставне реченице служи још јачем истицању раставног односа у њој. Нпр.

(16) *Или* грми, *ил'* се земља тресе, / *Ил'* удара море о брегове? („Свеци благо дијеле")

§ 1405. Када су сви предикацијски делови вишечлано сложене реченице повезани везником *или*, испред последњег предикацијског члана у таквом низу могу се увести супротни везници, *а* или *али* као везнички сигнал да се низ завршава, уп.

(17) Никад се не зна шта може да се деси: *или* се неко разболи, *или* неко закасни, *или* материјал не стигне на време, *а* могућа су и друга непријатна изненађења.

(18) Никад се не зна шта може да се деси: *или* се неко разболи, *или* неко закасни, *или* материјал не стигне на време, *али* могућа су и друга непријатна изненађења.

§ 1406. Раставни однос може бити појачан употребом речце *ӣак* (књишки) на почетку другог предикацијског дела, или у његовом саставу, а у позицији ближе почетку тог дела сложене реченице, нпр.

(19) Они се недељом поподне одмарају код куће, *или ӣак* иду у шетњу.

(20) Они би нам недељом долазили у посету, *или* би се *ӣак* јавили телефоном.

§ 1407. Негирани раставни однос изражава се везником *ниӣи* испред оба предикацијска дела, уп.

(21) *Или* је међу живима, *или* је међу мртвима.

(22) *Ниӣи* је међу живима, *ниӣи* је међу мртвима.

(23) *Или* је на списку присутних, *или* је на списку одсутних.

(24) *Ниӣи* је на списку присутних, *ниӣи* је на списку одсутних.

§ 1408. Употреба раставног везника на почетку пара или низа предикацијских делова раставне реченице обавезна је за парне везнике, нпр.

(25) *Час* се смеје, *час* плаче.

(26) *Воља* ти уђи, *воља* ти изађи.

(27) Ради шта хоћеш: *воља* ти иди у школу, *воља* ти остани код куће. (PCJ)

§ 1409. У структури раставних реченица у раставном односу морају бити најмање два реченична члана у најмање два предикацијска дела таквих реченица – субјекти (28), предикати (29), допуне (30), атрибути (31), адвербијали (32).

(28) Чекаће вас он, *или* ће вас чекати она.

(29) Он ће ти поклонити књигу, *или* ће ти је позајмити.

(30) Да ли гледамо расплет, *или* гледамо нови заплет?

(31) *Или* пројектује високе зграде, *или* пројектује ниске.

(32) *Или* ћу вас чекати овде, *или* ћу вас чекати тамо.

§ 1410. У раставним реченицама у раставном односу могу бити и више од два реченична члана, нпр. *Или ће вас* он *чекаӣи* овде, *или ћу вас* ја *чекаӣи* на станици.

§ 1411. Раставни однос се изражава већим бројем везника (нпр. *или, или... или..., било... било, час... час..., воља... воља..., да ли... да ли...*), који варирају исто основно значење уносећи у њега нека пратећа значења, помоћу конкретизатора или без њих, као што је значење неистовремености (33), избора једне од више могућности (34), тешкоће са идентификовањем ситуације (35) итд., нпр.

(33) *Час* устане, *час* седне.

(34) *Или* ће бити инжењер, *или* ће бити лекар, *или* ће постати економиста.

(35) Мушкарци су *или* изгинули, *или* су у борби. (Електронски корпус српског језика)

§ 1412. Везник *или* најчешће значи узајамно искључивање, када од ситуација означених предикацијским деловима реално постоји или може да постоји само једна. Када се жели нагласити раставни однос између садржаја предикацијских делова, *или* се употребљава на почетку реченице и између предикацијских делова у њој, уп.

(36) Телефонираће јој *или* ће јој написати писмо.

(37) Заврши то *или* ћу то завршити ја.

(38) *Или* то заврши ти, *или* ћу ја то завршити.

§ 1413. Везник *или* је једино расположиво везничко средство у затвореним, изборним питањима. Ако је у изборним питањима више предикацијских делова, везник *или* употребљава се обично испред последњег дела (39), или испред сваког дела осим првог, где се користе речце *да ли* или помоћни глагол у споју с речцом *ли* (40), (41), а може и да изостане (42), уп.

(39) Да ли су чекали да одемо, да ли су се надали да ће се нешто десити, да ли им је било свеједно, *или* просто нису хтели да мисле о томе?

(40) Да ли су чекали да одемо, или су се надали да ће се нешто десити, или им је било свеједно, *или* просто нису хтели да мисле о томе?

(41) Јесу ли чекали да одемо, јесу ли се надали да ће се нешто десити, је ли им било свеједно, *или* просто нису хтели да мисле о томе?

(42) Да ли су чекали да одемо, да ли су се надали да ће се нешто десити, да ли им је било свеједно, да ли просто нису хтели да мисле о томе?

§ 1414. Везник било, као и везнички израз **било *да***, употребљава се испред сваког од предикацијских делова у раставном односу, нпр.

(43) *Било* узми, *било* остави.

(44) *Било да* одеш, *било да* не одеш, нећеш погрешити.

(45) Они ти могу помоћи – *било да* питаш њу, *било да* питаш њега.

§ 1415. Везник *воља* употребљава се обавезно и на почетку раставне реченице и између њених предикацијских делова, ређе него везник *или*, а у истој синтаксичкој функцији, али с јачом нијансом архаичности него везник *било*. Поред тога, везник *воља* наглашено истиче раставни однос и неопходност избора. Употребљава се у споју са енклитичким дативом личне заменице (*воља тӣ, воља вам, воља му...*), а предикати у таквим реченицама налазе се у императиву, уп.

(46) *Или* ради, *или* пусти друге да раде.

(47) *Воља* ти ради, *воља* ти седи.

(48) Ради шта хоћеш: *воља* ти иди у школу, *воља* ти остани код куће. (РСЈ)

§ 1416. Везник *час* указује на наизменично остваривање ситуација у предикацијским деловима сложене реченице који су повезани тим везником. Због тога је у везнику *час* раставно значење повезано с временским. Везник *час* се обавезно употребљава на почетку сложене реченице и између предикацијских делова у њој, нпр.

(49) *Час* дува ветар, *час* пада киша.

(50) *Час* плаче, *час* се смеје. (РСЈ)

§ 1417. Везник *иначе* такође је једно од везничких средстава која се срећу у раставним реченицама затвореног типа, а поред раставног има додатног значење нежељене последице изражене другим предикацијским делом ако се не оствари ситуација означена првим делом такве сложене реченице, који је вољног значења, често с предикатом у императиву, уп.

(51) Пожури, *иначе* нећемо стићи на време.

(52) Пожури, *или* нећемо стићи на време.

Императив у првом предикацијском делу реченица с везником *иначе* није обавезан, уп. (51) и *Пожуриће, иначе неће ста̄ћи на време.* У рече-

ницама чије предикацијске делове повезује *иначе* (53) или *у супротном* (54), у њиховом првом делу саопштава се о ситуацији чије је остварење услов да се не оствари нежељена ситуација о којој је реч у другом предикацијском делу.

(53) Буди добар, *иначе* ћу те избацити напоље. (РСЈ)

(54) Ако у таквим условима издрже, опстаће, *у супротном* овој институцији одзвониће, неповратно. (Електронски корпус српског језика)

Везник *иначе* се често употребљава као конектор, на почетку реченице, повезујући различите реченице у синтаксичкој структури истог текста, обично са значењем промене теме, а не с раставним значењем, нпр.

(55) Ето, толико о том путовању. *Иначе*, поздравили су вас наши заједнички пријатељи.

Напомена. – За разлику од поменуте оправдане употребе конекатора *иначе* као синтаксичког маркера промене теме, погрешно је употребљавати реч *иначе* као говорну поштапалицу, што се понекад чини.

§ 1418. Раставне реченице део су система синтаксичких јединица у раставном односу – у простој реченици (нпр. *Доћи ће или он или она*), у синдетској реченици (нпр. *Или ће доћи он, или ће доћи она*), у асиндетској сложеној реченици (нпр. *Хтео – не хтео, ради*) или у односу између простих реченица у надреченичној синтаксичкој целини (нпр. *Он ће доћи. Или ће доћи она*).

§ 1419. Пошто је раставни однос доста јасно изражен самим везницима, могућности контекстуалног варирања су релативно уже у поређењу са саставним и супротним реченицама.

Супротне реченице

§ 1420. Супротне реченице, као посебан тип напоредносложених реченица, јесу сложене реченице које значе супротстављеност двеју ситуација, или барем њихову различитост. Значење супротстављености их зближава са градацијским реченицама (§ 1442, 1443).

Супротне реченице састављене су од предикацијских делова истог ранга, који синтаксички не зависе један од другог и налазе се у односу синтаксички изражене значењске разлике, нпр.

(1) Ти га грдиш, *а* он се смеје.

(2) Радо би дошао, *али* нема времена.

(3) Нисам љута, *него* сам уморна.

Предикацијске делове супротних реченица повезују везници *а, али, него, већ, но, па напак.*

§ 1421. Супротне реченице су, по правилу, двочлане: обухватају два предикацијска дела у напоредном односу. Ако имају више од два предикацијска дела у напоредном односу, трећи део (или наредни делови) обично је у статусу прикљученог предикацијског дела, нпр. *Дошао би, али нема времена, а уз то се и не осећа добро.*

§ 1422. Назив супротне (или адверзативне) реченице широко је прихваћен иако опште значење тих реченица није увек значење супротности као максималне разлике и потпуне супротстављености (нпр. *Пада, али устаје*), него је то чешће значење (изразите) разлике (нпр. *Он је доктор, а она је учитељица*; *Није се излечио, него се залечио*).

§ 1423. Супротне реченице одликује заједничка завршна силазна интонација целе сложене реченице, односно одсуство финалне каденце испред кратке паузе после сваког предикацијског дела осим последњег.

§ 1424. Први предикацијски део супротне реченице одваја се запетом од везника и предикацијског дела који за њим следи, нпр.

(4) Он ускоро стиже, *а* она неће доћи.
(5) Они ускоро стижу, *али* ће мало закаснити.
(6) Они неће доћи на време, *него* ће мало закаснити.

Запетом се не мора одвојити предикацијски део супротне реченице од везника који за њима следи ако два суседна предикацијска дела чине смисаону и интонацијску целину, нпр.

(7) Гледа *а* не види.
(8) Чује *али* не разуме.
(9) Не прихвата *већ* ћути.

§ 1425. Предикацијски делови супротних реченица могу бити у синдетској вези, нпр. *Неко дође*, а *неко оде*, или у асиндетској вези, нпр. *Неко дође, неко оде*. Даље се описују напоредносложене реченице чији су предикацијски делови повезани везничким средствима.

§ 1426. Структура супротних реченица у неким случајевима је чврста (редослед предикацијских делова се не може мењати), а у другим случајевима је еластична и дозвољава промену редоследа делова.

Ако делови супротне реченице с везницима *а* или *али* значе истовремене ситуације које нису у међусобној логичкој условљености, они могу заменити места остајући граматички исправне, уп.

(10) Ана седи, *а* Ивана стоји.
(11) Ивана стоји, *а* Ана седи.
(12) Ана је примљена, *али* је Ивана одбијена.
(13) Ивана је одбијена, *али* је Ана примљена.

Ако делови супротне реченице с везницима *а* или *али* значе ситуације које нису истовремене, или су у међусобној логичкој условљености (допусној, узрочно-последичној, условно-последичној или некој другој), замена места не би била уобичајена, иако није искључена (15), а у неким случајевима, у зависности од лексичког садржаја реченице и њене граматичке структуре, замена места није прихватљива (17), (19), (21), уп.

(14) Заронио је, *а* није изронио.
(15) ?Није изронио, *а* заронио је.
(16) Заронио је, *али* није изронио.
(17) *Није изронио, *али* заронио је.
(18) Отишли су, *али* су се вратили.
(19) *Вратили су се, *али* су отишли.

(20) Отишли су, *но* су се вратили.
(21) *Вратили су се, *но* су отишли.

§ 1427. Употреба конкретизатора (*затим, онда, потом* и сл.) блокира могућност промене редоследа делова супротне реченице (22)–(24), уп.

(22) Пажљиво га је погледала, *а затим* га је поздравила.
(23) Прво су им обећали помоћ, *али онда* су се предомислили.
(24) Рекли су да ће се јавити, *но потом* се нису јавили.

§ 1428. Суштина супротних напоредносложених реченица најбоље се види у примерима у којима само везник показује њихову разликовну специфичност у поређењу са саставним реченицама. Уп.

(25) Погрешио је *и* није се поправио.
(26) Погрешио је, *а* није се поправио.
(27) Погрешио је, *али* се није поправио.

У примеру (25) разлика између ситуација означених првим и другим предикацијским делом сложене реченице није изражена синтаксички него само лексички. Саставни везник *и* има функцију означавања повезаности тих двеју ситуација, а не означава разлику међу њима.

У примеру (26) разлика између ситуација означених првим и другим предикацијским делом сложене реченице изражена је везником *а*, а у примеру (27) иста разлика истакнута је везником *али*.

§ 1429. Многе супротне реченице су такве структуре да немају потпуне структурне паралеле са саставним реченицама, нпр.

(28) Она је радила на пошти, *а* он је радио у банци.
(29) Било је хладно, *али* се језеро није заледило.
(30) Не љути се, *него* се чуди.

§ 1430. Супротне реченице су део система синтаксичких јединица у супротном односу – у простој реченици (нпр. *Тиха али одлучна, Ана је брзо стекла поверење својих сарадника*), у синдетској реченици (нпр. *Говорила је тихо, а поступала је одлучно*), у асиндетској сложеној реченици (нпр. *Трипут мери, једанпут сеци*) или у односу између простих реченица у надреченичној синтаксичкој целини (нпр. *Говорила је тихо. А поступала је одлучно*).

§ 1431. Везник *а* изражава разлику у садржају двају или више предикацијских делова супротне напоредносложене реченице, нпр.

(31) Чита, *а* не разуме.
(32) Хоће, *а* не може.
(33) Љути се, *а* није у праву.
(34) Чинило ми се да сам жедан, *а* сада нисам. (А. Исаковић)
(35) Боре су му улепшавале лик, *а* седине га правиле озбиљнијим. (М. Булатовић)

§ 1432. Разлика која се изражава супротним реченицама с везником *а* може бити праћена различитим временским значењима, што се појачава употребом тог везника у споју с конкретизаторима *тада, онда* или *затим, потом, на крају* и др., уп.

(36) Летовали смо у Котору, *а тада* су тамо летовали и наши пријатељи.
(37) Пао је на леђа, *а онда* је брзо устао.
(38) Пао је на леђа, *а затим* је брзо устао.

(39) Пао је на леђа, *а потом* је брзо устао.

(40) С многима се овде спријатељио, *а на крају* је нестао без поздрава.

§ 1433. Подврсту саставних реченица с везником *а* у споју са *и* чине и реченице са додатним значењем проширивања негације, у којима се негирањем модалног глагола у предикату другог дела проширује негација исказана у предикату првог дела и истиче разлика између првог и другог предикацијског дела, нпр.

(41) Не зна, *а и* не жели да зна.

(42) Нисам им се јавио, *а и* не могу им се јавити.

(43) Неће да раде, *а и* не треба да раде.

Ако је у таквим реченицама у предикату првог предикацијског дела одрични облик помоћног глагола *нисам, ниси* итд., у другом делу се пунозначни глагол, уз који се модални глагол употребљава, може изоставити, нпр.

(44) Није то учинио, *а и* не жели (да то учини).

(45) Нисам им се јавио, *а и* не могу (нам помоћи).

(46) Нису нам помогли, *а и* не морају (нам помоћи).

Напомена. – У таквим реченицама непосредно испред негације мора се употребити везник *и*, не *ни*: погрешно је „...а *ни* не жели да зна", „...а *ни* не треба да раде".

§ 1434. Супротне реченице с везником *а* у споју са *да не* имају додатно ексцесивно значење прекораченог ограничења: другим предикацијским делом такве реченице износи се оно што се десило мимо очекивања и ограничења која проистичу из садржаја првог дела реченице, нпр.

(47) Слаже, *а да не* трепне.

(48) Напустио је касарну, *а да није* тражио дозволу од команданта.

Напомена. – У савременом српском књижевном језику погрешно је употребљавати сложене реченице чији други део почиње везничким изразом *без да*, нпр. *Напустио је касарну без да је тражио дозволу од команданта.*

§ 1435. Супротне реченице с везником *а* у зависности од конкретизатора могу уз основно значење имати и друга категоријална значења – просторна, временска, градацијска итд. Уп.

(49) Овде их је мало, *а тамо* их је много.

(50) Сада је све у реду, *а онда* је било заиста тешко.

(51) Све је врло лепо, *а најлепше* (од свега) је ово.

§ 1436. Подударни елементи у предикацијским деловима супротних реченица с везником *а* могу се изоставити, што се препоручује да би се избегло непотребно понављање, нпр.

(52) Она ради на пошти, *а* он (ради) у банци.

(53) Лимун је киселог укуса, *а* бибер (је) љутог (укуса).

(54) Ова кошуља је плава, *а* она (кошуља) је бела.

(55) Мајка је живела ради ћерке, *а* ћерка (је живела) да би мајка имала о коме да се брине.

Изостављање неког дела синтаксичке структуре предикацијског дела супротне реченице с везником *а* може бити компензовано анафорском употребом заменичког облика *то*, нпр. *Она је стручњак, а он то није.*

§ 1437. Значење разлике, које је карактеристично за супротне реченице с везницима *а* или *али*, изражава се и асиндетски, по правилу са ослонцем на паралелизам структура првог и другог дела реченица и изостављање компонената које се понављају, нпр. *Једно цвеће је процветало, друго је прецветало.*

§ 1438. Везник *али* истиче супротстављеност између садржаја предикацијских делова сложене реченице, нпр.

(56) Није вам лако, *али* мора тако да буде. (В. Стевановић)

(57) Осећао сам да говоре о нама, *али* никако нисам могао схватити шта. (М. Булатовић)

(58) Нама се то допада, *али* се њима не допада.

(59) Губе, *али* се не предају.

(60) Радо бих купио ту књигу, *али* је сувише скупа.

Када се везник *али* употребљава у супротним реченицама са допусним значењем (нпр. *Није се више имао снаге, али није одустајао*), уместо везника *али* понекад се користи везнички израз *па ипак*, нпр. *Није се више имао снаге, па ипак није одустајао* ['иако није више имао снаге, није одустајао'].

Још ређе, у значењу везника *али* користи се везник *но* (који може бити и синоним за *него*), нпр. *Није се више имао снаге, но није одустајао.* После везника *но* у значењу везника *али* обично се не користе енклитике, осим у регионалној употреби, нпр. *Имам и ту потврду, но данас је нисам донео.*

У зависности од лексичког састава реченице у којој је предлог *али* употребљен, његово основно значење може бити спецификовано као временско (61), просторно (62), компензативно, (63), допусно (64), квалификативно (65) или неко друго значење, нпр.

(61) Стигли су пред почетак представе, *али* (*тада*) више није било слободних места.

(62) Тражили су је и на факултету, *али тамо* су им рекли да тога дана није долазила.

(63) Јако се уморио, *али* (*зато*) је завршио посао.

(64) Хтела је да их посети, *али* је одустала. (уп. сложену реченицу са допусном клаузом: Иако је хтела да их посети, одустала је)

(65) Трудио се, *али* неуспешно.

§ 1439. У функцији која је слична употреби везника *али* понекад се употребљава речца *само*. Ипак, међу њима постоји суштинска разлика. У сложеним синтаксичким структурама речца *само* (као и *једино* или *искључиво*) употребљава се у реченицама које се обично називају искључним (ексклузивним), као у примеру: *Сви су били ту, само њега није било.* Такве реченице имају ексцептивно значење изузетка ('ту су били сви осим њега'), али оне не представљају посебну врсту сложених реченица него се у њима значење изузетка додаје основном значењу, које је супротно, што се може изразити одговарајућим везником, нпр. *Сви су били ту, а само њега није било*, ако реченица није асиндетска као у првом овде наведеном примеру.

Ексцептивно значење изражава се и реченицама с везничким изразима *осим што, сем што, једино што, само што* и др. Уп.

(66) Сви су били ту, *осим што* њега није било.
(67) Сви су били ту, *сем што* њега није било.
(68) Сви су били ту, *само што* њега није било.
(69) Сви су били ту, *једино што* њега није било.

§ 1440. Реченице с везником *али* одликују се одсуством обавезног или уобичајеног синтаксичког паралелизма предикацијских делова, иако он није искључен, нпр.

(70) Њој се иде на концерт, *али* се њему иде на изложбу.
(71) Он је врло млад, *али* је врло талентован.
(72) Лепо пева, *али* лоше свира.

Супротне реченице с везником *али* могу бити непотпуне у другом предикацијском делу, чиме се избегава непотребно понављање предиката претходне предикатске јединице, уп.

(73) Он би јој помогао, али *не зна како.*
(74) Хтео је да поправи квар, али *није имао чиме.*

§ 1441. Супротне реченице чији су предикацијски делови повезани **везницима *него, већ*** или ***но*** (у значењу 'него' или 'већ') имају чврсту структуру и стабилан редослед делова (промена редоследа делова тражила би измену њиховог граматичког облика), уп.

(75) Температура се не спушта, *него* расте.
(76) Температура се не спушта, *већ* расте.
(77) Температура се не спушта, *но* расте.

За разлику од супротних реченица повезаних везницима *а* или *али*, у којима субјекат предикатских јединица може, али не мора бити исти, предикатске јединице у супротним реченицама с везницима *него, већ* или *но* обично су повезане не само једним од тих везника него и истим субјектом. У првом делу таквих реченица предикат је под негацијом.

Када се везници *а, али* и *него* ставе у исти дијагностички контекст, постаје видљива разлика у њиховом значењу.

(78) Она не уме да свира, *а* уме да игра.
(79) Она не уме да свира, *али* уме да игра.
(80) Она не уме да свира, *него* уме да игра.

У примеру (78) констатује се разлика у садржају прве и друге предикацијске јединице, у примеру (79) та се разлика истиче, а у (80) та се разлика изразито наглашава или чак изражава као контраст (81)–(83), нпр.

(81) Он није здрав, *већ* је болестан.
(82) Они нису сиромашни, *него* су богати.
(83) Она не живи овде, *но* тамо.

У неким случајевима се у супротним реченицама са значењем контраста могу појавити и везници *а* (нпр. *Отишао је, а онда се вратио*) и *али* (нпр. *Пао је, али је устао*), али реченице с везницима *него, већ* или *но* имају, по правилу, и корективно значење негирајући првим предикацијским делом претпоставку о реалности неке ситуације и означавајући другим делом неку другу ситуацију која се сматра реалном.

Градацијске реченице

§ 1442. Градацијске напоредносложене реченице значе да међу ситуацијама на које се оне односе постоји разлика у степену испољавања неког њиховог својства. Градацијске реченице су део система синтаксичких јединица са градацијским значењем, који обухвата просту реченицу (нпр. *Ви ӣраӣе боље од њих*), напоредносложену реченицу (нпр. *Није само задремао неӣо је чврсӣо засӣао*), зависносложену синдетску реченицу (нпр. *Шӣо су више вежбали, све су боље иӣрали*), зависносложену асиндетску реченицу (нпр. *Тамо нису доӣрчали само дечаци, дошле су и девојчице*), или просте реченице у надреченичној синтаксичкој целини (нпр. *Тамо нису доӣрчали само дечаци. Дошле су и девојчице*).

Значење степеновања је присутно и у многим другим сложеним реченицама као пратеће, секундарно значење уз неко друго, основно категоријално значење.

§ 1443. Граматичка градација у ширем смислу обухвата све врсте граматичких средстава са значењем степена, укључујући и оне који значе једнакост, тј. нулти степен, који се изражава конструкцијама са еквативним значењем. У ужем смислу граматичка градација обухвата само граматичка средства за исказивање разлике, али не и еквативне конструкције. Овде и даље термин градација употребљава се у ширем смислу.

§ 1444. Градацијске напоредносложене реченице на формалном плану обједињују неке заједничке одлике, пре свега везничка средства и укупна граматичка структура таквих реченица (в. даље).

§ 1445. Еквативне реченице су градацијске реченице за једнакост, које повезују изрази у везничкој функцији *ӣо јесӣ*, *односно*, *дружим речима*, *друкчије речено*, *илиӣи* (књишки) и др., нпр. (1), (2), а предикацијски делови еквативних реченица могу бити и у асиндетском односу, уп.

(1) Фасада је обновљена, *ӣо јесӣ* / *односно* / *дружим речима* враћен јој је првобитни изглед.

(2) Данас је одбранио дисертацију, *ӣо јесӣ* докторирао је.

(3) Дошао је свечано одевен: обукао је белу кошуљу, црно одело, везао прикладну кравату.

У еквативним реченицама оба предикацијска дела означавају исту ситуацију исказану другим предикацијским делом на донекле другачији начин него првим делом. Такве реченице имају метатекстуалну функцију објашњавања онога што је претходно било речено.

§ 1446. Везнички израз *ӣо јесӣ* повезује два суседна предикацијска дела сложене реченице, али и његов леви и десни контекст је начелно отворен и може обухватати неколико или више предикацијских делова. Често се пише као скраћеница – *ӣј*. Уобичајен је и на почетку другог дела парцелисане сложене реченице, уп.

(4) Бави се ентомологијом, *ӣо јесӣ* бави се науком о инсектима.

(5) Бави се ентомологијом. *То јесӣ*, бави се науком о инсектима.

(6) Јутрос у зору на то питање дат је одговор: приволели смо се царству небеском, *то јест* царству Божије истине и правде, народне слоге и слободе. (Патријарх Гаврило /Дожић/)

Везнички израз *то јест* често се јавља без понављања предиката (6), који је у таквим реченицама формално изостављен, односно само имплицитно присутан.

Еквативно употребљено *то јест* треба разликовати од његове корективне употребе, нпр.

(7) Престао је да пада снег. *То јест*, престао је да пада у Београду, али у планинама још пада.

§ 1447. Делове еквативне сложене реченице може повезивати и везник ***односно***, нпр. *Бави се ентомологијом, односно бави се науком о инсектима.*

Односно може имати симилативно значење (§ 1450), а може значити и избор између различитих појмова слично раставним везницима, нпр.

(8) Односи са Западом зависе од тога какве ће поруке стићи из Брисела, *односно* Вашингтона.

§ 1448. Изрази ***другим речима*** или ***друкчије речено*** представљају конекторе, тј. везничка средства која се могу употребити како између предикацијских делова или суседних реченица у истом тексту (9) тако и унутар другог дела сложене реченице (10), уп.

(9) 22. јуна 1941. трупе нацистичке Немачке прешле су без објаве рата границе Совјетског Савеза, *другим речима* почео је рат између те две земље, који се завршио уласком Црвене армије у Берлин.

(10) 22. јуна 1941. трупе нацистичке Немачке прешле су без објаве рата границе Совјетског Савеза, почео је, *другим речима*, рат између те две земље, који завршио уласком Црвене армије у Берлин.

(11) При томе је често потребно одредити положај звезда који се десио у прошлости, на пример у часу рођења онога којем се прориче судбина, *другим речима*: израчунати његов хороскоп. (М. Миланковић)

§ 1449. Везник *или* представља граматички архаизам у синтаксичком систему савременог српског књижевног језика, који се данас користи ради стилизације исказа као књишког или ради шаљиве стилизације исказа као привидно књишког. Најчешће значи истоветност онога што се износи у следећем предикацијском делу са оним што је изнето у претходном делу сложене реченице, нпр. *Они су тада одлучили да пресавију табак и ли ши и да се обрате суду.*

§ 1450. Симилативне реченице су градацијске реченице за сличност, чији су предикацијски делови повезани речима и изразима с везничком функцијом *односно* (који у зависности од контекста може имати и еквативно значење), *прецизније речено, тачније речено, једном речју, речју, укратко* и др., нпр.

(12) Он је најзад привео студије крају, *односно* дипломирао је.

(13) Он је најзад привео студије крају, *прецизније речено* дипломирао је.

(14) Он је најзад привео студије крају, *тачније речено* дипломирао је.

(15) Он је најзад привео студије крају, *једном речју* дипломирао је.
(16) Он је најзад привео студије крају, *укратко* дипломирао је.

§ 1451. Симилативним градацијским реченицама ситуације означене првим и другим предикацијским делом сложене реченице представљају се као сличне, тако што се другим предикатским делом сложене реченице први део реинтерпретира избором другачијих облика изражавања, било развијенијим интерпретирањем, било сажимањем.

У симилативним реченицама други предикацијски део може имати, у односу на први део, корективну функцију (17), или функцију конкретизације (18), уп.

(17) Брат и ја смо спавали, *тачније* – он је спавао, а ја сам лежао будан.
(18) У августу је почело реновирање стана, *конкретно* – кречење и фарбање дрвенарије.

§ 1452. Диференцијалне реченице су градацијске реченице за неједнакост у изражености неке особине у ситуацијама које се предикацијским деловима такве сложене реченице означавају. Делови диференцијалних градацијских реченица повезује негација + *само* (у првом делу) у корелацији са *него*, *већ* или *но* (19), (20), или везничким изразима *а камоли* или *а некмоли* – без услова да негација мора бити изражена у првом делу (21)–(23), уп.

(19) Она *није само* Верина колегиница *него* је и њена најбоља пријатељица.
(20) Она *није само* Верина колегиница *већ* је и њена најбоља пријатељица.
(21) Он није ни завршио трку, *а камоли* победио.
(22) Он је једва завршио трку, *а камоли* победио.
(23) Он је једва завршио трку, *а некмоли* победио.

§ 1453. Градацијске реченице за изразиту неједнакост у свом саставу обично имају везник *а камоли* или, ређе, *а некмоли.* Нпр.

(24) Нису ни почели, *а камоли* завршили.
(25) Они нису ушли ни у четвртфинале, *а камоли* да су ушли у финале.
(26) И као да нема ко ни да се запита, *а некмоли* да брине, шта је и шта ће бити с некада много хваљеном установом и часописом „Градина". (Електронски корпус српског језика)

§ 1454. Значење изразите неједнакости могу изразити и сложене реченице, чији су делови повезани корелацијом: негација + ***само*** (***што/да***)... ***него/већ/но.*** Првим делом таквих реченица, који има антирестриктивно значење, негира се извесно ограничење, што се другим делом конкретизује и појачава, нпр.

(27) Он *није само* обичан стручњак *него* је научник.
(28) У том послу он *није* био *само* саветник *него* прави сарадник.
(28) Они *не само што* су лопови *него* су мафијаши.
(30) *Не само да* полаже испите *него* добија десетке.

У антирестриктивним градацијским реченицама значење изразите неједнакости носи и одговарајући лексички садржај, а у неким случајевима и интензификатори *чак* и *штавише*, нпр.

(31) *Не само* да полаже испите *него чак* добија десетке.
(32) *Не само* да полаже испите *него штавише* добија десетке.

§ 1455. Градацијске реченице за које је карактеристично степеновање антирестриктивног садржаја првог дела сложене реченице његовим проширивањем у другом делу, такво значење проширеног степеновања истиче се употребом везничког споја *не̄го и*, нпр.

(33) *Не само да* пада киша *не̄го и* дува ветар.

(34) Певачица им се допала *не само* гласом *не̄го и* појавом.

(35) У споменутој песми о Марку и Мини од Костура он се прерушава у калуђера и игра „ситно калуђерски" *не само да* се увуче у дворе противника *не̄го и* да му се наруга. (Ј. Деретић)

§ 1456. Градацијске реченице чији први предикацијски део садржи негацију + *само да*, а другом делу претходи везник *не̄го*, *већ*, *но* или конектор *шта̄више*, имају у другом делу поред градацијског и корективно значење. Тачнијим означавањем истог денотата, другим предикацијским делом такве реченице исправља оно што је речено њеним првим делом. Такве реченице одликују се чврстом линеаризацијом делова, нпр.

(36) *Не само да* их не награђују *не̄го* их опет кажњавају.

(37) *Не само да* их не награђују *већ* их опет кажњавају.

(38) *Не само да* их не награђују *но* их опет кажњавају.

§ 1457. Реченице са значењем највеће неједнакости употребљавају се у функцији истицања супротности, што умногоме зависи од лексичког састава реченице, али може бити истакнуто конкретизатором супротности *на̄прот̄ив*, *сӯпрот̄но т̄оме*, *обра̄т̄но* и сл., нпр.

(39) *Не само* да их нису похвалили *не̄го* су их, *на̄прот̄ив*, казнили.

(40) Није ни покушао да јој се одупре, *на̄прот̄ив*, измишљао је оправдања. (С. Велмар-Јанковић)

§ 1458. Поред тога, градацијске реченице са значењем екстензивног степеновања могу имати и друге, мање карактеристичне и ређе облике и значења, као што је значење проширивања једне опште квантификације другом (41), или с реципрочним ротирањем субјекта и објекта у првом и другом делу такве сложене реченице (42), нпр.

(41) *Нико* је тамо *не* зна, *а ни* она *нико̄га не* зна.

(42) *Сви* је тамо знају, *а и* она *свако̄га* зна.

Редослед предикацијских делова у напоредносложеној реченици

§ 1459. Редослед предикацијских делова у напоредносложеној реченици је у принципу слободан, и они обично могу заменити места (43), (44), ако за то не постоје неке семантичке препреке (45), уп.

(43) Пада снег и дува ветар.

(44) Дува ветар и пада снег.

(45) Снег се отопио и водостај је порастао.

У зависности од избора везника, од структуре напоредносложене реченице и од њеног лексичког састава, промена редоследа предикацијских делова напоредносложене реченице, може бити потпуно прихватљива без промене значења сложене реченице, уп. (46) и (47); може бити грама-

тички прихватљива уз промену укупног значења реченице, уп. (48) и (49); или може бити неприхватљива, нпр. (51). Уп.

(46) Није се наљутила *и* није му замерила.
(47) Није му замерила *и* није се наљутила.
(48) Није се наљутила *него* се растужила.
(49) Није се растужила *него* се наљутила.
(50) Нису ни почели, *а камоли* завршили.
(51) *Нису ни завршили, *а камоли* почели.

Део сложене реченице који се налази у координацијском односу с неким другим предикацијским делом напоредносложене реченице не може се у њега уметати, са изузетком прикљученог предикацијског дела са значењем објашњења, који се може уметати у други предикацијски део напоредносложене реченице, с којим је у координацији, било ради појачавања (нпр. *Петровић је, и што је било пресудно, одбранио два пенала*), било у метатекстуалној функцији говорниковог коментара информације коју даје (нпр. *Петровић је, и чиме бих завршио извештај, одбранио два пенала*). Реченице с таквим прикљученим деловима, припадајући систему напоредносложених реченица, гравитирају, као прелазни облик, ка зависносложеним реченицама с релативном клаузом, уп.

(52) Петровић је, *што је било пресудно*, одбранио два пенала.
(53) Петровић је, *чиме бих завршио овај извештај*, одбранио два пенала.

У градацијским реченицама које повезује негација + *само... него/већ/но*, предикацијски део који садржи израз *не само* или неки сличан (нпр. *није само*) увек претходи предикацијском делу сложене реченице који садржи *него*.

Зависносложена реченица

Опште одлике зависносложене реченице

§ 1460. Зависносложене реченице састоје се од најмање две предикацијске јединице које нису у равноправном односу, него су у односу субординације (подређености). У двопредикацијској зависносложеној реченици једна предикацијска јединица је управна (главна), а друга је зависна (клауза), в. пример (1). Клауза допуњује управну предикацијску јединицу, или одређује и проширује значење неког њеног дела (2), или значење управног дела зависносложене реченице у целини (3), нпр.

(1) Павле чека *да добије писмо.*
(2) Павле је добио писмо *које је чекао.*
(3) Павле је добио писмо, *што нас је обрадовало.*

Зависносложене реченице почињу везничким средствима (везницима и везничким речима и изразима), која уводе клаузе. Та средства су већином заменичког порекла (то су, пре свега, односне заменице и прилози) и уопштеног значења, које се често конкретизује предлозима, показним заменицама те лексичком и граматичком структуром клауза.

Врсте зависносложених реченица

§ 1461. Зависносложене реченице се могу поделити по више основа, при чему те поделе не морају бити противуречне него се могу узајамно допуњавати. Три главна критеријума поделе зависносложених реченица, унутар којих постоје ужи критеријуми, пре свега семантички, јесу: 1. синтаксичка функција клаузе, 2. опсег зависности клаузе од управног дела реченице, 3. обавезност или необавезност клаузе у структури зависносложене реченице.

Зависносложене реченице према синтаксичкој функцији клаузе

§ 1462. Зависносложене реченице према синтаксичкој функцији клаузе могу бити субјекатске, допунске, предикатске, атрибутивне, апозитивне и адвербијалне.

Однос клаузе према главном делу реченице у већини случајева може се упоредити са улогом коју реченични чланови (субјекат, предикат и други) имају у простој реченици.

§ 1463. Субјекатске клаузе употребљавају се у функцији аналогној функцији субјекта у управном делу зависносложене реченице, уп. (1) и (2):

(1) Познато је *да кафа шкоди срцу.*

(2) Познато је *штетно дејство кафе.*

§ 1464. Допунске клаузе употребљавају се у функцији допуне управног дела зависносложене реченице, уп.

(3) Тражили смо *да се укине порез на књиге.*

(4) Тражили смо *укидање пореза на књиге.*

§ 1465. Предикатске клаузе се понашају као именски део предиката управног дела зависносложене реченице, уп.

(5) Циљ ове резолуције је *да се прекину сукоби.*

(6) Циљ ове резолуције је *прекид сукоба.*

§ 1466. Атрибутске клаузе одређују неку именицу или именичку заменицу у главном делу зависносложене реченице онако као што то у простој реченици чини атрибут, уп.

(7) Животиње *које живе на Арктику* имају дебело крзно.

(8) *Арктичке* животиње имају дебело крзно.

§ 1467. Апозицијске клаузе се понашају као апозиција неке именице или именичке заменице у управном делу зависносложене реченице, уп.

(9) Даворин Јенко, *који је компоновао српску химну,* био је Словенац.

(10) Даворин Јенко, *композитор српске химне,* био је Словенац.

§ 1468. Адвербијалне клаузе употребљавају се у функцији аналогној функцији адвербијала у управном делу зависносложене реченице, уп.

(11) *Пре него што је отворио седницу,* поздравио је госте.

(12) *Пре почетка седнице* поздравио је госте.

Зависносложене реченице према опсегу зависности клаузе од управног дела реченице

§ 1469. Зависносложене реченице према опсегу зависности клаузе од управног дела реченице деле се на реченице шире зависности и реченице уже зависности.

§ 1470. Реченице шире зависности јесу зависносложене реченице у којима клауза зависи од целог управног дела, нпр.: Он лежи *јер је болестан*.

Клаузе у односу шире зависности обично су просторне (нпр. Деца се играју *где нађу згодно место*), временске (нпр. Она би долазила *када би имала времена*), узрочне (нпр. Они су већ заспали *јер су уморни*), циљне (нпр. Они су дошли *да би се опростили*) или допусне (нпр. Они су дошли *иако су били заузети*), мада могу имати и друга значења, нпр. поредбено (нпр. Они су чекали *као да се ништа није десило*).

§ 1471. Реченице уже зависности јесу зависносложене реченице у којима клауза зависи само од једног члана управног дела такве реченице, нпр. Студент *који сада полаже испит* зове се Петар Лукић. У примеру: Човек *који је говорио* био јој је познат – зависни део *који је говорио* односи се само на субјекатски члан *човек* управног дела сложене реченице, у коју је уметнут.

Клаузе у односу уже зависности најчешће су допунске (нпр. Ана и Ивана мисле *да ће закаснити на предавање*), атрибутске (нпр. То је био човек *којем је све полазило за руком*), или апозицијске (нпр. Пера, *који је у свему био први*, одмах се јавио за реч), а за управну реченицу често се везују заменичким везничким речима (као у претходном примеру) и корелативним заменичким изразима (нпр. Какво *питање*, такав *одговор*).

Реченице уже зависности деле се према врсти речи којој припада управни члан главног дела зависносложене реченице на: реченице које одређују именицу (13), заменицу (14), придев (15), број (16), (17), глагол (18), прилог (19), уп.

(13) Такмичар *који победи* добија награду.
(14) Сви *који су тачно одговорили* биће награђени.
(15) Били су тихи, *какви су увек били.*
(16) Био је први *ко је то открио.*
(17) Резултат је био пет, *колико се и очекивало.*
(18) Он се томе успротивио, *што је ретко чинио.*
(19) Трчао је брзо, *колико је могао.*

Зависносложене реченице према обавезности клаузе

§ 1472. Зависносложене реченице према обавезности клаузе деле се на оне у којима се клауза не може изоставити без оштећења граматичке прихватљивости управног дела, какве су допунске реченице, нпр. (20), и реченице у којима се клауза може изоставити без последица по граматичку прихватљивост управног дела зависносложене реченице (21), који у том случају има облик и значење просте реченице. Уп.

(20) Ана је знала *да ће оздравити.*
(21) *Када смо је срели,* ишла је на тренинг.

Другим речима, зависносложене реченице деле се на оне са обавезном клаузом, а то су допунске реченице (реченице са допунском клаузом), и на оне са факултативном клаузом, а то су одредбене зависносложене реченице (реченице са одредбеном клаузом).

Одредбене зависносложене реченице деле се на атрибутске, апозицијске и адвербијалне.

Атрибутске и апозицијске клаузе су адноминалне клаузе, а у традиционалној синтаксичкој терминологији зову се односне (релативне) реченице.

Адвербијалне клаузе деле се по свом значењу на просторне, временске, поредбене и др.

Допунске реченице као зависносложене реченице са обавезном клаузом

§ 1473. Допунске реченице су такве зависносложене реченице у којима је клауза обавезна јер управни део реченице не може бити самостално употребљен због значењске непотпуности предиката у његовом управном делу, нпр. *Начелник очекује да ћете доћи.*

§ 1474. У допунским реченицама, у којима предикат управног дела захтева допуну, валентност предиката отвара синтаксичку позицију која мора бити попуњена клаузом (22), као што у простој реченици исти предикат тражи допуну у облику именског израза апстрактног, процесуалног или сличног значења (23), уп.

(22) Очекује од вас *да га о томе хитно известите.*
(23) Очекује од вас *хитан извештај о томе.*

У допунским реченицама клаузе могу зависити и од значења именица, придева или прилога у предикату управног дела (нпр. *весш, гласови, сигуран, очигледно, наравно, штета*), чије значење захтева да се допуни клаузом, уп. *Обавештени смо да ће кафа поскупети* и *Има гласова да ће кафа поскупети.* Примери:

(24) Нема доказа *да су експлозију изазвали терористи.*
(25) Портпарол странке је изнео мишљење *да ће се наћи решење.*
(26) Била би штета *да то остане незавршено.*

Напомена. – Не препоручује се претеривање са употребом израза *треба рећи* (или: *треба поменути, треба казати*) као управним делом зависносложене реченице са допунском клаузом јер је то често поштапалица, нпр. уместо: *Треба рећи да нема доказа да су експлозију изазвали терористи*; *Треба рећи да је портпарол странке изнео мишљење да ће се наћи решење*; *Треба рећи да би била штета да то остане незавршено* и слично, обично је боље употребити реченице као у примерима (24)–(25).

У управном делу допунске реченице може се налазити логички субјекат (27) или логички објекат (28), уп.

(27) Њима је познато *да се то десило.*
(28) Њима је речено *да се то десило.*

Допунске реченице се традиционално убрајају у зависносложене реченице. Међутим, у њима је врло видљива узајамна зависност управног дела и клаузе, због чега допунске реченице не би било погрешно звати узајамнозависним реченицама.

§ 1475. Допунска клауза се везује за управни део зависносложене реченице пре свега везницима *да*, *како*, *где*. Примери:

(29) Бака је рекла *да* *ће нам доћи у посету.*
(30) Осећа *како* *му крв бије у жилама.*
(31) Видео је *где* *се двојица туку.*

Најтипичнији допунски везник је *да*, док *како* и *где* имају и нијансу начинског, односно просторног значења.

Допунске клаузе долазе готово увек после управног дела и по правилу су дуже од њега, нпр.

(32) Радује ме *што* *ћемо се срести.*
(33) Рекла је *да жели да вас види.*
(34) Причаће ти *како га је тај догађај потресао.*

§ 1476. У управном делу допунских реченица користе се корелативне заменице *то* или *оно*, и то у следећим случајевима:

1) када је корелативна заменица део устаљених израза *састојати се у томе*, *изражавати се у томе*, *испољавати се у томе* и сл., нпр. *Проблем се састојао* у томе *што је нико од нас није познавао*;

2) када се клауза не може везати за управни део сложене реченице без корелатива, нпр. *Била је позната* по томе *да је штедљива*;

3) када се супротстављају значења двеју клауза од којих једна садржи негацију, нпр. *Она није говорила* (о томе) *када ће доћи*, *него* (о томе) *колико ће остати*;

4) када је корелатив део низа у којем се нешто набраја, нпр. *Јављао им је и* (то) *с ким се виђа*, *и* (то) *шта ради*, *и* (то) *колико троши.*

§ 1477. Уколико рекција предиката главног дела захтева предлошку конструкцију, корелативна заменица између предлога и допунске клаузе мора бити у одговарајућем падежу, нпр. *Нису говорили* о томе *да се њихов колега сели у Крагујевац*; *Није се помирила* с тим *да неће наћи браћа.*

§ 1478. Допунске реченице се деле на подврсте: 1. према граматичкој функцији, 2. према комуникативној функцији.

§ 1479. Допунске реченице према граматичкој функцији су субјекатске (35), објекатске (36) или адвербијалне (37). Најбројније су, и најчешће, објекатске допунске реченице. Уп.

(35) Корисно је *да се млади баве спортом.* (уп. Бављење спортом је корисно за младе)
(36) Видели смо *како је отворен нови мост.* (уп. Видели смо отварање новог моста)
(37) Предавања се одржавају *као што пише у распореду часова.* (уп. Предавања се одржавају према распореду часова)

Управни делови наведених и свих других допунских реченица (нпр. *Корисно је...*; *Посматрали смо...*; *Предавања трају...*) значењски су не-

потпуни без допунских клауза, чија је синтаксичка функција аналогна оној коју имају у истом значењу именски изрази у одговарајућој простој реченици наведени у загради, а то је функција субјекта, објекта или адвербијала.

§ 1480. Адвербијалне допунске реченице су по значењу просторне (нпр. Књига се налази /тамо/ *где си је оставио*), временске (нпр. Предавање траје /онолико/ *колико пише у распореду часова*) или поредбене (нпр. То је било лакше *него што је мислио*) па се традиционално обично прибрајају месним, временским или поредбеним зависносложеним адвербијалним реченицама.

§ 1481. Допунске реченице према комуникативној функцији деле се на изричне, вољне и зависноупитне.

Реченице сваке од те три подврсте могу бити узвичне, уз одговарајућу интонацију, нпр. *Каже да не жели да иде! Она моли да не закасните! Пита када ће се то већ једном завршити!*

§ 1482. Изричне реченице (декларативне реченице), као допунске реченице са изричном клаузом, јесу реченице у којима се изричном клаузом саопштава садржај предиката (обично когнитивног или емотивног значења) у управном делу реченице. У таквом предикату су најчешће глаголи са значењем говорења (38), мишљења (39), опажања (40), осећања (41) и сл., нпр. *говорити, рећи, казати, обавестити, саопштити, наредити, захтевати, предлагати; веровати, знати, мислити, одлучити, питати* и сл.; *видети, гледати, запазити, осетити, слушати, чути; волети, желети, жудети, надати се, чезнути*). Нпр.

(38) Рекла је *да не зна.*
(39) Он мисли *да нећемо закаснити.*
(40) Чули сте *да неко долази.*
(41) Наши стрепе *да неће успети.*

§ 1483. Изричне реченице са глаголима когнитивног значења говорења, мишљења, сазнавања и сл. употребљавају се за изражавање **неуправног говора** (индиректног говора), нпр. *Рекла је да се зове Ружица*; за разлику од **управног говора** (директног говора), који се изражава асиндетским реченицама, нпр. *Рекла је*: „*Зовем се Ружица*".

§ 1484. Изричне реченице могу имати у предикату управног дела уместо пуноznачног глагола неку именицу с когнитивним или емотивним садржајем, нпр.

(42) Председник одбора дао је предлог *да састанак почне у 10 сати.*
(43) Изразили су уверење *да су они у праву.*
(44) Чули смо запажање *да се финансијско стање предузећа поправља.*
(45) Он ипак живи у нади *да ће оздравити.*

§ 1485. Изричне клаузе почињу везницима *да* (чешће) или *како* (ређе), који су у неким случајевима узајамно заменљиви, а у другим случајевима могуће је употребити само везник *да* (48), или само везник *како* (49), што највише зависи од значења предиката у управном делу изричне зависносложене реченице, уп.

(46) Каже *да је добро путовао.*
(47) Прича *како је добро путовао.*
(48) Бојао сам се *да питам.* (али не: *Бојао сам се *како питам*)
(49) Гледамо мајку *како прави колаче.* (али не: *Гледамо мајку *да прави колаче*)

§ 1486. Вољне реченице су, према комуникативној функцији, подврста зависносложених реченица с клаузом у функцији допуне управног дела којима се изражава воља субјекта управног дела сложене реченице да се оствари оно што се саопштава клаузом. Семантичка специфичност вољних реченица је модално значење заповести, молбе, жеље или слично. Предикат клаузе вољне реченице је у презенту. У вољним реченицама најчешће се употребљава везник *да*, а када се вољно значење односи на одсутно лице, може се употребити и речца *нека*, нпр.

(50) Молим те *да то не заборавиш.*
(51) Замолите је *да то не заборави.*
(52) Замолите је *нека то не заборави.*

Две уже подврсте вољних реченица јесу императивне и жељне реченице.

§ 1487. Императивне реченице по правилу имају у предикату управног дела императив, нпр.

(53) Замоли Перу *да ми се јави.*
(54) Реците свима *да буду спремни.*

Императивне реченице могу имати у предикату управног дела глагол који није у императиву и којим се неко посредно подстиче на вршење извесне вербалне радње (то су глаголи као *јавити, казати, обавестити, молити, наложити, наредити, предлагати, рећи, тражити* и слично), нпр.

(55) Он ти је наложио *да то брзо завршиш.*
(56) Пера је тражио *да му се јавиш.*
(57) Командир наређује *да сви буду спремни.*

§ 1488. Жељне реченице (оптативне реченице) имају у предикату управног дела глагол са значењем жеље да се изврши радња исказана предикатом клаузе (то су глаголи *желети, жудети, волети, чезнути* и сл.), нпр.

(58) Ана је желела *да разговара са другарицом.*
(59) Ивана би волела *да јој мајка направи за рођендан торту.*

§ 1489. Постоје и вољне реченице у чијем су предикату управног дела глаголи са другим модалним значењима (*намеравати, настојати, планирати, тежити, трудити се* и сл.), нпр.

(60) Ана је намеравала *да дипломира у јуну.*
(61) Ивана је настојала *да заврши посао у договореном року.*

§ 1490. У реторичким питањима у форми зависносложене реченице управни део зависносложене реченице је формално једнак простој упитној реченици са заменичким питањем, тј. питању које почиње упитном заменицом или упитним заменичким прилогом, нпр.

(62) *Ко* сад да нам помогне када су сви отишли!
(63) *Како* да им не помогнемо кад можемо!

§ 1491. Изричне, вољне и зависно-упитне зависносложене реченице у начелу могу имати управни део зависносложене реченице у афирмативном облику (нпр. *Пита да научи*; *Питај да научиш*; *Пита када почиње предстаава*), или у негативном облику (нпр. *Не пита јер се устручава*; *Не питај да се не забрину*; *Не пита када да дођ*е).

§ 1492. Зависноупитне реченице су, према комуникативној функцији, подврста допунских реченица којима се констатује да је субјекту управног дела непозната или неизвесна реалност онога што значи клауза, због чега се о томе поставља питање.

§ 1493. Клаузе у зависноупитним реченицама по облику су исте као просте упитне реченице, али им је интонација друкчија, а у писању се не завршавају упитником. Примери:

(64) Он пита *да ли сте их видели.* (Проста упитна реченица: *Да ли сте их видели?*)
(65) Они ће желети да знају *где сте јуче били.*
(66) Поставља се питање *зашто си то урадио.*

§ 1494. Реченице с питањем у управном говору могу се преобликовати у зависноупитне реченице у неуправном говору (и обратно), уп.

(67) Ана га је запитала: „Да ли имаш ту књигу?"
(68) Ана га је запитала *да ли има ту књигу.*
(69) Ана је питала: „Где је Ивана купила ту хаљину?"
(70) Ана је питала *где је Ивана купила ту хаљину.*

Преобликовање управног говора са упитном реченицом у зависноупитну реченицу у неуправном говору у неким случајевима тражи мање или веће измене граматичке структуре зависноупитне клаузе, уп.

(71) Ана је питала: „Где си купила ту хаљину?"
(72) Ана је питала *где* сам купила ту хаљину.
(73) Ана је питала: „Где сте се срели?"
(74) Ана је питала *где* смо се срели.

§ 1495. Клаузе зависноупитних реченица почињу речцама *да ли*, *зар*, глаголом за којим следи енклитика *ли*, или упитним заменичким речима, нпр.

(75) Интересује их *да ли сада можете шетати.*
(76) Интересује их *можете ли сада шетати.*
(77) Реците *где сада можете шетати.*

§ 1496. Употреба у клаузама зависноупитних реченица везничког израза *не... ли* + потенцијал (уп. и § 1548) има, у поређењу са везничким изразом *да ли*, додатну семантичку нијансу оцене да је остварење ситуације означене клаузом донекле неизвесно, уп. (78), (79) и (80):

(78) Питај *да ли ће ти помоћи.*
(79) Питај *да ли би ти помогао.*
(80) Питај *не би ли ти помогао.*

§ 1497. Зависноупитне реченице обухватају реченице са значењем опште упитности и реченице са значењем посебне упитности.

Сложене реченице са значењем опште упитности имају у свом саставу клаузу са значењем општег питања (§ 1207), нпр.

(81) Пита *да ли да дође*. – Да, нека дође. / Не, нека не долази.
(82) Шеф се распитује *да ли је неко долазио*.
(83) Интересују се *јесте ли добро*.
(84) Пита *нисте ли се повредили*.

§ 1498. Сложене реченице са значењем посебне упитности имају у свом саставу клаузу са значењем посебног питања (§ 1208), нпр.

(85) Пита *ко да дође*. – Нека дођу Воја и Бора.
(86) Распитује се *шта да донесе*.
(87) Испитивао их је *шта су они сазнали*.
(88) Многи се интересују *како сте*.

§ 1499. Иако се зависноупитне допунске реченице традиционално убрајају у зависносложене синдетске реченице, не би било нетачно посматрати их као врсту асиндетских реченица за исказивање индиректног питања, јер у њима (89) упитна речца нема анафорску функцију нити везничку функцију у правом смислу речи него има апелативну функцију (упитно значење), али слабију него у директном говору (90), уп.

(89) Питам *ко је то*.
(90) Питам: *Ко је то?*

Одредбене реченице као зависносложене реченице с факултативном клаузом

§ 1500. Одредбене реченице јесу зависносложене реченице са одредбом у форми клаузе у атрибутској, апозицијској или адвербијалној функцији (93). Клауза одредбених реченица није обавезна, као клауза допунских реченица, него може бити изостављена (91), што утиче на значење реченице, а у многим случајевима може бити замењена непредикацијском синтаксичком јединицом (92), уп.

(91) То је шумско воће.
(92) То је шумско воће *лековитих својстава*.
(93) То је шумско воће *које има лековита својства*.

Реченице са атрибутском клаузом

§ 1501. Одредбене клаузе које се односе на субјекат (94) или на допуну (95), одређујући их било атрибутски (96), било апозицијски (97), као и на именски део предиката (98), називају се **односним клаузама** (релативним клаузама), уп.

(94) Ученик *који је стигао први* добио је награду.
(95) Ученика *који је стигао први* позвали су да прими награду.
(96) Публика је аплаузом наградила ученика *који је најбоље певао*.
(97) Публика је аплаузом наградила ученика Дејана, *који је најбоље певао*.
(98) Марија Марић је учитељица *о којој смо јуче разговарали*.

§ 1502. Односне клаузе се по типу антецедента деле на: 1) односне клаузе са именичким антецедентом, нпр. (99); 2) односне клаузе са заменичким (потпорним) антецедентом (100); и 3) клаузе са антецедентом у облику просте реченице, одн. предикацијске јединице (101); 4) слобод-

не односне клаузе, са имплицитним антецедентом, које су најређе, осим у пословицама и сличним исказима (102), нпр.

(99) Купила је *хаљину* која се највише допала њеном мужу.
(100) Купила је *ону* која се највише допала њеном мужу.
(101) *Пайаџај је био врло йричљив*, што је одушевило публику.
(102) Ко се хвали, *сам* се квари.

§ 1503. Везничка средства којима почињу односне клаузе зову се релативизатори, а то су: 1. придевске односне заменице *који, какав, колики, чији*, нпр. *А само су се иīрали срна и срндаћ*, који *је на крају сшиīне шек кад она шо йожели* (Електронски корпус српског језика); *Добила је йоклон* какав *је желела*; 2. именичке односне заменице *ко, шшо*, нпр. Ко *шебе каменом, ши њеīа хлебом*; Што *йожелиш, купиће ши*; 3. Односни заменички прилози у функцији везника *īде, одакле, куда, камо, када, док, од када, до када, како, колико*, нпр. *Срешћемо се испред йозоришша*, где *смо се и йрошле īодине срели*; 4) везник *шшо* у споју с личном заменицом 3. л., нпр. *Купио им је кафу и рашлук*, што с њом *обично иде*.

Релативизатори уводе односну клаузу као зависну реченичну структуру и показују врсту зависности, заступају антецедент у оквиру односне клаузе у складу са својим граматичким могућностима, те анафорски упућују на антецедент.

Напомена. – Када у управној реченици постоје два могућа антецедента, или више њих, двосмисленост се отклања тако се она именица која је антецедент мора употребити ближе релативизатору од друге именице која би се могла схватити као антецедент иако то није. Зато је погрешан ред речи који уноси у реченицу непотребну двосмисленост као у примерима *Ударио је лойшу īлавом, која је оīшишла у ауī* или *Добио је визу за шу земљу, која шраје шесī месеци*, а исправно је *Ударио је īлавом лойшу, која је оīшишла у ауī* и *За шу земљу добио је визу, која шраје шесī месеци* (в. § 1563).

Именички и придевски релативизатори налазе се у различитим значењским и обличким везама са антецедентом, а прилошки релативизатори као што су *īде, одакле, куда, када, како*, само су у значењској вези са антецедентом одређујући га као место, време или начин у оквиру којег се остварује радња предиката односне клаузе.

§ 1504. Односна клауза је адноминална одредба антецедента, који у управном делу може бити субјекат (103), именски део предиката (104), допуна (105), адвербијална одредба (106), уп.

(103) Човек *који īа је йоздравио* био му је познат.
(104) Пера је ученик *који најбоље зна машемашику.*
(105) Телефонирао је пријатељу *који се разболео.*
(106) Сели су на клупу *која је била у близини.*

У ређим случајевима, а то су обично пословице, реч у управном делу зависносложене реченице са односном клаузом на коју се односи заменица која уводи зависну клаузу може бити изостављена, уп. примере без антецедента (107) и са потпорним антецедентом (108):

(107) *Ко неће браша за браша*, хоће туђина за господара.
(108) Онај *ко неће браша за браша*, хоће туђина за господара.

§ 1505. Сагласно реченом, две основне функције односне клаузе као одредбене клаузе јесу функције атрибута или апозиције.

Атрибутска клауза одређује оно што је означено именицом или неком именички употребљеном речју у управном делу. Зато су атрибутске реченице по значењу одредбене у ширем смислу, укључујући не само значење особине (109), него и припадности (110), редоследа (111), а понекад и количине (112), нпр.

(109) Нашла је хаљину *какву је тражила.*

(110) Упознао је дечака *са чијим је оцем ишао у исти разред.*

(111) Сестра је позвала пацијента *који је био први по реду.*

(112) Добила је новца *колико јој треба.*

Атрибутска клауза има рестриктивну улогу, издвајајући једну одлику онога што значи именски израз на који се таква клауза односи.

§ 1506. Атрибутске клаузе често су уметнуте у главни део сложене реченице (нпр. Човека *који те је поздравио* добро познајем). Употребљавају се готово увек непосредно после антецедента, тј. после именице, заменице или именичке синтагме на коју се односе (в. претходне примере). Атрибутска клауза се понекад може употребити испред управног дела (нпр. *Коме си потребан, тај ће те наћи*) и тада се кореферентни елемент (*тај* и сл.) само условно назива антецедентом јер би га тачније било називати постцедентом.

Напомена. – Атрибутске клаузе с прилогом *икад(а)* погрешно је замењивати самим прилогом *икад(а)*. Дакле, исправно је *Она је моја најбоља другарица коју сам икад имала*, а погрешно је *Она је моја најбоља другарица икада.*

§ 1507. Атрибутске клаузе почињу односним заменицама *који, какав, чији, колики, ко* или *што* (нпр. *Познајем човека који те је поздравио*), а могу почињати и односним заменичким прилозима *где, куд(а), одакле, откуд(а), кад(а)* у случајевима када се квалификација именице из управног дела даје као упућивање на место (113), (114) или време (115), нпр.

(113) Улица *где он живи* налази се у центру града. ('улица у којој он живи...')

(114) Дошли су до извора *одакле се стрмо спуштала стаза.* ('дошли су до извора од којег се...')

(115) Наступила је пауза *када нико није знао шта да каже.* ('наступила је пауза у којој...')

§ 1508. Релативизатор који има променљиве облике слаже се са антецедентом (именицом или заменицом на коју се односи) у роду и броју (нпр. *Ево жене која...*; *Ево дечета које...*; *Ево људи који...* итд.), али не и у падежу, јер падеж антецедента зависи од његове функције у главном делу сложене реченице, а падеж заменице зависи од њене функције у односној клаузи.

§ 1509. Заменица ***који*** је најчешћи релативизатор. Акузатив мушког рода релативизатора *који* једнак је за живе антецеденте генитиву (нпр. *речник који сам купио...*), а једнак је за неживе антецеденте номинативу (нпр. *студент којег сам упознао...*).

(116) Председник *за кога смо гласали* мора да испуни обећање.

(117) Закон *за који смо гласали* још није ступио на снагу.

Напомена. – Сагласно управо реченом, ако антецедент не значи биће, везничка реч *који* у акузативу једнине мушког рода мора имати облик *који* (једнак номинативу). Зато је погрешна употреба реченица типа *Телефон кој е ѓ је купила врло је леп, Памтимо концерт, кој е ѓ сте одржали прошле ѓодине.* Исправан облик тих реченице гласи *Телефон кој и је купила врло је леп, Памтимо концерт, кој и сте одржали прошле ѓодине.*

У ређим случајевима уместо *који* мора се употребити *што* (119). Заменица *који* често долази после показне заменице *онај* у одговарајућем роду и броју, а заменица *што* после облика средњег рода те заменице, *оно*:

(118) Где су сада *оне* столице *које сам желео да купим*?

(119) *Оно што смо планирали* мора се остварити.

Поред тога, постоје и реченице (§ 1513) у којима се релативизатор *који* може заменити моделом *што* + лична ненаглашена заменица (§ 1515), уп.

(120) Парфем *који* си купила врло је скуп.

(121) Парфем *што* си *ѓа* купила врло је скуп.

§ 1510. Релативизатор *какав* не упућује на конкретан антецедент, него на врсту антецедента, нпр.

(121) Направите сами салату *какву желите.*

(122) Били су то тренуци спокоја *какав сам осећао само у води.* (Г. Олујић)

Напомена. – Уместо односне заменице *какав* понекад се употребљава односна заменица *који*, поготову у реченицама којима се изражава чуђење, што је одлика разговорног стила. На пример, *Изненадио сам се која је то незналица* поред обичнијег *Изненадио сам се каква је то незналица.*

§ 1511. Релативизатор *колики* (често у корелацији с *толики* у главној клаузи) показује величину антецедента, или (само у множини) број бића или предмета означених антецедентом, нпр.

(123) Добио је толики хонорар *колики је тражио.*

(124) Посланици могу себи да одреде плату *колику желе.*

(125) Није дошло толико туриста *коликима смо се надали.*

§ 1512. Релативизатор *чији* је односно-присвојна заменица, тј. изражава припадност антецеденту, било да је у питању биће, предмет или појава:

(126) Немојте узимати лек *чије дејство није испитано.*

(127) Вратиће се човек *у чију си се кућу уселио.*

(128) Коментаришу догађај *чији су учесници били.*

§ 1513. Релативизатор *ко* има за антецедент показну, општу, неодређену или одричну заменицу у једнини, у облику мушког рода (*онај, свако онај*) или средњег рода (*свако, неко, нико*), нпр.

(129) Највише жали онај *ко је био најближи победи* (поред: онај *који је био...*)

(130) Свако *ко се у то разуме* лако ће вам помоћи.

(131) Нико *ко је добронамеран* неће вам то саветовати.

(132) То је учинио неко *ко вам не жели добро.*

Ко се употребљава и апсолутно, тј. без антецедента, нпр.

(133) Нека се јави *ко жели да иде на излет.*

(134) *Ко ћева*, зло не мисли.

(135) *Ко ради*, не боји се глади.

За неживе и апстрактне појмове такву апсолутну употребу има заменица *шта*, нпр. *Шта можеш*, уради, а *шта не можеш*, остави мени.

§ 1514. Атрибутске реченице са односном клаузом која нема антецедент у управном делу (нпр. *Ко чека, дочека*) традиционално се сматрају посебном врстом односних реченица и називају слободним односним реченицама, чији се антецедент подразумева. То се може прихватити само условно, а слободне односне реченице би у том случају биле врло нетипичне односне реченице, без икаквог антецедента. Међутим, као што у реченици *Тај ће ти помоћи* заменица *тај* није атрибут који стоји уз подразумевану именицу него је поименичена заменица са синтаксичком функцијом именице, тако ни у реченицама типа *Ко дође, нека сачека*, заменица *ко* не упућује на изостављену именицу него цела клауза *Ко дође* функционише у позицији субјекта (у наведеном примеру 'посетилац'/нека сачека/). Тзв. слободне односне реченице су прелазни облик између односних (атрибутских) и допунских реченица јер оне попуњавају упражњена места субјекта управног дела (136), или допуне (137), (138), предвиђена синтаксичком валентношћу предиката у управном делу, уп.

(136) *Ко дође*, добро је дошао.
(137) Донеси *шта можеш*.
(138) Шаље новац *коме је и до сада слао.*

§ 1515. Атрибутске клаузе са односном заменицом ***шта*** могу се односити на антецедент који значи нешто било живо било неживо, нпр.

(139) Сетио се пса *шта му је спасао живот*.
(140) Где су оне столице *шта* су биле на тераси?

§ 1516. У пасивним атрибутским клаузама могуће је изоставити односну заменицу и помоћни глагол *бити*, а задржати само трпни придев, уп.

(141) Писмо *послато 12. јуна из Беча* стигло је тек данас.
(142) Писмо *које је послато 12. јуна из Беча* стигло је тек данас.

Тако употребљен трпни придев мора се слагати у падежу са антецедентом, уп.

(143) У *писму послатом* из Беча 12. јуна потврдио је да ће доћи.
(144) *Писмом послатим* из Беча 12. јуна потврдио је да ће доћи.

Реченице са апозицијском клаузом

§ 1517. Апозицијска клауза је таква одредбена клауза која, за разлику од рестриктивне улоге атрибутске клаузе, не издваја једно својство антецедента, него је кореференцијална антецеденту пошто означава исто што и он, али на друкчији начин, нпр. *Никола Поповић*, који је отац Марка Поповића, *ради у музеју.*

У до сада наведеним примерима односне клаузе као атрибутске клаузе, таква, атрибутска клауза ближе одређује антецедент: (*онај*) *човек који ће нам помоћи*, (*она*) *салата какву желите* и сл. Уколико је антецедент по значењу већ одређен, а односна клауза само пружа додатну информацију о њему, кажемо да је то апозицијска клауза, а у писању је одвајамо запетом, односно са две запете ако је уметнута:

(145) Ово је сликар Марко Марић, *на чијој смо изложби јуче били.*
(146) Његова тетка, *која живи у Котору*, радила је као туристички водич.

Реченице са адвербијалном клаузом

§ 1518. Реченице с просторном клаузом (спацијалном клаузом) имају у свом саставу клаузу са значењем места или правца локализовања ситуације о којој обавештава управни део зависносложене реченице.

Према значењу просторне клаузе се деле на клаузе са значењем места, које долазе као одговор на питање *где?* (локативно значење), нпр. *Књига је тамо где си је оставила*, и на клаузе са значењем правца или смера у којем се нешто креће или управља, које долазе као одговор на питање *куд/а/?* (адлативно значење), нпр. *Иди куда те срце води*, *Гледај куда ти показујем*; или смера из којег се нешто креће или управља (аблативно значење), нпр. *Дошли су одакле их нисмо очекивали*, *Јави се одакле можеш*; или правца којим се нешто креће (перлативно значење), нпр. *Види куда су прошли.*

Напомена 1. – Употреба везничког прилога *где* уместо везничког прилога *куда* није одлика доброг књижевног језика, иако је толико узела маха да се толерише у разговорном стилу. На пример, препоручује се *Срели су се на Калемегдану, куда долазе многи туристи*, а не препоручује се *Срели су се на Калемегдану, где долазе многи туристи*, иако се овај други пример не би могао оценити као сасвим погрешан.

За означавање смера кретања препоручује се везнички прилог *куда*, нпр. Никаква брзина на свету, па ни она светлосна, не би нас могла, за време целог нашег живота, одвести онамо *куда* желим да стигнемо [...] (М. Миланковић)

Напомена 2. – Савремени српски књижевни језик има у регионалној употреби и односни везнички прилог *камо*, нпр. *Иди камо желиш*. Раније је он био у широј употреби у српском језику, нпр. *Ученици разрогачише очи и упреше их онамо камо им је учитељ гледао, према западу.* (М. Миланковић)

Клаузе с просторним значењем почињу везничким речима (заменичким прилозима) за место или правац *где*, *куд(а)*, *откуд(а)*, *одакле* или *докле* и блиске су односним клаузама, јер се, као и оне, могу везивати за именицу као антецедент, нпр.

(147) Рођена је у Нишу, *где је завршила основну и средњу школу.* ('у којем је завршила...')
(148) Отишли су у државни архив, *куда се односе на чување такви списи.* ('у који се односе... ')
(149) Пакет је враћен у Ниш, *одакле је стигао.* ('...из којег је стигао')
(150) Дошли су до потока, *докле их је довела уска стаза.* ('...до којег их је довела...')
(151) Он осећа неки потмули бол, а не зна *откуда долази.* (Д. Ненадић)
(152) Користећи се том станком, одшетао сам до једне долине украј пута, *куда није пролазила бујица војске.* (М. Петровић)

У другим случајевима просторне клаузе понашају се као прилошке одредбе за место, уп. (153) и (154):

(153) Иди *куда хоћеш*.
(154) Отишли су *на ушакмицу*.

Другим речима, у зависносложеним реченицама с просторном клаузом, клаузе се односе или на цео управни део зависносложене реченице (нпр. *Где је сада град, биле су мочваре*) или на неку реч у управном делу као апозицијска одредба те речи (нпр. *Рођена је у Ницу, где и сада живи*).

Просторна клауза може бити везана и за корелативну реч у управном делу, а таква корелативна реч може бити показни или општи заменички прилог за место или правац, нпр. *тамо, онамо, онде, свуда* и сл., уп.

(155) Књига је онде *где си је оставио*.
(156) Проћи ћемо туда *куда су и они прошли*.
(157) Одмарали су се свуда *где је било воде*.

Везничке речи за место и правац могу се појачати речцом *год*, која им даје опште значење:

(158) *Где год нађеш згодно место*, / Ти дрво посади, / А дрво је благородно / Па ће да награди. (Ј. Јовановић Змај)
(159) *Куд год дођем*, дочека ме неки познаник.
(160) *Одакле год дошли*, добро су дошли.

§ 1519. Просторна реченица мора имати најмање једну просторну клаузу, али их може имати и више, нпр. Седео је на обали, *где је као дечак често пецао са друговима и где сада није било никога*.

Зависносложена реченица може имати две или више клауза са различитим значењем, од којих је једно просторно, нпр. Седео је на обали, *где је често пецао када је био дечак*.

§ 1520. Просторне клаузе могу се употребити пре или после управног дела сложене реченице:

(161) *Где је сада град*, некад су била поља и мочваре.
(162) Некад су била поља и мочваре *где је сада град*.
(163) Наставио је пут пешице *докле се могло*.
(164) *Докле се могло*, наставио је пут пешице.

§ 1521. Реченице с временском клаузом (темпоралном клаузом) јесу зависносложене реченице у чијем саставу је клауза, која значи временску локализацију или временску квантификацију радње или стања о којем је реч у управном делу зависносложене реченице, нпр.

(165) *Када се пробудила*, већ је било свануло.
(166) *Чим је зазвонио телефон*, подигао је слушалицу.
(167) Чекали смо *док нису дошли*.

Реченице са адвербијалном временском клаузом понашају се као прилошке одредбе за време, уп. (168) и (169), уп.

(168) Дошла је *када је представа почињала*.
(169) Дошла је *на почетак представе*.

Временска реченица мора имати најмање једну временску клаузу, али их може имати и више, нпр. *Када је будилник зазвонио и када се пробудила, већ је било свануло*.

Зависносложена реченица може имати две или више клауза с различитим значењем, од којих је једно временско, нпр. *Када се пробудила јер јој је постало хладно, већ је било свануло.*

Зависне временске клаузе, слично месним, могу се надовезати на именицу која означава одређено време и тада су по тој особини релативне, нпр.

(170) Било је то прошлог лета, *када је Мирко научио да плива.*
(171) Видели смо је тек на крају, *док смо одлазили с тог скупа.*
(172) Заспала је у поноћ, *чим је легла.*

§ 1522. Основна граматичка средства изражавања временског значења у временској реченици јесу: везник у саставу клаузе, глаголско време и глаголски вид у управном и зависном делу временске реченице.

Везници у временској клаузи (укључујући везничке речи и изразе) јесу *кад(а)*; *док*, *док (не)*, *док год*, *докле год*, *докле (не)*, *како*, *након што*, *непосредно пре него што*, *од времена кад(а)*, *од кад(а)*, *откако*, *понекад кад(а)*, *пошто*, *пре него што*, *ретко кад(а)*, *само кад(а)*, *кад год*, *само што*, *сваки пут кад(а)*, *све док*, *тек кад(а)*, *тек што*, *увек кад(а)*, *често кад(а)*, *чим*. Примери:

(173) *Када се делфини удварају женкама*, доносе им у уста букет алги.
(174) *Док смо се ми мучили у оскудици*, они су пливали у изобиљу. (Д. Ненадић)
(175) Ево ти Грете и, *докле год је она код тебе*, значи да се придржаваш уговора. (Г. Олујић)
(176) *Тек што су сели*, морали су устати.

Испред појединих везника у неким случајевима може се употребити временски прилог или прилошки израз, нпр. *онда*, *тад(а)*, *сад(а)*, *у време*, *од онда*, *дотле*,

(177) Дошли су онда *када су већ сви били отишли.*
(178) Престали су да стражаре тада *кад им је било наређено.*
(179) Радили су у време *када се не ради.*
(180) Играли су дотле *док се нису уморили.*

§ 1523. Предикат у временској клаузи по правилу је у временском глаголском облику, осим у неким посебним случајевима, као, на пример, у предикатима с хабитуалним потенцијалом (*Када би имао времена, он би свратио на кафу*, тј. 'он је свраћао на кафу када му је време то допуштало' мада се иста реченица може интерпретирати и као условна 'он би свратио на кафу ако би имао времена').

§ 1524. Временске зависносложене реченице по значењу се деле на реченице са значењем временске локализације и реченице са значењем временске квантификације, поред неких прелазних случајева.

Квантификација временском реченицом (такве реченице долазе у одговору на питање *када?*), може бити унутрашња или спољашња. Унутрашња локализација остварује се унутар временског локализатора, и то са значењем истовремености – или линеарне (било потпуне истовремености, нпр. *Док је она говорила, сви су пажљиво слушали*, било непотпуне истовремености, нпр. *Док је она говорила, неко је покуцао на прозор*), или пунктуалне истовремености (нпр. *Чим га*

је видела, препознала га је). За спољашњу временску локализацију је карактеристично да је објекат локализације изван временског локализатора.

Другим речима, догађај који се временски одређује може се одиграти пре другог догађаја, у време другог догађаја или после другог догађаја.

§ 1525. Реченице са значењем унутрашње временске локализације садрже клаузе којима се означавају ситуације према чијем се догађању временски одређује ситуација на коју се односи управни део сложене реченице, нпр. у реченици *Кад су му пришли, препознао их је* време ситуације 'препознао их је' временски се одређује према времену ситуације 'кад су му пришли'.

Временске реченице истовремености (симултаности) означавају ситуације које постоје у потпуности истовремено (181) или делимично истовремено (182), нпр.

(181) *Кад пева*, не муца.

(182) *Кад спавамо*, сањамо.

Управни и зависни део такве временске реченице повезује везник *кад*(*а*) или изрази *у време када, у моменту када, у тренутку када* и сл. нпр. *У тренутку када је ушла, ми смо разговарали.*

Временске клаузе с везником *док* и несврш еним глаголом у предикату означавају радњу која је у потпуности или делимично истовремена с радњом главне клаузе, нпр.

(183) *Док пљушти киша*, нико не шета.

(184) *Док женка чува младунце*, мужјак иде у лов.

(185) *Док спава*, деда повремено тихо хрче.

Тренутно значење имају реченице с везником *чим*, када се њихово примарно значење непосредне постериорности контекстуално неутрализује и схвата као пунктуална симултаност, нпр. *Чим укључим, ради.*

§ 1526. Граматичко време у предикату управног дела и клаузе временске реченице са значењем истовремености мора бити усаглашено, а управни део зависносложене реченице може садржавати корелатив *тад*(*а*), *тог тренутка, тог момента* и сл., који додатно ојачава везу између управног дела реченице и клаузе, нпр. *Он је дао отказ тог тренутка када је чуо шта треба да ради.*

§ 1527. Спољашња временска локализација, као значење неистовремености, у систему временских реченица обухвата: реченице са значењем антериорности, било са значењем антериорне близине локализатору (нпр. *Непосредно пре него што је отпутовала, дошла је да се поздравимо*), било са значењем опште антериорности (нпр. *Пре него што је отпутовала, дошла је да се поздравимо*), или може бити постериорна локализација, било са значењем постериорне близине локализатору (нпр. *Чим се доселила у тај град, потражила је своје рођаке*), било са општим значењем постериорности (нпр. *Пошто се доселила у тај град, потражила је своје рођаке*).

У временским реченицама са значењем антериорности клаузе почињу везничким изразом *пре него што* или *раније него што*, нпр.

(186) *Пре него што је почео да говори, он се накашљао.*

(187) [...] осећа да не може отпутовати *пре него што чује њену одбрану.* (Д. Васић)

(188) Због полицијског часа, представа почиње *нешто раније него што је уобичајено*! (Љ. Симовић)

У временским реченицама са значењем постериорности клаузе почињу везницима и везничким изразима *пошто, након што, чим*. При томе, реченице с везником *чим* значе да време клаузе непосредно следи времену управног дела реченице, док временске реченице са друга два везника такво значење не морају имати, мада га не искључују. Уп.

(189) *Пошто је угасила светло*, она се прекрстила.

(190) *Након што је угасила светло*, она се прекрстила.

(191) *Чим је угасила светло*, она се прекрстила.

Пошто као временски везник који уводи временску клаузу са значењем претходне (завршене) радњу (192) једино се по контексту може разликовати од узрочног *пошто*. У истом временском значењу употребљава се и везнички израз *након што* (193). Пример:

(192) *Пошто све добро измешате*, оставите чинију на топлом месту.

(193) *Након што су проучили упутство*, почели су да склапају апарат.

Напомена. – Ни предлог *након*, ни везник *након што* нису кроатизми (како се понекад тврди) и нема разлога да се избегавају као туђице у српском језику.

Временске реченице с везником *док* и свршеним глаголом у предикату клаузе, поготову ако је глагол у предикату у одричном облику (194), (195), могу означавати радњу која се догађа по завршетку оне радње или стања о којима обавештава управни део временске реченице, нпр.

(194) Представа није почела *док се није зачуло звонце.*

(195) *Док ти ниси узео ствар у своје руке*, они ништа нису радили.

§ 1528. Реченице са значењем временске аблативности или адлативности показују да се оно што је означено управним делом сложене реченице догађа унутар периода означеног временском клаузом, од његове почетне тачке (аблативност, нпр. *Откад се преселила овамо, често се виђамо*), или све до завршне тачке тог периода (адлативност, нпр. *Играли су, догод су имали снаге*).

Аблативне реченице долазе у одговору на питање *откада?*, а значење аблативне временске локализације изражава се везником *откад(а)* или везником *откако*, нпр.

(196) *Откад не пушти, боље се осећа.*

(197) *Откако знам за себе*, он им помаже.

Адлативне реченице долазе у одговору на питање *докле?*, а значење адлативне временске локализације изражава се везницима *догод, докле год, све док*, и може бити праћено наглашавањем непрекидности вршења радње, нпр.

(198) *Све док је киша падала*, они су играли шах.

(199) *Докле год је киша падала*, они су играли шах.

(200) *Догод је киша падала*, они су играли шах.

Постоје и прелазни случајеви, у којима су присутна значења и унутрашње и спољашње временске локализације, нпр. *Кад се предавање завршило, скоро сви слушаоци су се већ били разишли.*

§ 1529. Квантификација временском реченицом обухвата значења дужине трајања (такве реченице долазе у одговору на питање *колико дуго?*, нпр. *Остали су на мору док су имали новца*), значење учесталости (такве реченице долазе у одговору на питање *колико често?*), нпр. *Помогне им кад год може*, или имају значење брзине (нпр. *Док се окренуо, њих више није било*).

Поред тих основних значења постоји и више прелазних и посебних значења временских реченица.

§ 1530. Временске клаузе могу бити употребљене пре или после управног дела сложене реченице:

(201) Писаћу ти *чим стигнем.*

(202) *Чим стигнем*, писаћу.

(203) Трчао је *док је имао снаге.*

(204) *Док је имао снаге*, он је трчао.

§ 1531. Реченице с поредбеном клаузом значе поређење ситуације означене управним делом зависносложене реченице са ситуацијом означеном клаузом. Деле се на поредбено-начинске (одговарају на питање *како?*), нпр. *Говори грчки као да је Грк*, и поредбено-градацијске (одговарају на питање *колико?*), нпр. *Добили су више него што су тражили.*

§ 1532. Реченице с поредбено-начинском клаузом значе једнакост или неједнакост извесних особина ситуација означених управним делом реченице и клаузом. Иако је у њиховом значењу присутно и степеновање (као еквативност или као диференцијалност), у првом плану је идеја начина на који се нешто остварује. Једнакост у значењу реченица с поредбено-начинском клаузом може бити потпуна, еквативна (205), (206), или приближна, симилативна (207), а понављање предиката се обично избегава на тај начин што се он у клаузи поступком синтаксичке елипсе изоставља, одн. препушта се подразумевању, нпр. Игра *као њена сестра*, уп.

(205) Игра *као што игра њена сестра.*

(206) Игра *баш као што игра њена сестра.*

(207) Игра *скоро/готово/безмало као што игра њена сестра.*

У реченицама са поредбено-начинском клаузом и значењем једнакости клауза има одредбену функцију у односу на управни део реченице.

У реченицама с поредбено-начинском клаузом и значењем неједнакости, то значење се изражава увођењем негације у предикат управног део реченице са значењем једнакости (208), нпр.

(208) Не игра *као што игра њена сестра.*

Значење неједнакости изражава се и поредбено-градацијским клаузама које почињу везничким спојевима *него/но што* или *него/но да* (§ 1540). Реченице са *него/но што* означавају реалне ситуације (209), (210), а реченице са *него/но да* неостварене или хипотетичке ситуације (211). У

управном делу таквих реченица је придев или прилог у компаративу, или речи *другачији*, *друкчије* и сл., уп.

(209) Игра боље *него што игра њена сестра.*

(210) Реаговао је друкчије *него што се очекивало.*

(211) Овако је поступио паметније *него да је отишао.*

§ 1533. Клаузе у реченицама с поредбено-начинском клаузом почињу везничким прилогом *како*, односно везничким спојевима *као што*, *као да*. Долазе најчешће после управног дела (уп. ипак са инверзијом: *Скоро као што игра њена сестра, игра и она*) и према управном делу се односе као прилошка одредба за начин према предикату просте реченице, уп.

(212) Решила је задатак *успешно.*

(213) Решила је задатак *како је најбоље умела.*

Како и *као што* у таквим реченицама обично су истозначни (значе 'на исти начин'), уп.

(214) Врата треба монтирати *како је означено на цртежу.*

(215) Врата треба монтирати *као што је означено на цртежу.*

§ 1534. Клаузе које почињу прилогом *како* често припадају поредбеним реченицама, али могу припадати и допунским реченицама, као у следећим примерима:

(216) Посматрам *како монтира врата.* ('посматрам монтирање врата')

(217) Питам се *како монтира врата.* ('питам се: како монтира врата')

(218) Осећао сам *како нешто треба урадити.* ('осећао сам потребу да се нешто уради')

(219) Прича *како је дуго путовала.* ('прича да је њено путовање дуго трајало')

§ 1535. У корелацији с везничким *како* у клаузи, у управном делу често долазе корелативи *тако*, *овако* или *онако*, нпр.

(220) *Како си радио,* тако те и плаћају.

(221) Производња не иде онако глатко *како је ишла на почетку.*

(222) Производња не иде онако глатко *као што је ишла на почетку.*

(223) Њихово предузеће више није тако успешно *како је било прошле године.*

(224) Њихово предузеће више није тако успешно *као што је било прошле године.*

§ 1536. Везнички израз *као да*, за разлику од *као што*, уводи клаузе које значе неостварене или хипотетичке ситуације, уп. *Поступио је као што му је било наређено* и *Поступио је као да му је било наређено.* Глагол је у индикативу, у истом облику као за стварну радњу, нпр.

(225) У осмој рунди навалио је таквом снагом *као да је тек започео борбу.*

(226) Опомиње ме да пада киша, *као да ја то не знам.*

(227) Лако је било умирати мојим прецима, / онамо их је чекао добри Бог / и одлазили су / *као да се враћају с неког часног посла,* / уморни и мирни. (В. Николић)

§ 1537. Реченице с поредбено-начинском еквативном клаузом обично имају чврсту структуру у погледу редоследа њихових предикацијских делова, уп. (228) и (229):

(228) Радио је с таквим полетом *као да је тек почео.*

Али не:

(229) **Као да је тек почео,* радио је с таквим полетом.

Такав редослед ипак није обавезан, него зависи од укупне граматичке и комуникативне (тематско-рематске) структуре као и од лексичког састава реченице, нпр. *Као да је била почетница, стално им се обраћала с разним питањима.*

§ 1538. Реченице с поредбено-градацијском клаузом истичу степен испољености онога што означавају управни део сложене реченице и клауза. Такве реченице одговарају на питање *колико?* а поредбено-градацијске клаузе у њима често почињу везничким прилогом ***колико.*** Оне се употребљавају, по правилу, после управног дела сложене реченице, у чијем је предикату негација, и односе се према том предикату као прилошка одредба за степен према предикату просте реченице, нпр.

(230) Он није глуп *колико је лењ.*
(231) Он у ствари није муцао *колико се правио да муца.*

Синоним примера (230) јесте *Он је више лењ него што је глуп*, а синоним примера (231) јесте *Он се више правио да муца него што је стварно муцао.* Из тога се види да у структури поредбено-градацијском клаузом може бити конструкција: *више / мање* + позитив придева или лични глаголски облик + *него што*" (§ 1532).

§ 1539. У управном делу реченица с поредбено-градацијском клаузом може бити корелатив *толико, тако* или *онолико*, од којих је најчешћи корелатив *толико* (232). Корелатив *тако* се у таквим реченицама обично може употребити у истој функцији као *толико* (233), али је обичнији онда када зависна реченица почиње са *како* (234). Корелатив *онолико* означава извесну врсту дистанце (235), (236). Уп. следеће примере:

(232) Она није толико вредна *колико је способна.*
(233) Она није тако вредна *колико је сподобна.*
(234) Она није тако вредна *како су ми говорили да јесте.*
(235) Она није била онолико вредна *колико смо мислили да јесте.*
(236) Ради онолико *колико мора.* (еквативност)

У адвербијалним градацијским реченицама највиши степен се изражава клаузом која почиње са ***колико год***, нпр. *Помоћи ће* колико год *буде било потребно.* Као поредбено-градацијске реченице, такве реченице долазе у одговору на питање *колико?* али заправо не садрже идеју поређења ситуација означених управним делом и клаузом, него значе највиши могући степен испољавања онога што означава предикат клаузе која је одредба управног дела реченице.

§ 1540. Зависносложене реченице чија клауза почиње везничким изразом ***него што*** такође означавају различит степен испољености исте особине у ситуацијама означеним управним делом сложене реченице и клаузом (§ 1532), а пошто је њихов управни део семантички несамосталан, то их повезује са допунским реченицама, нпр.

(237) Он је разочаран више *него што сам претпостављао* (*да је разочаран*).
(238) Повреда је тежа *него што сам мислио* (*да је тешка*).
(239) Данас је хладније *него што је било јуче* (*хладно*).

§ 1541. Зависносложене реченице с везничким изразом ***неīо да*** на почетку поредбене клаузе изражавају различит степен испољености исте особине у ситуацијама означеним управним делом сложене реченице и клаузом, али за разлику од клауза које уводи везнички израз *неīо шīо*, клаузе које уводи везнички израз *неīо да* омогућују да се избегне понављања предиката управног дела у клаузи тако што се две клаузе сажимају у једну према принципу: *неīо шīо ... да ...* прелази у *неīо да ...*, уп. примере (240) са (241), као и (242) са (243). Примери:

(240) Пера више воли да свира *неīо да* īева.
(241) Пера више воли да свира *неīо шīо воли да* īева.
(242) Она боље уме да нешто нацрта *неīо да* īо исīрича.
(243) Она боље уме да нешто нацрта *неīо шīо уме да* īо исīрича.

Напомена. – Погрешно је нормативно исправне поредбене реченице типа *Никада није било īако īешко* īрикуīиīи *средсīва за орīанизацију фесīивала као ове īодине* или *Никада није било īеже* īрикуīиīи *средсīва за орīанизацију фесīивала неīо ове īодине* замењивати реченицама попут *Никада није било īеже* īрикуīиīи *средсīва за орīанизацију фесīивала као ове īодине.*

§ 1542. Реченице с поредбеним значењем и везником ***шīо*** на почетку клаузе (често с корелативним *īо* у главном делу реченице), које садрже компаратив придева или прилога и у главном делу и у клаузи, показују однос између двеју радњи као управно сразмерно јачање или слабљење интензитета. Пошто је њихов управни део семантички несамосталан, то их повезује са допунским реченицама, нпр.

(244) *Шīо је īоīлији*, метал је мекши. ('колико је метал топлији, толико је мекши')
(245) *Шīо је меīал īоīлији*, он је мекши.
(246) *Шīо је меīал īоīлији*, то је мекши.

§ 1543. Неке реченице с поредбено-градацијским значењем имају чврсту структуру у погледу редоследа њихових предикацијских делова, уп. (247) и (248), а друге реченице с поредбено-градацијским значењем имају слободну структуру, уп. (249) и (250). Примери:

(247) Он није толико способан *колико је искусан.*

Али не:

(248) **Колико је искусан*, он није толико способан.
(249) *Шīо је хладније*, све је гладнији.
(250) Све је гладнији *шīо је хладније.*

§ 1544. Реченице са узрочном клаузом (каузалном клаузом) имају у свом саставу клаузу са значењем узрока ситуације о којој обавештава управни део зависносложене реченице. Узрочна клауза се према управном делу односи као прилошка одредба за узрок према предикату просте реченице, уп.

(251) Поклонила му је то *из љубави.*
(252) Поклонила му је то *јер īа воли.*

Најважнији узрочни везници су *јер*, *шīо* и *īошīо* (253)–(255), уз везничке изразе *зашīо шīо*, *будући да*, *с обзиром на īо да* (256)–(258) и још неке.

Клаузе с везницима *јер* и *што* долазе искључиво после главне клаузе, док су остале узрочне клаузе обичније испред главне реченице. Примери:

(253) Богдана се уздржа *јер виде да га ракија још није потпуно освојила.* (Г. Божовић)

(254) Задовољан сам *што вам могу помоћи.*

(255) *Пошто се наоблачило*, одустали смо од шетње.

(256) Није дошла *зато што се не осећа добро.*

(257) *Будући да нисам гладан*, узећу само салату.

(258) *С обзиром на то да је сезона при крају*, не очекујемо још много туриста.

Напомена 1. – Иако се чак у говору образованих људи може чути речца *јел'* уместо везника *јер* (нпр. Победићемо *јел' смо јачи од својих противника*), то представља грубо нарушавање српске граматичке норме.

Напомена 2. – Поред везничког израза *с обзиром на то да* користи се и израз *с обзиром да*, нпр. *С обзиром да је сезона при крају, не очекујемо много туриста.* Употреба тог везничког израза без предлога *с*, дакле као *обзиром да*, мада честа у говорном језику, не може се сматрати исправном.

Узрочно *пошто* само се помоћу контекста разликује од временског *пошто* (§ 1527). Уп.

(259) *Пошто није имао готовог новца*, понудио је да плати картицом.

(260) *Пошто је платио*, оставио је бакшиш.

§ 1545. Реченице са циљном клаузом (намерном или финалном клаузом) имају у свом саставу клаузу са значењем циља или намере остваривања ситуације о којој обавештава управни део зависносложене реченице.

Клауза са значењем циља или намере односи се према главној клаузи као прилошка одредба за циљ или намере према предикату просте реченице, уп.

(261) Дошли смо овамо *ради одмора.*

(262) Дошли смо овамо *да бисмо се одморили.*

§ 1546. Клауза у циљним реченицама може имати три основна облика, исте вредности: везник *да* с потенцијалом (263), везник *да* с (релативним) презентом (264), или везник *како* с потенцијалом (265). Примери:

(263) Остао сам у хотелу *да бих довршио писмо.*

(264) Остао сам у хотелу *да довршим писмо.*

(265) Остао сам у хотелу *како бих довршио писмо.*

У циљним реченицама клауза може почињати и везничким изразима и спојевима *зато да* (266), (267), *ради тога да* (268), (269), *с циљем да* (270), *у намери да* (271) и неким другим (*само да*, *тек да* и др.), нпр.

(266) Дошли су *зато да би се помирили.*

(267) Дошли су *зато да се помире.*

(268) Дошли су *ради тога да би се помирили.*

(269) Дошли су *ради тога да се помире.*

(270) Дошли су *с циљем да се помире.*

(271) Дошли су *у намери да се помире.*

Ако циљна клауза почиње везничким изразима *зато да* или *ради тога да*, предикат клаузе је у потенцијалу или у презенту, а ако клауза

у таквој реченици почиње везничким изразима *с циљем да* или *у намери да* предикат клаузе је у презенту.

§ 1547. У зависносложеним циљним реченицама у којима је у предикату управног дела глагол кретања (ређе неки други глаголи), предикат клаузе је у облику *да* + презент, а таква клауза долази после главне клаузе, нпр.

(272) Одвези кола механичару *да их прегледа.*
(273) Пошли су на станицу *да дочекају драгог госта.*
(274) Сешћу *да размислим.*

§ 1548. Посебан тип циљних реченица су оне с конструкцијом *не би(х)... ли* + радни придев (тј. с негираним потенцијалом и речцом *ли*) у клаузи. Оне нису одричне, него само показују да се остварење намере схвата као неизвесно, мало вероватно, нпр.

(275) Он запали шибицу *не би ли мало огрејао промрзле прсте* ('...у нади да ће мало огрејати промрзле прсте')
(276) Прегледали су дневник ишчезлог морепловца, *не би ли тамо нашли решење мистерије.*
(277) Попила је топло млеко *не би ли лакше заспала.*

§ 1549. Посебан тип циљних реченица јесу и реченице са степенованим циљем. У клаузама таквих реченица је везнички израз у чијем су саставу речце за појачавање циља (*само, управо*) или ослабљивање циља (*тек*) који се износи клаузом. Значење јаког циља у таквим клаузама може бити ексклузивни циљ, када се искључују сви други циљеви (278), или алтернативни циљ, када се искључује неки други циљ (279), а клаузама са значењем слабог циља (280) означава се циљна ситуација минималне обавезности:

(278) Дошла је *само да вас види.* ('...с јединим циљем да вас види, а не са било каквим другим циљем')
(279) Дошла је *управо да вас види.* ('...с тим циљем, а не с неким другим циљем')
(280) Дошла је *тек да вас види.* ('...без посебног циља')

Везнички изрази с речцом *само* могу уводити клаузе са значењем како јаког циља (281) тако и слабог циља (282), а разлика у њиховој интерпретацији зависи од контекста у којем су такви везнички изрази употребљени, уп.

(281) На све ће пристати *само да* спасе своју породицу.
(282) Свратила је *само да* вас види.

§ 1550. Посебан тип циљних реченица јесу и оне у којима се управним делом зависносложене реченице износи услов за остварење циља из клаузе, нпр.

(283) Сутра устани рано *да не закаснић на воз.*
(284) Купи карту *да би могао ући.*
(285) Морам положити и тај испит *да бих се могао уписати на следећу годину.*

Такве реченице својим значењем, дакле, у извесној мери припадају и условним реченицама, уп.

(286) *Ако сутра не устанеш рано*, закаснићеш на воз.

(287) *Ако не купиш карту*, не можеш ући.

(288) *Ако не положи и тај испит*, не може уписати следећу годину.

§ 1551. Реченице с последичном клаузом (консекутивном клаузом) имају у свом саставу клаузу која значи последицу остваривања ситуације о којој обавештава управни део зависносложене реченице.

Последичне клаузе често почињу везником *да*. Постоје две особине по којима се те клаузе разликују од осталих клауза: (а) не могу се никада налазити испред управног дела зависносложене реченице, и (б) у управном делу реченице мора постојати корелатив – прилог *тако* или *толико*, заменица *такав* или *толики*, или неки израз као *до те мере* – на који се клауза надовезује по смислу. Примери:

(289) Правила су *тако* једноставна *да се могу научити за пола сата*.

(290) *Толика* је навала *да сам цело преподне чекао у реду за улазнице*.

(291) Они су *до те мере* били упорни *да је продавац најзад попустио*.

Прилог *толико* се може наћи непосредно испред везника *да* и тада се осећа и интонацијски понаша као саставни део везничког израза *толико да*, уп.

(292) Фудбал је *толико* омиљена тема кафанских разговора *да чак и политику баца у засенак*.

(293) Фудбал је омиљена тема кафанских разговора, *толико да чак и политику баца у засенак*.

Клауза у последичној реченици може почети везничким изразом *због чега*, нпр. Правила су врло једноставна, *због чега се могу научити за пола сата*.

Многе клаузе које уводи везнички израз *тако да* само су привидно зависне, док у ствари имају вредност саставног везника у напоредносложеној реченици са закључним значењем у другом делу. У таквим реченицама би се *тако да* могло заменити са *па*, *те* или *и зато* без промене у значењу реченице, уп.

(294) Четвртак и петак су празнични дани, *тако да ће се заседање наставити у понедељак*.

(295) Четвртак и петак су празнични дани *па ће се заседање наставити у понедељак*.

(296) Четвртак и петак су празнични дани *те ће се заседање наставити у понедељак*.

(297) Четвртак и петак су празнични дани *и зато ће се заседање наставити у понедељак*.

§ 1552. Реченице са допусном клаузом (концесивном клаузом) имају у свом саставу клаузу, која обавештава о препреци чије савладавање је неопходно да би се остварила ситуација о којој обавештава управни део такве зависносложене реченице.

Клауза са допусним значењем (357) према управном делу реченице се односи као допусна прилошка одредба (356) према предикату просте реченице, уп.

(298) *Упркос њиховом противљењу*, он је спровео своју намеру.

(299) *Иако су се они томе противили*, он је спровео своју намеру.

§ 1553. Најчешћи концесивни везници су *иако*, *мада* и, данас нешто мање уобичајено, али исправно, *премда*, нпр.

(300) *Иако има компјутер*, писма увек пише на машини или руком.
(301) Сунце још сија, *мада је зима на прагу*.
(302) *Премда се то није очекивало*, дошао је и он.

Оштрији контраст изражава се везником *макар*, који обично захтева глагол у облику радног придева:

(303) Нећу попустити *макар погинуо*.
(304) *Макар ништа не нашли*, добро је да испитамо терен.

Ма или *макар* испред упитне заменице или упитног прилога показују да се тврдња односи на било коју особу или предмет. Такве клаузе могу имати предикат у облику радног придева, нпр.

(305) *Ма ко дошао*, не отварај.
(306) *Ма ко да дође*, не отварај.
(307) *Макар како пазио*, увек остане понека мрља.
(308) *Макар како да пазиш*, увек остане понека мрља.

Везничке изразе који у свом саставу имају *ма* није увек могуће заменити везничким изразима са *макар*, уп.

(309) Пронаћи ће тог лупежа *ма где се налазио*.
(310) *Пронаћи ће тог лупежа *макар где се налазио*.

Клауза у допусним реченицама може почињати и везничким изразима *упркос томе што* или *без обзира на то што*, нпр.

(311) *Упркос томе што пада киша*, ићи ћемо на излет.
(312) *Без обзира на то што се она љутила*, он је отишао на утакмицу.

Напомена. –У савременом српском књижевном језику погрешна је употреба израза *без да* у функцији допусног везничког израза. Сагласно томе граматички је исправно *Дошао је иако није био позван*, а погрешно је *Дошао је без да је био позван*.

У управном делу допусне зависносложене реченице често се користи речца *ипак* ради истицања контраста између садржаја клаузе која обавештава о околности која не иде на руку реализацији неке ситуације, и чињенице да се та ситуација мимо очекивања остварује, о чему обавештава управни део реченице, уп. примере (313) са (314) и (315) са (316):

(313) *Иако није позван*, дошао је на пријем.
(314) *Иако није позван, ипак* је дошао на пријем.
(315) *Мада је било рано*, он јој је телефонирао.
(316) *Мада је било рано*, он јој је *ипак* телефонирао.

Допусно значење може бити исказано и обликом напоредносложене реченице, уп. примере (317) са (318) и (319) са (320):

(317) Он је био одличан хирург *па ипак* операција није успела.
(318) *Иако* је био одличан хирург, операција није успела.
(319) Трудила се да не закасни, *али упркос томе* није стигла на време.
(320) *Упркос томе што* се трудила да не закасни, није стигла на време.

У именском предикату допунских реченица може се изоставити помоћни глагол *бити*, уп.

(321) *Иако бојажљив по природи*, одлучно је бранио своје мишљење.

(322) *Иако је био бојажљив по природи*, одлучно је бранио своје мишљење.

Напомена. – У регионалној су употреби, у западном делу српског књижевнојезичког простора, и везнички изрази *усиркос томе што, унаточ томе што, ни поред тога што*, нпр. *Усиркос томе што је био јак вјетар, усијели су се искрцати*; *Унаточ томе што су од њега захтијевали, он је поступио другачије*; *Ни поред тога што су у дуговима, плаће не касне.*

§ 1554. Реченице са условном клаузом (кондиционалном клаузом) јесу реченице у којима клауза изражава услов који је неопходан за остварење радње главног дела реченице, нпр.

(323) *Ако смо изгубили државу*, повратићемо је опет. (Г. Божовић)

(324) *Ако би до нечег дошло*, ова деца би ме коњима изгазила. (С. Јаковљевић)

У клаузама условних реченица везници су *ако*, *уколико*, *кад(а)* и *да*, а у реалним условним реченицама може се употребити и речца *ли* (в. ниже). Клауза се мора посматрати напоредо с главним делом реченице, јер од подврсте условне клаузе зависи не само избор везника него и облик глагола у управном и зависном делу условне реченице.

У управном делу зависносложене условне реченице могу бити употребљени корелативни елемент *онда* или израз са значењем закључка (*то*) *значи да*, нпр.

(325) *Ако они испуне своје обећање*, онда ће све бити у реду.

(326) *Ако ти он не помогне*, онда ћеш морати то сам да завршиш.

(327) *Ако они не дођу*, (то) значи да им не треба више веровати.

Према степену остварљивости услова, клаузе у условним реченицама делимо на два типа: реалне и ирealне.

§ 1555. Реалне условне клаузе исказују остварљив и актуелан услов, који се најчешће односи на будућност или на садашњост, а ређе на прошлост. Глагол је у оба предикацијска дела зависносложене реченице у индикативу, а у управном делу може бити и у императиву. За будући услов, у клаузи се употребљава презент или футур други.

Везници *ако* и *уколико* имају исту употребу, с тим што је овај други обичнији у научном, административном или публицистичком стилу, мада се среће у другим функционалним стиловима. Примери:

(328) *Ако лампица светли*, машина је исправна.

(329) *Ако не будеш редовно учио*, изгубићеш стипендију.

(330) *Уколико се лампица угаси*, зовите ме.

У разговорном стилу се за будући услов уместо везника може употребити речца *ли*, при чему и та речца и субјекат долазе после глагола, нпр.

(331) *Угаси ли се лампица*, зовите ме. (Уп. *Ако се лампица буде угасила*, зовите ме.)

(332) *Не будеш ли редовно учио*, изгубићеш стипендију.

§ 1556. Ирealне условне клаузе обухватају три подврсте, према томе да ли се односе а) на могућност, б) на ирealну садашњост или в) на ирealну прошлост.

§ 1557. Потенцијалне условне клаузе исказују услов чије је испуњење могућно. Глагол је у потенцијалу, како у главном тако и у зависном делу сложене реченице. Везници су *кад(а)*, *ако* или *уколико*. Нпр.

(333) *Кад бисмо пожурили*, стигли бисмо на почетак представе.
(334) *Ако бисмо пожурили*, стигли бисмо на почетак представе.
(335) *Уколико бисмо пожурили*, стигли бисмо на почетак представе.
(336) *Кад би било кише до краја месеца*, усеви би се могли спасти.
(337) *Ако би било кише до краја месеца*, усеви би се могли спасти.
(338) *Уколико би било кише до краја месеца*, усеви би се могли спасти.

Понекад је у условној клаузи могуће употребити и *да* с презентом, уп. у упитној условној клаузи:

(339) Шта би ти радио *да ти провалник упадне у кућу?*
(340) Шта би ти радио *кад би ти провалник упао у кућу*?

§ 1558. Ирealне клаузе за садашњост означавају ситуације које не одговарају стварности и немогуће су. У клаузи је структура *да* + презент или *кад(а)* + потенцијал, а у управном делу је увек потенцијал у предикату. Нпр.

(341) *Да је десет година млађи*, предложио би јој брак.
(342) *Кад би био десет година млађи*, предложио би јој брак.

§ 1559. Ирealне клаузе за прошлост означавају радњу или ситуацију која се само замишља, као да се догодила, а није се догодила. У основи таквих клауза је конструкција *да* + перфекат, а у главном делу реченице је обичан потенцијал (прошли потенцијал није уобичајен, в. § 398), уп.

(343) *Да сам одговорио и на десето питање*, зарадио бих милион динара.
(344) *Да сте на време узели вакцину*, не бисте се разболели.

Међу ирealне клаузе за прошлост сврставамо и оне чија је последица (означена управним делом реченице) у садашњости, нпр.

(345) *Да није било ерупције Везува*, за Помпеју данас нико не би знао.
(346) *Да му је на време била указана помоћ*, он би данас био жив.

Редослед делова зависносложене реченице

§ 1560. Редослед предикацијских делова зависносложене реченице може бити чврст или слободан. У првом случају, који је знатно ређи, редослед је обавезан и то такав да управни део обавезно претходи клаузи, нпр. *Легао је јер је био уморан*, али не и: **Јер је био уморан, легао је*; или *Он је био тако уморан да је одмах легао*, али не и: **Да је одмах легао, он је био тако уморан.*

У другом случају, када редослед предикацијских делова зависносложене реченице није обавезан, он може бити неутралан или маркиран.

§ 1561. Неутралан редослед је такав редослед код којег у формалној структури реченице управни део претходи зависном, а у комуникативној структури реченице тема претходи реми (§ 679, 1271), односно оно што је познато и од чега се у саопштавању полази претходи ономе што је ново и што је зато у комуникацији значајније.

§ 1562. Маркирани редослед делова зависносложене реченице је такав редослед код којег се нарушавањем неутралног редоследа јаче истиче оно што је најбитније.

Маркирани редослед делова зависносложене реченице може бити инверзни редослед, и у том случају зависни део претходи управном, а у писању се зависни део од управног одваја запетом, уп.

(347) Јавиће вам се *чим дође кући*.

(348) *Чим дође кући*, јавиће вам се.

(349) Није дошла *иако смо је позвали*.

(350) *Иако смо је позвали*, није дошла.

§ 1563. Маркирани редослед делова зависносложене реченице може имати и облик парентезе као дела сложене реченице који се умеће у структуру другог предикацијског дела исте реченице у којој је интонацијски или интерпункцијски издвојен, нпр. парентеза као клауза која се умеће у структуру управног дела те реченице (352), (353), (354) или у другу клаузу (355), уп.

(351) Прво место је заузео наш бициклиста, *који је био у плавој мајици*.

(352) Наш бициклиста, *који је био у плавој мајици*, заузео је прво место.

(353) Моје кључеве, *ако их нађеш*, остави код портира.

(354) Ови подаци, *који се први пут објављују*, добијени су од Статистичког завода.

(355) Наш бициклиста, *који је био, што се види на снимку, у плавој мајици*, заузео је прво место.

Када предикат управног дела почиње модалним глаголом, нпр. *моћи, требати, морати* (356), онда је уметање атрибутске клаузе непосредно после субјекта обичније него атрибутска клауза после целог управног дела зависносложене реченице, што је, иако ређе, такође могуће (357). Уп.

(356) Површина *на коју наносимо лепак* мора бити потпуно чиста.

(357) Мора бити потпуно чиста површина *на коју наносимо лепак*.

Напомена. – Пошто понекад може постојати проблем утврђивања антецедента у управном делу на који упућује односна заменица у клаузи, важно је правилним избором реда речи искључити или смањити могућност погрешне интерпретације антецедента и целе реченице. У таквим случајевима антецедент треба да се налази што ближе односној заменици, односно непосредно испред ње. Зато се не препоручује употреба реченица као што је *Ставио је капу на главу, која је очигледно била превелика* (ако се мисли да је превелика била капа), уместо чега треба рећи *На главу је ставио капу, која је очигледно била превелика*. Реченица *Сличан судар догодио се овде и пре Другог светског рата, у коме је страдало преко двадесет људи* морала би да гласи или *Сличан судар, у коме је страдало преко двадесет људи, догодио се овде и пре Другог светског рата* или *И пре Другог светског рата овде се догодио сличан судар, у коме је страдало преко двадесет људи* (в. § 1503).

§ 1564. Уметнути део (парентеза) не мора бити клауза, него то може бити напоредна предикацијска јединица, нпр.

(358) Радили су, *нека и то буде поменуто*, трудећи се да ураде најбоље што могу у датим околностима.

(359) Писао је, *и тиме се ово може завршити*, верујући да ради користан посао.

Асиндетска реченица

§ 1565. Асиндетске реченице (в. и § 1323) јесу такве сложене реченице у којима се веза међу предикацијским деловима исказује, пре свега, интонацијски, редоследом предикацијских делова и њиховим лексичко-семантичким саставом као и усклађеношћу граматичких категорија у предикацијским деловима сложене реченице, нпр.

(1) *Свуда ūођи, кући дођи.*

(2) *Ōшēшō – ūроклēшō.*

(3) Чудна ме понекад жеља хвата / да купим разгледницу и напишем: / „*Добро је: ūōщūе раде, нема раūа...*“ / И ништа више. (В. Николић)

Асиндетске реченице се, као и реченице повезане везницима и везничким речима, деле на напоредносложене (нпр. *Пожуриūе*, *обрадујūе је*) или зависносложене (нпр. *Нуђен*, *чаūћен*).

У највећем броју случајева асиндетске реченице могу се посматрати као елиптичне синтаксичке конструкције добијене изостављањем везника или везничке речи у синдетској реченици, уп.

(4) Пожурите, обрадујте је.

(5) Пожурите *и* обрадујте је.

Асиндетске реченице су обично експресивније од синдетских, и чешће се употребљавају у усменој комуникацији и разговорном стилу, или у књижевноуметничком стилу, него у научном или административном стилу.

Постоје и асиндетске реченице које се не могу преобликовати у синдетске само додавањем везника, нпр. *Чини добро – не кај се, чини зло – надај се.*

ОСНОВНА ЛИТЕРАТУРА

Белић, Александар: *Општа лингвистика*. Приредила Милка Ивић. – Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

Browne, Wayles: Serbo-Croat. – In: *The Slavonic Languages*. – Edited by Bernard Comrie and Greville G. Corbett. – London and New York: Routledge, 1993, 306–387.

Dalewska-Greń, Hanna: *Języki słowiańskie*. – Warszawa: PWN, 1997.

Ивић, Milka: *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*. – Beograd: XX vek, 1985.

Ивић, Milka: *Lingvistički ogledi, tri*. – Beograd: XX vek, 2000.

Ивић, Milka: *Red reči: lingvistički ogledi, četiri*. – Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa, Knjižara „Krug", 2002.

Ивић, Milka: *O rečima: kognitivni, gramatički i kulturološki aspekti srpske leksike*. – Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara „Krug", 2005.

Ивић, Milka: *Jezik o nama: lingvistički ogledi, šest*. – Beograd: Biblioteka XX vek, knjižara „Krug", 2006.

Ивић, Milka: *Lingvistički ogledi*. – 3. dopunjeno izd. – Beograd: Biblioteka XX vek, knjižara „Krug", 2008.

Ивић Павле и Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранко Брборић: *Српски језички приручник*. – 5. изд. – Београд: Београдска књига, Службени гласник, 2011.

Клајн, Иван: *Речник језичких недоумица*. – Једанаесто, допуњено издање. – Нови Сад: Прометеј, 2010.

Клајн, Иван: *Писци и писмењаци*. – Нови Сад: Матица српска, 1994.

Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику*. Део 1, Слагање и префиксација. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2002.

Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику*. Део 2, Суфиксација и конверзија. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2003.

Клајн, Иван: *Граматика српског језика*. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.

Клајн, Иван: *Бушење језика*. – Нови Сад: Прометеј, 2012.

Ковачевић, Милош: *Синтакса сложене реченице*. – Београд: Рашка школа – Србиње: Српско културно и просвјетно друштво „Просвјета", 1998.

Кречмер, Анна Г., Герхард Невекловский: Сербохорватский язык (сербский, хорватский, боснийский языки) // *Славянские языки*. – Ред. колл. А.М. Молдован, С.С. Скорвид, А.А. Кибрик. – Москва: Academia, 2005, 139–198.

Лашкова, Лили: *Сърбо-хърватска граматика: сърбски, хърватски, босненски*. – София: ИК Емас, 2001.

Maretić, Tomo: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III. izdanje, Zagreb: Matica hrvatska, 1963.

Mrazović, Pavica u saradnji sa Zorom Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*. Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje. – Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad, 2009.
Николић, Марина: *Сводни регистар питања из српске говорне културе: према језичким саветницима*. – Београд: Београдска књига, 2010.
Петровић Драгољуб и Снежана Гудурић: *Фонологија српскога језика*. – Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 2010.
Пешикан, Митар и Јован Јерковић, Мато Пижурица: *Правопис српскога језика*. – 2. изд. – Нови Сад: Матица српска, 2011.
Пипер, Предраг и Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић: *Синтакса савременога српскога језика: проста реченица*, у редакцији академика Милке Ивић. – Нови Сад: Матица српска; Београд: Београдска књига, Институт за српски језик, 2005.
Пипер, Предраг: Српски језик // у књ.: Вјара Малићијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер, *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*. – У редакцији Предрага Пипера. – Београд: Београдска књига, 2009.
Поповић, Љубомир: *Ред речи у реченици*. – Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004.
Радовановић Милорад и Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ћупић, Митар Пешикан: *Српски језик на крају века*. – Ур. Милорад Радовановић. – Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник, 1996.
Симић, Радоје и Јелена Јовановић, *Српска синтакса*. 1–2. – Београд – Никшић – Подгорица: Јасен и др., 2003.
Српски језик у нормативном огледалу: 50 одлука Одбора за стандардизацију српскога језика. – Београд: Београдска књига, 2006.
Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика за гимназије и средње школе*. – 14. изд.. – Завод за уџбенике, 2012.
Станојчић, Живојин, *Граматика српскога књижевног језика*. – Београд: Креативни центар, 2010.
Стевановић, Михаило: *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма)*, I, II. – Треће издање. – Београд: Научна књига, 1979.
Стијовић, Рада: *Српски језик – норма и пракса: прилози писаној и говорној комуникацији*. – Београд: Чигоја, 2009.
Стијовић, Рада: *Језички саветник*. – Београд: Чигоја штампа, 2012.
Телебак, Милорад: *Правоговор: уста нису штампарија*. – Нови Сад: Прометеј, 2011.
Телебак, Милорад: *Правоговор: не читај како се пише*. – Нови Сад: Прометеј, 2011.
Телебак, Милорад: *Практични језички савјетник*. – Нови Сад: Прометеј, 2011.
Трофимкина, Олга: *Синтаксис современного сербохорватского языка: словосочетание и простое предложение*. Санкт-Петербург, 1993.
Ћупић, Драго, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику (језички поучник)*. – Београд: Партенон, 1996
Ћупић, Драго, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Слово о језику II (језички поучник)*. – Београд: Партенон, 2002.
Ћупић, Драго, Егон Фекете, Богдан Терзић, *Српски језички саветник*. – Београд, Српска школска књига, 2004.
Фекете, Егон: *Језичке доумице (новије и старије)*, I. 2. изд. – Београд: Београдска књига, 2011.
Фекете, Егон: *Језичке доумице*, II. – Београд: Београдска књига, 2008.
Шипка, Милан: *Стандарднојезичка преиспитивања* 1. – Нови Сад: Прометеј, 2008.
Шипка, Милан: *Стандарднојезичка преиспитивања* 2. – Нови Сад: Прометеј, 2009.
Шипка, Милан: *Стандарднојезичка преиспитивања*. 3. – Нови Сад: Прометеј, 2011.
Шипка, Милан: *Правописни речник српскога језика са правописно-граматичким саветником*. – Нови Сад: Прометеј, 2012.

Симболи и скраћенице:

N	именица (nomen)
Ø	нулта морфема
( )	факултативно
→	прелази у
/	или
//	алтернативне форме
#	непостојани самогласник

Звездица испред речи (*) значи да је такав облик неприхватљив, а уздигнути упитник (?) да је његова прихватљивост спорна.

а.	акузатив
адм.	административни стил
арх.	архаично
акуз.	акузатив
г.	генитив
ген.	генитив
д-л.	датив-локатив
дат.-лок.	датив-локатив
ек.	екавски
ж.р.	женски род
и.	инструментал
ијек.	ијекавски
инстр.	инструментал
јед.	једнина
књ.	књишки
м.р.	мушки род
мн.	множина
н.	номинатив
ном.	номинатив
разг.	разговорни стил
с.р.	средњи род

РЕГИСТАР
речи и израза у примерима[6]

А

а 26, 46, 59, 66–69, 116, 121, 122, 126–128, 130–132, 135, 137, 145, 149, 156, 166, 177, 189, 202, 214, 234, 242, 255, 266, 267, 329, 350, 358, 384, 444, 453, 454, 458, 460, 481, 490, 495, 502, 519, 654, 763, 1214, 1316, 1331, 1405, 1426, 1429, 1431–1437
  а да 460
  а и 1316
  а камоли 458, 1451, 1452
  а некмоли 458, 1451, 1452
  а ни 1316
  а поред тога 1316
а! 480
Аборицин 497
Аборицинка 497
Абу Даби 497
ав-ав 483
авај 481
Авар//Аварин 125, 497
Аварка 497
авио-превозник 257
Аврам 247
Аврамов 247
ага 151, 158
агенцијски 517
агитпроп 648
агресиван 528
адвокат 1286
  дрвени адвокат 1286
азбест 64
азбестни 64, 255
Азијат//Азијац 497
Азијаткиња 497
аикидо 123
ајаој//ајој 481
ајатолах 129
ајкула 92
ајкулин 248
ајс 482
академац 496
Академија 117
Академијин 247, 526
академски 795
  академски сликар Васа Васић 795
акваторијум 121
ако 76, 370, 451, 456, 463, 614, 1003, 1141, 1328, 1554–1556
акорд 135
аксиом//аксиома 96
акт 96
активан 528
алатка 156
Албанац 497
Албанка 497
алга 151, 156
Алексинчанин 125
али 117, 451, 455, 458, 1316, 1331, 1405, 1426, 1429, 1437–1439, 1440, 1441, 1456
алиби 123
алка 151, 156
алкос 645
алкохоличар 645
ало 482
Алпи 150
алпски 513
Аљаска 152
ама 477
амазонка 151
амбар 76
амбасадор 42, 44
Амер 645 // Американац 497, 645
Америка 152, 158
Американка 497
амиго 73
амнезија 76
амперметар 510
Ана Карењина 116
Ана Марић најбоља 738
Ана Петровна 116
Ана Сњегина 116
анали 100, 134
анализирати//анализовати 539
аналоган 946
анархист(а) 124
ангажирати//ангажовати 539
Анди 134
Андрија 149
анђелски//анђеоски 60
анђео 59, 60, 126, 145
Анин 782
Анка 38, 55, 151
Анкица 55
ансамбл 32
Антонио 123
антрфиле 123
Анчица 55
аористни 255
апеловати 539
апостолка 94
ар земље 904
арабеска 151
Арабљани 497
Арабљанка//Арапкиња 497
Арапин 125, 497
Арбанас 497
Арбанаска//Арбанаскиња 497
арендовати 539
Аријаднина нит 247
Арнаутка 153
арњеви 134
артиљерац 496
арханђел//арханђео 60
археолог 129
архив 96
архива 96
архиђакон Стефан 1290

[6] У овом *Регистру речи и израза у примерима* бројеви упућују на параграфе, а не на странице. У регистру се наводе исправни облици речи и израза, а у Граматици се, тамо где је то потребно, уз исправне облике дају напомене о њиховој погрешној употреби.

архитекта 124
ас 109
асистент 42, 147, 848
асистенткиња 848
Астек 129, 515
астечки 515
астма 64
астматичан 64
астматичар 64
астролабијум 121
астролог 129
астроном 92
асфалтирати 540
атари 109
атеље 44, 123
Атина 58
Атињанин 58, 497
Атињанка 497
атлета 124
атријум 121
Аустријанац 497
Аустријанка 497
ауто 123, 486
аутобус 88
аутократ(а) 510
аутократија 510
аутомобил 123, 486
аутомобилски 785
ауторка 151
афера 967
афирмисати се 986
Африка 152, 158
афрички 785
ах 479, 480, 481
аха 481
Ахилова пета 247

Б

Ба 497
баба 90, 92, 94, 155
Баба Вишњина улица 796
бабетина 501, 504
бабица 94
базати 375
Базедовљева болест 247
базука 151
Бајец 126
бака 151, 158
бакин 55, 526
бакица 55
баксуз 127
Баку 497
балзамовати 539
Балканац 497
Балканка 497
балканолог 129
балнеолог 129
Балт 513
Балтик 513, 514
балтички 513, 514
Балтичко море 513
балтски 513
Бан Ки Мун 1279
Банаћанин 125, 497
Банаћанка 497
Бангкок 514
бангкочки 514
банка 21, 151, 156
Банту 117
Бањалука 152
Бањалучанин 125
бар//барем 476
бара 501
Баранин 125, 497
Баранка 497
Барбароса 99
барбекју 123
Барвиха 158
Бари 497
баријум 121
барка 151, 156
барометар 510
баруштина 501
Баск 122
баскијски 512
басна 73
бата 149, 1294
батак 66
баћо 842
Бахама 100
Бахамска острва 100
бацати 376, 384
бацити 37, 58, 384, 376
Бачванин 497
Бачванка 497
Бачка 115, 154, 653
баш 476, 679
башта 156
бдение 506
бдење 418, 506
бдети 418, 506
бдјење 418
бдјети 418
бебиситерка 151
бедак 132
беж 241, 256
беж мантил 785
бежати 37
без 51, 54, 61, 239, 240, 444, 446, 448, 449, 460, 542, 557, 880, 893, 934, 1020, 1077, 1434, 1553
безазлен 576
безакоње 557
безалкохолан 576
безбедност 528
безбедностан 255
безбедносна ситуација 528
безбојан 576
безваздушан 576
безвлашће 557
безвучни 53
безглав 576
бездушан 616
беземљаш 557
безрезервни 576
безуб 61
безуслован 576
бекство 86
белац 60, 495, 497
бележити 156, 489
белети се 416
Белеф 649
белешка 151, 156, 489
бели слез 259
бели човек 720
беличаст 534
белкиња 497, 498
бело 71, 782
бело одело 721
белоушка 623
Белорус 497
Белорускиња 497
Белучи 123
Бемус 99, 121, 649 био 59, 243, 534
Београд 58, 59, 623, 784
београдски 513, 649
Београдски летњи фестивал 649
Београђанин 58, 125, 497
Београђанка 497
Беранац 497
Беране 100, 150
Беранка 497

берберин 94
беретка 153
Берлинац 497
Берлинка 497
Бермуде 100
бермуде 150
Бертолучи 123
бесавестан 255
бесан 268
бесвестан 255
бе-се-же 647
бескористан 255
бескрајан 542, 576
бескрупулозан 576
бескућни 542
бескућник 51, 557
беснети 52
беспомоћан 542
беспослен 576
беспослица 542
беспосличар 495
беспуће 542
бестежински 576
бестидан 61
бесцаринski 542
Беч 70, 490
Бечанин//Бечлија 497
Бечанка//Бечлијка 497
бечки 490
беџ 37
бешчастан 255, 576
би 48, 49, 397, 424, 1300
библиотека 56, 510
бивак 129
бивати 406, 737, 1089, 1105, 1115
биво 145
бивољи 248
бијел 59
Бијела 653
Билбао 123, 497
билетарница 503
Билећанин 125, 497
Билећанка 497
билион 280, 284, 285
билионити 293
било 59, 229, 475, 1414, 1415
било да 1335, 1414
било какав 475, 1274
било како 475
било ко 170, 172, 229
било који 229, 1274
било шта 172, 229
било... било 458, 1411
биљка 673
Бинички 115, 1279
биолог 129, 510
биологија 510, 515
биолошки 259, 513, 515
биро 123
бирократ(а) 510
бирократија 510
битан 267
Битеф 117
бити 48, 49, 59, 179, 237, 309, 313, 337, 350, 351–353, 358, 360, 369, 370, 375, 397, 398, 402, 406, 418, 420–425, 509, 737, 738, 749, 768, 1089, 1105, 1115, 1133, 1150, 1151, 1156, 1168, 1213, 1300, 1516, 1553
јесам 48, 351, 421, 1215, 1216
јеси 351
јесмо 351, 422
јест(е) 351, 352, 422, 1216
јесте 351
јесу 351, 422
сам, си, је/ју, смо, сте, су 15, 48, 49, 71, 172, 177, 179, 180, 184, 233, 237, 268, 270, 309, 350, 351, 406, 421, 422, 624, 1131, 1133, 1300
бити ['туђи'] 418
битка 153, 151, 156, 158
битно 750
бића 509
бифе 123
Бихаћанин//Бишћанин 125, 497
Бихаћанка//Бишћанка 497
бицикл 32, 135
бициклист(а) 124
бич 70
бичевати 418, 539
бјесњети 52
Благовести 513
Благовештење 513
блатити 536, 538
блато 536
блебетало 495
бледуњав 534
блејати 418
блесак 66
ближњи 652
близак 255, 268
близу 437, 437, 439, 442, 920, 925
блијед 270
блистав 529
блиц 128
бљувати 418
Боб 247
Бобан Пироман 1292
Бобов 247
Бог 51, 55, 173
богаташки 513
богиња 498
богохулити 641
Богородичин 247
бодење 506
бодљикав 529
Божа 155
Божији//Божји 248, 516
Божић 517, 980
божићни 517
Божо 155
бојазан 933
бојати се 416, 418, 716, 933
бојити 538
бојиште 137, 146
Бока 151, 152
Бокез//Бокељ 497
Бокељка 497
боксерице 150
бол 60, 96
болест 64
болестан 255
болешљив 64
боловање 507
боље 11, 437
бољи 271, 277
Бољшој театар 252
бомба 156
бомбардовати 539
бомбон//бомбона 96
бонсаи 123
Бора 149
Бора Чорба 1292
боравак 130, 505
боравишни 64
боравиште 64
борац 66, 492, 1006

борац за слободу 37
борба 505
борбен 511
Бордо 497
борик 503
борити се 416, 932, 1075
Борнео 123
боров 525
боровина 504
бос 272
Босанац 497
Босанка 497
босиљак 676
босоног 632
бос 122
бости 418, 506
Бошњак 129, 497
Бошњакиња 497
браво 75
брадат 530
Бразил 497
Бразилац//Бразилијанац 497
Бразилија 497
Бразилка//Бразилијанка 497
брајко 73, 842
брале 767, 842
бранити 489
бранилац 59, 133, 489
Бранка 151
браон 241, 256, 274
брат 92, 177, 127, 247, 525, 911
брат наше колегинице Милене 911
брат Пере Перића 785
браћа Карамазови 117
браћа Недићи 117
братац 127, 132, 500
брати 418
братов 245, 247
братовљев 247, 525
Брачанин 125
брбљивац 495
брдски 513
бре 481
брезов 525
брејкденс 51
бренди 123
бресква 156
Бретања 497
Бретонац 497
Бретонка 497
брз 58, 241, 243, 268
брзак 129, 130
брзина 505
брзо 84, 435, 437
брзогорећи штапин 657
брзометка 153
брига 56, 151, 158
бридак 255
брижан 266
Брижит//Брижита 117
брижљив 533
бријати 415
бријати се 415
бринути 381, 417 // бринути се 417
брисач 502
брифинг 129
бриц 128
бришући лет 657
брк 122
бркат 530
брод 622
бродић 500
бродолом 622
бродски 246
број 70
бројилац 133
бројило 502
бројка 151, 156
брука 151
Бруклин 515
бруклински 515
Брус Вилис 1279
улога Бруса Вилиса 1279
Брчак//Брчанин 125, 497
Брчанка 497
Брчко 497
бубашваба 617
бубањ 66
бубица 500
бубрег 56, 129
Бугарин 125, 497
Бугарка 497, 498
Бугојанац 497
Бугојанка 497
будала 485
будаласт 531
будист(а) 497
будисткиња 497
Будите поздрављени! 1156
будући да 424, 1544
будући догађаји 657
будућност 949
Буенос Ајрес 497
бука 151
букагије 150
Букурештанац 497
Букурештанка 497
булдог 129
булевар Лењина 247
бум 483, 484
Бундестаг 99
бурад 140, 499
буразеру 842
буре 140
буретџија 51
бурек 51
буренце 500
буржоаски//буржујски 513
Бури 122
бурићи 140
Буркина Фасо 497
буђ 535
буђнути 535
бушидо 123
бушилица 502
Бушман 125
BCG 647

B

Вавилоњанин 125, 497
Вавилоњанка 497
вага 151
вадичеп 627
важан 261
важећи 524, 657
важити 378
важно 750
ваза 917
вазда 435
ваздух 961
ваздушаст 531
Вазнесеније 513
вазнесенски 513
Вазнесење 513, 980
вал 60
ваљати 957, 1185
ваљда 476
вампир 109
ван 577, 924
ванбрачни 542, 577

вандалски 513
ваневропски 542, 577
ванземаљац 125, 542
ванземаљски 577
ванредан 577
вапијућа неправда 657
варалица 495, 705
варварин 125
варијанта 156
варка 151, 156
варљив 533
варош 65, 490
варошки 65, 490
Васкрс 521
васкрснуће 509
васкршњи 521
васпитавати 987
ват 122
ватра 75
ватрен 520
ватросталан 629
ва̏ш 162, 187, 189, 191, 296
ва̂ш 162
Вашингтон 51
вашка 151, 156 158
вашљив 533
ведар 260
вежбанка 151
везати 418
веле 827
Велес 515
велечасни 652
велешки 515
Велика 653
великан Тесла 791
велик 44, 208, 259, 271, 778
велике маказе 691
велики кашаљ 259
велики Тесла 791
Велимир Живојиновић Massuka 1291
величина 505
велшки 490
Вељe Дубоко 654
Вељко Радоњин 1289
венац 128
Венера 704
Венерин 526
венецијански 513
венути 375, 381, 418
вео 59
веома добар знак 1282
вепар 145
Вера 155
вера 71, 715
Вера Бошков 116
веран 244, 653, 668, 715
веридба 505
веровати 409, 418, 715, 716, 1482
вероватно 388, 827
веселити 538
весео 267
весник 64
вест 113, 418, 1474
ветар 127, 977
ветровит 532
већ 458, 1133, 1335, 1428, 1451, 1456
ве-це 123, 647
вече 143, 164
вече(р) 143, 164
вечера 143, 164, 977, 980
вечеравати 372
вечерати 372, 379
вечерњи 521
веш 128
вешт 267
вештак 129, 495
вештац 132, 135
вештичији//вештичји 248
ви 48, 170, 172, 176, 177, 186, 707, 766, 1300
вас двоје 707
вас петорица 301
вас сто пет 292
вибрафон 510
вивак 130
видео-игра 621
видети 321, 347, 372, 379, 418, 717, 728, 827, 1482
Видовита Зорка 1292
виђати 372
Византијац//Византинац 126, 497
Византинка 497
визиткарта 621
викинг 145
викнути 418
виктимолог 129
виле 100, 150
виљушка 151, 156
винотека 510
виолинист(а) 494
вир 122
вирити 381
вирнути 381
виртуоски 513
Вис 515
висећи 293
висећи вртови 657
висећи мост 524, 657
висити 88, 409, 991
виски 128
висок 58, 263, 268, 277, 264, 268, 601, 786, 795
високи људи кошчатих лица 670
високи стари камени мост 784
високо 437, 904
Високо 654
високошколац 133
витак 267
Витез 497
витез 55, 65, 122, 127, 515
витешки 65, 515
вити 418
виц 122
више главе 916
више-мање 619, 1538
вишесложан 639
вишегласан 617
Вишеграђанин 497
Вишеграђанка 497
вишеротка 153
виши лектор Јела Јелић 795
вишки 515
вишња 156, 158
вишњевача 504
вишњик 503
вјера 71
вјерују 117
влага 151
влада 526
владајућа класа 328
владајући 524
владалац 133
владати 409
Владе 148, 158
владика 149, 151
владин 247, 526
Владин 1276
Владислав Петковић Дис 1291

Владислављев//Владиславов 247
владичин 55
влат 96
власт 161
властан 255
властелин 705
Влах 497, 515
Влахиња 497
Влашки 515
влашћу 161
Влтава 32
Влчек 32
ВМА 647, 650
во 59, 126
вод 127
вода 99, 571, 717
воден 520
воденаст 531
водећи 307, 524, 657
водити 382, 385, 395, 418
водич 494
водопад 486
водопропустан 255
вођ(а) 37, 51
вођство 51
вожња 52
возач 493
возило 502
возити 52, 305, 382, 385, 418
војвода 95, 119, 149, 1290
војвода Живојин Мишић 1290
војводин 526
војвоткиња 498
војевати 1075
војник 44, 127
војничина 501
војска 156
воки-токи 123
Волга 152
волети 321, 689, 1482, 1488
волети се 416
волина 501
волт 135
воља 454, 1002, 1415
воља... воља... 454, 458, 1411
вољан 740
восак 519
вотка 153
воћка 151, 156
воћни 1286
воћна салата 1286
воћни сок 1286
воћна дијета 1286
воћна торта 1286
воштани 519
врабац 92, 126, 127, 131
враг 127
вражији 248 // вражји 248, 516
врана 76
Врањанац 497
Врањанка 497
врапчији 248, 516 // врапчји 248
врата 113, 144
вратити 321
врачара 493
врбак 129, 130
врбаски 515
вредан 266, 285
вредети 749
вредностан 255
врелина 505
врело 418
време 139, 954, 1006
време данас 785
временом 1053
врео 267, 418
врети 418
вриштеће боје 657
врло 83, 244, 430, 668, 721, 723
врста 156
вртети 418, 627
вртиреп 627
врћи 55, 56, 311, 325, 348, 419
врућ 189, 234, 249
Врхника 151
Врховец 126
врх 904
врхови планина 904
вршилац 59, 133
вршити 375, 739, 752
вуду 123
вук 55, 122, 130
Вукица 55
вунен 520
вући 130, 348, 392, 418, 594
вучији 248 // вучји 248, 259
вучица 55
ВЦ 647
WC 647

Г

гавран 122
гадити се 1156
гажење 506
газда 149, 156, 796
газити 506
гајка 151, 156
гала 256
галамџија 149, 495
галопирајућа инфлација 657
галопирајућа туберкулоза 657
Ганац//Гањанин 497
Ганкиња//Гањанка 497
гас-маска 621
гасити 58, 418
гастритис 99
гастроентеролог 129
гастролог 129
гатара 493
гатка 153
Гатчанин//Гачанин 125, 497
Гатчанка//Гачанка 497
гаће 150
гаћице 150
Гацко 497
Гвинеја Бисао 123
гвожђара 503
гвожђе 137
гвозден 243, 520
Гдањск 497
где? 211, 217, 434, 809, 912, 989, 996, 1024, 1069, 1518
где 168, 434, 463, 1208, 1475, 1503, 1507, 1518
гдегде 642
гдекад(а) 436
генерал 60
генерал-мајор 621
генералштабни 513
генералштапски 513
геније//гениje 121
Георгијева 116
Герман 497
Германка 497
геронтократ(а) 510
Гетинген 515
гетингенски 515
гето 97
Гзгзјан 32
гибак 255, 267

гимназијски 517
гинеколог 129
гинути 418
глава 1280
четири главе књиге 1280
глават 530
главица 1280
пет главица купуса 1280
главно 750
главнокомандујући 652
главоња 492, 495
главурда 501
глад 58, 161
гладак 255
гладница 495
глас 54
гласови одозго 430
гласање 885
гласовни 245
гле 482, 836, 929
гледалац 59
гледање 506
гледати 372, 395, 418, 482, 1154, 1482
глодати 58, 418
глувонем 620, 633
глумити 418
гнездо 137, 146
гну 123
Гњиланац 497
Гњилане 100
Гњиланка 497
го голцат 534
го голцијат 534
говедина 504
говедо 58
говеђи 58, 248
говече 63
говорити 73, 311, 345, 376, 385, 410, 418, 712, 716, 966, 1482
говоркати 541
говорљив 533
год 231, 475, 1518, 1538
година 521, 885, 958, 976, 1049
годишњи 521
гозба 64
Гојко 113
голаћ 128
Голијанин 125
голицав 529
голооточанин 497
голуб 35, 122, 489
голубица 93
голупче 489
гомила 537
гомилати 537
гонити 58, 506
гонич 494
гоњење 506
горак 268
Горбачов 116
Гордана 155
Гордијев чвор 247
горе 437
горе наведени 1274
горети 271, 418
горећи 259
горила 96
Горња Волта 497
горући 259
горчина 505
горштак 129
госпа 796
Госпићанин 497
Госпићанка 497
господа 125, 705
господар 128
господарити 538
господин 125, 512, 705
господин Марић 73
господин Пинтер 127
госпођа 73, 866
госпођа Марић 73
госпођа Маријка 73
госпођа министарка 866
госпођин 260
госпођица Маријева 73
гост 64, 135, 146
гостински 513
Гот 122
готовина 987
гошћа 156, 162
грабеж 505
грабуље 150
гра̑д 41, 70, 107, 652, 710, 792, 1013
град градити 1013
град херој 792
гра̏д 41
градити 58, 358, 372, 386, 418, 1013
Градишка 497
Градишчанин 125, 497
Градишчанка 497
градња 505
градоначелник 621
градски 245, 259, 784, 1274
грађанин 80, 90, 107, 125, 145, 497
грађанка 80, 497
грађанство 499
грам 122
грамофон 510
грана 58
гранчица 500
грање 58, 73, 499
гратис 256
графолог 129
Грац 127, 146
гргеч 70
грдан 268
гребати 325, 418
грејалица 502
грејати 15
грепсти 325, 418
грех 130, 489
грешан 489
грешити 968
гризење 506
грijати 15
гристи 66, 418, 506
Грк 212, 497
Гркиња 497
грм 58
грмље 58, 98
гробар 146
гробљански 513
гроги 256
грожђе 52, 146
грозан 266
грозд 52, 146
гром 260
гротеска 151, 156
гроф 127
Гроцка 115, 497
Грочанин 125, 497
Грочанка 497
груб 58, 268
груди 162, 165
Грузијанац 497 // Грузин 107, 497
Грузијанка//Грузинка 497
Грчка 99
Губец 126, 145, 247

губити 417
гугутка 151, 153, 156
гудачица 94
гуме 779, 785
гуркати 541
гуска 151, 156
гускица 500
густ 268
гутљај воде 905
гушчији 516, 248 // гушчји 248
гушчица 500

Д
Д'Анунцио 123
да [везник] 46, 192, 364, 392, 393, 427, 438, 452, 463–467, 471, 473, 716, 743, 744, 954, 957, 1138–1141, 1146, 1153, 1182, 1207, 1213, 1216, 1239, 1240, 1244, 1262, 1332, 1434, 1475, 1485, 1486, 1546, 1547, 1551, 1554, 1556, 1559
да [речца] 1312
да ли 352, 367, 422, 464, 472, 1207, 1213–1215, 1250, 1413, 1495, 1496
да ли... да ли... 1411
дабоме 1216
давати 42, 418
давеж 767
Даг 127
Дака 158
дакле 1377, 1214
далек 268
далеко 437
далеко од 446, 923
далековод 628
дама 848
Дамаск 66
дан 42, 78, 70, 78, 92, 122, 687, 688, 885, 976, 1283
да́ну 961
да̑ну 961
данас 435, 489, 521, 652
Данац 497
данашњи 259, 489, 521, 1276
данга 158
Дане 158
Данило 123
Даница 55, 155
Данка 158
Данкиња 497
дању 1048
Дара Буба-мара 1292
даривати 418
Даринка Голубовић Матић 1289
даска 56, 151
дати 59, 175, 323, 347, 418, 749
дати воде 905
дати коња 109
дати на поправку 450
дати обавештење 752
дати подршку 753
датовати 539
датотека 510
дах 55
дашак 55
два 104, 135, 196, 216, 253, 279, 293, 284, 286, 288, 293, 297, 298, 903, 904, 1274
два добра друга 288
два дрвета 916
два пара панталона 290
два пара чарапа 290
две добре пријатељице 288
две кутије шибица 102
двадесет 104, 279, 280, 284, 294, 617, 1277
двадесет три 280 // двадесет и три 284
двадесет двоје 294
двадесет двоје јаради 294
двадесет и први 293
двадесет троје 294
двадесет четворо 294
двадесетак 303
двадесетдвогодишњи 280
двадесети 293
двадесетина 303
двадесетпетогодишњица 280
двадесетрећина 280
дванаест 284
дванаести 293
двапут 281, 435
двеста 284, 294
двеста један 284
двестахиљадити 293
двестоти 293
двехиљадити 293
двије 283, 286
двоброј 625
двоколица 625
двосмислен 636
двособан 636
двострук 641
двоготка 153
двоја 295
двоја врата 294
двоје 38, 294, 295, 297, 535, 707, 844, 903
двоје од вас/нас/њих 707
двоје панталоне 290
двоје посетилаца 283
двоје супружника 294
двојица 283, 706, 844
двојица људи 301
двојка 151, 284
двократно 281
двокрилац 133
дволетка 153
дволистан 255
дворанин 125
двострук 246
де 481
дебелокожац 131
дебељко 492
дебељушкаст 534
дебео 59, 242, 255, 268, 537
дебљати се 537
деведесет 284
деведесет девети 884
деведесети 293
деведесетина 303
девет 284, 486
девети 293
деветка 153
деветнаест 284
деветнаести 293
деветоро 294
деветсто 280, 284
деветстоти 293
девизе 987
дечојачки 1289
девојка 55, 66, 151, 156, 158, 704, 712, 786, 1288
девојка ретке лепоте 786
девојка са цветом 1288
девојче 92, 500, 703

девојчин 55
девојчица 92, 779, 785
девојчица плавих очију // с плавим очима 1058
девојчица црне косе // црнокоса девојчица 785
девојчура 501
деда 92, 94, 149, 155, 1294
деда Јова Поповић 1294
дежурни 115, 652
дека 158
деколте 123
делити 59, 489
делилац 133
делинквент 126
Делфи 100
Делчев 652
демократ(а) 124, 510
демократија 510
Денг Сјаопинг 117
деоба 59, 268, 489, 537
депримирајући 657
дерикожа 627
дерњава 505
Десанка 151
десерт 147
десет 284, 491, 642
десетак 281, 284, 303, 903
десети 293
десетина 284, 303
десетка 153, 491
десеторица 284, 301
десеторо 294
десеторо младића и девојака 294
десетохиљадити 293
десни 1276
десно од куће 916
дете 15, 92, 114, 140, 872
деца просјаци 792
деца румених образа 676
детенце 500
дететов 525
деформисати 418
дечак 92, 768, 785
дечији//дечји 248, 516
дечурлија 99, 127
дешњак 129
диваљ 249, 267
дивити се 416
дивља јабука 792
дивљак 495
дивљакуша 498
дивљење 506
дивовски 513
дивот издање 256
дигнути 56
дизати 56, 385, 311
дизел-мотор 619
дијабетес 99
дијелити 59
дијете 15
Дијете Грујица 1290
дилетант 42
диљем 915
дим 42
Дима 121, 149
димије 150
динар 987
диоба 59
дипломата 124
дипломирани 323, 795
дипломирани филолог Марија Марковић 795
директор 127
директоров 525, 911
диригент 42
дириговати 539
дирнути 418
дисање 506
дисати 58, 73, 306, 372
диско-музика 785
дискотека 510
дискусиони 517
дискутовати 539, 966
дићи 56, 385, 418
дифтонг 56, 147
дјевојка 55, 66
дјевојчин 55
дјеца 15
длакав 203, 214
дно 914
до 46, 47, 237, 436, 438, 444, 448, 449, 597, 707, 884, 898, 922, 952, 1503, 1511
доба 136
добар 66, 69, 241, 242, 271, 279, 683, 783, 784, 1288
добар градски аутобуски превоз 784
добра воља 1288
добра три сата 279
добацивати 418
добивати 322
добијати 322
добитак 132
добити 322, 418, 753, 1130
добро [именица] 654
добро [прилог] 435, 437
добро дошли 485
добро јутро 485
добродошао 638
добротвор 91, 617
добротворан 631
доброта 99, 505
добротворка 498
довде 436
довести 321, 418
довиђења 1156
доводити 385
довозити 385
довратак 132, 542
довршити 597
довући 375, 597
догађаји 949
догађати се 1156
догледати 542
договарати се 597
договор 1002
договор двају председника 286
договорен 323
договорити 323
договорити се 323, 416
догод 1528.
догодине 436
догорети 597
доградити 386, 597
дограђивати 386
додатак 132
додати 323
додела 505
Додиг 127
додирнути 597
додуше 476
доживети 418, 595
доживотни 578
дозвољавати 1239
дозивати 418
дозрети 419, 597
дојиља 493
дојка 151, 156
док 46, 452, 456, 1307, 1328, 1332, 1503, 1522, 1525, 1527
док год 1522

докад(а)? 217, 434, 809
докле? 217, 1528
докле 1518, 1522
докле год 1522, 1528
доколеница 542
доктор 120, 128, 1295
доктор Марић 791
доктор наука 1295
доктор Перић 790, 1295
докторица Перић // докторка Перић 1295
докторка 94, 848, 1295
докторкин 526
долазак 900
долазити 376, 385
долепотписани // доле потписани 115
долетети 595
домаћи 69
домаћи задатак 657
донде 436
донедавни 578
донети 323, 325, 418, 597, 941
донијети 323, 325
доносилац 133
доносити 385
доњоградски 632
дописати 373, 380
дописница 504
допрети 418
допринос Јовићеве 1280
допунити 597
допустив 533
допустити 740
допуштење 508
Дороти 117
досад(а) 435
досадити 383, 409
досађивати 383
досетка 151, 156
доскора 436
доскорашњи 578
досолити 597
доспети 347, 418
доста 723
доста добро 723
доста кисео 1278
доста свега 433
доставити 597, 941
достигнути 509
достигнуће 509
Достојевски код Срба // Достојевски у Срба 911
досути 419
дотакнути 323 // дотаћи 323, 597
дотерати 597
дотле 1522
доћи 66, 385, 418, 421, 450, 740, 752, 1054
Доха 158
дохватити 597
доходак 132
доц. др 1295
доцент 147, 848, 1295
дочек цара 900
дочекати 383
дочекивати 383
дошаптавати 372
дошаптавати се 373
др 645, 1295
драг 268, 652, 653
Драган Стојковић Пикси 1293
Драгин 55
Драгица 55
драгстор 51
дражестан 255
драстичан 528
драти 627
дрво 140, 489
дрвен 246, 520
дрводеља 622
дрворед 617
дрека 151
дремеж 505
дремуцкати 541
дресирана животиња 316
дречећа боја 524
држављанин 497
држављанка 497
државни 511, 517
држати 347, 418
држећа жена 657
дрзак 255, 267
дрога 151
дрогирати се 540
друг 35, 127, 489, 552, 675
другарица 155
другачији 51, 173, 205, 207
други 69, 173, 199, 202, 205, 207, 285, 293, 302, 1276, 1281
други пут 1019
другим речима 827, 1445, 1448
друго 281, 435, 826
другоротка 153
друкчије речено 1445, 1448
друкчији 51, 205, 207
друмарина 504
друштво 489
дрхтав 529
дршка 151, 156, 1288
дршка од цезве 785
дршка од ружиног дрвета 1288
ДС 117, 121, 647
ДСС 121
Дубаи 497
дубок 268
дубоко 437
Дубровкиња//Дубровчанка 497
Дубровчанин 125, 497
дувати 418
дуг [именица] 55
дуг [придев] 58, 268
дугачак 268
дугине боје 526
дугмад 499
дуговање 507
дугоживећи 259, 657
дуж 442, 448, 449, 921
дужан 55, 740
дужд 146
дум 483
Дума 99
дунавски 513
дупсти 418
дух 109, 127
Духови 980
духовит 532
Душанов 785
Душанов потпис 785
душа 127
душевни 518
душман//душманин 125
dipl. ing. 1295
DVD 647

Ђ

ђаволак 500
ђавољи 248, 516
ђак 37, 56

Ђаковац//Ђаковчанин 497
Ђаковица 497
Ђаковка//Ђаковчанка 497
Ђаково 497
ђаци 56
ђаци пешаци 792, 794
ђаци прваци 794
ђем 37
ђиха 482
ђозлуци 134
Ђокица 55
Ђорђе 20, 37, 123, 128
ђубре 485
ђувеч 37
ђулад 140
ђуле 140
Ђурађ 126, 127
ђурђевак 130
Ђурђијанац 497
Ђурђијанка 497

Е

евнух 94
ево 168, 198, 204, 209, 474, 762, 929
евро 123
Европејац 125, 497
Европејка 497
Европљанин 125, 497
Европљанка 497
европски 513
Египат 146
Ежен Делакроа 117
ej 482
еквиваленат 126
еквивалентан 946, 1066
ексерчић 500
еколог 510
екологија 510
економист(а) 494
економичан 528
експедовати 539
експерт 126
експлозиван 528
екстра 256
Екстра Нена 1292
елеменат 126
Елена Бошкова 116
Енглез 127, 489, 497
Енглеска 653
Енглескиња 489, 497
ено 168, 198, 204, 209, 474, 762, 836, 929
енолог 510
енологија 510
ентомолог 129
енциклопедијски 517
епоха 151
Ерик 127
Ерланген 515
ерлангеншки 515
есесовац 496
естета 124
Етиопија 513
Етиопијац//Етиопљанин 125
етиопски 513
етичарка 94
етно музика 784
етнолог 129
ето 198, 204, 209, 474, 762, 836, 929, 1378
Етрурац 497
Етрурија 497
Етрурка 497
ЕУ 117, 650
еукалиптусов 525
ефекат 126
ЕФТА 148
ех 479, 481

Ж

жаба 58, 489
Жабљак 58
Жабљачанин 58
жабљи 58, 489
жал 60
жалац 60
жалба 505
жалопојка 151, 156
жалост 160
жалостан 255, 690
жандар 109
жанр 32
жаока 60, 151
жар-птица 619
жвакаћи 523
жвакаћа гума 523
ждребе 140
ждребећи 522
жега 151, 158
желе 123
желети 418, 594, 740, 744, 1162, 1299, 1482, 1488
желети промене 777
жеља 1002
жеља за променама 777
жељан 778
жељна пажње 905
Жељко 76
жена 44, 79, 94, 95, 114, 156, 1006
женидба 505
женин 526
женити 411, 712
женица 500
женка 92, 151, 156
женомрзац 127
женски 512, 513
жесток 268
жетелац 59
же-те-пе 22
жети 419
жесток 268
жив 268
живети 418, 595, 345
живци 1286
челични живци 1286
жиголо 94, 123
жидак 255
Жикин 55
жилавка 151
жири 123
Жоао 32
жудети 740, 1482, 1488
жуљати//жуљити 418
жуљевит 532
журити 417, 418 // журити се 417
журка 151
жут 58, 268, 534
жућкаст 534

З

за 46, 47, 177, 325, 438, 444, 446–449, 558, 707, 749, 1010, 1018, 1019, 1022, 1025, 1030, 1032–1034, 1043, 1052, 1071, 1294
замало 642
забачен 655
забележити 598
забелешка 151
заборавити 411
забрањивати 1239
забринути 323
завезати 598

заветрина 542
завијутак 132
завирити 598
зависан 255, 528
зависити 255, 528
зависна клауза 1306
завист 255, 528
завистан 255, 528
Завод 525
заврнути 604
завршетак 132, 977
загађење 508
загађивати 418
загазити 598
Зага 151
заглушујућа бука 657
загонетка 151, 153, 156
загорје 558
заградити 598
загревати 418
Загрепчанин 125
загрљај 505
загрмети 1262
загробни 542, 579
загубити 598
задатак 63, 145
задати 772
задивљујући 524
задимити 58
задовољан 232, 266, 778
задруга 56, 117
зажелети 594
замаћи 598
зазвонити 598
заиграти 373
заиграти се 373, 598
заинат 945
заиста 827, 1380
заједно 184
заједно са 446
закалуђерити 544
закаснити 598
закачити 598, 604
закивак 130
заклињати 1239
заклонити 598
закључати 604
законит 532
законодавац 622
закулисни 579
залепити 598
заливати 418
зализак 131
залистак 64, 131, 558
залиха 151
залог//залога 96
залутати 598
заљубити се 319
заљубљен 319
заљубљени пар 316
замало 436
замарати 384
замастити 323
замаћи 598
заменик 129
заменити 321
замерка 151
замисао 66, 160
замислити 52, 321
замонашити се 752
заморити 384
замотати 598
замрзнути 323
замрсити 611
занатлија 149
занатски 513
занемарљив 259
занемарујући 259
занесен 323
занети 323, 325
занимљив 533, 277
зао 59, 271
заокруглити 544
заостао 307
западни 517
запажање 506
запазити 1482
запалити 533, 717
запаљење 508, 513
запаљењски 513
запаљив 533
запањујућа изјава 657
запе́ва̄ти 375
за̀певати 598
запети 323, 418
запећак 558
записати 82
запитати 598
запливати 598
започети 376
запрега 151
запрека 151
запрепастити 323
запршка 151
зар 472, 1204, 1213, 1226, 1235, 1495
зараван 160, 161
зарадити се 598
зарађивати 987
заратити 544
зарђала виљушка 323
зарђали нож 656
зарђало сечиво 315
зарзати 31
заробити 58
заробљавати 58
засветлети 598
засебан 579
заседети се 598
заселак 131
засенити 544
засићење 508
заслепети 544
заслепити 544
заслепљујућа светлост 657
заспати 418
застаклити 544
застаревати 383
застарети 383
застати 418
застрашујући 524
застрашујућа претња 657
застрети 418
застрти 323, 418
засукати 392
засути 418, 419
затворити 598
затим 436, 455, 1308, 1385, 1432
зато 85, 167, 455, 1385
зато да 1546
зато што 1544
затражити 1299
затрести 329
затрти 31, 418
заузеће 509
заушке 558
захвалити 232, 409, 1002
захвалити се 411, 1002
захваљујући 959
захтевати 418, 1239, 1482
зацвилети 418
заценути се 418
зацијенити се 418

зацрнити 544
зачетак 132
зачети 418
зачеће 509
зачудити се 380, 598
зачудо 436
зашрафити 58
заштита 505
зашто? 162, 211, 217
зашто 168, 211, 217, 219, 434, 809, 932, 1002, 1079
збацити 612
збиља 476, 1380
збир 68
збирка 151
зближити 552
зближити се 416
због 932, 935
због тога 1385
због чега? 932, 1002, 1079
због чега 1387, 1551
због 51, 1156
збор 68
збрајати 51
збрка 67, 68
збуњен 316
звање 507
звати 418
звезда 76, 156
звездан 490
Звездин 526
звека 38
звер 96
зверињак 503
Звержов 116
зверка 151, 156
звечати 345
звиждати 418
звоник 88
звонце 500
звоњава 505
звррр 483, 484
зврчати 483
звук 130
звучан 511
зглавак 130
згњечити 612
згодитак 132
згражати 58
згрејати 612
згрозити 58
згромити 378
здесна од мене 916
здрав 241, 267
здрав здравцат // здрав здравцијат // здрав здравцат 534
Здрави били! 485
здраво! 485
здравствени 520
здробити 612
здружити 552
Зебец 126, 127, 247
зека 151, 158
Зека Буљубаша 1290
зелен 58, 244, 266, 298, 527
зеленаштво 65
Зеленгора 784
зеленкаст 527, 534
Земаљац 125 // Земљанин 125, 497
земља 156, 557, 582
Земља 99, 704, 705
земља излазећег сунца 657
земљак 490
земљан 519
Земљанка 497
Земљин 247, 526
земљорадник 554
земљорадднички 554
Зеничак //Зеничанин 125
зет 247
зец 37, 55, 70, 127, 145, 488, 489
зечији 248 // зечји 248, 249
зечица 489
зечје срце 248
зид 127
зидар 487, 493
зидати 376
зидни 517
зимзелен 617
Зимбабве 123
Зимбабвеанац 497
Зимбабвеанка 497
зимогрожљив 631
зимус 435
златан 273
злато 99
зло 115, 576, 654
зловољан 641
злоупотребити 641
Злобец 127, 247
злотвор 127
злот 122
Змај од Ноћаја 1290, 1291
змија 92
змија отровница 792
знак 130
веома добар знак 1283
зналац 60
знати 42, 48, 305, 311, 418, 478, 827, 1085, 1156, 1482
значење 507
значи 478
значити 319
значка 156
знојав 529
зоб 58, 161
Зола 149
зоолог 129, 510
зоологија 510
Зора 155
Зорица 155
Зорка 155
зрео 267
зрети 419
зрно 1280
неколико зрна бибера 1280
зуб 51, 122
зубат 530
зубатац 132
Зулу 117
Зуце 497
зуцкати 541

И

и [везник] 46, 237, 284, 293, 453, 456, 458–460, 701, 763, 1214, 1308, 1328, 1331, 1333, 1335, 1371, 1373–1381, 1429,
и [речца] 893, 1433
и ... и 454, 1334
и зато 1316, 1551
и сл. 645
и уз то 1316
и штавише 1316
и једно и друго 299
И Ки-тек 117
иако 453, 463, 1331, 1553
Иберац 126, 497
Иберија 513
Иберијац 126, 497
Иберијка//Иберка 497

иберски 513
Ива 149
ивицом шуме 914
Иво 148, 149, 158
игде 240
игла 156
иглу 123
Иго 123, 1279
Игоови романи 1279
романи Виктора Игоа 1279
Игор 127
играти 380, 418
Игуманов 525
Игумановљев 525
идеалан 44
идеализирати//идеализовати 539
идентичан 946, 1066
идење 506
идиличан 528
идол 60
ижђикати 52
иживети 599
из 46, 47, 54, 117, 129, 144, 252, 434, 443, 444, 448, 449, 650, 785, 881, 887, 891, 897, 898, 913, 932, 1046, 1048, 1542
иза 448, 449, 916, 1070
изабрати 599
изазвати 599
изаткати 599
изаћи 318, 385, 418, 599
избацивати 383
избацити 383, 599
избећи 51, 418
избости 418
избројати 599
извадак 132
извадити 109
изван 445, 577, 924, 925
известан 255, 175, 1274
Известија 144
известити 545
извештавати 966
извештити се 545
извикати се 599
извинити се 325, 418
извињење читаоцима 777
извирати 73
измишљени 1281
изводити 385
извозити 385
изволевати//изволјевати 383
изволети 383
изволијевати 383
извор 119
изврстан 255
извршен задатак 783
извршење 508
извући 321, 599
изгинути 599
изгледати 378
изгристи 323
изгубити 599
издавати наређења 752
издајица 155
издалека 436
издање 508
издати 323
издржљив 533
издубити 418
издупсти 418
изђикати 52
изилазити 325
изићи 318, 385, 418, 599
изјаснити се 966
изједначити 545
изједначити се 1066
изјутра 436, 642
излаз из болнице 785
излазак 131
излазити 325, 385
излет 51
излечење 508
излечив 533
излити 418
између 286, 442, 445, 448, 449, 559, 643, 916, 918, 1070, 1074
изменити 599, 655
измислити 595
изнад 443, 445, 448, 449, 643, 916, 1070
изненада 372, 1123
изненадан 241
изненађени слушаоци 693
изненађујући 524
изнети 51, 323, 325, 569, 599
износити 385
изнурујући напор 657
изњихати 52
изобличити 545
изоловати бацил 109
изопијати се 615
израдити 599
Израелац 497
Израелка 497
изражавати 489
изражавати се 986, 1476
израз 51
изразит 532
изразити 321, 489
изређати 599
изрекавши 329
изрећи 321, 329, 384
изрицати 384
изродити 599
изувати 322, 418
изузев 887
изузетак 132
изумрети 599
изути 322, 418
један 240
икад(а) 240, 435, 1507
икакав 240, 642
икако 240
ико 170, 172, 211, 223, 230, 240
који 240
икуд(а) 240
илегалац 133
или 452, 454, 458, 1331, 1335, 1405, 1411–1413, 1415
или... или... 454, 458, 1411
Илија 155
илити 1445, 1449
и̏мање 507
има́ње 507
имати 319, 337, 340, 378, 419, 668, 749, 768, 900, 1240
име 40, 139
имендан 617
именовати 539
имиџ 128
иначе 476, 1417
инвазиони 517
Ингрид 117
Индијац//Индус 497
Индијка//Индускиња 497
индустријалац 133
индустријски 517
инжењеру 127
Инес 117
Ин-кјонг 117

иноверац 497
иноверка 497
инсект 126
инстант 256
инстант кафа 784
интервју 123
интересовати (се) 539
интернет 99
интрига 151, 158
информисати 540
инч 122
ионако 476
иоткуда 240
ипак 476, 1385, 1553
Ирац 497
иридијум 121
Ирижанин 497
Ирижанка 497
Иркиња 497
Ирфан 127
исећи 321
исисати 53
искипети 418
исклизнуће 509
искључиво 1439
искоренити 545
искористити 599
искочити 599
искрвавити 599
искрвавити се 417
искрварити 599
искрцавање путника 899
искрцавање робе 899
Исланд 58
Исланђанин 58
исмевати 418
испавати се 599
испасти 599
испевати 51
испећи 321, 356, 987
испичутура 627
испијати 384, 594
испирати 384
исписати 51
испити 384, 418, 594
испитивање с помоћу ласера 1056
исплакати се 599
испљувак 130
испод 443, 445, 448, 449, 586, 643, 897, 916, 1070
испонапијати се 555
испоразболевати се 615
исправак 130
исправити 545
испрати 384
испред 442, 445, 448, 449, 643, 916, 931, 1070
испремештати 486
испретурати 599
испржити 987
испричати 599
испричати причу 717
испричати свој сан 689
испунити 383, 599
испуњавати 383
испуњење 508
истећи 599
исти 199, 201, 202, 205, 206, 210
исти тај 201, 206
исти такав 201, 206
исти толики 210
истинит 532
истински 1281
истоветан 206
истоврстан 255
источни 517
истрајавати 968
истрести 323
истући 321
исушити 599
исцедак 132
исцељујуће дејство 657
исцрпан 528
исцрпљујући рад 657
исцрпсти 418
исцурити 418
Италијан 497
Италијанка 497
ићи 109, 318, 385, 409, 418, 506, 609, 610, 613
ичији 240
ишибати 599
ишта 170, 172, 212, 240
ишчашити 53
ишчезли градови 315
ишчезнуће 509
ишчупати 599

J

ја 47, 48, 66, 67, 69, 168, 170, 172, 176–178, 186, 562, 766, 1300
јаблан 92, 120
јабука 716, 792
јабука дивљака 792
јабуков 525
јабуковача 504
јавити 995, 1487
јагњећи 248, 293
јадни ми 690
јадник 495
јајаст 531
јаје 140
јак 58, 62, 244, 58, 268, 276, 277
јако 277, 435, 437
Јаков 247
Јаковљев 247, 525
јао(ј) 480, 481
Јапанац 497
Јапанка 497, 498
јаре 140
јарећи 248, 522
јарићи 140, 499
јаростан 255
јасан 62
JAT 117
јато риба 903
јаукати 381
јаукнути 381
јахати 58, 418
јахаћи 523
јачати 537
је ли 1215, 1226
Јеврејин 107, 125, 497
Јеврејка 497
једак 255
један 66, 69, 175, 227, 240, 261, 279, 280, 283, 284, 285, 287, 289, 292, 294, 297, 1274
једне (велике) маказе 285, 691
једне панталоне 290
једне санке 100, 285
један другог 88, 170, 172, 173, 180, 182
једанаест 284
једанаести 293
једанаесторо 294
једанпут 618
једини 298
јединица 284
једино 476, 1439
једино што 1439

јединствен 520
јединење 507
једнак 205, 206, 210, 946, 1066
једнопартијски 636
једносмеран 636
једноставан 641
једноготка 153
једнолетка 153
једнолистан 255
једном 285
једном речју 1450
јеж 128, 247
„Јеж“ 109
јежев 247
Јежина 116
јел' 1215, 1544
Јеленин 785
Јелисавета Станисављевић Белимарковић 1289
Јелкица 55
јеловина 504
јен 122
Јенки 123
јер 46, 451, 456, 1215, 1328, 1544
јерарх 129
Јерменин 107, 125, 497
Јерменка 497
јерменски 107
јесен 58
јесењи 58, 516
јести 418
јети 325
јетко 255
јефтин 62
ЈНА 647
Јован 179, 186, 948
Јована 179, 186
Јовин 782
Јовић 247
Јовића ливаде 911
Јовићев 247, 1279
Јовићка 1279
допринос Јовићке 1279
јога 158
јоги душек 257
јој 48, 481, 1300
јорганџија 494
јота 58
још како 1216
ју 48, 179, 1300
Југославија 42
јужни 58, 517
јужњак 58
јунак 44, 55, 490, 514
јуначки 65, 490, 513, 514
јунаштво 505
јуне 140
Јупитерови месеци 135
Јурај 126
јурцати 541
јутарњи 521, 1274
јуха 158
јучерашњи 521

К

к(а) 66, 105, 117, 296, 444, 449, 875, 943, 949
кавга 158
кавгација 495
кавкаски 515
кад(а)? 211, 434, 763, 809, 884, 976, 1017, 1047, 1049, 1136, 1208, 1507, 1524 питање
кад(а) 69, 168, 425, 463, 614, 1141, 1503, 1507, 1522, 1525, 1554, 1556, 1558
кад год 1522
кадар 122, 257, 740
кад-тад 642
кажњив 533
Казабланка 152
Казањ 513
казањски 513
казати 58, 306, 347, 375, 378, 379, 827, 1482, 1487
казивати 418
казнени 520
Каиро 123
кајати се 416
Кајоко 117
какав? 172, 211, 213, 214, 241, 782, 894, 981, 1021, 1057
какав 167, 168, 172, 220, 232, 240, 1336, 1503, 1506, 1510
какав било 475
какавгод 231
какаду 123
какао 123
каки 256
како? 184, 217, 433, 894, 897, 949, 986, 987, 1026, 1027, 1061
како 168, 172, 998, 1233, 1475, 1485, 1503, 1522, 1533–1535, 1539, 1546
како било 475
како-тако 642
калдрмисати 540
калеидоскоп 510
калуђерски 513
камбиј//камбијум 121
камен 73, 122, 489, 499, 782
камен темељац 792
камени 122
каменит 532
Камено 654
каменорезац 131
камила 92
камо 435, 434, 1518, 1503
Кан 497
кандидат 848
кандидовати 539
Кантон 515
кантонски 515
кану 123
као 467, 827, 867, 908, 1051
као да 463, 1533, 1536
као што 827, 867, 1533, 1536
капати 58, 418
ка-пе-зе 22
капи кише 785
капљем 58, 418
карактерисати 716
кардиолог 129
Карловац 497
Карловци 145
Карловчанин 497
Карловчанка 497
каро 256
картотека 510
касетофон 510
каснити 506
Кастиљанац 497
Кастиљанка 497
кастинг 129
каталог 44
Каталонац 497
Каталонка 497
каткад(а) 642
католик 497
католикиња 497
Катрин 117

каубојка 94
кафанчина 501
Кац 127
кацига 151
кашљати 418
кашљуцати 541
кашњење 506
квадрилион 284
ква-ква 483
квалификовати 716
кварц 128
квасити 506
квашење 506
квинтилион 284
кврга 150
кврц 483, 484
кврцнути 483
кг 645
кеј 70, 128
Кекец 126, 127, 247
Кекецов 247
келнер 127, 848
кембрички 51
Кембриц 51
кепец 128
керећи 522
керуша 92
кечига 151, 158
кеш 128
кикирики 123
кикица 55
кило 486, 645
килограм 486, 645
килограм соли 903
километар 510
Ким Сонг-хван 117
кимоно 123
Кинг 127
Кинез 127, 497
Кинескиња 497
кинотека 510
кипети 325, 418
кипјети 325, 418
кисео 267
кит 92
Кито 123
китов 248
кицош 515
кицошки 515
киша 977
кишне капи 785
кишне капи // капи кише 1273
кишобран 622
клада 150
клас 499
клати 418
клатити 536
Клаудио 123
клаустрофобија 510
клеветати 345, 418
клемпо 158
Клеопатра 1292
клерикализовати 539
клети 418, 620
клечати 409
клечећи став 657
клизав 529
клизалиште 503
клизати се 345, 418
клика 151
климнути 409
клинац 146
клицати 58
клонити се 716, 717
кљаст 267
кљувати 418
км 645
кнежевина 55
кнежевски 55
кнез 55, 127, 796
Кнез Иво од Семберије 1291
Кнез Михаилова 796
Кнесет 99
Книњанин 497
Книњанка 497
књига 55, 151, 343, 490
књижар 494
књижара 503, 866
књижица 55
књишки 490
ко? 111, 170, 172, 211–213, 223, 239, 862, 948, 1001, 1204, 1208
ко 69, 167, 168, 170, 172, 186, 223, 229, 232, 236, 239, 875, 899, 1009, 1031, 1208, 1337, 1503, 1506, 1513, 1514
ко било 170, 223
ко год 170, 229
коаутор 573
коб 161
кобац 131, 145
кобила 58
кобиљи 58, 248
ковати 418
ковач 127
коверат 126
ковчег 55
ковчежић 55
кога/шта још? 883
когод 231
код 10, 448, 893, 916, 920, 926, 928
кожура 501
козак 129
Козак 497
Козакиња 497
козији 248 // козји 248, 516
који? 172, 211, 213, 241, 782
који 172, 213, 214, 218, 219, 232, 1337, 1503, 1506, 1509, 1510
који било 229
који год 475
кокош 162
кола 123, 144
колац 60, 126, 133
колега 149, 151, 158
колега Рајтер 127
колега слева 785
колегин 526
колегиница Вера Бошков 116
колено 15
колец 128
колики? 172, 215
колики 167, 172, 1503, 1506, 1511
колико? 211, 215, 433, 898, 1022
колико дуго? 433, 884, 1022, 1047, 1049, 1053, 1529
колико често? 433, 884, 1053, 1049, 1529
колико 168, 1233, 1503, 1538
коловођа 690
колона аутомобила 903
кољено 15
кома 99
комад 903
комад сира 903
три комада алата 1280
комадина 501
командир 127
комарац 92

комерцијализовати 539
комодор 109
комшија 149, 842
комшиница 705, 842
Конављанин 497
Конављанка//Конавока 497
коначан 272
кондор 92
кондуктер 848
Конески 115
конзерва 156
конзул 60
конјунктивитис 99
конобар 127, 848
консонант 573
консултовати 1075
консултовати се 1075
контакт 126
контактирати 411, 716, 1075
континент 126
контрастни 255
контролисати 375, 752
контролор 848
контузовати 540
конференција 996
конфуцијанац 497
конфуцијанка 497
концентрациони 517
концентрисати 540
концеп(а)т 147
концерт 66, 126, 147, 996
коњ 42, 120, 122, 127
коњетина 504
коњиц 127
коњски 248
копати 345
копилот 573
копкати 541
копље 66, 137, 146
копредседник 573
копродукција 573
корак 129, 537
корак улево 723
корачати 537
Кордиљери 134
Корејац 497
Корејка 497
корејски 513
Корзика 152
корисно 749, 1480
користан 255
користити 323
користити нешто 714
користити се нечим 714
кориштење//коришћење 323
корњачин 248
Коруга 158
кос 267
Космет 648
коска 489
космолог 510
космологија 510
космос 113
Косовац 497
Косовка 497
кост 95, 162, 489, 519, 1006
Коста 155
Костићев 1277
Костолац 126, 133, 497
Костолчанин 497
Костолчанка 497
костур 109
котао 59, 122, 126
Которанин 125
коуредник 573
коцка 151
коцкар 495
коцкаст 531
коцкица 55
кочић 60
кошаркаш 494
коштани 519
крава 58
краветина 501
крављи 58, 248, 516
краден 321, 323
крај [именица] 70, 107, 943, 977
крај [предлог] 442, 448, 449, 893, 914, 920
Крајишкиња 497
Крајишник 497
крајњи 213, 250, 259, 521
краљ 70, 109, 128, 488
краљ Александар I Карађорђевић 1290
краљ Стефан Првовенчани 1290
краљев 260, 525
краљевати 418, 539
краљевачки 512
Краљево 186
краљевски 513
краљица 488
краљица Наталија 1290
Крамски 115
Краснаја Пресња 252
красти 321, 323, 358, 418, 487
кратак 268
кратковид 554
кратковидост 554
краткоживећи 259, 657
крађати//крачати 325
крахирати 540
крв 58, 166
крвавити 417
крварити 417
крвљу 58, 161
крвожедан 629
крвопија 622
креветац 132, 145, 500
Крека 152
кре-кре 483
кренути 364, 375, 741
кренућу 364
кретање 437
кретати 58, 418
креч 128
крива 653
кривац 66
кривоклетник 620, 628
кривотворити 641
Кривој рог 252
Кривокућа 116
крилце//крioце 60
кристал 60
критериј//критеријум 121
крити 380, 418
критика Богдана Поповића 928
критика Јове Јовића 779
Крки 152
Крлежин став 247
крлетка 153
кровни 517
кроз(а) 66, 444, 449, 610, 1016, 1019, 1026, 1029
кројити 321, 418
кротак 267
крсни 489
крст 31, 489
крстарећа ракета 657
крстити 323, 418
крт 267
кртичији//кртичји 248
кружић 489

крупан 266
Крупањац//Крупњанин 125
Крупскаја 252
Крушевац 497
Крушевљанин 497
Крушевљанка 497
крштење 323
ксенофоб 510
ксенофобија 510
ксилофон 510
кћерка//кћи 163
кћеркин 55
кубе 145
кувано месо 319, 655
кувар 493
куга 151, 158
куглана 503
куд(а)? 211, 217, 435, 809, 912, 949, 1208, 1029, 1518
куда 463, 1503, 1507, 1518
кука 151
кукавице 155
кукаст 531
кукица 55
кукњава 505
куку 481
кукурику 483
културно-уметнички 633
кум 796
кумов 260
кунг-фу 123
кундак 132
кунстдрук хартија 256
купац 76
купе 123
купити 385, 941
куповати 347, 385, 418
Купрес 515
купрески//купрешки 515
куропатка 153
Курск 497, 513
Курска битка 513
курски 513
курталисати се 540
кутија шибица 903
кућа 119, 156, 449, 488, 501, 620
куће Алексића 1279
Алексића куће 1279
кућа од камена 855
кућа Свете Светића 911
кућевласник 618
кућевни 518
кућерина 501
кући 920
кућица 488
кућни 261, 517
куцо 842
куцкати 372, 373
Куч 127
куче 92
КФОР 117

Л

Лав 247
лавеж 70
лавица 93, 498
лављи 248
Лавов 247
лагати 418
лажљив 533
лажан 1274
лажовчина 501
Лазански 115
лајати 418
лак 269, 276, 486, лак задатак 783
лакеј 70, 128
лако 430, 437, 749
лакомислен 639
лакоћа 486
лаку ноћ 485
лале 842
лампа 156
ланац 519
ланчани 519
Лао Це 1279
лаптоп 122
Лас Вегас 497
ласта 156
ластавичији//ластавичји 248
Лебанац 497
Лебанка 497
левак 129
леви 1274
лево од куће 916
легати 58, 66
легнути 392
лед 42
леден 520
леђа 144
леђни 517
лежати 88, 304, 372, 409, 418, 524
лежећи полицајац 657
лежећки 435
Леков 116
лековит 532
леле 481
Лењинов булевар 247
Леон Барух 117
леп 84, 106, 241, 242, 244, 250, 259, 260, 269, 437, 437, 668, 670, 687–689, 710, 782, 783, 1282
Лепа Брена 1292
лепити 527
лепљив 527, 533
леп 251
лепо 433, 437, 721
лепо пева 83, 721, 723
лепо причају о свом животу 670
лепота 99, 241, 244, 505
лептир 122
лептир-стакло 619
лепушкаст 244, 534
Лесковчанин 125
летење 506
летети 409, 418, 506, 595
летећи 524
летећа риба 524
летеће бубе 524
летећи тањир 328
лети 435
летњи 207, 250, 265
летовање 507
летовати 42
Летонац 497
Летонка 497
лећи 392, 418
лечилиште 503
лечити 372
леш 109
ли 48, 352, 367, 370, 422, 472, 757, 1204, 1207, 1213, 1215, 1300, 1413, 1495, 1548, 1554, 1555
либрето 123
ливада 291
ливен 418, 506
ливење 506
лијегати 58
лијеп 270
Лика 152
лиле 842

лили-лили 482
лисац 127
Лисе горе 252
Лисински 115
лисица 150
лисичији//лисичји 248
лиснат 530
лист 42, 52, 489
литар вина 903
Литванац 497
Литванка 497
Литературнаја газета 252
лити 418, 506
литургијски 513
Лихтенштајн 497
лице 37
лицем на 1018
личити 450, 1027
лишити 881
лишће 52, 73, 98, 489, 499
ЛМС 650
лов 777
ловац 55, 127, 490
ловачки 490
ловити 777
ловиште 503
логораш 496
лозовача 504
лојаница 488
локализовати 539
лоло 842
ломити 418, 622
ломљава 505
лопов 705
лопта 156, 917
лоптаст 531
лопурда 767
лош 250, 252, 271
лоше 437
лоше по њега 715
лудак 129, 132
лудило 505
лудница 503
лудовати 539
лудост 505
лу̏к 40
лу̀к 40
Лука 149
лука 151
Лукића куће 911
луле 842
лупати 384
лупеж 515
лупешки 515
лупештво 65
лупити 384
лупкати 372
лутка 109, 153
луче 842

Љ

љепота 71
Љермонтовљева улица 525
љубав 99, 161, 245
љубавни 245
љубавник 495
љубак 255, 267
љубитељ 493
љубити 58, 321, 418
љубичаст 531
Љубљанчанин 125, 497
Љубљанчанка 497
људескара 501
људи 73, 90, 107, 134, 501, 676
људи-жабе 710
људи с Романије 785
људождер 622
љупко 255
љутити се 381
љутнути се 381

М

ма 475, 477, 1553
ма где 475
ма какав 229, 1274
ма ко 170, 172, 223, 229
ма који 229, 475
ма чији 229
ма шта 170, 172, 229
мада 453, 1331, 1553
мадрац 107
Мађар 497
Мађарица 497, 498
мазгица 55
мазити 58
мај 127
Маја Плисецка 252
Мајк 127
мајка 92, 157, 676
мајка старица 792
мајмунски 248
Мајорка 152
мајстор 842
мајушан 244, 534
мајчин 55, 245, 247, 260, 526, 785
мајчина љубав 247
мајчински 513
маказе 100, 150
макао 418
макар 229, 475, 1553
макар како 475
макар ко 172, 223, 229
макар који 229, 475
макар шта 172, 229
Макарска 115, 653
Македонац 497
Македонка 497
макнути 56, 418
макси 256
максималан 528
Мала Госпојина 980
Малага 152, 158
мале санке 691
мален 271
малецак 244
малешан 244
мали 244, 259, 271, 534
Мали Мокри Луг 259
Мали Радојица 1290
мало 430, 433, 437, 623, 669, 904, 1280
малобројан 904
малограђанин 623
малокрван 617, 639
малтер 76, 127
мама 76, 155, 158
мамин 247
мамица 155
мангуп 38
манијак 129
манифестовати се 986
манути//манути се 417
мање 437
мање-више 642
Мао Цедунг 1289
Маор 497
Маорка 497
Мара 121, 149
Мара Савова 1289
марабу 123
Марија Поповић (дев. Јовановић) 1289
Марија Поповић (Јовановић) 1289

Марија Поповић (рођ. Јовановић) 1289
Маријин 526
Марина 247
Маринин 247
Марио 128, 155
марити 542, 740
марка 76, 156
маркица 55
Марко 73, 123, 652
Маркова књига 1280
Маровића забран 911
Марс 525
Марсовац 125
марш 762
маршевски 513
маспок 648
Масаи 117
масакр 32
масивна стара врата од храстовине // масивна стара храстова врата 784
маскенбал 52
маслац 133
маслинаст 531
маслиново уље 526
мастан 255
мастити 538
математика 645
математичар 494
Матео 123
матер 157, 163
матерњи 521
мати 157, 163
матирати краља 109
Матичин 247, 526
Матичина делатност 247
Матичина зграда 247
матиш 645
Маурицијус 497
махати 311
махнути руком 409
махнути се 417
мац-мац 482
мацо 842
мач 128
мачак 127
Мачванин 125
мече 92, 140, 145, 842
мачевалац 133
мачевати 418
Мачек 127
мачићи 140, 145
мачји//мачији 245, 516, 248
мачка 92
мачкица 55
мачор 92
машинист(а) 494
машинка 504
мега 257
мега звезда 784
мегафон 510
медвед 489
медвеђи 248, 489, 516
меден 520
међу 444, 448, 449, 559, 643, 919, 1030, 1045, 1070, 1073, 1076
међуградски 580
међудржавни 580
међузависан 580
међуигра 559
међународни 542, 580
међупростор 559
међусобан 580
међусобно 182
међуспрат 559
међутим 476
мезимче 140
мек 269
Мека 152
мекиње 100, 150
меко 437
мекшати 537
Мелбурн 515
мелбурнски 515
мелез 497
мелескиња 497
мемоари 100, 134
Менсур 127
мере за изједначавање самосталних произвођача с произвођачима у привреди 690
мере за убрзавање административног поступка 967
Меркелова 1279
политика Меркелове 1279
мерцедес 109
месар 494
месец 55, 128, 135, 958, 976, 1049
Месечев 247, 525
месечина 55
месечни 517
меснат 530
месница 503
место 137, 146, 442, 931
метак 56
метал 60
метар 126, 135, 145
мешано месо 316
мештар 126
ми 48, 170, 172, 176, 177, 178, 186, 707, 766, 1300
ми обоје 707
микроб 109
микроскоп 510
микрофон 510
Милан 127
Миле 145
Миленин брат 911
милијарда 279, 280, 284, 285, 294
милијардити 293
милијарду 284, 302, 1023
милиметар 510
милион 279, 280, 284, 285, 294, 302
милионити 293
Милић од Мачве 1291
Милица 155
Милица Пеева 116
Миличин 512
Милоје 128
Милосрдни анђео 99
милост 160
милостив 533
Милош 127, 247, 690
Милошев 247
Милошевић стрелац првенства 738
Миљанов 116, 652
мимо 448, 449, 893, 920
мимо куће 449
мимо плана 925
минералне воде Србије 101
мини 256, 257
мини сукња 785
Минск 497
мински 513
минут 976, 983
Минчанин 497
мио 59, 267

мир 128
Мира Бошков 116
Мира Петров 110
Мирин 1274
мирно 437
мирољубив 631
мировати 418
Мирослав 127
Мирослављев 247, 525 // Мирославов 247
мисао 16, 59, 66, 160, 161, 166
мисаони 246
мисленe биће 657
мислилац 128
мислити 73, 418, 595, 1482
мистер 127
Митар 127
митинг 129
Михаило 123
Михаиловић 38
Михајловић 38
Мица 155
мицати 56
Мичета 116
миш 70, 127, 128
Миша 149
Мишел 127
мишији//мишји 248
мишићав 529
Мкртчјан 32
млад 58, 268, 491, 1274
мла̂да 487, 653
мла́да 487
Младенов 116
млади јелен 95
млади људи 670
младић 127, 490
младић високог раста 786
младићев 525
младићи и девојке 676
младићки 65, 490
младолик 632
младост 161, 491
млаз 122
млакоња 495
млатити 58, 381, 536
млатнути 381
млевен 322, 418
млевење 506
млекар 488
млекара 488
млекарница 503
млеко 99, 488, 717
млети 58, 322, 418, 506
мљети 58
многи 904
много 397, 433, 437, 903–905, 1280
многољудан 639
многопоштовани 638
многобожац 131
Мобуту 123
могуће 740
могућство 65
модел 60
можда 374, 388, 476, 678, 827
можда бисте хтели 429
можда ћемо бити 425
може се очекивати 325
можемо се надати 325, 417
мозак 66
мој 69, 168, 172, 174, 183, 187, 189, 191, 213, 668, 785, 795, 1276
молба 156, 307
молебан 126
молилац 133
молити 418, 1239, 1487
мољакати 541
момче 92, 500, 703
монархист(а) 212
монах 56
монах Алимпије 791
Монгол 497
Монголка 497
Моника 151
монопол 60
монополизовати//монополисати 540
морати 340, 378, 388, 740, 744, 1156, 1185, 1240, 1261, 1264, 1265, 1299, 1563
море 92, 245
морепловац 617
мормон 497
мормонка 497
морон 127
морски 245, 513
Московљанин 125
мостарина 504
мотка 153
моторни 261
моћи 73, 311, 312, 346, 388, 419, 426, 614, 740, 744, 1156, 1261, 1299, 1563
мр 1295
мрав 122
мравињак 503
мрављи 248
мраз 122
мрак 55
мрачан 55, 528
мржња 505
мрзак 255, 267
мрзети 319
мрзети се 416
мрк 267
мрс 255
мрсан 255
мрско 255
мртвац 107, 109, 120
мртвило 505
мршавети//мршавити 325
мршављети 325
Мстислав 32
Мубараков пад 1280
мува 92
мудријаш 767
муж 94, 114, 128, 247, 525
мужев 247 // мужевљев 247, 525
мужић 500
мужјак 92
музеј 70
музика 668
музикалан 528
музиколог 129
музички 1274
мука 158, 749
мулат 497
мулаткиња 497
муњевит 243
Муромец 147
муслиман 497
муслиманка 497, 498
Мусоргски 51
мусти 418
мућак 127
муха 55, 151
мушица 55
Мушицки 15, 652
Marat 149
Massuka 158
mr pharm 1295

Н
на 46, 47, 76, 151, 158, 175, 177, 236, 433, 435, 438, 443, 444, 448–450, 482, 485, 560, 650, 674, 710, 827, 869, 891, 904, 914, 931, 942, 962, 971, 972, 976, 977, 981, 982, 986–988, 991, 996, 998, 1001, 1002, 1004, 1010, 1014, 1016, 1018, 1019, 1022, 1024, 1027–1029, 1032–1034, 1331, 1432
на Мишáру 961
на планини Лисац 794 //
на планини Лисцу 794
на планини Сорак-сан //
на планини Сорак-сану 794
на пороћáју 961
на салáшу 961
навелико 642
наводни 1281
наврх 643
накрај 643
наместо 643
набацити 600
набити 394
набрекле жиле 656
навалити 383
наваљивати 383
навелико 436
навија за „Партизан“ 109
навикавати 418
навикнути 418
навити 418
навићи 418
наводно 827
наврх 442
навући 600
навући на себе 596
наглув 581
нагнути 418
наговор 1002
нагорак 581
награисати 540
над(а) 66, 444, 448, 449, 643, 1030, 1068, 1079
Нада 155
надасве 436
надати се 325, 416, 417, 1482
надахнути 323
надахнуће 509
надбискуп 561
надвисити 601
надвити се 601
надвладати 601
надвојвода 561
надвоје 281
надгласати 601
надгробни 582
надземни 582
надзирати 375
надивити се 506
надимак 130
надјачати 601
надлетати 327
надлетети 601
надљудски 582
надмашити 601
надморска висина 582
надмудрити 601
наднети се 601
надобијати 600
надолазећа опасност 657
надомак куће 920
надрети 418
надстрешница 561
надути 322
надцилитати 63
назадак 132
назвати се 1042
назеб 505
назрети 418
наилазити 325
наиме 476
наићи 318, 418
најести се 416, 600
најзад 476
нак(о)сутра 616
накисео 581
накит од (белог) злата 787
накључе 616
наковањ 126, 560
након 887, 1527
након што 1522, 1527
накрај 442, 448, 914
накупити 373, 600
налазити 385
налазити се у стању 375
налик на 446
налог 1002
наложити 740
намагарчити 546
намагнетизирати//намагнетисати 540
намеравати 1299, 1489
наместо 442, 931
нанети 323, 325, 600
наовамо 436
наочаре//наочари 150, 165
напад 76, 942
напајати 384
напасти 418
напети 323
написати 84, 109, 329, 335, 376, 380, 594, 600
напити се 373, 418
напојити 384
напред 491, 535
напредак 132, 491
напредовати 418, 535, 539
напрезати се до крајњих граница 872
напротив 1455
напрстак 542
напунити базен водом 713
напунити се 416
напући 600
наравно 1216, 1474
нараменица 560
наранџаст 531
наредба 1002
наредити 1482, 1487
наређење 508
наређивати 752, 1239
наречје 542, 560
народ 51, 120
наручилац 133
наручити 86
наручје 560
нарушити 600
НАСА 148
населити 321, 535
насељавати 535
насиље 560
наслагати 600
наслањати 384
наслонити 384
наслутити 1156
насмејати се 319, 600
наспавати се 600
наспети 418
наспрам 908, 916, 949
насред 448, 913, 914
наставак 130, 505

наставити 376, 741, 1039
наставник 494
настанити 546
настојати 1489
настрадати 600
насупрот 920, 949
насути 419
Наташа 155
натприродан 582
натпросечан 582
натријум 121
натријум-хлорид 619
натроје 281
натрпати 615
натура 987
натчовек 561
натчовечански 582
наћи 318, 385, 418
науживати се 600
наумити 546
научити 600
Нафтна индустрија Србије 647
нахватати 600
начекати се 600
начелник 542, 560
начети 323, 600
начитан 319
начитан човек 319
начитати се 319
наш 187–189, 191
наша три друга 190
наши ђаци пешаци 710
нашки 435
Ндебеле 32, 76, 117
не 40, 46, 47, 370, 394, 429, 471, 943, 1153, 1201, 1244, 1246, 1456, 1459, 1496, 1548
не само... него... // већ... // но... 454, 458, 1334, 1451, 1453, 1454, 1456, 1459
нечији 642
небо 75, 78, 141, 738
Небраска 152
неважећа одлука 657
невелики 259
невиђен 44, 583
нега 15
негде 223
него 274, 454, 458, 467, 1332, 1335, 1428, 1451, 1456
него да 1541
него што 1538, 1540, 1541
неговатељица 94
недалеко од 443
недалеко од куће 449, 920
недело 562
недеља 958, 976
Недељне информативне новине 650
недоглед 542
недоношче 562
недостајућа средства за градњу 328
недуго 616
нежан 266
нежења 562
незабораван 542
незајажљив 542, 583
незгода 996
незгодан 583
нездрав 583
незналица 40
незнање 562
неидентификовани летећи објект 524
неизбежан 583
неизвестан 255
неизлечив 533
нек(а) 69, 390, 473, 1138, 1241, 1486
некад(а) 223
некакав 167, 223, 232, 1274, 1276
некако 172, 223
неки 232, 261, 1274
неки наши нови књижевни часописи 1274
неко 167, 168, 170, 172, 211, 223, 226, 232, 239, 1513
неколико 135, 223, 303, 433, 683, 904, 1276, 1280
некористан 255
некретнина 562
некуд(а) 223
нем 620
немали 259
немало 616
Немањин 245
немар 542
немастан 255
немати 749, 900, 1201
Немац 497
Немачка 154, 653
Немица 497
немогуће 750
немој(те) 393, 1153, 1244, 1245
неморал 562
Нена 155
ненадмашан 583
необичан 786
необразовани људи 316
неописив 542
неопран 583
неопходно 740
неостварљив 533, 542
неписан 583
неповрат 542
непосредно пре него што 1522
непотпун 583
неправда 156
непријатељ 562
неприметно за све 772
непристрастан 255
непушач 562
нерадо 616
нераздвојан 583
неразумљив 533
нерв 122
неретко 616
нерешена питања 323
несавестан 255
несаломљив 542
несаница 562
несвестан 255
несрећа 562, 996
несташко 123
несумњиво 827
несхватљив 533
нећу, нећеш, неће, нећемо, нећете, неће 368
неукротив 542
неуместан 255
неуништив 542, 583
неупоредив 533
неуролог 129
неусељен 323
неуспех 562, 1280
неутрализовати//неутралисати 540
нечији 167, 223
нечитак 267
нечовек 562
нешто 167, 170, 172, 211, 212, 223, 232, 601

ни 46, 177, 237, 460, 461, 1201, 1335, 1371, 1383, 1384, 1391–1396, 1433
ни о чијем 239
ни од кога 239
ни од кога незаборављен догађај 323
ни поред 1553
ни с ким 10
ни са чим 239
ни/нити 458, 1390
Нивес 117
нигде 86, 239
нигде забележени 323
ниже 437
ниже ногу 916
нижи 268
низ(а) 66, 444, 449, 1029
низа степенице 449
низа страну 66, 444
низак 255, 268
низбрдо 436
није 179, 353, 1395
није исправно 11
није само него/већ/но 480, 1453, 1454, 1459
ниједан 240, 1275
ниједан од тих књижевних часописа 1274
никад неостварене замисли 323
никад непрежаљени 323
никад неслућена срећа 323
никада 239
никакав 167, 172, 239, 240
никнути 418
нико 167, 168, 170, 172, 211, 239, 887, 1275, 1513
Никола 99, 149, 155, 247
Николин 247, 526
Никољдан 980
никуда 172, 239, 642
Никшић 65
никшићки 65
нимало 323
нимало збуњен 323
НИН 117
ниобијум 121
НИС 647
нисам 353, 1395, 1433
нисам видео 353
нисам хтео 429
ниска 51, 255
ниско 437, 982
нит 1390
нити... нити... 1382
нити 461, 1335, 1371, 1383, 1384, 1391–1396, 1407
нићи 418
Ница 497
ничији 167, 172, 239, 642
Ниш 65, 99
нишки 65, 512
Нишлија 149, 497
ничији 642
Нишлијка 497
ништа 167, 170, 172, 211, 239, 323, 887, 1275
нишчи 250
Нкомо 32
но 452–455, 1332, 1335, 1428, 1451, 1456
НОБ 117
нов 189, 237, 250, 265, 267, 276, 1274
нов Радићев рекорд 247
нов новцат 534
нов новцијат 534
нов рекорд Ђоковића 247
Нова година 980
Нова књига Павла Попова 247
Нова књига социолога Попова 247
нова кућа 92, 96
Нова литература 650
нова писма 688
нова плава свилена хаљина 784
нова тегет сукња 256
нове књиге 688
нови дан 693
нови романи 688
новајлија 149
Новак Ђоковић, најбољи тенисер света 2011. године 793
Новаковић шампион 738
Нови 652
Нови Сад 259
новинарка 151
новине 150
Новљанин 125, 497
Новљанка 497
новонастали 638
новосадски 512
Новосађанин 125
новоштокавски 14
новчани 519
нога 56, 151, 156, 158, 517, 1058
нога од стола 785
ногица 55, 500
ножица 55, 500
ножни 517
ножурда 501
нокат 126, 135
нокаутирати 540
Нолит 650
Норвежанин 58, 497
Норвежанка 497
Норвешка 58, 115, 154
норма 156
нормализовати 539
Норман 497
Норманка 497
нос 122, 786
носат 530
носач 493
носећи 524
носилац 59, 493
носиљка 502
носити 52, 58, 347, 385, 418, 941
носоња 495
носорог 92
ноћ 42, 92, 535
ноћас 486, 521
ноћашњи 521
ноћити 535
ноћни 261, 517
ноћу 1048
ноутбук 122
ношња 52
нужан 255, 740, 750
нужда 255
нуззарада 62, 563
нуклеарка 504
нуспојава 563
нуспросторија 563

Њ

његов 172, 187–189, 190, 785
њезин 188, 189
њен 187–189, 787, 1274

њен накит од белог злата 787
њин 172
њихов 187–189
њихов председник 1280
њихово троје јагњади 296
њихово шесторо сирочади 296
Њу Орлеанс 497
Њујорк 490, 515
њујоршки 490, 515
њушкало 495

O

о 104, 117, 151, 158, 180, 411, 444, 448, 449, 673, 710, 785, 962, 966, 967, 976, 980, 988, 991, 1029, 1289, 1294
о! 480
оба 76, 104, 196, 216, 253, 279, 281, 298
оба ујакова пријатеља 253
обавезати 603
обавестити 323, 411, 752, 966, 1482, 1487
обавештен 323
обавештење 323
обавијестити 323
обавити 752
обављати 375, 752, 739
обављати надзор 752
обадва 283, 298
обадвије 283, 298
обадвојица 300
Обала Слоноваче 497
обасјати 603
обасути 419, 603
обдарити 548, 603
обе 283, 298
обје 298
обесити 991
обећавајући 524
обећавати 383
обећати 383
обиграти 603
обилазак 131
обилазити 325, 418
обиловати 716
обићи 318, 418, 603
обичај 1002
објављивати 418
објаснити 548, 603
обје 283, 298
објекат 126
облачити се 48, 385, 415
облетети 603
облик 553
Обломов 109
обнажити 548
обневидјети 378
обновити 548, 603
обогатити 602
обоје 298, 299, 707
обојити 602
обојити у зелено 325
обојица 299, 300
оболевати 325, 383
оболети 383
оболијевати 325, 383
обољење 508
обрадити 377
обрадовати се некоме 410
обрађивати 377
образац 131, 135
образован 316
образован младић 316
обрасци 131
обратно 1455
обрашчић 53
обрвати 325
обрезати 603
обрести се 418
Обри 125
Обрин 125, 497
Обринка 497
обрукати 602
обувати 418
обувен 322, 418
обуздати 548
обузети 603
обуимати 345
обујмити 345
обути 322, 418
обући 321, 348, 385, 418
обухватати 325
обучавалац 133
овај 172, 192, 195, 197–199, 201, 219, 259, 435, 676, 693, 701, 1088, 1274, 1287
овакав 172, 173, 192, 203–206, 683, 1276, 1280
овако 435, 1535
овамо 75, 434
овдашњи 259, 1276
овде 85, 172, 425, 434, 435
овелик 584
овећи 584
овластити 323
овогодишњи 173
овоземаљски 635
оволикачки 208
оволики 167, 172, 192, 203, 208–210
оволико новца 435
оволицки//оволишни 208
оврећи 419 // оврћи 321, 325, 348, 419 // овршити 325
овријећи 419
овсен 38
овца 38, 156
овчетина 504
овчији//овчји 248, 516
огладнети 325, 418, 602
огладнити 325
огладњети 325
огледати се 986
оглувети 602
оглупавети 325
оглупављети 325
оглупети 325
оглупјети 325
огњиште 503
оголети 325, 547
оголити 325
огољети 325
оградити 602
огранак 564
огребати 325
огрепсти 325, 418
огрлица 564
огроман 261
огрубети 325
огрубити 325
огрубјети 325
од 46, 47, 105, 117, 149, 213, 236, 237, 274, 291, 296, 407, 436, 438, 444, 448, 449, 707, 710, 768, 785, 778, 881, 884, 896–898, 904, 909, 911, 922, 928, 932, 1024, 1252, 1294, 1503, 1522
ода 604, 941
одабрати 604

одавде 436
одавно 44
одагнати 68, 604
одакле? 211, 217, 434, 809, 912
одакле 1503, 1507, 1518
оданде 436
одлазак 1280
одаслати 419
одасути 604
одати признање 1002
одбацити 604
одборов 525
одвезати 382, 604
одвезен 323
одвести 323, 382
одвити 394
одводити 385
одвозити 385
одврнути 604
одгајити 604
одговарајући 524
одговарајући смештај 657
одговорити 409
одгонетка 153
одгоре 436
одгристи 323
оделити 604
одељење 508, 513
одељењски 513
оденути 322
одески 515
одиграти 380, 604
одједном 1123
одјурити 604
одлазак 505, 1280
одлазећи министар 657
одлазити 385
одливак 130
одлити 394
одлутати 604
одлучити 1114, 1482
одлучност 99
одлучујући 524
одмарати се 417
одмор 505
одморити се 417
однети 323, 325, 604
однијети 323, 325
односи две земље // односи двеју земаља 286
односити 385
односно 1445, 1447, 1450
одобрити 547
одозго 436
одојче 140
одолевати 325, 383
одолијевати 325, 383
одрасла жена 656
одрастао човек 315
одред 127
одрпанац 123
одрпанко 123
одсећи 380, 604
одсечан 51
одскок 86
одсутан 272
одувек 435
одуговлачити 641
одузети 604
одустати 615
одшетати 604
ожалостити 323
ожеднети 602
ожежен 321
оженити 712, 1011
оженити некога 411
оженити унука 712
оженити се 1011
оженити се лепотицом 716
ожећи 321
оживети 325, 547
оживити 325
оживјети 325
озаконити 547
озбиљан 244
оздравити 547, 602
озеленети 325
озеленити 325
озелењети 325
озепсти 307, 309
озлоједити 641
озловољити 641
означити 411, 716
ој 115
ојагњити се 602
оканити се 325, 417, 418
окарактерисати 411, 716
окачити 991
оквалификовати 411, 716
Оклахома Сити 497
окно 137
око [именица] 55
око [предлог] 46, 138, 303, 448, 449, 887, 918, 932
Оковани патак 109
оковати 602
около 602
окончати 547, 741
окопати 602
окотити 602
окрађати//окрачати 325
окрвавити се 417
окрепљујући напитак 657
окретан 241
окречити 602
окривљени 115, 652
окриље 564
округао 266
округласт 531
окупати 602
окућница 564
олабавели конопци 325
олабавити 325
олабављети 325
олакшавајуће околности 328, 524
олакшати 547
олакшица 488
Олга 155
Олгин 55
Олгица 55
Оливера.Катарина 1292
оловка 156
олош 252
омален 584
омаловажити 641
омањи 584
Омаха 152
Омер-паша Латас 1290
омести 418
омладина 99, 491, 542
омладинац 496
омогућити 547
омршавеле руке 656
омршавити//омршавети 547
Омск 497, 513
омски 513
омча 156
он 48, 69, 170, 172, 177–179, 186, 202, 808, 1300
она 21, 38, 48, 167, 170, 172, 177–179, 186, 193, 202, 808, 1300

она друга 693
онај 172, 192, 193, 195, 197–199, 201, 435, 1274, 1338, 1509, 1513
онај који 1338
онај стари градски парк 1287
онакав 172, 173, 192, 203–206, 1276, 1338
онакав какав 1338
онако 1535
онамо 434, 1518
онда 1308, 1432, 1522, 1554
ондашњи 259, 1276
онде 434, 435, 1518
оне 170, 177, 193
онемети 547
онесвестити 323
они 48, 170, 172, 186, 186, 192, 481, 707, 1300
они сусрети 192
њих десет(ак) 292
онижи 584
онизак 584
оно 170, 172, 177, 179, 186, 193, 197, 219, 808, 1476, 1509
оно петоро деце 296
онолики 167, 172, 192, 208–210
онолико 168, 1338, 1539
онолико колико 1338
онолико новца 435
опа 481
опаметити се 547
о̀певати 384
опе́вати 384
операција Јове Јовића 779
описати 379, 540
опијум 121
опипљив 533
описати 43
опколити 383
опкољавати 383
оплакивати 418
оплести 602
оплодити 602
опоравак 130
опрати 602
определити 615
опростив 533
опростити 323
опростити некоме 411
опростити свима 716
опростити се с неким 411
опроштај 505
опсенити 548
оптималан 272
оптужени 115, 652
опушак 564
опхрвати 325
општенародни 638
орао 59, 66, 122, 126, 145
орати 418
орах 56
орахов 525
организациони 517
организовати 379
оргуљаш 494
ореол 60
оријентациони 517
оркестар 146
орлов 248
орловски 513
орман 120
орнитолог 129
оружати 537
оружје 537
осам 284, 293, 642
осамдесет 284
осамдесет седми 280
осамдесети 293
осамнаест 284
осамнаести 293
осамсто 284
осамстоти 293
освежавајући напитак 657
освежити 547
оседеле власи 315
оседео 325
оседети 325, 547
оседио 325
осетити 1482
осигуравајући завод 524
осигурати 547
осиједјети 325
осим 448, 468, 883, 887, 1439
осим што 1439
осињак 503
оскудевати на нечему // оскудевати у нечему // оскудевати нечим 411, 714
ослепети 325, 547
ослепити 325, 547
ослијепити 325
ослијепјети 325
Осло 497
ослободити 547
ослобођење 508
осмех 87, 88
осми 293
осмолетка 153
осморо 294
оснивати 418
особењак 129
осрамотити 602
оставити 417
остарети 325
остарити 325, 380, 547, 602
остарјети 325
остати 409
остварив 533// остварљив 533, 542
остваривати 752
остварити 547
острвљанин 497
острвљанка 497
острвце 500
остриђи 321, 348
осуда 505
осумњичени 652
осушити 602
отад(а) 436
отац 37, 63, 92, 122, 128, 132, 247
отац и мајка 451
отворен прозор 655
отворити 670
отворити кључем // отворити с кључем 1054
отворити се 416
отворити фабрику 670
отежати 547
отекле ноге 656
отекло место 323
отелити се 602
отерати 604
отети 323, 418
отићи 318, 345, 385, 418
отишао је на студије 752
отишао је у војску 752
отишао је у легионаре 752
отишао је у монахе 752
откад(а)? 217, 434, 809, 1528

откад(а) 1528
откако 1528, 1522
откачити 604
откивак 130
откинути 604
откључати 604
открити 418, 509
открити Америку 777
откриће 509
откриће Америке 777
откуд 435
откуд(а)? 912, 1507
откуда 1507, 1518
отоплити 547
оториноларинголог 129
отпадак 132
отпадник 495
отпасти 604
отпевати 373, 604
отпити 394
отпоран на ударце 772
отпорност према ударцима 772
отпочети 376
отровна змија 792
отћутати 325
отупети 325, 547
отупити 325, 547
отупјети 325
отцепити 63
оћутати 325
официр 92
ох 481
охо 481
охол 60
охрабрити 602
оцвала дама 656
оцеви 122
оценити 411, 716
оцеубица 617
оци 122
очарати 611
очврснути 317
очврснуће 509
очев 245, 247, 260, 785
очеви 122
очевидан 617
очекивати 325, 749
очекивати је да 325
очи 55
очигледан 617, 631
очигледно 1474
ОШ 650
оштрити 538
оштроуман 632

П

па 452, 456, 458, 462, 477, 763, 1214, 1328, 1332, 1371, 1385–1388, 1551
павлака 151
Павле 95, 113, 123, 128
Павлов 116, 247, 254
Павлова 116
Павловљев 247
Паг 515
падати 385
Падеревски 652
Пажанин 125
пажљив 52
пазити 52, 728, 827
пази да не 395
пазите да не 1154
Паја 155
пајац 109
Пајин 247
Пајинов 247
Пајо 155
пак 1406
пакао 59
пакет 44
пакла 59
пакостан 255
паланчанин 497
паланчанка 497
палац 60
палачинка 151, 156
Пале 100
палеонтолог 129
Палестинац 497
Палестинка 497
пали 627
пали борац 656
пали човек 656
паликућа 486, 617, 620, 627
палити 58, 506, 612
Палма де Мајорка 497
паљен 58
паљење 506
памет 161, 166
паметно, вредно и уредно дете 784
памтити 506
памћење 506
панама шешир 256
панк 38
панталоне 150
пањ 70, 122
паоци 60
папагајке 150
папир 717
папирић 500
пар 135, 145, 223, 290, 551, 903, 1280
пар топлих чарапа 904
пара 135, 145
парадајз 42
парајлија 149
паралелно с(а) 446, 449
парализовати//паралисати 540
париски 513
пароброд 621
Парошки 1279
Партизанов 247, 525
Партија уједињених пензионера Србије 647
партијски 517
парфе 123
парче 140, 903, 785
три парчета торте 1280
парчић 140
пас 52, 92, 122, 668
пасји 248, 516
Пастер 44
пасти 312, 347, 356, 385, 418, 716, 777
пао је из математике 716
пао је на испиту 716
пастир 127
пастирев//пастиров 525
Пасха 151
патак 127
патент 66, 97, 126
патка 153
патлицан 37
патња 505
патријарх 129
патријарх српски Павле 1290
паук 130
пацијент 97
паче 140
пачији//пачји 248
паша 149
пашеног 94

пашки 515
пашче 52
певање славуја 899
певање шансона 899
певати 311, 317, 358, 721
певач 493
певачица 94, 498
пега 151, 158
пегав 529
пегица 55
педала 96
педесет 284
педесетак оловака 303
педесети 293
педесетка 153
пенаст 531
пензијски//пензиони 517
пентаметар 510
пењати 418
пепео 59
пепита 256
Пера 149, 155
Пера отац 738
перионица 503
перископ 510
Перице 155
перје 499
перла 76
пернат 530
Перо 149, 155
перон 76
песак 519
песма 156
песник 705
песникиња 498
пет 105, 278, 281, 283, 284, 293, 302, 642, 1280
пет књига 289
пет панталона // пет пари панталона 290
петао 66, 109, 122, 126
Петар 127, 247
Петар Велики 1290
чекати „Петра Великог" 109
Петар Јована Поповић 1289
Петар Јовов 1289
Петар Поповић 1289
петеро 294
пети 278, 281, 283, 282, 283, 293, 418
петина 281, 302
петица 488
петлови 66, 122
петља 156
петнаест 284
петнаестак 303
петнаести 293
петнаестина 303
петолетка 153
петоре панталоне 290
петори 278
петорица 281, 295
петоро 278, 281, 282, 294, 295
петоро јагњади 294
Петров 247
Петроварадинац 497
Петроварадинка 497
Петровић 247
Петровићева 110
Петровићка 110
Петрограђанин 125
петролејка 504
петсто 284
петстоти 293
петстотинак оловака 303
Петушки 129
пећи 55, 56, 317, 325, 348, 372, 375, 392, 418
пецаљка 502
печёње 507
пѐчёње 507
пешчан 519
Пешчана олуја 99
пивара//пивница 503
пијаница 96, 488
пијанице 155
пијуцкати 541
Пикси 1293
пиле 140, 522, 842
пиленце 500
пилетина 504
пилећи 248, 522
пилићи 140, 499
пилот 848
пи-пи-пи 482
пипкати 541
пире 123
Пироћанац 497
Пироћанка 497
писаљка 502
писамце 500
писар 127
Писарев 247
Писаревљев 247
писати 47, 82, 306, 308–312, 324, 345, 349, 357–359, 362, 372, 380, 418, 487, 594, 716, 727, 772
писати малим или великим словом // писати с малим или великим словом 1063
писаћи 523
писаћи сто 523, 1272
писац 493
пискарати 541
писмо 66, 73, 92, 137, 146, 301
питак 267
питања без одговора 323
питати 380, 418, 1482, 1497, 1498
пити 325, 347, 394, 418
питомац 848
пиће 509
пих 481
ПКБ 647
плав 250, 255, 535
плавити се 535
плавичаст 534
плакати 311, 358, 418, 595
планирати 1489
пластично посуђе 670
платити 58, 384, 941
платнен 520
плаћања иностранству 942
плаћати 58, 384, 941
плач 505
плашити се 416, 933
плашити се мрака 716
плашљивко 123
плејбој 94
племе 139
плесан 160
плести 321, 358, 375, 418, 506
плетење 506
Плзен 32
пливати 304
пливачица 93, 94
Плисецка//Плисецкаја 252
плитак 268
плитко 437
пловак 130
пловидба 505

плодан 490, 528
плоча 156
плутократ(а) 510
плутократија 510
Пљевљак 497
Пљевља 100
Пљевљанка 497
пљес 484
пљесак 66
пљескати 418
пљувати 418
пљунути 418
пљус 86, 483, 484
пљуснути 483
пљуштати 418
по 117, 180, 185, 231, 443, 444, 448, 449, 549, 565, 585, 605, 769, 827, 979, 985, 986, 991, 995, 999, 1000, 1002, 1019, 1022, 1027, 1034
по обли́ку 961
по(к)ћерка 565
поврх 643
попут 643
побацати 605
победити 655, 970
победоносан 554
побеђивати 418
побећи 418, 605
побледети 1156
поближе 616
поближи 585
поболевати 383
поболијевати 383
побољшање 508
побратим 565
повелик 585
поверилац 133
повести 323, 605
поветарац 542, 565
повећи 585
повисити 549
повити 394
повише 616
повлачити 385
повод 932
повољан 585
повратак 977
повратити 542
поврх 883
поврх главе 916
повући 385, 594
погазити 605
поглавар 565
поглавље 565
поглавље у књизи 448
погледати 376, 605
погле́дати 384
по̀гледати 384
поговор 565
погодак 132, 135
погодба 505
погодити мету 774
поголем 585
погоршање 508
погосподити (се) 549
пограничан 585
погрешити 1130
под(а) 47, 54, 66, 444, 448, 449, 566, 606, 643, 809, 1003, 1018, 1030, 1043, 1050, 1079, 1074
подалек 585
подаље 616
подао 59
податак 126, 132
подбрадак 542
подвезати 606
подвити 394
подврста 566
подвући 606
Подгоричанин 125
подгрупа 566
подђакон 63
поделак 131
подељак 131
подземље 566
подземни 586
подилазити 325
подићи 356
подлећи 606
подметнути 380, 606
подмладак 132
подморница 566
подморски 586
поднаслов 566
подне 142
поднебље 542
подневак 130
подневни 517
поднети 606
подно ногу 916
подножје 566
подоста 616
подочњак 566
подражавати 774
подразумевати 606
подржавати 594
подржати 594
подршка
подсвест 566
подсвестан 255
подсећи 51
подстанар 566
подтекст 51, 566
Подунавље 542
подчинити 63
подшишати 51
Пожаревљанин 497
Пожаревљанка 497
пожарни 115
Пожега 152
Пожежанин 497
Пожежанка 497
пожети 325, 419
поживети 605
пожњети 322, 325, 419
пожутело лишће 656
пожутети 325
пожутјети 325
позајмљен новац 319
позвати 320, 605
позеленети 325, 549
позеленити 325
позелењети 325
позивати 1239
позитиван 44
позлатити 549
познавајући 325
познавати 327, 418
познат 266, 277, 323
познати 323, 325
позоришни 64
позориште 64
поиграти 373
појавити се 414
појас 122
појачало 502
појачање 508
појевтинити 325
поједен 321
појednоставити 641
појести 321, 356, 605
појести топа 109
појефтинити 325, 549

показивати 42
покајање 508
покајати се 605
покварити се 752
покладе 100, 150
поклањати 377, 413
поклонити 377
покојник 109, 120
покрај куће 920
покрајина 542
покренути 605
покривати 383
покрити 383, 418, 605
покуповати 605
покућство 65
пола 288, 302, 626, 903
пола литре млека 904
полазак 131
полазити 385
полазник 848
полегати 605
полеђина 542
полиглота 124
полити 322, 394, 605
политика 514
политика Меркелове 1280
политика Троцког 1280
политичар У Ну 710
политички 513, 514
полицијски 517
половина 302
полукруг 626
полумрак 626
полупразан 637
полупроизвод 626
полумастан 255
полумртав 637
полусвестан 255
полутка 153
Пољак 497
Пољакиња//Пољкиња 497
поље 95, 136, 140
пољопривреда 42, 79, 487, 617
Пољопривредни комбинат Београд 647
пољски 79
пољубац 131, 135
помагати 384, 941, 970
помагати сина новцем 941
Помаже Бог! 485
помајка 565
помак 130
помакнути 323
помало 616
помаћи 323
поменути 384, 1274
помињати 384
помисао 160
помодан 585
поморац 565
поморски 542, 585
помоћ 161
помоћи 312, 384, 392, 418, 392
помоћни излаз 866
помоћу 161, 892, 1016, 1054, 1056
помрети 605
помфрит 123
понадати се 605
понајближе 616
понајбоље 616
понајбољи 277, 585
понајбржи 277
понајвећи 585
понајвише 616
понајлакши 277
понедељак 542, 565
понекад(а) 1522
понети 323, 325,438, 749
понижење 508
понизити 549
поништити 549
поновити 549
поносит 532
поносити се 416
понудити 941
поп 127
попети 418
пописати 605
попити 321, 418
попити капучино 717
поплавити 325
Попов 127
Поповић, Петар 1289
Поповљев 247
Попокатепетл 99
поправак 130
поприличан 585
попричати 605
попрсје 565
попрскати 605
попустити 64
попустљив 64
попут 908
поравнати 323
поравнати се 1066
поразбацати 373
поразбијати 555
поразболевати се 615
порасти 605
поратни 585
порвати се 31
поред 439, 448, 449, 883, 893, 920, 926
поредак 132, 565, 987
породиља 94
портир 848
Порторичанин 497
поружнети 549
порука од друга 853
поручилац 133
поручити 995
Посавина 565
Посавље 565
посакривати 615
посвађани око пара 932
посебан 585
поседети 325
поседити 325
посетилац 44, 66
посетити 717
посивети 325
посивјети 325
посиједјети 325
посинак 565
посинити 549
поскупети 325, 549
поскупити 325
поскупјети 325
посланица 94
посластица 542, 565
послати 109, 323, 345, 419, 605, 752, 941, 995
после 439, 442
последњи 52, 213, 279, 782, 1276
последња два питања 279
последње двоје деце 279
пословни 518
пословођа 149
посљедњи 52

посматрати 1480
посмртни 585
поспанко 123
посрбити 549
посребрити 323
посред 442, 448, 913, 914
посредник 44
посредством 442, 892, 928
посрнула девојка 656
пост 489
постан 489, 255
постарији 585
постати 418, 1042
постдипломски 51, 542
постојати 378
постојећи 524
поступак 505
посуђе 670
посуђе од пластике 785
посути 419, 605
потамнети 325
потамнити 325
потамњети 325
потврђивати се 986
потежак 585
потежи 585
поткивати 418
поткожни 542, 586
поткопати 606
поткошуља 566
поткровље 566
поткупити 606
потом 436, 1308, 1432
потоци суза 903
потпалити 58
потпаљивати 58
потпасти 606
потпетица 542, 566
потпис Душана Марића 785
потписати 82, 115, 376, 487, 606
потписивати 376, 487
потпитање 566
потпомагати 606
потпредседник 566
потпуковник 554
потраживалац 133
потрајати 605
потребан 1261
потребно 740, 750
потрести 321, 323
потрти 418
потрчати 605
потценити 606
потчинити 63
потчињени 652
поћи 318, 385, 605
поубијати 605
поустајати 605
похватати 605
поцрвенети 325
поцрвенити 325
поцрвењети 325
поцрнети 325
поцрнити 325
поцрњети 325
поцрпити//поцрпсти 325
поцурети 325
поцурити 325, 418
почетак 42, 66, 132, 943, 976, 977
почети 323, 376, 384, 418, 1039
почетни 42
почињати 384, 418
почистити 321
поштански 513
поштено суђење 785
пошто 453, 1522, 1527, 1544
поштовалац 133
поштован 418
поштовати 418
пошумити 58, 549
пошумљивати 58
прабаба 567
права 653
правилност 505
правити 739
право 628
правопис 628
правосуђе 628
православац 497
православка 497
Праг 58, 515
прадавни 587
прадед 247 // прадеда 247, 567
прадедин//прадедов 247
Пражанин 58
празник 980
празнина 505
празноглав 632
праисконски 587
праља 493
праотац 567
прасак 66
прасе 140
прасећи 248, 522
прастановник 567
прастар 587
пратећи вокали 657
прати 418
прати се 415, 416
пратилац 133
праунук 567
праунука 567
прах 55
прачовек 567
прашити 55
прашки 515
првак 146, 284
први 279, 293, 693, 782, 783, 1019, 1274, 1277
прво 826
првокласан 636
прворотка 94, 153
пре 442, 1019
пре него што 1522
пребацивати 373
пребити 394
преблизу 616
преболети 607
превазилазити 325
преварант 42
преварити 970
превелик 588
превести 323, 365, 382
превише 616
превише узбуђења 433
преводилац 59, 133, 493
преводити 385, 413
превозити 382, 385
превући 607
прегледати 607
преградак 132
прегристи 323
прегршт соли 903
пред(а) 47, 67, 177, 444, 448, 449, 643, 1018, 1030, 1043, 1074
предавање 885, 996, 1480
предавати 327
предак 63, 132, 135
предати 323
предах 129
предвече 436

предвечерје 542, 568
предвидети 608
предграђе 568
преддржавни 62
предео 126
предзадњи 589
предигра 568
предизборни 82, 542, 589
предионица 503
предјело 568
предлагати 1239, 1482, 1487
предлог 129
предосетити 608
предратни 589
председавајући 115, 652
председавати 608, 716
председник 51, 493
председник Денг Сјаопинг 710
председников 525
предсказање 508
предсобље 568
представити 608
представити се 415
предстојати 608
предстража 568
предтурски 51
предузеће 509
предшколски 589
преживети 607
презиме 139
презир 419
презнојити се 607
презрети 418, 419
презрети ['постати сувише зрео'] 419
преимућство 65
прејести се 607
прек(о)сутра 616
прекидач 502
прекинути 323
прекипети 325, 418 // прекипити 325
прекипјети 325
прекјуче 616
преко 46, 442, 607, 892, 893, 897, 913, 916, 928, 993
прекобројан 542, 590
прековремен 590
прекоморски 590
прекоокеански 542, 590
прекопати 607
прекратак 588
прекрити 607
прекројити 607
прекршилац 133
прелазак 131
преламати 384, 594
прележати 607
прелеп 588
прелетати 327
прелетети 607
преломити 384, 594
према 46, 449, 942, 949, 962, 985, 993, 1003
према томе 1214, 1377
премало 616
премда 1331, 1553
премијер Савезне владе 1295
премијера 996
преминути 378
премного 616
премудар 588
пренагљен 323
пренатрпати 615
пренесен 323
пренети 323, 325, 607
пренети обавештење 752
преносити 385
Преображење 513
преображенски 513
Преображење 513
преосвећени 652
препирати се 416, 932
препис 505
преписати 73, 82, 377
преписивати 73, 377
преплетати 325
препливати 380, 607
преплитати 325
преповити 394
препоручати 325
препоручивати 325
препричавати 386
препричати 386
препун путника 905
препунити 607
прерадити 383, 487, 607
прерађивати 383, 487
преран 588
пресахнути 317
пресести 325
пресијецати 57
прескочити 607
прескуп 588
пресладак 255
пресолити 607
пресрећан 588
престати 376, 418, 741, 1039
прести 418
престиж 128
престојати 373
претежак 255
претеривати 968
претећи поглед 657
претплатити се 608
претпоследњи 213, 589
претпоставити 608, 615
претпостављени 652
претпразнични 589
претпродаја 568
претрпати 607
претрпети 418
претходити 608
претходница 486
прећи 318, 418, 607
прећи преко улице // прећи улицу 854, 1029
преудати се 607
преузак 255
преурањен 323
преуредити 607
прецењени 607
преци 63, 132
прецизније речено 1450
при 444, 448, 449, 591, 962, 973, 978, 992, 1000, 1003
прибити 394
приближавање 506
приближити 609
приближити се 415
привезак 126, 131
привезати 126, 609
привесак 126
привесити 126
привидни 1281
привјесак 126
привјесити 126
привредник 494
привући 609
приглуп 591
приградски 542, 591
придавати 327
придајући 327
придржати 609

приземан 591
приземљити (се) 550
признавати 327, 418
признати 323
Призренац 497
Призренка 497
пријава 307
пријатељ 128
пријатељевати 418
пријатељица 704
пријатељство 505
приклештити 550, 325
приклијештити 325
прикљештити 325
приколица 542, 569
прикрајак 542, 569
прикуцати 609
прилепити 609
прилећи 609, 373
приликом 442
примаријус професор др Јован Поповић 1295
примати 384
примаћи 609
примедба 156, 489
применити 970
приметити 489
примисао 160
примити 384, 752
приморавати 383
приморати 383
приморје 569
принети 323, 325
принуђен је 740
Принц 1292
принц 66, 128
приобалски 591
припадник 497, 1280
припадници народа И 497
три припадника специјалних јединица 1280
припити се 394
припитомити 550
приповедати 156
приповетка 153, 156
припремити 405
припрост 591
приручник 542, 569
присебан 591
присести 325
присјести 325
приспети 347, 418
приспеће 509
пристрастан 255, 542
притворити 609
притеснити 550
притискати 345
притка 153
прићи 318, 409, 418, 609
приуштити нешто себи 717
прихватати // прихваћати 325
причати 386
причати причу 1013
причврстити 550
причекати 609
причувати 609
пришити 394, 609
пришт 146
Приштевац//Приштинац 497
Приштевка//Приштинка 497
прљавац 123
пробдети 418
пробити 610
проблем 337
пробости 418, 610
пробудити 610
пробушити 610
провирити 610
проврети 418
провући кроз 610
прогласити се за цара // прогласити се царем 411
прогледати 610
проговорити 610
програмирати 540
прогристи 323
продавати 327
продавати сир 854
продавац 126, 493
продавачица 93
продати 323
продужити 610
прождерати 325
прождрати 325
прождрети 325
прождријети 325
прожети 323
проживети 610
прозорче 500
прозрети 345
произилазити // произлазити 325
проказати 323
проклети 323, 610
проклети XY 791
проклетник XY 791
прокрчити 610
пролазан 528
пролазити 385
пролити 394, 418, 610
промена 949
променљив 533
промоција 996
промрзнути 610
промукли глас 656
проналазач Тесла 791
пронети 323, 325, 610
пропалица 495
пропатити 610
пропевати 610
пропусница 504
прорадити 610
прорачунати 323
прорезати 610
пророчански 513
просед 592
просѐдē 123
просилац 133
просјак 129, 538
просјачити 538
прослава 996
прост 42, 267
простакуша 498
простодушан 632
просторије 323
прострети//прострти 418
просути 323, 347, 419
протеже 123
протест 64
протестни 64, 255
протестовати 325
против 593, 893, 926, 1075
противавионски 593
противвредност 62
противзаконит 593
противмера 570
противнапад 570
противно 945
противотров 570
противтежа 570
противуслуга 570
противуставан 593

протицати 57
протрчати 610
прођелав 592
проћи 318, 385, 418, 610
проћи кроз тунел 854
проучавалац 133
проучити 610
проф. 645
проф. др 1295
професор 127
професор доктор Јован Поповић 1295
професор Колар 127
професор Марић 710
професор, спортиста и политичар др Алекса Перић 794
професорка 94, 848
прохладан 592
проходати 610
процвилети 418
проценат 147
процурети 325
процурити 325, 418
прочитати 86, 307, 324, 326, 380, 486, 610
прошити 394
прса 144
прскалица 502
прст 122, 135
прут 489
пруће 58, 489
псалам 66, 146
псето 58
псећи 58, 248, 522
пси 122
психолог 129, 510
психологија 510
псовати 418
пст 76, 482
птица 55
птица селица 790
птица грабљивица 794
птичији 248 // птичји 245, 248
птичица 55
пуж 145, 248
пузећи 657
пузећа капитулација 657
пузеће одустајање 657
пузећи тоталитаризам 657
пузећи фашизам 657
пук 120, 127
пукнути 356, 418
пулмолог 129
пун 234, 279
пунити 538
пуномастан 638
пуномоћ 623
пуномастан 255
ПУПС 647
пустити 323
пут 122, 128, 442, 542, 924, 977
пут путовати 1013
путарина 504
путем 442, 1056
путник 493
путовати 418
путујући 657
путујући циркус 657
пући 356, 418
пуцњава 505
Пушкин 116
пушкомитраљез 621
пчеларство 505
пчелињи 248

Р

раван 160, 166
рага 158
рагбист(а) 494
рагу 123
рад 35, 257, 740
Рада Сремчев 116
ради 10, 438, 448, 449, 932, 935
ради тога 1376
ради тога да 1546
ради чега? 434, 809, 935, 1004
радијски 257
радикализовати 539
радио 38, 123, 128
радиоактивни елементи 259, 657
радио-драма 257
радио-програм 257
радити 63, 73, 304–306, 327, 364, 380, 397,487, 1004
радник 56, 494
Радоје 123
Радојица 300
радост 161
радостан 255, 528, 1274
Радош 127
Радошев 512
радошћу 95, 161
Радуле 127
рађати 384
раж 161
ражаловати 540
ражалостити 611
разабрати 68, 611
разазнати 611
разаслати 419, 611
разбеснети 611
разбећи се 611
разбибрига 627
разбијати 384
разбити 384, 418, 611
разболевати се 383
разболети се 555, 1156
разболијевати се 383
разбудити 611
разведени господин 316
развеселити 611
развијати се 416
развитак 509
развити 321, 418
развиће 509
развође 571
развој 86, 307, 509
разврстати 551
развући 611
разгласити 551
разговарати 752
разградити 611
раздањивати се 413
раздати 611
раздвојити 611
раздобље 542, 571
раздражљив 486
разићи се 611
разјаснити 551
разликовати 418
разликовати се 416
различит 202, 205, 532
различити 207
разљутити 52, 611
разместити 551
размрсити 611
разнежити 551
разнети 323, 325
разноврстан 255, 632
разоран 528

разоружавање 506
разоружање 506, 508
разочарање 506
разочарати 506, 611
разуверити 611
разуздан 655
разуман 276, 277
разуме се 1216
разумети 319, 347, 363, 379, 418
разумљив 533
рак 107
рак рана 794
раме 139, 145, 785
раме уз раме 435
Рамирез 127
рана 40, 44
рандеву 123
ранити 533
рановранилац 133
рањив 533
расећи 611
Расин 44
раскинути 611
раскрвавити се 417
раскршће 571
распалити 611
распарити 551
распеће 509
расплакати 595
распоредити 615
распространити 551
распустан 255
раст 505
раставити 611
растанак 977
растати се с неким 716
растење 506
растерати 611
расти 59, 365, 409, 418, 506
растопити 611
растргнути 611
растрести 323
растрзан 57
растурити 611
растући 524
растућа инфлација 657
расути 419
расхладити 611
расходовати 540
рат 488
рат и мир 459
рата 987
ратни 488
ратовати 488, 539, 1075
Рахмањиновљев 525
рахметли 256
рационализовати//рационалисати 540
рачији//рачји 248
раширити 611
Рашка 115, 151, 653
рашчешљати 52, 611
рашчистити 611
рвати се 31, 418
рђав 271
рђаво 437
Ребрача 116
ребро 66, 137, 145, 146, 654
реванш 66
реверс 147
ревностан 255
Регулус 1292
редак 96, 255, 268, 786
редак звер // ретка звер 96
редакцијски 513, 517 // редакциони 517
редовни професор 259, 1295
Редфорд 51
рез 122
резак 255
резиме 123, 145
река 56
река Сава 790
релативизовати 539, 540 // релативисати 540
ремизирати 540
рендген 51
репат 530
Република Србија 647
републиканац 497
републиканка 497
ресорбовати 539
ретко 255
ретко када 1522
рећи 73, 375, 376, 385, 745, 1482, 1487
рефлекс 147
рефлектовати се 986
реч 119, 166
речит 532
речју 1450
речни 245
реш 256
решавати 721
решење 768
решетка 153
решо 123
рзати 31
риба 113, 148, 156
рибетина 501
рибљи 248, 516
риболов 617
риједак 270
Ријека 152
Рим 58, 489
Римљанин 58, 125, 489
римокатолик 497
римокатоликиња 497
ринг 38
ритам 66, 122, 146
Ришњанин 125, 497
Рјазањ 513
рјазањски 513
рјеђи 270
роб 127
робијаш 496
робиња 498
робовати 539
робот 120
робустан 255
рогат 530
рогожина//рогозина 55
рогоз 55
родитељ 127
родити 58, 321, 384
родити се 416, 1130
родом 1046
рођендан 980
рођење 508
розе 256
ројеви комараца 904
рок група 784
рок музика 257
Ролан Гарос 42
Ром 107, 122, 497
Роман 497
Романка 497
Ромео 123
Ромкиња 497
ронити 506
роњење 506
РРА 117
РС 647
рт 31

Рти 497
Рћани 497
Рубљов 116
ругати се 416
ружан 244, 266
ружино уље 526
ружица 531
ружичаст 531
рука 55, 90, 156, 491, 517, 948
  златне руке 1286
рукав 491
рукавац 491
рукавица 491
рукица 55, 500
руководити 641
рукопис 622
руковање апаратом 777
руковати 409
руководилац 133
руководити 617, 716, 1039
рукометаш 494
румен 266
руменило 505
Румљанин 497
Румљанка 497
Румун 497
Румунка 497
румунски 513
руски 61
Рус 122, 497
Русин 107, 497
Русинка 497
Руска Федерација 647
Рускиња 497
Руски цар 109
русофоб 510
русофобија 510
ручавати 372
ручак 122, 977, 980
ручати 372, 379
ручерда 55
ручица 55, 500
ручни 517
ручурда 501
РФ 647
Рублёв 116
Röntgen 51

С

с(а) 51, 66, 67, 104, 116, 117, 177, 286, 425, 434, 435, 444, 446, 448, 449, 572, 612, 625, 650, 669, 676, 707, 710, 785, 794, 881, 887, 891, 897, 913, 914, 926, 935, 1004, 1025, 1032, 1039, 1048, 1050, 1052–1054, 1056–1058, 1060, 1063, 1064, 1075, 1294, 1544, 1546
сабластан 255
Сабор 99
саборац 572
сабрати 68, 612
сав 66, 96, 100, 101, 104, 172, 173, 219, 233, 234, 236, 256, 297, 425, 429, 669, 691, 693, 707, 784, 885, 887, 1018, 1274, 1275, 1277, 1522
  сва та четири нова књижевна часописа 1273
  сви његови другови и другарице из детињства 676
  свих двадесет комада 1277
савестан 255
саветник 493
саветовати 941, 1487
савити 418
савладати 612, 970
савременије мислећи читаоци 328
сагласно с(а) 446
саговорник 542
сагорети 612
саградити 611
САД 647, 650
сад(а) 69, 1088, 1522
садањи 259
садашњи 259, 521
садејство 572
садист(а) 124
Садовој 115
сажалити се 68, 383
сажаљевати 383
сажети 323
сажето 435
саживети се 612
сазвати 68
сазвежђе 542
сазвучје 572
сазидати 612
сазнавати 418
сазнати 418
Сазоновљева улица 525
сазрети 419
сајт 122
сако 145
сакрити 380, 418, 612
саксофон 510
сакупити 612
сакупити се 68
сâм 174, 184, 233, 237
  сам за себе 237
  сам самцат // сам самцијат // сам самцит 534
  сам себи 237
самилостан 255
самлети 612
само 184, 227, 237, 476, 1439, 1451, 1549
  само да 1546
  само када 1522
  само што 1439, 1522
самовоља 624
самозадовољан 634
самообмана 624
самопоуздан 634
самоуништење 624
самоуправљати 641
самофинансирати се 641
самостално 184
самохотка 153
Сан Марино 497
Сан Франциско 497
санаторијум 121
САНУ 650
Сао Томе и Принсипе 497
саопштити 612, 1482
сооснивач 573
сапутник 572
сарађивати 752, 968
Сарајка 497
Сарајлија 149, 497
сасвим логичан 669
сасећи 612
саставак 130
саставити 68
састанак 996
састати се 612
састојати се у томе 1476
сат 11, 135, 122, 885, 976
  неколико сати 122
  неколико сатова 122
сатрти 418

Сатурнов 247
сахат-кула 621
сахрана 779
сахранити 612
сахрањивати 418
сачекати 612
сачинити 376
сачувати 612
сашити 418, 612
свакако 642
свако 642
свагда 238, 435
свагде 435
свадба 51
свадбени обичаји код Срба // свадбени обичаји у Срба 448
свађа око пара 932
свађалица 495
свакакав 167, 236
свакако 172, 1216
сваке суботе 372
сваки 69, 167, 170, 172, 211, 233, 236, 279, 302, 372, 784, 884, 1048, 1274, 1275, 1277, 1513, 1522
свако 1275
свакодневни 173
свакојак 172
свакојако 238
свануће 509
свастика 94
сват 51
свачији 167
свашта 167, 170, 212
свезнање 624
свемоћ 624
свесловенски 635
сведок 538
сведочити 538, 966
свеж 95, 249, 250
свеж бурек и пециво 783
свежањ 145
свезати 156, 612
свекар 38
свеска 156
свеска на коцке 450
свест 161
свестан 255
светац 126–128, 131, 132, 247
светац Алимпије // Свети Алимпије 791
Свети Сава II 1290
Свети Симеон Мироточиви 259
Светина кућа 911
светица 498
Светлана Томин 116
светлећа реклама 328, 657
светлећи натпис 657
светлоплав 633
светлуцати 541
Светозар Милетић 109
свечаност 996
свештенство 499
свићати се 1156
свиласт 531
свилорун 630
свињетина 504
свињски 248
свируцкати 541
свитати 73, 335, 1262
свитац 132
свладати 612
свлачити 385
свој 172, 174, 180, 189, 183, 187–189, 191, 234, 491, 535
својатати 535
својеручан 635
својеврстан 255, 635
својеглав 173
својеручан 617
својина 491
својски 435
сврачији 248//сврачји 245, 248
сврха 56, 151, 158
свршетак 132, 943
свршити 612
свуд(а) 86, 238, 435, 1518
свукуд(а) 435
свући 385, 612
се 177, 181, 343, 351, 401, 405, 406, 414, 416, 951, 1300
себе/се 48, 88, 170, 172, 173, 180–182, 186, 237, 438, 1076
северни 261, 517
Сегединац 497
Сегединка 497
седам 280, 281, 284, 293, 642
седамдесет 284
седамдесет седам 282
седамдесет седморо 282
седамдесети 293
седамнаест 280, 284
седамнаести 293
седамсто 280, 284
седамсто педесет осам 642
седамстоти 293
седељка 151
седење 506
седети 43, 304, 392, 418, 358, 506, 692, 786, 853, 1071
седећи 524
седећи положај 657
седмак 284
седми 282, 293
седмица 284
седмолетка 153
седмора кола 294
седморица 294
седморо 282, 294
седница 885, 996
седокос 632
Сејм 99
сека 151
сека Јула 1294
секин 55
секретар 127
секси 256
секташ 496
секунд 96 // секунда 96, 976
селе 842
Селим-бег 794
селити 59
село 59, 97, 136, 489, 1006
сѐло 41
сёло 41, 710
сељак 489, 514
сељанчура 501
сељàче 703
сељачки 514
сељаштво 499
сем 883, 887
сем што 1439
семе 139
семестар 126
сен 24, 161
сензационалан 528
сенка 24
Сент Луис 497

Сењ 128
сеоба 59
сеоски 59, 489, 513
сеоце 59, 489
Сеп 247
Сепов 247
сер 127
серија 987
сестара 156
сёсти 41, 43, 375, 392, 418
сестра 66, 88, 90, 92, 156, 704
сестрин 245, 511, 526
сестрински 513
сећање на друга 853
сећи 311, 348, 392, 418
сив 268
сивкаст 534
сигнализовати//сигнализати 540
сигуран 778, 1474
сигуран у себе 778
сигурно 388, 678, 1216
Си-Ен-Ен 117
Сик 122
силан 244
силеција 149, 495
силицијум 121
Сима Андрејевић Игуманов 525
симболичан 528
симпозијум 121, 996
син 88, 92, 247, 525, 712, 842
синагога 151
синко 842
синовац 712
синовљев 247, 525
синтаксички//синтактички 513
синчина 501
синчић 500
сињ 249
сипати 323, 419
сир 122
сиромаштво 505
сироче 140
сисати 418
сит 267
ситан 267, 534
сићи 318, 418
сићушан 534
Сицилијанац 497
Сицилијанка 497
сјахати 612
Сједињене Америчке Државе 647
скајп 99
скакати 58, 384
скакутати 541
скандал 60
Скандинавац 497
Скандинавка//Скандинавкиња 497
скелет 109
СКЗ 22, 117, 650
скијаш 494
склизак 255
склонити 612
склопити 321
скок 86
скорашњи 521
скочити 384, 418
скрипта 144
скрити 322
скромност 99
скувати 109, 987
скуп 58, 268, 996
скупити 58, 384, 612
скупити се 68
скупљати 58, 384
скупљи 58, 268
скупљи од злата 778
скупоћа 505
слаб 267, 534
слабачак 534
слабашан 534
слабуњав 534
славити 58, 321
Славонац 497
Славонка 497
славуј 128
сладак 51, 255, 268
сладити 538
сладолеција 63
сладострастан 255
сламка 151
сластан 255
слати 419
слаткаст 531
слаткиш 842
слатко 437
слаткоречив 554
слева од мене 916
следећи 175, 1274
слеп 67
слепоћа 52
слетање 51
слика која виси на зиду 524
сликарство 505
сликати 109
слити 612
сличан 1066
слобода 547
слободан 277, 528
Словак 497
Словакиња 497
Словачка 115, 154
словачки 259
Словен 145
Словенија 154
Словенка 497
слово 113, 119, 136
слојевит 532
сломити 418, 612
слоница 93
слонови из Африке // афрички слонови 785
слуга 149, 153, 156, 148
слугин 55
служавка 151
службени 520
служити 941
служити се 1056
случај 122, 1280
три случаја нарушавања реда 1280
слушалац 59
слушати 418, 668, 670, 728, 827, 966, 1482
сљепоћа 52
сљубити се 52
Смаил-ага 794, 1290
смакнути 612
смањење 508
смањити 552
сматрати 716
сматрају га великим стручњаком // сматрају га за великог стручњака 411
смеђ 249
смејати се 416
смекшати 552
сменити 58
смењивати 58
смео 267
сместа 436

сместити 323, 552
смети 347, 378, 388, 418, 740, 744, 1156
смијенити 58
смирити 612
смислити 51
смјењивати 58
смрвити 612
смрдети 418
смрдљив 533
смркавати се 88
смрт 58
смуђ 128
снабдети 322, 347, 418
снабдјети 418
снаге КФОР-а 117
снажан 266
снаха 55, 153
снежан 243
снизити 552
сниматељ 493
снимати 51
сноп 489
Сњегина 116
снијег 71
со 58, 59, 95,160, 161
соба 92
собни 517
сојино брашно 526
сок 67, 717
сокак 129
соко 59, 126, 127
Соколац 126
солдатеска 151
солити 538
соло 256
Соловјов 116
Солунац 125
солунац 125
Солуњанин 125
сом 92
Сомалија 513
сомалски 513
сомина 501
сонет 941
социјализовати 539
спаваоница 503
спавати 304, 347, 375, 409, 418
спаваћица 37
спанаћ 70
спасавати 418
спасење//спашење 418
спасити 418
спасоносан 617, 631
спасти 418
спасти беде // спасти од беде 881
спашавати 418
спектакл 32
специјализовати 539
специјализовати се 968
спира́ла 41
спирати 41
сплеткар 495
сплетки 153
СПО 647
спојка 151
спољашњи 521
спољнополитички 632
споменик 941
спомен-плоча 619
спонзоруша 498
споро 437, 721
споровозни 639
спорт 66, 490
спортски 490
способан 266, 276, 740
спотакнути 615
спрам 908
спрам светла 916
спрат 42, 486
спрејови 70
спремати 384
спремити 321, 384
спремити се 415, 740
спремност 161
спремношћу 161
спречити 970
спријатељити се 552
СПС 647
сразмеран 946, 1066
срамота 505
срасти 612
Срби 125
Срби из Боке 785
Србија 51
Србијанац 126
Србин 76, 125
србофоб 510
србофобија 510
сребрн 31
средина 914, 976, 977
средином стола 914
средњи 213
средство 66, 137, 146
Сри Ланка 497
житељи Сри Ланке 497
Сремац 497
Сремица 497
Сремска Каменица 99
Сремски Карловци 497
Сремчев 116
срести 356, 385, 418
срести познаника 774
срести се 416
сретати 385
Сретење 513
сретењски 513
Срето 158
Срећан рођендан! 485
срећом 827
СРЈ 650
срнећи 522
сродство 51
Српкиња 498
Српска 653
Српска књижевна задруга 650
српски 51, 76
српског књижевног језика // српскога књижевног језика 250
СРС 121
срце 31, 137
стабло 137, 146
став 524, 987
став о тој одлуци 967
ставити на сто 450
стадијум 121
стајати 88, 409, 413
стајлинг 129
стакалце //стакаоце 60
стаклен 520
стакленка 151
стакло 66
стаклорезац 131, 554, 622
сталеж 490
сталешки 490
стамбени 52, 489
стан 135, 323, 489
стан Пере Перића 785
стандардизовати 539
становати 378
становник 497
становница Сри Ланке 497

становници Минска 497
становници села Ба 497
стање 738
стара мајка 792
стара смоква 784
старалац 133
старац 495, 786
старешина 149
Стари Вујадин 1290
старином 1046
старити 380
старица 55, 853
старичин 55
Старо Грацко 654
староверац 497
староверка 497
старомодни 486
староседелац 133
старост 505
стати 376, 418, 741
стати на пут 943
ствар 175
стваралац 59, 133
стваралаштво 505
стваран 1274, 1281
стварати 384
стварно 827, 1380
стварчица 500
створити 321,
стега 151
стење 98
степен 135, 245
степенаст 245
степениште 503
Стереорама 866
стид 933
стидети се 416, 933
стидљив 533
стил Пере Перића 785
стилист(а) 124
стискати 418
стићи 418
стих 67
сто [именица] 59, 126, 127
сто од храстовог дрвета 1272
сто [број] 284, 294, 642
сто двадесет три 284
сто један 287
сто километара на сат 450
сто педесет шести 280
стопроцентан 636
стога 436
стоик 129
стојадин 1006
стојати 418
стојећи 524
стојећи став 657
стока 485
Столац 126
столица 150
стонога 151, 617
стоп 943
стоти 293
стотина 284
стотинарка 151
стотину 1023
стотка 153
стохиљадити 293
Стоца 126
Стравински 652
стражарити 538
странац 495
странка 151
странкиња 497, 498
страст 255
страстан 255
страх 933
страшан 528
стремити 943
стрепети 418
стрепјети 418
стреха 153, 561
стрехица 55
стреч 256
стрина 155
стрина Марија 1294
стриптизерка 151
стрићи 55, 56, 325, 348, 418
стриц 37, 55, 127, 247
стричев 247
стрм 267
строг 58, 199, 268
строј 987
стронцијум//стронциј 121
стругати 311
стуб 120
студент 66, 113, 126, 848
студентарија 99
студенткиња 848
студио 123
ступити у додир 716
субјекат 126
Суботичанин 125
суботњи 521
субполаран 51
сув 58, 268
сувишан 528
сувише 528
сувласник 573
сувљи 58, 268
сувозач 573
сугестиван 528
сугласник 573
сограђанин 573
судија 113, 149
судијин 526
судити 506, 628
судница 503
суђење 506
Суец 490
суецки 490
сузе од радости 792 // сузе радоснице 792
сукња 156
сумњив 266
сународник 573
Сун-ми 117
сунце 137, 146, 977
сунчани дан 755
Сунчев 525
суоснивач 573
супер 256
суперревизија 62
супротан 1066
супротно 945, 1455
сурутка 153
сурфинг 129
сусетка 153
суснежица 542, 573
суспендовати 539
сутра 1121
сутрашњи 521
сух//сув 602
Сухој бор 252
суши 123
сфинга 151
схватити 827
сценариј//сценаријум 128 // сценарио 123, 128

Т

табак 130
табу 123, 145
тад(а) 69, 85, 167, 172, 1338, 1432, 1522, 1526

тадањи 259 // тадашњи 246, 259
тазбина 64
тазе 256
тај 69, 87, 96, 97, 104, 123, 172, 192, 195, 197–199, 201, 291, 435, 477, 704, 705, 710, 783, 795, 808, 1274, 1276, 1280, 1287, 1506, 1514, 1526
тај и тај 194, 1276
тајга 151, 158
тајна 156
такав 66, 69, 167, 168, 172, 173, 192, 203, 204–206, 240, 1274, 1276, 1280, 1551
такав исти 206
такав његов први овогодишњи успех 1279
такав и такав 194, 1276
такмичење парова 135
такмичити се 416
такнути 418
тако 167, 435, 1535, 1539, 1551
тако да 463, 1387, 1551
такозвани 618, 638
такси 76, 123, 128, 145
таксиметар 510
таксист(а) 848
талац 59, 76, 133
таленат 126
та́ман 41
та̀ман 42
тама̑н 42
тамо 435, 1518
тамошњи 246
танак 38, 66, 268, 277, 534
Тангањика 151
танге 150
танушан 534
тањи 268, 277
таоист(а) 497
таоисткиња 497
Тара зими 785
тартар сос 256
таст 64
тата 149, 155
Татарин 497
Татарка 497
татин 526
татица 155
таћи 418
Тахити 123
тачан 255
тачка 151
тачка на правој 653
тачкица 55
тачније речено 1450
твој 172, 174, 183, 187–189, 190, 191, 675, 782, 785
тврд 243, 268
тврдица 495
тврдоглав 266
те 48, 96, 177, 291, 456, 458, 693, 704, 763, 1300, 1328, 1332, 1371, 1388, 1389, 1551
тегет 241, 256
тегет одело 785
тежак 51, 250, 255, 268
тежити 943, 1489
тежити ка савршенству // тежња ка савршенству 777
тезга 151
тезгица 55
тек 469, 1439, 1549
тек да 1546
тек кад(а) 1522
тек што 469, 1522
тексашки 515
текст 42, 66
текући 524
теле 140, 182
телевизија 42, 44
телескоп 510
телетина 504
телећи 522
телефакс 486
телефон 88
телефонисткиња 64
телефонски именик 866
тело 141
теме 139
темпераменат 147
температура је дванаест степени 135
тенис 490
тениски 490
теократ(а) 510
теократија 510
тепих 129
тераријум 121
теретана 503
терати 418
територијалац 133
термометар 510
тесан 268
Тесла 247
Теслин 245, 247
тестерисати 540
тета 796
тета Зора 796
тетак 127
тетка 153, 155, 796
тетраметар 510
тећи 348, 418
технократ(а) 510
технократија 510
теча Душко 1294
течни 246
тешко 260, 437, 749
тешко да 827
тешкоћа 505
ти 48, 96, 105, 167, 170, 172, 176, 177, 181, 766, 1277, 1300
Тивћанин 497
Тивћанка 497
тигар 127
тијесан 270
тик до 446
тиква 156
тираж 128
тирамису 123
тих 58, 96, 265, 268, 704, 1277
тихо 84
тјешњи 270
Тјумењ 513
тјумењски 513
Тјутчев 116
ткаља 493
то 192, 197, 219, 466, 808, 1436, 1476, 1542
то јест//тј. 827, 1445–1447
тобожњи 1281
тоболац 133
Тоболск 497, 513
тоболски 513
тобџија 51, 149, 489
тобожњи 1274
Того 123
Токио 123, 128

толикачки 208
толики 172, 192, 208–210, 1511
толики и толики 1276
толико 168, 435, 1539, 1551
толико и толико 194
толстојевац 496
тољага 151
Тома 149
Токин 116
Томислављев 247
Томиславов 247
Томица 155
Томск 497
Тонкин 515
тонкински 515
тонути 358, 381, 418
топ 51, 489
топао 59
топити 506
топљење 506
топовски 513
торањ 128
торбак 129, 130
торнадо 123
торпедо 96, 123
торпедовати 539
точилац 133
трава 486, 501
травица 486
травка 151
травнат 530
травуљина 501
трагалац 133
тражити 321
трајекат 147
транзицијски//транзициони 517
транссибирски 62
трас 483
трбушни 517
трбушчић 500
тргнути 323, 418
трговати 410, 418, 712, 772, 854
трговац 493
требати 10, 325, 338, 340–342, 388, 417, 740, 745, 749, 957, 1142, 1156, 1185, 1240, 1261, 1262, 1264, 1265, 1299, 1563, 1474
Требињанин//Требињац 125
трем 418
тренерка 151
тренинг 996
тренутак 132, 135
тренутно 328, 1088
трептати 418
трес 86, 483, 484, 763
тресак 66
тресење 506
треснути 381, 483, 763
трести 365, 381, 418, 506
третирати 716
Трећа симфонија 866
треће 826
трећеразредан 636
трећи 281, 293, 782, 1019
трећина 302
трешња 66, 156
трешњев 525
трзај 505
три 102, 104, 135, 196, 216, 253, 279, 280, 284, 286, 288, 293, 683, 904, 1274, 1276
три комада алата 1276
три нова романа 253
три пара рукавица 290
трибина 996
тридесет 284
тридесет три 284
тридесети 293
тридесетина 303
тридесетка 153
тридесетогодишњак 280
тријумфовати 539
трико 123
трилион 280, 284
тринаест 284
тринаести 293
трипут 281
триста 284
триста тридесет три 284
тристоти 293
трихиљадити 293
троделан 636
Троицки 115
троје 294, 295, 707
троје маказе 294
троје сирочади 296
троје пацијената 904
тројица 283
тројица студената 301
тролист 625
тромесечје 625
троножац 625
троцифрен 636
трочетвртински 636
тровати 418
трозубац 131
трократно 281
тролистан 255
троугао 122
Троцки 1279
политика Троцког 1279
трошити 418
трпати 615
трпети 418
трти 418
Трубачов 116
трубити 506
трубљење 506
трудити се 416, 1489
трудна 241, 272
трулити 506
труљење 506
трунка 151
трчати 31, 304
трчећи корак 657
трчкарало 495
трчкарати 541
ту 76, 86, 435, 436, 1338
тугованка 151
туђ 191
тужан 266, 528
тужилац 59, 133
Тузлак 132, 497
Тузланка 497
тука-тука 481
Тулуза 96
тумачити 418
тунел 60, 76
туниски 515
Тунишанин 125, 497
Тунишанка 497
туп 268
туриста 212
Туркиња 497
Турчин 125, 497
туђи 348, 418
туђи се 416, 932
туце 903
туча 505

Ћ

ћар 37
ћелав 529

ћерка 92, 163, 712
ћорсокак 129
ћу, ћеш, ће, ћемо, ћете, ће 49, 364, 426, 1127, 1300
ћудљив 533
ћурка 151
ћутке 435
ћутљив 533
ћушка 151

У

у 46, 67, 76, 100, 115, 117, 129, 144, 151, 158, 175, 236, 237, 279, 290, 294, 439, 444–446, 448, 449, 524, 650, 653, 710, 778, 827, 854, 908, 911, 913, 914, 920, 931, 934, 935, 945, 949, 961, 962, 968–972, 976, 977, 981–984, 986–988, 990, 991, 996–998, 1001–1004, 1014, 1018, 1027, 1029, 1034, 1066, 1088, 1191, 1280, 1417, 1522, 1525, 1546
у Врба́су 961
у гра̑д 47
у гра́ду 857
у Љермонтовљевој улици 247
у пламѐну 961
у погле́ду 961
у селу Ба 710
у селу Бобову // у селу Бобово 794
У Ну 117, 710
У Тант 1279
убацити 321, 613
убацити у кутију 596
убирати 384
убити 321, 418, 613
убости 59, 321, 418
убрати 384
убрзање 508
убрзати 553
уважавати 383, 418
уважити 383
увек 435
увек када 1522
увеличавајуће стакло 524
увело цвеће 656
увенути 613
уверавати 716
уверити 611
увести 613
увећање 508
увис 436
уво 55, 138, 140
уводити 385
увоз хране 777
увозити 385
увозити храну 777
уврстити 323, 553
угађати 58
угануће 509
угао 126
угасити 321, 613
угинула крава 315, 323
угинути 613
угинуће 509
угледати се 774
угљенисати 540
уговор 42
угодан 528
угодити 58
угостити 323
угрејати 613
угристи 321, 323
угрожавати 376
угрозити 376
угушити 613
удавати 418
удавити 613
удараљка 151
ударити 375
удата жена 316, 319
удвоје 281, 435
удвојити 535, 553
удвостручити 641
удес 996
удесити 383
удешавати 383
Удине 150
удно 914
удовица 712
удружити се 1004
удубљење 508
ужад 140
ужаснути 323
уже 140, 437
уживати 378, 968
Ужице 100
ужурбати (се) 553
уз(а) 66, 117, 444, 449, 575, 1016, 1020, 1026, 1029, 1030, 1033
уз помоћ 446, 892, 1056
уз употребу 1056
уз учешће трију фабрика 286
узабрати 614
узаврети 418, 614
узајамно 182
узак 255, 268
узбуђење 508
узбунити 614
узвитлати 614
узвичник 129
узглавље 575
уздарје 575
уздах 129
уздахнути 56
уздигнути 323
уздисати 56
уздићи 323, 614
уздрмати 614
Узелац 127
узети 59, 323, 384, 418, 741
узимати 384
узјахати 614
узлетети 614
узмоћи 614
узмувати се 614
узнемиравајуће гласине 657
узор 527
узоран 527, 528
узречица 575
узрок 489
узрочни 489
ујак 247
ујаков 247, 260
ујединити се 1004
ујка 149
ујка Васа 794
ујна 155
уклет 655
уклонити 613
уколико 1003, 1331, 1554–1556
укосница 574
украј 914
Украјинац 497
Украјинка 497
украсити 58, 489
украсти 376, 487
укратко 436, 827, 1450
украшавати 58, 489
укућанин 574

улагати 384
улазак 131
улазити 385
улазница 504
улегнуће 509
улепшати 553
уливати се 73
улизица 495
улити 418, 613
улица браће Барух 117
улични 517
уложак 126, 131, 135
уложити 384
ултра 256
уљани 519
умањити 321, 553
умаћи 613
уместан 255
уместо 442, 643, 931
уметак 132
умети 347, 418, 509
уметнички 513
уме́ће 509
умивен 322, 418
умирати 384
умирити 613
умирујући 524
умирујући глас 657
умити 322, 418
уморан 266, 778
уморан од напора 778
умрети 31, 59, 384, 418, 613
УН 650
уназад 436, 1049
унаказити 553
унакрстан 255
унаточ 1553
Унеско 117
унети 323, 325, 613
унијатка 153
унијети 323, 325
уносити 385
унук 247, 712
унука 153
унуков 247
унутрашњи 521
унуче 140, 499
уобичајити (се) 553
уобличити 553
уозбиљити (се) 553
уосталом 476
уочи 442, 448
упаљач 502
упасти 613
упис 76
упитати 380, 613
упитник 129
уплатница 504
уплашити 321
упознати 716
упознати некога с нечим 411
упознати се с председником 716
упоредив 533
упоредо са 443, 446
упорност 505
употреба 505
употребљив 533
управљати 409, 772
управо 476, 679, 1549
упрегнути 418
упрезати 57
упрети 418
упркос 438, 443, 445, 448, 449, 893, 945
упркос томе што 1553
упропастити 323
упростити 553
ура 481
урадити 73, 82, 305, 380, 613, 1004
уранак 130
уранијум 121
уручилац 133
усавршавати се 968
усвојити 553
уселити 323, 613
усиљен 655
ускладити 553
уско 255, 437
ускомешати 614
ускочити 613
ускратити обавештење 752
Ускрс 521, 980
ускршњи 521
услед 932
услед неухрањености 959
уследити 613
усна 156
успаванка 151
успавати 58, 487
успављивати 58, 487
успевати 383, 418, 716
успети 347, 383, 418, 716
успех 145
успоставити везу 716
успркос 818
успузати се 614
успут 436
усред 913, 914
усред шуме 913
уста 144
устајати 384
устати 384, 418
устребати 614
устрчати 614
усходати се 614
утврђење 508
утицати 378, 752
утроје 281
утројити 553
утрти 323, 418
утрчати 613
ући 318, 385, 418, 613
уф 481
ух 479, 481
ухо 55, 138, 140
учврстити 323
учен 307
ученик 50, 51, 91, 145
ученица 498
учестале претње 315
учестали позиви 323
учестати 553
учествовати 968
учинак 490
учинити 371, 377, 490, 613
учионица 503
учитељ 212, 128, 493, 525
учитељ Петар 755
учитељица76, 93–94, 155
учитељичин 512, 526
учити 82
уџбеник 51, 107
уџбеник за средњу школу // средњошколски уџбеник 785
уши 55, 140
ушити 418
ушће 137, 146
UNESCO 117

Ф

фабрика 670
фабрика посуђа 670

фабрички 513
фајл 122
факат 96, 147
факс 486
фантастичан 528
фармерке 150
фасцикл//фасцикла 96
фер 241, 256
фер суђење 784–785
феријалац 133
ферије 150
фестивал 996
фијаско 96
Фијатов 525
фију 483, 763
фијукати 483
фијукнути 763
филм 66
филозоф Лао Це 710
филозофирати 540
филозофски 513
филолог 56, 129
филтар 126
фин 179, 267
финансијски 517
Финац 497
Финкиња 497
фино 179
фиока 151
ФИФА117, 148
Фјодоров 116
Фламанац 497
Фламанка 497
флаутист(а) 494
флаша вина 904
флеш 70
фоаје 123
фока 151
фонолог 129
формалан 528
формирати 379
фосил 60
фотеља нашег директора 911
фотка 645
фотографија 645
фотографисати 540
Фочак//Фочанин125, 497
Фочанка 497
фра Петар 794
Франсоа Митеран 117
Франсоаз 117
Франц 247
Француз 490, 497
Францускиња 497
Француска 154
фрањевац 496
Фрањо 158
фра-Петар 1290
фреска 151
фризерка 498
фудбал 51
фуј 480, 481
фунта 156

X

Хабзбург 129
Хаг 515
хаику 123
хајде 392, 473, 1242, 1245
хајде-де 480
Хајдук Вељко 1290
хајка 151
Хајнрих 127
Хајфец 247
Хајфецов 247
хало 482
харакири 123
харинга 151
хармонијум 121
хармоникаш 494
Хасан 127
ха-ха 483
хаци 1294
хаци Рувим 794, 1290
хашки 515
хвала Богу 827
хвалисав 529
хвалити се 415
Хваранин 125
хеј 482, 836
хексаметар 510
хелиј//хелијум 121
Хелсинки 123
хемијски 517
хербаријум 121
херојски град 792
Херцег Нови 497
Херцегновљанин 497
Херцегновљанка 497
хе-хе 483
Хиландар 99
хиљада 279, 284, 285, 291
хиљадарка 151
хиљадити 293
хиљаду 280, 284, 291, 294, 302, 1023
хиљадугодишњи 617
Хималаји 134
химна 76, 156, 941
хиперболизовати//хиперболисати 540
хипи покрет 257
хипнотизовати//хипнотисати 540
хирург 92
хитац 132
хи-хи 483
хладан 244, 511
хладноћа 505
Хлебец 126, 147
хм 481
хмељ 70
Хо Ши Мин 117
хоби 123
ходати 409
Холандија 58
Холанђанин 58
хомофоб 510
хомофобија 510
Хондурашанин 125
Хопи 117
хорда 156
хо-рук 482
хотел 60
хотел „Москва“ 710, 790
хо-хо 483
храбар 266
храбрити 538
храброст 505
храмати 58, 418
хранилац 133
хранити дете 772
хранити се 415
храстов 525
храстова врата 784
храстовина 504
хрбат 126
Хрват 497
Хрватица 497
Хрватска 154
хрид 96
Христов 247
Христос 145
хришћани 88, 107, 212, 497
хришћанка 93, 497

хроничан 528
хропац 126
хрпа неплаћених рачуна 904
Хрушчов 116
хрчак 130
Хсинхуа 99
хтети 49, 15, 309, 346, 358, 363, 364, 367, 388, 420, 425–429, 740, 744, 749, 1162, 1213, 1299, 1300
хтјети 425, 428
хука 151
хулахопке 150
Хулио 123
хуманизам 146
хумка 151
хумореска 151, 153
Хун 122
Хусеин-бег 1290

Ц

Цавтајка//Цавтаћанка 497
Цавтаћанин 125, 497
цап-царап 480
цар 37, 127, 128
цар Душан 1290
царев 525
царевати 418, 539
царинарница 503
царски 513
Царско Село 252
цвасти 418
цвет 37, 537
цветак 500
цветати 409, 537
цвеће 499
цвилети 418
цвиљети 418
цевчица 500
цедиљка 151, 502
Цејлоњанин 497
Цејлоњанка 497
центиметар 126, 510
централан 528
цео 59, 173, 234, 279, 885, 1274, 1275
Цесарец 126
цивилизацијски 513, 517
Циганин 107, 497
Циганка 497
цигарета 717
цију 483
цикцак 256
цилиндар 126
цимер-колега 619
ципеле 193
цио 59
циркуски 515
CNN 647, 650
црв 122
црвенети се 416
црвенкаст 534
црвенокожац 131, 623
црви 122
црвић 500
Црешанин 125, 497
Црешанка 497
црква 66, 156
црквени 520
цркнути 323, 418
црн 43, 58, 244, 268
црнац 126, 128, 497
црнети 43
црни пришт 259
црница 43
црнка 151
црнкиња 497, 498
Црногорац 497
Црногорка 158, 497
црно-жут 633
црнпураст 43
црњак 58
Црњански 115, 652, 1279
романи Црњанског 1279
црпити 325
црпсти 325, 418
црћи 418
цурити 418
Цуце 497

Ч

чавка 151
чаћ 161
чаћав 529
чај од нане 866
Чајковски 652
чак 476, 1453
Чаковец 126, 147
чакшире 150
чамац 343
чамција 494
чар 37
чарапе 343
чардак 132
чарка 151
чартер-лет 621
час... час... 454, 1333, 1334, 1411
час 11, 122, 452, 1332, 1416
часовничар 494
часопис 88
частан 64, 255
частити 323
чачанка 151
чаша 917
чаша воде 872, 903
две чаше хладне воде 1280
чворак 145
чворуга 151
чврст 268
чврсто 83
чега 212, 239, 1208
чега? 875, 899
чезнути 381, 1482, 1488
чезну́ће 509
чекати 158, 327, 369, 740
чека аутобус 670
чекаоница 503
чекић 76
чело 442
чељаде 92
черга 158
Черкез 497
Черкескиња 497
Черчил 127
Чеси 122
чест 268
честитати 1002
честит 693
честитка 153
често када 1522
четвора 295
четворица 283
четворица браће 294, 301
четворо 294, 295, 707
четворо браће (и сестара) 294
четвороугао 625
четврти 293
четвртина 302
четири 104, 135, 196, 216, 253, 279, 283, 284, 286, 288, 293, 904, 1274, 1276

четири главе књиге 1276
четири главице купуса 102
четиристо 284
четиристоти 293
четка 153
четрдесет 284
четрдесети 293
четрнаест 284
четрнаести 293
Чех 490, 497
Чехиња 497
Чеховљев 260, 525
Чечен 497
Чеченка 497
Чешка 154, 653
чешки 490, 513
чешљати 415
чешљати се 415
Чигоја 116
чији 167, 168, 172, 221, 1208, 1337, 1503, 1506, 1512
чији? 172, 211, 216, 223, 241, 782, 911, 948
чика 151, 796
Чика Љубина 796
чикица 55
чиме? 892, 986, 1016, 1054
чинилац 133, 145
чинити 371, 377, 417, 739, 1004
чињеница 175
чир 122
чист 267
чистачица 93
чисти 199
чистити 323, 506
чистка 153
читав 234, 885, 1274, 1275
читак 267
читалац 59, 66, 133, 486, 491, 493
читање 135, 491, 506
читаоница 491
читатељка 491
читати 44, 59, 73, 86, 109, 305, 307–309, 317, 320, 324, 326, 333, 347, 357, 380, 387, 413, 486, 491, 712, 713, 966, 1084, 1085
читаћа проба 523
читљив 533
чича 149
чишћење 323, 506
чобанин 125
човек 37, 70, 73, 90, 107, 127, 134, 501, 656, 785, 872, 1058, 1268, 1288
човек из народа 785
човек који је пао 656
човек од угледа 872
човек у дугом кожном капуту1288
човеколик 630
човечји 516
чопор 120, 903
чопор вукова 903
чоха 151
чувар 493, 848
чувати 418
чувати се 415
чувен 322, 418
чувени певач 316
чудак 132
чудан 66, 260, 261
чудити се 380, 416
чудно 66
чудо 136, 141, 260
чудовиштан 255
чудовиште 255
чука 151
чупавац 123
чупавко 38, 123
чуперак 130
чути 37, 59, 132, 322, 379, 418, 495, 966, 1482
чучати 418, 409
Чучук Стана 1290

Ц

цак 37
цакузи 123
Цамоња 116
цез фестивал 784
Цејн 117
Цек 127
целат 94
цем 37
цеп 37
цепни 261
Цеф 247
Цефов 247
циив-циив 483
цијуцицу 123
Цим 127
цип 37
цогирање 506
цогирати 506
Цорц 37
цудист(а) 494
цунгла 37

Ш

шајка 151
шал 247
шаљивџија 149
шаман 497
шаманка 497
шампињони 107
шанац 66
Шандор Петефи 1289
шанса 156
шапка 151
шапнути 418
шаран 109
Шар-планина 784
Шваба 497
Швабица 497
Швеђанин 497
Швеђанка 497
шверц 128
шега 151
шездесет 284
шездесети 293
шездесетосмаш 284
Шербур 515
шербурски 515
шеснаест 284
шеснаести 293
шест 281, 284
шестеро 294
шести 62, 282, 293
шесто 62
шесторица 301
шесторо 282, 294, 296
шестсто 62, 284
шестстоти 62, 293
шеталиште 503
шетати//шетати се 417
шећерана 503
шећерити 538
шећер 842
шефица 93, 94
шеширџија 494
шивања машина 523

шивење 506
Шиђанин 497
Шиђанка 497
шик 256
шимпанза//шимпанзо 96
шипка 151
шипраг 55
шипражје 55
Шиптар 497
Шиптарка 497
ширити 268
широк 268, 691
широко 437
Широко 654
широм 915
широм света 449
шити 322, 418, 506
шиц 482, 869
шишарка 151
шкљоц 483
шкљоцнути 483
школовати 539
школски 513, 1274
школька 151
Шкотска 115
шкрт 267
шкртац 132
шлогирати се 540
шљивик 503
шминка 151
Шокац 497
Шокица 497
шоу 123
шофер 848
Шпанац 497
Шпањолка 497
шпил карата 903
шпиц 128
шта? 170, 172, 211, 212, 223, 862, 1001, 1009, 1204, 1032
шта 69, 167, 170, 172, 186, 111, 211, 212, 219, 232, 239, 452, 469, 1208, 1522, 1525, 1527, 1208
шта било 170, 229
шта год 170
штавише 476, 1453, 1456
штака 151
штедионица 503
штедљив 533
штета 749, 1474
штеточина 622
штипаљка 502, 151
штипати 418
што 192, 219, 232, 463, 465–469, 1503, 1506, 1509, 1513, 1515, 1542, 1544
штогод 231
штошта 14
Штрпци 145
штрчати 378
штука 151
шуга 158
Шујица116
шумадијски 512
шумица 500
шумовит 532
Шумоња 116
шунка 151
шупаљ 66
шут 122
шчепати 378
шчи 123

Регистар саставила
Марина Николић

Преглед садржаја

УВОД 5
О нормативној граматици и нормативној лингвистици 5
Српски књижевни језик данас: штокавска основа, екавски и ијекавски изговор 16

ГРАФИЈА 17
Српска ћирилица и српскохрватска латиница 17
Фонолошки принцип српске графије 18
Називи слова 19

ФОНОЛОГИЈА 21
Самогласници 22
Сугласници 23
Сонанти 24
Акценти 25
Ненаглашени слогови 27
Клитике 27

МОРФОНОЛОГИЈА 31
Сугласничке алтернације 31
Једначење по звучности 32
Једначење по месту изговора 33
Прва палатализација 34
Друга палатализација 35
Трећа палатализација 35
Јотовање 35
Алтерација *л/о* 37
Губљење сугласника 38
Самогласничке алтернације 39
Непостојано *а* 39
Покретни самогласници 42
Дисимилација самогласника 43

МОРФОЛОГИЈА 45
Граматика и лексика 45
Састав речи 47
Врсте речи 49
Граматика речи и граматика реченице 51

Именице 53
Граматичке категорије именица 53
Категорија рода 53
Категорија броја 57
Категорија аниматности 60
Категорија падежа 61
Именице према типу промене 62
Именичке деклинације 67
Прва деклинација 67
Именице мушког рода 67
Именице средњег рода 79
Друга деклинација 84
Трећа деклинација 89

Заменице 92
Личне заменице 94
Повратне заменице 97
Присвојне заменице 100
Показне заменице 103
Упитне заменице 109
Односне заменице 111
Неодређене заменице 113
Опште заменице 116
Одричне заменице 119

Придеви 121
Придеви према значењу и облику 121
Описни придеви 122
Односни придеви 122
Придеви према типу промене 124
Одређени и неодређени придевски вид 131
Степени поређења 134

Бројеви 138
Основни бројеви 139
Редни бројеви 143
Збирни бројеви 144
Општи бројеви 146
Мушколични бројеви 147
Разломачки именички бројеви 148
Приближни бројеви 148

Глаголи 149
Опште одлике глагола 149
Глаголске основе 151
Нелични глаголски облици 152
Променљиви нелични глаголски облици 152
Радни придев 152
Трпни придев 154
Непроменљиви нелични глаголски облици 157
Инфинитив 158
Глаголски прилози 160
Лични глаголски облици 162
Категорија лица 163
Категорија времена 166
Презент 167
Перфекат 168
Аорист 170
Имперфекат 171
Плусквамперфекат 172
Футур I 172
Футур II 174
Категорија вида 175
Категорија начина 180
Индикатив 180
Императив 180
Потенцијал 182
Прошли потенцијал 183
Оптатив 183
Категорија стања 184
Придевски пасив 184
Заменички пасив 185
Прелазност глагола 186
Рекција 187
Валентност 188
Повратни глаголи 188

Глаголске врсте 189
Неправилни глаголи 196
Помоћни глаголи 197

Прилози 201
Предлози 205
Везници 210
Речце 215
Узвици 217

ТВОРБА РЕЧИ . . . 219
Суфиксација . . . 220
Суфиксалне фонетске алтернације . . . 220
Именичка суфиксација . . . 221
Придевска суфиксација . . . 231
Глаголска суфиксација . . . 237
Префиксално-суфиксална творба глагола . . . 238
Префиксација . . . 240
Префиксалне именице . . . 240
Префиксални придеви . . . 242
Префиксални глаголи . . . 244
Префиксални прилози . . . 249
Творба речи слагањем основа (композиција) . . . 249
Сраслице . . . 249
Полусложенице . . . 250
Именичке сложенице . . . 250
Придевске сложенице . . . 251
Глаголске сложенице . . . 251
Сложенице у другим врстама речи . . . 252
Скраћенице . . . 252

Творба променом врсте речи (конверзија) . . . 254
Супстантивизација . . . 254
Адјективизација . . . 255
Адвербијализација . . . 256
Препозиционализација . . . 256

СИНТАКСА . . . 257
Синтаксичке јединице . . . 257
Врсте речи и синтаксичке функције . . . 263

ПРОСТА РЕЧЕНИЦА . . . 265
Синтаксички односи у простој реченици . . . 265
Напоредни синтаксички односи у простој реченици . . . 265
Зависни синтаксички односи у простој реченици . . . 266
Конгруенција . . . 266
Рекција . . . 276
Прикључење . . . 279

Реченични чланови . . . 279
Предикат . . . 280
Субјекат . . . 296
Допуна . . . 299
Одредбени реченични чланови . . . 302
Атрибут . . . 302
Атрибутив . . . 306

Апозиција . . . 309
Апозитив . . . 310
Адвербијал . . . 311
Реченични додаци . . . 315

Синтакса падежа . . . 323
Номинатив . . . 327
Вокатив . . . 328
Генитив . . . 329
Датив-локатив . . . 348
Акузатив . . . 368
Инструментал . . . 375

Синтакса глагола . . . 387
Употреба временских глаголских облика . . . 387
Употреба начинских глаголских облика . . . 404
Употреба личних глаголских облика . . . 408
Употреба неличних глаголских облика . . . 411

Врсте простих реченица . . . 413
Класификација простих реченица према граматичком облику . . . 413
Класификација простих реченица према комуникацијској функцији . . . 416
Обавештајне реченице . . . 417
Упитне реченице . . . 417
Вољне реченице . . . 425
Класификација простих реченица према граматичком значењу . . . 430

Ред речи у простој реченици . . . 436
Ред речи у именичкој синтагми . . . 438
Ред речи у предикату . . . 448
Редослед енклитика . . . 450

СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА . . . 453
Опште одлике сложене реченице . . . 453

Напоредносложена реченица . . . 468
Опште одлике напоредносложених реченица . . . 468
Врсте напоредносложених реченица . . . 471
Саставне реченице . . . 472
Раставне реченице . . . 478
Супротне реченице . . . 482
Градацијске реченице . . . 488
Редослед предикацијских делова у напоредносложеној реченици . . . 491

Зависносложена реченица . . . 492
Опште одлике зависносложених реченица . . . 492
Врсте зависносложених реченица . . . 493

Зависносложене реченице према синтаксичкој функцији клаузе 493
Зависносложене реченице према опсегу зависности клаузе од главног дела реченице 494
Зависносложене реченице према обавезности клаузе 494
Допунске реченице као зависносложене реченице са обавезном клаузом 495
Одредбене реченице као зависносложене реченице с факултативном клаузом 500
Реченице са атрибутском клаузом 500
Реченице са апозицијском клаузом 504
Реченице са адвербијалном клаузом 505
Редослед делова зависносложене реченице 519

Асиндетска реченица 521

Основна литература 523

Симболи и скраћенице 525

Регистар 527